



~~836832~~

X 208.446

LÖW IMMÁNUEL

B E S Z É D E I

1874—1899

120

SZEGED

TRAUB B. ÉS TÁRSA

1900

JATE Egyetemi Könyvtár



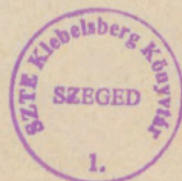
J000099278



Attelt.
~~B 36032~~

~~7566~~

X 208446



SZEGED, 1900.

TRAUB B. ÉS TÁRSA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.

SÁMUEL BÁTYÁMNAK

ÉS

LEONA ÁNGYOMNAK

1900 MÁJUS HUSZONHARMADIKÁRA

TESTVÉRI SZERETETTEL

14902

TARTALOM.

I. HAZA.

Hódolj a királynak.	Oldal
A koronázás 25 éves jubileumán. 1892. VI. 8.	3
Az ezredév.	
I. Szeged, 1896. V. 10.	10
II. Dorosma, 1896. V. 14.	19
III. Sándorfalva, 1896. V. 25.	27
IV. Kistelek, 1896. V. 14.	38
V. Szeged, kir. ker. börtön, 1896. V. 10.	48
VI. Horgos, 1896. V. 3.	57
VII. Szeged, 1896. V. 18.	66
VIII. Szeged, 1896. VI. 8.	72
Deák Ferenc.	
I. Szeged, 1876. II. 6.	80
II. Csongrád, 1876. III. 2.	88
Kossuth Lajos.	
I. Szeged, 1894. IV. 3.	97
II. Orosháza, 1894. IV. 5.	107
III. Szabadka, 1894. IV. 8.	120
IV. Kistelek, 1894. IV. 9.	130
V. Ó-Becse, 1894. IV. 12.	139
VI. Horgos, 1894. IV. 12.	148
Horvát Boldizsár.	
Szeged, 1898. XI. 8.	157
Március tizenötödike.	
I. Szeged, 1892.	167
II. Szeged, 1898.	170
III. Szeged, 1898.	178
IV. Szeged, 1899.	186
Október hatodika.	
Szeged, 1899.	191

II. HIT.

Fölszentelő.	Oldal
I. A szombathelyi zsinagóga fölszentelésén. 1880. VIII. 30.	199
II. Az esztergomi zsinagóga fölszentelésén. 1888. VIII. 21.	208
III. A jászberényi zsinagóga fölszentelésén. 1890. IX. 10.	218
Zászlószentelő.	
A szabadkai betegápoló egyesület zászlajának fölvatásán. 1890. V. 18.	226
Száz év.	
A szegedi zsidó gyülekezet százéves jubileumán. 1885. IV. 12.	234
Húséges szeretet.	
A szegedi szent egyesület százéves jubileumán. 1887. XII. 26.	241
Es est idején világosság támad.	
Szeged, 1874. sátoros ünnepén	249
Beköszöntő.	
Szeged, 1878. IX. 8.	262
Uj világ.	
A recepció ünneplése. Szeged, 1895. XII. 15.	272
Jog és béke.	
A XXII. községkerületi képviselő ülését megnyitó istenitiszteleten. Nagy-Kikinda, 1896. I. 30.	282
Az árva.	
A szegedi zsidó árvaház fölvatásán. 1895. V. 19.	293
Nehemiás városa.	
Szeged, 1889. III. 12.	299
Március tizenkettedike.	
Szeged, 1899.	305

III. HOLTAK.

Erzsébet.	
I. A temetés napján. Szeged, 1898. IX. 17.	311
II. A szegedi zsidó gyülekezet gyászünnepén. 1898. IX. 18.	316
III. A középiskolai tanulók gyászünnepén. Szeged, 1898. IX. 19.	322
IV. A népiskola gyászünnepén. 1898. IX. 19.	328
V. A kir. ker. börtönben. 1898. IX. 19.	331
VI. A kereskedelmi és polgári iskolák gyászünnepén. 1898. IX. 22.	337
VII. Szeged, 1898. X. 8.	342
VIII. A kisteleki zsidó gyülekezet gyászünnepén. 1898. X. 10.	347
IX. A horgosi zsidó gyülekezet gyászünnepén. 1898. XI. 13.	352
Rudolf trónörökös.	
Szeged, 1889. II. 5.	358
Arany János.	
Szeged, 1882. XI. 5.	366
Bolgár Mihály kegyesrendi áldozópap.	
Szeged, 1881. XI. 20.	377

	Oldal
Mózes áldása.	
A szent egyesület emlékűnnepén. Szeged, 1893. II. 22.	386
A hétnevű kapu.	
A szent egyesület emlékűnnepén. Szeged, 1889. III. 10.	397
Montefiore Mózes.	
Szeged, 1885. VIII. 2.	407
Steinhardt Jakab aradi főrabbi.	
Arad, 1885. II. 4.	412
Fischer Antal Enok makói főrabbi.	
Makó, 1896. IV. 12.	418
Lichtenberg Mari.	
Szeged, 1888. IV. 15.	424
Lőw Tinka.	
Szeged, 1895. II. 14.	427
Kohen Johanna.	
Szeged, 1888. XII. 30.	429
Hirschberger Mária tanítónő.	
Makó, 1896. VII. 1.	436
Scheinberger Antal.	
Szeged, 1890. I. 31.	439
B. Eisenstädter Ignác.	
Temesvár, 1893. IV. 9.	443
Milkó Jakab.	
Szeged, 1896. VI. 14.	448
Schwarz Emánuel.	
Szeged, 1899. VI. 14.	453
Fischer Mihály.	
Szeged, 1890. II. 4.	456
Schlesinger József es. és kir. kapitány.	
Szeged, 1896. VII. 8.	459
Sírkőavató.	
Szeged, 1878. IV. 28.	462

H A Z A.

HÓDOLJ A KIRÁLYNAK.

Szeged, 1892. június 8.

וידרו כל עבדך אלה אלי והשתחויו לי לאמר צא אחת וכל דעם אשר ברנליך ואחרי כן אצא És mind e szolgálid lejönnek hozzám és leborulnak előttem.¹ Így szólt Mózes Fáraóhoz, midőn az utolsó csapást megjövendölé a makacs kényúrnak. Az írás emez igéjéhez a következőket jegyzik meg bölcseink : שאין תלמוד לוטר אלה אלה שבוטו עתיד להיות בראשם ולירד בראשונה Nem úgy kell vala mondania Mózesnek, hogy mind e szolgálid lejönnek én hozzám és leborulnak előttem, mert nem a szolgák fogtak elmenni, hanem elmenendő volt élükön maga Fáraó: אלה שבוטו de Mózes nem akart a királyhoz a jövendölésnek e nehéz szavával fordulni: magad fogsz eljönni, hogy engem megkérlelj — mert hódolt a királyi fenségnek. És úgy mondják a régiek, nem ő egyedül viseltetik hódoló tisztelettel a király iránt: וכן טעמו כיספה így tett előtte már József, így ősapánk Jákób, így tett utána Illés próféta, így Chananja, Misael és Azarja és így tett végül Dániel is: mindannyian hódoltak a királynak. Különböző egyénei a szent történetnek, akik különböző helyzetben mutatják be az alattvalói hódolatnak kötelmét, más-más viszonyban állva amaz uralkodókhoz, akik előtt meghódoltak a királyi palást bíborának, a királyi korona fényének, a királyi fenség nagyságának.

I. MÓZES, aki példát adott, mimód kell hódolni a királynak, Mózes a királynak ellenfele volt: szemben állott, szembe szállott véle. Elnyomott népét képviselte a király előtt, de azért, amivel a trónnak tartozott, mindenha érezte és soha szem elől nem tévesztette.

¹ Mózes II. 11, 8. Mechilta, Bó 13. 14 Friedm.

Elnyomott nép volt az, amely hazánk határain belül a királlyal szemben állott; a jogaiban megtámadott, jogait védő nemzet volt, amely ellenfele volt harcúterén és békében e királynak. De azért nem a megengesztelt gyűlölet, hanem a rajongó ragaszkodás, nem egy elnyomott s némán ellentálló része az összbírodalomnak, hanem a magyar szent korona országainak önálló álladalma, nem valami egyes tartománynak bizalmatlansággal telt, nyugtalan lakossága, hanem egy szenvedésben megérett, szeretetében hűséges, szabad nemzet üdvözli ma lelkesülten a koronás királyt. Vérrel folyó napok bús, panaszos siráma, a kétségbeesés néma, temetői csendje kísérté trónra négy évtizeddel ezelőtt az uralkodóház ifjú sarját és ma a nemzet örömszivaja, rivalgó éljene környékezi az élemedő királyt; jajveszék hallaték, amidőn ifjú vállaira váratlanul s meglepőn nehezedett az állam terhe s az uralkodás gondja és ma versenykedik ujjongó vígságban a négy folyó és hármás bérc vidéke; idegen, nemzetsújtó hatalomnak kezéből vette át hazánk kormányzásának gyeplőit, amelyek kisiklottak a kormány kezéből és ma véle egybeforrvá köríti hű magyar népe. Ma a szívek kölcsönöst hevülnek és a szírthatártól a tenger habmedréig zendül a szent örömmek zengő dallama: a megbékült magyar nemzet, az egész nemzet, mely vele szembenállt s mint Mózes Fáraóval szembeszállt, ma rajongással veszi körül trónját és hódol a királynak.

II. És JÓZSEF is hódolt a királynak. Nehézkes álmokat látott Egyiptom királya és e nehézkes álmokat József fejté meg, aki szólt: *אלהים יענה את שלום פרעה* az Úr adja meg a királynak békéjét!¹

És ugyanígy szólt a hazának bölse, ugyanígy szólt Deák Ferenc a királyhoz, amidőn nehéz álom lidérenyomása és komor valóság rémei aggaszták a királyt, aki Deák Ferenchez fordult, amaz erős jellemhez, amely meg nem hunyáskodik, amely nem csúszva-mászva győz, hanem férfias ellenállással, ama mély bölcseséghez, amely az igazság és jogfolytonosság hatalmával diadal-maskodott és megadta békéjét a királynak és a nemzetnek egyaránt. Amidőn a király ismételve maga elé hívta őt, akkor úgy szólt, mint Izráel főbbjei hajdan a Fáraóhoz: *למה תעשה כה לעררך* Mért cselekszel így szolgáláiddal?² *לא קניתו לא בכסף ולא בחוז ולא שיעבדתו בחרך ובקשתך*

¹ Mózes I. 41. 16. — ² Mózes II. 5. 15. *Lekach* tób e helyhez.

nem szerzettél meg bennünket ezüstön, aranyon, nem hódítottál meg bennünket kardoddal, íjaddal, győzelmes fegyvereddel, כִּי בְּעֶזְרִי וּבְחַרְצִי hanem önszántunkból jöttünk hozzád: önszántából, szabad választásából koronázta meg ősedet e nemzet koronájával és ősi jogait szerződéssel, törvénytől, királyi esküvel biztosította. A nemzet e jogai, törvényei, alkotmánya fel nem függeszthetők, el nem kobozhatók és el nem évülhetők: e jogok csorbitatlan elismerése nélkül a nemzet bele nem nyugszik soha a hatalom tényleges birlalójának megkoronázásába. És aki így szólott, amidőn a birodalmi székvárosba idézték, ugyanaz hódolt utóbb a királynak, mint József. Ő volt, aki a királynak följajnlá a koronát, amidőn a király teljesíté, amit a nemzeti jog hajthatatlan bajnoka követelt. Deák Ferenc a koronázást fentartotta mindaddig, amíg a királyi hitlevél elismerte az ország alkotmányát, jogát, mert a koronázás² nem csupán ünnepélyes szertartás honunkban, hanem szükséges kiegészítése az alkotmánynak, legszebb, legszelidebb és mégis legerősebb kapocs, amely a nemzetet a királyhoz köti. És e kapcsot Deák Ferenc csatolta egybe és ő tette szét nem törhetővé, mint a jobb kor útnyitója, megteremtője.

Az ország szabadságának palládiuma a korona. Hozzáfűződik egy ezredéven át a nemzetnek sorsa örömben, búban egyaránt. Hiszen csak napjainkban is fölzaklatá nyugalmaiból az események folyása a koronát és méhébe fogadta a hazának földje amott a déli határon a nemzet erekljéjét. Komoly, súlyos idők szülte súlyos gondok voltak, amint a felség maga mondá a trónbeszédben, amelyek nem engedék, hogy a koronát fejére tegye hosszú két évtizeden keresztül. Torló fellegekből, keserű csalódásoknak bújából kelt föl újra az alkotmányos szabadságnak, a kiegyezésnek napja. Mint mikor a föld méhe reng, a földindulástól — mondják — visszafut a folyam, vissza kútfejéhez, rejtőzni akarván anyja kebeléhez: úgy rejtőzék népének, hű magyar népének újból föllett hű kebeléhez a királynak gonddal terhes feje és két évtizeden át megzavarva volt közjogi életünk újból föltámadott, föltámadott a koronázásban a királyi kötelmek hű teljesítése és a magyar nemzetnek hű ragaszkodása. Késő unokák idején, távol jövőben olyan leszen a kibékülés e kora, mint a mult időknek homályán megszólaló rege, amely csodás dolgokat mesél az ország meg-

¹ Deák Beszédei III. 393.

újhodásáról, a főváros mesés rohamú fejlődéséről és a mi szülővárosunk újjászületéséről, amely fogantaték királyi könnyben és testet öltö királyi szóra.

III. JÁKÓB ősapánk is hódolt a királyi felségnek. Amidőn fia, József jött hozzá, a király után a második, akkor az agg apáról úgy beszéli az irás, hogy fölült az ágyon és tisztelettel fogadta gyermekét, mert a királynak hordta a gyermek képét és a királyi hatalomnak viselte jelvényét. És így történt hazánkban is. Az idősebb nemzedék volt az, amely térdet hajtott az ifjabb előtt, a koronás királynak alkotmányos érzülete előtt. Mert az az irány, amely felséges urunk elődjének lemondását előidézte, s azért idézte elő, hogy oly királya legyen az országnak, aki meg nem koronázva, az alkotmányt, melyre meg nem esküdött, eltörülheti, az a nemzetellenes irány csalódott: nem az ő törekvése győzött, hanem győzött az az irány, amely mint királyunk alkotmányos érzülete meghódította az uralkodóháznak még idősebb tagjait is, úgyannyira, hogy a koronázásnak mai emlékünnepe ott látja a király mellett a főváros népe a királyi dynasztia minden tagját, akik eljöttek osztozni a magyar népnek ünnepében s érzelmeiben, akik eljöttek elismerni a magyar népnek újjáébredését, függetlenségét.

De nemcsak Józsefnek apja hódolt Jákóbban a királynak. Jákób idegen törzsnek gyermeke volt Egyptom földjén és őbenne idegen törzs hódolt Egyptom királyának. A királynak érdeme, hogy minden nemzetiség megértette Magyarországnak talaján, hogy a magyar király az egész magyar politikai nemzet minden tagjának csak magyar székvárosában, csak Budának várában van otthon és ha 1848 véres tragédiája a nemzetiségek fölbujtásával kezdődött, ha akkor nem akarták megérteni az irás szavát: צדקה תרוסם נני וחסד לאמים חסדא igazság, osztó igazság, fölemeli a népet, de a kedvezés egyes törzseknek, fölizgatása egyes nemzetiségeknek bűn¹ a nemzet és állam ellen: úgy az új korszak méltó befejezést nyert avval, hogy a királynak magatartásából megtanulták az imént a nemzetiségek, hogy a magyar haza egységes egész és ezt az egészet széttegni a király nem engedi s hogy ezért minden faja és törzse e hazának fenn-

¹ Példabeszédek 14, 34.

tartás és utógondolat nélkül hódoljon a királynak, az alkotmány őrének.

IV. ILLÉS próféta, ki tűzszekéren tért a mennybe, aki meg nem halt,¹ kinek szelleme kíséri bolygva népét, e próféta a költő, aki karddal övezé derekát, a lantosok királya, kit mennybe ragadtott tűzlelke, ki álmainkat sokszor látogatja most is, kit rég sir fedez, oh de nem nyughatik ott is! És az ő szelleme is megbékülve tekint le reátok, akiknek ő volt eszményített megjelenése, reátok, a nagy harc vitéz honvédeire, וישנם כחצוני וירץ לפני אדמתם akik kardot öltve, hódolattal tisztelegtek ma a király előtt.²

Nyugalomra lohadtak a szenvedély hullámai, alattvalói hűség, őszinte, ragaszkodó szeretet hatja át szíveteket, mert amidőn megkoronázták dicsőségesen uralkodó, atyáskodó királyunkat, akkor szívének nemessége abban nyilvánult, hogy akik szembenállottak vala csapataival, 1848 dicső honvédei, azokról megemlékezett fejedelmi bőkezűséggel és a koronázási aranykincset letéve a nemzet oltárán, otthont emelt ama fényes kor túlélő aggvitézeinek. Az volt a békének záloga, akkor találta meg a király népe szívének nyitját, amidőn az az otthon megnyílt és király nyujtotta vánkoston, király vetette ágyon pihent meg az agg honvéd fáradt feje.

V. Idegen országban, számkivetve éltek, ott dobattak izzó kemencébe CHANANJA, MISAEEL és AZARJA, de ők is hódoltak a királynak. A hazafiak külföldre menekültek. Ki a Balkánnak útatlan hegyein, ki a tengeren túl, mint földönfutó tűnődék, tépelődék odakünn a hazának sorsán. Hontalanul bolygva és reménytelen, a számkivetés izzó kemencéjének kinjait szenvedték. De hogy a nemzet megbékült királyával, visszatértek az emigráció nagy alakjai, közöttük azok, akik halálra voltak ítélve, képmásukban bitóra szegezve, közöttük az is, akinek nevééről méltán nevezték el az ország leggyönyörűbb palotasorát, aki Deák művének életet adott, aki a törvényhozásnak megbízásából, ma negyedszázada, a királynak fejére tette az ország koronáját. Megbékültek a földönfutók és hazatértek hódolni a királynak, akinek jogara alatt újból honjukat lelék a hazában!

¹ Móéd Katon 26a. — ² Királyok I. 18, 46.

VI. DÁNIEL a zsidó népnek ama tagja, akit üldöztek az ország nagyjai távol keleten, üldöztek vallásáért, de akit a király föl-emelt, kegyeivel tetézett és egyenlő jogúvá tett minden többi alattvalóival, hű polgáraival. Csaknem a legelső törvény, amelyet szentesített a király atyáskodó, áldásadó keze a kiegyezés alap-törvényei után, a zsidóknak egyenjogúsítása volt, melyet huszonöt évvel ezelőtt ujjongva üdvözöltünk s ünnepeltünk mindenütt széles e hazában, ahol magyar szív dobog Dániel hitfeleinek sokat tűrt kebelében és a magyar zsidóság ma újból hálatelt kebelével hódol a királynak.

VII. וְכֵן הָקֵב"ה אֵמַר לָהֶם חֲלֹק כְּבוֹד לַמְּלִכּוֹת. És maga az ÚR is, úgymond a tanítás, szólt Mózeshoz és Áronhoz: mindannyian hódoljatok a királynak! A hűség a királyhoz a vallás oltalma alatt áll, azért esatlakozunk a nép millióinak karához, amelyhez e mai ünnepnap szól: Hódoljatok a királynak mindannyian, minden nemzetiség és minden faj, minden rang és minden rend, minden kör és minden felekezet. Amidőn e mai napon a magyar nemzet ünnepli királyát, az ünneplők között mi is egybesereglettünk, egybesereglettünk, hogy elszálljon keblünk oda, ahol a király előtt megjelent az ország színe-java, törvényhozása és törvényhatóságai és ahol fölhangzik a királynak ajkáról a kegyelmes, szeretettel teljes királyi szó.

כִּבְרַעַם הָרִירָה מֶלֶךְ Az ünneplő, egybesereglett nép tömege dicső-sége a királynak.¹ Hódolni a királynak gyűl a királyi lakhoz tengernyi népözön, áradva minden utcán, térhelyen és közön. Fölzeng az üdvözlő moraj, tovább, tovább gördül a zaj, mert örömmek napja e nap, amelyen a nemzet megkoronázta királyát, amelyen e haza minden tájának hantjaiból eredt halmon vágott a király az ég négy tája felé, hogy megvédelmezi e hont Kárpátok bérceitől Adria tengerének szirtes karimájáig, megvédelmezi nyugati határfolyójától le Havasalföldig, a Duna folyamnak szikla-zátonyáig. Királyi hitlevéllel ígérte a király és a hit nem szellő: hitét a király mindenha megtartá! És mióta nemzetének királyi esküvel elismeré minden szentelt jogát, országglata dicsőn és boldogan telik, kardját azóta a Gondviselés pihenteti, szövetségét keresik, kikkel háborút viselt és békén országol békés népei fölött, fejlődés, virágzás, gyarapulás áldásait hintve el. De ha újból meg-

¹ Példabeszédek 14, 28.

fúvatja a király a harci riadót, még úgy nem küzdöttek az ő zászlaja alatt, ahogy küzdeni fognak érette most e nemzetnek fiai. Mert e nemzet testvértelen szakadt ide Európának szívébe és ezért testvérjobbot nyújtott a király, a közös atya többi gyermekének és mindannyia ihlettel, lelkesülten, halálra szántan, de győzelemre váltan fog vívni a honért és a trónért, a királyért és a koronáért. Mikép a király megtartotta esküjét az ország javára, megtartotta azt, amit ígért, hogy öregbíti, dicsőség felé vezérli a magyar nemzetet, úgy a nemzet is megtartja hódoló esküjét, hódolatos ragaszkodását, hogy majdan elmondhassuk csend s viharban: szent hazánk, megfizettük mind, mivel csak tartozánk!

Amen.



AZ EZREDÉV. I.

Szeged, 1896. május 10.

כי תבוא אל הארץ: הארץ הטהורה, הארץ הששוכה Ha elértek a földre — a páratlan, az áldott, a dicső hazába,¹ így kezdi a tegnapi szent ige magyarázatát a régi tanítás: páratlan, áldott és dicső föld volt Kánaán, az óvilág Kánaánja, páratlan, áldott és dicső föld a magyar Kánaán is, melyben váltakozik az Alföld kenyeres előföldje, kalászengető rónája, porhanyó televénye s pástos legelője, a felföldnek érctermő, teléres hegyével, sórejtő bércek ölével, égbe-nyúló havassal, erdős magaslattal. Szép földre vezette a Gondviselés a magyar nemzetet s hazánk az írás ígéje szerint: kíváncsok föld, hegyen, völgyön eredő patakok, források s tavak földje; oly föld, melyen nem szűkesen élsz, hanem semmiben sem lésszen fogyatkozásod; oly föld, amelyben vas a kő s hegyéből ércet vájhatsz. Ha azért eszel és megelégszel, dicséred az Örökkévalót, Istenedet azért a szép földért, amelyet néked adott.²

עשרה שבטים נקראו לה לארץ ³ Tíz neve van a szentírásban a földnek s a magyar föld tíz százados történetének fényét és fordulóit, szakaszait és másulásait, forgását és változatait ez a tíz név találóan jelöli. Híven tükrözi vissza egy-egy név egy-egy korszak alapszínét, fülünkbe csendíti egy-egy század vezérhangját, egy szóba tömöríti nemzedékek életének foglalatját.

I. ארץ שכני אדם רצון בה Rohanó dülás tere, versenytér a föld, amelyen majd versenyt futnak, majd fölváltják egymást a törzsek. A kilencedik század alkonyulatáig tizenkét törzs váltotta föl egymást hazánk területén.⁴ Mint hullám hullámot, nép népet úgy

¹ Szifra Behar kezdete és Rabad ugyanott. — ² Mózes V. 8, 7. 9. 10. —

³ Midr. Mislé 8, 9. Ábóth derabbi Náthán 60a. Schechter. — ⁴ Kerékgyártó, Magyarország művelődésének története I. 119.

hajtott maga előtt, míg utolsónak a Volga tájáról egy hontanul bujdosó nép, a pusztailag élő lovag fajok egy raja nyomul e földre.

Mint Józsué alatt¹ az Izrael fiai, úgy küzdöttek Árpád vitézei hét esztendeig e hon elfoglalásáért, de 778 bolygó élet hazája maradt azért e föld, mert Árpád népe Ázsia lovagéletmódját folytató. A nyugatnak bomladozásig zilált állapota megengedé, hogy még száz évig Ázsiában éljen, pedig Európa szíve volt már az övé. Lelkének ösztöne mindig újból csatatérre vitte. Rohamának első hevében föltartóztathatatlanul ront az elámult s rémületökben megigézett népekre. Neki a hadjárás keresetág, a zsákmány törvényes szerzemény, a dúló portyázás rendszeres foglalkozás vala. Mint kész áldozatra törtek a nyugatra, de a Lech mezején győzhetetlenségük s ellenállhatatlan erejük varázsa ködként szétfoszlott és szerencsétlen vereségek szerencsés hatása lőn, hogy megértették: mások verejtékén nem lehet élni és népemésztő háború az élelem állandó forrása nem lehet.² Oly véres tanúságra volt szükség, mint a nyugati nagy vereségek, hogy a nemzet, honának határai közé szorítva, nyugalmasabb élethez szokjék és erkölceiben beálljon az a változás, mely e világrész népesaládjának életerős, jeles és hatalmas tagjává avatta.

Így szilárdult meg a haza s lett élő emlékköve Árpádnak Magyarország, Árpádnak, a honalapítónak, kinek hírét ma emlékezettel újíttja a késő maradék hálája.

II. A hadraszokott kemény nemzet szittya zordonságát le kelle vetközni, mert már a harmadik vezér idejében hanyatlásnak indul a pogány őskor napja. E föld második neve ארץ כנען érvényesül ארץ כנען להם אלהים די שמיא וארץ לא עברו ואברו מארצא וכן חתום שמיא אלה. Így szóljatok hozzájuk, a pogányokhoz: Amaz istenek, amelyek az eget s földet nem teremtették, tűnjenek el e föld s ez ég alól.³ Az ősi pogány hitnek el kelle enyésznie, mert a maradandó honalkotás első föltétele volt, hogy a magyar nemzet fölvegye azt a vallást, amely uralkodó vallássá lett vala Európában s amelyet görög, olasz, német környezet egyaránt kínált. Az ágostai vereség⁴ megszabadította a nyugatot, az arkadiopolisi vereség⁵

¹ Józsué 24, 8. — ² Szabó Károly, A vezérek kora. — ³ Jeremiás 10, 11. —

⁴ 955 aug. 10. — ⁵ 970.

délkeletet a pogány magyarok berohanásaitól. Az érlelődő békés eszmék testet öltöttek Gézában, a vezérben, akiben a két vallás küzd, míg végre diadalt ül fiában, István királyban az ereje teljességében, befolyása delelőjén ragyogó Róma, a középkor eme világbíró hatalma.

Fényesen igazolja a magyar faj fogékonyságát, életrevalóságát és helyes tapintatát, hogy azt az erkölcsi átalakulást, mely a keresztyén Európa szívében életföladatává lett, a maga keblében külföldi kényszer és erőszak nélkül és oly kevés belső rázkódtatással hajtá végre, hogy példájának párját a történet könyveiben hasztalan keressük.¹

III. A tizenegyedik század alkonyulatán,² épen nyolc századja az idén, *שנה* *mező* e föld neve. Mert világrendítő esemény vihara közelget a határhoz. Mint kerengő örvény forgatagja, fél Európát szent ábránd ragadja — és KÁLMÁN király szól: *ענה ילחמי הקהל עת כל סביבתי כלחד חשור אח ירק חשור* ime lelegeli ez a sokaság egész környékünket, mint ahogy lelegeli a jószág a mező pászitját.³ A keletre indult rajongók első rajainak kegyetlenkedése és rablása ellen Kálmán király megvédte alattvalóit, zsidó alattvalóit is, fényesen igazolva azt a történelmi igazságot, hogy a zsidókkal egyetlen európai uralkodóház sem bánt oly igaz türelmességgel, mint Árpád dicső vére. Megfékezte a garázda rajongókat úgy, hogy a derékhad kérő szóval fordult hozzá: Hadd menjünk át országodon, *לא נעבר בשנה* nem megyünk át sem mezőn, sem szőlőn, a király útján járunk, nem térünk le se jobbra, se balra, amíg át nem vonulunk határodon.⁴ Kálmán király végig kísérte őket a Dunántúlon, bár inkább az volt óhaja, hogy országán teljesüljön az írás igéje: És kard nem vonul át földeteken: nemcsak háborút nem indítanak ellenetek, nemcsak ellenség nem fog betörni földedre, de nem is vonul had mások ellen sem át a te országod békés mezején.⁵

Kálmán király alatt vált a Kárpátok s az Adria közötti föld először egységgé, alatta nyerte meg az ország egész kiterjedését. Horvátországgal s a Dalmátfölddel teljes lett a szent korona birodalma, alatta kerekült ki délen az állam területe, alatta nyerte

¹ Szabó Károly 314. — ² 1096. — ³ Mózes IV. 22, 4. — ⁴ Mózes IV. 20, 17. — ⁵ Szifra 111a. Taanith 22a.

századokon át megtartandó terjedelmét. És Kálmán, amíg egy kezével fegyvert tart a vésznek, más kezével könyvet ír az észnek és törvénykönyve csodálatra ragad szabatos meghatározásaival, államférfiúi okosságával s az alkotta állami szervezet tartósságával. Nem dicsekedhetik abból a korból Európa egyetlen nemzete sem hasonló, hozzáfogható törvényhozói emlékekkel.¹

IV. A földnek negyedik neve: *puszta*: חרבה שחרירכן אותה מים mert pusztává teszi az ár, a tatárjárás árja.

Betört ősmagyar harcmodorral, fajirtó fegyverrel s jött töméntelen sokasággal a tatár.

A szörnyű Batu és hada, mint döghalál föltámad, nyomán lehervadt fű, virág: a fél világ másik felére roskada. Nem volt, aki éleszsze a nemzeti lelket, egység és összetartás helyett bomlasztotta a nemzetet a kúnok befogadása, a királyi hatalom terjeszkedési vágya s az urak ellenkezése.

És Sajónál tatárnyilak felhője tört elő, a muhi pusztán omlott a tatár nyíl és elhullott a nemzet virága.

חרבה Puszta, uratlan lett a föld. Végig perzselék a gyilkos csordák. Vad állatok s elvadult emberek tanyája lőn. Farkasok küzdöttek uralomért az emberrel. Megsemmisült századok munkája.

De BÉLA újra kezdi a polgárosítás művét; a megújított nemzet központja a király lesz:² ami töredék a nemzetből megmaradt, hódolattal fordul feléje, ki hazatérve bujdosásából a megsemmisülés örvényéből új, biztosabb lét felé vezeti nemzetét, szilárd kezekkel rakja le birodalma jövődjének alapját, várakat, városokat alapít s ha teljesült alatta a fenyegető ige ונחתי את עריכם חרבה teszem városaitokat pusztává, וחרבתי ארצכם ששמה ועריכם יהיו חרבה teszem földeket pusztasággá és városaitok pusztává lesznek,³ akkor annál dicsőbben ragyog Bélának neve a századok éjjén keresztül, ki a pusztából virágzó kertet teremtett.

Zivataros, gyilkos századévek sorján,

Az ő nagysága állt legerősebb próbán.⁴

Ő volt az utolsó igazi király Árpád véréből, ha hatalma teljét, kormányzatának lelkiismeretességét nézzük. Ami utána következik, az a kihalás szomorú szaka.

¹ Marcali, Árpádok 214, 216. — ² Ugyanott 504, 544. — ³ Mózes III. 26, 31. 33. — ⁴ Jakab Ödön.

III. ANDRÁSSAL Árpád vére fiágon elfogyott: 400 évig vezette Árpád és vére a magyart és nagyot művelt a nemzet élén e ház. Alatta a nép törzsekből egységes nemzetté tömörült; kósza portyázó hadból az európai rend erős bástyája lett; legyőzte vagy beolvasztotta régi vetélytársait, a besenyőt s a kúnt; megtartotta függetlenségét császárral s pápával, göröggel s némettel szemben. Kiheverte a tatárpusztítást s hatalmasabb volt utána, mint előtte. A szláv-német irtóháborúk színhelyét, az avarok pusztaságát városok, várak, falvak s egyházak sokasága borította. Ez volt az Árpádház öröksége!

V. Az ötödik név ראשונים *elsőség*. LAJOS, kit nevez a magyar nagynak, egyetlennek, ő tette elsővé, ראשונים népek elsejévé, országok fejévé a magyart. Tíz ország uralta őt s a magyar nemzet birodalmát három tengerig vetette.

Ifjú Lajos király atyja trónján üle,
Urak és leventék szolgáltak körül.¹

A lovagkor fénye, daliás idők költészete szövi körül Lajosnak udvarát, korát, egyéniségét. A lovagkor fénye, ragyogása érvényesül; érvényesül árnya is: a vakbuzgóság, külföldről beszárma-
mazó türelmetlenség, mely a zsidókat kitiltatja a nagy királylyal először s egyetlenszer az országból.

Símitani kezdtem a nemzet erkölcsét, így mondatja véle a költő, s azt akartam, hogy a népek disze legyen²: ראשונים népek elsejévé tettem.

Benne tetőzének a lovagkor daliás idői. Változni indult a világ s a haldokló Toldihoz méltán szól a király:

Hajt az idő, nem vár: elhalunk mi, vének,
Csak hire marad fenn karunk erejének:
Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel,
Aki észszel hódít, nem testi erővel.
Im az ész nem rég is egyszerű port talált,
Mely egész hadakra képes szórni halált:
Toldi vagy nem Toldi . . . hull előtte sorban:
Az ész ereje győz abban a kis porban.³

VI. Jött az újjászülető ész kora. הכל : שהיא סתומה כדברי חזון *világ* e föld hatodik neve, mert fölvilágosítja a tudásnak fáklyája.

¹ Arany II. 325. — ² Arany II. 126. — ³ Arany II. 652.

MÁTYÁS ideje az ezredév legfényesebb kora. Az emberi szellem megújhodása, újjászületése indult meg az ókor lelkének megifjító hatása alatt. Három holt nyelv irodalmából, görög, héber és deák-ból született újra Európa szelleme. Királyi udvar volt Hollós Mátyás udvara: királyi udvar, mert nem a nyers erő, nem az udvaroncok hada, nem egyedül csaták hősei ragyogtak fényében, királyi udvar volt, mert új, szokatlan fény, a szellemi munka fénye, a művészet, a tudomány csillaga ragyogott föl benne. Többet hagyott Mátyás, mint amennyit a következők megbirtak:¹ alig maradt nyoma annak a világnak, amelyet ő teremtett, de áhitattal nézzük ma is a nagy király kincset érő könyvtárának maradványait, e tanuit ama kornak, amikor הכל világ, tudományvilágította világ volt Mátyás udvarában.

VII. De sötétség, pusztulás jó a fény után. נה דכחוכ סן נו יגרשו
A hetedik név, *sík*: az Alföld síkja a hódító töröknek igája alatt nyög. Az ország bensejéből kiüzetnek:² kiüzetik a nemzet.

Hosszú volt a küzdelem, csodákat mivelt a magyar vitézség.

Szikláját a vészben megfogyott magyarnak,

Századokon nyalja tengere a tarnak:

Török a hírnévért, világ birásáért,

Magyar ontja vérét kised hazájáért.³

És a vad ozmán győzött. Nem volt Hunyadja már a magyar-nak, nem megrontója már a büszke tarnak! Leáldozott, leáldozott Mohács gyász napja: a győző messze határt betöltött lánggal, jajjal, vérrel. Elveszett Mohácsnál a teljes önállóság, elveszett s nemcsak a hódoltság tartamára vészett el. A török benyomul az ország szívébe, kiszorítja, kiüzi a nemzeti életet az ország bensejéből. Az Alföld s a dombok alja igája alá görnyed. Keskeny szalag futja körül éjszakon s keleten az ország bensejét: ez a keskeny szalag az, ami megmaradt Árpád örökéből. És ezen a keskeny csikon is ketten osztakoznak. Elkeskenyült a magyar határ; ivben övezi a töröknek foglalását: de ezt az íjjat nem feszíti senki, mert kettétörött: az abroncs egy-egy tört roncsa van Erdély és Ausztria kezében.

¹ Virág Benedek, Magyar századok III. 3. — ² Jób 30, 5. — ³ Balogh István, Húsz esztendő 393.

VIII. יבשה בשעה שקבלה דמיו של הכל *szárazföld* a következő név: száraz, de drága nedű cseppje enyhíti a szikkadt talaj szomját: önvérét szomjazza; Ábel vérét iszsza; testvérharc dúl rajta.

Rajtunk német dúl, rajtunk török jár,
Tűz-vassal pusztul ország és határ.¹

Ezt énekelték a kuruc táborban. S mindegyik ellenséggel magyar is szállott táborba. Dúlt a testvérharc, a belső mozgalmak hosszú sorozata, a megöröködött versengés és viszály. Régi szabadságait és új vallását védte a nemzet java a rólunk-nélkülünk való kormánykodás ellen, míg az utolsó nemzeti hőst Rodostóba kíséri a hívek kiseded csoportja:

Elhagyák honukat, a soká védettet,
Melyet pártos önzés megtörött, lehajtott.
Elhagyák a szép hont, őseik lakását,
Hogy ne látnák annak végső vonaglását.²

Itthon pedig következék a tompa csüggedés kora.

IX. חלר שכני ארם חלודים כה *cheled e föld neve, rozsda*, mert rozsda marja lakóit!

A hanyatlás kora a mult század közbülső nyolc tizede. A jobbakat égeti a szégyen rozsda-pírja. Szárnyaszegett, szélhűdött a közszellem; elfásultan, vérevetten, aléltan hever a nemzeti öntudat; a százados küzdelemben kimerült nemzet erőtlenül tesped; idegen erkölcsök, idegen szokások, idegen nyelv válnak uralkodókká. Ez az idő, amelyről joggal mondotta a költő:

Élt egy nép a Tisza táján
Századokig, lomhán, gyáván!

Ez az idő, amelyről joggal mondotta a költő:

Romlásnak indult! . . .

Maga a nép-lélekből fakadó dal is azt éneklé már e kornak kezdetén:

Megrozsdásult, nem villog már fényes vitorlája!³

¹ Káldy, Kuruc dalok I. 5 (1672). — ² Arany I. 40. — ³ Káldy I. 41 (1709).

Nem volt már erő forrása sehol: maga a megye sem volt már az erőnek, csak a zsémbelő dacnak, csak a duzzogó ellentállásnak volt már forrása — s szinte hihetetlen, hogy a női ajak királyi szava még ezt az alélt nemzettestet is föl villanyozta s a „vért és életet“ esküjében harci tettekre ébresztette.

De megújult a nemzetaltató, a szunnyasztó hatás, az udvari levegő zsibbasztó hatása s az irodalom nemzetietlen kora hirdeti amaz idők bénító hatalmát.

Vele szemben lép föl a mi Dugonicsunk, a rajongó, elfogult fajszeretet¹ — de hol van szeretet, mely nem elfogult? — a rajongó, elfogult fajszeretet hirdetője.

És fölrázza a nemzetet a végveszély, fölrázza a korát megelőzőtt lángeszű császárnak világtörténeti szabású tervezése, mely áldozatul követeli a magyar nemzetet, alkotmányát, nyelvét, önállósága maradékát az egynyelvű összbírodalom megalkotására.

Fölrázta a nemzetet a végveszély. Újjászületett a nemzet s az eltörölt latin helyébe saját nyelvét, édes nyelvét kezdette helyezni. A visszahatás szüksége mentette meg a hazát. Megszólt a nemzeti érzület, mint a végveszély percében a hajdannak néma királyi sarja.

Keserű, maró, csontig ható gúnynyal énekelte ama korról a költő: rozsdá marja, nem ragyog!

Rozsda mart mindent: kardot, kormányzatot, szellemi életet. A visszahatás küzdelmeiben acélosodik újból a nemzet izma, százados versengés után a vallási béke helyreáll és jobb jövő ígéréstével hunyja le a rozsdá százada, a tizenharmadik század szemét, melyet távol nyugaton a szülemlő emberjogok vérvörös hajnalán megrémülve s mégis szebb jövőt remélve nyugtatott.

X. ארמיה שסמטה ארם הראשון A magyar nemzet történetének tizedik százada az emberi jogok érvényesülésének százada: *anyaföld* a föld utolsó neve, mert Ádámnak, mert az embernek közanyja.

Az emberi jogok győzelmének százada, ama jogoké, amelyeket a nemesség igaz nagylelkűséggel és bölcs előrelátással megosztott az igaviselő jobbágysággal.

Az utólérhetetlen, magas szárnyalású kornak nagy törvényalkotása a nemesek nemzetéből nemes nemzetet teremtett. Árpád

¹ Beöthy, Irodalomtörténet II. 7.

hazát szerzett a nemzetnek, századunk delének törvényhozása nemzetet adott a hazának!

Újjászületék a közéletben, anyagi emelkedésben, nyelvében, költészetében a nemzet. Nemtője testet ölt, hogy újjáalkossa az anyagi erőket s a világgazdasággal egybeforraszsza a világtól elmaradt földet Széchenyiben, hogy újjáalkossa soká sinlett nyelvét Kazinczyban. Testet ölt a magyar nép lelke, nyelvének varázsa, legtitkosabb sugalma Arany János költészetében, testet ölt az államot megifjító, a jogegyenlőséget megteremtő lelkesedés lobogó lángja Kossuth Lajosban és a jellem ércébe öntve megjelenik az ősi jog békeszerző szelleme Deák Ferencben.

Áldott nemzet, amely őket s nemzedékeiket szülte; áldott és nagy jövőjű nemzet a magyar.

Árpád vitézeiről azt írja külföldi kortársuk: Ellenállhatatlannok lennének, ha amennyi tűz, annyi erő és kitartás is volna bennük. És ellenállhatatlan lesz a magyar nemzet, mert ezredévi ünnepét az erő és kitartás ünnepévé, a munka ünnepévé avatta.

Erő és kitartás, ezt hirdeti az országos tárlat, erő és kitartás, ezt hirdeti a megnyitó királyi szó.

Széchenyi jóslata teljesül: Virradni kezd egy szebb hajnal, új lelkesedés ébred, gyúl a honszeretet égi tüze s föltámad hamvaiból az egész emberiség diszére egy nemzet, mely ezer viszonyosságai közt soha, még soha nem fejthető ki magát férfiúi korra.¹

Férfikorba lép a magyar nemzet, komoly munkának férfi-korába.

Nem ifjúi múltó lelkesedéssel, férfiúi higgadtság teljes odaadásával csügg immár hazáján, királyán, emez osztályosán jóban, rosszban, akin bálványozó szeretettel csügg népének szíve, akiért ma buzgó imádság epedez százezrek ajakán.

Amen.

¹ Széchenyi munkái korszerű kivonatban III. 3.

AZ EZREDÉV. II.

Dorosma, 1896. május 14.

איש על דגלו כאחת לבית אבותם יחנו בני ישראל Kiki zászlaja alatt, nemzetségeik jelvényeinél táborozzanak Izrael fiai¹: ezt olvassuk a héten az írás ama könyvéből, amelyben a honfoglalás kezdete van megírva. Leng a nemzeti zászló, melyet megtorlatlanul bántani nem engedünk s ragyognak a nemzet színei, amelyeknek legrégebb példája II. András király közel hétszáz éves okiratának sodrott selyemzsinórján maradt reánk² és amely ma százezerszeres ismétlődésben hirdeti a magyar nemzet örömnepét.

Szabadon leng a királyi palota ormán, templomok tornyán, a hadsereg szállásain s a pór kunyhóján; mert a törvény³ visszahelyezte a nemzeti színt s az ország címerét ősi jogaiba. A háromszínű rózsza polgári jelképen újra felvétetvén, a nemzeti lobogó s az ország cimere egybekapcsolva hirdeti a magyar állam önállóságát.

Lássuk immár mindkettőnek jelentőségét!

A címer jelvénye a paizson a vitézség megörökítője.⁴ Rajta jelent meg ősidőben a koronás turulmadár, rajta viselte a vitéz színeit s jelvényeit: a vitézi paizsról vált le a nemzet színe s cimere egyaránt.

Ami az ország címerében magát a magyar földet jelképezi, azt a vörös mező nyole vörös-ezüst pólyájában s a koronás három zöld halomban találjuk meg.⁵

Ott a négy ezüst csík szép vörös mezőben,
Látszik, hogy piros vér megáztatta bőven.⁶

¹ Mózes IV. 2, 2. — ² Ivánfi Ede, A magyar birodalom cimere. I. 7, 13. II. 32, 6. — ³ 1848. — ⁴ U. o. I. 7, 13. — ⁵ U. o. II. 6. — ⁶ Arany IV. 390.

Vérrel szerezték, vérrel áztatták, vérrel tartották meg az utókoroknak.

Az az ezüstös csíkolat a címerben, ami szalag, pólya vagy szelemen volt, századok óta a négy folyam vérülte medrét¹ jelenti a nemzetnek és a Hármaskönyv² törvénybe iktatta a közhitet e visszaautasíthatatlan fölfogását.

A címer négy folyója, három dombja a honnak jelképe. A hármaskönyv az, aminek szilárdan, rendíthetetlenül, a maga ősi valódiságában, eredetiségében meg kell örök időkre maradnia, a hármaskönyv az az örök birtok, amelyet el nem vehettek a nemzettől soha, ami ezen az egész hosszú ezredéven át meg nem volt ingatható, mint ahogy a Tatra tűcsúcsú ormai, a Mátra kúpjai s a Fátának hol éles, hol boltozatos gerincei soha meg nem rendülnek oszlopszékeiken.

A négyes folyó az, ami ugyanaz marad, de folyton átalakul, másul, ami a történet folyamataiban folyvást változik, alkalmazkodik, mint maga az élet, de változásaiban mindig ugyanaz marad, mint a folyó, a maradandó változásnak ez az ősi jelképe.

I. ארץ עולם Örök birtok, elidegeníthetetlen, mint a holtkez birtoka, ilyen az írás ígéje szerint, melyet szombaton hallottunk, a léviták városainak határa.³ Háromszor él az írás e kifejezéssel: örök birtok. Három örök, elidegeníthetetlen, állandó birtoka van a magyar nemzetnek is, amelynek védelme, megtartása minden egyébnél fontosabb, minden egyebet felölelő föladata e nemzetnek.

1. Örök birtok a haza területe, amelyből egy talpalatnyit épügg megvédünk vérünkkel, mint egész országrészeket. Ez a szép haza, ez a gyűrűhegység övezte mélyedt medence, amelyben az Alföld a hegyeknek zsámolya, ez az egységes földrajzi jellemű egész, melyben egybeolvad a sok ellentét, sík és magaslat, hegyhát és völgyalj, róna és orom, az őserdő rengetege és a puszták határtalansága, tölgyek hazája és e határ szikfátyolos mezeje, ez a szép haza a Tatra gerincéről a Tisza medréig egy egész, oszthatatlan, csorbitatlan egész. Vérrel szerezte a nemzet minden rögét a honnak, el is van szánva megvédeni vérével időtlen időkig.

¹ Ivánfi ugyanott II. 304. I. 26. — ² Tripart. Part. I. Tit. XI §. 3. —

³ Mózes III. 25, 34.

Szeressük a haza földjét, szeressük egészében, szeressük minden dűlőjében, minden barázdájában. E szeretetért szerezz meg a magyarság a haza talaját, terjeszkedve nyomról-nyomra békés versenyben, előnyomuló szorgalom gyümölcséül belső ellenségektől, kifelé húzó fajoktól.

2. A második örök birtok, elidegeníthetlen hitbizomány, változhatatlan, mint a nemes érc, a magyar nemzeti jellem. A homokbuckát szél hozza, szél hordja, hol dombosodik, hol ellapul; de ezredekkel dacol a sziklaszirt tagozása, éles körvonala. Ilyen sziklaszirt a magyar nép nemzeti jelleme, az a szilaj, harcias, lovagias érzület, amely semmiben sem túloz, csak a hősi bátorságban, csak az égő honszerелеmben, amely mély, buzgó hitű, de nem vakbuzgó, amelynek még papjai is mindig a józan, békés, türelmes vallásosságot hirdették, mert ők maguk is mindig magyarok maradtak.

Igen, a magyar népnek örök jellemvonásai a vitézség és büszkeség, a hirtelen fölindulás és az elszánt dac, a meggondolatlan nagylelkűség s a mindig kész önfeláldozás, a király iránti tisztelet, mely szolgálalkúségig soha sem sülyed, a mély vallásosság, amely vakbuzgósággá s külsőségimádássá soha sem fajul.

Daliák vitézsége, nőknek gyöngédsége, otthonosító nyíltság, vendéglátó szívesség — ezek egyesülnek a magyar nép jellemében. Hősies szabadságszeretet, törhetetlen jogérzet, tüzes fölbuzdulás, magasan szárnyaló lelkesedés a hazáért, az erő hirtelen, tűzhányó fölzúdulása — ez a nemzeti jellem féltett, örök, változatlan birtoka ma is, mint Árpád a honszerző idejében.

3. Harmadik örök birtok, elidegeníthetetlen, önmagával mindig azonos, idegenné nem vált örök birtok: a nemzet alkotmánya, alkotmányának alapköve, alapelve.

Az alkotmány a nemzeti szellem elsőszülött fia, leghivebb kifejezője. Alkotmányos egyeduralom Etelköztől maig! Az összerződés vörös fonala nem szakadt el maig. Az örökös monarchia, melyet korlátolnak a törzsfők, később a Karok és Rendek, majd az országgyűlés két háza, a fejedelmi eskünek és a nemzet hódolatának mai napig sarkköve! Amit sem korszakos nagy átalakulás, sem százados balsors, sem az önkény semmi hatalma nem birt megsemmisíteni: az a nemzet történeti jogélete és jogfolytonossá-

gának hatalmas ereje és fönntartó érzete! Minden alaptörvényünk egyugyanazon fának gyümölcse, egyugyanazon bányának gránitköve.

Volt az alkotmány sánca szűkebb, korlátosabb, de amióta megszűnt úrbér, dézsma és robot, amióta közösen hordjuk a terhet, mióta a nép képviselte az ország tanácsa, azóta általános lett a szabadság, mint a honfoglalás idejében volt, azóta megvédi az egységes nemzet közszabadságát, míg azelőtt hasztalan küzdöttek a Karok és Rendek jogaik, szabadságaik, kiváltságaik, szokásaik, előjogaik sérelmei ellen.

A jogegyenlőséget a hazának minden lakosára nézve faj, nyelv és vallás különbsége nélkül örök és változhatatlan elvül elismerte a nemzet és a nemzeti közbecsület védpaizsa megvédi ezeket minden támadás ellen.¹

II. וְהַתְּחַלְתֶּם אֶת הָאָרֶץ. Oszszátok örökségül ki a földet:² négyszer ismétli a szentírás e versében az *örökség* kifejezését, mert hegy és fensík, alföld és tengerpart szállott a szentföldön apáról fiúra.³ Négyszeres örökség szállott az ezredévben itt is, e hazában apáról fiúra, örökség, amely folyton megújult, megifjodott, átalakult, megmászult; mint a haza négy folyója, amelyben örökké változó hullám tölti ki az állandó medret, úgy változott, fejlett a nemzet e négy kinese, öröklődő java. Mindig ugyanaz és mindig más, idegenből gyarapodva, gazdagodva, újat szerezve a régihez, de mindent áthasonítva, áthonosítva, nemzetivé alakítva kimeríthetetlen őserével, nemzeti érzületével.

1. Első kincs, amely folyton megújul, megújul magában a nemzedékek rendjén és megújul idegennek beolvasztása, fölszívása által, első kincs: a vér.

Kevés, nagyon kevés, édes Véreim és Atyámfiak, a tiszta magyar vér. Népiért csatákat vívott, meggyérült bős harcokon, mert ontotta, pazarolta drága véréért, honért, hitért a magyar!

A honfoglalás századában és utána is hány szövetséges és legyőzött törzset szívott föl! Itt van élő például a Kunság derék népe, amely ma már méltán venné zokon, ha akárki kételkedni merne abban, hogy a Kunság népe igaz magyar nép.

¹ Erdélyi unió-törvény. Toldy, Alaptörvények 326. — ² Mózes IV. 33, 54.

³ בעל הטורים: כהר וכשושור וכשולה וכחוף הים

Hatalmas keverék faj a magyar. Fölszívott és egy testté tömörített egyenként vagy csoportonként beszármazott számos idegent és békében hódító hatása még csak ezentúl fog érvényesülni a nagyobb tömbökben összeverődött idegen fajokkal szemben.

Kevés az ős magyar vér, a honalapítók vére! — Azért ne a vért nézzük, hanem nézzük a szívet, mely magát magyarnak vallja hazaszeretetben, ragaszkodásban, anyanyelvben!

Nem vészett el az ős magyar faj egészen. Még Árpád vérét is, ha fiágon elfogyott is, női ágon még ma is ki tudjuk mutatni másfélezernél több családban nemes örökségül.

Mózes nádor¹ királyi vérből származott nejének utódait számos ágazaton le tudjuk kísérni szakadatlan sorban egész a mi időkig.

A honalapító hős nemcsak a szerzette földet, hanem nemes vérét is hátrahagyta örök időkre a nemzetnek. Miként a szívből az erek szövevényén át a testbe, úgy szívárgott át Árpád vére ezer ágazaton keresztül e haza népébe és él benne kiolthatatlanul, mint maga a hazaszeretet. A nemzet ezredéves ünnepén nemcsak hőskorának vezérét ünnepli, hanem ezrekben meg van az a tudat, hogy a vezér nékiök vér szerint való ősapjuk is.²

Van tehát még a legelső nemzetség véreből is. De nemcsak a vérszerinti magyar nép, hanem lelkében, tudatában, érzületében, nyelvében magyarra lett minden hű szülötte e honnak egyetlen nemzetséget képez, honfiúi eszméért közösen lelkesülve, a közjóért közösen áldozva összetartásban, egységben, vállvetetten.

2. Második kincse a nemzetnek: a nyelv.

Az ősnyelv drága maradványa, az a régi búcsúztató, amelynek hétszáz éves nyelvét a tudósok vitatkozva fejtegetik, mennyire más mint a mi mai nyelvünk!

Mennyi és hányféle idegen, jövevény szó olvadt be a magyar nyelvbe! Hány ősmagyar szógyök vészett el! Hányféle szókötő és szóképző alak keletkezett!

Egészen más az újabb magyar nyelv atyjának, Pázmány Péternek nyelve, mint a Halotti Beszéde, — egész más és mégis

¹ Meghalt 1280. — ² Kis Bálint, Az Árpádok királyi vére Magyarország családaiiban. 1895. Bővezetés 7.

ugyanaz! És újból mennyivel gazdagabb Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai nyelve a nagy Pázmány nyelvénél!

Mindig más és mindig ugyanaz: épen mint a folyó. Magyar folyó a Tisza, ha mindjárt lengyel földről hozza is a szél a felhőt, mely árját dagasztja: magyar a mi nyelvünk is, akármennyi idegent vett is föl.

Méltán mondotta erről a mi édes anyanyelvünkéről egy francia tudós: A magyarok nyelve zenés, csengő és zengzetes; összhangzó, de nem túlságos lágy, költői, de nem gyermekes; szókincsben, alakokban egyaránt gazdag.¹

Minő gazdag a mi anyanyelvünk! Minő gazdag kincse rejlik a nép nyelvében, amelyből unos-untalan új meg új gyöngyök merülnek föl.

Nyelvében él a nemzet, de a nyelv maga nemcsak a köznyelvben él, a nyelv a nép nyelvében, a nyelvjárások sokaságában él, ahol legszabadabb a fejlődése, legtermészetesebb a gyarapodása, legbiztosabb a megmaradása.

3. Harmadik kincses öröksége, változásában is állandó kincse a nemzetnek: a nemzeti műveltség, a szellemi élet és az anyagi fejlődés haladása, a művelődés áldáshozó folyama.

Idegenben ered, idegenben ered a java, hitben, tudományban, művészetben, iparban. Idegenben ered a mi műveltségünk, mint a Duna vize, de táplálkozik a magyar folyók vizével úgy, hogy a határnál jó szerint honunknak minden cseppje benne van, telítve van a magyar nemzet saját szellemével és nemzeti jelleget ölt.

Nagyot haladt a szellemi és az anyagi művelődés a honfoglalás óta. Volt idő, mikor még jellege is idegen volt a művelődésnek, de mióta a nemzet újjáébredett és visszaesikarta elcsikart jogát, azóta reá lehellte a haladásra nemzeti egyéniségének zománcát.

Minő változásokon ment keresztül szokásban, életmódban, viseletben, hadban, közviszonyokban ez a nemzet. Csak egy sor szót kell meghallgatni a multból s minő képek ébrednek lelkünkben!

¹ Simonyi, Tüzetes magyar nyelvtan VIII.

Egyik oldalon a táltos az áldozati fehér lóval, a másikon az egyház, amelyből ime most is a megkonduló harang szavának hullámzó rezgése köszönti ünnepünket. Egyfelől íjj, puzdra, buzogány, csatabárd és gerely, másfelől az ágyúcsőnek halálcsofos ajka s a fegyvernek halálhozó önleke.

Egyfelől a deres, a dézsma és robot, a rendiség — másfelől a népképviselőt dicső jelene.

Egyfelől Kún László szekere, melyet a gazda húz, mert elfogyott a lova, másfelől a szárnyas kerék, mely páros vasnyomon száguld tova!

Óriási a nemzeti műveltség haladása szellemiekben, anyagi gyarapodásban egyaránt.

1848-ban nem volt össze-vissza sem 300 mérföld csinált útunk, ma közel 1000 mérföld műút közvetíti a közlekedést.

Emelkedik a nemzeti vagyon. Nem azt hangsúlyozom, hogy mennyit tudunk adóban előteremteni, mert ebben az állam kényszerének érvényesül nyomós hatása, hanem büszkén utalunk arra, hogy a mult esztendő elején a magyar népnek két milliárd koronája volt a magyar takaréktárakra betétül bízva.

Igenis vagyonosodik, igenis gazdagszik, igenis emelkedik a magyar nemzet!

Az országos tárlat a művészet, ipar, gazdaság, forgalom, kereskedés terén a magyar leleményesség, izlés, szorgalom, ügyesség próbáját teszi le a világ előtt. Tudja meg a világ: megértettük a kor szavát, tudjuk már mi is,

Hogy nem a lópor küzd, jobban küzd a kőszén,
S nem fellegek ormán, de kazánok gőzén,
Otromba kürtökből kigomolygó füstben,
Mozdonyok öblében, katlanokban, üstben!¹

A tárlat a nemzeti termelés ragyogványos képe, káprázatos meséje, amelyhez minden hű magyarnak el kell zárándokolnia, hogy lássa a nemzet nagyságát, fényét, hatalmát, lássa a magyarrá lett székváros pompáját, pezsgő életét, minden magyar szív méltó büszkeségét!

4. Negyedik öröksége a nemzetnek: az uralkodóház. Változott ez is a történet folyamán, s lassan, nagyon lassan vált újból nemzetivé!

¹ Arany László.

Mikor (1526. dec. 17.) Pozsonyban a Habsburg-ház sarját, Ferdinándot, a mohácsi vész után nekünk királyul ajánlották, akkor ezt hitvesi örökség jogán tették, mert neje Anna az ő magyar királyok igaz ivadéka volt.

De megérezte a magyar nemsokára, hogy nincs többé nemzeti fejedelmi háza. Százados kinos küzdelmek, félreértések, féltékenykedés után megtalálta útját a nemzet szívéhez az uralkodóház az örökemlékezetű dicső nádorban, József királyi hercegeben s az ő leszármazóiban. De a koronát viselő királyok közt ebben a harminchét évtizedben, amióta a Habsburg dynasztia választás; öröklés jogán és leányágon uralkodik, egyetlenegy sem forrott úgy egybe velünk, egyetlenegy sem volt úgy lélekben a miénk, mint I. Ferenc József, egyetlenegyért sem rajongott a nemzet úgy, mint dicsőségesen országló királyunk I. Ferenc Józsefért, akiben újból igaz lett, ami századokig csak a költő álma volt, hogy: a legelső magyar ember a király!

Megértettük az ország címerének mélymagyarázatú jelvényeit. A címer színeiből alakult át a vezérek vörös zászlaja háromszínű rózsává, hogy jelentse a piros a honszeretet lángját, jelezze a fehér a nemzet hűségét, állhatatos ragaszkodását örök birtokához földben, nemzeti jellemben s alkotmányban, jelezze a zöld a nemzet reményét, bizalmát, hogy öröksége gazdagon fog fejlődni, dúsan fog fölvirulni vérben, nyelvben, nemzeti művelődésben és a nemzettel egybeforrott fejedelmi ház dicsőségében.

Ime ezt hirdeti a háromszínű lobogó s most már teljesítsük mindnyájan az írás hallottuk ígését: *szívesen* kiki zászlajához, a haza zászlajához! Azt a zászlót, melyet Árpád népe a hármas halom és a négy folyam partjain kitűzött, mely alatt az alpári téren alkotmányt szerzett, számban és erőben meggyarapodott s hazaszereteten összeforrott utódai nem fogják elejteni soha, soha!

És erre mondjátok, én édes Véreim és Atyámfiak, Amen, úgy legyen!

AZ EZREDÉV. III.

Sándorfalva, 1896. május 25.

עבר מלכך די מלכו ועתידך בעלמא Tíz királyt uralt — úgymond a régi bölcsék tanítása — tíz királyt uralt és fog uralni, amíg ember él a földön, a világ.¹ A tíz király közül az első és utolsó az Isten, a világ ura, a népek sorsának intézője és a régi bölcséknek tanítása a kezdő és végező isteni uralomba foglalja nyole királynak képét, a történet nyole királyi vezéralakját, akikben a népek sorsának forgása, története személyesítve jelenik meg. És a magyar nemzet történetét is eme vezéralakok sorában látjuk mintegy élőképekben szemünk elé tárulni és elvonul szemünk előtt ebben a nyole királyban a magyar nemzet évezredes története, keretbe foglalva a kezdő és végező Magasságbeli által, kiről meg vagyunk írva: Én vagyok az első és Én vagyok az utolsó.²

מלכותא קדושתא דמלך מלכיא Az első király, a királyoknak Királya, a seregek Ura, akihez áhitatos érzéssel, esdő reménynyel, buzgóságos imával fordul szívünk a nemzet hálaünnepén. Egy nemzet imádkozik, ad hálát ezredéves életéért; egy nemzetnek szíve dobban meg és minden dobbanása a hálának zsolozsmája; egy ezredéves, ifjú nemzet ünnepli multját és ünneplésének minden szava a seregek Urát dicséri, akinek oltalma tíz század vénhesztő szenvedései és emésztő harcai után ifjú, munkabíró, pezsgő élet-erővel töltötte el a nemzetnek keblét.

I. Az őskor homályában, a hajdan kódében vész el az első király: מנרוט *Ménrót* alakja, akivel a magyar ősmonda összefűzi a magyar nemzet eredetét. Századok előtt mondotta a régi verselő:

¹ Targum Sení kezdete. Pirké derabbi Eliezer XI. — ² Ézajás 44, 6.

Isten adá ah hatalmas Atilla kerált,
Ki az Nemrótnak unokája vala.¹

S aki a magyar ősmondát újjáteremtette, Arany János is így énekel:

Hunor s Magyar két dalia,
Két egy testvér, Ménrót fia.

Tőlük ered a hún s a magyar nemzet. Mikor feleséget keresni indultak:

Ötven-ötven jó leventét
Kiszemeltek, hogy követnék . . .
Hős fiakból ketten-ketten,
Két vezéré kétszer-ketten,
Feje lőn mind egy-egy nemnek:
Száznyolc ágra ezek mennek.
Hunor ága hún fajt nemzett,
Magyaré a magyar nemzet . . .
Szittya földet előzőnlék,
Dúl királynak dús örökjét;
És azóta, hősök párja!
Híretek száll szájrul szájra.²

II. A mondából történelem válik, amely:

Beszéli a multat s mait,
A bujdosók nagy harcait:
Hogy vitta meg a kincses Kárpát
Havas bércét Álmosfi Árpád;
A szép hazát, mely Etelé,
S örökje volt, hogyan lelé;
Világga onnan a bitangot
Hogy űzte, mint gyors szél katangot.³

És azért ma, midőn megünnepeljük a magyar nemzet ezred-
éves fönnállását, szól hozzánk a történelem szava:

Nézz Árpádra magyar, ki hazát állíta nemednek;
Őt magas Ung mezején, vérontó férfiak és bölcs
Hadvezetők szabadon választván harcoss urokká,
Bátor örömríadás közepett paizsokra emelték.⁴

¹ Farkas András, A zsidó és magyar nemzetről (1538.). — ² Arany III. 63, 72.

— Arany IX. 255. — ⁴ Vörösmarty I. 27.

A második király Egyiptom királya: a *Fáraó*, akinek gúlái dacolnak az évezredekkel. A gúlák nagy alkotásához kell fognunk Árpád alkotását, az évezreddel dacoló Magyarországot, amelyet Árpád szerzett. Méltó büszkesége ez uradalomnak, amelyen a főúri gondolkozás az árvíz sújtotta lakosságnak új tanyát nyújtott, hogy az ő tágas rónáján tartotta a honalapító Árpád azt az első hongyulést, amely alkotmányával biztos alapra fektette a hazát. És méltán énekelte ezelőtt hatvan esztendővel a Szózat koszorús költője:

Pusztaszer a nevem: itt szerzett törvényeket Árpád

Hőseivel s a hont biztos alapra tévé.

S áll az azóta kilenc századnak véridején túl,

Várja virágzását s vajha ne várja hiún! ¹

III. Tovább szövi fonalát a történelem. Mutatja a vezérek idejében a vitézeket, amint sűgár lovaikon, ijjat pödörintve vágatnak a síkon, a portyázó kalandok korát, melyben vadra csatázva s népekre vadászva rettegetté vált nevük.

De el kelle jönni a jobb, a békésebb kornak is, a bölcs *Salamon* békekorának ISTVÁN királyban, ki mint Salamon, templomot épített népének, hogy tanuljon meg imádkozni. És a nép, amely szilaj, ép erejében fél Európának hajdan megrázta határit, ez a nép Szent István államrendező bölcsesége után békességes, rendezett álladalomban élő nemzetté alakult.

IV. Bölcsen uralkodik az Árpádok háza,

Míglen magva szakad s hozzá már senki hasonló

Nem születik többé, ki nevét hordozza nemének.²

Kihalt az Árpádház s mint hajdan a szent földön vegyes házbeli királyok következének Izrael országában, úgy következtek vegyes házbeli királyok hazánkban. Mint a hatalmas Omri fia, a hatalmas *Áháb* király, úgy következtek hatalmas vegyesházbeli királyok az Árpád vérenek elfogyása után. Az első, nagy, idegen uralkodó család, mely távol földről szakadt ide közénk, uralmát Magyarországon romokra építette föl,³ mert az utolsó Árpádok alatt megrendült a királyi tekintély. A németeknek állambomlasztó példájára a főurak szertehúztak és nem akarták követni a királyt

¹ Vörösmarty I. 92. — ² Czuczor, Aradi gyűlés. — ³ Pór, Nagy Lajos 13.

a hadba. Emez idegenből ide szakadt királyok: KÁROLY király s NAGY LAJOS dicsőséget, fényt, hatalmat szereztek trónjuknak és a nemzetnek. És elhaltuk után egy emberöltővel a nemzeti öntudat és a nemzeti államalkotó erőnek méhéből születnek a dicső Hunyadyak! HUNYADY JÁNOS, akit a Gondviselés küldött, hogy egy veszendő ország atyja legyen, és hogy ő dicső nap-számját befejezte, föltűnt fiának, MÁTYÁS-nak csillaga. Ragyogott Mátyásnak csillaga és kicsiny lett a hon tündöklő nevének. Lelkét világuralmi álmok töltötték el; szelleme a legkivételesebb sokoldalúságot tünteti föl: és mégis, amit fegyverrel szerzett, az megint csak elveszett és amit lángesze épített, az megint csak összeomlott. De örök értékű kincsül hagyta nemzetére nevének fényét és tetteinek dicsőségét.¹

V. Következik utána az ötödik király: A szentírás *Nabukodonozor* királya. Hatszáz esztendejénél több, hogy IV. BÉLA király (1254 november 10) azt írta a pápának Rómába: Magyarország történeti szerepe, hogy Európának, a keresztyénségnek legyen bástyája és védelmezője.² Azóta ez közhelylyé lett, ismételjük mindnyájan, mert csakugyan kockázatos, veszedelmes őrhelyén nyugatnak állott meg a magyar nemzet.

Most rabló mongol nyilat
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Jött a török és a szultán, a Nabukodonozor, leverte a nemzetet Mohácsnál. Ez volt a nemzet történetének legvésebb fordulója:

Míg Mohácsnál nem csatázott
A félholdú büszke tar,
Víg volt addig, hajh! azóta
Sírva vigad a magyar.³

VI. Sírva vigadt azóta a magyar — ha egyáltalában vigadt! Megnehezült az idők viharos járása fölöttünk! Hiszen a mohácsi vésznapi óta közel negyedfélszáz esztendeig külső és belső ügyeinket nem a nemzeti szempontok és nem a nemzeti érdekek szerint intézték. János királytól egész a nagy éjnek bujdosó csillagáig,

¹ Fraknoi, Mátyás király 403. — ² Marcali, Árpádok 519. — ³ Bajza.

az utolsó Rákócziig, a vallásháborúk és nemzeti fölkelések hosszú sorozata, csaknem szakadatlan láncolata következik. Kezdetől fogva avval léptek föl a bécsi államférfiak, hogy megtörik a nemzet erejét, ellenállását, önállóságát. De a török ellen vívott szerencsés harcok teljesen elkábitották a császár idegen tanácsosait. Mikor visszavették Budát a töröktől, akkor a bécsi tanácsosok elérkezettnek hitték az időt a nemzet teljes leigázására, elérkezettnek arra, hogy Magyarországot osztrák tartománynyá tegyék.¹ Akkor követték a hírhedt tanácsot, hogy Magyarországot elsőb tegyed koldussá, azután tegyed németté s azután teheted . . . szófogadóvá.

Ismerni kell én édes Véreim és Atyámfiak, ismerni kell a nemzetnek harcait szabadságáért, ismerni kell különösen történetét a vasvári békétől² egészen II. Rákóczi Ferenc fölkeléséig. Ismerni kell minden magyar embernek a németujhelyi vérpadot, a börtönök titkait, a sokféle rémes vérbírótságot, az eperjesi törvényszék irtózatait! Mint valamikor a bibliai perzsa *Assuerus* király az ő alattvalóira, úgy uszították vérengző alattvalóikat a magyarokra a bécsi tanácsosok. Ha minde történeteket ismerjük, tudjuk, akkor értjük csak meg, miért énekelték Rákóczi hadai (1706) és miért énekelték egész a mi korunkig, egész az októberi diplomáig, miért énekelték ezt a régi nótát:

Ne higgy magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek.³

Aki tudja a történelmet, az érti, hogy miért siratta ez a nemzet másfélszáz esztendeig utolsó dicső nemzeti hőst, Rákóczi Ferencet. Megtagadni hűségét Rákóczi Ferencnek, elárulni ügyét, azt tudta vezére, Károlyi Sándor, de a nemes hőst rágalmazni, kárhoztatni, ahhoz nem volt lelke még az árulónak sem.⁴

Rákóczi kibujdosott az országból, megkötötték a szathmári békét és a kötés után béke volt Magyarországon: a temető békéje. Akkor mondotta a költő:

Szegény Magyarország bánatját újíta,
Könyvező szemeit siralomra nyitja,
Fejét lecsüggesztve könyveit árasztja.

¹ Thaly Kálmán, Irodalom- és művelődés tanulm. a Rákóczi-korból. 1889, 5. —

² 1664. — ³ Thaly, Adalékok II. 114. — ⁴ Thaly, Irodalom- és művelődés tan. 50.

Mert a szathmári béke után a nemzet kifáradt, megfélemlült, ellágyult és megromlott.¹ Később MÁRIA TERÉZIA szelíden anyáskodó és bársonykézzel símogató uralkodása alatt vészes önfeledésbe, könnyen halálossá válható álomba ringatódott a fáradt magyar. Főuraink a bécsi udvar fényében a szép és nemes fejedelmasszony kegymosolyától lebűvölten élvezték a külföld gyönyöreit és csak egy-egy tisztújításra vagy éppen csak vadászatra rándultak le az útatlan, műveletlen, sáros és borzas hazai fészkekbe. A nép pedig itthon túrta a földet, fizetett és engedelmeskedett. Zérus volt, amely számot nem tett.²

VII. Mária Terézia után II. JÓZSEF császár következett, akit a régi bölcsek hetedik királyához, a görög Nagy Sándorhoz hasonlítunk. Erről szól az írás Dániel könyvében: Fölkel egy hős király és országot kiterjedt országon és kénye szerint cselekszik.³ Nagy Sándor elindult szűk hazájából, a félvilágot meghódította és kénye szerint cselekvék. Akiket meghódított, idegen népek, mind megtanulták a hellének nyelvét. *Nagy Sándor* birodalmának területén uralkodóvá is lett idővel a görög nyelv. Ugyanezt akarta II. József: ameddig az ő jogara terjedt, addig mindenütt németek legyenek, németül beszéljenek, németül igazgassák az országok ügyeit; az egész birodalom, tulsó úgy mint innenső fele, mind német legyen. Mikor Nagy Sándor meghódította a Kelet népeit, akkor értjük, hogy azok görögökké lettek, mert a görögök fölötté állának tudományban, költészetben, hadban, békében ama népeknek: nem a nyers erő győzte le őket, hanem a görög szellem, a hellén műveltség túlnyomó hatalma. De mi az akkori németek fölényét nem ismertük el; nem ismerhettük el a német nyelv jogát arra, hogy a mi rovásunkra terjeszkedjék, hogy érette nyelvünket, nemzeti létünket földadjuk.

Az egész nemzetre zsibbadt, tunya csend ült: valóságos szerencse volt, hogy II. József tervei neki rontottak a nemzetnek.

S ím a hatalmas jött és ráütött:
Súlyos csapása megrázkodtatá
A tompa bálványt; az feléledett,
Érezni kezdé elholt ízeit,

¹ Thaly, Adalékok II. 417. Pannónia siralma 1728. — ² Tóth Lőrinc, Nagy Pál emlékezete 7., 8. — ³ Dániel 11, 3.

És fájt az élet a zsibbadt tagoknak
 S a fájdalomban feljajdult a száj,
 Mely annyi évek óta néma volt;
 De a fájdalomban élet hangja kelt,
 S az élet visszakérte szellemét,
 Azon merészt, mely a gyász múlt után
 A rém jövővel szembeszállni kész.¹

József rendelete újjá ébresztette az országot. Oroszlánrésze van abban, hogy a nemzeti élet ki nem halt. Az ő támadásával jött az ébredés kora: az önérzet, az öntudat, a föltámadás. Egy emberöltő után fölrázta az ébredő nemzetet a legnagyobb magyar. Fölemelte Széchenyi István dörgő szavát,

Melyre megindult a rég pangó vér ereinkben
 S a haza szíve felélt százados álom után.²

Ő szól: s mely szinte már kővé meredten
 Csak hátra néze, mint Lóth asszonya,
 A nemzet él, a nemzet összeretten,
 Átfut szíven a nemlét iszonya;
 Szól újra: és ím lélek ül a szemben;
 Rózsát az arera élet színe fest;
 Harmadszor is szól: s büszke gerjelemben
 Munkálni, hatni, küzdeni vágy a test.³

És a nemzet megindult Széchenyi szavára, megindult küzdeni, de nem állott meg, mikor elhangzott Széchenyi „megállj!” szava. Nem állott meg, mert akkorára már nem Széchenyit halotta, nem az ő mennydörgő szavát — akkor már cikáztak Kossuth Lajos villámai és a nemzet ez új fény tűzcikája, Kossuth lángszava után indult.

... Fellázad erős lelkében az ősi
 Hírnek egekbe hívó szikrája: csatákra keményül
 S hősi fejét ezerek tethalma közül üti fényre
 Véresen és szabadon ...⁴

Akkor éreztük, 1848-ban, akkor éreztük, hogy életünk a hazáé, nem a miénk! Sok tudott akkor honáért élni, halni olyan, aki felejtve nyugszik egy hitvány zugolyban! Harmat gyöngye

¹ Vörösmarty IV. 291. — ² Vörösmarty I. 236. — ³ Arany I. 374 —

⁴ Vörösmarty II. 36.

helyett párolgó vért iszik a fű Magyarország mezején, amely látja vívni a szabadság gyermeket, kiket a hon szeretete fölhevít! Látta őket vívni, győzni és elbukni! Elbuktunk! Csillagoltó sötétségben gyászolt a nemzet. Szomorú némaság ült a sápadt ajkakon. A bitófa réme és a börtön dohos lehellete elhervasztotta az élet virágait és megszólalt az országban a közínségnek fuldokló szava hosszú, csúf esztendőkön keresztül. Csak emlékezzünk vissza gyermekkorunkra, mikor nem volt szabad fennszóval énekelni, hogy:

Búsul a lengyel hona állapotján — —

nem volt szabad énekelni, mert nagyon jól tudták, hogy nem a lengyel honának állapota fáj a mi szívünknek, hanem elkeserít saját honunk gyásza. Üldözték a nemzetet, üldözték a nemzetnek nyelvét, üldöztek minden emléket, dallamot, amelyet megmenettünk a dicső időkből, hogy csupa csoda, hogy mind el nem felejtettük. És ime, mit láttunk 1867-ben!

VIII. A nyolcadik király, akiről a régiek szólnak: a *fölkent*, a koronás király. Amikor 1867-ben a nemzet megkoronázta a királyt, akkor a nemzet gyanútól elfáradt keble, valljuk meg őszintén, aggálylyal nézte a koronázást, aggálylyal várta a további fejleményeket.

Akkor énekelte a mélabú költője:

Az égnek nem zord fellegétől,
Melyben villámai rejlenek;
Hanem mosolygó, fényes s színes
Szívárványától féltelek.¹

És kétszerte jól esik azért, hogy hiába féltett bennünket a költő, aggályunk csalódott és a király fényesen beváltotta, amit a koronázás tényével s esküjével a nemzetnek ígért. Mert amit az Úr fölkentjéről mond az írás: leszen derekának öve az igazság és ágyékának öve a hűség,² azt teljesítette a legalkotmányosabb király velünk, népével szemben. Mert Mózes szólt a király: Nem tudom én egyedül elviselni ezt az egész népet, mert erőm fölött vagyok.³

¹ Tompa, Novemberben. — ² Ézaiás 11, 5. — ³ Mózes IV. 11, 14—17.

Mintha hallja vala a király az írást s a régi tanítást: Szóla az Úr Mózeshez: gyűjts össze nekem hetven férfiút Izrael vénei közül, kiket úgy ismersz, mint a nép véneit és vezetőit: *tudd meg, vajon a népnek választottjai-e ők, akiket az Úr kiválasztott, hogy legyenek a nép vénei és vezetői, akiket az Úr kiválasztott, hogy legyenek a nép vénei és vezetői.* *szól-e a közvélemény róluk: íme hivatottak, jelesek, méltók, hogy bírói, kormányférfiúi székbe üljenek. S a népnek, a közvéleménynek jelöltjeit, választottait hozd a gyülekezés sátrába . . . és viseljék véled a nép terhét, és ne viseld te egyedül . . .* Akik Egyiptomban együtt szenvedtek a néppel a szorultság idejében, azok jöjjenek és lássák a nép örömét.¹ Legyenek kormányférfiai azok, akik a szabadságharcot végig küzdötték és szenvedtek a néppel; legyen a korona első tanácsosa az a nemes gróf, aki elbujdosott, aki halálra ítéltetett a gyász idején, de visszatért, mert a király teljesíti messiási missióját és a próféta igéje szerint: Az időben szól az Úr, összeszedem a szertezüllötteket és egybegyűjtöm az elszéledteket s akiket sujtottam: s az elzüllött maradandóvá leszen és a számkivetett erős nemzetséggé.² Hazajöttek a magyar nemzet számkivetett fiai, hogy itthon újra fölépítsék az ezredéves alkotmány palotáját. Újra egybeterelte a nemzetet a Gondviselés az uralkodóházzal. Régen kereszteződtek az uralkodó háznak útjaival a nemzetnek útjai. Az a kézzorítás, melyet e ház őse, Rudolf, a Morva mezején váltott szövetségesével, Kún Lászlóval, a nemzet életében mély jelentőségű kapocs a múlt és a jövő között. De azért a teljes egyetértés ebben a hosszú háromszáz esztendőben soha helyre nem állott egész napjainkig.

Nagy tévedésben voltak a bécsiek a magyar nemzet jelentősége felől. Értsük meg ezt a nagy tévedést.

Azt gondolták az örökös tartományok tanácsosai, hogy az égen csak egy nap van és amit azonkívül látunk, az mind csak ennek a napnak kísérő bolygója. Azt hitték, hogy Ausztria a nap, és hazánk ennek a napnak a bolygója, mely Bécs körül kering, vagy talán nem is bolygó, hanem hulló csillag, mely behullott Ausztria ölébe.

Pedig tudják a csillagokat vizsgálók, hogy a bolygókon kívül vannak az égen más kerengő égi testek is, vannak páros

¹ Szfíré I. 92, 25b. — ² Micha 4, 6. 7.

álló csillagok, kettős napok. Páros csillag a mennybolt legragyogóbb állócsillaga is, a kaszás csillagzatot kísérő sugaras Sirius. A kettős csillagok egyike sem bolygó, hanem mindketteje nap, s a páros napok egymás körül keringenek. Ilyen kettős fényű, de együtt fokozottabb ragyogású nap a lajtaparti páros birodalom. Egyik sem lehet a másiknak holdja, bolygója, rabja. Ragyogó kettős csillag, nagyhatalmú nap vagyunk együtt e világrész egén, de rangban egyek, mert senki uszályát a magyar nemzet nem hordja! Önjogú, önálló, önérzetes nemzet vagyunk.

És aki erre a bécsieket megtanította, az I. FERENC JÓZSEF volt, a király. Nem volt nektek, én édes Véreim, háromszáz esztendő óta olyan királyotok, aki igazán megértett, megbecsült, szeretett volna benneteket! Ha meg akarjátok tudni a királynak gondolkozásmódját, az nem abból tűnik ki, amit elmondott, mikor megnyitotta az országos tárlatot, pedig azok is emlékezetes igék voltak. De még sem abból tűnik ki a király szíve, amit fontolgatva előre megírnak, előre meglátolgtatnak, hanem kitűnt a király benső gondolkozása, lelkülete, amikor meg volt nyitva a tárlat és a király elindult körútjára — és ez igaz, hisz Kossuth Lajos fia írta ki másnap az ő ujságjába,¹ — amikor a király elindult, ott volt a sok ragyogó, csillagzó grófnő, bárónő, és mindnyája azt kiáltotta: Éljen a király! A király megállott és odaszólt nekik: Éljen a nép! Ez az igazi királyi gondolat, erre zúg vissza hazaszerte milliók ajkáról: Éljen a király! A magyar szent koronának két része van: az egyik a nép, a másik a király. Amíg ez a kettő összefog, addig ne féltsük a korona fényét, a nemzet dicsőségét. Egy és oszthatatlan a nemzet és az ő fölkent királya, és ezért עשרה דרכי שלמה a királyok királyához, a mennybéli magasságban trónoló Gondviseléshez fordul hű szívünknek hő fohásza, mert az Ő kezében van a jövő. Talán fokozott megpróbáltatás, talán fokozódó küzdelem vár reánk a jövőben, — de mindenesetre fokozott hazaszeretet, fokozott összetartás, fokozott egyetértés legyen velünk. — Ha fenyegetnek bennünket, mi kell egyéb, mint a jók összesege, s a vész hatalma rajtunk megtörik. És akik itt közöttetek örömünk osztályosai, hazafias kötelmeink fogadalmasai, azok imádságos szóval kérjék velünk az Istent, hogy ezt a nem-

¹ Egyetértés 1896. május 3.

zetet tartsa meg időtlen időkig. Minden szívben éljen az a hit, az a meggyőződés, az a remény, hogy:

Még neked virulnod kell, oh hon,
Vérünknek lángja ég oltáridon! ¹

Amen.

* * *

Hymnus.

* * *

Fölszállott a nemzet áhítatos fohásza a dalnak szárnyain, befejeztük a nagy nemzeti ünnep megülését.

Megáldalak immár benneteket, én édes Véreim és Atyámfiai, az egy élő Istennek nevében, aki megtartotta a nemzetet ezer esztendőn át, megtartotta, mert ez a nemzet mindig türelmes volt a más hitű iránt, mert benne is azt a magyart szerette, aki övéle a hazáért akar élni, a hazáért akar halni. Megáldalak benneteket az egy élő Istennek nevében: Az Úr áldjon meg benneteket és őrizzen meg minden vésztől. Az Úr világíttassa felétek arcát és legyen irgalmas irántatok. Az Úr emelje felétek arcát és adjon édes mindnyájatoknak békét; békét minden háznak, minden hajléknak, békét e helység hitbuzgó lelkipásztorának s hazafias földesurának, békét hatóságának és munkás népének, békét a királynak és békét a hazának.

Amen.

¹ Vörösmarty I. 354.

AZ EZREDÉV. IV.

Kistelek, 1896. május 14.

A magyar nemzet története változatos történet. A világtörténelemnek nagy folyamárjában egy évezred óta változó szerencsével küzd a nemzet, amelynek neve: magyar. Keletről mint egy láva-folyam, mint dúló fürgeteg nyugatnak tartva, egy világrész kelt föl ellene, amelylyel hosszú élet-halálharcot vívott, amig földet és hazát szerzett magának és azt száz csatán és ezer veszély között maig fönntartotta. Nem érték népet nagyobb csapások soha, mint ezt a rokon nélküli népet Európában. Olykor mi kerestük a harcoknak tűzhelyét és vészét, majd a harc keresett föl minket; néha mi hasonlottunk meg egymás közt, máskor szomszédainkat keverte velünk harcba boldog hazánknak irigylése; egyszer földjét darabolták szét, máskor alkotmányát helyezték lomtárba, majd nemzeti ereklyéinket, a királyi koronát és a palástot, utasították múzeumba, régiségtárba. És e hon mégis, mint már ezeréves magyar alkotás, fönnull megújult erőben és fejlődésre hivatott jövőnek biztos reményével.

Ellentétekkel teljes a magyar nemzet története. Lehel és Bulcsu vezéreknek veresége a harci kalandokat megszünteti; Sajó és a tatárdúlás várépítésre és iparúzó polgároknak behívására ösztönöz; Csák Máté nemzeti küzdelmeinek két nagy Anjou-királyt köszönünk. A tizenhatodik század elejének belviszályai a mohácsi vészt szülik, de ép e vész szüli Erdélynek elszakadását és új lendületet ad a nemzeti műveltségnek Erdély fejedelmi udvarában, a nemzeti szellem és a műveltebb magyar nyelv egyetlen menedékhelyén. És végtére jött 1848: a föld, a nép, az emberi jogok fölszabadulása, nyomában az alkotmány tetszhalála, majd — hála a Gondviselésnek — a föltámadás. Nem hiába írták arany-

betűkkel Rákóczi selyemkornétájára: *Pressa resurgo*,¹ ha elnyomnak, föltámadok!

Csodálatos ellentétekkel teljes a magyarnak múltja! A tatár földülja a hazát, a haza újra fölépül. Másfél századig török szandzsák: ma a török Európának betegje, ki a világrész kegyelméből eszi kenyerét, a magyar él és virul. Két császár Németországhoz számít bennünket, Erdély, Horvátország, a temesi bánság, a Vojvodina mind csupa külön tartomány! S ime, ma még sem beolvasztott tartomány Magyarország, nem három ország és nem öt helytartóság, nem Vojvodina és nem Erdély e föld, hanem alkotmány által összeforrott egységes és oszthatatlan állam. — Így áll fönn e hon, így támadott föl sírjából az ezeresztendős Magyarország.²

A szentírás e mai elmélkedésünkre az ellentéteknek hosszú sorozatát tárja föl előttünk, hogy ezekben az ellentétekben szemünk előtt megjelenjen a magyar nemzetnek egész múltja, egész mozgalmas, viszontagságos, dicsőséges története.

* * *

I. Ez ellentétek meg vannak írva a prédikátor könyvében. Közülök az első: *עַל לֵדֶר וְעַל לִסוֹת* *van idő születni és van idő meghalni*. Ázsiából jött legutolsónak, faja közt legvégül a magyar. A népvándorlás nagy áramlásának ülededéséből Hunnia földjén egész csomó néptöredék maradt s ezeket a néptöredékeket a magyar nemzet egyesítette itt rendezett álladalommá.³ Volt idő, hogy ez a nemzet két világrész mesgyéjén megszülessék, aminthogy volt idő, hogy ama régi népek, amelyek előtte jártak, innen elmúljanak, kiveszszenek, kihaljanak.

II. *עַל לִסְעָה וְעַל לַעֲקֹר בְּסוֹף* és azután *jött az idő plántálni*, és eljött ideje annak is, hogy *kitépjék azt, ami plántálva volt*: eljött ideje, hogy beplántálja Árpád vitéz hada ebbe az országba a magyar nemzetet, hogy megnyerje, megszerezze az országot a bécsi Szárhegytől egész a székely havasokig. Az volt az idő, amikor beültette Árpád a népet ide, erre a földre, amidőn megplántálták, amidőn elültették ennek a népnek alkotmányát, itt e helység

¹ Thaly, irod. és műv. tanulm. 1889, 14. — ² Századok III. 347—351. —

³ Századok II. 361.

határában, a pusztaszeri sikon. Ott ültették a magyar nemzetnek azt az alkotmányát, amelynek ezredéves fáját semmiféle viszonytagság, semmiféle vész többé ebből a földből ki nem tépheti. Ezen a földön tenyészik a nemzet és országot állít s kicsavarni tövestül a tölgyet, mely ezredéve áll már a haza talaján, kitépni azt a tölgyet nem lehet.

Volt idő plántálni a nemzetet, de volt idő kitépni azt, amit plántáltak, kitépni a nemzetnek jelleméből a kalandozásnak hajlamát. Érezte a külföld, érezte Európa a nemzet erejének súlyát, de nem volt szabad egész Európával örök hadban élni és azért eljött ideje, hogy kitépják a nemzet kebeléből a kalandozás vágyát és hogy a nemzet itt békés országot alapítson.

III. És jó a harmadik ellentét: *עַל לְרַחֵם וְעַל לְרַחֵם* van ideje az *öldöklésnek* és van ideje a *begyógyításnak*. Az öldöklésnek ideje ott állott be a Lech mezején, a német földön elveszett nagy ütközetben. Az volt a véres vereségnek, az volt az öldöklésnek ideje, melyen iszonyú jeleket vágott a harc keze rajtunk, az a nap, amelyen megtanulta maga kárán a nemzet, hogy lenge kockán áll a had, hogy kétes az ütközetek forgása és a nemzetnek létét erre a kockára föltenni nem szabad. Ez volt a megvérzésnek, az öldöklésnek ideje, de jött utána a gyógyításnak ideje, mert jól mondja a jeles történetíró, hogy abban az ütközetben, amelyben Németország keletén a magyar nép megveretett, hogy a Lech-mezei ütközetnek vereségében fogantatott Ausztria,¹ az az állam, amelylyel később a magyar nemzet szövetségre volt lépendő, nem mintha függne tőle, mert a magyar nemzet független ma is, hanem mert támaszkodni akartak békés szomszédok egymásra, — hogy megértve egymást, a történelemnek nehéz harcait együtt vívják, egy fegyverrel és egy fejedelem alatt.

IV. *עַל לְרַחֵם וְעַל לְרַחֵם* A gyógyításnak idejéhez sorozódik a következő ellentét: *van ideje rést törni és van ideje építeni*. Rést tört Géza vezér a nemzetnek pogány hitén és ezen a résen Szent István, a nagy király, bevitte a nemzetnek lelkébe azt a vallást, amely nyolcszáz esztendő óta a nemzetnek örömben, bánatban egyaránt kísérője volt. Ez volt ideje az építésnek, amelylyel

¹ Szabó Károly, A vezérek kora 317.

szilárd épületet emelt a nagy király a nemzetnek, hajlékot, amelyben a nemzet megtalálta a maga lelki nyugalmát, a keresztyén Európában maradandó létét.

V. עת לבנות ועת לשחוק Az ötödik ellentét: *van ideje a sírásnak és van ideje az örömnnek*. Eljött az árpádházi királyok során, eljött negyedik Bélának uralkodása és jött a

. . . vérszomjú, hűtlen, ronda nép,
Rézsút-szemű,
Harcban veszett, békében ál,
Így is halál, úgy is halál.¹

Az volt a sírás ideje. De elmúlt a sírásnak ideje, visszatért Béla király, hogy megvigasztalja a magyart és eljött az örömnnek, a megvigasztalásnak ideje. Eljött az az idő, amelyről negyedik Béla király sirirata szól, mondván:

Nagy és kicsiny bízvást örülhet,
Országol a törvény, becsület,
Hűség virúl, álság pirúl,
Mert Béla király ott az úr.²

VI. A következő ellentét: עת ספור ועת רחוק *van ideje a halotti gyászoknak*, a halotti tornak és *van ideje a közörömnnek*, ujjongásnak. Jelentős szaka zárult be a magyar történetnek akkor, amidőn annak a nemzetségnek magva szakadt, amelynek vezetése alatt a nemzet a történelembe lépett, megszületett, a négy folyó tájára plántálódott, a pogányságból kiemelkedett, európaivá lett és alkotmánya szilárd alapján álló álladalmat teremtett. Az volt ideje a közgyásznak, עת ספור בשעת האבל a halotti tornak, amikor az Árpádház utolsó királya meghalt. Az volt a nemzetnek közgyásza, de jött röviddel utána a nemzet közörömének ideje. Három nagy király következék a trónon, a magyar nemzet trónján. Kettő idegenből szakadt közénk, bár anyai ágon Árpád véréből sarjadott és egy a nemzetnek édes gyermeke: Károly és Nagy Lajos és Lajos halála után, idegen fejedelmek közel nyolevan éves uralkodását föl váltja a nemzet dicső fia: Mátyás, az igazságos. Mindháromban élt a dicsőség felséges ingere, mert a királyok

¹ Arany IX. 240. — ² Arany IX. 256.

kenyere a dicsőség.¹ A dicsőség fenséges ingere élt a három nagy királyban,

Kiknek tiszta, ép erkölcsén
Semmi csorba, semmi szeplő,
Kiknek egyaránt kezében
Nagy volt a kard és a gyeplő.²

Nagy uralkodói voltak ők a magyar nemzetnek, dicső fejedelemek; koruk volt a nemzetnek az örömujjongás, a vígadás, a közöröm kora.

VII. עַתָּ לְהַשְׁלִיךְ אֲבָנִים וְעַתָּ כְּנוּס אֲבָנִים A hetedik ellentét: *van ideje széthánytani a köveket és van ideje összegyűjteni a köveket.* Mátyás király elfojtotta a nagy uraknak gögjét, pártját fogta a köznemességnek és a jobbágyoknak. A nagy uraknak gyűlölsége a nagy király halála után oda irányult, hogy az ő intézményei ellen visszahatást keltsenek és 1490-től egészen a mohácsi vészig egész hosszú sorát hozták azoknak a törvényeknek, amelyek megszorították a királyi hatalmat és korlátozták a kisebb nemességnek befolyását. Az oligarchák a népnek elnyomását célozzák. Második Lajos királynak gyengesége, udvarának mértéket nem ismerő vesztegetése az egész társadalomban elhintették a békétlenség és vizsály magvait és így lőn meg a mohácsi vész és nyomán az egész államnak fölbomlása, a nemzetnek csaknem végelenyészése.³

Széthányták a köveket, szét a védőbástyákat, pedig drága volt akkor a kő, drága volt a várfal, amely mögött a magyar védte hazáját a török ellen, amikor védte sásfészkét Szondi, Zrinyi, Losonczy és a többiek, kik elvérzettek a honért. Az az idő, amikor a nemzet megértette, hogy őt a művelődésnek és az ozmán barbárságnak ütköző pontjára helyezte a Gondviselés és hogy ezen a ponton a nemzetnek meg kell állania helyét. Szomorú idő volt az, amikor széthányta a nemzet a királyi hatalom védőbástyájának köveit, szomorú idő, melyről így énekel a költő:

Mélyen alászállott napodat félholdú pogányság
Éje borítja s vesző fiaid pártokra bomolva,
Egymást és fogyaték javadat nyomorultan emésztik.⁴

¹ Regum cibus gloria est. Virág Benedek, Magyar Századok IV. 216. —

² Arany IV. 387. — ³ Századok II. 359. — ⁴ Vörösmarty II. 293.

VIII. עַל לְחִיבָה וְעַל לְחִיבָה שָׁחֵק A következő ellentét: *van idő ölelkezni*, párttá tömörülni és *van idő távolodni az ölelkezéstől*, pártos tömörüléstől. Két nagy párttá tömörült a nemzet a mohácsi vésznapi után. Az egyiknek János volt a királya, a másiké Ferdinand. Két magyar fejedelemlnek katonái, de egy édes hazának gyermekei viaskodtak, — s győzött Ferdinand és háza és elkövetkezék a százados ellentétnek ideje:

IX. עַל לְבָקֵשׁ וְעַל לְבָקֵשׁ עֵל *van idő keresni és van idő elveszteni*, van ideje annak, hogy keressünk és van ideje annak, hogy veszítsünk. Volt ideje annak, amikor az uralkodóház megkereste és megtalálta a nemzetnek háláját, amidőn a hazának területét fölszabadította, Budáról a törököt kiűzte, akkor a Habsburg-ház jogot szerzett a hazának hálájára: az volt a keresés és a találás ideje, de nyomban utána jött az elvesztés ideje. Mert valamiképp addig, Budavár visszavételéig, úgy és különösen azután nem akarták megérteni Bécsben, hogy nem hódított tartomány vagyunk, hanem önkényt szövetkezett nép, hogy ez a nép szabadon választott Pozsonyban királyt, amidőn trónra ültette a Habsburgok nemzetségét Magyarországon.

És küzdeni kellett a nemzet javának, küzdeni kellett Bécs ellen, amely elvesztette a nemzetnek szeretetét és a nemzetnek vezérlő, uralkodó osztálya abban fogyasztotta erejét, hogy védje régi szabadságát és új hitét. A magyar nemzet sohasem fejtett ki annyi erőt, mint történetének eme legsötétebb korszakában. És ha annyi ildomot tanusít a szerencsében, mint szívós kitartást a szerencsétlenségben, akkor ama harcok a legszebb virágzás és nem a kimerültség és a tespedés korszakát nyitották volna meg a nemzet számára.¹ Mind, a nemes lelket ami gyújtja tette, mind, ami ébreszt szunnyadó erényt, az hevítette azokat a hősokeket, akik kardot rántottak hitért és szabadságért, akik küzdöttek az ellen a Bécs ellen, amelyről a kuruc nóta azt tartja: Mindent ígér, de csak szorultában.²

X. עַל לְשֹׂמֵר וְעַל לְשֹׂמֵר עֵל Következik a tizedik ellentét: *van idő megőrizni* a fegyvert és *van idő eldobni* a fegyvert. Volt idő, amidőn meg kelle őrizni a nemzetnek fényes szablyáját és volt idő, ami-

¹ Századok III. 1. — ² Káldy, Kuruc dalok 6 (1672).

kor le kelle tennie a fegyvert. A nemzet békét kötött Szathmáron és a szathmári béke alapján állott helyre, igaz, késő időre, hosszú évtizedek után a nemzetnek belső békéje. Őrizte a fegyvert Rákóczi, de eljött az idő, amikor a nemzet letette a fegyvert. Letették mindnyájan, de nem mindnyájan békültek meg avval a kormánynyal, amelyhez bizalmuk nem lehetett; nem békültek meg a tüzelelkű és hajthatatlan hősök, akik, mert sokat mertek, mindent elvesztettek, de mert a vértanu-koronát mindvégig szenny nélkül viselték, még bukásukban is dicsők maradának. A bujdosók letették a fegyvert, de békét nem kötöttek, hogy a nemzetnek nemzeti kívánalmait, igényeit, követeléseit, reményeit, ábrándjait halálukkal pecsételjék meg. Bujdosó úton értek Rodostóba, távol külföldre azok a hősök, akik Rákóczival kimentek a messze idegenbe, akiken az írás ígéje teljesedik: וישלכם אל ארץ אחרת¹ eldobta őket idegen földre.¹ Bennük megtestesült a nemzeti keserűség és gyűlölet és ez a nemzeti keserűség és gyűlölet drága kincse volt a nemzetnek aléltságában, amelyből újból föl kellett rázni, hogy riadjon, újból fegyvert ragadjon szabadságáért, léteért alkotmányáért. Mert jött idő, amelyről azt mondja a költő:

Hunyadyak, Rákócziak, Bethlenek,
Ide s tova már mesévé lettenek,
Szondi vitéz, Zrínyi Miklós, Szigetvár,
Szájrol-szájra itt-amott is alig jár.²

Könnyen felejtene a nemzetek: de a magyar nemzet II. Rákóczi Ferencet el nem felejtette soha; megőrizte emlékét s nem dobta bús feledékenység sötét ölébe.

XI. עַם לְקַרְוֹת וְעַם לְחַסֵּר. És eljött az idő, amelyről azt mondja az írás: *van ideje a szétszakításnak és van ideje az összevarrásnak.* Amikor az uralkodóház fiágon kihalásnak indult, akkor a nemzet mondhatta volna, hogy ime, visszaszáll a királyválasztás joga a nemzetre, amely e jogáról csak a Habsburg-ház fiágának javára mondott le. Az volt az idő, amikor a nemzet mondhatta volna, ime: itt van ideje, széttépnünk a láncot! De a nemzetnek bölcsesége, mély belátása a jövőbe azt javallta: ne maradjunk egyedül Európa szívében, hanem szövetkezzünk a német szomszédal és

¹ Mózes V. 29, 27. — ² Arany IV. 341.

bizzunk benne — bár a bizalomra a multban érdemet nem szerzett. A nemzet azt mondta: jól van, ne legyen a széttépésnek, legyen az összevarrásnak ideje és megkötötte az uralkodóházzal azt a szerződést, amely átruházta a leányágra a trónöröklést. De azért a magyar szent koronának országai egységes, oszthatatlan egésszet képeznek, amelyet másként mint a magyar nemzet alkotmánya szerint kormányozni nem szabad.

XII. עת לחשוף יעת לרדך Következik a tizenkettedik ellentét: *van ideje hallgatni és van ideje beszélni*. Volt egy nagy nap a nemzet történetében, amikor a nemzetnek nemes indulata, lovagias érzülete azt mondotta: ez az az idő, amikor hallgatni kell. Százados sérelme volt a magyarnak; nem volt szó, amely az országgyűlésen olyan sűrűn fölhangzott volna, mint a sérelem, a gravamen. Ennél sűrűbben egy szót sem hallott a királyi személynök. És íme egyszerre eljön egy gyászba öltözött asszony, elhozza karján kisdéd gyermekét és azt mondja ennek a soha ki nem elégített, sokat hitegetett, vérig sértett nemzetnek: Én nemzetem, mentsd meg életemet, trónomat, gyermekemet, házamat! És a nemzet hallgat, hallgat az ő panaszos sérelmeiről. Nemes szíve nagyot dobban és szól: Életet és vért a királyért!

XIII. De megyünk tovább a történet folyamán. עת לאדום יעת לשנא Van idő szeretni és van idő gyűlölni. Nagy volt a királyné, akinek a magyar megmentette trónját és tudott bánni velünk. Fölvitte az urakat udvarába, fölédesgette őket Bécsbe mosolyos jósággal, békés olajággal és az uraknak szívében megfogant a szeretet, a szeretet nem a haza iránt, hanem az udvar, a fény, a — német iránt és az urak, akik megfordultak Bécsben és ott sütkéreztek az udvar ragyogásában és fényében, azok az urak elfelejtették, hogy otthon egy nemzet sír, amelynek alkotmányát lábbal tiporják, hogy otthon egy nemzet sír, amely újból akar születni és amelyet visszanyomnak, visszanyomnak sötétbe, halálba, sírba. És miközben odafenn megjött az idő szeretni, addig új császár lépett a trónra, az a császár, aki csak németet ismert. A német volt az uralkodni akaró és azért gyűlölt idegennek nyelve.¹ A prófétai íge szerint: Azért, mert rám erőszakolja az ő szavát, azért gyű-

¹ Marcali, II. József II. 404.

lölöm őt.¹ A nemzetre rá akarták erőszakolni a német szót, reá akarták tukmálni a német hivatalnoksereget és azért második Józsefnek kora nem a szeretetnek kora volt. Még a főurak is észrevették, hogy ime a gyűlöletnek kora jött el, és ebben a nemzeti gyűlöletben született újjá a magyar nemzet, a magyar nemzetnek öntudata, előre törekvése, az az erős eltökélés, hogy nématté lenni nem fogunk soha!

XIV. *עַל סִלְחָתָהּ וְעַל שְׁלוֹם* A végső ellentét: *van ideje a háborúnak és van ideje a békének.* A nemzet harcot vívott a bécsi tanácsosokkal, harcot vívott, harcot szóval, harcot fegyverrel és harcot gyászszal. Harcot vívott szóval a negyvennyolcas törvények szentesítéseig; harcot vívott fegyverrel Világosig; harcot vívott nemzeti méltóságos gyászszal a koronázásig. Ez volt a háború kora.

Mit akart a nemzet e harcban? Miért küzdött, mit követelt, sürgetett?! Haladásért, szabadságért küzdött! Szoktasson benünket a kormány elfelejteni azt a tant, amely eddig tanácskozásaink főtárgyát foglalta magában s mely ez egy szóban központosul: sérelem, ellenben tanítson meg a kormány benünket soha sem feledni azt az irányt, amely mind emberi, mind polgári helyzetünknek legszebb föladása s melyet szintén egy szó fejez ki: a haladás.² Ezt akarta a nemzet és ebben útját állották a nemzetnek galádul, csökönösen, megátalkodottan. A nemzet utolsó harcot állván a vas erőszak ütései ellen, tapasztalta a maga életében, amit a régi bölcssek mondanak, *סִלְחָתָהּ נָסִי אֶחָדָהּ דְּנִאוּלָהּ דִּיא* hogy a háború is a megváltásnak kezdete.³ A nép megváltásának kezdete volt negyvennyolcnak háborúja és akik azt a harcot intézték, fölvésték dicső nevüket a halhatatlanságnak oszlopára. Amikor elbuktak és a nemzet némán, de büszkén gyászolta a maga halálát, akkor *egy* ember volt, aki a nemzetnek mindig ismételte a zsoltár szent igéjét: *כִּי עַד צָרָק וְשֹׁמֵר צֶדֶק* hogy a joghoz visszatér a törvény,⁴ és hogy az igazságé és hogy a jogé, a nemzet elévülhetetlen, el nem játszható jogáé lészen az utolsó szó. És DEÁK FERENC vezetése alatt megtörtént a kiegyenlítés. Ebben a kiegyenlítésben, én édes Véreim és Atyámfiái, ebben kettő vagyon: Ausztriával kiegyeztünk, mert az érdekeknek ellentétét

¹ Jeremiás 12, 8. — ² Dubravicky és Szentkirályi, Követjelentés 1840. 9. —

³ Megilla 17 b. — ⁴ Zsoltárok 94, 15.

kiegyezéssel kellett s kell mindig újból megoldani, de a királylyal, avval kibékültünk, mert az érzésnek egységét, azt kiegyezéssel, alkuval, üzérkedéssel helyreállítani nem lehet, azt csak teljes, igaz szívből eredő és mindkét félben viszonzódó békés indulat szülheti.

A nemzet megbékélt királyával, aki bejött, hogy fejére tegyük a nemzetnek ősi koronáját és megesküdött a nemzet alkotmányára. A nemzet megbékélt királyával, aki eljött az utóbbi napokban, hogy fölavassa az országnak tárlatát, hogy az egész világnak, minden hatalmasságnak küldöttei előtt mutassa azt, hogy akihez őket küldötték, az nem az osztrák császár csupán, hanem az hű Magyarországnak magyar királya, az a magyar király, akinek jogara alatt fölvirult a nemzet, az a magyar király, akinek jogara alatt szabaddá lett mindennemű felekezet, minden rendje és osztálya e nemzetnek, az a király, akinek jogara alatt bátran s bizalommal imádkozhatunk, hogy e nemzet legyen:

Künn hatalmas,
Benn virágzó és szabad,
Bizton álljon
Sérthetetlen jog alatt.

Amen.

AZ EZREDÉV. V.

Kir. ker. börtön.

Szeged, 1896. május 10.

בשמים נטר מלאכה גדולה צריכה כבוד Ha az ember nagy munkát végzett be, akkor fejezze, rekeszsze be áldással, mert íme amidőn a Szent, dicsértessék neve, bevégezte a világ teremtetését, akkor áldó szóval fordult feléje a világnak szelleme, szólván: Örüljön az Örökkévaló az Ő teremtményeinek!¹ És midőn őseink befejezték a frigysátor építését a pusztában, akkor megáldotta őket Mózes.² Így tett Dávid, midőn befejezte a templomépítés előkészületeit; így szólt Salamon, amidőn elvégezte a szentély építését és fölszentelte dicső művét; így Hizkia király is, amidőn fölépült nagy betegségéből.

És így mondja az írás: Ha háborúba mentek, akkor térjen vissza a háborúból mindenki, aki szőlőt ültetett, de föl nem szentelte, meg nem áldotta;³ térjen vissza, aki nőt jegyzett el, de még el nem vette, még el nem mondotta az esküvő áldását.⁴

Így szól a régi tanítás a jámborok könyvében⁵ hozzánk, és ma a nemzet ünnepén visszatekintve az őstörténetnek hajnalszürkületére, arra az óriási munkára, amelyet a nemzet békében s háborúban ezer esztendeje végez, a bölcssek e tanítása jut eszünkbe, ha az ezredév munkájának befejeztét áldó szóval kísérjük keblünkben, áldó szóval, áldó érzéssel azért, hogy a Gondviselés megtartotta a nemzetet a vándorlás idejétől egészen mai magasatos ünnepének örömnapjáig.

¹ Zsoltárok 104, 31. — ² Mózes II. 39, 43. — ³ Mózes V. 20, 6. —

⁴ Ugyanott 7. — ⁵ Szefer chaszidim 1854. sz. 446 l. Wistinetzki.

I. Az Úr létrehívá tiz teremő igével a világot. Elhangzott az utolsó teremő legyen és a világ szelleme szólott az Úrhoz a szoltár szavaival: Örüljön az Örökkévaló az Ő teremtményeinek. Midőn a teremtmény hálával fordul a Teremő felé; midőn megálázkodik abban az érzésben, hogy minden áldásnak Ő a kútforrása: az Úr megelégedve tekint le az emberre, akit teremtett, hogy gondviselését megismerje, hogy Ő előtte térdre hulljon, áldó imával rebegje el hálájának szózatát, ha nagy munkát fejezett be, ha életének komoly, jelentős fordulójához ért, korszakos fordulójához egyéni életének vagy nemzeti létének.

II. Mózes-től beszéli az írás, hogy midőn a pusztában befejezte a frigysátor építését és fölszerelését, megáldotta népét, mely buzgó áldozatkészséggel vett részt a nagy munkában.

Amidőn bejöttek a magyarok elei és leszállottak ott, ahol a Latorca rohanva száll le a béréről a sikra és megállapodtak Munkácsnál, elnevezték a vár helyét arról a nagy munkáról, melyet végeztek és áldották Istent a honszerző munka első szakaszának befejeztével.

Vár épült azon a helyen, ahol először megszállott a bevándorló nemzet s ama vár főnnáll még ma is. De amelyben régente daliás leventék laktak, az a vár, melyből ezelőtt tizenennyolc és fél évtizeddel hazátlan bujdosásnak indult II. Rákóczi Ferenc, az a vár, amelyhez nemzeti dicsőség nagy emlékei fűződnek, ma nem a nemzet dicsőségének vára: száz esztendő óta rabokat lát ódon falai közt, akik ott sínlenek, érezve az igazság sújtó kezét: a nemzet honfoglaló munkájának emléke rabok kényszermunkájának szomorú otthona lett.

Nem ama vár volt a legnagyobb munka, amelyet a bevándorló nemzet alkotott s nem is maga a honfoglaló hadjáratok sora: nagyobb volt az, amit itt alkotott az Alföld síkján, amidőn először gyűltek a honfoglaló vitézek alkotmányozó ülésre. Nincsen írás róla, nincs törvénykönyvben egy sor sem följegyezve arról, hogy Pusztaszeren a magyar nemzet minő alkotmányt alkotott; nincs fölírva, de a nemzet történetébe, életébe bele van vésve az ősök legkiválóbb munkája, amelylyel alkotmányt adtak önmagoknak. Amely Pusztaszeren épült évszázadokkal ezelőtt, ama templom romba dőlt, de amit ott alkotott a nemzet, az főnnáll és

akik odakünn összegyűlnek az új emlék fölavatására, egy szabad nemzetnek szabad fiai, az ősök törvényalkotó munkájának hálás örökösei.

III. A harmadik, ami szemünkbe ötlik a régi tanítás nyomán: aki szőlőt ültetett, avassa föl áldással a szőlőt.

Árpád nemén hogy kele Vajk:
 Ki koronát fejére tőn,
 István nevet viselni vőn:
 Népeinek ez törvényt ada,
 Nagy volt tanácsa, mint hada;
 Elődi nyertét örököül
 Megállatá, hogy a magyart
 Duna s Tisza két víz mögül,
 Míg napok, éjek láncát tart,
 Ne űzné ki se csel, se kard.¹

Az volt Istvánnak, az első királynak érdeme, hogy népét beleplántálta Európa népeinek szőlejébe; e népet megáldva hűnyta be szemeit, tudva, hogy most már gyökeret vert s jövőben mélyen gyökerezik a nemzet ebben a talajban, amelyet ÁRPÁD szerzett, de ISTVÁN munkált termővé.

IV. A negyedik, akinek áldó szavát halljuk, a régi bölcssek tanítása szerint, DÁVID, a király. És áldotta Dávid az Örökkévalót az egész nép szeme előtt, szólván: Tőled vagyon a gazdagság és a dicsőség; Te uralkodol mindenben és a Te kezedben van az erő és a hatalom, a Te kezedben van nagygyá tenni és megszilárdítani mindent.² Midőn Dávid mint király ült Izraelnek trónján, méltán imádkozott így, áldhatta az Urat mindama segítségért, amelylyel vezette őt üldözött ifjú korától egész dicső király-koráig. Mert üldözték Dávidot, üldözte őt királyi elődje épúgy, mint a magyar nemzet Dávidját üldözte László király s az üldözött, mint hajdan Dávid, külső országba menekült, hogy onnan térjen vissza a trónra. A nemzet hívó szavára cseh földről hazatért MÁTYÁS lett a nemzetnek legdicsőbb, leghatalmasabb királya.

Alatta volt hazánk leghatalmasabb. Erő és hatalom környezte Dávid trónját, körülvette állandó serege ama hősöknek,

¹ Arany IX. 255. — ² Krónika I. 29, 10.

אשר לדוד
 akik Dávidnak képezték állandó seregét, épúgy, mint az első állandó, zsoldon élő hadsereget a középkori Európában Mátyás fekete serege képezte. Állandó, szervezett hadsereget teremtett Mátyás, mely nem függött a nemesek s urak szeszélyétől, hanem a király akaratától. Közel harminchárom esztendeig ült Dávid az egyesített Izrael trónján: harminchárom esztendeig tartott a nemzet fénykora is Mátyás alatt.

Mikor Dávid meghalt, azt mondták róla a krónikások: וידע דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו Dávid igazságot és törvényt tett egész népének;¹ és amidőn Mátyás meghalt, egy maradt róla a népnek szívében, emlékezetében: Meghalt Mátyás, oda az igazság! Mert az igazságot szeretni kell mindenkinek, a királynak úgy, mint a rabnak; az igazságot még az is szeresse, akit szenvedésre ítélt az igazság büntető keze. Nagy volt Mátyás király békében: a tudomány szeretetében, a könyvtárban, melyet alapított, az egyetemen, amelyet megkezdett és nagy volt háborúban, hisz:

Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára!

A magyar hódító fegyvert villogtatta az ország határán túl, hódított, de nagy álma államának nagyságáról nem teljesült.

V. Még egyszer megfogamzott ez álom, Mátyás fényes, káprázatos álma a magyar nemzetnek egy fejedelmében, aki elindult, hogy megszerezze a cseh koronát és hogy visszahozza Mátyásnak idejét. Ez a nagy fejedelem úgy tűnik szemünkbe, mint Salamon király, a régi tanítás ötödik áldó alakja: Salamon királyhoz fogjuk, a bölcs, az író-fejedelemhez, Erdély fejedelmeinek legelőbbkelőjét, BETHLEN GÁBOR-t. Mátyáshoz fogja őt már a régi költő, aki így szólaltatja meg Bethlen Gábort:

Az Hunyadi Mátyást,
 Amaz magyar királyt
 Az németek mind félték;
 Az bécsi asszonyok
 Síró gyermekjeket
 Mátyással ijesztgették:
 Engem sem kívánnak,
 Valakik karomnak
 Erejét megismerték!²

¹ Sámuel II. 8, 15. — ² Névtelen ének 1621 körül.

A tizenhetedik század legkimagaslóbb alakja Bethlen Gábor, akinek fényes pályájától azt várta a nemzet, hogy újból kivívja teljes szabadságát, önállóságát. Az alkotmánynak és a vallás-szabadságnak hős védője volt Bethlen Gábor, a magyar nemzet politikai és vallási küzdelmeinek e ragyogó, tüneményes alakja, Erdély fejedelme, aki meghódította az anyaországot s annak királyául ismerteték. Igaz, nem volt állandó, amit alkotott, de pályájának végső hatása az volt, hogy elismertette a nemzetnek igényeit mindama békékkel s egyességekkel, amiket Ausztriával kötött, amelyek soha el nem enyésző alapját képezik ma is még a magyar nemzet önállóságának. Jellem, ész, erő és tudomány volt Bethlen Gáborban. Fejedelmeink közt ritka, aki tudományos ismeretekben jeleskedett. A fejedelem önmaga mondja el, hogy a szentírást huszonhatszor végig olvasta; megtanulta belőle, hogy kell küzdenie a népnek szabadságért, jogért, meggyőződésért és hitért. Mikép Salamon, énekeket szerzett ő is és egyházában élnek még amaz énekek, amelyeket a fejedelem maga szerzett Isten dicsőségére. — Nagy volt háborúban, hatalmas volt a béke munkájában és ama főiskola, melyet alapított és amely virágozik még ma is Erdélyben, bár nem eredeti helyén, fölkarolta és szokatlan hévvel szolgálta a nemzeti művelődést. Mátyás után Bethlen Gábor a magyarnak legfényesebb fejedelmi alakja, aki nem tartotta kisebbségnek, hogy kora tudósaival, államférfiaival levelet váltson. Leveleinek gyűjteményei mélyen engednek belepillantanunk a hazáját szerető nagy fejedelem nemes lelkébe.¹

A tudományt kedvelő, mély vallásos érzülettel eltelt fejedelem a harcban is jeleskedék. Midőn eljött hozzá sógora és drága velencei üveget hozott neki, a fejedelem szándékosan elejtette a drága üveget, amely összetört. Erre ékes szablyát adott át sógorának, mondván: Ez nem törik. Bethlen kardja nem törött el, de nagy álma még sem valósulhatott meg, és fájdalom, nem mondhatta el Salamonnal, aki a szentély fölavatása után fölkelte az összegyűlt nép előtt és szólott, nagy fönshóval mondván: Dicsértessék az Úr, aki békességet, nyugalmat adott Izrael népének.²

¹ Bethlen Gábor Politikai levelei 1879. — ² Királyok I. 8, 56.

VI. Békességet, nyugalmat a magyar Izrael nem élvezett sem Bethlen előtt, sem Bethlen után. A hitért és alkotmányért küzdöttek előtte, a hitért és alkotmányért küzdöttek utána a Rákócziak és a Thököliek, ezekért kelle küzdeni egész a mi korunkig, egész a szabadságharcig, mert nem értett egyet a magyar soha.

A csöpp felé siet a csöpp,
Közzészakad, ha társa több.
A lánghoz a láng elegyül,
Köd, pára nagy fellebbe gyűl;
Apró fővényből nő a part,
A nyáj, a csorda összetart:
Csak a magyar híz szanaszét,
Amennyi törzs, megannyi nép!
Veszünk, enyészünk, olvadunk! ¹

Ez volt százados polgárháborúk vészkiáltása, amelyek dúltak Bethlen előtt és dúltak utána szünetlenül még közel egy századig. A német császárság és egyik keresztyén egyház fölszabadította Magyarországot a török uralom alól, igaz, de a magyar nemzet és vele a másik keresztyén egyház ugyanakkor küzdött Thököli és Rákóczi táborában a nemzetért, a nemzetnek meggyőződését és alkotmányát védve. A Thököliek és Rákócziak ébren tartották a nemzeti függetlenség és a vallásszabadság eszméit és a kettő azóta mindig fontos, gyakran uralkodó, minden mást kizáró s elhomályosító lételemét képezte a nép gondolatai és vágyai körének. Megújult hazánkban, amit hatodik pontja képvisel a régi tanításnak, megújult a régi Izrael történelmi helyzete: HIZKIA király hűbérese és alattvalója volt Assyriának, de föllázadt Assyria ellen és nem akarva az igát viselni, szövetekezett az ősi ellenséggel, Fáraóval, Egyptommal. Ismétlődni látjuk a világtörténetben ezt a helyzetet. Szövetekezik a magyar régi ellenségével, a hanyatlásnak indult törökkel, szövetekezik, mert hűbérese, alattvalója, meghódított, örökös tartománya nem akar lenni Bécsnek és hiába olvasta az írásban a próféta igéjét Hizkiához: Lesz azonban Fáraó ortalma nektek pirotságul és menekvéstek Egyptom árnyába szegyenül. ² Nem vívta ki a nemzet függetlenségét és akik vezették e harcban, elkezdve Rákóczi Ferenctől egészen napjainkig, szól-

¹ Arany IX. 257. — ² Ézaiás 30, 3.

hattak Hizkia imádságának szavával: Az én nemzedékem eltávozott tőlem, mint a pásztor kunyhója,¹ ha tovább tereli nyáját a pásztor.

VII. Aki eljegyezte szíve választottját — így folytatja a régi tanítás — de nem vette még el feleségül, mert nem volt még meg a frigynek áldása. El akarta venni Ausztria Magyarországot, de nem vele egyenlőjogú hitvestársul, el akarta venni szabadságát, rabbá akarta tenni a nemzetet. Háromszáznegyven esztendeig jártunk jegybe Ausztriával. Nem a nemzet érzületét tekintették Bécsben, nem a hű hitvest, nem a szövetségest keresték, hanem nézték a nemzet hozományát, azt, hogy minő hatalmat, támogatást nyújt a nemzet Bécs erejének. Nem akartak házasságot, frigyét, hanem szolgaságot, amelyben egyik félnek mi joga sincs; elszegődést akartak, amelyben Bécs az úr, ő parancsol mindenben és mindenütt. De végül megtörtént a házasság és e házasságnak Deák Ferenc volt a papja, aki összeadta a két álladalmat. Igaz, nem volt szerelmi házasság a mi házasságunk Ausztriával! Az érdekek vonzódása vezérelte egymáshoz Bécs és Budapestet, de utólag kezdi megbecsülni egymást a kettő és bele törődik ebbe a frigyebe, melyet nem alapított a szív érzése, hanem javallt a nemzetnek Deák bölcsesége, a történet kényszerítő tanulsága.

És itt ünnepelve az ezredév beteltét, itt, e falak között, illő, hogy egyébert is megemlékezzünk Deák Ferencről. Hallottátok a nemzet régi történetét, hallottátok, mi módon büntetett a régi idő, mi módon vakítottak meg királyi hercegeket. Nem-e

... hallottad hírét annak az irtásnak,
Mikor egész erdőt ágastul-tövestül
Három ivadékon irtottak keresztül? ²

De javult, nemesbült az érzés, megjött az idő, mikor megértették az írás szavát: Ne ölessenek meg a szülők a gyermekekért s a gyermekek ne ölessenek meg szülőikért,³ mikor követelték:

¹ Ézaiás 38, 12. — ² Arany II. 385. — ³ Mózes V. 24, 16.

Törvényt is az ország olyat javasoljon,
Hogy apáért többé gyermek ne lakoljon.¹

Későn virradt a magyar büntető igazságszolgáltatásban, akkor virradt, amikor Deák Ferenc ezelőtt ötven esztendővel sürgette, majd megszövegezte a magyar nemzet büntető törvényének javaslatát: „Büntető törvényünk nagyrészen a hajdankornak elavult maradványa. Börtöneink sok helyen oly állapotban vannak, hogy azoktól az emberiség szelídebb érzete méltán visszaborzad. Nálunk a tömlöcök nem javítóhelyek, hanem a vétek iskolái valának — s ki mint vétkét bánó bűnös került a börtönbe, mint kitanult gonosztevő hagyja el azt. Pedig a büntetéssel az erkölcsi jobbulást összekapcsolni nehéz ugyan, de nem lehetetlen, sőt első és legszentebb föladata a törvényhozásnak.”² A börtönök benseje, vezetése átalakult. Ma nem penészes odúkban vagytok, ahol lenn feledik a rabot, ahol éhen, szomjan, ahol szennyben vesz el a bűnhődő. Ma nem ez történik, hanem világosság és rend uralkodik itt és a munka megvigasztal és fölemel benneteket. Az ezredéves Magyarország nem dohos, penészes odúkban senyveszti elbukott, kirekesztett, bűnhesztett gyermekeit. Ez Deák Ferencnek és az ő nemzedékének érdeme, érdeme annak a királynak, aki szentesíté a büntetés új rendszerét, annak a királynak, aki kibé-
külve nemzetével, kezét fogva velünk, oly kapcsolatot alkotott, melyet nem tép széjjel soha semmi vész, soha semmiféle újabb bonyodalom.

Amidőn a magyar király s a magyar nemzet így fejezi be első ezredévet, áldó szózáttal forduljatok feléje, a boldogtalannak, szenvedőnek szívből fakadó hálájával, áldó szavával, mert נסר מלחמה גדולה ez a nemzet kitartó, hősie munkát végzett ezredéves történetében, de legküzdelmesebb, legfáradalmasabb, legeredményesebb, legértékesebb munkáját az utolsó emberöltőnek újjáalkotó munkájában végezte: a törvényhozás, a művelődés, a béke minden föladásának körén rohamos munkával halad ez az életerős, nagyrahivatott nemzet, amely most munkájának eredményét az országos tárlatban tárja föl a világ előtt. Bemutatja, hogy népünk ma már

¹ Arany II. 525. — ² Deák Beszédei I. 460 (1840).

Ott ül türelemmel gyár, huta, gép, hámor
Zugaiban s vés, fűr, dolgozik és számol.
Csáklya, gyalu, pöröly forog a kezében,
Csatarendje megfér egy-egy kicsi gépben.
Nem alél, nem csügged, ha korán vagy későn,
Izzad koha mellett kalapácson, vésőn.¹

Munkácestől a tárlat munkájaig folyt a szakadatlan munka;
tovább folyik az új ezredévben, mert a nemzet élete a munka.
Erre a munkára, a nemzet munkájára kérjük Istennek áldását.

Amen.

¹ Arany László.

AZ EZREDÉV. VI.

Horgos, 1896. május 3.

וידבר משה את מועדי ד' אל בני ישראל És hirdette Mózes az Istennek ünnepeit Izrael fiainak,¹ így olvastuk tegnap az írásnak szent leckéjében. És amidőn e mai napon a nagy nemzeti ünnepnek izgalma, láza átjárja keblünket, amidőn duzzadó örömmel, büszke öntudattal egybesereglettünk itt, az Istennek szabad ege alatt, hogy ünnepeljük a honnak ezredéves fönnállását, az írásnak emez igéje nyomán indul el elmélkedésünk, sorba járva mindazt az ünnepet, amelyet ősidők ölen Mózes hirdetett Isten nevében Izrael fiainak, amelyet azóta megünnepelünk esztendőről esztendőre, múltó tavasztól megújuló tavaszig. Hat ünnepet ülünk minden esztendőben és a magyar nemzetnek történetében is hat ilyen ünnep az, amely korszakot alkot, fordulót képez, amelynek világító fáklyája mellett történetünket szemügyre véve, nyomról-nyomra kísérhetjük az első vezértől szeretett királyunkig, Árpádtól első Ferenc Józsefig.

I. Az első ünnep, amelyet kikeletnek idején ülünk, a honkeresésnek, a *pészachnak*, a husvétnak magasztos ünnepe: az az ünnep, amelynek idején Izrael ősei átkeltek az országnak határán, hogy az ígélet földjét elfoglalják: az az ünnep, amelylyel átkelt Kárpát bércszorosán Árpád, hogy leereszkedjék ide, az Alföldnek rónájára és itt elfoglalja a magyarok jussbéli hazáját. Mert élt hajdan Ázsiának határvidékén,

Élt hajdan egy maroknyi nép,
Mint ősei romlatlan, ép,
Mint ősei szilaj, szabad,
Akár viselni bősé hadat,
Akár megűzni a vadat.²

¹ Mózes III. 23, 44. — ² Arany IX. 239.

Ez a nép elindult két világrész mesgyéjéről, megkeresni Attila szép örökségét. Az volt a pészachnak ünnepe, a magyar nemzetnek első husvétja, amidőn Munkácson leszállott Kárpát bércfokáról Árpád. Ennek a honfoglalásnak, amely most ezer esztendeje esett meg a Duna és a Tisza áldott táján, ennek a honfoglalásnak ülte meg ma ezer esztendő fordulóját Budának vártéplomában király és nemzet, ezt ünnepeljük mindenütt, ahol magyar szív dobog magyar kebelben, ahol magyar anyától tanul a gyermek magyarul imádkozni, imádkozni hazáért, királyért és trónért.

II. És amint Árpád leszállott az Alföld rónaságába, ide szállott az országnak szívébe, Csongrád vármegyéjébe, ide szállott, amidőn már három-négy esztendeje hadakoztak vitézei az országban, s itt összegyűjtötte a magyaroknak törzseit a Körtvélyes tó mellé, amelynek vize itt nyeri lefolyását községünk határának táján. Oda gyűjtötte, ahol Pusztaszer romjaiban s az emelkedő új emléken él az első országgyűlés emlékezete, oda gyűjtötte szervezkedő tanácskozásra. Harmincnégy napig voltak ott együtt Árpád és hadverő hősei és alkotmányt adtak az új hazának. Az volt *a második ünnep*, חנוכה a törvény kinyilatkoztatásának pünkösti ünnepe, az az ünnep, amelyen az Úr megnyilatkozott népének, hogy meghirdesse a tíz parancsolat szent ígését. Szent ige volt az is, szent kötés, amelyet a magyaroknak hős elei Pusztaszernek mezején kötöttek, ahol megpecsételték azt a szerződést, melyet vérrel kötöttek vala még a régi hazában: hogy amit közösen szereznek, az az egész nemzeté és hogy a nemzetnek vezetéséből soha a törzsek nagyjait a fejedelem ki ne rekeszsze:

Vele osztanak harácsot s vele ülnek egy tanácsot.¹

Ez volt a magyar alkotmány sarkköve, amelyet letettek akkor, ezer esztendővel ezelőtt Pusztaszeren s azért a második ünnep a törvényalkotás ünnepe, amelyet megülünk ma mindenütt, ahol a magyar alkotmányért vernek a szívek, ahol nem ádáz gyűlölettel nézik a nemzetnek gyarapodását, nem kaján irigységgel látják, hogy évezredes alkotmánya ma erősebb, mint valaha volt, nemzeti szelleme hódítóbb, mint valaha volt, hogy a nemzet zöme ma magyarabb, mint valaha volt a letünt ezer esztendőben!

¹ Arany IX. 252.

III. A harmadik ünnep, סעודת a sátoros ünnep.

Amint megtelepedtek az országban Árpád idején és amint itt tanyáztak az ő dicső véréből származott vezéreknek alatta, mi volt akkor a magyar nép?

Könnyű had és bátor és gyors, mint az árvíz,
Úgy tetszik, kezében mindenik halált visz;
Mert jó lova hátán csak jó fegyverben hisz,
Nincsen tartalékja se tűz, se sebes víz.¹

Ilyen volt a magyar nemzet, amidőn végigszárguldott e világrészen, tengertől tengerig. Harcra termett nép volt az a maroknyi had, amely megtelepült itt, ebben az országban, nem félt a harctól, hanem:

Mint reggeli hús víz, tunya, álmos arca,
Oly léleküdítő volt e kiáltás: harcra!²

Harcra kelt e nép és sátorban lakott nemzedékeken át. Sátorban lakott: az volt a sátoros ünnep ideje, a szekértábor körén, amidőn megvetette lábát, leverte sátorcölöpeit Németország téerein, a távol nyugot vidékein és odalenn Byzantium ércapuja előtt. Sátorban lakott a magyar nemzet, nem épített akkor házat itthon sem, hanem a hívó szóra

Minden férfi talpra szökken,
A dárda kész, az íjj kezükben,
Csipőiken a bőrtégez,
Halálvető nyíllal degesz.³

Így indultak Európa ellen, és az a nép, amelynek nem volt kőből épült háza, mikor a vezérek korában megrettegettette Európát; az a nép, amelynek honszerző fejedelme a Csepel szigetén külföldi mesterekkel volt kénytelen fejedelmi lakot építtetni: az a nép országot alapított, országot, amely ma dicsekszik másfélszáz várossal, tizenhétézer községgel, olyan országot alapított, amely immár nem sátrak alatt tanyáztatja népét, hanem öt millió épületben nyújt hajlékot a békés családi létnek, öt millió épületben, amelyben a magyar nép és a hozzá szítók megülik a család szentélyében is a millenium ünnepét.

¹ Zrinyi (Arany IX. 467). — ² Arany III. 40. — ³ Arany IX. 245.

A sátoros ünneppel jár a pálma, jár a fűzfa és a myrtus ága. Termett is e népnek a sátoros ünnep korában a diadalnak pálmája, a vereségnek gyászfüze és a hírnök örökzöld myrtusa egyaránt. Amikor kardja bejárta az egész földrészt, megviselték a harcok a nemzetet és megfogyott számban és erőben. Nem mindig diadal volt a küzdelem bére, volt nehéz vereség, gyászos végű ütközet is. A nemzet magába tért s hogy hazatért kalandjából, megértette, megérezte, hogy sátrak alatt Európában tanyázni nem lehet: ide épült ház kell és épült, szilárd alapra épült olyan államalkotás, amely itt megöröködik s innen többé el nem söpörhető.

IV. És következik a negyedik, *הַיּוֹם הַזֶּה a berekesztő ünnep*, a sátrak ünnepének berekesztő napja. Elkövetkezik a sátrak korának berekesztése is. Az utolsó dicső vezér, Géza és az ő még dicsőbb fia, az első király: István, belátták, hogy itt van ugyan a világrész gócpontján a magyar nemzet, bele van verve az ék a szlávsnak irdatlan nagy törzsébe, benne van az ék, de ha nem akarja, hogy e népek sokágú, terebélyes, erős életű, gyors-hajtású fájának törzse körülforrja, beforraszsza a sebet ékestől, mindenestől, ha magyarnak akar maradni, akkor végighasítva ezt az irdatlan törzset, hogy soha össze ne forrjon, kettéhasított részei közt gyökeret kell vernie, élő fává kell lennie Európa talajában. Itt van a magyar, mint eleven gát a szlávsnak tengerében, de ha azt akarja, hogy ez a tenger el ne nyelje, ha azt akarja, hogy ki ne nézzék innen Európának kellő közepéből őt, a testvértelent, akkor az európai nemzetekkel frigyet kell kötnie, hozzájuk békélnie élete módjában s céljaiban. És Kelet Népe, amely északkeletnek tájáról szakadt ide, itt találta a világrésznek szívében azokat, akik hirdették Keletnek vallását, a délkeletről ide szakadtat, amely meghódította Nyugatot és amely ama korban és még utána sokáig Európában a művelődés egyetlen hordozója, védőbástyája volt. Géza vezér és utána nagy fia, István, belátták, hogy pogányul e nemzet meg nem maradhat a keresztyén népek gyűrűjében és áttért a nemzet a keresztyén vallásra, arra a hitre, amely oda sorozta Európa többi nemzete mellé, hogy itt megvetve lábát, gyökeret verhessen. Nem volt elég karddal elfoglalni a Duna-Tisza táját, szükség volt bölcseséggel, előrelátással meg-

tartani e hont. És amint Kelet Népe fölvette Keletnek hitét, ezt a mi hitünk méhében fogantatott hitet, belépett az európai népek sorozatába és úgy élt itt Árpád véréből eredt fejedelmei s királyai alatt századokig, hol csendességben, békében, hol háborúban, viadalban, majd belső forrongásban, majd külső támadások rázkódtatásai közt.

V. A következő ünnep emeli már föl szavát: זכרון חרוניך legyen e mai nap nekünk, *emlékezése a kürt szavának*, a tárogató harsozásának, amely fölhangzott, hogy hadra ébreszsze a nemzetet. És ama rázkódott, mozgalmas századoknak fürgetegeiben, amelyek elültek a magyar nemzet mögött, sűrűn bűgött a tárogató, mely támadásra hívta a nemzetet, megszólalt, hogy védje meg a nemzet a hazát, védje meg életét, nemzeti létét, nemzeti nyelvét, alkotmányát. Megszólalt a tárogató és riadt a harci kürt Béla király idejében. A legbelső Szittyából származott tatár nép hordái előzőnlék Európa keletét.

Ellepték az földet ezek mint az hangyák,
Vagy széles mezőben a búza-kalangyák;
Mindenütt villámnak csupán nyilak, szablyák,
És mindent rettentnek a lobogós kopják.
Ezek olyan helyre soha nem fordultak
Fegyverrel, amelyet meg nem hódítottak,
De inkább azt mondom, hogy elpusztítottak,
Valamerre ezen világban jártanak.¹

És alig hogy elhangzott a tárogató, amely egybeterelte az országban, ami még megmaradt a királynak véréből, a nemzetnek ezer sebből vérző testéből a tatárjárás iszonyata után, alig hogy kipihente a nemzet egynéhány emberöltőn át a tatárjárás rémléteit, ime újból tárogatva reng a csatadal, megszólal a törökverő Hunyadi harci riadója és a nemzetnek újból küzdenie kell, küzdenie a délről betörő vész ellen, amely előzőnli, elborítja az országot. A félhold jelképe alatt beront vad csordaként a török. Nehéz, százados, dicsőséges küzdelmet vítt a magyar nemzet egész addig, míg Mohácsnál elvérzett és megtörve imádkozott a költővel:

Beborúlt a csillagos ég felettünk,
Uram Isten! védj a hazát helyettünk!²

¹ Zrínyi (Arany IX. 471). — ² Arany IX. 471.

Nehéz időket éltünk, rossz csillagok jártak! Másfél századig nyögte Buda vára a töröknek igáját és mintha nem volna elég a töröknek ádáz dühe, soha meg nem szűnő támadása, mintha nem volna elég egy külső ellenség, ime mit látunk? A nemzet kétfelől szoríttatik malomkő közé, kétfelől nyaldossa mardosó tűz. Egyfelől szorongatja a török, másfelől a német és a nemzet kétfelé szakad. Szabadságért, hitért buzgó fejedelmek állanak élére, a Bocskayak és a Báthoryak, a Bethlenek és a Rákócziak. Az a belső forrongás, mely a török idők századaiban megkezdődött, nem szűnt meg teljesen egész 1848-ig soha.

Viszály dúl a magyart,
Ketté hasont, kettőt akart! ¹

De ma, ha megünnepeljük multját, első sorban emlékezzünk meg róluk, a nemzetnek hőseiről, elkezdve Bocskayn egész az utolsó szabadságharc vértanúig, róluk:

Akik hajdan vitézül fölkeltek
S a haza védelmében dicső halált leltek. ²

VI. A tárogatónak ünnepe után következik a hatodik ünnep: יום העשיה az *engesztelés nagy napja*. A magyar nemzet másfélszáz esztendeje arra ébredt föl, hogy ahonnan mindig bizalmatlansággal nézték, ahol mindig az volt a jelszó, hogy ezt a szittya fajt be kell olvasztani a németbe, el kell véle felejtetni nyelvét, jogát, alkotmányát, el kell véle felejtetni, hogy ezt a földet meg nem hódította Bécs soha, hanem hogy e föld önkényt hódolt fejedelmeinek: ez a nemzet egyszer arra ébredt, hogy rövidlátó tanácsosainak javallata ellenére a koronás királyasszony elhozta csecsemő gyermekét közénk és oltalmat, menedéket keresett a hű magyar nemzetnek nemesi kardjában és nemes kebelében. Mikor kardot rántottak a Karok és Rendek az országgyűlésen, mikor nem azt hányták föl, hogy: nem orvosoltátok a százados sérelmeket, hanem azt kiáltották: vért és életet a mi királyunkért, akkor azt gondolta a nemzet, hogy ime itt az engesztelés nagy napja, akkor azt hitték, hogy itt a legnagyobb ünnep, a hosszúnap, amelyen kibékült a nemzet azzal az uralkodóházzal, amelyet megmentett most, ahogy megmentette ősenek trónját, avval az

¹ Arany IX. 250. — ² Arany IV. 266.

uralkodóházzal, amelynek a nagy királynő szavára megmentette nem ezt az országot csupán, hanem a saját örökös tartományainak trónját. De im, mi következett?

Kitűnt, hogy nem az engesztelésnek napja volt, hanem csak a nemzet nagylelkű fölbuzdulásának napja az a nagy nap, ott a pozsonyi diétán. Mert rövid néhány évtizeddel azután, hogy a nemzet várta a trónnak háláját a vérért, amelyet ontott, a hűségért, amelyet beigazolt újra és ismét újra, a hazafiaknak szólniok kellett:

Nehéz az én szívem, nehéz bánat nyomja,
Mert hazámnak sorsa fordult siralomra! ¹

Az a királyi herceg, aki mint csecsemő királyi anyjának karján jelent meg, keresve a nemzetnek oltalmát, császár lett, és a lángeszű, de minket meg nem értő császár nem akarta viselni a magyar szent koronát, el akarta törölni az ősi alkotmányt, a nemzeti nyelvet. Szomorú, gyászos idők voltak azok, szomorú, gyászos idők azok is, amelyek utánuk következtek hosszú évtizedeken keresztül. Hiszen a főnemesség itt hagyta az országot, elhagyta az ősöknek festői viseletét, elfelejtette az ősöknek zengő nyelvét, nem tartott meg semmit a multból, csak a földet, melyet a jobbágy munkált. Minden egyéb idegen volt benne, nyelvében, lelkületében, gondolatában, szokásában. Nem maradt magyar, csak a köznemes és a jobbágy, az a jobbágy, akiből 1848-ban a magyar nemzetnek polgára lett, a magyar nemzetnek az a gerince, amely soha meg nem tanul hajlongani!

Hadjáratot, hosszú, de győzelmes, ötven, hatvan esztendő hadjáratot kellett viselni a nemzet legjobbjainak észszel, lelkesedéssel, áldozatkészséggel, sőt fegyverrel is. Meg kellett törnie a nemzetnek, amelyet Széchenyi István vezérelt, meg kellett törnie a közönyt, legyőznie a megesontosodott nézeteket, szokásokat és nagyúri érdekeket; szembe kellett szállnia egyeseknek és a nagy tömegnek féltékenységeivel, gyűlöletével, kicsikarni sorsának intézését ellenségeinek kezéből.² És ebben a félszázadnál tovább tartó küzdelemben hárman vezérelik egymásután a nemzetet: áldás az ő emlékükre, áldás még haló porukban is; emléküik áldott lészen, amíg az utolsó magyar szó el nem hangzik az Alföldnek rónáin. Nem szabad megünnepelni az ezredévet úgy,

¹ Arany IV. 265. — ² Beöthy, Irodalomtört. II. 281.

hogy e három névről kegyelettel meg ne emlékezzünk: róluk, kik e hosszú küzdelem alatt kivívtak mindent, aminek ma a nemzet örvend, a tróntól az utolsó falunak utolsó kunyhójáig. Meg kell emlékeznünk kegyelettel Széchenyi Istvánról, a legnagyobb magyarról, megemlékeznünk Kossuth Lajosról, a nép felszabadítójáról és Deák Ferencről, a hazának áldott emlékezetű bölcséről, aki a birhatót álompenzen el nem adta, akinek köszönjük, hogy ma itt mindnyájan szívbeli szeretettel, fiúi hódolattal állunk királyunk arcúja előtt.

Legnagyobb ünnepét a magyarnak akkor ültük, amikor a felségnek fejére föltette a nemzet a koronát: az volt az engesztelésnek áldott napja. Annak a napnak Deák Ferenc volt áldozó papja!

VII. A magyar történet véges-végig az írás minden ünnepét megülte; csak egy hiányzik még a hat ünnep nyomán. Az írás egy parancsát nem teljesítette ezen a hosszú tíz századon keresztül. Mert úgy mond e héten az írás: ha majdan bementek arra a földre, amelyet néktek adok, akkor a föld szombatot üljön az Örökkévalónak.¹

Minden ünnepünk volt, de *szombatja* nem volt még a magyarnak, még nyugalma nem volt e nemzetnek, nem még szombat békéje, mióta itt lakik e földön. De szombat békéjét, azt jöttek el tegnap ünnepelni az országnak szívébe az országnak minden rendű lakosai. Ünnep szombatjával kezdődik a második ezredév, a szombatnak, a nyugalomnak, a békés fejlődésnek ezredéve. Szombat békéje, Isten békéje legyen e nemzet jövője! Századok óta volt Magyarországnak királya, de magyar király — az sok száz esztendő óta nem volt. De amit a király tegnap mondott Budapesten, hogy a tárlatot megnyitotta, azt nem Magyarország királya, azt a magyar király mondotta, a magyar király, aki elhozta egész jeles házát, azt az ős nemzetséget, amelyről a multban mindig azt hírlélék, hogy benne kétely honol hűségünk felől, hogy nem jó szemmel nézi a magyarnak fölvirágozását. Elhozta a királynét, a nemzet anyját, Magyarországnak védasszonyát, elhozta a királyi hercegeket és a hercegasszonyokat, meghagyva, öltsek föl ennek a nemzetnek ragyogó ruháját, hadd

¹ Mózes III. 25, 2.

lássék, hogy igenis ez a család a miénk is, ez a család a magyar királynak családja, amely nem szövetkezhetik a magyar nemzet elleneivel soha. És ha a király azt mondotta az ő hű magyarjainak körében, hogy megtartottatok viszontagságok között dicsőségesen egy ezredéven át ezt a hazát, ezt a trónt, akkor ezt a magyar nemzetnek nemtője sugallta nékie. Az sugallta szavait, amidőn az egész uralkodóház s a nemzetnek színe előtt nem követelte, hogy egy véleményen legyen mindenki, mert szétágazók a gondolatok, a nézetek, az eszmék, amelyek nyomán a haza boldogságát keressük. Nem lehet a sok milliónyi nemzet minden fia egy értelemben, egy nézetben azok felől a kérdések felől, amelyek fölmerülnek a hazának életében, de egy van, amiben mindnyájan egyek vagyunk, ez az egy: Néked élni kell, oh hon! A hazának hite a mi közös hitünk, akárminő templomba járunk is, ez az egy az, amit a királyi szó rendel. Összhangban, tartós egyetértésben éljünk ennek a honnak áldott virányain s fogadjuk mindnyájan szent fogadással:

Vér, veríték, vagy halál az, mit kíván,
Áldozatként rakjuk azt le zsámolyán!

Amen.

AZ EZREDÉV. VII.

Szeged, 1896. május 18.

שבעה שבועות חסר לך סתחז חרמש בקטח תחל לספר שבועה שבועות Hét hetet számlálj: ha a sarló belekezd az érett kalászba, kezdjed számlálni a hét hetet.¹ Ha letelt a hetedik hét, akkor következik a hetek ünnepe, az Úr megnyilatkozásának napja, melyet ma ülünk, mint az örök igazság megnyilatkozásának szent ünnepét. Hét szakot számítottunk a hazának történetében is, amióta először fenyegette szablya a hazai zsidóság életét, egész addig, míg a törvényhozásban a teljes egyenjogúság égi elve az ezredév méltó befejezéseül megszorítás nélkül érvényre jutott.

Színe és fonákja van a történet szövetének: a nemzeti ünnep örömében tanulságos lehet az ezredév tapasztalásának visszaját is megtekinteni, vizsgálni az érem tulsó oldalát is. Lásuk az árnyat a fény mellett!

A fényes emlékek mellett sötét emlékezések is kelnek bennünk századaink sanyarú korából. Hét alakban jelentkezik a gyűlölet² שבועה טיני רשעים הם, mint ahogy a szent nyelv a gonoszt hét névvel illeti. Hét alakban jelentkezik a gyűlölet, az ellen, de közös, megnyugtató vonása, hogy eredete mindig külföldön, mindig nyugaton van, hogy sohasem benszülött, édes gyermeke a hazának.

I. חסא A *bűnös* rajongás kopogtat az ország nyugati kapuján 1096 tavaszán, ép a mai ünnep táján. Hajmeresztő vérengzés, iszonyú mézszárlás irtja a zsidó községeket a Rajna mellékétől hazánk határáig. A bűnös rajongás ábrándos céljait nemtelen kezdettel fertőztetik meg és kopogtat hazánk nyugati kapuján a rajongók összeverődött csapatja, de a magyar király nem bocsátja

¹ Mózes V. 16, 9. — ² ברייתא טיעשה חורר 40. 1.

be a feldühödött tábort és megvédelmezi megriadt zsidó alattvalóit, megvédi országa nyugalma.

II. י"ד A *konok*,¹ a csökönyös, a megátalkodó gyűlölség, a félelmesen következetes egyházi hatalom beküldi az aranybulla korában s az utolsó Árpádok alatt a királyi akarat, a királyi érdek ellenére mindama sujtó rendszabályt, megszegyenítő megszorítást és sértő zaklatást, melylyel a zsidókat nyugaton s legteljesebb mértékben Németországban sikerült kizárni a társadalomból, minden tisztból, minden tisztos foglalkozásból még akkor is, ha a királyi kincstár szolgálatukra volt utalva. Zsidójelek, sárga foltok, hegyes kalap és külön köpeny elrendelésében nyilatkozik a konok következetességű, a kiméletet nem ismerő, az egyedül uralkodó hatalom.

III. י"ה A *romboló* vakbuzgalom, a belső meggyőződésből eredő, a becsületes fanatizmus kora következik és nyilatkozik Nagy Lajos térítési kísérleteiben, a zsidók kiűzésében és ez időtől fogva a német türelmetlenség vakbuzgalma iparkodik meghonosítani mindama megalázó, önkényes és ellenséges eljárást, amely Németországban dívott. A haza német túlsúlyú vidékein a meztelen, a csupasz, a fosztor erőszak üldözi német mintára a zsidókat. A tizenötödik század közepe táján a bázeli zsinat összefoglalja a zsidók ellen kitalált összes kínzó rendelkezéseket: külön utcát, hivatalok, még a zsidó orvosok működésének is tilalmát, idegen prédikációk meghallgatását. A fanatizmus eléri zenithjét, a zsidó nyomor eléri nadirját.² De még akkor is azok a külföldi fejedelmek, akik egyúttal magyar királyok, elég Zsigmond és Albert példájára utalni és talán fölösleges szembeszökő párhuzamot közelebbi időkben keresni Magyarországon enyhébben bántak zsidó alattvalóikkal, mint külső tartományaikban, jelül annak, hogy ez enyhébb bánásmód a magyar nép szellemében gyökerezett, annak a népnek szellemében, amely a török ellen követte Kapisztránt, de a zsidók ellen nem hallgatta meg a lángbeszédű, gyűlölettől izzó barátinak izgató szónoklatát, amely külföldön annyi zsidót vitt vérpadra és máglyára.³

¹ י"ד הוא דאקש הסחיסר על הדקר Abulvalid, Szefer ha-sorásim 191. Bacher. —

² Zunz, Syn. Poesie 28. — ³ Kohn Sámuel, A zsidók története Magyarországon I.

IV. *Galád* szűkkeblűség üldözte háromszáz éven át a magyar és zsidó szellemnek legteljesebb egyesülését, amely a székely szombatosokban, mint a hitújítás forrongásának szülötte, a szentírás emlőin nevelkedett. Akik hitükért fegyvert ragadtak, Erdély fejedelmei, a szabadságot csak saját hitük részére kívánták megszerezni. A szentírásból, melyet oly buzgón forgattak, nem tanulták meg, hogy: *יְהוָה רַחֵם יִשְׂרָאֵל* az Úr félelme, a vallásosság, a galádnak gyűlölése, a galád szűkkeblűségnek, mely szabadságát mással megosztani irigy. 1595-ben törvényt hoztak ellenük: azt hitték, hogy mint a letört ág a rengetegben, el fognak veszni észrevétlenül. Kétszáz évig a felszín alatt lappangnak és bár életük folytonos társadalmi martyrság, rendületlenül ragaszkodnak öröklött hitükhöz, lelki meggyőződésükben semmi megingatni nem tudja,¹ míg végre háromszázéves vértanúság után Eötvös fenkölt szelleme igazságot szolgáltat az elnyomottak csekély maradékának, megadja jutalmát a sokat üldözött, soká küzdött zsidó székelyeknek.

Nem a bőzdújfalusi kisdéd zsidó székely község tartja csak fenn a szombatosok emlékét, fönntartja küzdelmeik, lelki harcaik nyomát az irodalom is, melynek mélyreható bűvara joggal mondhatta, hogy énekeikben rajongó vallásosság, a vértanúkra emlékeztető szelídlelkűség, a legmélyebb áhitat nyilatkozik; eredetiek kitünő verselésüknél, költői előadásuknál fogva úgy, hogy szerzőikben, főképp Pécsi Simonban, a magyar vallásos költészet leg-hívatottabb művelőit kell látnunk.²

V. *Maró gúny*, amivel a mult század németjei üldözik a zsidót, maró gúny a türelmetlenség kiróta türelmi adó, a középkor szellemének e téren nem utolsó találmanya, melyet hazánk közhatóságai mindig törvényellenesnek tekintettek, kifogásoltak, de amelynek eltörlését, törvénytelenége dacára, száz évig kellett várni, 1749-től 1846-ig. Mindössze csak félszázada, hogy e zsinagógában megünnepeltük ez adónak eltörlését a prófétának szavával: így szól Urad, az Örökkévaló, Istened, ki népednek gondját viseli: Ime, kivesszem kezedből a keserűség poharát és haragom serlegének seprűjét nem iszod többé.³

¹ Kohn Sámuel, A szombatosok. — ² Kardos Albert, A magyar költészet történeti áttekintése XVII. — ³ Ézajás 51, 22.

VI. פר A türelmi adó eltörlése után tovább folyt a küzdelem jogunkért és a nemzet, hogy alkotmánya helyreállott, első kötelességei közé számította, hogy lerója az egyenjogusítás törvényében az elismerés adóját annak a zsidóságnak, amely vérét ontotta a szabadságharcban és megszenvedett ezért az önkény korszakában. Kívívta részét a fájdalomból: méltó, hogy elvegye részét a közörömből.

De jött az ellenhatás: megbánták némelyek, mint Fáraó, hogy a rabnépet szabadon bocsáták és a kor nyomától elmaradt, a németek hamis nyomán indult *gonosz* szövetségben, mely nemtelen bosszú vágyától fogant, megkísérlették a magyar nép türelmes szellemét ősi hagyományától eltántorítani és a kimarjult, kimenült ész őrzöngése tetőzött a rémmese szomorú perében, a magyar vádhatóság örökké emlékezetes, ragyogó szereplésében.

A mozgalom intézői elmerültek, elhallgattak, — — megtertek, újból hazafiakká lettek. A lég tisztább a vész után, mint előtte volt, a nemzet befejezte a szabad eszmék terén reánk vonatkozó törvényhozást hitünk elismerésében és csodálkozva tekint nyugat felé, ahol a gonosznak utolsó alakja kísért:

VII. בליל a *Béliál*, a semmirekellő, a sátán. A becsületes vakbuzgóság helyébe a haszonleső, a martalékos, a képmutató gyűlölet lépett, amely a vallást csak ajkán hordja, csak eszközül, csak örvül használja, amely a vallásban is csak azt kérdi, mi haszon, mi látat, mi nyereség van benne.

A gyűlölet e származata, az önzés e pokoli fajzata a társbirodalomban népemésző pártvitákba űz, fölkavarva undok indulatok szennyét, gázol az irigység fölvalt sarában, málladékában. Tanulságos példája, miként silányodik ember és kor észrevétlenül, ijesztő gyorsasággal s mily nehéz és lassú gyógyulással emelik ki a gyáva gyűlöletnek — pedig az erősebb gyűlölsége a gyengébb ellen mindig gyáva gyűlölet — mily nehéz és lassú gyógyulással emelik ki a gyáva gyűlöletnek fertőjéből, amelybe sülyedett. Kihívja ez a sárkányfogát vető mozgalom a kor lelkét, amely nálunk megérlelé az utolsó évek törvényalkotásait, kihívja a főnnálló társadalmi rendet, megtámadja az álladalom alaptörvényét és vérszemkápva a meg nem érdemlett sikeren, a zsidó nevet a magyar névvel együtt szennyezi, támadja. Támadása

nekünk tartós szövetség záloga köztünk s az államalkotó magyar faj között.

Mi máskép ítélnék a külföld zsidói hazánkról! Bécsi hitfeleink hírneves hitszónoka, akit mint magyar mágnás földesúr jobbágyát túrt csak meg a forradalom előtti Bécs állandó lakójául, Mannheimer, 1844-ben Pozsonyban iskolát avatva föl, így szólott: Üdvözöllek ország, mely hitemnek az elnyomás és kísértés idején barátságos enyhelyet nyújtál. Légy üdvöz te szép, áldott föld, mely véreim iránt mindenha jóindulattal viseltetél. Légy üdvöz, légy áldott te nemes nemzet, hős törzsnek sarja, melyet nemessé avatnak a világtörténet évkönyvei, telvék történeti emlékeid kincseivel, nemes faj, mely Izrael üldözött fiaiban méltányolod a nagy múlt kölcsönözte nemességet.¹

Nagynevű utóda, korunk első és utól nem ért zsidó hitszónoka, Jellinek 1867-ben budapesti kartársának végtisztessége alkalmával így szólott: Szent föld Magyarország földje, e föld, melyen a nemzet oly bátran, oly kitartón, oly rendületlenül küzd félelem és megjuhászodás nélkül az emberiség legszentebb javaiért; ahol fegyverben s vértben látjuk a nemzetet, hogy megvédje a nagyok s hatalmasokkal szemben elvitázhatatlan jogát, ott áhítatos megindulással lépjük át a határt.²

A romlásszülő, féktelen gyűlölet diadalt látszik ülni Bécs városában. Az álladalom alaptörvényei ellen fordul izgató heve. Az izgatón teljesül a böles király igéje: ער בליל ירח ויום חשכה ופי רשעים וכלע און a semmirekellő tanu gúnyt űz a jogból és hallgatóin teljesül: a galádok szája mohón falja a gabságot,³ nem tud betelni a gyűlölet őrzöngésével.

Nem léteért vagy nemzeti kincseiért küzdő nép föllángolása a bécsi népbujtók lázasztó küzdelme, hanem a mocsárláz mérge heve.

Nem mennydörgés az, ami onnan felénk morajlik: csak a magyar szabadság verőfényétől megrepedő jégnek riadása.

Nem új csillag az, ami Bécs fölött kel a csöcseléket fölizgató fénynyel, nem is csillag — csak bolygófény, posványon illanó lidérc, vagy épen csak a közszellem esti sötétében feltűnő fénybogár.

¹ Rede zur Einweihung der H. Todesko'schen Stiftung in Pressburg 1844. —

² Trauerrede auf W. A. Meisel. 1867. — ³ Példabeszédek 19, 28.

Miként a villáma fogyott felhő a levegőben eloszlik, úgy foszlik majd el a Béliál dicsősége, mely váltig ijesztget hadonázó kézzel, feszeleg, packáz, szid, üvölt, fenyeget, hogy ránk tör, leigáz, meghódít.

Le fogja játszani a Béliál ördögi szerepét, amely ront, de nem épít és nem a gonosz szellem fog diadalt ülni és hatalmát átterjeszteni hazánkba is, hanem megnyilatkozik mint e mai ünnepen az örök igazságnak szelleme és megvédi nyugatnak mételyétől, kaján türelmetlenségétől az ezredéves hont s e honnak hű fiait, hogy teljesedjék a költő szava :

Míg keblén a hűk örömben élnek,
Pallost mutasson fondor ellenének.

Amen.

AZ EZREDÉV. VIII.

Az ifjúsághoz.

Szeged, 1896. június 8.

הִנֵּנוּ הַשְׂמִים וְהָרֶכֶת וְהַשְּׁמַיִם הָאֵלֶּיךָ מִן הָאָרֶץ אֱלֹהֵי סִי Figyeljete! egek, mert szólok s a föld hallja meg ajkam mondását!¹

MÓZES, a látnok, költői lendülettel zengi búcsúdalát: költői szárnyalással szól a látnok, látnoki ihlettel zeng a költő. A próféta szeme látja a jövőnek fejlődő szellemét, a poéta ábrándja alakítja a szellemnek jövő fejlődését. Hozzátok fordul mindkettő; mind a kettő fogékony lelkedet keresi, oh ifjúság!

Tiéd a lelkesedés, az eszmény; téged ihlet rajongóvá a múlt; tiéd a jövő reménye s a jövő reménye te vagy. Hozzád szól a látnok és a költő; szíveled meg mindkettőnek szavát!

Mózesben a látnok és a költő egyesül. Az ő zsoltárában, Mózes magasztos imájában esendül meg az időfeletti isteni létnek költői dicsérete:

Ezer év szemeidbe hisz egy nap,
Csak a tegnapi nap, ha letűnék,
Hisz egy éji vigilia csak!²

S a költő lelke szülé hazánkban is az ezer év gondolatát. Hat évtizeddel ezelőtt csirázék a Szózat költőjének keblében ama gondolat, amelynek érett gyümölcse e most folyó nemzeti ünnepünk.

Egy egész kornak hangulata nyert kifejezést a Szózatban, amelyet azért az egész nemzet imául vett ajakára, a költővel énekelve:

¹ Mózes V. 32. — ² Zsoltárok 90, 4.

Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált.¹

Megragadta a gondolat Vörösmartyi lelkét és egy évvel
utóbb Árpád ébredésében a szellem szól a síri álmából fölébre-
dett honalapítóhoz:

Hazádba hoztalak, hogy népedet lásd ezred év után.

S a hős felel:

Mit szólasz? ezred év után?

Igen vezér; már annyi éve, hogy szemed lehunytt.

Árpád:

Egy ezred év, mint pillanat repült el! . . .

Oh élsz-e még hazám és nemzetem?

Dicső-e még, mint hajdan volt, neved?

És tetteidnek híre hangzik-e,

Amerre nap van és ember lakik?

Az eszmét a Szózat költője mondotta ki; hazafias büszke-
séggel zengé később:

Itt minden rög, fűszál miénk;

Egy ezredéves harcban

Véráldozattal öntözénk.²

Visszhangot keltett a költő szava államférfiak,³ költők szí-
vében. Visszhangja kél Bajza Ébresztőjében:

Te népek ócéánján
Hullámtól vert sziget,
Kit mint elsúlyedendőt
Ezer jós emleget,
Mutasd meg a világnak,
Hogy még erőd szilárd,
Hogy ezredes fokodnak
Új ezredév sem árt.⁴

Ezer éve, hogy e nemzet
Itt magának hazát szerzett:⁵

¹ Szózat. 1836. — ² Harci dal. 1848. — ³ Dubraviczky és Szentkirályi, Követjelentés 1839/40, 5: Mi magyarok ezer év óta az európai nemzetek családjához tartozunk. — ⁴ 1845. — ⁵ 1846.

így szól a Talpra magyar halhatatlan költője s töprengve kérdi:

Így keresztül éltünk hosszú ezer évet;
Ezer évig azért tartott volna meg,
Hogy most, midőn elértük a révet,
Az utolsó habok eltemessenek? ¹

Visszhangja kél az eszmének Garay Jánosnál, ² visszhangja Aranynál: ³

Él . . . az Isten, ki erős kézzel
Megtartott, megőrzött ezer éven által
Egész mostanáig! ⁴

A költő a nemzet ajka; a nemzetet magával ragadja. Már 1848-ban a köztudalomba megy át eszméje s a népdal zengi ünnepi énekünkben:

Ezer esztendeje annak,
Hogy a magyarok itt laknak. ⁵

És innentúl a törvényhozás, ⁶ írók és szónokok ⁷ ébren tartják az eszmét, amely végre korán elhunyt jelesünk, Baross lelkében megnyeri végkifejlése alakját a nemzeti tárlat tervezetében s betetőzését a mai nap szemkápráztató ünnepében, midőn a nemzet fölavatja ezredéves főnnállása méltó határkövéül a törvényhozás ékességes, mesterremek új otthonát, ahol márványba vésett szava a Gondviselésnek ad halát abban a ma életbe lépő törvényben, melynek végrehajtását a nemzet hívó, istenfőlel-kére ruhazza a törvényhozás: a király s az országgyűlés. Fényes palotát emelt a nemzet a törvényalkotóknak. Művészi díszű, királyi pompájú új palota csarnokait emelteti a király. Fejedelmi méltósággal tekint le Mária Terézia királyi várlaka a nemzeti erő alapján bizton nyugvó országház magasba törő csúcsíveire s ahol Rákos mezeje a Dunát éri, onnan köszönti hódolattal a törvényhozás temploma a koronának szent hajlokát odafönn, Budának várfokán.

¹ A magyarok istene. 1848. — ² Kelet népéhez: És betelve ezredévi átkunk, hogy magunktól jöjjön pusztulásunk. — ³ Egy életünk, egy halálunk. 1848. — ⁴ Él-e még az Isten? — ⁵ Káldy, Szabadságharc dalai. 23. sz. — ⁶ Deák II. 175. 1849. — ⁷ Eötvös, Emlékbeszédek 82., 110., 280.

Megszűnt e mai emlékezetes nappal az a panasz, mely félszázaddal ezelőtt keseregve hangzott föl a költő ajakáról:

A hazának nincsen háza,
Mert fiainak
Nincs hazája! ¹

* * *

Az ezredévtől búcsúzunk. Búcsúzzunk tőle Mózes hattyúdalaival.

A költő-próféta énekének egy-egy csillogó ékkövében az ezredév életének egy-egy mozzanata csillan föl. Vessünk egy futó pillantást e változatos mozzanatokra! זכר ימות עולם בני שנות דר ודר Emlékezzél a régi időkről, gondolatok el az elmúlt nemzedékek éveit; kérdezd meg atyádat, hogy megjelentsé neked, véneidet, hogy mondják meg neked, így szólunk Mózes a haza ifjúságához. Halljátok a történelem tanuságát: emlékezzünk régiekről!

* * *

Midőn a Magasságbéli örökséget osztott a népeknek, midőn szétválasztotta az ember fiait, megszabta a nemzetek határait. A népek vándorlásai szünni kezdettek, örökébe lépett mindenik e világrészben, megállapította, megszabta a Gondviselés a nemzetek határait és e haza határai közé utalta a magyar nemzetet. ר' בדר יתנו az Úr egymaga vezérelte őt, testvértelen törzsül vezette, gátul vetette ide a népek zajló tengerébe.

A föld magaslatain általszállatá, Kárpát erdős szorosán, ויאכל תנובה שדי „hogy éldelje a mező termését, Alföld síkjának bő áldását, mézzel jól tartotta a sziklából és olajjal a szirt kovájából:“

Tejjel-mézzel folyó szép Pannoniában
Telepíté őket, jó Magyarországbán.²

„Adá neki tehenek vaját, juhok tejét, a gabona kövérét s a szőlő véré, hogy igya borul.“ Az Úr e népnek áldott földet adott, melyen van virány és legelő, hol méh zsibong, száz csorda jár, mély völgyeken fehérélő.

¹ Vörösmarty I. 335. Országháza 1846. — ² Arany IX. 456.

Alig hogy hazát szereztek, törvényt is alkottak a hazának:

És hírben áll a pusztá tér,
Hol szerződés leve,
S a szerződés emlékeül
Ma is Szer a neve.

Szer mint tanu-ereklye áll
Végetlen ezrekig,
Fölötte hontörténetek
Nemtője örökdik.

S míg csak Szer áll, még hon leend,
Míg érez a kebel:
A honfi és emlékezet
Árpádról énekel.¹

*

*

*

Árpád házából királyi ház lett Szent István által, aki az ősi vallás helyébe új hitre tanította nemzetét: אלהים לא ידעום חדשים בקרב כחו אלהים לא שערום אכזריותם Istenre, kit nem ismernek vala, újakra, közelből jöttek, kiket apaik nem féltek.

Gyökeret vert így e világrészben a nemzet és dicsőségesen országoltak az Árpádok, de folytatódik Mózes éneke: ויארצו אחריהם Szólott, elrejttem előlük orcámat, hadd lássam, mi leszen végük. Mert visszasságok nemzedéke ők, fiak, akikben nincsen hűség.

Nem volt már hűség a királyhoz! A nemességnek — akkor a nemzetnek — elszakadása a koronától idézte föl a három nagy gyásznapot: Sajó, Várna és Mohács napjait, ahol nemzedékek munkáját néhány óra fölemészté.²

Sajó az első gyásznapi a királyok korában. וימני אקניאם בלא עם בני. Én pedig zaklatom őket nem-nép által, ronda faj által keserítem el őket. עם לא Nem-nép — vad csorda volt, ronda faj, amely Sajónál győzött s amelynek pusztításáról szól a költő-prófétának tovább szövődő szava: „Tetézem őket bajjal, nyilaimat mind rájuk fogyasztom. Ha megfogyadnak éhségtől és elemésztvék láz hevétől és keserves pestistől, a vadállatoknak bocsatom reájuk fogát és a porban kűszók mérgét. Kívül szablya pusztít, az ágyasházakban rettegés: ifjat és szűzet, csecsemőt és ezüsthajú aggot. Mondom: elfúvom őket, kioltom emlékezetüket az emberek közül.“

¹ Nagy Imre. — ² Fessler, Geschichte der Ungern I, XI.

Ime a tatárjárás iszonyatainak vázlata! De a leírhatatlan csapás után újból virágzásnak indul a hon, erőt gyűjt történetének legnehezebb küzdelmeire. Készül a török ellen. Gyászba borult ege Hunniának, de mielőtt besötétedék, fényes virágzás korát érte még a haza nagy királyok, Károly s Lajos alatt, majd Hunyadi János és fia Mátyás idejében, aki nyujta

Igazságot a szegénynek, diadalt a hősnek,
A gyöngének oltalmazást, harcot az erősnek.¹

Mátyás csillagának égről lehullása a magyar dicsőség sötét elmúlása. לו חסדו ישכילו ואח יבינו לאחריהם Oh, bár bölcssek lettek volna, megértették volna, mi lesz a végök: bár megértették volna Mátyás utódai a trónon föladatuk nagyságát, bár bölcssek lettek volna nyugat fejedelmei, kik cserben hagyták ezt a nemzetet, mely védte őket az ozmán ellen.

Mert közel van veszedelmük napja, sietve jó jövőjük: Mohácsnak gyásznapja! Sörényes félhold rázza fenyegetve évszázados korbácsként ágait s a számafogyott, erejevesztett nemzeten teljesedik: כי יראה כי אולה יד ואם עזור ועזוב: mert látja, hogy eltűnt az erő — a hatalom, a függetlenség — s oda van függő és szabad, — jobbágy és nemes. Szól azért: יקומו ויעזרם ידי: keljenek föl és segítsenek benneteket, legyen néktek védőszárnyul, mentőárnyul nyugat fejedelmi háza.

Az uralkodóház hagyománya úgy vélte megóvhatónak a magyar földet, ha nagy, központosított, egységes birodalmat alakít összes országaiból. De a nemzet nála oltalmat keresett, nem beolvasztást, támasztékot, nem fölszívatást, egyenes törvényű szövetségest, nem törvénykijátszó szövevényt. Összeütközött a fölfogás, a cél, az érdek — összeütközött a fegyver. Dicstelenül kimúltak hirdették nem egyszer a nemzetet ama nyomasztó szélesendekben, melyek a vihar kitöréseit az utolsó századokban megelőzték, amidőn ez ország szólani nem mert s az elgyalázott nemzet csak nyögött, míg végre mégis mindannyiszor felelt: „Ha kifenem cikázó kardomat és szilárdan megragadja kezem a jogot, hazám jogát, alkotmányos, elévülhetetlen jogát, bosszút állok szorongatóimon s megforbátólok gyűlölőimnek.“

¹ Jókai.

Hányszor küzdött a nemzet jogáért! Utolsó küzdelme, utolsó mérközése 1848 harca, midőn megszólalt a Talpra magyar s a Riadó:

Szívünk elszánt keserv, markunk vasat szorít,
Csatára milliók imája bátorít;
Oh drága véreim! vagy élet vagy halál,
De szolganépre itt a zsarnok nem talál.

Utolsó mérközés volt 1848 szabadságharca. A győzelmes magyar fegyvert külső hatalmasság akasztotta meg. Az orosz győzött, az osztrák nyert, de a diadal a mienk lett!

De mielőtt a diadal ünnepére virradtunk volna, mielőtt e mai emlékezetes napon a koronázás szentesítette a nemzet jogának folytonosságát — tizenhét esztendő éjszakának borult reánk rémjáró szaka.

הלילה הרוא יקחרו אצל Azt az éjszakát fogja be homály,¹ arra fátvolt vetettünk, midőn Deák bölcsesége megtalálta a kiegyenlítés útját. 1848 késő jutalma, a zsengeül elesett vértanuk vérének engesztelése volt, midőn megcsendült Mózes énekének végszava: וכפר ארצות עשו kiengeszteli országát, népét a király. Hajnal derült az éjből s ami hajnal fénye volt három évtizeddel ezelőtt, az a mai nap mesés, keleti pompájú hódoló menetében, király és nemzet egységében verőfényes délnek ragyogásává fokozódott, verőfényes dél napjává, mely áthatja az ifjúság szívét hűséggel a királyhoz, ragaszkodással a nemzet palladiumához, a koronához, átjárja keblünket büszke reménnyel, midőn az egész haza zarándokol a királyhoz, kézzelfogható szemléletességgel mutatni, hogy a nemzetnek és a királynak közös kincse a korona, a király s a nemzet viszonos hűségének ereklés záloga.

Hirdeti a századok tanuja, az ó korona és hirdeti a századokra épült új országház, hirdeti országunk szíverének, a Dunának a tér tengerig kitáruló kapuja, hirdeti a tárlat dúsgazdag munkakincse, — hirdeti a nemzet jövőjét, hirdeti néked, hazám ifjúsága, hogy hitvallásod tételévé kell fogadnod buzgó ifjonti lelkesedéssel a költő szavát, hogy:

... még neked virulnod kell, oh hon,
Ragyogva hírben, büszkén, szabadon.²

Amen.

Mindenható Isten, mennyei Atyánk! Hálával, szent örömmel jöttünk színed elé: megáldottad hazánkat a mai nap dicső ünnepevel, megtartottad hazánkat, míg század virradt századra tizszer.

Örökkévaló, a Te hatalmadban örvend a király és segélyed által ujjong. Szíve kívánságát megadád neki és ajka kérését nem tagadád meg tőle. Megelőzéd őt áldással s fejére tetted a koronát, mely kilenc századon át ötven fejedelem fejét ékesítette, mint jelképe a felségnek, a törvényes hatalomnak. Az ötvenegyetik királyt koronázta meg a mai napon közel egy emberöltő előtt a nemzet és ama napnak dicső reményeit dicsőbb valóra váltotta a te kegyelmed.

És ime, a kisdedek ajakáról száll föl Hozzád a szív hő imádsága: tartsd meg drága életét a mi jó királyunknak, I. Ferenc Józsefnek. Tartsd meg őt a testnek egészségében, a kebel vidámságában, lelkének bölcsességében, karjának hatalmában.

Tartsd meg hazánkat, a magyar hazát, nemzetünket, a magyar nemzetet, mely jámbor alázattal ad Néked hálát, amiért megtartottad ezer év viharain keresztül s ma trónod előtt fohászkodik: Isten segits, népeknek Istene!

S ha ránk van mérve még egy
Ezredes vihar,
Túl azon is, mint szabad nép
Álljon a magyar.¹

Amen.

¹ Bajza.

DEÁK FERENC. I.

Szeged, 1876. február 6.

Mi Urunk, Atyánk! Életnek és halálnak Ura! Eljöttünk keseregni színed előtt. Elhullt legjobbjaink legjobbjá, mert amitől remegve remegtünk, eljőve reánk s amitől rettegénk, utólére bennünket. Elvetted tőlünk a főpapot, ki az engesztelés nagy napján érettünk szót emelt, ki engesztelést hozott magyar népednek és fejedelmének. Olyanokká lettünk, mint Egyiptom lakói, kiknek elsőszülöttei éjnek idején elragadtatának. Nincsen ház, amelyben halott ne volna! Ott van a nagy halott árnya minden házbán, minden szívben: elvetted a nemzet elsőszülött fiát. Vigaszt adj Uram és erőt elviselnünk a veszteséget, hogy ha elleneink szólnak: Elesett, többé föl nem kel; földre terült, senki föl nem emeli;¹ elmondhassuk igéddel: Ne örülj rajtam ellenségem, mert noha elestem, fölkelek, ha sötétségben ülök is, az Úr az én világosságom.²

Amen.

* * *

Csodás titokszerű jelenség rendíté meg Bábel királyának szívét; megfoghatatlan jelenet folyt le szemei előtt s az írás szavai szerint „akkoron a király ábrázatja megváltozék és az ő gondolatai megháboríták őt és derekának inai megoldódnak és térdei egybeverődnek vala . . . Kiálta ezért a király erősen, hogy vigyék be hozzá a varázslókat, kaldeusokat és jóvendölöket. Szóla a király és monda a babyloni bölcseknek: valaki elolvassa ezt az írást és annak magyarázatát megjelenti nékem, bársonyba öltözik az és aranylánc lészen a nyakában és mint harmadik

¹ Ámosz 5, 2. — ² Mikeás 7, 8.

parancsol országomban. Akkoron bemenének a király bölcei mind, de nem tudták elolvasni az írást, sem magyarázatát megmondani a királynak. Akkor Belzacár király igen megrettene és az ő ábrázatja elváltozék rajta és az ő főemberei is megháborodának. A királyasszony ezért a dologért, mely esék a királyon és az ő főemberein, beméne és szóla és monda: Király, örökké élj! Ne rettentsenek téged a te gondolataid és a te ábrázatod ne változzék el! Vagyon egy férfiú a te országodban, akiben a szent Istennek lelke vagyon és a te atyádnak idejében értelem, tudomány és bölcsesség találtaték benne . . .

Kiváló szellem van benne, ész és értelem: álmokat megfejt, rejtetteket fölfödöz és csomókat old. Mostan azért hivattassék Dániel, hogy az írás magyarázatát megfejtse. Akkoron Dániel viteték a király elébe. Szóla a király és monda Dánielnek: Hallottam felőled, hogy a szent Istennek lelke van benned és értelem, tudomány és kiváló bölcsesség találtatik benned . . . És én hallottam felőled, hogy a homályosokat kideríteni, az összeszövéteket kibontani tudod. Most azért, ha elolvasod az írást és annak magyarázatát megjelented nékem, bársonyba öltözől és aranylánc léssen a nyakadban és harmadik leszesz, ki uralkodol országomban. — Akkoron felele Dániel és monda a királynak: Ajándékaid tiéd legyenek és adományaidat másnak adjad; mindazáltal az írást elolvasom a királynak és magyarázatát megjelentem néki.¹

Nem arról írtak-e az írás hallottuk szavai, kivel honfiúi gyászban foglalkozik lelkünk, kinek emlékét megünnepelni egybesereglettünk e szent hajlékba, kinek képe lelki szemeink előtt lebeg e komoly percekben? — A nemzet óhajainak rejtélyes írását kívánja olvasni a fejedelem; összehívja tanácsadóit és bölcseit, de ők az írás magyarázatát nem tudatják vele. Nem értik ők a nemzet hő vágyait, óhajait. S a király elküld Dánielért és szól hozzá:

„Hallottam felőled, hogy a szent Istennek lelke van benned s értelem, belátás, tudomány és kiváló bölcsesség találtatik benned.“ Istennek lelke, ihlettsége voltak DEÁK FERENC-ben; a Gondviselés küldötte őt nekünk s megtartotta addig, míg az egész nemzet tetteleg elismeré, hogy az írást ő helyesen fejtette meg, hogy helyes utat mutatott népének.

¹ Dániel V.

היה יחיד ושגור ושלח „Értelem, tudomány, kiváló bölcsesség találték benne.“ Tudomány, bő, alapos tudomány találték benne. Történelmünk egyik kiváló bűvára Deák Ferenc régi bajtársának, Kemény Zsigmondnak jellemzésében méltán emelte ki, hogy az az ifjúság, mely századunk első felében nevelkedett, föltűnőleg különbözik a maitól: s e különbség, úgymond, leginkább abban nyilatkozik, hogy komolyabb tanulmányokkal készültek a politikai pályára, mint a mai nemzedék. A tudomány férfiai voltak ők, a tudomány férfiai volt Deák is, kinek meglepő készsége már első fölléptekor föltűnést keltett. Hiszen történelmünk, jogunk minden legapróbb adata és ténye készen volt ismeretei tárházában, hogy bonthatatlan csatarendben fölhozassék csorbitott jogunk védelmére, ellenségeink agyarkodásának visszautasítására.

Deák becsülte a tudományt. Minden pere, — ezt írja ugyan csak Kemény Zsigmondnak — melyet tanulásra szentelünk, minden fillér, melyet a tudománynak s közlönyeinek pártolására fordítunk, egyszersmind a haza oltárára tett áldozat.

„Kiváló bölcsesség találtatik benned!“

Kétkedünk, ha vajon nem egyenesen ő róla szólnak-e az írás eme szavai; róla, kit már a negyvenes években a haza bölcsének ösmert el a haza közvéleménye.

Halljuk tovább Dániel jellemzését: מִשְׁכַּח הַלֵּב „Álmokat megfejt.“ A nemzet álmait, ábrándjait ő fejté meg, ő tudá megmondani, mi az ifjú lelkesedésnek, mely a nemzetben fölébredett, ábrándja, mi a jogos, méltányos, elérendő követelés, amelyért szívósan, csüggedetlenül kell küzdeni régi jelszava szerint: „A sükert más nem biztosítja, mint a kitűrni tudás, melynek minden bukásnál jelszava: csak újra és ismét újra!“ Ő a nemzet álmaiból a valót kifejté, mert nem álomlátó volt, hanem jós, ki a szenvedélyes túlság, a magas föllobbanás, a rohamos előretörés korában a böles megfontolás nyugodt gondolkodásával várta idejét annak, hogy a vulkán kiégjen és hogy a béke csemetéi majdan a szétmálló lávában termő talajt nyerjenek. Követé ő Ámosz¹ próféta intelmét: Azért a böles abban az időben hallgat, mert a beszédnek rossz ideje az. Deák félrevonult. Midőn mint a mélybe indult sziklagörgeteg úgy rohant az események sora, őt nem volt szabad a

¹ Ámosz 5, 13.

lezuhanó sziklának szétzúznia: ő a jövő embere volt, hivatva arra, hogy megfejtse egy nemzet nemes ábrándjait, álmait.

רִמְיָהוּ „Rejtetteket földérit! Titkosokat föltár!“ Kétség forog fönn. Az érvek és ellenérvek, az állítások és cáfolatok útvesztőjében eltévesztjük a valót — érvekre van szükség, megdönthetetlen érvekre, melyek beléhatolnak a tárgy legbensőbb rétegeibe, kérlelhetetlen ítélő éllel kiderítik, amit akarva vagy akaratlan az álokoskodás elpalástolt; bűvár kell, ki fölhozza a víz fenekéről, amit visszatarthatatlan szóözön zajos vitatkozásokban elárasztott — feléje fordul a szem; hisz ő róla meg van írva, hogy ő a rejtettek fölfödőzője. Az igazság, melyet mások csak sejtenek, mely homályos ködben lebeg még legjobbjaink előtt is, ő néki tünt föl tiszta fényében, ő adott jelszót nekünk válságos időkben, midőn tétován állt a nép, jelszót, mely köré csoportosult a nemzet, mely győzelemre vitte.

וְשֹׁמֵר „Csomókat old!“ Bonyolult a haza ügye. Az érdekek a határfolyón innen és túl százfelé húznak, a csomó mind bonyolultabbá, mind szorosabbá, mind oldhatatlanabbá válik s a hazáért lelkesedő, de hevőkben határt nem ismerő férfiak kardot rántanak és — a csomó ketté vágatik talán? Nem, hanem egyre bonyolul. Vagy tán nem is bonyolul? — Az ellenfél önkénye tagadja a csomót, láncokat küld, hogy a nemzet elfeledje a csomót, melybe ősi jogai vannak fűzve. S föllép a haza bölcse, hatalmas érvei megeáfolyják a jogtipró álokoskodást, mely alakoskodó orcátlan-sággal akarja elámítani Európa jogérzetét. Föllép a haza bölcse és egy nevezetes iratában utal a közjogi csomóra, fölkelti a nemzetben a bizalmat, a szabad lélegzést; megmutatja a csomót és ő, kiről a látnoki szózat azt mondá, hogy megoldja a csomót, legombolyítja a bonyolult csomót, mint az ügyes munkás a selyemgubó finom szálát, megoldja állami létünk, nemzeti fönnállásunk nagy kérdéseit; törvényt tesz a nemzet s fejedelme között.

És midőn háláját jött hozzá a fejedelem leróni; midőn egy nemzet ujjongott és ki akarta tettel fejezni elismerését; midőn úgy szólának hozzá, mint a király Dánielhez: bársonyba öltözől, aranylánc lesz a nyakadon s mint harmadik uralkodol országomban: akkoron felele és monda a király előtt: A te ajándékaid tiéd legyenek és adományaidat másnak adjad, bátor az írást elolvasám a királynak s annak magyarázatát megjelentém neki.

Elofvasta híven mindazt a titkos tanítást, melyet a történet könyvei nyújtottak hazánknak; elolvasta rejtett írásait a történetnek és midőn a történelmet megérté, megfejté királynak és nemzetnek egyaránt, mint kell szenvedélyesség nélkül, tisztán a jog elévülhetetlen érvénye és ellenállhatatlan hatalma által véget vetni a hosszú küzdelemnek: Magyarországot visszaadá önmagának s alkotmányos fejedelmének és a nemzet milliói hálás szívvel ösmerték el, hogy a nemzeti föltámadás e nagy művét a Gondviselés után csak a haza legnagyobb fiának köszönhetik.

„Harmadik leszesz utánam az országlásban“, szólt a király, de Dániel visszautasítá a fölség kegyét. Beérheté ő erkölcsi méltóságával, egy nemzet boldogításának tudatával: külső méltóságot nem viselhetett. Elvette az ily érdemnek egyetlen méltó, mert visszautasíthatatlan díját: a dicsőség koszorúját, melylyel a nemzet és fejedelme körülfonák halántékát,

Az erkölcsi hatalom méltóságának varázsával tölte ő el mindenkit, aki körébe lépett. Igéző volt a hatás, melyet gyakorolt. Föltétlenül hódoltak neki.

Hatalmas egyszerűségét ókori jellemnek mondják, nagyszerűsége meghaladja a mai kor kicsinyes mérveit. Ne mondjuk ezt róla. Ismételjük inkább a főrendihaz elnökének szavait: „Szerettük őt, mert fajunk sajátságait véltük benne föllelhetni, melynek gyöngeiből azonban vajmi kevés rész jutott neki, viszont jó tulajdonai mind domborulva kiemelkedtek.“

A magyar jellem eszménye volt ő, nem antik jellem; magyar volt és kimagasló egyéniségét a magyar nemzet alkotmányos küzdelmeinek talapzata emelte világtörténeti magaslatra.

Fájdalom, hallottuk már az országban a kishitűség szavát, hallottunk oly szózatot, amely mérlegelni kezdé alacsony nézőpontból az alkotmányos élet üdvösségét, latolgatni kezdé közvetlen anyagi hasznát. Mi nem cáfolgatjuk e szent helyen e szegyenletes gondolatot, mi őreá utalunk s büszkén szólunk: Az önkény uralma nem tűr kimagasló főt, fenkölt szellemet; egyenruhában jár az önkény szelleme s nagy lelkeket nem szívelve mindent kiegyenlít.

Eltörpült szellemeket nevel az önkény uralma; mert a szolgálék mindig földhöz ragadt, törpe lélek. Deák nagy szellemét az alkotmányos élet szülte, nevelte, tette nagygyá. Az őserdők dísze, az óriási cser csak a szabadság, csak az alkotmányos élet őstala-

jában terem; az önkény mesterséges faiskolájában hajlékony, sudarlós törzsek tenyésznek, melyek egy árva levéllel sem mernek túllépni a zsarnok kertész szabta határvonalon.

Rettenthetetlen szívósságának, alkotmányához való hűségének köszöni a nemzet Deák Ferencet. Méltán büszkélkedik azért vele s méltán kívánjuk, hogy a történelem megörökítse ennek az önzetlen jellemnek tisztaságát annak a nemzedéknek dicsőségére, melynek ragaszkodását ősi jogaihoz a Gondviselés ily férfúval jutalmazá.

S a történelem el fogja mondani, mikép váltá föl Széchenyi korát Deák kora. Nem vázolom itt életét, hisz ösmeritek, mert életét ösmerni hazafiúi kötelesség: róla beszél az apa fiának, róla az anya magzatjának. Minden lépte buzdítás a jóra, minden tette lelkesítő példája a hazaszeretetnek.

Az Úr elszólítá őt, kit Mátyás mellett mint igazságost fog a nép emlegetni; a nemzet és fejedelme térdel a ravatal körül és imádkozik, hogy az ő szelleme lebegjen körülünk.

S mi fölkelünk, a fájdalom vigasztal:

Egy nemzet gyásza nem csak leverő.

Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal:

Van élni abban hit, jog és erő.

* * *

Gyászoló gyülekezet! Kedves Atyámfiak!

Egybesereglenk a zsinagóga szentelt falai közé, hogy megüljük Deák Ferenc emlékét. A zsinagóga résztvesz, midőn a nemzet ő érte gyászol, résztvesz, mert kiválóan az ő érdeme, hogy a zsinagógának joga van résztvenni a haza fájalmában, keseregni a nemzettel.

Volt az általános közügyi fejlődésnek, a nemzeti haladásnak egy sokat vitatott kérdése, mely túlélte a régi haladási kérdéseket, melyért nehéz tusákat vívtak Deák és elvbarátai, melyért számos ízben síkra szálltak ők, hazánk legnemesbjei, legjobbjai. A zsidók egyenjogusítását értem.

Ismeritek a harcot. Hallátok történetét. E szószéknek, fájdalom, elnémult beszédes ajka ecsetelé a harcot, melyben oly kiváló része volt:¹

¹ Lőw Lipót, Zsinagógai beszédek 272.

A magyar alkotmánynak ős, tiszteletet gerjesztő temploma 1848 előtt nem dicsekedhetett terének tágas voltával: csak a nemesség fért belé. A nem-nemesek a templom udvarán foglaltak helyet. A zsidóság az udvarból is ki lévén zárva, a szent zsoldárossal esdekelt: Nyissátok meg az igazság kapuit, hogy bemenvén azokon, hálát adjak az Istennek.¹

Deáknak és pártjának indítványára a Karok és Rendei táblája már 1839-ben eleget akart ennek a kívánságnak tenni. De különböző akadályok tornyosultak a tiszta szándék kivitele elé. A főakadály abban állott, hogy a kapu kulcsát akkor a bécsi tanácsosok őrizték.

Deák kimondá, hogy a szabadság többekkel megosztva becsében nem veszít, sőt erejében nyer és biztosságában növekedik.

És 1849-ben Szegeden Ézajás prófétával szólt a törvényhozás ős alkotmányához: Szélesítsd ki sátraid helyét és lakásod kárpitjait kiterjeszteni ne késedelmezzél.² A nemzet kimondá az egyenjogusítást, azonban csak az alkotmány helyreállítása után vetett a hosszú harcnak az egyenjogusítás törvényreemelése véget. A magyar nemzet elismerte jogainkat, részeseivé tett bennünket polgári jogainak, szabadságának s mi részeseivé lettünk örömeinek és bánatának, nemzeti törekvései és reményeinek.

Ezért mondtam: a zsinagóga gyászol a nemzettel Deák Ferencért, mert neki kiváló része van abban, hogy a zsinagógának joga van résztvenni a hazafiak gyászában.

Visszapillantunk a harc történetére s ama harcok kimagasló alakjai iránt lerójuk a tisztelet és hála adóját. Lerójuk különösen városunk azon fia és képviselője iránt, ki méltán neveztetik Deák pályatársának, legbuzgóbb követőjének. Kegyelettel emlékezünk meg Klauzál Gáborról, megemlékezünk bánatos kegyelettel az egész nemzedékről, a nagyokról és dicsőkről és áldó imádság mellett mondjuk el neveiket.

Nagy nemzedék nagy fiai voltak ők! Hatalmas szózatuk kelti hazánk ifjúságát, lelkesedést önt belénk, int, ébreszt, hevít, nehogy majdan azt mondják rólunk, hogy:

Elhamvadt a magzat hős szerelme,
Nincs magasra vívó szenvedelme,
Jégkebelben fásult szívet zár.

¹ Zsoltárok 118, 19. — ² Ézajás 54, 2.

Ne mondjátok ezt rólunk, oh ti nagy szellemek; mi emléketeknél fogadjuk, hogy eljárva sírlakaitokhoz, új szövétneket gyűjtünk a régi fénynél, új lelkesedést nyerünk emléketeknél, emlékednél, megdicsőült lélek, Deák Ferenc szelleme! Új szeretet lángja gyúl hazánk iránt keblünkben, mert:

Szentelt a föld, honunk áldott alapja,
 Mióta, nagy szív, benne nyúgoszol,
 Szentebb a multak ezredévi lapja,
 Mióta, nagy név, hozzá tartozol.

Elment a hősök csarnokába; elköltözött a lélek; a por visszatért a földhöz, melyből véteték.

Lement a nap. A csillagok megjöttek. Mikor kél új nap hazánk egén? Kél-e új nap? . . .

Töprengünk. Összekulesoljuk kezeinket. — Imádkozunk:

Isten segits, népeknek Istene! Napot adál, mely a szellemi küzdelemben világított. Győzött a jog: a nemzet él. Adj új napot, e borús időkben világítót, hogy világunk legyen az anyagi fönnállhatás harcában. Teljesítsd, Uram, rajtunk annak a bölesnek mondását, kit ma gyászolunk: „Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez s e két varázserő szabadság és tulajdon.“ Őrizd meg, mi Urunk, Atyánk, alkotmányos szabadságunkat és add eged legdúsabb áldását Magyarországodra, adj jólétet, boldogságot, fölvirágozást, hisz:

Megbűnhődte már e nép
 A múltat s jövőndöt!

Amen.

DEÁK FERENC. II.

Csongrád, 1876. március 2.

Mi Urunk, Istenünk! Árvákká lettünk, ninesen atyánk! Árván maradt nemzetünk keresi színedet s a kesergő árvák közt gyűltünk mi is össze e szent hajlékba, mert homályba burkolád egünket, gyászruhát adál reája, Siónnal szólunk: Elhagyott engem az Örökkévaló, Istenem megfélelkezék rólam.¹ Féltettük őt, kit elvettél tőlünk, féltettük, mert hiszen olyanok vagyunk mindnyájan, mint az árnyék, mint a víz, mely a földre kiöntetvén, többé föl nem szedhető.² Féltettük s midőn elére bennünket, amitől rettegénk, lesujtott kebellet szólunk: nincs oly keserv, mint az én keservem.³ . . . Könyörülj rajtunk Urunk, mert nyomorúságunk vagyon, elhomályosodik szemünk, elkomorul lelkünk. Hozzád fohászkodunk: engeddd, hogy az írás szavaival elmondhassuk: Megvigasztalja az Isten Siónt, megvigasztalja romba dőlt büszkeségét.⁴

Amen.

* * *

Kedves gyászoló Atyámfiai!

A fájdalom első megdöbbenése megakasztja a szív dobbanását, elfogja lélekzetünket; szorong a kebel, melyre mérhetetlen súlylyal nehezedik a lesújtó hír. Néma gyász illeté meg azt a keservet, melylyel DEÁK FERENC halálának hírét vettük. Megültük a temetés napját a nemzettel, elkísértük a hazafiak százezreivel a koporsót a temetőbe s most, midőn a kín megszűnt, hogy

¹ Ézaiás 49, 14. — ² Sámuel II. 14, 14. — ³ Jeremiás Siralmi 1, 12. —

⁴ Ézaiás 51, 3.

átengedje helyét a keservnek, midőn a tépő fájdalom bánattá csendesült, most végigtekintünk a nagy férfiú törekvésein, tettein és érdemein; mert minden törekvése tetté vált, minden tette érdem. Ott jár lelkünk a hült porhüvely körül, elmerengünk a temetőn, végigpillantunk a sírhantokon, melyek nagyjainkat földik. Ereszkedik lelkünk árnya, elborong a múltakon, ledőlünk a mohosult sírkövekre, végig jár emlékezetünk a múlt idők nagyjain és dicsőin, kikhez ő elköltözött méltó társul . . . s a nemzet millióinak szemében gyászkönny ül:

Mert siri éjjél leplezi a jelest,
De a sötétlő, bús ravatal fölött
A halhatatlanság sugára
Sorsot, időt mosolyogva, fénylik . . .

* *

Azonfölül, hogy a prédikátor böles vala, a népet belátásra oktató; fontolgata és vizsgálódék és számos elmés mondást szerze.¹

I. A prédikátorról, ama böles királyról szólnak az írás hallottuk szavai, ki bölcseségével átölelé a nagy mindenséget, mélyen behatolt az emberi szív rejtekeibe, a kedély mélyeibe, belétekintett a nemzetek sorsába, belenézett a népek életébe, mély, szürkülettől és homálytól vissza nem rettenő pillantással. A böles királyhoz méltán foghatjuk a szellem birodalmának fejedelmét, a nemzet atyját, mert fölismeré a nemzet benne már ifjúkorában a hatalmas eszü és mély belátású férfiút. Alapigénk első szava ő róla szól, a haza bölcséről: *A prédikátor böles vala.*

Deák a megyei élet talaján nevelkedett; ez volt a hadgyakorlat, amelyen a nagy alkotmányos harcok vezérei megtanulák a parlamenti harcok zajában a lélek nyugalalmát megőrizni, a heves parlamenti ütközetben megadni a vezényszót, amely csoportosítja a különböző színezetű elemeket, egységes hadtestté tömöríti s erőteljes, higgadt támadással az ellenséges sorokat áttöri. A vármegyék nemcsak az alkotmányos érületnek voltak védőbástyái, hanem valóságos várfalak voltak, melyeken az ifjú erők meg-

¹ Koheleth 12, 9.

tanulták, mikép kell a jogot és törvényt kitartó, harcedzett buzgalommal védeni.

Deák rövid ideig volt a vármegye növendéke. Nem tehetség volt, amelynek hosszú képződésre, ügyesség szerzésére van szüksége, parlamenti lángész volt, ki egypár rövid évi megyei szereplés után az ország tanácsában emelhetett szót, szót, mely oly nyomós vala, hogy az ifjú szónokra a vezérszerep önként ruházódék, szót, melynél tüzesebbet, lángolóbbat, gyújtóbbat igen, de nyomósabbat nem hallott a nemzet 1836-tól maig.

Nem volt csekély föladás első helyre fölküzdenie magát. Nem satnya, csenevész nemzedék volt, amelyben föllépett: élet-erős, a nemzet ügyéért lelkesülő, fenkölt szellemű nemzedék volt, amely a nemzet fölébredését előidézte, hatalmas szavával a nemzeti emelkedést és az újkori átalakulást megteremté és táplálta nemes keblének hazafiúi lelkesedésével. Büszke, kimagasló alakok, melyekhez az unokák csodáló tisztelettel tekintenek föl.

Ifjúi tűz, költői ihlettség és államférfiúi bölcsesség voltak ama nagy nemzedékben. Teremtő, alkotó képességük és erejük alakította át hazánkat, adta meg a haladás eszméjét és irányát, ragadott ki bennünket a középkori intézmények százados porából, de megtudta őrizni régi jogait. Nemzetet teremtett, ahol csak rendek állottak egymással szemközt; szabadságot, ahol csak szabadsalmakat ösmerének. E nemzedék érdeme lesz, ha a történelem nem fogja majdan rólunk szomorúan följegyezni, hogy

Élt egy nép a Tisza táján
Századokig lomhán, gyáván!

II. Azonfelül, hogy a prédikátor bölcs vala, עוֹר לִבִּי דַעַת אֶת הָעָם a népet belátásra oktató. Deák Ferenc, mint hajdan Koheleth, a népet belátásra oktató. Belátásra oktató a népet, a nép képviselőit. Ő ama kor kimagasló alakjai közül is kivált, mint a magas hegy-lánc gerincéből az égbe nyúló sziklacsúcs. Belátásra oktató a honatyákat, kik az ő ajkán csüggöttek, tőle vártak irányt és jelszót, tőle oktatást és mérvadó ítéletet a haza bonyolult ügyeiben. A régi szabadelvű pártnak vezére volt, ama régi szabadelvű párté, mely Ézajás prófétával szólt: „Menjetek, menjetek által a kapukon, készítetek utat a népnek, töltsétek, töltsétek föl az utat,

hányjátok ki a köveket, emeljetez zászlót, amelyet követhessen a nép.¹

Sanyarú állapotban volt a nép akkor :

Nép, a hazában nem volt már hazátok :
Sirt még hogy adjon, állt az ős ugar —

s a népszabadság zászlaját lobogtatá Deák Ferenc, a nemzet szabadságáért, ősi jogaiért küzdött e jogok megtámadói, a bécsi fondorlatok ellen.

A főnemesség nemeskeblű hazaszeretettel fölajánlja adóját... de a középkori szabadalmakat oltalmazza — Bécs.

A nemzet már 1839-ben akarja részesíteni polgári jogaiban a zsidóságot, vallási türelmet nem ösmer — Bécs. S ha a nemzet vezére 1840. február 5-én azt mondá : Igenis haladunk, kénytelen volt hozzátenni : de ez önmagunk munkája, melyet a kormány ellen végzünk, melynek iránya mint lassú halál rágja politikai létünket. S ha a nemzet vezére azt mondá : készítsetek utat a népnek, ha a magyar korona országainak önkormányzatát, függetlenségét, szabadságát követelte, Bécs megtagadva a nemzet ősi jogait, össze akarta forrasztani egy néppé a magyar nemzetet amaz elemekkel a határfolyón túl, amelyektől olyannyira idegenkedik, összeforrasztani a prófétának félremagyarázott szavaival : „És teszem őket egy néppé a földön . . . és nem lészen többé két néppé és többé nem oszlnak két országra.“²

Törhetetlenül állott Deák Ferenc és pártja, a nemzet színe-java. A nemesség lemondott kiváltságairól, a nép fölszabadult és később ugyan tényleg, de egyidejűleg elvben a zsidóság is fölszabadult, egyenjogusított.

Sok verejtékébe került a szabadság előharcosainak a zsidók egyenjogusítása. Deák pártját támogatta a közöttünk fölébredett magasabb törekvés s mindkét fél iparkodott fáradhatatlan buzgósággal lendíteni a szabadság szent ügyén ; az egyiknek ép oly hő volt vágya fölszabadulni, mint a másiknak forró volt óhaja évezredes jogtalanságot jóvá téve fölszabadítani.

Kitartóan harcoltak hitfeleink legnemesebbjei a szabadság szent ügyéért ; harminc éven át írt és szólt mellette, türt és szen-

¹ Ézajás 62, 10. — ² Ezekiel 37, 22.

vedett érette Istenben boldogult édes atyám, Lőw Lipót. Az emberi jogok védelmének önérzetes, nemes tudatában küzdött érte legjobbjaink hosszú sora s mint a legelsők egyike Csongrád megye követe, a boldog emlékü Klauzál Gábor,¹ ki ennek a legtisztább magyar megyének követi utasításához híven szívreható ékes-szólással és részrehajlatlan igazságszeretet sugallta meggyőződéssel emelt szót a zsidók ügyében. Elmentek ők, alig maradt néhány e nemzedék fiaiból, elmentek örök nyugalomra térni s mi keseregve szólunk:

Elhulltanak legjobbjaink a hosszú harc alatt!

Koheleth is, ki azonfölül, hogy böles vala, az egész népet és a nép legjobbjait belátásra oktató, ama nemesek dicső vezére is elment nyugodni.

III. *Fontolgata és vizsgálódék.*

1848-ban vagyunk. A komoly gondolkozás, érett megfontolás szemben áll a túlesapongó hevességgel, a rohamos előretöréssel. A szilaj lélek rekeszén kitörve a nap útján túl magasan csapong, forrongnak a kedélyek, a lelkesedés villámai gyújtják őket, a megfontolás nyugodtan derengő világosságát elhomályosítja a cikázó villámok vakító fénye. Deák visszavonul, midőn látja, hogy a nemzet nemes haragja alkut nem szível, hogy a türelmevesztett nemzet fölkel s készen áll vérfürdön keresztül is megörökíteni a magyar szabadság diadalát. Fájt Deáknak, ki bölcseségében belátta, hogy fájdalom, a kiontott honfivér nem válthatja meg az erőszaktól, mely idegen jogtipró hatalomban bízott, a szabadság földjét, fájt neki, hogy e keserves iskolában kelle a nemzetnek megérnie arra, hogy a böles királylyal szóljon: A böles tana az élet forrása, távol tart a vészhozó bonyodalmaktól.²

A nemzeti megaláztatás gyászos napjaiban benne volt megtestesülve a nemzet joga s ő mint Koheleth mérlegelve fontolgatá, mikép lehetne a nemzet elévülhetetlen jogait a társország és a trón jogaival összeegyeztetni. Fontolgata és vizsgálódék, béketűrésre inté nemzetét, melynek szeme feléje fordult az elnyomás kétségbeejtő napjain. A dermedés e halálos korszakában, melyben még azt is megtagadák tőlünk, amit a perzsa zsarnokok is

¹ 1844 február 10-én. — ² Példabeszédek 13, 14.

megadtak alattvalóiknak, hogy minden ember úr legyen saját tűzhelyénél és beszélhessen népének nyelvén,¹ a hazafiak gyászának e kínos korszakában, midőn a prófétai szavak szerint: ennie adának a nemzetnek ürmöt és innia méregitalt² . . . ekkor szólt türelemre intve Deák Ferenc, ki soha kétségbe nem esett a haza jövője iránt, akkor szólt Ézajás prófétával: Eredj népem, vonulj vissza kamrádba, zárd el ajtódat utánad, ne engedd az idegen szellemet, az idegen ajkat tűzhelyedhez furakodni, várj egy kevéssé, míg a hatalmasok haragja elmúlik. Mert ime az Örökkévaló kijő az ő helyéből, hogy meglátogassa a földbe telepített idegenek álnokságát s megjelenti a föld az ártatlanul kiontott vért s az ő megöletteit többé el nem fedi.³

S az Örökkévaló megbüntette az idegenek álnokságát, a szabadság Istene meghallgatá a nemzet fohászatát, midőn a szent zoltárral esdekelt: Ments meg és szabadíts föl az idegen föld szülötteinek keze alól, kiknek szája hazugságot szól, kiknek jobbjá a hamisság jobbjá!⁴

Nem engedett a nemzet szabadságából. Tudta, hogy csak a jog elévülhetetlen érvényére lehet támaszkodnunk, tudta, hogy csak a jog amaz égi nemtő, melyet el nem vehetnek tőlünk az önkény készsége teremtényei, tudta ő a bölcs király szavát: a jog emeli föl a népeket, gyenge elnézés idétlen engedékenységg bűn a nemzet élete ellen;⁵ kimondotta a csüggedetlen kitartás jelszavát egyik hatalmas beszéde záradékában: hogy amely nemzet magamagát elhagyja, megérdemli sorsát.

De tudta ő a bölcsesség másik szavát is: A király haragja a halál követe, de a bölcs férfiú lecsillapítja azt.⁶

Mérlegelve fontolgatá a bonyolult viszonyokat. Fájdalom, hosszú időt adott az okulni nem akaró önkény a fontolgatásra, de ő bizott a jog győzelmében, szólván:

Félre kishitűek,
Félre, nem vezett el,
Élni fog szabadon,
Élni alkotmányjal
Örökké e nemzet.

¹ Eszter 1, 22. — ² Jeremiás 9, 14. — ³ Ézajás 26, 20. 21. — ⁴ Zsoltárok 144, 11. — ⁵ Példabeszédek 14, 34. — ⁶ Példabeszédek 16, 14.

Elfáradt a vész haragja, leteltek a megpróbáltatásnak keserves napjai, eljött a fölszabadulásnak ideje. Deák szellemében szülemlett meg a kiegyenlítés terve. A böles férfiú leszállítá a király haragját, a nemzet jogait visszaszerzé, fönttartván a nemzet becsületét, a törvények szentségét s a nép, mely sötétségben jár vala, nagy világosságot látott,¹ a nemzet föltámadott halottaiból, a nemzet él s örök hír nyugszik a nagy hazafi hamvain.

IV. תפן משלים הרבה *Elmés mondásokat szerze.*

Különös talán, k. a., ha gyászoló emlékezésünk során kiemeljük magánjellemének vonásai közül azt a kedvenc sajátságát, hogy talpraesett adomákkal intette, feddé, mulattatá környezetét. Gyermeteg tisztaságú kedély volt, mely a közügyek nehéz gondjaitól fáradtan, mint ama régi bölcsről, Kohelethről, meg van írva: elmés mondásokat szerze, könnyűd hasonlatokban, adomák szikrázó játékában gyönyörködék. A nagy szellem nem pihent soha, még időtöltése is az elmének mozgékony jártatása volt. Egyéniségének egy kis, mellékes vonását látjuk ebben, pihentét látjuk lelkének, de egyénisége még pihentében is megőrzi varázsát. S mily tiszteletgerjesztő, mily varázshatású volt ennek az egyéniségnek összesége! Róla szól a böles király mondása: Megnyeri a lelkeket a böles.²

Megnyert, megigézett mindenkit, aki körébe lépett. S mi gyakorolta e csodás hatást? Erő volt benne és erény.

Tiszta, ép erkölcsén semmi csorba, semmi szeplő nem volt. Kába szenvedély előtt zárva volt keble. Az emberi gyarlóságból kivetkőzve egy eszmének áldozá föl életét s ez az eszme a haza megmentése volt. Szónokoltában nem kereste a keresett nyelvezetet, a csillámló képes beszédet, a külső fényt, s mint szónoklatában, úgy egész valójában a nemes, magasztos egyszerűség példája volt, örök tanításul a késő nemzedékeknek. A költő intelme szerint cselekvék:

Hallottad a szót: „rendületlenül“?

Ábránd, hiúság, múló kegy, javak, —

Lenn a sikamló tér, nyomás felül,

Vész és gyalázat el ne rántsanak.

Oh értsd meg a szót: árban és apályon,

— Szírt a habok közt — hűséged megálljon ³

¹ Ézajás 9, 1. — ² Példabeszédek 11, 30. — ³ Arany I. 383.

Szirt a habok közt! Biztos menedéke a hajótörést szenvedettnek, nem kérsz jutalmat menedékedért. Szirt a habok közt! Egy nemzet reményének foka valál, melyet aggódva keresett a sokat hányatott csajkás tévelygő szeme. Hűséged megállott, de te elismerést, külső méltóságot nem kerestél. A talmud írástudó bölcséinek szava teljesejdk rajtad: Ki a méltóságot keresi, attól mindegyre távozik; hiába üldi, nem fogja elérni; de ki a méltóság, külső nagyság elől menekszik, azt akarata ellenére is utóléri.

Nagyszerűen rótta le a nemzet kegyeletes háláját, a királyi ház is hálás kegyeletét halottja iránt. Nagyszerűen, mert a nagy halott hatásának jelképe volt az az örökre emlékezetes perc, melyben a királyasszony térdelt az egyszerű polgár ravatala mellett, a nemzet vezérférfiai ott állának a koporsó körül s könny csillogott a komoly férfiak szemében: Deák elévülhetetlen érdeme, hogy a nemzet és fededelve megtanultak együtt zokogni és együtt örülni!

Ami mulandó volt benned, értünk hevült, értünk élt nagy fia e honnak, ott nyugszik a koporsó néma csendjében. Porlad, ami enyészhető volt benned, az enyészet ágyán. Lelked visszatért a szellemek Urához. Elvesztettünk téged, nem vagy többé miénk, a történelemé levél. Nem vagy miénk? Vajon kié a nemzet története? A történelem a nemzet legszentebb kincse, amelyben az alkotmány gyökerezik, amelyből vigaszt merit szomorú napokban, tanúságot békés munkálkodás idején, reményt elnyomatásban. Legszentebb kincse a nemzetnek történelme, a nemzeti dicsőség tárháza, a nemzet büszkesége. Miénk vagy Deák Ferenc, nem vesztettünk el téged, midőn a történelemé levél, büszkeségünk vagy, vigaszunk, reményünk a te szellemed, amely előtt történelmünk dicső csarnokában áhítattal állunk meg. Miénk a nemzet történelme, méink vagy te is, mert

Csak törpe nép felejteth ősz nagyságot,
Csak elfajult kor hősz előöket;
A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyújt régi fényből új szövétneket

új szövétneket, a lángoló hazaszeretet szövétnekét. Hazaszeretet gyűljön kebletekben, hazaszeretet, aminő benne lángolt:

Megértsétek a szót és hiú dagályon
Olesó malasztta szent imád ne váljon!

Mindenható, népeknek Istene! Tekints le fájdalmunkra. Megnehezült az idők sanyarú járása fölöttünk. Óvjad meg csapásoktól édes hazánkat, Magyarországot; vigasztald fájdalmunkat, mely szíveinket eltölti, midőn hű szolgálodat siratjuk, kit a te atyai jóságod küldött nekünk. Emelj föl bennünket, midőn a veszteség lesújtott, küldd eged legdúsabb áldását ez elárvult nemzetre. Teljesítsd rajtunk Ézajás prófétád által hirdetett ígédet: A te napod nem áldozik le többé és a te holdad nem fogyatkozik el, mert az Úr lészen neked örök világosságod és gyászod napjainak vége szakad.¹

Amen.

¹ Ézajás 60, 20.

KOSSUTH LAJOS. I.

Szeged, 1894. április 3.

1. ¹ ציריץ'ס החנונים אחוים בו' סודות העליונים A kabbála elmélődése a földöntúli, az eszményi, a magasabb világnak hét elemét, az Úr trónjáig, az öröklét honáig vezető hét fokát tanítja, ² a hét sphaeráját a világ alkatának, és e hét fok: חסד a szeretet, גבורה a hatalom, תפארת a dicsőség, נצח a győzelem, הוד a glória, יסוד a fundamentom és מלכות a királyság. Mindegyik fokon a szent történetek egy-egy igaz fia áll, a hét elem mindegyikéhez egy-egy alakja a bibliai kornak fűződik belső rokonsággal, földi párhuzamául mennyei tökélynek, múltó megjelenítőjéül örök ideáknak. E hét igaz: három ősapánk, majd Mózes és Áron, József és Dávid.

3. ³ אשור הכספים האש שלטעלה צורפה ואינה איכלה ושתורה והאש שלטטה אינמה ואיכלה ואינה צורפה Az égi tűz, így szól az ősvilág bölcsesége, az égi tűz, amely megjelent az írás tűzbokrában, megtisztítja salakjától a nemes ércet, de nem emészt és eme tűznek lángja — fekete, míg a földi tűz lángja piros és e tűz emészt, de a szívet salakjától meg nem szabadítja. Földi tűz a szenvedély, az indulat heve, eme vérpiros emésztő láng; de égi tűz a nagy gyásznak tüze, amelyben a nemzet pártviszály salakjától mentesülve egyetlen érzelemben egyesül: a honfiúi gyásznak szent érzelmében.

És eme tűz sugara gyászos, שחורה, fekete sugár!

A teremtés tudománya, amelyben megtépett, bujdosó lelke nagy halottunknak nemes szórakozást, enyhítő foglalkozást talált, ez a tudomány azt tanítja, hogy ha az égbolt borús határán feslő szivárvány jelöli a síró felhőket, vagy mikor a hasábon átszűrődve színekre oszlik a napsugár, akkor az ibolyának sötétbe

¹ ספר החנונים. — ² Franck, La Kabbale. Paris 1843, 195. — ³ Tanchuma-töredék. Monatschrift 1894, 172.

hajló színén túl, a szinkép határán, hatásában jelentkezik a fekete sugár, amelyet emberi szem nem lát: ez a fekete sugár a gyász-nak hívivő sugara, mely a fénynek gyorsröptű szárnyán járta át hazánkat a tengermelléktől Kárpát tengerszeméig.

És fájdalom járt nyomában mindenütt. — *נר ד' נשמה אדם*: Mert az ember lelke is fénysugár ¹ *כאשליה* és ezért örül a lélek a véle rokon világosságnak, ezért gyászol s aggódik a homályban, *והחורף האור ויטוב לעינים* és ezért ² *כי הוא חסון האור והשמש ברוחה לו* és ezért örül a lélek, de a gyász fekete sugara bánatot, aggó bűt kelt bennünk és a nemzeti gyásznak e sugara kettős tükörből verődve vissza, a hallottuk mystikus tanítás páros sorában magyarázza hét kapcsolt képben mély gyászunkat Kossuth Lajos-ért, egy ragyogó, tüneményes élet elhamvadásaért.

I. *אברהם — חסד*. Az egybekapcsolt képek elseje: ÁBRAHÁM apánk és a *szeretet*.

אני הנה בריתי אהר ויהיה לאב חסון נים: És Én, — így szól az Úr Ábrahámhoz — és Én, szövetségem vagyok véled és léssz népek tömegének apjává.⁴ És ez volt Kossuth apánk: a nép tömegének apja! *חסד לאברהם*⁵ a szeretet Ábrahámé, a szeretet, amelylyel hazáját szerette, az hívatta őt ama népnek atyjává, melyet szabaddá tett. Az ő utól nem ért szavával mondotta el 1848. augusztus huszonegyedikén az ország színe előtt végső célját a néppel: A sors úgy akarta, hogy miniszter legyek s azt mondják, az embernek természetében fekszik hatalomra vágyni. — Én nem találok magamban ezen természetet. Én azt mondom, nekem nem kell azon hatalom, mely a nép szabadságát kezében tartja. Én szabad népet akarok a helységben, a családban, a községekben, a megyében, szabad népet mindenütt.⁶

És a nép közül ki nem felejté a zsidóságot sem.

„A zsidógyűlölet a középkor sötétségének hagyománya és az egyenjogúsítás elmulasztása folt volna a nemzet becsületén.” Ez volt az ő tanítása, melyhez hű maradt, hű maradt legutolsó izenetéig.

¹ Példabeszédek 20, 27. — ² Juchaszin 87 a London. — ³ Koheleth 11, 7. — ⁴ Mózes I, 17, 4. — ⁵ Micha 7, 20. — ⁶ Kossuth Lajos Országgyűlési Beszédei. Második kiadás. Pest, 1867, 70.

Igaz, hogy régente azt hívé, hogy a polgári egyenjogusítás mellett a társadalmat is elő lehet teremteni varázsszóra, ha a zsidóság bizonyos hagyományait megtagadja. Erre az volt Lőw Lipót válasza, hogy az áthasonulás lehet és lesz, amint lett is, az emancipáció következménye, de nem lehet annak ára. Mert az ősök hagyományaiban van, amit lehet feledni, van, amit lehet feladni, de olyan nincs közöttük, amit bármi áron lehetne eladni. És Kossuth elismerte már 1847. december tizennyolcadikán¹ az országgyűlés előtt, annakelőtte, hogy vérünket ontottuk a honért, a zsidók törekvését, hogy a nemzettel összeforrjanak, mondván már akkor: Bár más ajkúak is oly hajlamot tanúsítanak nemzetiségünk előmozdítása tekintetében, mint a zsidók. S ha vannak hibáik, így szólott ő, ha vannak hibáik, nyúlunk keblünkbe, mert a bűnök testvérileg vannak közöttünk megosztva.

II. *החזק - נבירה*. Az egybekapcsolt képek másodika: Izsák és a hatalom. Elaggott volt a magyar nemzet s ő benne, elsőszülött fiában, megifjodott, mint késő vénség idején fiában, Izsákban megifjodott ősanánk. Abban a hatalomban, melyet az ő szava gyakorolt, nyilvánvalóvá lett, hogy nem veszni indult e nemzet, hanem újjászületni, nem tespedni indult, hanem virulni, nem enyészni indult, hanem gyarapodni.

החזק hatalom, hatalom volt írott szava!

Amit ma a gyakorlat, amit a példa, amit a routine végtelenül megkönnyítenek, a hirlapíró föladatához hat évtizeddel ezelőtt a génius teremtő ereje kellett. A hirlapíráshoz meg kellett teremteni mindent: irályt és közönséget, közvéleményt és hirlapszomjat.

Mi mindezt készen találjuk: ő mindezt létrehívta, létrehívta a censura örökös szemei alatt. Mert akkor még azt hívék, hogy a korlátolt alattvalói érznek a közélethez nincsen köze: pedig ha volt akkor korlátolt ész, nem abban a táborban volt, melyhez Kossuth tartozott!

„Az ő cikkei“, úgymond Horváth Mihály, „miként lángszavakkal írvák, tűznyomokat hagytak maguk után“, mert már mint hirlapírót s már akkor is a nemzet öt évek óta a haza hű fiának, a szabadság lelkesedett bajnokának tisztelé!² 1832-től

¹ Kossuth Országgyűlési Beszédei, 25. — ² Magyarország függetlenségi harcának története, I. 478, 480.

1849-ig uralkodott azon, amit ő teremtett: a közvéleményen; kezében volt a közönség szíve.¹ Ellenlábasa mondotta róla, hogy az utcai vélemény, mint a Memnon szobrának hideg ajka, csak az ő lángeszének sugarai és melege által nyert hangokat.²

És mert ilyen volt, azért mint Izsák יִצְחָק³ első volt, ki az írott szóért békóba veretett — de avval a békóval odaláncolta hozzá a hatalom a nemzet szívét.

הַחֲבֵרָה hatalom, hatalom volt szónoklata.

Aki nem hallotta ezeket a szívrázó, velőig ható hangokat, aki nem magyar minden ízében, minden hibájával, erényével és fenséges, ábrándos álmaival e nemzetnek: nem is értheti meg a szó ez óriási hatalmát.⁴

Milyen volt Kossuth szava! Ti, akik hallátok őt városunk szabadságterén, ti tudjátok, miért volt szava harci riadó, mért volt szava vérforraló, ellen nem állható.

„Páthosával az indulatokat, virágos előadásával a képzelmet, általános elvek követelő előadásával az akaratot hódítja meg“ — így szól az iskola osztályozó bölcsesége róla,⁵ de nem mondja el, hogy szava merész volt, mint merészek gondolatai, hogy szónoklata pezsgő volt, szikrás és gyújtó, eszmétől duzzadó, fordulattal meglepő, a nyelv zenéjével elbűvölő. Sziklás volt néha, szaggatott és darabos, majd csillogó, köszörült, brilliant-ragyogású, de mindenkor varázslatosan tündöklő. Nem pusztá szó: merő tett.

Csak egy volt, aki hozzá fogható: Irhon szerencsétlen népének tribúnja, amint ők méltán nevezték: „liberatora“, O'Connell, ki mint ő, Olaszhon ege alatt hunyt el, ki mint ő, halva, de diadalmenetben tért haza hű népe körébe, halálában is körülrajongott szabadítója népének.

Mintha csak róla szólna a Szónokok Könyve,⁶ amidőn O'Connellről beszél: „Névtelen, csodálatos, felettünk elviharzó, készületlen szónoklat az övé, aminőt soha sem az ókor, sem az újabb századok nem hallottanak. Ez ő, amint a haza földjén megveti lábát, fölötte az égbolt mint dóm, szószéke a tágas sík, hallgatója a végtelen népsokaság és beszédeinek tárgya mindig ez a

¹ Széchenyi Munkái III. 365. lapján B. Kemény Zsigmond. — ² U. o. —

³ Eszter rabba. Pethichta 10. — ⁴ Kossuth Orsz. Besz. második rész VI. l. —

⁵ Toldy Ferenc. — ⁶ Cormanin, das Buch der Redner. Lipse, 1843., 538.

nép, e népnek hazája és e népnek szabadsága és visszhangja szavának a nép osztatlan, rivalgó tetszése.“

Soha és sehol senki oly souverain, oly teljes fölényt nép fölött nem gyakorolt, mint ő. Hiszen ő volt hazájának serege és parlamentje, fejedelme és szabadítója, vezére és bálványa. ¹ „*Én, így szól az ige, én a szónok, uralkodó valék Izrael felett Jeruzsálemben.*“ Ezt mondhatá Kossuth. És mert benne megszemélyesült a magyar nép, azért e népet ő készülés nélkül, csak hatalmas, győzedelmes egyéniségének hatalmával elragadta, elragadta békeszerző szóval, lázító beszéddel egyaránt.

És amint a szózat ereje megdördült,
Lenn, a süket mélyben, tompa visszhang éled,
Mintha most riadna serkentőt az a kürt,
Melylyel idéz majd az utolsó ítélet.²

³ *נבירה*: ez volt az ő hatalma! és ez vezet az egybekapcsolt képek harmadikához.

III. *הפחד — העצב*. JÁKOB és a *dicsőség*, a népszerűség dicsősége, amelyet ő nem önmagáért keresett, mert dicsőségének teljében is csak az volt célja, hogy szabaddá tegye nemzetét.

A világ, úgy mondotta később,³ megszokta szabadságharcunkat forradalomnak nevezni; pedig volt ugyan 1848-ban forradalom Magyarországon, de azt nem mi, nem mi magyarok csináltuk. A magyarországi események nem tartoznak az addig nem birt népjogok kivívására intézett forradalmi rázkódtatások rovatába, melyek azon időben Európán végig zúgtak.⁴ Amit amaz országgyűlésen keresztülvittünk, egyenesen azon reformmozgalomnak eredménye, mely 1790 óta fennállott az országban.⁵ Kettő vezette őt a népszerűség dicsőségének tetőpontján: igazság a népnek, biztosítás az alkotmánynak.⁶ És e kettő keresése az ő dicsősége. Szavának varázshatása abban rejlett, hogy érezte a nép, amit a régiek Jákobról mondanak: ⁷ *לֹא רָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ וְהָיָה אֱמִי* ⁸ *חֶקֶל קוֹל יַעֲקֹב* ⁸ *אֲבִינָא*! És Jákob szava volt az ő szava

¹ Koheleth 1, 12. — ² Arany I. 42. A rodostói temető. — ³ Irataim II. 163. —

⁴ Ugyanott I. XII. 1. — ⁵ Ugyanott II. 165. — ⁶ Ugyanott. — ⁷ Makkóth 24a.

— ⁸ Mózes I. 27, 22.

Jákob hangja az ő hangja: az a lágy, az a behizelgő, az a kérő, ostromló, követelő hang. De amidőn szavát a törvény védelmére hiába emelte föl, mert nem engedék, hogy szavát ott meghallják, ahova intézve volt, akkor az írás igéje teljesült: וְהָיָה יְדִי עַל הָעֵשָׂאİ hogy keze Ézsauinak hadverő keze, mert előállottak amaz „elláthatatlan következmények“, melyekről annyiszor hangzott jós igéje, és a magyar szent korona sérthetetlenségeért kitört a háború. A békés Jákob harcias Ézsauvá leve. És Ézsau, másképp Edóm-ról szól a régi tanítás: וְהָיָה אֶדוֹם וְאֶרֶץ אֱדוֹם וְנִכְרִית אֱדוֹםִים piros volt, vérpiros volt ő is, országa is, vérpirosak névtelen hősei is,¹ kiket toborzó körúttal varázsolt elő. És jött

Ágyúdörgés, vérpatak,
Égő fákllya, véres zászló,
Öldöklés s leölt hadak!²

— — — — —

IV. מֹשֶׁה — מִצְרָיִם. Az egybekapcsolt képek negyedike: Mózes és a *győzelem*. Nem a forradalmi győzelmek, hanem győzelme az 1848-as törvényeknek, Kossuth alkotásainak. „A független nemzeti kormány, mint a többség alkotmányos elvének kifolyása, a magyar miniszterium megalakítása minden reformjaink alapföltétele és lényeges biztosítóka.“ Ezt mondá 1848. március harmadikán³ — és a dermedésnek szomorú korszaka után teljesült, amit ő merész álomban követelt. Csakhogy nem ő vezeté népét az alkotmányos élet ígért-földjébe, Kánaánjába. De ép ezért Mózes ő népének s ezért fűződik még az is nevéhez, ami később fejlett. Vagy nem jós igék-e, amiket ugyancsak 1848. március harmadikán mondott a parlamentben, idézve régibb nyilatkozatát, melyben alkotmányt követel Ausztriának is, imígyen:

Kimondám meggyőződésemet, hogy a köztünk és a császári birodalom szövetséges népei közt fenforgó érdektalálkozást önállóságunk, szabadságunk, jóllétünk kára nélkül csak a közös alkotmányosság érzelemrokonító alapján lehet kiegyenlíteni.

Betekintve az élet könyvébe, hol az események fátumszerű logikája a jövődönék revelatióját hirdeti, az uralkodóház iránti igaz, hű ragaszkodásom meleg érzetében jóslatot mondek: hogy

¹ Lekach Tób Mózes I. 25, 30. — ² Arany I. 55. — ³ Deák Ferenc Beszédei II. 16.

az leszen a Habsburg-ház második alapítója, ki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálandja s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fektetendi le rendíthetetlenül.¹

És amikor ez beteljesült és felséges Urunk, királyunk, második alapítója lett a királyi háznak, akkor kitűnt, hogy 1848. küzdelme az volt, aminek a nagy angol történetíró Anglia hasonló küzdelmét nevezi, föntartó szabadságharc és nem fölforgató forradalom.²

V. אהרן - דוד. A kapesolt képek ötödike: ÁRON a főpap s a glória, a vértanúság glóriája! Éltének amidőn első fele, 46 év letelt, 1848. szeptemberében szólott az országházban: Ha a személyes boldogságom érdekétől akarnék kérni tanácsot, nem kérnék Istentől mást, mint azt, adjon nekem nyugalmat e viszontagságos élet után, mert rám férne már; egész életem nem volt egyéb mint kín, martyromság. És fölhangzott a követek ajkáról: Igaz, igaz!³ Ha tudta volna, hogy még másik 46 esztendő következik, 46 esztendő — súlyosabb, mert hontalanság martyriuma tölti be!

A számkivetés vértanú-glóriája övezte homlokát, mert midőn legyőzeték, száműzés, később önkénti számkivetettség lőn menedéke. A haza csillagjai más nap körül tanultak meg forogni — ő a távolból küldözgeté csak bölcseségének sugarát. Mert ő Áron volt, az írás főpapja, rajta az Úrim és Tummim tiszta fénye, amelyről szól az írás: ונשא אהרן את ששפט בני ישראל על לכו לפני ר' חסיד⁴ és hordozza Áron az Izrael fiainak ítéletét az ő szívében az Úr előtt mindenkor. Így hordotta ő népének sorsát szívében, amelyhez Izrael kérdezve fordult a közélet, a szabadság, a haladás kérdéseiben s a főpap ajakán igazság lakék. Népének igazlatója maradt egész addig, míg Áron halálával של אהרן⁵ eltűnt szemünk elől a vezérlő felhőoszlop a mulandóság ködében.

VI. יוסף - יסוד. A hatodik kapesolt kép: JÓZSEF és a *fundamentum*. József idegenbe került, eladták, de bölcsességét, midőn a rabságból kiszabadult, idegen király, idegen nép csodálta. S midőn

¹ Kossuth Országgyűlési Beszédei 71. — ² Macaulay, Anglia tört. II. Jakab trónralépte óta. II. k. vége. Pest, 1853. Csengery A. ford. — ³ Kossuth Országgy. Besz. 132. — ⁴ Móz. II. 28, 30. — ⁵ Koheleth rabba 7, 4 Romm.

ő kiszabadult török fogságból és lángszava hangzott két világ-részben, hazaszeretetének könyörgő, nógató, szövetségkereső szava minden udvaroknál — — a fényes diadalok és keserű csalódások hosszú évei következének.

Az eltiport magyar nemzet ő benne oly triumphális menetet tartott két világ-részben, minőt semmi győztes imperátorról nem jegyzett föl a történelem.¹

Elégtétel volt ez a diadal a multért. — A jövőnek sikere máshol érlelődött: Chlum kódében s Deák elméjében.

Érezte azt Kossuth, érezte már 1860-ban, hogy a jelenségek hátterében a megalkuvás vágyai lappanganak.² És elkövetkezett a kibékülés, a koronázás napja.

Deák végrehajtá Széchenyi végrendeletét³: a házassági szövetséget a társbirodalommal helyreállította; mert Széchenyi szerint: Ha elválnak a hitestársak, akkor mindakettő meddő marad, egyiknek sincs magzatja, utódja, jövője.

És ez is, ami ellen tiltakozott, még ez is az ő szereplésének nem utóhatása csupán, hanem eredménye volt.

Széchenyi conceptióinak nagyvonta, Deák jogvédelmének mesés egyszerűsége és Kossuth mindenható népszerűsége magyarázza meg több mint félszázad történetének menetét, azt az átidomulást, azt a küzdelmet, azt a szenvedést és azt a békülést, melyet álomlító legendának fog nézni az utód. A külföldön számkivetésben élő József lett a fundamentoma egész Izrael jövőjének: így lett a száműzött Kossuth alkotása, bár hosszú pihenés után, fundamentoma az új Magyarországnak. A kő, melyet az építők megvetének, sarkkővé leve.⁴ A kő, melyet az alapba leraknak, nem látja a bástya büszke ormát: de azért ő hordja a falat. Kossuth nem látta az új hazát: őt esküje tartá bánatos számkivetésben, de azért Irataiban⁵ megtaláljuk végrendeletét a közelmúltból arról, mi a kötelessége a hon polgárainak most, a koronázás után. Nálunk, úgymond, a koronázás nem pusztá ceremónia. Nálunk minden koronázás egy új, kölcsönös alku útján kötött ünnepélyes diplomatiái szerződés a nemzet s az uralkodó közt. Annak a vén koronának valaki fejére tétele nem kevesebb, mint a vallás minden szertartásával solemnisált cselekvény, melylyel a

¹ Irataim I. XIV. 1. — ² U. o. III. 524. 513. — ³ Széchenyi Munkái III. 393. — ⁴ Zsoltárok 118, 22. — ⁵ Irataim III. 535. 1.

magyar parlament a magyar nemzetnek s a világnak tudtul adja, hogy a magyar nemzet s a fejedelem között szerződéses alku kötöttetett.

A koronázással megszűnt az emigráció munkája és József meghalt távol a hazától, meghagyva azt testvéreinek, amit Kossuth hitvesének sírkövére írt: ha fölszabadultok, emlékezzetek meg a drága hamvokról, melyek idegenben nyugosznak.

VII. דוד — סלכות. És elérkezénk a kapcsolt képek utolsójáig: DÁVID és a *királyság*.

Dávid, a pásztorfiú, ki az óriást legyőzi: az egyszerű köz-nemes, ki országot alakít át, kit halálában סלכות királyi pompa vesz körül, akinek midőn utolsót dobban szíve, egy nemzet köz-életének érverése eláll, kinek ravatalához egy nemzet szegődik gyász kíséretül.

És ő méltó e fejedelmi gyászhoz! Mert חסד kezdettől fogva vezérlé a nép szeretete és apja lőn a népnek; נכורה hatalmassá tévé a szó varázsa és megifjodott benne és általa a nemzet; תהא נפֿסֿזערֿוסֿעג dicsősége környezé, de ő a törvény védelmére élt vele; נצח az ő győzelme a magyar közélet újjáteremtése, mely követi az ő útjelző nyomait, de amelyben ő nem gyönyörködhetett, mert hajh! a vértanúság glóriája דוד volt osztályrésze nékie, aki főpapi igazlatoja maradt távolban is népének; és elhunyt, kiszenvedett idegenben, míg itthon az ő munkája יסוד az álladalom fundamentoma lőn. ודוד ראשיתך יסוד Kicsiny vala kezdete, mint az óriást legyőző pásztorfiúé, וראשיתך יסוד de nagy volt végezete:¹ סלכות az a királyit felülmúló, az a csodás, az az elhatalmazó, az az incomparabilis gyász, amelylyel őt a nemzet eltemette, hogy beteljesedjék Széchenyi jóslata: a nép imádni fogja őt.²

Még halálában is emberfölötti hatalma van az emberek fölött, akik nem hiszik, hogy ő is meghalt, meghalhatott.

És ezért él ő, él a nép szívében a Hollós Mátyások és Rákócziak mellett; él 1848 törvényeiben, az alkotta alkotmányban, a szabad népben és szabad sajtóban, az ősi jogaiba visszahelyezett nemzeti színben s országos címerben, él a világ történelmében és él az öröklét fényességében. Amen.

¹ Jób 8, 7. — ² Széchenyi Munkái III. 372.

Néma könnyeink hallatos szava, fájdalmunk foganatos imádsága száll föl Hozzád, életnek és halálnak szabados Ura!

Hálát adunk a Te szent végezésednek, amely nekünk Kossuth Lajost adá, őt, akiben a haza szent szeretete testet öltött; őt, szabadságunk tűzoszlopát, amely világított útunkon. A lobogó lángnak csak hamva maradt: de még hamva is gyűjt; leszállott borongva reá az enyészet köde: de e ködből is fénysugár tört elő; eltemettették lelkének leomlott, gyarló, omlatag sátora, de temetésében megdicsőüle.

Engedd, hogy lengje béke sírhalmát körül; engedd, hogy sírján, a halandóság hantján, szívünk az öröklét óhajtatával dobogjon, hogy néma sírjának halmán szózatot igéje keljen az öröklét sejtelmének, amaz öröklétnek, amelybe Te őt begyűjtöd a Te irgalmad végtelenségébe.

Mi pedig, én édes gyászoló Véreim és Atyámfiak, mi szólnunk az Írás szavaival: *וְנָתַן יְיָ לָקֹחַ יְיָ שֵׁם דָּ' מְבָרֵךְ* az Úr adta, az Úr vette el: dicséertessék az Ő neve.

Amen.

KOSSUTH LAJOS. II.

Orosháza, 1894. április 5.

כל הולך על נחון וכל הולך על ארבע עד כל טרבה רגלים לכל השרץ השרץ על הארץ לא תאכלום כי
שפץ הם Semmiféleből, ami hason csúszik és négy lábon vagy töb-
bön jár a földön a csúszó-mászó állatok közül, ne egyetek;
förtelen legyen nektek.¹ Az írásban olvastuk a héten a hallott
igét. A régieknek tanítása, amely foglalkozott az írás betűinek,
szavainak megszámlálásával, azt mondja, hogy e vers נחון szavá-
nak ן betűje közbülső betűje a törvénynek, a tórának közepe,
tengelye, mint ahogy a jellemnek is közepe, tengelye, gerince,
irányítója az, hogy az ember csúszó-mászó ne legyen; mert mint
az írás mondja: Minden, ami csúszó-mászó, förtelen legyen
nektek. Egyenes, következetes, nem alkuvó jellemet, ezt követel
az írás e jelképes szava a férfútól, oly kimagasló, oly követke-
zetes, oly nem alkuvó jellemet, mint aminő jellem az volt, amely-
nek emlékezetére egybegyűltünk e mai nap gyászünnepére, az
Úr e szent hajlékában. És szól hozzátok az írás, egybegyűlt
Atyámfiak, szól hozzátok, amint e héten olvastuk belőle: ואחריכם כל בית
ישראל יבנו את השרפה אשר שרף ד'. A ti atyátokfiak pedig, Izraelnek egész
háza, sirassák a tüzet, amelyet gyújtott az Úr,² azt a nagy sebet,
melyet hazafias érzésünkön, büszkeségünkön ejtett, midőn elvette
e nemzettől a nemzet nagy fiát, KOSSUTH LAJOS-t.

A törvénynek középpontjából indulunk ki elmélkedésünkben
és ha végignézzünk e középpontból az egész tórán az írásnak
elejéhez és végéhez, ha végigtekintünk mind az öt könyvön,
melyben le van téve az isteni törvény, akkor megtaláljuk benne
Kossuth Lajos életének fordulatait, megtaláljuk azt, ami bennün-
ket ide vezérelt, hogy őt meggyászoljuk, ami megérteti, meg-

¹ Mózes III. 11, 42. — ² U. o. 10, 6.

magyarázza a mi szívünk mély bánatát, fájdalmát, keservét. A törvénynek egy-egy könyvében és a szent történetek egy-egy alakjában jelenik meg előttünk Kossuth Lajosnak élete, mert, így szól a régi tanítás, ha az írás azt mondja תמים היה ברוחו, hogy intéger, teljes ember volt az ő nemzedékeiben, akkor úgy magyarázzad ezt, hogy mindenki, akiről azt mondja az írás: היה „volt”, annak idejében a múlté lett a világ egyik alakulása, az új világot látott, látta megújhódni a világot. Ez az öt: Noé, Jób, József, Mózes és Mordecháj.¹ — És a törvénynek egy-egy könyvében és emez öt egyénben, aki a megújhódó, a megmásuló világot látta, nyílik meg számunkra Kossuth Lajos életének könyve. És emez öt pár, ez az öt bokr vezérelje fájdalmas elmélkedésünket felöle, akinek halálában a magyar nép-lélek egy része enyészett el.

Nagy nemzedéknek volt ő utolsó tagja. A régiek bölcsesége két nézetet vallott; az egyik azt tartja: דור לא פתחו a nemzedék olyan, aminő vezére; a második pedig azt tartja: פתחם לא דור, hogy olyan a vezér, amilyen nemzedéke.² Aminőt a nemzedék megérdemel, olyan vezért ad neki a Gondviselés. És minden nemzedék öntudatlanul magában hordja történetét és jövőjét³ és az ő nemzedékének története, jövője ő volt, Kossuth Lajos.

A foglyos eszű, tehetséges, heves véralkatú gyermekből korán férfiú lön; nem csúszó-mászó, hanem önálló férfiú, önértetes, aki nem evez-haboz, aki nagyszerű körülményekhez illő nagyszerű határozottsággal tudott föllépni akkor, midőn kockára volt téve a trón, a haza, a nemzet és a nemzetnek élete. Ezért volt ő nagy ember, nagy jellem már akkor, midőn börtönéből kiszabadulva, Pestmegye gyűlésén⁴ megjelent, megköszönni azt, hogy őt a börtönből a nemzetnek fölébredt lelkiismerete kiszabadította. Akkor mondotta amaz emlékezetes szavakat: Versenyre kelendek a legerősebbekkel nem hírért, nem dicsőséért, nem jutalomért, hanem versenyre áldozatban nemzetemért. És beváltotta szavát, megtartotta fogadalmát. Nem kereste a hírt, a dicsőséget, a jutalmat: de megjött a dicsőség, a hír, a jutalom; — megjött a jutalom abban a gyászbán, ahol sirja fölött egy nemzet gyászbán állott, apját veszítvén benne el; megjött a hír, dicsőség, amidőn a nemzet szívmeredve gyászol e szívért, amely utolsó

¹ Berésith rabba 30, 8 Romm. — ² Aráchin 17a. — ³ Taine, A jelenkori Franciaország, I. 628. — ⁴ 1839.

dobbanásáig szerette honát, e bölcseségért, mely halálos vívódásáig tanította nemzetét. Sokszor vesszük az életben ajkunkra a feledhetetlenséget, sokszor vesszük ajkunkra az el nem múló örök emlékezetet, de itt, az ő koporsójánál, itt érezzük az igaz feledhetetlenséget, az el nem múló örök emléket. Mert ő a történelemé volt közel félszázad óta és még az sem vont le kultuszából, hogy élt; hogy tudna belőle, az ő kultuszából, levonni a halál, a megdicsőülés, az ő kultuszából, amely a temetésen tanubizonyságot tett arról, hogy ő átteremté a viselt világot és עולם חדש új világot teremtett a négy folyam közén.

I. Az első bokor, az első pár, amelyben megértjük az ő működését, az írás első könyve, a genesis könyve és véle az első, akiről azt mondják a bölcsek, hogy ő megújhadó, megmásuló világot látott: a vízözönből megmenekült Noé.

Az írás első könyvének legnagyobb tanítása, hogy egy apától lettünk, egy emberpártól származtunk, hogy minden ember egy testvérré születik. A legfontosabb tanítás, amelyet az ő életéből elsőnek merítünk, az egyenlőség tanítása, amelyért ő küzdött ifjúkorától késő vénségéig, az az egyenlőség, amely fajgyűlöletet nem ismer, az a testvériség, amelyről Noé szólt gyermekéhez: Terjessze az Úr Jáfetet és lakozzék Sém sátraiban.¹ Ez a fajgyűlöletnek tilalma, amelyet kiolvasunk Kossuthnak származásából is. Hiszen nem származott ő a honfoglaló ősektől, nem legalább anyai ágon. És ebben nagy tanúság rejlik, az a tanúság, hogy értéktelen babona ama hitünk, amely a tiszta, keveretlen lakosságnak fölényt tulajdonít a vegyes lakosság fölött.² Ne a származást, hanem a hazaszeretetet nézzük! Ezért mondotta, mondotta már 48-ban Kossuth: Mint polgár az egyenlőség embere vagyok, ki senkitől sem kértem e honban, melyik templomban imádja Istenét, hanem szeretném, hogy e honnak minden polgára közösen élvezze mint a jogot, úgy a szabadságot is.³ És amikor kezdették felejtetni Kossuthnak tanítását és 48-nak eszméit, midőn bejött hozzánk a németeknek találmánya, a középkor fölvilanyozott gyűlölete, akkor ezt írta Kossuth: Hogy azok közül, kiket a demokratikus iránynak hódoló igazság az ország polgárai közé

¹ Mózes I. 9, 27. — ² Dahlmann, Engl. Revolution, 3. 1. — ³ Kossuth, Országgy. Besz. 72.

sorozott, csak egy teremtettt léleknek is jogegyenlősége megcsontassék, azt a Kossuth nevét viselő párt meg nem engedheti. A hazának szent szerelme volt az egyedül, amit ő követelt minden fiától a honnak, az a szent szerelem, amelyet mutatott az országnak minden jó fia és véle a magyar Izrael, amidőn vértett Magyarország csataterein, azt a honszerelmet, melynek gyökere vértől nedvesedik s ha lankadni kezd, vérrel öntözgetik. És utolsó üzenete Kossuthnak, a legutolsó, amelyet küldött e hazának, e legutolsó is a jogegyenlőségnek védelme volt. Azt mondá az ő Irataiban, a magyar styl ezen utól nem ért remekeiben:¹ A magyar függetlenség ősi vallása ma nem tartozik Magyarországon a törvényesen bevett vallások közé. És van még egy ősi vallás, amely osztja a magyar függetlenség vallásának sorsát: a zsidó vallás. Érette emelte föl Kossuth utolsó szavát is a jogegyenlőség teljességének érdekében, arra intve, már fél lábbal a koporsóban, hogy boldog a haza csak úgy lehet, ha fiai türelemben, szeretetben egyesülnek.

És Noé, az első párnak biblikus alakja, Noé megújhódó világot látott és a magyar zsidóságnak sokat hányatott béréjébe kikötött a jognak Ararat hegyén. Megtalálta a nemzet szívében azt a türelmet, amelynek szülője 1848 volt.

Ha valahol e haza határai közt, ha valahol nem szabad feledni a türelem tanítását, akkor itt nem szabad, Orosházán. E hóban másfél évszázada lesz annak, hogy a ti őseiteket elüldözték vallási zaklatásokkal a Dunán túlról, hogy megvetették itt egy új község alapját. Elmondhatja Orosháza népe az írással: Ne sanyargasd az idegent, mert tudod az idegennek fájdalmát, lelkületét, mert magad is idegen valál Egyiptom földén.²

II. A második bokor, az írás második könyve, exodus, s e könyvvel szembeállítva JÓZSEF, Egyiptom kormányzója. A második könyv annak története, hogy egy rabnép mi módon szabadult meg a szolgaság házából. Rabnép, robottal adózó jobbágy nép volt az a nép, melyet Kossuth vezetett ki a szolgaság hazájából. Nem hiába mondta ő 48-nak elején: Veszélyes állapot az, mely szerint az alkotmányok alkotásánál a népről rendesen megfeledeztek. Európának vésze rejlik abban, ha a proletáriátusról nem gondos-

¹ II. Bevezetés 1. l. — ² Mózes II. 23. 9.

codik, mert az ezekről megfélemezés oly háborút idézhet elő, mi a világot meg fogja rázni.¹ Kossuth nem feledkezett meg a népről. A népnek új alkotmány kellett. Az Egyptom rabszolgaságából kiszabadult Izraelnek az Úr a tóra törvényét adta és a középkor rendiségéből, jobbagyságából fölszabadult nemzetnek adta Kossuth az 1848-as törvénykönyvet, e törvénykönyvet, melynek alapvonása az, hogy nem lehet a nemzet a rendiség védőbástyája, aminthogy nem lehet a rendiség sem a nemzet védőbástyája. Az állam a közérdeknek szervezete² és a közérdekben benne van az utolsó pór épügy, mint a leggőgösebb nagyúr. E tanításból indult ki Kossuth és haladt példátlan, őt magát is meglepő sikerrel. Amit ma kívánt, megdöbbsenté társait, de holnap már igazoltatott az európai események által. Kossuth a felső- és alsóház urává lön. Az alkotmányozás gőzerővel folyt. Bécsben forradalom. Pesten forradalom. A forradalom, mint Ahasver, világútra indul. A demokratia uralkodásra jut.³ És Egyptom szigorú kasztrendszerében történt, hogy Józsefé lett a kormányzó hatalom, amint nálunk a köznemességből és nem a magasabb kasztból eredt, aki az országot fölemelte, a hazát újjáteremtette. József mellé méltán állítjuk oda őt, a nagy halottat.

Megijedtek az ő követeléseitől, attól az ellen nem állható vehemenciától, amelylyel föllépett, megijedtek követeléseitől, melyekkel föllépett az udvarral és az országgyűléssel szemben. Mert bízott a szabadság csillagában és benső meggyőződése volt, amit Somssich Pálnak mondott a márciusi nagy napokon:⁴ Kicsinyhitűek! Nem ismeritek ti a szabadságnak varázshatását; erősebb az mint a nemzetiség, a vallás, a vér és baráti rokonság, melyeket mind egyesíteni kész a hazafiságnak szent érzetében! Amint Károlyi István gróf, a hazafias mágnás mondotta, nem Kossuth halála után, hanem négy esztendeje az ország színe előtt, hogy „Kossuth Lajos az, ki hazánk legszebb, legüdvösebb, a nemzet jellemét ép úgy mint az ő fölvilágosodott szellemét az egész művelt világ előtt tündöklő fénybe helyezett törvényeit alkotta. Kossuth Lajos érdemeit elismeri az ország, átérzi az egész nemzet, feledni azokat soha nem fogja. Mint eszménykép áll ő a magyar nemzet előtt!”

¹ Országgy. Besz. 66. l. — ² Grünwald, A régi Magyarország 1711—1825. 17. l. — ³ Széchenyi III. 370. — ⁴ Deák Beszédei II. 27.

III. A harmadik bokor az írás harmadik könyve és vele szemben a biblikus alakok harmadika: Mózes. —

A tórának középső része Kossuth életének derekához vezet, ahhoz az izgalmakhoz, amidőn ő valósággal új világot, új közviszonyokat teremt, mint ahogy újat teremtett Mózes Izrael körében. És hogy készült volt nagy munkájára Kossuth? Mózeset a hatalom kiűldözte az országból, Kossuthot a rövidlátás már 1837-ben mártírrá avatta. Ebben rejlett az ő hatalmának rugója, talpköve, kiinduló pontja! Azt mondták már akkor, hogy ő a nagy izgató. Mintha a nagy izgató gúnynevét volna! Mi volt Mózes, ha nem nagy izgató, akihez szólott Fáraó: Ugyan Mózes és Áron, miért izgatjátok a népet az ő munkája, az ő robotja ellen? Menjetek el ti is munkára, robotra!¹ Vajon jobb lett volna, ha Mózes elment volna vályogot vetni, a helyett hogy fölment a Szinai hegyére a törvénytáblákat lehozni? Igaz, Kossuth szava izgató volt, korlátlan hatású s szinte robbantó erejű. Mint bérci úton a hegyek zúgója, olyan volt szava! Ez volt a hatalom, amelylyel uralkodott, a vért, melylyel védekezett, a fegyver, melylyel támadott, mert amit ő írt, az úgy hangzott, mint a mennydörgés moraja, amit mondott, mintha sziklába véste volna acélhegygyel, mintha lelkébe írta volna minden hallgatónak! Mert a gondolat közlésének mestere vala ő, aki nem hiába küzdött a szó, a sajtó szabadságáért. A teremtő akarat, az indító erő, a nemes önérzet, a heves indulat, a rajongó hazaszeretet, a győzelem el nem maradó hatásának büszke biztonsága, ez volt varázshatású Kossuth Lajos föllépésében és nyelvünk minden szépsége, dallamossága — ez csendült meg az ő ékesszólásában. És tudták már azt 1841-ben, hogy jaj annak, aki ellen ez a fegyver — Kossuth szava — fordul! Rettentő fegyver volt Kossuth szava, melylyel élni tudott, úgy, mint előtte senki, utána senki; az a szó, melyet tudott kihegyezni, mint a mérges nyilat, amelylyel átdöfte az ellent, mint a távolból célját nem vétő dárda áldozatát. Megragadja a hallgatót, mint az a szó, melylyel nemzetének monddotta: Azon nemzet nem fog élni, mely nemzet elvül nem választja azt, hogy aki őt követ, ő azt mennykövel!² Ilyen volt Kossuth szava és e szóval Kossuth fölfegyverezte nemzetét, pedig nem akarta a háborút!

¹ Mózes II. 5, 4. — ² Orsz. Beszédek 147. l. 1848. szept. 13.

Kossuth egyetértett Deákkal; ő mindenáron forradalmár nem volt, valamint hogy kiindulása sem volt forradalmi. Kossuth nem volt forradalmár, hanem a bekövetkezett események következtében lett azzá. Hogy miért lett, azt az utókor meg fogja érteni. Még ellenfelei, még az is, akinek tanubizonyságát teljes hitelt érdemlő tanubizonyságnak kell elismerni, Somssich Pál is azt írta róla harminc esztendővel később: Kossuthnak nem volt célja a forradalom, nem volt ő elvből forradalmi; ellenkezőleg, erős hitem, hogy ő sokkal inkább szerette volna átalakulásunkat békés úton, rázkódás nélkül keresztülvinni.¹ Mert amit ő akart, azt kifejezte már 1849 telén, kifejezte a képviselőháznak egy határozatában, mely az ő szellemére vall. A képviselőház kimondá, hogy a magyar nemzet nem valami új jogok megnyerése, hanem csupán királyi esküvel is biztosított s most fegyveresen megtámadott ezredéves országos létele, önállása és alkotmányossága megvédeése végett kényszerült, az önfentartás természeti törvényénél fogva, fegyveresen ellentállni. A magyar nemzet országos lételét, függetlenségét, alkotmányát és nemzetiségét utolsó emberig, utolsó csepp véréig védelmezni fogja.² Nem volt ő forradalmár; a nemzetért és a trónért, a magyar szent koronának szentelt jogaiért, ezekért fogott ő fegyvert és midőn 1848 szeptember 4-én manifesztumban szólt Európához, akkor is elmondotta: a nemzet törekvése az, hogy ez országot Ő felségének csorbitlanul megtartsa és az Ő felsége által szentesített törvények minden pártütés ellen sértetlenül fentartassanak! Aki azt hiszi, hogy ő pártütő volt, az árulást követ el! Április elsején temette el a nemzet és ugyane napon tárgyalta 1848-ban azt a királyi üzenetet az országgyűlés, melyben meg volt adva a magyar felelős miniszterium jóváhagyása. És akkor Kossuth fölkel s az ország képviselői előtt a következőképpen nyilatkozik:³ Úgy látom, a nemzet urává van téve önsorsának. Én — így folytatá — egyszerű polgár vagyok, nekem semmi hatalmam, semmi befolyásom nem volt más, mint amely van azon igazságban, melyet Isten lelkembe oltott; és ime, milyenek a Gondviselés csodás útjai! Én egyszerű polgár néhány óráig abban a helyzetben voltam, hogy e kéz döntőleg határozott az ausztriai trón sorsa felett s most is ha kimondom e leiratra: nem kell! — polgárvér folya szavaim után. De mélyen érzem,

¹ Deák Beszédei II. 12. l. — ² Deák II. 175. l. — ³ U. o. 40.

miként ha oly alávaló lehetne valaki, hogy keresné az alkalmat, polgárháború szövétnekét vetni e nemzetbe, oly roppant felelősséget venne magára, melyet a legszigorúbb büntetés, a pokol minden kínja sem büntethetne méltóképpen; mert nem képzelhetni átkosabb, undokabb bünt, mint játszani a polgárok vérével és egy nemzet nyugalmaival. Midőn ekként gondolkodom; midőn a nemzetet saját sorsa urának látom, midőn látom, hogy egyik-másik kedvenc eszménk nincs is még e pereben biztosítva, de van lehetőség azokat kivivhatni: vissza kell borzadnom a polgárvértől s forrón óhajtom, hogy akik itt vannak s kik itt nincsenek, egyenlően érezzék e szent kötelességet, hogy ily körülmények közt polgárvért ontani a legnagyobb bűn volna, mit ember elkövethet. És mégis patakokban kelle folynia a polgárvérnek, mert nem tartották meg odaát az írás harmadik könyvének szavát, hogy kard ne vonuljon át a ti földetekben.¹ Megrohantak délről bennünket. Haragosabb fényre gerjedt minden csillag és Kossuth szavától megmozdult az ország, az ő lehelletétől támadtak a hadverő seregek. Teljesült a költő szava:

Nem érzitek-e a körülfogó léget,
Mint emel, mint éleszt, mint ragad magával?
Fölvet az ár — — a föld egyre alább mélyed — —
Vitetünk száguldó szélnek rohamával!²

És megkezdődött a nagy hare, amelynek lelke ő vala. A lehellet, mely győzhetetlenül kitartja a tusát a zászló mellett, ez a lehellet — ez Kossuth volt; és a szilaj, zúgalmas ár elsza-
badult, gátat szakított az események zúduló árja, amely nem tudott féken maradni. És nyomában vértől párolgó utak, golyó-
rongálta házfalak, Budának megmászott fala, győzedelmes hadak,
— futó ellenség — — égő lángözön! — — Teljesült, amit az
írás harmadik könyve mond jós igével: És öten közületek üldözni
fognak százat és százan közületek üldöznek tizezret és a ti ellen-
ségeitek előttetek a kard miatt elhullanak.³ Ez volt az a nagy
küzdelem, melyet a nagy izgató megindított. Nem izgató volt
már Mózes, hanem népvezér, aki ha fölemelte kezét, akkor győ-
zött Izrael Amálek fölött, aki megrohanta hűtlenül, izenetlenül.
וַיִּשְׁחַד וַיִּשְׁחַד új, váratlan, nem látott világ volt az, amelyet az ő szava
teremtett!

¹ Mózes III. 26. 6. — ² Arany. — ³ Mózes III. 26. 8.

IV. A negyedik bokor az írás negyedik könyve, numeri és biblikus alakja MORDECHÁJ. A küzdelemben már-már győzött Mordecháj a Hámánok, a kegyencek s udvaroncok fölött, akik bitófákat készítettek Mordechájnak, annak, aki királyát óvta, aki királyának trónjáért, a királyi eskü szentségeért ragadt fegyvert. Eljött a gyászos küzdelem, az az idő, amidőn a negyedik könyv szavát éreztük teljesen *הן עם לכרד ישן*: Ime nép, mely egyedül lakik,¹ testvértelenül lakik a földön és segítség nélkül a népek között. És amidőn a magyar nemzet testvértelenül megkezdte az új honfoglalás művét, akkor nem birtak vele, hanem idegenből hozták Bileámot, hogy megátkozza a népet. Nem jóst hoztak ellenünk: elhozták zsoldos csapatait a kényuralomnak. Jött az északi, a zúgó vihar, jött a fuvatagos nemere, mely megfagyasztá azt, amit a vérmező öle ringó kalászbán, aratásban ígért. És jött a sötétség — Világosnál! Kettétört a kard. A világraható nagy kitörés le volt tiporva, a nép le volt nyűgözve, igazva. Bukása gyászoló megdöbbenést keltett a világ népeinél. És ha e szomorú korszak elől szemet hunyunk, akkor is megjelenik Itália földjéről a behunyt szem előtt a képzelet rajzában két olasz város, Brescia és Turin: a bresciai . . . Haynau és a turini remete. Mindakettő el van temetve. Az egyiket, midőn temették, nem találkozott a birodalom loyális népe közt ember, aki kísértet volna koporsóját, a másikat midőn temették, nem találkozott a hazában ember, aki legalább képzeletben ott ne lett volna a turini remete ravatalánál.

V. Hátra van az ötödik bokor, az ötödik pár: deuteronomium könyve és vele szemben JÓB-nak, a szenvedőnek alakja. Az írás ötödik könyve mind csupa merő búcsúbeszéd és áldás, amelyet Mózes intéz a néphez a pusztai vándorlás negyvenedik esztendejében; búcsúintés és tanítás, amelyet intéz a néphez, melyet nem kísérhet az ígért földjének Kánaánjába. És a számkivetésben élt Kossuth az ő búcsúbeszédeit küldözgette nekünk négy évtizeden át és épültünk, okultunk és fölemelkedtünk az ő búcsúzó, tanító szózatán. A szenvedő igaznak, a Jóbnak szava volt, a szenvedő igaznak szava, aki a hontalanságnak szomorú kenyerét ette és aki úgy volt meggyőződve, hogy a számkivetésben is a ren-

¹ Mózes IV. 23, 9.

díthetetlen hazafiúság tevékenysége vár reá. Mert teljesült rajta és dicső társain az ötödik könyvnek szava: És az Úr kigyomláta őket az ő földjükről haragjában, búsulásában és vetette őket idegen földre!¹ Teljesedék rajtuk az írás félelmes fenyegetése: És elhint az Úr a nemzetek közé. És ama népek között sem lesz nyugalma lábad talpának, mert ád néked az Örökkévaló rettegő szívet és epedő szemet és lelkednek sorvadását:² hazád sorsáért rettegő szívet, honvágytól epedő szemet és a száműzöttség fájdalmában sorvadó lelket.

Ez kísérte a száműzötteket és a vigasztalan hír arról, hogy az ötödik könyvnek teljesedék akkor itthon ismét egy fájdalmas jövődölése: A jött-ment, aki körödben lesz, te ellened fölnevelkedik, te pedig fölötté igen alászállasz.³ Jöttek az idegenből ide szakadtak, akik akkor itt hatáságnak neveztettek, ugyanazok, akik ma malmaink örleményét nem akarják élni, de akiknek akkor kenyerünk jól esett.

Az idegen, a jött-ment fölnevekedett ellenünk, mi pedig fölötté igen alászállánk: elalélt a nemzet, de felköltötte egy dördülés, mely megrázta a monarchiát és megrendítette oszlopszékeit, egy dördülés, amely ama mezőkön hangzott el, ahonnan zaklatóink jöttek vala.

A nemzet fölébredt, de nem kelt föl.

Győzött a királyi ház iránti hűség, győzött Deák Ferenc mérséklete.

A nemzet fölébredt és megengesztelődék.

A nemzet nem halhat meg, azért életében kiengesztelődék. Kossuth egyes ember volt, meghalhatott az ő fájdalmával, meg esküjével, mely őt kötötte Debrecen óta; ő nem engesztelődött, de lecsendesült, megnyugodott. Megtudok — úgymonda — halni a számkivetés nyomorában, de hazámat a siker reménye nélkül veszélybe sodorni soha, soha!⁴

A forradalom szelleme meghalt és helyébe a békés fejlődés szelleme lépett, de ez is az ő érdeme. Mert kérhetjük: kellett-e az a nagy földindulás, az a rengeteg eruptió, kellett-e 1848—49 ahhoz, hogy Magyarország újjászüléssék, hogy alkotmányát visszanyerje? Lehetséges volt-e 1848 nélkül 1867?

¹ Mózes V. 29, 27. — ² U. o. 28, 64. — ³ U. o. 28, 43. — ⁴ Irataim III. 559.

Igen is kellett a földindulás, az eruptió, mert benne az ősvilág kráterje fölszínre dobta azt a lávát, amely most televény-nyé válva Tokaj hegyeinek asszúját termi. Ha a vulkán a lávát ki nem löki, akkor a Hegyalján ma hitvány burgonya terem, mint Túróc medencéjében . . .

És kellett az a láva, mert abban olvadtak meg a kőkemény szívek és kellett az a kitörés, hogy megösmérjék, minő tűz forr a néplélek mélyében.

És midőn a nemzet megnyugodott, a békében haladó alkotmányos Magyarországot ő többet nem látta, de ez a békében haladó alkotmányos Magyarország az ő legszebb emléke, mely ékesszólón hirdeti az ő történelmi nagyságát, mivel a tények meztelensége a leghódítóbb ékesszólás!¹

עולם חדש Új ország, új világ támadt itthon, új világ, amelyben a rajongás a multért nem szakítás a jelennel.

* * *

². שלשה דברים נתן משה נפשו עליהם ונקראו על שמו: החורה והריגין וישראל

Három volt, amiért ő, mint Mózes, föláldozta életét és három hosszú emberöltő szenvedését magára vette: az alkotmány, a jog és a nép, amelyért rajongott, amelyet fölszabadított. És akkor van, aki csodálkozik azon a gyászon, melyhez foghatót nem látott a világ, van, aki csodálkozik, hogy rajta nem teljesedék, amit a régi vértanúról beszélnek: ³ לא רוספר ולא דאקר, hogy meg nem gyászolták, el nem temették.

Vajon nem volt-e elég az áldozat akkor, amikor a tettek hő nyarára fuvatagos ősznek lombhullása következék s lehullottak a drága lombok, a nemzet vértanúi?!

Csodálkozhatunk-e azon, hogy Kossuth halála föl villanyozta a nemzetet, mint mikor a vízben lábalót a sajgató hal ütése éri?

Nem szemlesütve, titkon gyászoljuk őt. Azt a nagyra nem ment rendszert, melyben az ily gyász tilalmas vala, a bajnyúgató idő eltemette; a vér lecsendesült és hazahozhatók őt, hogy itt nyugodjék a haza szent ölében.

¹ Országgy. Besz. 36. 1848. jan. 14. — ² Semoth rabba 30, 4 Romm. —

³ Beth ha-Midras II. 69.

És az Úr megáldotta Jóbnak végezetét, inkább mint kezdetét:¹ mert nagy áldás van abban a gyászban, amelylyel a nemzet körülveszi az ő hült porát.

Leáldozott napod, korodnak büszkesége, de gazdag örökséget örököltünk utánad: a hit s a gondolat s a szó szabad; nincsen jobbág, nincs jogtalan paraszt; Erdélynek bérce s Alföld rónája egyesült; a trón majestásának támasza a népfenség hatalma.

1848 törvénykönyve kezdődik a magyar nemzet hálájának kifejezésével, amelylyel törvénybe iktattatának József nádornak, az áldott emlékezetűnek érdemei.

„A történetkönyv azon gyászlapjára, melyre mulandó életének utolsó órája jegyezve van, az ország Rendei ezennel reá írják nevének a nemzet kebelében el nem múlható emlékezetét.“

Kossuth emlékezetét a nemzet írja, ha törvénykönyvébe nem, de történelmének könyvébe. Az ő emlékét nem kell megörökíteni, mert nem lehet eltörölni. Mert ő ירום הרים új világot teremtett s megörökítette nevét ama harmincegy törvénycikkben, amelyet az 1847—48-iki örökké emlékezetes országgyűlés alkotott.

* * *

Ha most végig futunk egész gondolatsorunkon, látjuk a tóra öt könyvében tükröződni föladatának, sorsának fordulásait. Halljuk az első könyv tanításában küzdelmét az egyenlőségért, a másodikban küzdelmét a népszabadságért, a harmadikban יקרא hívó, serkentő szavát, mely a sérelmek siralmas felsorolásának tespedő küzködése helyett becsületes harcra szólít a trónért és alkotmányért; mutatja a negyedik könyvben egység helyett a vezérek visszavonását, idegen hatalom beavatkozásának szörnyű átkát, mutatja az ötödik könyvben az újjászületett Magyarországot, amely 1848 küzdelmeiben fogantatott és amely felé a távolból Kossuth búcsúszava zengett.

És mert ő csúszni-mászni nem tudott és mert ő intéger volt három ember-nyomra terjedő hosszú életében, azért halálának hírére megmozdult az ország és sirja fölött imádság epedett százazrek ajakán.

Amen.

* * *

¹ Jób 42, 12.

Irgalmas Isten, könyörület Atyja! Elsirattuk Kossuth Lajost! A nemzet életének terén vezérünk volt, de vezérgondolatot hagyott reánk a vallás körében is, mondván: Mindnyájan testvérek vagyunk a halandóság közsorsában e földön és a halhatatlanság reményében a síron túl.¹

Az ő reménye immár teljesült. Túl van a réven, a sír révén, mely Hozzád vezet. Sírja fölött feltünik az öröklét derengése, hogy mint lehunyó nap az esteli tájon, vessen alkonyatunkra lágy sugarat. És sírja fölött imádkozunk. Engedd, hogy lágyan ölelje tetemét az anyaföld, földi hazája, és mennyei nyugalmat adjon nékie az örök haza, az öröklét országa! Érezzük, századok múlva is ott ködlik majd hitregei alakja a történet homályában, a hálás utókor emlékezetében, mint a népjog, a testvériség, népszabadság hirdetője, hogy teljesejjék a költő szava:

Amit adál, abból semmi sincs elveszve,
Fíról fira szállasz, mint egy közös eszme.²

Elbúcsúzunk immár tőled, megdicsőült lélek: יהודי לפניך צדקך כבוד
עדני 'ד előtted jár igazságod és az Úr dicsősége fogad.

Amen.

¹ Irataim II. 166. — ² Arany I. 444.

KOSSUTH LAJOS. III.

Szabadka, 1894. április 8.

כל הנביאים שהנבאים נבואות ששמותיהם אלה סתומה נבואות כפירות. Minden próféta, így szól elődeink bölcsesége¹ hozzánk, minden próféta egyszerűen szólt. Csak egy volt a próféták közt, kit szónoklatának heve elragadott, aki kettős kifejezéssel, hangsúlyos ismétléssel, iker-szólammal biztatta, büntette, korholta és vigasztalta népét. Ez a próféta Ézajás volt, akiről az elődök tanítása azt mondja, hogy őt izben szólott iker-szólammal, páros szóval népéhez, amely figyelt a prófétának szavára, népéhez, úgy mint KOSSUTH LAJOS szólott az ő népéhez, az ő szavának bűbajos varázsával.

I. עֲרִי לְבָשִׁי יָי. Az iker-szólamok elseje: *Ébredj, ébredj, öltsd föl hatalmadat!*² Az első szó, amely Kossuthnak ajkairól elhangzott, az ébresztésnek riasztó szava volt. Mert ő ébresztője volt népének, valamiként ébresztője volt a magyar népnek az, aki tizenhat évtizeddel ezelőtt e mai bánatos napon, április havának nyolcadikán, Rodostóban, számkivetésben lehellte ki lelkét. — II. Rákóczi Ferenc halála napján gyűltünk egybe, annak halála évfordulóján, akinek szemfedeléből egy darab Kossuth Lajos szívében nyugszik, annak a halála napján, aki így szólt a magyar nép nevében: *Recrudescunt inclytæ gentis Hungaræ vulnera!* Megújhadtak a nemes magyar nemzetnek sebei. Megújhadtak a nemes magyar nemzetnek sebei a múltban és megújhadtak azóta akárhányszor. És valamint Rákóczi fölemelte szavát, *recrudescunt* — úgy jöttek utána mások, akik fölemelték szavukat, hogy ébreszték a nemzetet, szólván: *Kelj föl, ébredj én nemzetem!* Mert nemzedék hal nemzedék után, de a nemzet lelkiismerete, az nem

¹ Peszikta derabbi Kahana 125 b. — ² Ézajás 51, 9.

hal meg.¹ És ha meghalt volna a magyar nemzetnek lelkiismerete, akkor Kossuth Lajosban új életre kelt, újra testet öltött. Mert mi volt a magyar nép századunk első felében? Mi volt? Minő volt? Pangó tömeggé vált a nép, bágyadtan lüktetett ütőere, megalvadt a gyúladékony vér, forró gerjelemre képtelen vala. De ím, Kossuth Lajos szólt és a nemzetnek ugar kopárán új pázsitnak szőnyege sarjazék, mert ő szólt: Ébredj, ébredj, öltsd föl hatalmadat, én népem! Mert a legnagyobb hatalom, ami embernek adatott, a népnek hatalma, a népnek fensége. És ezért szólott ő, mint szólottak az ő nagy nemzedékének minden nagyjai: Nem a meghunyászkodás és nem a gyávaság, nem a pulyaság és nem a bátortalanság az, ami e nemzetet föl fogja emelni; nem a bátortalanság, amely megtagadja önmagát, hanem a bátorság, amely szentül és szeghetetlenül megtartja hűségét a trónhoz, de megköveteli mindenektől, a tróntól is, jogát. És érthetőn és hangosan hangzék Kossuthnak ébresztő szava és zavart okozott és nyugtalanságot és erőszakkal csitították le őt. Rabbilincsbe verték a szabad szónak hirdetőjét, mert kényelmetlen, kelletlen volt szava, amint kényelmetlen a vihar, amely a levegőt tisztítja, mint ahogy kelletlen az ébresztő órának berregése az álmodónak, a riadó kürt serkentő szava a lepihent seregnek. Zavart okozott és a zavartól féltek, pedig a Nilus folyam is zavart okoz, amikor kiönt. Zavart okoz, de ha túl nem lépi medrének partjait, Egyptom népe éhséggel fizeti meg, hogy nem zavartaték, nem háborgattaték.

Az emberi dolgoknak természete hozza magával, hogy a történelemnek folyama ki-kiszökell medrének partjai közül. Ellentétes lökések nyomása, úgymond Kossuth, ellentétes lökések nyomása szerint hömpölyögnek habjai; dagály és apály váltják föl egymást és e váltakozás sok szenvedéssel jár, úgy egyénileg, mint nemzetileg.² És szenvedéssel járó váltakozás kora volt 48 is! Dagály volt, termékenyítő ár, de azért szenvedéssel járt. A 48-as törvények fölterjesztettek és Ő Felsége által helybenhagyatnak, szentesítették. A miniszterium a szokatlan hatalommal fölruházott nádorral élén Pestre érkezik s a népnek tomboló ujjongása közt elkezd az önálló és független magyar kormány az igazgatást.³ És idáig Kossuth vitte az eseményeket, innen túl őt ragadták az események odáig, ahol nem volt megállapodás.

¹ Irataim IV. 5. — ² U. o. 1. — ³ Széchenyi III. 371. Kemény.

עַרְוָה: Fölébresztette népét. Föl volt serkentve a nép, hatalmának tudatára jutott. Népképviselet és önálló magyar kormány: a közszellem mindkettőt fölkarolta, Kossuthnak irányeszméit. A működő egyének tehetségei, fogyatkozásai, erényei, bűnei, a hírnév, ami egynek, a hirtelen önfeláldozás, mely másnak osztályrészül jut; a siker, mely óriásit, és a bukás, mely eltörpít — mindezek véletlenségek összevágásának szülöttei, hanem a közszellem, mely az irányeszmét fölkarolja: az történelem.¹ És történelem az, amit Kossuth teremtett, amidőn szólt: Ébredj népem, עַרְוָה כִּי קִדְּם דְּרוּחַ עַלְמִים amint ébredtél az ősök napjaiban, régi nemzedékek idején, amidőn fölhangzott a recrudescunt Rákóczi ajkairól!

II. הַחֲעֻרִי, הַחֲעֻרִי. A második ikerszólam: *Ocsúdjal, ocsúdjal, hely fol Jeruzsálem*, aki megittad az Úrnak kezéből haragjának poharát, a keserűség kelyhének seprűjét megittad, fölszívtad.² Így szólt Kossuth, a próféta szavával fordulva a magyar Izraelhez. Osztó igazság az a súly, mely az államélet hajójának megadja mélyjáratát, föl nem billenését, egyensúlyát. És az osztó igazság népeket is kötelez, mert a szabadság eszményi fölfogása nem tűr békót senkin. Az eszményiesség csillagának fénye bevilágított mindenbe, ami sötét, ami elhagyott, ami üldözött vala.³ Bevilágított és nem maradt sötét és üldözött és elhagyott és jogtalan senki a hazában. A haza osztályosává tett bennünket az ő jogának, amint osztályosává tettük mi, mi magyar zsidók, minmagunkat is az ő küzdelmének, fájdalmának, néma, végtelen bánatának.

III. אֲנִכִּי אֲנִכִּי הוּא מִנְחָמָם. A harmadik ikerszólam hangzik föl a próféta ajkain: *Én*, így szólt az Úr, *Én vagyok a ti vigasztalótok*,⁴ aki szól prófétájához: Ajkadra teszem az Én szavaimat, befedezlek az Én kezemnek árnyékával, hogy új eget terjessz, új eget, amely alá minden jobbágy egyenlő joggal befér és új földet alapít, amelyen minden ember egyenlő joggal áll. És hogy szólj Sionhoz: Te vagy az Én népem.⁵ Szóljon Sionhoz, amint Kossuth Lajos szólt az ő népéhez: Nem vagy rab többé, nem jobbágy,

¹ Irataim IV. 23. — ² Ézajás 51, 17. — ³ Irataim IV. 18. — ⁴ Ézajás 51, 12. — ⁵ Ézajás 51, 16.

hanem az én népem vagy, a hazának, a közanyának vagy te népe. Ékesszólásával ledönté a kasztoknak sorompóit és kivívta a polgároknak egyenlőségét, szabadságát. Fegyvere, villogó fegyvere, szikrázó szelleme volt; fegyvere volt a gyors ész, a könnyű nyelv, a szárnyaló lélek, a szent ihlettel megáldott erő. Fegyvere volt:

A magyar nyelv, amelynek szép zenéje
A csurrantott méznél édesebb,
Mely viharként zúg a rémes éjbe,
S lágy, szelid, esengő, ha eped.¹

Ez a zene csendült meg Kossuth ajakán, ez a zene hangzott még néma tollából is, mert Kossuth Lajos mint író is utólrhetetlen volt. Eötvös József báró²mondotta, amidőn Szalay László fölött tartotta emlékbeszédét az Akadémiában, hogy abban a mesterségben, amely azt a tárgyat mindig fölhalálja, amelylyel a közönségre hathatunk és abban a mesterségben, hogy a tárgyról leghatályosabban miként kell szólni, senki Kossuth Lajossal nem versenyezhetett. Kossuth a közöny sziklájából szavával, mint Mózes, buzogó forrást varázsolt. A ő szava hódított, megrendített, fölviillanyozott: hódított a szabadság eszméinek, megrendítette a kényuralom várát, fölviillanyozta a népnek millióit. Nagyságának fényfokán szava ébresztett, megdöbbsentett, lánggra gyújtott: ébresztette a léhakat, megdöbbsentette a népnek eltipróit, lánggra gyújtotta még a kicsinyhitűeket is. — Amit ő mondott az olasz népnek szabadsághőséről, Garibaldiról, hogy a közvéleményre csodás hatásúak valának nyilatkozásai,³ az állott ő róla is, mert az ő lángszava pozdorjává törte a középkort. De akik azt hívék, hogy e középkor vértjei védik őket, azok nem tudtak megnyugodni. És megindult az ármány, a nagy, nehéz küzdelem és csodatékony erő szállta meg Kossuthot és általa a nemzetet, azt a nemzetet, amely rokontalan védekezés kívül környező rosszakarát és belül tépő fajtörekvések ellen. És forrongott az ármány, mert ez volt az az idő, amidőn a jobb kéz adott, de a bal kéz elvette; az az idő, amelyről a régiek azt mondják: שכל דומה ויחן סקרה, hogy a bal kéz ellök, ha a jobb keblére ölel.⁴ Az ármány, a kétszínűség iszonyú ideje, amely létrehívta 1848-nak nehéz, de magasztos küzdelmeit.

¹ Rudnyánszky Gy. — ² Emlékbosz. 226. — ³ Irat. III. 4. — ⁴ Szanbedrin 107 b.

És folyt a küzdelem, folyt a fajirtó háború és halmokra szabott emberi testeken följutottak a vezérek koszorús fővel a hirnek büszke tetőire. De volt a vezérek között, aki a régiek közmondását vallotta meggyőződésének: דבר אחר לדור ואין שני דברין לדור, hogy vezére a nemzedéknek csak egy lehet,¹ és ez egy a kard akart lenni. — — — És elbukánk. Elbukánk, mert az ármány megejtett bennünket, ránkrontott az idegen hatalom, letettük a fegyvert, kardunk ketté törött. — — — És ők elmentek szerte-szét, világgá, Kossuth és hívei, itthon pedig megkezdődött a gyűlöletnek örvénytánca. A vérengző kegyetlenségben kéjelgő katona gyász és siralom honává tette e földet, hogy ráillettek a próféta keserveinek szívrázó szavai: Tekintsetek meg és lássátok, ha nagyon-e oly bánat, mint az én bánatom?²

A szabadságnak csemetéje csak úgy verhet gyökeret, ha talaját mártir vér öntözi.³ És amidőn letiportak bennünket, talán a szabadságnak csemetéjét akarták meggyökereztetni a nemzetben, mert jól megöntözték vértanú vérrrel a szabadságnak csemetéjét! És holtnak hittek bennünket akkor, mikor csak aluvánk a tespedő idők szerint, hogy ránk borult a hajnalhijas éjszaka. — Eljött 1859 és utána jött a kísérlet, hogy ne mondjuk a kísértés, októbernek kísértése. A napfogyatkozásnak volt október idétlen félhomálya, sárga máza; a kétes homályból föltetszett a szürkület, de még akkor nagyon közel volt az a kor, amelyen az elnyomatás szítá a honszerelem lángtalan, titkos zsarátját. Közel volt még ama kor és ama kornak rettenetes emlékei és a nemzet azt monddta: ez nem a hajnal hasadása, ősz ez, nem kikelet. Október nem március!

Közben Kossuth vándorbottal kezében végig zárandokolta a világot. Az Atlanti Oceánnak két partján hirdette a magyarnak el nem évülhető jogát. Az emigráció szervezkedett, tervezgetett, conspirált. Hiú remény csalóka fénye után jártak, de kegyetlen aggályt, rettentő elhagyatottságot értek. Amidőn segélyt, amidőn támaszt kerestek, jött a rengeteg csalódás és elközelgett 1866. Megszűnt odafönt a sivár dac, a makacs ellenkezés. Elérkezett az idő, hol belátták, hogy e nemzet félelmesebb így mozdulatlanul, mint midőn ég s föld háborog. Mert nem szűnt meg a nemzeti fájdalom a szívekben, az átok villáma a szemekben, az idegen

¹ Szanhedrin 8 a. — ² Irataim IV. 357. — ³ Irataim IV. 88.

uralomnak gyűlölete, a fogcsikorgató néma dühnek forrongása és a buzgó imákban epedő vágy, hogy — amint Kossuth mondotta — surgat ex ossibus ultor, keljen föl a holt tetemből, a nép tetemből a torló. És a megtorlás nem késett. De nem mi állottunk bosszút. Leszállott a történelemnek nemezise és elismerteté a nagy tanúságot, hogy a trónt csak a nép szeretetére, hűségére lehet alapítani, csak a népnek akaratából lehet szilárdan fönn-tartani.

IV. Rajtunk pedig teljesült a negyedik ikerszólam: *ישוע אשיש בר'* *Örvendezze örülök az Úrban*, mert felöltöztetett engem a jognak mezébe, az igazságnak palástjába.¹ Elérkezék 1867. A régi harag föltámadhatatlanul eltemettetik. De 67 is 48-nak lassan érett, de végül mégis megérett gyümölcse volt. Nemzetünk életrevalóságának óriási revelációja² volt 48, és ennek a revelációnak lassan levont, huzakodva megértett tanúsága lőn 1867.

Az önérzet, az önbizalom a nemzeteknek talizmánja³ és ezzel a talizmánnal hatott 1867-ben Deák Ferenc, de azt a bort, mely 1867-ben megért, mustkorában Kossuth erjesztette. Pedig amely must nem forr, abból bor nem válik soha. Kossuthnak erjesztő ereje a távolba hatott. A történelemnek tengerében sok áramlat találkozik és kereng, és hogyha 1867-nek szigetén kitavaszkodott, az nem pusztán a fölülről eredt napsugaraknak köszönhető. Nagy-Britannia szigetszoportja azt, hogy az Északi Jegestengernek jéghegyei a Szent-György csatornában nem torlódnak, nem a nap hevének, hanem az amerikai forró övből induló tengeráramlatnak köszöni. Ilyen forró áramlat volt az, amely a megdermedéstől megóvta hazánkat, és ez az áramlat 1848 vérpatakjából eredt és eredetétől messze jelentkezett világtörténeti hatásában.

1867-ben beteljesült, amit 1848-ban megjövendölt Kossuth, amidőn így szólt az országgyűlésen: A Habsburg-háznak nagyreményű ivadékára, Ferenc József főhercegre, aki első föllépésével a nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes trónnak öröksége vár, amely erejét a szabadságból meríti, mert szívből hű csak szabad ember lehet.⁴ És a magyar nemzet szívből hű lett királyához és a magyar nemzet bölcse helyreállította a békét a trón

¹ Ézaiás 61, 10. — ² Irataim IV. 14. — ³ Irataim IV. 389 — ⁴ Országgy. Besz. 73. 1.

és a nemzet között és a trónnak és a nemzetnek bátorlété dacol minden eshetőséggel, minden félreértéssel, minden pillanatnyi elkomorodással. És csak egy fájt, amidőn szóltunk *יש שיש*: amidőn a megbékült nemzet szólott: Örvendve örvendek sorsomnak fordulátán, akkor csak egy fájt és ez az egy: hogy *ő* nem örülhetett velünk.

V. És ezért szól az ötödik ikerszólam: *יש שיש* *Vigasztaljátok, vigasztaljátok az én népemet!* Kossuthot és az ő híveit, akik a hontalanságnak sivatagjába vitték hazájuk szabadságának vágyát, reményét.¹ Őt nem tudtuk megvigasztalni. Fájdalommal szívében kereste nemzetét, ha a felhőket látta elszállani Pannónia felé. A honvágyó fájdalom sóhajtása kísérte hazarévedező gondolatát, mert nem lelte többé honát e hazában!

Irodalmi drága hagyatékát lezárta a következő szókkal: Hazám érdeke az én politikai csillagom, az vezérelt elmélkedésem útain; agyam minden gondolatával, szívem minden dobbanásával magyar hazámon csüggök — és a haza felé, amely házából kitaszított, e szavakkal nyújtom karjaimat: a viszont nem látásig, kedves édes Anyám!² És nem látta ő viszont édes anyját, de látta őt az édes anya, látta őt az egész haza, amidőn hazatért.

Április 8-adika, e mai nap, látta 1860-ban Széchenyi halálát a döblingi magányban. Róla, kit Kossuth nevezett el a legnagyobb magyarnak, Eötvös az Akadémiában soha el nem feledhető szavakat mondott és e szavak mintha nem Széchenyiről, mintha ma Kossuthról szólanának: Soha fejedelem hatalmának tetőpontján, soha államférfi népszerűsége verőfényében nem szállt sírjába, kinek ravatalát több s általánosabb tisztelet környezte volna; és az idegen, ki a gyásznak e napjaiban hazánkba jő s a hatásnak tanúja lehet, amelyet halála okozott, bizonyosan azon meggyőződéssel tér vissza övéi közé, hogy azon férfiú, akiért az egész nemzet közel félszázaddal azután, hogy a közélet pályájáról lelépett, gyászt ölt, nagy és felejthetetlen érdemeket szerzett magának e nemzet iránt.³ Nagy és felejthetetlen érdemeket szerzett Kossuth e nemzet iránt, mert az a lélek, amelyet ő a nemzetnek

¹ Irataim IV. 94. — ² Irataim IV. 550. — ³ Emlékbeszédek 115.

kölesönzött, meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, amíg a nemzetiség utolsó szikrája is el nem hamvad.¹

Kossuth az egész népből alkotta újra a magyar nemzetet. És ehhez az államalkotó nemzethez ragaszkodjék ez ország minden szülötte. Mert a világszellem hiú bolondja nem lehet a magyar föld szülötte és a magyarhoz e hazában hozzá kell simulnia mindenkinek, hótakart Kárpáttól hullámos Adriáig, amíg bételjesül, hogy:

Magyar, itt a hír, a tette keltő,
Magyar itt a légnek fűszere;
A mező, a bére, a sík, az erdő
Mind magyar szellemmel van tele.
Véráztatta földjeink göröngye, az ereklyék, az emlékjelek
S a történet fényes, drága könyve —
Nem tudnak mást, csak magyar nevet!²

* * *

Elérkeztünk Kossuthnak temetéséig, amelynek gyász hete letelt e mai napon. Elérkeztünk oda, hová Jákobot, az ő apjukat vitték gyermekei: Elérkezének a tövisnek szérűjéig, amely a Jordánon túl van és felette igen nagy és keserves sirással gyászolának és eljött ama földnek lakója, a kánaánbeli és látta a tövisnek szérűjén a gyászt és szólt: *אכל כבוד זה למצרים* Nagyszerű gyásza van az egyiptombelieknek!³ És kérdik a régi tanítók: Vajon a tövist szérűbe gyűjtik-e, hogy Jákobnak holt testével, koporsójával megálltak a tövisnek szérűjén? És feleli a midrasznak magyarázata, hogy amidőn meglátták Jákob ravatalát, amely a szent földnek határára ért, akkor idegen földek és idegen királyok, látva az ő gyermekeinek nagy gyászát, meggyászták és körülvették koporsóját koronáikkal, koszorúkkal, valamikép körülövezik keleten a szérút a tüskének, a bogáncsnak kerítésével. Eljött a nemes olasz nemzet és kísérté a mi halottunkat és megnyilatkozott az ő királya és gyászol a magyar nemzettel. És tovább vonult a gyásznak menete, úgymond a régi tanító

¹ Kőlesey, Válogatott beszédei 100. — ² Rudnyánszky Gyula. — ³ Mózes I. 50, 11.

החירו אחריו סתודם leoldották a fegyvereket hordó öveket: és elhallgatott a honban a pártviszály és szünetelt a párttusa a léleknek ösztönéből, amely kereste a gyászt egyszívűségben, testvéri egységben.

הראו כאצבע ואמרו : אבל כנר זה למצרים És azután következék, amit a másik tanító elmond, hogy fölemelték az idegenek az ő ujjokat és mutatták: nagyszerű gyászuk van az egyiptomiaknak! Micsoda nagyszerű gyász az, amely itt megnyilatkozik, amelyet szentségtörő szóval még az ellenfél sem mer háborgatni! És az utolsó tanítás יספי קיסתן : amidőn ezt látták a gyászoló gyermekek, akkor fölemelkedének, mert az ily fájdalom és az ily gyász kimondhatatlanul vigasztaló, kimondhatatlanul édes a gyermek sebhedett szívének. Így búcsúztatta a magyar nemzet Kossuth Lajost ma egy hete és mi őt, a megdicsőültet, kísérjük az öröklétnek üdve felé, kísérjük és idehívjuk, megidézve szellemét, hogy lásson bennünket fájdalomban, gyászban egyesülve és szólunk hozzá, nézzen reánk és lássa nemzetének gyászát. Szólunk hozzá a költő szavával:

Oh halld e lüktető zsi bongást,
Nézd e csodás káprázatot,
Halld e morajt, e méla zsongást
S bámuld e néma bánatot —

e néma bánatot, amelylyel téged kísér, Kossuth Lajos, a te néped, néma sírlakodhoz.

Amen.

* * *

Irgalom Atyja! Lélekmaró fájdalommal, sugárvesztett, fényeszlott szívvel járulunk Eléd. Hozzád emelve remegő kezeinket, megzörgetjük kegyelmed ajtaját.

Arasznyi a mi létünk, cseppnyi a mi éltünk, egy rövid sóhajtás élte a halandónak. Fővényszem az ember, zúgó habra vetve, — egy hullám az ő világa, de érezzük, amit ködben lát a szív, ép az sejtése a tisztább valónak; érezzük, hogy a halál az öröklétnek útnyitója. Nemzetünknek nagy halottja, érezzük,

nem sötét enyészet néma éjjelébe szállt alá, hanem az öröklétnek fényességébe emelkedett; nem a feledés rideg ölébe dőlt, hanem hű emlékezet talapzatára szállt.

A nép nem fogja feledni a feledhetetlent, kinek pályája olyan volt, mint sötétben villám lobbanása, mint éjten-éjszaka csillagok futása: az ő nevét el nem emésztik a felejtő századok: זכר צדיק לברכה Az igazságosnak emléke áldásul marad.

Amen.

KOSSUTH LAJOS. IV.

Kistelek, 1894. április 9.

אל תשחתי אויבתי לי כי נפחתי קסתי: שנו רבותינו סתוך כעס רצון. Ne örülj miattam én ellenségem, mert ha elbuktam, fölkeltem, így szól az írás igéje hozzánk, egybegyűlt gyászoló testvéreim, és a régieknek magyarázó szava fűződik az írás igéjéhez, következőképen szólván: Ne örülj oh én ellenségem, így szólott Izrael, mert ha elestem is, fölkelek. Mert úgy mondják a régi bölcssek, a haragra következik a jóakarat, a sötétségre következik a világosság, a rosszakaratra az irgalom, a szorultságra a bőség, az eltávolodásra következik a közellét és az elbukásra a fölemelkedés.¹ Meglepő átmenetekben, ellentétekben forog az emberi élet és ez átmenetek és ellentétekben állítja össze a régi tanítás hallottuk igéje azokat a meglepő átmeneteket, azokat az éles ellentéteket, amelyeket KOSSUTH LAJOS-nak életpályáján föl találunk. Ha az ő korát és korának eredményeit végig taglaljuk elménkben, akkor találkozunk azokkal a végletekkel, azokkal az ellentétekkel, melyekről a régiek tanítása azt mondja, hogy mindenütt, ahol az ember él és érez, emez ellentétek állottak és állnak egymással szemben.

I. סתוך כעס רצון. A *harag* helyébe a *jóakarat*, a rosszindulat helyébe a hajlandóság, a szűkkeblűség helyébe a bőkezűség lép. Így változnak az ellentétek ez egyes ember, így váltották föl egymást a nemzetek életében. Így váltották föl egymást a magyar nemzetnek életében is. A rendiség, amely szerint tagolva volt a magyar nemzet, a rendiség a harag, a visszavonás kora: a rosszindulatnak kora az úr részéről a jobbagy ellen, akit meg-

¹ Midras Tehillim 22, 7.

vetett és a haragnak kora a jobbágy részéről ura ellenében, akit nem vethetett meg, de akit gyűlölt szívének mélyén, mert ha verejtékes munkájának gyümölcsét akarta élvezni, akkor verejtékes munkájának szerény gyümölcsétől megfosztotta őt a földesúr. Meg voltak ezek az ellentétek a magyar nép életében mindaddig, ameddig a rendiség fönnállott. Századunk második negyedében látta be a nemzet javarésze, hogy ez az állapot tovább nem tartható, hogy a rendi alkotmány körében nemesak a nép boldogtalan, hanem hogy lehetetlen a rendi alkotmány formáiban a nemzeti élet. Megkezdette nem a nép, hanem a nemesség kiválóbb része a küzdelmet saját kiváltságai ellen. Egyedül álló jelenség ez a történelemben.¹ Magyarország újkori történetének ez a része, amelyben a nemesség lemondott a kiváltságokról és lassú átalakulásban fölemelte a parasztságot, 1825—48 a magyar nemzet életének legszebb és legtermékenyebb korszaka. A nemzetet mély süllyedésből emelte föl a nemzetiség eszméje. A rendi intézmények nálunk tovább állottak fönn, mint akárhol Európában és nálunk volt legjobban látható, hogy ezekkel az intézményekkel magasabb célokat elérni nem lehet, hogy ezek az intézmények nem fogadták be a közérdeket még oly korban sem, midőn a magyar alkotmánynak ezredéves falait az új-kor eszméi hullámozták körül mindenfelől. Minálunk lehet tanulmányozni legjobban azt, hogy a nemzetiségi eszme mily megifjító, nemesítő hatást gyakorolt egy elaggott, mélyen süllyedt nemzetnek életében, újjászületésében, megifjodásában. A rendiség mindenütt, egész Európában súlyos, nehéz betegsége volt a nemzeteknek, de legnehezebb betegség volt nálunk, mert nálunk egyenesen dermesztő hatása volt.² Kiváltságos és elnyomott osztályt teremtett és oly korlátokkal választá el őket egymástól, mintha kétféle emberiségnek lett volna szülötte az úr és a pór, a gazda és a jobbágy. El voltak választva, mert egyik oldalon volt a jog és a haszon, a másik oldalon a teher és kötelesség. A rendiség nyomában nyomor járt, tudatlanság, önkény és elnyomatás. Mert a kiváltságosoknak kezében volt a törvényhozás, a kormányzat, a birtok. Ez volt az egyiké; másiké volt a kizsákmányolás, a zséllerség, a teher. Mert a népé csak a jogtalanság volt, misera plebs contribuens, nyomorult nép volt, mely minden terhet hordott.

¹ Grünwald Béla, A régi Magyarország 1711/1825. III. l. — ² U. o. és 16. l.

Magyarországnak egy honfoglalója volt: Árpád, a vezér. Honfoglaló egy volt, de honalapító kettő: az egyik az, aki kivezette Magyarországnak népét a törzs-szervezetből a rendiségbe, mely akkor Európában a kulturát jelezte: Szent-István, az első király és a második, ki a rendekből és a népnek elnyomott tömegéből, a jobbágyságból és a nemességből nemzetet varázsolt. E második honalapító: Kossuth Lajos volt. Mert mi volt itt azelőtt a nemességen kívül? Volt az országban polgár és paraszt. A városlakó polgárság az országgyűlésen képviselve volt, de képviselve volt úgy, hogy az összes magyar városok egy követet választottak, aki képviselte őket az összes többi karokkal és rendekkel szemben. Csoda-e, hogy akkor, amidőn a közéletből a polgárság ki volt zárva, a közömbös semlegességnek lélekvesztő mételye megszállotta a polgárságnak keblét? Abban a régi, satnya polgárságban, midőn a külföldről bejöttek a francia forradalom terjedő eszméi, visszhangot nem kelthettek. És nem a polgárok voltak azok, akik lerázták a középkor igáját, hanem a nemesség liberális része kívánta a haza oltárán szent áldozatul lerakni kiváltságait.

És a pórnép mi volt a nemzetnek életében? Mi a pórnép? Az a legalsó réteg, melyből a többi életének nedvét szívta, szívja most is. A jó gazda nem éli ki földjét: pihenteti, sőt táplálja földjét, hogy visszaadja, növeszsze azt az erőt, amelyet a talajtól termése megvont: a parasztsággal, a nemzet ős talajával nem tettek ennyit sem! A parasztnak jogai nem voltak, csak kötelességei; bírja a földesúr; ninesen személyisége; röghöz volt kötve, mely soha nem lehetett az övé, mert a parasztság csak arravaló volt, hogy fizessen, hogy fizessen katonát, domesticát, fizessen annak a követnekapidíjat az országgyűlésen, aki nem őt képviselte, hanem a földesurat.

Csak egyben volt leleményes a középkori nemesség, abban: minél többet kisajtolni a jobbágyból, minél jobban kihasználni a paraszt népet. És így történt, hogy Magyarországon az egyik megveté az embert jobbágyában, a másik gyűlölé urában és ha volt imitt-amott egy-egy kegyes földesúr, a rendszer azért végtelenül kegyetlen volt. Pedig a magyar parasztnak végtelen hálával tartozik a nemzet, mert a magyar paraszt, az Alföld parasztja, tartotta fenn a magyarságot, mely nélküle elveszett

volna a századok küzdelmeiben. A nemzet legalsóbb rétege tartotta meg magyarnak a fölötte lévő réteget is, melynek érintkeznie kellett véle. A magyar paraszt őrizte meg érintetlenül a nemzet géniusát, eszejárását, nyelvét gondolkozásában, beszédjében, a költészet naiv formáiban, meséiben és dalaiban: megőrizte, mint a föld méhe a zivataros időkben reá bízott kincset a jövő nemzedékek kincskeresői számára, kik a nemzeti léleknek aranyrúdjaikat egy jobb korban újra föltalálták.

A népnek szerény viskóiban húzódott meg a magyar nemzetiség. És ez a nép, ez az elnyomott pórnép, ez a magyar paraszt az, akit fölsszabadított százados nyomás alól, akit magyászolunk, Kossuth apánk.

II. הַתְּחִלָּה הַשְּׁנִייה. A második ellentét, amelyről a régi tanítók szólnak: a *sötétségre* következik a *világosság*. A szellemi ébredés, mely e század második tizedében a nyelv és irodalom újulásával kezdődött, egy új, átalakulási korszak induló pontját jelöli nemzeti s államéletünkben. Élesztő pára gyanánt hatott a nemzetre; forrongást idézett elő, melyben a régi hagyományos elemek föl-oszlásnak indulának és, mint a vegybontás lombikjában, új alakok kezdenek tömbesülni. A mozgásba eredt társaság szakadatlan tevékenységben új ágyat vájt magának, széleset és mélyet, mint az eszmék, melyektől izgattaték és vezérelteték, — a független nemzetiség, az igazság és szabadság eszméi.¹

A magyar nemzetnek ezredéves alkotmánya újjászületett, mert vén volt az alkotmány és korhadt volt, mert háromszáz esztendeig rágódott oszlopain a szű, mely megörölte bensejüket úgy, hogy roskatagokká váltak és csak egy rázkódás kelle, hogy porba dőljön minden, amit a magyar nemzet önállóságából, ősi alkotmányából megmentett. És hogy ez alkotmányt újból kivíttuk, hogy ez alkotmányt újból el nem veszítettük és nemcsak visszanyertük, hanem új életnedvvel töltöttük meg ős tövétől a sudar fa tetejéig, az megint Kossuth Lajos érdeme. 1848-at írtak, amidőn benne megérlelődött az a gondolat, hogy a régi alkotmányosságért harcolni nem elég, hogy a régi pártoknak jelszavai elavultak és hogy a pártok közül még azok is, amelyek legnemzetibb irányúak, akik legkevésbé engedtek a külső befolyás-

¹ Horváth Mihály, Függetlenségi Harc I. 1.

nak, még azok követelése sem felel meg annak, amit méltán követelhet magának mint öncélú nemzet a magyar. Akkor mondták ellenségei Kossuth Lajosról, hogy ime, semmi pozitív irányhoz nem csatlakozik. Nem csatlakozott a főnnálló pártok közül egyikhez sem, a létező irányok közül egyikhez sem, mert új irányt mutatott. A szabadság, alkotmány, népképviselő sarkesillaga mutatta ezt az új irányt. Aki ezt követni nem akarta, avval ő nem szerződött. Mikor föllépett, akkor az ellenségek között, a pártok között egyedül állott, de nem telt bele hat hó és uralkodott a parlamentben.¹ A felvidéki egyszerű ügyvédnek, aki az országgyűlésen fölküzdötte magát szerény tudósítóból vezérré, ennek az egyszerű ügyvédnek conceptióiba menekült, ami nemzeti aspiratio megmaradt a multból, ami a nemzetet éltetni fogja a jövőben is. Mert Kossuth kimondotta 1848 elején, kimondotta bátran, őszintén, hogy: Lelkemre epesztő aggodalommal borul a mozdulatlanság fájdalma, — mert mozdulatlan volt a magyar nép, nem hangzott egyéb, mint gyáva panasz a diétán. Mirajtunk egy fojtó gőznek nehéz átka ül. A bécsi rendszer csontkamrájából egy sorvasztó szél fúj reánk, mely idegeinket megmerevíti és lelkünk röptére zsibbasztólag hat.² A bécsi rendszernek csontkamaráiból háromszáz esztendeig fújt a sorvasztó szél Magyarországra felé, megmerevítve a nemzetnek tagjait. Hogy ez a sorvasztó szél be ne törjön Dévénynél Magyarországra, ezért Kossuth talpra állította a nemzetet; és hogy ennek a szélnek, a csontkamrák sorvasztó szelének, elvágta útját, ez az ő érdeme, akiről azt mondták 1848 elején a bölesek, a lassan-haladók, a fontolgotók, hogy az mind csak merész ábránd,³ amit Kossuth kíván; merész ábránd, mely nem teljesül be soha, soha!

Pedig beteljesült.

Beteljesült hamarabb, mint ő maga hitte, mint ő maga várta. Beteljesült. Megadták, amit a magyar nemzet joggal követelhetett. Bedőlt az absolutismus vára és fölépült a magyar alkotmányosság palotája. De akik le engedték dönteni a várat, azok nem tudták felejtetni, milyen kényelmes volt onnan kormányozni, és azért, midőn a szabadságnak, az alkotmányosságnak palotáját fölépítették, ugyanakkor aknát ástak alá. Kitört a fajirtó háború hazánk déli részén. Kitörték, mert tudták odafönt, hogy a

¹ Kemény, Széchenyi III. 365. — ² Orsz. Besz. 1848. — ³ Széchenyi III. 366.

gyűlölet legtermékenyebben burjánzik, hogyha egymás ellen zúdulnak a fajok. És ki ellen zúditották a horvátot, szerbet, oláht? Talán pártütő nép ellen? Talán pártütő nép volt az, mely szembeszállta a horvát bánnal? Nem pártütő volt e nép: a trón hű alattvalója volt! A magyar trónt akarta megvédelmezni az osztrák udvar tanácsadói ellen. És ezért a háború, ezért a szabadsággyilkoló megrohanás, orvtámadás!?

III. מתוך רוגז — רחמים. A harmadik ellentét: a *bősz düh* után az *irgalom* következik. A nemzet a maga szent haragjában, nagy búsulásában ragadt fegyvert. Fegyvert ragadt — de az idegen hatalom kicsikarta a fegyvert a nemzet kezéből. És következett a *bősz dühnek* ideje, annak a *bősz dühnek*, mely ébredt azért, mert nem nyugat fegyvere, hanem észak kolosszusa temetett el bennünket. A szégyen pírja rőt haraggá változott: és sehogy sem egyezik a következmény, a dolgok további fejlődése alapján, hogy a *bősz düh* után *irgalom* következik. Hogy is egyezhetnék a katonai zsarnokság dühöngése a bölcsek békés tanításával!?

IV. מתוך צרה — רוחה. A negyedik ellentét: a *szorultság* után a *bőség*. Elveszett a nemzetnek ügye és Kossuth menekült, menekült külföldre avval a reménnyel, hogy visszajön, hogy amit idegen hatalom segélyével lerontottak, azt ő idegen nép segélyével föl fogja építeni.

És következett צרה, a számkivetésnek szorongása és e szorultsággal szemben רוחה a bőség, az a triumphus, mely őt fogadta Angliában és Amerikában. A rideg és számító angol és a még számítóbb és még ridegebb amerikai, az a lábrakelt egyszeregy, midőn Kossuth beszélt, föl volt villanyozva, nem győzte hallgatni, nem tudta eléggé csodálni, nem tudott betelni vele. Vitték városról városra, országról országra, mindenhova, hogy hirdesse a nagy sérelmet, mely a magyar nemzeten történt. Ha segítséget nem ad a világ, legalább áldozza a részvétnek könnyeit nekünk. És kivitte Kossuth, kivitte fájdalmát, kivitte honvágyát s kivitte várakozását. Bizott a világban, de a világ nem teljesíté kérését. Mindig azt hitte, hogy ha megoldódik az európai helyzet csomója, megoldatik vele hazánk szálnalmas helyzetének boga is.

Csalódott. Elközelgett 1867 és a nemzet megbékült a királylyal. Kossuth lemondott reményeiről. Élemedett, elaggott, koros ember lett akkorra belőle és ő késő bánatában, ott, a számkivetésben ette kenyerét, azt a kenyeret, amelyet kezeinek munkájával, lelkének gondolatával, tollával szerzett meg. Mert ami kincset ő haza hozott Angliából, amit ott szerzett s amit szerzett Amerikában, azt lerakta a hontalanság idejében a haza oltárára és falatját megosztotta mindenkivel, aki a hazáért harcolt, aki a honért lett hontalanná, száműzötté, bújosóvá.

V. חסד — סוד רחוק. Az ötödik ellentét: a *távolodás* után a *közeledés* következik. — Messze eltávolodott a fejedelem nemzetétől és messze eltávolodott 1849-ben a magyar nemzet a dynastiától, de a távolodás után eljött a közeledésnek kora, az az idő, amidőn megtanulták odafönn, amit Kossuth mondott 1848-ban már, hogy a bureau és a bajonet nyomorú kapocs arra, hogy a soknyelvű birodalmat egybeforraszsza, hogy a burokrácia és a hadsereg nem elég arra, hogy a soknyelvű birodalom talapzatán bizton álljon a királyi trón. Amikor ezt megtanulták, a fejedelem közeledett az ő népéhez, akkor a magyar nép ősi hűségében föltette fejére a szent koronát és szent lett a béke a nép és királya között. Deák Ferenc megkötötte azt a békét, amely a magyar nép bátorlétét Európa többi nemzete között meg fogja óvni minden időn. A nemzet megbékült királyával, megbékült őszintén, teljes szívből, nem álnokul jobb jövő reményében, hanem megkötötte az alku és ez alku mellett áll békében, háborúban egyaránt.

Amikor Horváth Mihálynak, a szabadságharcban Magyarország boldogemlékü kultuszminiszterének fölvitték, hogy a számkivetésből hazatért, képviselői mandátumát Szeged városából, akkor a küldöttség élén Istenben boldogult atyám ezeket mondotta: Megnyugszunk a kiegyezésben, bár nem teljesült minden kívánalmunk; megnyugszunk, mert jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. Erre Horváth Mihály, a jeles történész, a magyar szabadságharc részese és megírója ezt felelte: Nem uraim, nem veréb az, hanem tűzok, izletes pecsenye, amilyen nem volt a magyar nemzet asztalán, mióta Mohácsnál napja leáldozott! S a nemzet azóta megértette azt, hogy Horváth Mihálynak igaza van. Voltak, akiknek

fájt ezt megérteni, akik nagyobbra törtek, többet vártak s közöttük kellett mindvégig Kossuth Lajosnak maradnia.

VI. סתוך נפילה — קצתה. A hatodik ellentét: az *elbukás* és a *föl-emelkedés*. Kossuth elbukott, de azt mondja a régi tanítás, az elbukásra következik a fölemelkedés, a fölmagasztaltatás, a megdicsőülés. S oly magasra, aminő magasra Kossuth halálában emelkedett a népnek szívében, oly magasra Magyarország történetének csarnokában kevesen emelkedtek.

Ő, aki eltörülte a kiváltságokat, kiváltságos lett korra, szerepre és hírnévre egyaránt. De kiváltságos lett még halálában is! Kiváltságos lett, nem azért a versenyért a gyászban, amelyet ravatala mellett a nemzet kifejtett, nem azért a temetésért, melyhez foghatót a történet alig ismer: hanem azért a hatásért, melyet a nemzet érzületére az ő halála gyakorolt. Parlagból lesz a szántóföld, ugarból a gazdag kalásztenger medre, sivány homokból borágnak szülője: meddő közöny parlagjából a hazafias fölbuzdulás szántóföldje lett, mert a nagy hazafiért való fájdalom mély járású ekéje fölhasította színét; a fekete ugarból, belehullván a nép haláljának magva, ringó kalásztengere lett hullámzó érzésnek; sivány homokból, hogy megeste a fájdalom harmatgyöngye, a lelkesedés borága fakadt Kossuth eszméiért.

És teljesült ő rajta halálában böleseink mondása: סתוך נפילה, של גרום וחסון, hogy a nagyoknak, az igazaknak még bukásából is megdicsőülés támad.¹

Amen.

* * *

Mindenható Isten, életnek és halálnak szabados Ura! Ha sújt kezed סתוך בעם רצון nem kétkedünk, hogy jóvoltod kegyelme következik a csapás után; סתוך אסלה אורה ha elborul egünk a halálban, akkor nem feledjük, hogy a fellegek mögött a Te napod rejtezik. סתוך רוחו רחמים ha búsulásod heve lesújt bennünket, amint lesújtott Kossuth Lajosnak halálában, akkor tudjuk, hogy Tied a

¹ Midras Tehillim ugyanott.

könyörület, mely népünk sebét behegeszti. סחוך צרה רוחה. Ha szorultság és bánatnak napját küldötted magyar népedre, érezzük, Nálad van a bőségnek áldása is. סחוך רוחך קרוב. Ha eltávolodtunk Tőled a csapás pillanatában, a fájdalom szent érzelme visszavezérel a Te atyai kebledre, סחוך נפילה קטנה és akik a sírba hullanak a földön, azok fölemelkednek Hozzád az öröklét honába, amelybe a nemzetnek nagy fiát begyűjté a Te szent végezésed. יבוא שלום: sírhantján legyen béke és ébredésén legyen Nálad üdvösség.

Amen.

KOSSUTH LAJOS. V.

Ó-Becse, 1894. április 12.

ר' שמעון בן יוחי אומר לשבע שמחות פניהם של צדיקים דומים לעתיד לבוא: Hét gyönyörűséghez hasonlítják az igazakat, kik elvégezek földi pályafutásukat és betértek az öröklét rejtelmébe. Héthez hasonlók: a naphoz és a holdhoz, a mennynek boltjához és a villámhoz, a csillagokhoz, a liliomhoz és a szentély csillárjához.¹

E héthez hasonló az igaz a régi tanítónak tanítása szerint, ha betér az öröklét honába. Akit ma gyászolunk, már itt e földön, életében, szerepében, törekvéseiben, tevékenységében, tapasztalásaiban, sorsának fordulataiban e héthez volt hasonló; e héthez, amelynek fonalán végig fogunk haladni Kossuth Lajos-nak életén, tevékenységén, sorsán, hogy indokoljuk azt a nagy gyászt, amely eltölti kebleinket, amidőn egybesereglettünk itt, az Úrnak e szent hajlokában, hogy megemlékezzünk róla, a nemzet nagy fiáról; hogy megemlékezzünk róla, akit a magyar nép soha eléggé komoran, soha eléggé mélyen meg nem gyászolhat.

I. למה. Az első, amihez az igaz hasonló: *a nap*. Mert, úgy-mond a régi tanítás, meg vagyon írva: ואחכיו כצאת השמש בנברתו, akik az Urat szeretik, azok olyanok, mint a nap, amidőn fölkel hatalmas pompájában.²

Nap volt Kossuth Lajos a magyar nemzetnek egén, önfényében ragyogó lángész volt, a nemzet lelkének volt megjelelése. Az égen néha-napján megtörténik, hogy fénylő napok tűnnek föl a mennyégen és hogy e fénylő napok az égről újra eltűnnek; de a belőlük indult fénysugár ott rezg századok múlva is csillagokkal rajzó tünde ködnek távolában. Ilyen a lánglelkéből eredő

¹ Szifré II. 10 és 47. — ² Birák 5, 31.

szikra: századok mulva is gyűjt, amidőn a lánglelkek rég eltűntek a földnek köréről, hogy betérjenek a földön túli létnek rejtelmébe.

Akik az Urat szeretik, úgy mondja az írás, azok olyanok, mint a fölkelő nap hatalmának pompájában. Amidőn születnek, fényben születnek és éltüknek útja virágok között halad; de az Úrnak választottai, akiket Ő szeret, nem fényben születnek, útjuk nem virágok között halad. Amidőn fölkel napjuk, borúban, sötét felhők mögött kel föl. Akkor diesöülnek meg, mikor napjuk leáldozik, mikor alkonyodó napjuk saját fényének bíborában fürödve leszáll: az a sugárözön, amelyet ők maguk terjesztettek, borul rájuk szemfödélül.

Nem volt a magyar népnek egén oly tündéries alkonyulat, mióta itt él e nép, nem volt oly tündéri alkonyulat, nem emberi életnek oly tüneményes esteledése, mint az volt, amelylyel Kossuth Lajosnak napja leáldozott. És utolsó sugarát utóljára nézván, példája maradjon a szívünknek mélyén.

II. ללכנ. A második hasonlat: כדור יצא מעלם¹ hasonlít az igaz a holdhoz. Mint *a hold*, megmarad örökké és kereng a föld körül. Úgy állítják a csillagászok, hogy a hold a földtől szakadt el az idők elején kerengő forgásában, de azért el nem hagyta a földet soha. — Így nem hagyta el Kossuth Lajos azt a földet, azt a hazát, amelytől elszakadt egy félszázad előtt. Híven keringett ő a haza körül; bár távol volt tőlünk, gondolatainak központja mindig mi voltunk és a mi hazánk — az ő hazája, amelytől távol esett, amelybe ő haza élve nem térhetett. Ezen csüngött lelke, ezen a hazán, amelynek határán félszázaddal ezelőtt kilépett. Vajon lelke mit érzett, hogy elhagyá a hont, amidőn úgy hagyá el, hogy soh'sem lássa viszont?

Hogy mit érzett lelke akkor, azt megírta Iratainak bevezetésében; megírta szívének vérével, megírta pátriárkai korban ifjúi hévvel, vénség rideg napján költői szárnyalással, írói tökélyes árnyalással.

III. ירד. A harmadik hasonlat: az igazak hasonlítanak a mennynek boltjához, mert úgymond az írás: השמשלים וחרו כדור הרץ. Akik sokakat vezetnek a fölvilágosodás felé, azok ragyogni fognak,

¹ Zsoltár 89, 37.

mint az égnek ragyogása.¹ Midőn a nap fölkel és szórja fénykévéit, lövelli sugarát a végtelenbe, akkor nemcsak ott derül, ahová sugara letűz, nemcsak ott leszen világosság, ahová eljut közvetlen a lövellő sugár, hanem minden éjszakára új fényözön árad, új virradat támad, mindenütt oszlik a sötét ború. Mindenütt ott dereng a napnak fénye — nem! hanem dereng az a fény, amely visszatükröződik az égnek végtelen tükörén, megtörik a mennyboltok azúrján, amely világít azoknak is, akiket nem ér a nap sugára. A mennybolt szórt fénye világít mindennek, ami alatta él s mozog. A sugáros ég egyszínkép, fény a magasban, fény ideleln, a mélyeken. Pazarul hinti a nap sugárkévéit és szórja a fényt, de ahova az ő fénye nem ér, oda elhat a mennyboltok fénye, amint Kossuth Lajos törekvéseinek fénye minden-hova elért, ahol sötétség volt a népben, a nép egy-egy osztályában, minden-hova, ahol az elnyomatás még meg nem szűnt. Ahova nem ért el a hatalom napjának fénye, oda elhatott az ő mennyboltjának tükröződő ragyogása.

És minden-hova elhatott a fény, amely kilövellt az ő mennyboltjának azúr-kékjéből, minden-hova bevilágított, a népnek minden rétegébe. A polgárnak és jobbagynak világosságot nyújtott. Világosságot nyújtott mindenkinek, még a legelnyomottabbnak is, a zsidónak is!

És a mai napon válik el, vajon ugyanez az ég, 48-nak ege ivlik-e még fölöttünk, ma válik el a parlamentben, vajon együtt fogja-e emlegetni a történelem 48-cal 94-et, amint együtt fogja emlegetni Kossuth Lajos haláláért 94-et 49-cel.

1848-ban volt, az esztendőnek elején, amidőn fölmerült a zsidókérdés a diétán. Akkor szólott Kossuth: Fáj az ember lelke, ha mindenütt látja a szabadság országának terjedését s abból csak a zsidó népet látja kizárva. Szükségesnek tartom ezért, hogy külön törvényeikk alkottassék, amelyben ki legyen mondva az elv, hogy jogok és kötelességekre nézve a vallás különbséget nem tesz.²

Kiterjedt figyelme mindenkire, aki szenvedett, aki jog nélkül vala s jogtalanul szenvedett, bátor velünk születik az embernek joga. Minden téren újító volt. Nyughatatlan eleme volt a közéletnek, abban a mozgalmas időben is legnyughatatlanabb eleme:

¹ Dániel 12: 3. — ² Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847—1894. I. 54.

az ember életében is a vér a legnyughatatlanabb, de legnélkülözhetetlenebb is. Ha a vér nem nyugtalankodik s kering, ha a vér lecsendesül, megáll, akkor bomlásnak indul a szerves élet.

Reformot, újítást akart Kossuth a nemzet közéletében. Nem azt akarta, hogy a nemzet közéletéből áldatlan testvérharc, ádáz polgárháború fejlődjék, nem azt akarta, hogy polgárvér áztassa a homnak áldott téreit, nem akarta, hogy az események válságra rohamittassanak.¹ Mert ő népvezér volt és nem demagóg, mert demagógiának hiába mondják azt, ha a nép nem hajlik meg gyáván a jogait eltipró hatalom előtt.² Nem demagóg volt ő, hanem fenkölt lelkű vezére a magyar népnek, aki vezérelte a népet az egyenlőség, a testvériség mindenre kiterjedő fényes világossága felé.

IV. לברקס. És hasonló az igazak, és hasonló volt ő is a villámhoz. Hogyha nézzük, Kossuth hogyan hatott a népre, hogy hatott a történetnek menetére, milyen volt hatása: akkor egyébbel mint a villámmal össze őt nem hasonlíthatjuk.

Érezte 1848 tavaszán mindenki, hogy nagy napok előtt állunk; a vihar közeledtének előérzete általános volt. Csak az nem volt még tudva, melyik lészen az a szikra, az a villám, amely lángba borítja az eget. Ez a szikra, ez a villám Kossuth volt. Az ő szava volt úttörője útlan pusztaságában a szabadság eszméinek nemcsak, hanem ő volt úttörője annak, ami a nép életében legelső és legfontosabb: a hűségnek a trón, a hűségnek a király iránt. Mert amidőn az első villámokat szórta Bécs felé, e villámoknak jelentősége az volt, hogy megtartsa a dynasztának a hazát, megtartsa a koronás királynak a koronát nemcsak, hanem Szent-István csonkítatlan birodalmát.

Nem értették meg szavát. Arról Kossuth nem tehet és ami később fejlett, az nem tőle indult. Néz a jövőbe, de nem lát a jövőbe az embernek gyarló szeme: a jövőt ő is másnak látta, olyannak, aminő évtizedekkel azután lett, hogy a nép megbékélt urával, királyával.

A nép fölkelt, fölkelt, hogy megoltalmazza a magyar királynak trónját, megoltalmazza azt az alkotmányt, amelyre a koronázási szent esküvel esküdött meg a király. Ez volt célja azoknak

¹ Irataim IV. 462. — ² Irataim IV. 456.

a villámoknak, amelyeket Kossuth szórt a nép közé és nem nézve az erőknék aránytalanságát, fegyvert ragadt a nép, hogy megvédje a királynak trónjával együtt a nemzetnek ős jogát.

Talán rosszul számított a nép, amidőn fegyvert fogott, talán rosszul számított Kossuth is, amidőn fegyverre hívta a magyart, de a nép nem ül kényelmes karosszékbe, hogy nagy bölcsen meglátolgassa a nehézségeket, amelyek útjába torlódhatnak; érzí, hogy mire van szüksége és megyen, amerre keblének istene vezérli. Tud akarni és mert akarni tud, azért csodákat művel, meghajlítja a fátumot.¹

Ez volt a magyar nép viselkedésének nyitja 1848-ban. Ebből fejlődött a nemzeti fölkelés. A fölkelésnek útját állották s fejlődött belőle szabadságharc, de mert ennek is útját állották, lett belőle forradalom.

A forradalom lezajlott. Összetört a népnek ereje az idegen hatalomnak iszonyú súlya alatt. Elaludt a villám, Kossuth villáma, elaludt és a lehulló mennykő a földbe temetkezett. De mielőtt eltemetkezett volna, nyomában rombolás járt: szilánkokra hasította a kényuralomnak háromszázados törzsökét, amelyet hiába iparkodott szilánkjeiből újra összeszerkeszteni két évtizeden át a kísérletező kormánybölcsesség. Hiába igyekezett előfávé varázsolni annak a törzsöknek forgácsait, amelyet Kossuth szétszilánkolt. Hiába igyekezett újból megnöveszteni azt a fát, a kényuralomnak fáját, a kinevezett idegenek sáskaserege: az a fa, az szilánkokra tépve ott hevert a csatatéren, amelyen letette a magyar nemzet véres fegyverét.

V. לכוכים. A csillagokhoz hasonlóak az igazak, aminthogy meg vagy on írva: וסצריץ הררים ככוכים akik sokaknak, akik a tömegnek, akik a népnek megszerzik az ő igazságát, megszerzik az ő jogát, azok olyanok, mint a csillagok.²

Nem egy csillag volt az, amely a magyar népnek jogát megszerezte. Csillagkép volt az a hazának egén, amelynek elsőrendű csillagai Széchenyi, Deák és Kossuth voltak. Ez a csillagkép volt az, amelyről szól a régiek bölcsesége: valamint a csillagoknak fénye terjed כסוף העולם ועד סופו világvégtől világvépig,³ úgy terjedt Kossuth Lajos csillagának fénye a magyar nemzet egész

¹ Irataim IV. 465. — ² Dániel 12, 3. — ³ Szifré II. 47.

szemhatárán végig és mindenki tudta, hogy abban a csillagban lehetett csak a nemzetnek győznie.

Mély veremnek sötétébe aki leszáll, az a mély veremnek fenekéről verőfényes nappal is meglátja az égen a csillagot. És amint a nép veremsötét boldogtalanságába sülyedt, meglátta egén a hatalom napja mögött is mindig Kossuthnak csillagát.

E csillag osztozik a csillagoknak sorsában, הוא נחלק עם כל צלילי השמים hogy a csillag majd látható, majd eltűnik.¹ És a magyar nemzet mindig azt hitte, mindig azt remélte és mindvégig azt várta, hogy Kossuth Lajosnak csillaga nem hulló csillag, nem méteor volt, hanem bolygó, amely kerengő útjából visszatér. — Szemlehungyva, elfásultan, kétségbeesve járt a magyar nemzet a nehéz időkben: életedző reménye az ő neve volt, az ő csillagának visszafordulása.

De nem tért vissza csillaga. Űstökös volt, amely keresztül-száll a földnek közelén, sugárnyalábban vonul tovább és talán századok múlva tér vissza, ha addig szét nem fozlott az űrben.

VI. לששנים. A hatodik hasonlat: Hasonlók az igazak a *lilium*-hoz, úgymond az írás, הוא כדור ששנים: a tűzliliumhoz hasonló volt az ő égő ajka. Mert lánglelke lángszavakban nyilatkozott ajkain. És szavát ecsetelve nem hiába kérdi a költő, hozzá fordulva kérdő szóval:

Miből voltál, csodálatos
Nyelv zengése?
Mi szállt oda arany ajka
Peremére?
Hazaszerző magyar ősök
Honszerelme,
Vagy bujdosó Rákócziék
Hazajáró szíve, lelke?²

Ez élt Kossuthnak ajakán, amely lángzó volt, mint a tüzes lilium. És mégis, e nagy ékesszólás egyet el nem tudott érni, egyet: a magyar nemzet megbékülését.

Csendesebb, nyugodtabb ajakról, Deák ajkairól hallotta a nép két évtizeddel később a békének szózatát. Végveszélyes háborúknak nyomása alatt történt a békülés. Katastrofális háborúk vetették nyomatékos súlyukat az eseményeknek mérlegébe,³

¹ Szifré, ugyanott. — ² Szaboleska: Hangulatok 65. — ³ Irataim IV. 444.

minek előtte megbékélt a fejedelem az ő népével. Fátyolt vetetünk a múltra, fátyolt vetett a felség is reá. A magyar nemzet visszatért oda, ahonnan Kossuth kiindult 1848-ban: az alkotmányos királysághoz, a hűséghez a királyhoz, aki szent esküvel fogadta, hogy az ország alkotmányát megtartja sértetlenül és akinek lovagias szíve meg fogja az esküt tartani mindvégig.

És ez a ragaszkodás a királyi felséghez, amely újra ébredt 1867-ben, ez a magyar loyaltás a magyar állam boltívének kapcsoló köve, az a kapcsoló kő, amelyben az ellenkező hajlamú oldalaknak nyomása egyensúlyát leli. Ha e loyaltás elvész, akkor kiesett a boltozatból a kapcsoló kő, inognak a falak. Egy rendület — s összeroskad, amit nemzedékek gondja épített. Azért e kapcsoló köre, a magyar nemzetnek loyális érületére, ragaszkodására ahhoz, akinek fejére tette első királyának koronáját, ehhez térünk vissza nehéz kísértések után, fájdalmas tanításoknak fájó tanúsága nyomán. Drága tudomány a magyar közéletnek jelen formája, drága tudomány, mert vérrel szereztük, vérrel fizettük. Drága tudomány, amely kell, hogy drága legyen minden honpolgár keblének, mert évszázados küzdelemnek volt böles megoldása a kiegyenlítés ténye, szerződése. Pedig csak oda tértünk vissza, ahonnan Kossuth kiindult és ahol ő megmaradt mindaddig, amíg az eseményeknek száguldó vihara őt is, a nemzetet is tovább ragadta, mint korábban ő maga is hivé. למנצח על ששנים, úgymond a zsoltár igéje, a liljomajkú szónokról, hogy szólott: רחש לבי דבר טוב az én szívem jó tanításon mereng, אחר אני עומדי לשלך elmondom én, hogy mit tervezek, mit akarok cselekedni az én királyomnak: אזעני על סוסר סודר az én nyelvem a gyors írónak írótolla.¹ Ezt mondhatta Kossuth, mert mikor megkezdette újjáalkotni a magyar nemzetnek világát, akkor nyílt sisakkal küzdött, a felségnek elmondván, mit kér a magyar nemzet attól az uralkodóháztól, amely nem hódolás útján örökölte e hont, hanem amelyet a nemzet honába önkéntes följajánlással hívott be, amelynek sarjait önként kente föl királyokul.

És a liljomról halljuk a régi tanítást: ארחש כסל לישדאל יסרח כשששנה: כשש שהששנה הוו סודרח ולבה לסעלה. Ha azt mondja az írás: Olyan 'leszek Izraelhez, mint a harmat és virágzik, mint a liljom: ezt a képet úgy kell értenünk, hogy mihelyt a liljom kinyílik, ég felé emeli

¹ Zsoltárok 45, 1. 2.

szirmait, szívét:¹ ép úgy emelkedjék az embernek, a hű alattvalónak szíve a trón felé s akkor a király népének harmat leszén, amely a pázsitot megesi.

Ha a magyar nemzetnek szívében a korona iránti hódolattal össze nem forrott volna mindenha a szabadság szeretetének ősi erénye, akkor hazánkat annyi század vészeivel szemben hatalmasan dacoló államnak nem fogták volna megteremteni.²

A nemzet visszatért oda, ahonnan Kossuth kiindult, mert a nemzetnek nem volt késő visszatérni a kiinduló ponthoz. Csak nékie, Kossuthnak, neki egymagának volt késő: őt esküje kötötte a későbbi fejlődöttekhez, a végső, a végletes fejleményekhez. Bujdosásából nem tudott hazatérni, hanem távolban maradt, כחון על ראש דרור וכנס על הגבעה mint árboe a hegynek tetején s mint a lobogó a halomnak ormán.³ Úgy állott ő, hirdetve az alkotmány szentségét, amelynek áldásaiban nem osztozhatott, de amelytől nemzetét nem akarta többé megfosztani. A külföldön a koronázásig nem pihent Kossuth és nem pihent az a kisdud tábora, amely ő hozzá hű maradt. Támogatást kerestek mindenütt a magyar ügynek, feleletet kerestek mindenfelé a magyar kérdésre. S míg odakint keresték, mi idebenn megtaláltuk. Deák megadta a feleletet a magyar kérdésre; a magyar kérdés nagy kérdőjele eltűnt. Kossuth Lajos lemondott az emigrációnak föladatáról, nem conspirált többé, szólván: ime gyakorlatias igazságnak adott kifejezést böles Salamon, amidőn megírta az írásban, hogy minden akarata meg van a maga ideje a nap alatt.⁴ Az ő akarata nem keresett többé érvényesülést, mert a nép mást akart itthon, mint ő a számkivetésben és ő a nép ítélete előtt meghajolt — meghajolt, de künn maradt és a hazán kívül halt meg. Tudta ő azt nagyon jól, hogyha béke lesz itthon, ez a béke ő neki száműzés leszén és megírta régen, hogy im alig maradt egyéb fenn számomra, mint megkérni Olaszhon királyát, adjon menedékhelyet a szegény száműzött magyarnak maroknyi hátralévő napjaira. Mert ha már poraim hazám porával nem vegyülhetnek, olasz földön óhajtanám fejem az örök álmra lehajtani.⁵

Lelkének álma megfogant, teljesedék, és a fölszabadult olasz nemzetnek földjén hajtotta le fejét végső álmra. De haza-

¹ Midras Tehillim 45, 1. 2. — ² Szabó Károly, A vezérek kora IV. 1. —

³ Ézaiás 30, 17. — ⁴ Irataim IV. 469. — ⁵ Irataim III. 538. 1861. január 9.

hoztuk, hogy szentté jelölje fejfája e földnek egy zugolyát, ahová letettük végső pihenésre és hogy meggyújtsuk sirja fölött azt, amihez hasonlóak az igazak az írás tanítása szerint:

VII. למטה בית הקברות a *szentélynek* örök világító *mécsét*.

Visszaszáll lelkünk Kossuth Lajosnak életére, a temetéstől vissza a távol múltba s amint visszaszáll lelkünk, látjuk alakját a régi tanítók hét hasonlatában megjelenni: látjuk az önfényében ragyogó lángésznek napját; látjuk a hazája mint középpont körül híven kerengő holdat; látjuk az égboltot, amely fényét szórja nagyra, kicsinyre, hegycsúcsra, völgyre egyaránt; látjuk a villámot, mely gyújt, rombol, de amelynek rombolása szabadtítás; látjuk a csillagot, amely egünknek legragyogóbb csillagképében fénylik; látjuk a tűzliliomnak égő szirmát és megjelenik benne az ő lángzó ajaka, amely gyújtott, amint mi meggyújtjuk emlékezetére a gyásznak fáklyáját, amint mi meggyújtjuk a nagyszerű temetésnek szövétnekét. Kialszik a temetésnek szövétneke, kialszik a koporsót övező fáklyák világa: de meggyújtjuk neki a hazaszeretet szentélyének öröklámpáját, az emlékezésnek mécsét.

Bánatos lelkünk ott andalog sirja körül. Érette sír a mi dicsekvő jajsavunk, érette, a nemzet legsiratottabb fiáért. Amen.

* * *

Mindenható, irgalmas Isten! Megemlékeztünk jeles fiadról, akit e nemzetnek adtál, hogy fölszabadítsa nyomorából a röghöz tapadt jobbágyot, hogy fölszabadítson a középkor békóiból bennünket, akik e templomodban imádunk Tégedet, hogy fölszabadítsa az önkény igája alól ezt a nemzetet és szerezz vissza ezredéves alkotmányát. Elsírattuk őt Előtted és immár könyörgünk Előtted, könyörgünk, hogy akit három emberöltőn át a földön vezéreltél, ritka sorsra, fényes sikerre, sötét bánatra, aki híven megszolgált a földön, annak osztályrésze legyen a Te örök békességed a mennyekben. A hitnek bűhegesztő balzsama szálljon a mi sebhedett szíveinkre, szálljon reá az a boldogító sejtelen, hogy a halálnak tele nem tart, csak az öröklétnek tavaszáig, az öröklétnek tavaszáig, hol örökké élnek hulló virágok, kialuvó fények, hervatag remények.

Amen.

KOSSUTH LAJOS. VI.

Horgos, 1894. április 12.

אנן כמי טעמא אמרנן דאי? משום שיש בו ח' דברים הללו: יציאת מצרים וקריעת ים סוף וסחן תורה והחיות הסתים וחכלי של משיח. A szabadság ünnepének bevezető napja régi szertartásunk szerint a tegnapi szombatnak napja volt. Esztendő-ről-esztendőre megemlékezik a zsidóság arról, hogy kivonult elei-nek idején Egyiptomnak rabszolgaságából és amidőn erről meg-emlékezünk, a zsoltárnak szent igéi közül egy pár zsoltár az, melyet a régi bölcsek kiszemeltek, hogy ismételjük a szabadság ünnepének estéjén mint a hállél dicsőítő énekeit.

Ha kérdezzük, miért kell ép ezt a zsoltársorozatot éne-kelnünk, a régiiek azt felelik, hogy a zsoltárnak ép ebbe a néhány fejezetébe öt emlékeztető utalás van foglalva, utalás az egyptomi rabszolgaságból való kivonulásra, utalás arra, hogy a Vörös tengeren száraz lábbal keltünk át, hogy az Isten az ő tör-vényét milyen módon, mikor és hol nyilatkoztatta ki, utalás a messiásnak fájdmára és végül a halottak föltámadására.¹

Ezért az öt utalásért olvassuk, valahányszor megújulnak tavasszal a szabadság emlékei házainkban és zsinagógáinkban; a zsoltárnak eme fejezeteit, hogy megemlékezzünk arról az öt vallásos eszméről, amelyről soha megfeledkeznünk nem szabad.

I. Az öt közül az első: utalás arra, hogy szabadultunk ki Egyptom rabszolgaságából, hogy lettünk rabnépből szabad néppé. : דכתיב בצאת ישראל ממצרים בית יעקב טעם לען: Hogy kivonult Izrael Egyiptomból, Jákobnak háza az idegen nyelvű nép közül.² Kiszabadult a magyar nemzet 1848-nak törvényei által egy idegen nyelvű nép főnható-sága alól; mert idegen nép és idegen nyelv volt az, amely ebben

¹ Peszáchim 118a. — ² Zsoltárok 114, 1.

az országban uralkodott. — A régi világnak egy jeles embere, Szirmay István azt hagyta végrendeletében, hogy utódai a család egy tagját hívják mindig Tamásnak, hogy ne higgyen a németnek, a másikat pedig Jóbnak, hogy el tudja viselni a csapásokat, melyeket a német a magyarra mért.¹ De ez a nemzet még egy másik idegen ajkú hatalomtól is megszabadult a szabadságharc előzményei által, egy másik idegen nyelven beszélő osztálytól, amely pedig ennek a nemzetnek ágyékából származott, amelyet magyar anya szült. — A magyar nemzetnek felső rétegei, a mágnások, 1848 előtt beszéltek minden nyelven, amely Európában járja, csak magyarul nem. Ennek az osztálynak, amely a nemzetnek nyelvét nem akarta tudni, amely szégyelt magyarul beszélni, ennek túltengő hatalmától szabadultunk meg 1848-ban. És amidőn megemlékezünk arról, hogy Egyiptomból kivonultunk, akkor mindig meg kell emlékeznünk arról is, hogy eljött az idő és ütött az óra, amikor a mágnásoknak megtört oligarchiája és fölszabadult a nép, fölszabadult a jobbság: mindenki, akit ez a föld szült, ennek a földnek szabad polgára lett.

Rabszolgaszerű tompultsággal viselte ez a nép sok száz esztendőn keresztül a nagy urak jármát, mert a magyar nép jellemvonásai a sorshívó megnyugvás és türelem, az elbúsulás és az elkeseredés, de a fölhevülés és szélsőségekre buzdulás is!² Keseregtünk és búsultunk sok száz esztendeig, amíg végtére fölébredett a nemzetnek öntudata, fölébredt és azt mondotta, hogy elég volt a kesergésből, elég a búsulásból; a fölébredt nép helyet akar a törvényhozás asztalánál, ott akar lenni, amidőn az ő véré-ről, vagyonáról, jogairól rendelkeznek. És mi biztosította a nép jogos követeléseinek elismerését? Oly dolog, amelyet a köznép akkor meg sem értett, mert nem tudta még akkor a köznép azt, hogy az ő szabadságát azokból az apró ólom betűkből fogják összerakni, amelyeket a nyomdában a szedő összeró, hogy ottan rejlik a magyar nép szabadsága, a sajtó szabadságában. A sajtó szabadságát szerezte meg ennek a népnek KOSSUTH LAJOS, a sajtónak szabadságát, mert ő volt a magyar nemzetnek legelső és legnagyobb hirlapírója. Jól mondotta ő 1847-ben: Én egyike vagyok azon embereknek, akik éveken által érezték magukban

¹ Grünwald, A régi Magyarország 67. l. — ² Ipolyi, Történeti kongresszus 1885. 17. l.

nyögni mindazt, mi emberben szent, az Istennek szikráját, a gondolatölő censura járma alatt.¹

A sajtószabadság a nép szabadságának palládiuma, ezt ebben az országban, ezt az egész világon minden ember tanulja meg. Mindenki, akár tud írni-olvasni, akár nem, azt az egyet ne feledje el, hogy csak addig leszünk szabadok, amíg a sajtó szabad lesz, hogy azért lettünk szabadok, mert a sajtó szabad lett és hogy azért lett a sajtó szabad, mert Kossuth Lajos s nemzedéke sikra szállott érte.

II. A második, amire utal s emlékeztet a zsoltárnak igéje bennünket, a Vörös tengernek kiszáradása, hogy a nép száraz lábbal keresztül vonuljon rajta. Kossuth Lajos volt az, aki a kiváltságoknak, a privilegiumoknak és előjogoknak tengerét kiszárította. A kiváltságok nagy tengerét, mely sok századon keresztül mindig jobban megáradt, amely nem úgy tett, mint az igazi tenger, amely hol árad, hol apad, hanem mindig áradt, mindig terjedt: ezt a tengert kiszárította Kossuth Lajos. És mivel szárította ki?! Kiszárította, úgy mint az írás mondja: mikor a Vörös tengernél állottak a fölszabadult zsidók, akkor jött וַיִּבֶר ה' רִיחַ egy hatalmas, forró, keleti szél, amely elvitte a vizet: úgy jött Kossuthnak hatalmas lehellete, az a tűzlehellet, az a tüzes szó, az a lángbeszéd, amelytől kiapadt a kiváltságoknak tengere. Mert az ő szava bámulatos, csodálatos hatású szó volt. Benne nyilatkozott meg a magyar nemzetnek százesztendőös keserősége, benne nyilatkozott meg Kossuth Lajosnak tudománya, lángesze, alapos készsége, tüneményes ékesszólása, amely a szabályoknak szűk pántjait szétrepesztve, nem volt művészi tökélyű, hanem mesteri nagyságú.

III. A harmadik utalás a zsoltár énekes szavában a tórának, az Isten törvényének, a zsidó nép alkotmányának kinyilatkoztatása a Szinai hegyén.

Az Isten törvényt adott, hogy az ember megtartsa. Ez a törvény, amit Isten adott, alkotmánya volt a zsidó népnek és a zsidó népnek addig volt boldog élete, ameddig ezt az alkotmányt megtartotta ő is, fejedelme is. És a magyar nemzetnek addig

² Orsz. Besz. 9. l.

lészen boldogsága, amíg azt az alkotmányt megtartja, amelyet Kossuth Lajos neki kivivott 1848-nak tavaszán. Mert a magyar állam akkortájt meggyöngült középkori állam volt, mely hajdani nagyságának romjai közt tengve, már csak a múltak emlékezetének élt.¹

Nem volt nagy nemzet akkor a magyar. Mi tagadás benne, elnyomott nemzet volt, csendes és aluszékony. Aluszékony, álmatag nemzet volt a magyar 1848 előtt és aki fölébresztette ezt a magyar nemzetet, aki megszerezte azt az alkotmányt, amely szerint a nemzet nem áll egypár százezer nemes emberből, hanem áll a népnek millióiból, az Kossuth Lajos volt.

És Kossuth nem elégedett meg azzal, hogy csak a magyar népnek szerezzen alkotmányt, mert nagyon jól tudta azt, hogy ha Budapesten alkotmány van és Bécsben nincs, akkor a pesti alkotmány sem tart soká. Mert az ember — hiába — az ember nem lehet felemás, és nem szabad a császárnak Bécsben alkotmány nélkül kormányoznia, ha azt várjuk, hogy Magyarországon a király alkotmányosan kormányozzon.

Ezért mondotta ki bátran 1848 elején: Kimondám meggyőződésemet, miként hazánk alkotmányos jövője iránt mindaddig tökéletesen nyugodtak nem lehetünk, valameddig felséges királyunkat minden egyéb uralkodói viszonyaiban is alkotmányos országlási formák nem környezendik. Kimondám meggyőződésemet, miszerint én a nemzet által várt reformok tekintetében sem érezhetem hazánkat arra nézve biztosnak, hogy irányuk alkotmányos s eredményük a nemzeti szabadságnak kedvező leend, valameddig a velünk egy fejedelmet uraló birodalom kormányrendszere az alkotmányossággal egyenes ellentétben áll; valameddig azon státustanács, mely a monarchia közös ügyeit intézi s hazánk belügyeire is, törvénytelenül bár, de túlnyomó befolyást gyakorol, mind elemeiben, mind szerkezetében, mind irányában alkotmányellenes természetű.²

IV. Következik a negyedik utalás, amelyről megemlékezünk, amidőn együtt vagyunk, minden család a maga asztalánál az ünnep estéjén: a messiás születésének vajúdása. A messiási

¹ Horváth M. Függel. Hare I. 5. — ² Kossuth Országgy. Besz. (2. kiadás 1867) 71, 1848. márc. 3.

eszme élt Kossuthban! Százezernyi ember előtt beszélt egyszer Angolországban, amidőn kibujdosott a hazából és ez előtt a százezernyi ember előtt beszélt ő arról, hogy minő szép lesz az, ha eljön a nemzetek közt az örök békességnak ideje. És akkor azt mondotta Angliában: ¹ A béke szent szó, uraim. Nemesebb ösztöneink kifejezhetlen gyönyörsugárt lövelnek szíveinkbe, ha arra gondolunk, hogy jövőnd idő, midőn a világ minden nemzete a szabadság veleszületett jogának szent örökségébe visszahelyezve, a béke hálaénekére egyesülend s a szuronyok myriádjai ekevasakká, a kardok kertészkésekké kovácsoltatnak.

הבטו של משיח: a messiás vajúdása! Amióta ember születik a világra, azóta vajlódó fájdalommal születik s amikor a népek újjászületnek, akkor is vajúdás és fájdalom járja. Vajúdás és fájdalom járta, mikor a magyar nemzet újjászületett Kossuth Lajossal 1848-ban. Minden átalakulás küzdelem a megifjulás és elenyésztés, küzdelem az ó és új, a meglévő és keletkező között. Azért 1848-nak átalakulása nagy rázkódtatásokkal járt, nagy fájdalommal, nehéz küzdelmekkel.

A messiás életrekelésének szülőfájdalma! Evvel a szülőfájdalommal vajúdott az egész haza, mindnyájunknak anyja, de érezte első sorban az, aki legtöbbet szenvedett a honért: Kossuth Lajos. Tudta ő azt, hogy ez a nemzet a hosszú pihenés alatt elpuhult, leszokott a fegyverforgatásról, de tudta azt is és meg is mondotta az országgyűlésen, hogy ez a nemzet férfiasabbá válik még, mint valaha volt, de arra, hogy megérjék, két oktató közül egyre van szüksége. Vagy érlelni fogja az idő és gyakorlat, vagy — a veszély. Mert a veszély is nagy tanító,² és ha elég nagy leszen a veszély, a nemzet is elég nagy lesz! Elég nagy volt a veszély és a nemzet megmutatta, hogy ő is elég nagy. Nem is a nemzeten múlt, hogy Kossuth Lajosnak fáradalma hiába esett, nem a nemzeten múlt, nem azokon, akik akkor elmentek harcolni a szabadságért, a királynak trónjáért, koronájának épségeért. Nem a nemzeten múlt! Nem vert le bennünket a horvát bán és nem vert le bennünket az osztrák hadsereg; hanem leverte bennünket a versengés mi közöttünk, letiport bennünket az idegen hatalom, amely segített elnyomni ezt a nemzetet, úgy, hogy húsz eszten-deig nem tudott magához térni.

¹ Irataim II. 248. — ² Országgy. Besz. 93. I.

V. És következik az utolsó, amire a zsoltár utal bennünket, ha elközelg a szabadság ünnepe: חיים ושלום a halottaknak föltámadása.

Halott volt a magyar nemzet 1849 nyarán és azt hívők, többé föl sem támad. De föltámadt! Föltámadt sírjából, mert elérkezett a föltámadás ideje. Csak egy nem támadt föl a magyar nemzettel: Kossuth Lajos, aki elbujdosott mitőlünk és nem tudott haza jönni. Mert mikor ő elment, akkor úgy érezte, hogy él még a nemzethen 1849-nek szelleme. Ez volt az ő reménye, várakozása. Azt hitte, hogy mindent ki lehet vívni, mindent el lehet érni, amit akkor követelt, amikor ő vezérelte a nemzetet. De a világtörténelemnek menete másra tanította a nemzetet, mint arra, ami 1849-nek volt hagyománya, másra tanította, és maga Kossuth volt az, aki megmondotta még amikor Angliában járt, hogy tudom én azt jól, hogy a gőzgép és a villanydelejes táviró korában eszmékkel van telítve a levegő, melyekkel szemben a rideg önkény hosszú időre tarthatatlan.¹

És a rideg önkény megakart békélni a nemzettel, ki akart egyezkedni mivélünk. Eljött az idő, amidőn vesztett csaták árán megtanulták megbecsülni azt a nemzetet, amely föl tudott kelni Mária Teréziáért, vérét áldozni és életét, amely a magyar király trónjához mindig hű volt szívének, lelkének mélyén. Eljött Deák Ferenc és érvényesült föllépésében az a tapasztalás, hogy minél nagyobb a zeneköltő, annál merészebben tudja harmóniába fűzni a hangsor ellenkező hangjait; minél jelesebb a zenész, annál merészebben tudja összeegyeztetni azokat a hangokat, amikről azt hitték, hogy együtt soha harmoniát, egyező hangzást nem adnak. Deák megteremtette azt a csodát, hogy a királyi háznak és a magyar nemzetnek kétszólamú éneke harmoniába kél, bebizonyította azt, hogy háromszáz esztendő vizsálya után elérkezett az a nagy pillanat, amidőn a magyar nemzet kezét fog dicső királyával s beteljesedik, ami oly régen volt igaz, hogy a legelső magyar ember a király.

Századok óta nem volt királyunk, aki tőlünk nem lett volna idegen; háromszáz esztendeje nem volt a magyarnak királya, aki a nemzettel a haza nyelvén tudott volna beszélni, úgy mint dicsőségesen uralkodó királyunk.

¹ Irataim II. 250.

Nem volt, nem volt a magyarnak székvárosa és nem volt a magyarnak királyi udvara, ami léssen a közel jövőben, hanem voltak udvari méltóságok, amelyek közé fölszívódott néha egy-egy magyar mágnás, de olyan mágnás, mint az, aki nem tudta megérteni még most sem a trónnak árnyékában a Magyar Tudományos Akadémiának gyászát Kossuth Lajosért. Teljes összhang állott helyre a fejedelem és az ő hűséges népe között, mert egybe-
 forrott a királyság és a nemzet. A királyság a magyar állameszme képviselője, a közjog és közérdek hatalmas tényezője, amely fölemelkedve a társadalmi tényezők fölé, nemes eszményi tartalommal telt meg.¹ Nincs áldatlanabb árulás, és nincs álnokabb álnokság, mint ha valaki azt meri mondani, hogy amidőn a magyar nemzet Kossuth Lajos sírhalmára borul, királyától elfordul. Nincsen nagyobb álnokság, mint azt mondani, hogy ennek a magyar nemzetnek millióiban nincsen annyi becsület, mint egyetlen emberben, ha mindjárt fejedelem is. Bécs felé ha nézünk a mai napon, akkor azt látjuk, hogy a königgrätzi győző unokájának szövetségese a mi királyunk és ha Olaszország felé tekintünk, ott a solferinói győző fiának bajtársa a mi királyunk. És az az idegen fejedelem, az az egy ember, az megérdemli a bizalmat, és a magyar nemzet milliói, ezek nem érdemelnék? Csak épen mi bennünk nem lehetne bizni? Merné-e valaki azt mondani, merne-e valaki kétkedni abban, hogy itt vannak a trónnak szövetségesei, hogy mi vagyunk a trónnak támaszai, mi vagyunk a királynak leghívebb frigyestársai békében, háborúban egyaránt! Nagy látvány az, én édes Véreim és Atyámfiai, nagy látvány az, amit tegnap Bécsben láttak: hogy a német császár magyar ezredének egyenruhájában jelenik meg egy magyar huszár-ezred élén. Nagy látvány, a békének egyik biztosítója az, hogy Európának közbülső három nagy fejedelme békében egyesült, de még nagyobb látvány, hogy ez a magyar nép, ez a romlatlan magyar nép, amelynek annyi baja volt háromszáz esztendőn keresztül, amikor föltették a királynak szentelt fejére a szent koronát, hűséget fogadott és ezt a hűséget megtartja utolsó lehelletéig.

Jól mondták azt az ország házában: Nekünk Kossuthnak emléke nem fegyver, amelylyel küzdünk, hanem ereklje, amelyhez zarándokolunk! Az ereklje a békének jelképe és nem a

¹ Grünwald, A régi Magyarország 67. l.

háborúé: Kossuth Lajosnak sírja is a békének jelképe lesz Magyarországon, a béke jelképe a magyar nép előtt mindig és sohasem a háborúé, a lázadásé, a forradalomé. Kegyelettel adózunk megdicsőülő emlékének, kísérik őt honfiúi bánattal sírhantja felé, kísérik buzgó imádsággal az örök bírónak trónja elé, ahol be fog számolni arról a sok nagyról, dicsőről és jelesről, amit a föld népéért tett világéletében.

Mert Kossuth Lajosban összpontosult a magyar nemzetnek egész kegyelele, minden, ami bánat, ami bú, ami fájdalom, minden, ami visszaemlékezés volt a rémes napokra, minden ebben az egy kegyeletben egyesült és ezzel az egy kegyelettel el is temetkezett az ő sírjába, amely szent lesz az utódok előtt is, mert úgy mondotta Kossuth Lajos, még amikor külföldön járt, úgy mondotta ott annak az idegen népfajnak Angliában:

És vannak irtózatos emlékek, melyeket az idő balzsamos ujjai sem törölhetnek el, melyeket, mert felejthetlenség, megbocsátani embernek nem adatott. A legyilkoltak csontjai elporlanak, a könnyek árja kiapad, az özvegyek és árvák gyászruhái elrongyollanak: de az emlékezet megmarad. Odaül az asztalhoz megkészeríteni az árvák morzsa falatját, ürmöt vegyíteni a szomszédhozónak poharába; ott reszket az árnyképben, melyet a házi tűzhely játszi lángja a padlóra vet; belevegyül a szendergőnek kínos álmaiba; hazajár kísértetiesen a nemzet nagy temetőjéből, mint a lelkiismeret marcangolása a bűn lakába. Hiába, hiába! A szívnek meg van a maga törvénye, mint a világtestek forgásának meg van. A szeretet Istene az emberi szívet nem érzéketlen kőből faragta!¹

És ezért megindult az emberi, a hazafiúi szív, amidőn Kossuth Lajost temették és mindez a felejthetlenség érzés, mindez az ő koporsójával sírba szállott. Mindent, a múltnak minden bús emlékét, mindent eltemettünk ő vele, aki egymaga hordotta a nemzet fájdalmát kebelében. Csak egy maradt meg: a hála ő iránta és a hála a mennybéli Gondviselés iránt, aki nekünk őt ajándékol adta.

És ha megemlékezünk a föltámadásról az ünnepnek estéjén, akkor nem arról emlékezünk, hogy a gyűlölet támadjon föl, hanem föltámad Kossuthnak sírjából a hazának szent szerelme,

¹ Irataim II. 249.

föltámad a háladatosság és a haza nagy fiának szent emlékezete. Azért ha megüljük, én édes Véreim és Atyámfiái, ha megüljük majd a héten a szabadság ünnepének beálltát, akkor üljétek meg, megemlékezve arról, amire a régiek utalnak e nagy ünnepen: hogy rabok voltatok és hogy fölszabadultatok 1848-ban; hogy Kossuth Lajos kiszárította a kiváltságoknak vörös tengerét s megadta a népnek az őt megillető alkotmányt, oly alkotmányt, amelyet ez a nép egy nappal sem fog túlélni! — Emlékezzünk meg, hogy a messiás vajúdó fájdalmát szenvedte érettünk és kiérdemelte, hogy halottaiból fölkeljen és az örök világosság fényeskedjék neki.

Amen.

HORVÁT BOLDIZSÁR.

Szeged, 1898. november 8.

כי הליך האדם אל בית עלמו ושכנו בשוק הסופרים Mert elmégyen az ember öröklétének házába és a siratók az utcán szertekörüljárnak.¹ Körüljárnak, úgymond a régi fordítás, במסדרין דמסחרין לסתכן דין חושבנך körüljárnak számonkérve tetteit az Úr angyalai, mint az írók, kik körüljárnak, hogy följegyezzék számadásaid követelését.²

Elment a jeles férfiú öröklétének házába és keresék az írók, a napi események serény számadói, a nemzet halottainak siratói, keresék emlékezetükben, mi okon kelt halála részvétet mindenütt, honnan az a nagy tisztelet, mely nevét környezi, azt a nevet, melynek viselőjét kortársai már szinte elfeledték.

A közönség hírszomjának gyorskezü napszámosa nem ér reá kutatni. Főlemlít, megemlékezik, de behatóan nem méltat és nyomán a nagy közönség is megáll egy pillanatra, megemlékezik, de behatóan nem méltat ő sem.

Az ismeretek betűsoros tára útjára bocsátja a halálhír nyomán összetömörített adathalmazát, melynek apró, tömör szedése elhárítja magáról az olvasó figyelmét. Az utcán jár szertekörül a siratók e köre, megírja, ami él a kortársak tudatában, de akiben elevenebb érzék van a történelmi nagyság iránt, aki a hála emlékmécsét gyújtotta meg a nemzet nagy fiáért, az mélyebben óhajt elmerülni emlékében, méltánylatában.

* * *

Minél nagyobb a jellem, annál egyszerűbb a formulája, aminthogy egyszerű a jeliséje annak az életnek, amelyet hálás kegyelettel akarunk e komoly órán taglaló méltatásban szemünk

¹ Koheleth 12, 5. — ² Targum ugyanott. Geiger jüd. Ztschr. VI. 166.

előtt elvonultatni lelki épülésünkre, hálánk jelzésére. Egyszerű Horvát Boldizsár életének alapigéje, e héten hallók az írásból: Mert tudom, hogy megparancsolja fiainak s az ő házanépének utána, hogy megőrizzék az Úr útját *לעשות צדקה וחסד* és cselekedjenek jogot és igazságot:¹ a mai kor nyelve szerint, hogy óvják a jogérzetet és gondjaikba vegyék az igazság szolgáltatását.

*
*
*

נמצא שם ה' סדרות Öt méltóság volt őseink jeruzsálemi szentélyében;² mind az ötnek föladatát egyesítette magában igazságügyünk most gyászoljuk úttörője.

I. Az első méltóság *בן נדב*, a *főpap* tiszte.

A szabadság eszméinek fölcent főpapja volt. Áldozott az elvek oltárain, áldozott, de nem elveket, hanem fölállozta önmagát. Azon nemzedék sarja vagyok, mondhatá, amely az elvek kultúrában nevelkedett föl.³ Ez elvek szőlítetták utóljára parlamenti harcra 1890 novemberében az eszméknek csaknem világtalanná lett agg főpapiját. Zajos helyeslés kísérte szavait, mire ő így folytatá: Örömmel veszem a ház helyeslő nyilatkozatát. Ismerem e házat; ezen légkörben öszültem meg. Tudom, hogy az elvek oltárai nem dültek mind halomra, meg vagyok győződve, hogy e nemzedékben is van hűség, kegyelet és ragaszkodás a nemzeti nagy korszakok hagyományai iránt. Voltak és íme vannak pillanatok, midőn e termet nagy ősök szelleme lengi át.⁴

Nagy ősök szelleme hatotta őt át, azért a gyakorlati élet az eszményiség talapzatáról őt nem szállította le. Az ő nemzedékének meggyőződése az volt, hogy nincs gyakorlatibb, nincs eredményesebb, nincs realisabb és parancsolóbb hatalom, mint az eszme.

Gyönyörűen fejté ki ezt az Akadémia előtt, midőn Szemere Bertalannak, a legidealistikusabb államférfiúnak emlékezetét ünneplé remek parentátióban.

Nagy tanuság, úgymond, látnunk, hogy azon úgynevezett ideális államférfiak nélkül, akik az 1848-adiki eszmék magvait elhinték, hazánk talán még egy hosszú századot fecsérelt volna

¹ Mózes I. 18, 19. — ² Bertinoro, Sekálim 5, 2. — ³ 1883. nov. 18. Zeller, A magyar egyházpolitika II. 1196. — ⁴ Ugyanott 1403.

el apró csatározásokban, folytonos vajúdásokban ama nagy vívmányokért, amelyeket ma már tényleg élvezünk . . . Az emberiség, a nemzetek történetében azok voltak az emelkedés legfényesebb korszakai, amelyekben a máról holnapra való kormányzás kényelmes tanát magasabb, merészebb eszmék uralma váltotta föl.

Ma nemcsak a törvényhozás, hanem a hírlapirodalom teréről is letűnt az eszme. A mai nemzedéknek csak rögtöni, csak kézzel fogható eredményekért van lelkesedése. Mintha megváltozott volna a nemzet géniusa! Mintha a politikai és polgári szabadság védeiről csak akkor lett volna időszerű szónokolnunk, amikor azokat megteremteni — nem állott hatalmunkban.

Ilyennek látta az újabb nemzedéket és azért a pártérdekek és pártszenvédek hullámain kívül foglalt állást.¹

II. A második méltóság: a főpap helytartója.

Főpapja volt az eszmék oltárának, a magyar új jogélet megteremtésének Deák szellemében: Deák a Mózes, Horvát e Mózesnek Árona, aki képében cselekvék mint Deák mása, tolmácsa, helyettese. Ha fia lett volna, akkor sem hasonlíthatott volna lelki vonásaiban jobban hozzá, mesteréhez, egyenes észjárásában, igazságszeretetben, puritán jellemben. Rajta kívül csak Csengery tudta úgy alakba önteni Deák eszméit, hogy a haza bölcsének gondolatai világosságukból, kristályos átlátszóságukból nem vesztek semmit.

Újabb alaptörvényeinkben Deák bölcsesége, de Horvát tolla szól hozzánk. A kiegyenlítés munkálatait ő idomította törvénynyé.²

Érdekesen tükröződik a mesterét is befolyásoló tanítvány viszonya mesteréhez abban a jelenetben, melyet egy közreadott töredékben leírt.

Emléktöredékek köz- és magánéletéből, így nevezi emlékiratait,³ melyeket feszült érdeklődéssel vár újabb történetünk minden barátja s melyekből ezt a részletet Deák beszédeinek monumentális gyűjteménye számára átengedte.

Engesztelő mérséklet, szívós, csüggedetlen kitartás, alapos tudás tették őt mesterével rokon lélekké, hagyományainak letéte-

¹ Budapesti Szemle 1886, 440. — ² Deák Beszédei V. 79. — ³ U. o. 347.

és szabatosan megállapíttatik; teljesen biztosíttatik a bíró függetlensége fölfelé a hatalom irányában s biztosíttatik lefelé is azok irányában, akik fölött ítéletet mond; a bíró hatalmát az állam megbízásából veszi át; a bíró a tekintélynek és elfogulatlanságnak oly magaslatára emeltetik, hová a párt- és egyéb szenvedélyek hullámai egykönnyen föl nem csaphatnak; végre kiterjesztetik a személyes felelősség elve a bíróra is.¹

Ezek az elvek teremtték később, hivatali utódai alatt, a magyar bíróságnak s ügyészségnek azt a szellemét, amely ma az új Magyarországnak méltó büszkesége, legszebb alkotása. A büntető törvény javaslatát hivataloskodása első évében elkészíté, átadomítva az 1843-adiki javaslatot, melyet méltán nevezhetett kora büszkeségének.² A bilincs, botbüntetés és vérdíj középkori maradványait eltünteté s javaslatában a halálbüntetés eltörlését benne hagyá.

A középkor egyik szégyenletes maradványa volt a zsidó eskü is, a régi német törvénykönyveknek hozzánk is átcsempésztett, Verböczy szentesítette rút kinövése. Szegedre fordult, mint a zsidó házassági jog rendezésének kérdésében is, a zsidó eskü kérdésében Istenben boldogult atyámhoz, akinek történetileg megokolt tudományos jelentése alapján a zsidó esküt hazánkban eltörlölte.

De nagy hálával tartozik neki a magyar zsidóság különben is.

Már az egyenjogusítás első javaslatának 1848 augusztus harmadikán ő volt az országgyűlésen előadója. Röviden fejezte ki véleményét, mondván: Mind a legújabb törvényekben foglalt elvek alapján, mind az igazság és humanitás örök törvényei szerint, de a nemzet osztatlan erejének és egységének tekintetéből is, az izraelitákat, polgári jogokra nézve, az ország többi lakosai-
val egyenlősíteni kell.³

Mint mindenben, úgy ez ügyben is végig megmaradt meggyőződése mellett. Szembeszállott minden előítélettel, azzal is, mely felülről a hatalom nimbusában, azzal is, mely alulról a népszerűség kacér mosolyában jelentkezik.⁴

1883 november 18-адikán újból a zsidó kérdésről nyilatkozott a parlamentben.

¹ Deák beszédei VI. 209. — ² Szemere emlékezete 32. Deák V. 220. —

³ Zeller I. 174. — ⁴ Zeller II. 1196.

Azon súlyos vádakat, amelyek a legújabb időben a házon kívül és belül a zsidóság ellen fölmerültek, a szenvedély sugalta s a szenvedély mindig vak, elfogult, egyoldalú, igazságtalan . . .

Alig folyt le még másfél évtized, hogy a zsidó emancipációról szóló törvény a zsidóság korábbi elszigeteltségének véget vetett s előtte a polgári és politikai jogok sorompóit megnyitá, míg azonban a társadalom — csak valljuk be őszintén — még máig is mögötte áll a törvényhozás liberalismusának . . .

Ki merné kétségbe vonni azon jelentékeny hódítást, amelyet a nemzeti nyelv és nemzeti szellem a zsidóság körében tett? Talán egy faj sincs az országban, amely e tekintetben a zsidóságot túlszárnyalta volna. Vannak közöttük, akik jellem, tudomány és műveltség tekintetében a magán- vagy közélet legnemesebb alakjai között foglalnak helyet.¹

Az ő miniszteri működése hozta meg 1867-ben az egyenjogúsítás érett gyümölcsét a hazai Izraelnek. Emlékét hálás kegyelettel őrizzük.

Hálás kegyelettel adózik megdicsőülő emlékének testvéri szívem is, hiszen az ő előítéletet nem ismerő nemes lelkének köszönjük, hogy boldogult Tóbiás bátyám előtt a közpálya, melyen oly gyorsan volt emelkedendő, megnyílt. Rövid volt, fájdalom, az a fényes pálya, korán sirba szállottál, feledhetetlen bátyám, de aki benned a komoly munkást, a megbízható jellemet s mélyreható jogi ítéletet korán fölismerve, előtted a közpályát megnyitotta, annak emlékét holtunk napjáig híven őrizi hálás szívünk.

IV. אֲשֶׁר בְּיָמָיו a negyedik méltóság: אֲשֶׁר בְּיָמָיו: *aki a szónak hatalmával*² *van megáldva*, mint ő meg volt áldva véle.

Telítve a tudás bőségével, támaszkodva a jellem szilárdságára, hevülve a meggyőződés melegétől, megáldva ragyogó, megázó előadással, költői képzelettel, a szónak elragadó bűbájával szónokolt.

Lángoló ajakkal, lángzó lelkesedéssel, lendületes, erőből duzzadó igékkel, gyújtó hatással szólt. Szónoklata a formában tökéletes, a kifejezésben ki nem merülön gazdag, tartalomra találó, ötletes, szikrás vala. Szónok volt a Kölcseyek, a Kazinczy Gáborok kohából, szónok, aminőt még a magyar közélet is ritkán terem.

¹ Ugyanott II 1192. — ² Hórújóth 13 a.

Minő nemes páthos volt előadásában! Mi már nem is hiszünk a politikai szónoklat nemes páthosában, annyi az álság közéletünkben. Annyira visszaélnék a szóval, hogy már nem meggyőzni, nem mondani akar a szó valamit, csak pusztán elhangozni akar. Maholnap már nem eszméleti tartalma, csak időbeli tartama számít a beszédnek.

Nekünk a nagy elvi harcok nyelvezete, szárnyalása mintha idegen nyelv, megérthetetlen lendület volna: pedig ez a fennszárnyaló, ez a meggyőző ékesszólás teremtette meg az új Magyarországot és az előkelő, nemes, mindig mértéktartó szónoklatban elsők között volt Horvát Boldizsár.

Átlátszó, tiszta jellem, melynek nincs rejteni valója; mélyreható, széles alapú tudomány, melynek teljéből szinte könnyű meríteni; rendíthetetlen ragaszkodás régi elveihez, melyek uralkodtak minden gondolatán; nemes egyszerűsége a kifejezésnek, mely még magánleveleire is a classicitás bélyegét nyomta; az öszinteségnek sikraszálló merészsége és végül keblének költői ihlete: ezek tették őt az ékesszólás mesterévé, beszédeit a szónoklat remekeivé.

És hogy nem egyéniségének varázsa, nem pusztán előadó szavallatának zenéje tették kiválóvá szavát, azt mutatja az, hogy tolla ép oly hatalom volt közéletünkben, mint élő szava. Csengery mellett Deák eszméit leginkább ő formulázta; az első, a nagy miniszteriumnak nem szónoka volt csak, hanem tolla is; és királyi ajakra méltó volt, amit ő megírt.

Nagyrészt az ő tolla adott törvényalakot a kor vívmányainak.

Gyarló gyermeki gyakorlat, amit ma irnak a közélet szolgálatában, ha az övéhez fogjuk. A haladó nyelvtudomány nem tudja pótolni az irálynak ama fogyatkozásait, melyek a hanyatló ízlésnek és a pusztán hírlapi közleményeken élősködő felszínes műveltségnek sajnos, de szükségszerű következhesei.

Eszményekért hevült s azért eszményi szónok volt Horvát Boldizsár, szónok és költő. — Költői lélek nyilatkozik verseiben, de költői lélek nyilatkozott magánéletében is. Özvegységének idején azt írhatta magáról: Nőmmel huszonöt éven át úgy éltem, mintha folyton csak udvarlója lettem volna.¹

¹ Horvát Boldizsár levele néhai Holló Sándor országgy. gyorsíróhoz, ki több éven át titkára volt s kit bizalmával és barátságával kitüntetett, 1887 jún. 30.

S minő hangulatos, minő megható az a bús ének, melylyel hitvese halálán álmoképet sző szenvedő szíve, mintha róla szólna az írás igéje Dánielről, „aki nevezteték Boldizsárnak és דניאל בן בלזיסר megértett látomást és álmokat”.¹ Így szól amaz álmoképben:

Mi szép, egy jobb jövőért küzdenünk!
Alkotni, hol majd minden romba dült!
S mily magasan dobog fel kebelünk,
Ha egy-egy alkotásunk sikerült!
A siker jutalma úgy egész,
Ha a babéron ott rezg könnyetek!
És ezt gyászolta benned bánatom —
Mit szenvedék, azt el nem mondhatom

— — — — —
Nincs kéz, mely lesimítsa homlokunk
S a lázzal égő sebre irt tegyen,
Amelyet itt benn titkon hordozunk:
E kéz hiányát sýnlyi bánatom,
Mit szenvedék, azt el nem mondhatom.²

V. Az ötödik méltóság נבחר: *kinestáros*. Kinestáros volt: egy eszményi tökélyű jellemnek őre.

Egész hosszú pályáján hű maradt önmagához, jogérzete a legnagyobb izgalmak közepett is rendületlen maradt.³

Mintha önmagáról mondotta volna, amit Mikó Imre jellemzéseül mondott: Lényével a jó, a szép, a nemes szeretete annyira összeolvadt, hogy ő e nélkül nem is képzelhető. Ez volt az ő természetes látköre, amelyen túl nem hatott tekintete; ez volt az ő erkölcsi légköre, amelyben élt és mozgott s amelylyel lelke táplálkozott.

Ezt a légkört érezte ő oszlónak, más sűrűbb, nyomasztó, párás atmosphaera nehezült mellére, ha aggkorában elhagyta magányát. Fájlata hangon mondta el ebbéli panaszát s lemondott arról, hogy e légkörben mozogjon.

Lelki világának élt innentúl, de azért, ha voltak, akik nálánál több sikert mutathattak föl, nem volt egy is, aki őt a valódi nagy jellem alapvonásaiban, a szív jóságában és a lélek nemes-ségében túlhaladta volna.⁴

¹ Dániel 1, 17. — ² Budapesti Szemle 1886, 106. 107. — ³ Szemere emlékezete 27. — ⁴ Gr. Mikó Imre emlékezete 34.

Ugyanaz volt ő aggkorában, mint 1849 márciusában Debrecenben, hol az igazoló bizottság vétkezett Széchenyi István ellen, gyanúsító kifejezéssel, avval: hogy betegnek mondatik, akarván őt az igazolatlanul távollevők sorába igtatni. Férfiúi bátorsággal szólalt föl, szót emelve a legnagyobb magyar meggyalázása ellen s utalva arra, hogy erkölcsi lehetetlenség Széchenyit a nem igazoltak sorában hagynia a magyar országgyűlésnek.¹

Eme múltját soha meg nem tagadott jellem az, mely megtiltá, hogy a hatalomtól megválva, annak szokásos külső díszéből² bármit is magával vigyen a magánéletbe. Az ő síremlékére nem szabad többet írni, mint pusztán nevét. Mesterének tanítványa maradt ebben is. Két síremlék fogja hirdetni ezt a tanítást: két-két szó csak mindegyiken: Deák Ferenc az egyiken, Horvát Boldizsár a másikon. Semmi cím: csak pusztá név, de a haza történetébe véssett nevek.

Történetkönyvébe van neve vésve a hazának, amelyet szeretett hű szívének egész erejével. Honszeretetet vezérelte őt.

Honszeretet, nemesebb lelkek szűztiszta rugója!³ Nemes lelkének nagy gondolataival tölté meg hatalmát, nem hatalma tölté el gondolatait.

Az ellentét az elhúnytakat mindig kész kiemelni az élők rovására. Ne legyünk igazságtalanok élő jeleseink iránt. Az alkuvás korának meg vannak alkuvói, amint meg voltak az alkotás korának alkotói.

Ki volna felelős érte, hogy nagyobb kor volt az alkotás kora? Nagyobb idők, nagyobb emberek!

Figyeljük meg, mit mondott ő maga e nagyobb időkről:

Egy érdekes korszak kezd bezárulni mögöttünk. Végnyomai lassankint szétfoszlanak, elmosódnak, mint a ködfátyolkép, melynek rejtélyes alakulásaiból fokozatosan, majdnem észrevétlenül egy új tájkép bontakozik ki. Nekünk, kik e kor szülöttei és tanúi voltunk, nekünk nehéz megválnunk e korszaktól. Szívünk összeszorul, látván, mint tűnnek el egymásután az élő alakok, amelyek e korszaknak jellemet adtak; mint hull szét izenként az élő kapocs, amely bennünket e korszakhoz fűzött, e korszakhoz, amelyben megjelent a nagy szellemek egész táborá. Ezekkel

¹ Zichy Antal, Gróf Széchenyi István életrajza II. 243. — ² Szilágyi Dezső gyászbeszéde. — ³ Horvát Boldizsár, Magyar Salon. X.

derült föl az a kor, amelynek csodás eseményei és eredményei előtt a leghidegebb történész is mindig bámulattal fog megállapodni. Mintha óriások keltek volna versenyre egymással; nem hogy leküzdjék, hanem hogy túlszárnyalják egymást. Voltak, akik fölriasztották a nemzetet halálos dermedéséből; voltak, akik nagy tettek nagy rugóját, merész ambíciót és lobogó szenvedélyt oltottak a nemzet vérébe; míg mások a siker titka gyanánt, a mérséklet bölcseségének törtek útát. Eme korhoz, a nagy szellemek e táborához tartozott gróf Mikó Imre is.¹

Eme korhoz, a nagy szellemek e táborához tartozott Horvát Boldizsár is. Nem mint ő mondotta: mint a lezáruló kornak hulladozó maradványa, hanem mint rajzó csillagok ragyogó rajának bezáró csillaga!

Vezércsillagához hű maradt: *עצמי פה* jog és igazság vezérelék. A költő szónok, a jogtudós államférfiú magasabbrendű szellem volt, azért a pusztá főrendek közé nem sorozhaták! Magasabb méltóság volt az övé, a Teremtőtől nyert ajándék volt az az ötszörös méltóság, melyet ő viselt: soha nem lohadó lelkesedéssel a szabad eszmék főpapja volt; bölcs mérséklettel a haza bölcsének lelki mása lett; széles szemkörrel döntő súlyú államférfiúvá nőtt; elragadó ékesszólással tündöklő szónok, egy nagy kor eszméinek utolsó egyéni letéteményese lön; mint hűséges kincstartó, átlátszó tisztaságú jellemnek hű őre maradt. Hazafiság ösztönözte, kötelességtudás vezette, becsület emelte, munkásság, nagy tehetségeit is túlszárnyaló szorgalom éltette, az öntudat jutalmazta.

Legyen immár jutalma földnek pihenése, öröklét nyugalma, az utókor hálája s a mennyei békesség üdve.

Amen.

¹ Mikó Imre gróf emlékezete.

MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKE. I.

1892.

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאוּם מִמִּצְרָיִם מִבְּיַת עַבְדִּים. És szólott Mózes a néphez: emlékezzél meg erről a napról, melyen kijöttetek Egyiptomból, a szolgák házából.¹

Az Egyiptomból való fölszabadulásnak ünnepe közeledik és ez emlékünnepet hirdeti már e héten az írás ígéje. Ugyanily ünnepet ülünk meg ma, hazánk szabadságának emlékünnepet. Visszaszáll lelkünk közel félszázaddal a múltba s látja, hogy a kiváltságosok megértik a kor szavát: nemzetet alakítanak a pórból, jobbágyból, polgárból, nemesből együttesen.

De mert a nemzet ez új egésze biztosabb alapja saját alkotmányának, mint a kiváltságos rendek kasztjai, azért eskürentő hűtlenséggel támadnak reánk és harcra keltik, késztetik a trón leghívebb támaszát, a magyar nemzetet.

Maholnap — s az ifjuságnak már ma is — szürkellő múlttá, megdicsőülő, mesés hajdanná válik ama harc, ama harenak győzelmei, váratlan diadalmai és rémlátomásnak beillő végezte! Mi már csak hírokból ismerjük a csatatereket, a hősök sirjait; pedig

Hol honfi hunyt, egy szikra ég fenn a sírhalmokon
S balszázadoknak éjén át e lángban él a hon!

Mint vihar szelére a meglapult habok, úgy kelt föl a testvér-harc viharára a fölzaklatott nép. Készületlen volt a harcra, de a lelkesedés fegyverházából tűzlelkű vezérének gyújtó szavára csata-készen állottak elő a nemzetőrök zászlóaljai, az őrseregnek had-oszlopai, vitéz honvédeink tábora. És ti, a népfogyató harc túlélő, utólmáradt tanúi, a honrendítő küzdelem megkimélt vitézei, kiknek

¹ Mózes II. 13, 3.

repkényes homlokán a nagy idők visszfénye sugárzik, ti, kik ama leforgott embernýomból megmaradtatok — keblünket hullámzásba hozza, hogy titeket gyermekeinknek még megmutathatunk, mint a nagy múltnak lélekillető emlékeit, a nemzetnek élő ereklyéit.

Mint a szántóvető hálás, könnyes szemmel tekint az égen úszó felhőfoslányra, melynek méhéből az áldás lehullott kezének munkájára: úgy tekint megindult kebelével a haza ifjúsága reátok, a nemzeti hadseregnek, az áldást hozott zivatar felhőinek megmaradt foszlányaira, az agg harcosok tiszt es csoportjára.

De a dicsőség mellett a szomorú végkifejlés emlékét is földidézi a honvédzászló: jött az idegen hatalom, mely egy nyomon járt a nemzet elleneivel; jött a gyászos diadalmenet, mely elhunyt, szabad szíveken gázolt; jött hazánkra hosszú, földszarki éjszaka. Sívár nyugalomnak bús éje borult reánk.

Úgy látszott, hiába onta vért a nemzet: az eltiprás kora következék. Lelkünk telegyült nehéz fájdalommal. Elfélemlt, csüggedt a remény is bennünk. Korlátos volt a beszéd, rabként szólt suttogva a nyelv, a honfiak keserve a halálesend néma nyelvén beszélt. A nyűglődő, elégületlen, fájdalmas évődés korszaka elfásita minden érdeket a köz iránt; azt hívők már, elmállik, nyomorultul elvész, eltöröltetik a magyar nemzet. De íme, a fanyar éveket, a tespedt világot, a kinos, vajodalmas esztendőket a birodalmat megrendítő balság nyomán fölváltotta az alkotmány újjáébredése. A haza bölcese, ki közel két évtizeden át vigasztalás szeliden nehéz panaszú nemzetét, fölépíté az új Magyarországot, március tizenötödikének gyümölcsét. Mert annak gyümölcse, bár későn érett gyümölcse volt a kiegyenlítés alkotása.

Van gyümölcs, mely fáján nem tud megérni, hanem utóérését sötét takaró alatt várja: ily sötét takaró érlelte meg az elnyomatás korában a március gyümölcsét. Nem vakkor volt, aminek Bécs hirdette, nem vakkor, amely soha édesre nem érik, hanem nemes, délszaki gyümölcs, mely a szenvedésnek melegágyában nyerte édességének, érésének teljét, levét, zamatját.

És március tizenötödikének utolsó gyümölcsei most vannak erőfélben, ha ugyan a pártok versengése meg nem akasztja a márciusi eszmék diadalát, ha a magasba indult szekeret egynémelyek vakbuzgósága ki nem zökkenti vágásából.

Közel van, úgy hiszszük, az idő, amikor beigazul, hogy nem dőre álom s nem merő képzelődés, hogy a haza minden fiát egyenlően édes gyermekének fogadja, nézi. Ahol egy a kötelesség, egy léssen a jog is; az álladalom egyenlő mértékkel fog mérni mindenkinek, minden egyesnek, minden felekezetnek. Beigazul, hogy a kornak főirányát megadta március tizenötödike s csak az lehet vezére a nemzetnek, aki ezt az irányt megértve, gócba szedi kora érzületét és testet ölt március tizenötödikének eszméire, a teljes szabadság, teljes egyenlőség, testvériség magasztos gondolataira, melyek nem egy osztályt, nem egy felekezetet szolgálnak, hanem a közhazának közjavát alapítják meg.

Mi is hiszszük és valljuk, hogy a hites gyűrű csak egy hiten levőket köthet lélekben össze — de nem toljuk föl másoknak a mi hitünket és nem tartjuk sem az álladalom jogának, sem az álladalom kötelességének azt, hogy ő e hitnek szolgája, végrehajtója, őre legyen. A hitnek őre nem az állam parancs-szava, a hitnek őre a lelkiismeret!

Tudjuk mi jól, hogy csorba haszon az, amelyet a vallásnak a benső buzgóság helyett a hatalom kényszere nyújt.

Ezért szolgáljuk március tizenötödikének szellemét, ezért üljük meg e napnak évfordulóját.

Mikép a tavaszi napsugár rügyet olt a fába: a népek tavaszának úgy volt rügyfakasztó, kikeleti sugara március e mai napja. Sejtben, bimbóban megmozdul az élet, rügybe pattan a napsugár meleg csókjától a kisdéd kankalin s a hatalmas cserfa: így hozta meg 1848 márciusa a szabadság, egyenlőség feslő rügyeit, bimbóit kis népeknek, nagy nemzeteknek és a nemzetek keblében a kis felekezetnek s a hatalmasnak egyaránt.

Szabad lett a polgárok egyesülése, szabad a gondolat, a szó, a sajtó és ezért ismétéljük a mai nap ünnepén imádságos szóval:

Éljen a magyar szabadság,
Éljen a haza! Amen!

MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKE. II.

Szeged, 1898.

חלםא טבא חזאי! . . . וליכדו שלש חסכות ושלש פריה ושלש שלוחות. Aki álmot látott, szól: Álmodtál, szép álmot! És feleletül a hallgatók — így mondja a régi tanítás — idéznek három rostban három-három szentírási igét, amely szól változásról, váltságról és békességről.¹

Az írás e három hármas igéje vezérfonalat nyújt e mai félszázados évforduló, vezérfonalat a lefolyt félszázad álmainak megfejtésére.

Fölidézi az ige március költői álmát, föl a hős küzdelemnek izgalmas álmait, föl a szenvedő nemzetnek fojtó álmait és békés ébredését.

Hüvelyezzük az ige nyomán a nemzet fölserkenését, álmainak valósulását; hüvelyezzük a fölriasztott nemzet csodás küzdelmének éber álmait, melyekben megcselekszi imetten, amit a költő álmában lát vala, hogy a késő kor szülötteinek a harcok s diadalmak képei merő álomjelenések! Hüvelyezzük végül a bukás irtózatos, álomnak is irtózatos jelenségeit, tizennyolc esztendő álmatlan éjszakáinak ijesztő rémlátásait, álomi nyomasztását, lidércnyomását . . .

Az elnémitott, alvajáráó nemzetet költögette októbernek, februárnak hívó szózata, de a varázsigé, melytől az alvajáráó fölébredett, csak márciusnak megújuló szózata lehetett; nevén, az önálló, az alkotmányos Magyarország nevén kelle őt a haza bölcsének szólítania, hogy szemeiből az álom kipattanjon s fölocsúdva a valóság nemzeti munkájára ébredjen.

* * *

¹ Beráchoth 55 b.

I. Első izromban szól a *váltság* igéje: פדה בשלום נפשי megváltotta békében az Úr lelkemet.¹

Századunk második negyede a magyar nemzet történetének legdicsőbb korszaka. Halkan megifjodva, fokenként kifejlődve egészen átalakult.² Csak a betetőzés hiányzott. És íme, a reménytelen parlamenti küzdés után bekövetkezett váratlanul a márciusi napok fenséges mámora.

A forradalom villámai a látóhatáron föl-föltűnedezkedtek s az ég távol zengésének moraja megütötte a figyelő fülét.³ Forrongott Európa és forradalom volt március napja: a dicső reformokat berekesztő, az átalakulást befejező vérnélküli forradalom. Boldogan adhatott hálát a nemzet a Gondviselésnek, szólván: békeségben váltotta meg lelkemet!

És első izromban szól a *változás, a fordulat* igéje: חסרת ספסרי לחול לי: körtánra változtattad gyászolásomat.⁴ A nemzet gyásza ujjongásra vált.

Bécs engedett! Későn engedett, mert sehol sem ismerték oly jól a mesterséget minden engedménnyel elkészni, mint Bécsben.⁵

Későn, de engedett.

A király szentesítette az 1848-as törvényeket. Eljött a trónörökös, akire jövőben e törvények teljesítése várt s április 11-edikén István nádor, a nemzet hű fia, kinek még neve is bántotta volt az udvaroncokat,⁶ mert az első magyar király neve volt, István nádor szólt a királyhoz: Egy boldogított, háladatos nép környezi itt Felséged királyi székét s a nemzet szíve soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejedelme iránt, mint dobog most Felségedért, ki a jelen törvények szentesítése által honunk újjáalkotója lett.

Az a dráma, mely 1825-tel kezdődik a nemzet életében, befejeződött a 48-as törvények királyi szentesítésével.⁷ Utána a béke korát óhajtotta a nemzet. De fájdalom, jóslattá váltak a nádor búcsúszavai, melyeket április 11-edikén a Rendekhez intézett: Egyetértés és méltányosság legyen jelszavunk, nehogy egy-

¹ Zsoltárok 55, 19. — ² Horváth Mihály, Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. I. 4. — ³ Pulszky Ferenc, Életem és Korom. 2. kiadás I. 237, 246. — ⁴ Zsoltárok 30, 12. — ⁵ Pulszky, I. 260. — ⁶ U. o. I. 229. — ⁷ Horváth, I. XI. lap.

más közt meghasonolva, valamikép akkor játszszuk el az ígért földét, midőn még küszöbén alig léptünk át.

Mert szól ime első izromban a *békesség* igéje: שלום שלום לרחוק ולקרוב Békességet, békességet közelvalónak s távolvalónak!¹ Mindenki e hazában, mindenki részese — így szólt tavaszelő tizenötödike — az új jogoknak; a magyar faj nem kiváltságot teremtett magának, hanem egyenlő jogot mindenkinek: legyen mindenki részese a közörömnök! Hiszen a márciusi ifjúság maga kinyomatta a tizenkét pont proklamációját németül is! De a trónfölötti, a korona mögötti hatalom nem szentesítette, amit a korona szentesített. Az ő jelszava: visszaesikarni az engedményeket. Megindult a forradalom felülről. Nem hiába folytatja így a próféta a békesség igéjét: A gonoszok akár a fölpaskolt tenger, mely nyugodni nem tud s vizei sarat kavarnak föl és iszapot. Sarat és iszapot!! Lázító izgatás szülte a közbajt. Teljesíteni soha nem szándékolt ígéretekkel fölbujtották az ország s kapcsolt részeinek külön népfajait; jött a véres fajháború, horvát berontás, tótok kelése, szerb lázadás, oláh kegyetlenségek. Nem mehetett békésen és üdvösen át az életbe² a dolgok új rendje.

Az átalakulás korszakai válság korszakai. Igaz! De a mi átalakulásunkat válságossá, mindent megrendítő rázkódtatássá nem az átalakulás, nem a 48-as törvényhozás tette, hanem az ármány és erőszak,³ a törvénytelenység és a kényuralom; nem a magyar függetlenség szülte a szabadságharcot, hanem a birodalomegységi rögeszme.⁴ A nemzet fegyvert fogott, megvédeni legszentebb erekljéjét, az ősi alkotmányt, legforróbb érzelmét, a honszerelmet, amelylyel a hazának szabadságához és alkotmányos önállóságához ragaszkodik.⁵

II. Szólt másod izromban a *változás a fordulat* igéje: והפכתי אצלם לששון ונחמתיים ושמחתים חגונם gyászukat ujjongásra váltom, megvigasztalom, örvendeztetem búbánatukban,⁶ háromszázados honfibanatukban.

Csodás napok, dicsőség örömnapijai következének.

Az ős gladiátor, a vak Wesselényi Miklós szólott április végén: Fegyverre minden! Ha a sors enyészetet mér reánk, ne

¹ Ézajás 57, 19, 20. — ² István nádor 1848 ápril 11-edikén. — ³ Deák beszédei II. 292. — ⁴ Ugyanott V. 248 (Kossuth). — ⁵ Ugyanott II. 320. — ⁶ Jer emiás 31, 12

korcsosodás és lankadtság sorvasztó rút halálával múltunk ki a nemzetek közül . . . Élet vagy enyészet vár-e nemzetünkre, Isten kezében áll; de a mi kezünkben van becsületünk s a nemzet becsülete.¹

Sikolt a harci síp, riadj magyar, riadj!

Csatára hí hazád, kifent acélt ragadj!

így szólott Czuczor a költő. És következenék:

. . . Kard villámlása,
Ágyúdörgés, vérpatak,
Égő fákllya, véres zászló,
Öldöklő s leölt hadak!

Fondorlattal, fegyveres támadással szemben lázas sürgéssel, lelkesült örömmel teremtek elő a hadseregek, vitéz nemzetőrök, dicső honvédek. — Idebenn, az országban s odakünn, túl a határon, minden magyar szív megdobbant.

S másod izromban szól a *váltás* igéje: וְיִשְׂרָאֵל יָשָׁב az Úr megváltottai hazatérnek.² Nemesak a haza területén tölté meg varázsütésre a lelkesedés a zászlóaljakat, midőn megszólalt a Kossuth toborzója, a határon túl, idegenbe vezényelt magyar ezredeket is elragadta a hazaszeretet lelkesedése.

Az Úr megváltottai hazatérének: hazatértek lengyel földről ezer veszély és száz halál között a Württemberg-huszárok, Prága alól a császárhuszárok. Előterem a nemzet hadserege, a dicső honvédség, melyet még utolsó túlélőiben is a nemzet halája, el nem múló kegyelele környez.

És akik intézik a nemzet harcát, azokhoz jönnek a vitézek vitézei, a hadvezéreknek született hősök, némelyik ma még nem is katona, holnap már hadverő vezér. Jönnek, s a béke második igéjével szólnak a nemzethez: שְׁלוֹם שְׁלוֹם לְךָ וּשְׁלוֹם לְעָמְךָ béke veled s akik téged segítenek, béke velük is!³ S mint Dávid a hozzá tért vezéreket, úgy fogadják őket, וַיַּחֲגֹם בְּרָאשֵׁי הַדָּוָר s a csapatok élére állítják Bemet, Damjanichot s a többi dicsőt. Halhatatlan nevű vezérei lettek ők a honvédseregeknek. Diadalról diadalra vezették a nemzetet . . . és a világ

Születni hős dicsőséget látott

S meghalni egy hős országot.⁴

¹ Szilágyi, Forradalom 49. — ² Ézajás 35, 10. — ³ Krónika I. 12, 19. —

⁴ Vargha Gyula, Budapesti Szemle 1898 március.

Észak kolosszusa az érzelemrokon kényuralom szolgálatába állott. De azért méltán szólhatunk a hazához:

Szent földeden nem folyt a vér hiában,
A honfi szív mit árként hullata,¹

mert ha Európa ma bennünket ismer és megbecsül, azt főleg a forradalmi háború dicsőségének és gyászának köszönjük.

Dicsőség és gyász! Oh mi közel estetek egymáshoz!

Ausztria orosz fegyverrel leigázta hazánkat, oly törvénytelen, véres kegyetlenséggel és szándékkal, mint az orosz Lengyelországot. A vert osztrák tábornokok bosszút leheltek, mondja emlékirataiban Fiáth Ferenc, az uralkodóház e kipróbált híve. Nem azt nézték, ki a bűnös, hanem azt gyilkolták, akit hatalmukba keríthettek. Kezdődött a soldateska rémuralma, bekövetkezett a bosszú, embertelen szívtelenség, kegyetlenség és borzadály zenithje: október hatodika.²

III. Harmad izromban szól a *válttság* igéje: A nép szóla Saulhoz: Vajon Jónatánnak meg szabad-e öletni? Néki, aki Izraelnek ezt a nagy győzelmet szerzé! Isten bennünket úgy segéljen, nem fog lehullani egy hajaszála sem! וַיִּסְדֹּר הָעָם אֶת יִצְחָק és megváltá a nép Jónatánt és nem öleték meg.³

Így van az írásban, de máskép van a bosszúnak sötét lapján.

Aki legközelebb állott a trónhoz, mint atyjához Jónatán; aki a forradalomnak minden áron elejét akarta venni; aki a szakadást a legsúlyosabb áldozatok árán is meggátolni igyekezett: a leghivebb hazafi nemesak, de a trón leghivebb támasza: Batthyáni Lajos is vesztőhelyre hurcoltaték.

Iszonyú volt, de a bosszú hevében talán érthető, hogy a megvert osztrák vezérek azok ellen, akik ellen hadat vezényelni képtelenek voltak, most gyáva céllövést vezényeltek, hadvezéri híreket a bakó véres munkájával kívánva helyrehozni; de a nemzet hőskölteményének befejezetlen utolsó versszaka után rémséges tragédiának volt velőig ható első jelenése, midőn bitóra ítélteték Batthyáni Lajos. Mint a 48-as márciusi törvények egyik főszer-

¹ Lisznyai. — ² Fiáth Ferenc, Életem és élményeim II. (1878) 184. 186. —

³ Sámuel I. 14. 45.

zője, a nemzet alkotmányos, független kormányzati törekvéseinek leghívebb kifejezője, mint a magyar nemzetiségnek legtekintélyesebb és „legesatányosabb“¹ képviselője vonta ő magára a halálos ítéletet. Benne a nemzetet akarták halálosan sújtani; benne és vele együtt a nemzeti jogokat, nemzeti államéletet akarták sirba dönteni. Mily szerencse, hogy a nemzet fiainak a nemzeti szent ügy miatt erőszakosan eloltott élete is a nemzet életének tőkáját gyarapítja! Mert az igaz ügynök életgyökereit megtermékenyíti a vértanúknak vére, életerejét hatványozza a martYROknak szent emléke.

Megváltotta volna a nép Jónatánt, de hisz a nép elvérzett vala; וְיָשָׁא de azért él ő, élnek meggyilkolt társai a vértanúságban, élnek a nemzet hálás emlékezetében, az utókor kegyeletében, a történelem koszorús hőseinek fénylő csarnokában.

Harmad izromban szól a *változás, a fordulat* ígéje: וְהָיָה כִּי אֵלֶיךָ יָשָׁא És Urad Istened az átkot áldásra változtatta.²

Áldásra fordult az átok!

Nehéz idők, a megpróbáltatásnak zivataros, vészteljes évei zúgtak le szegény hazánk fölött.

Hosszú, nehéz, sötét lőn akkor éjünk,
Nyugalma egy álarcozott halál.³

Mennyi reményt, mennyi boldogságot dúltak föl az események! Végenyészet szélén állott a nemzet. De az isteni Gondviselés midőn annyi szenvedéssel sújtott, erőt is ébresztett keblünkben, hogy el ne csüggedjünk és a veszélyben forgó hazát még forróbban szeressük.⁴

Túrtünk a szerencsétlenség tiszteletre méltó gyászával, bátor a méltatlan szenvedések özöne minden honfikeblet föllázított. Deák jelszava volt egyetlen vigaszunk, hogy a hatalom törvényével szemben a törvény hatalma fog győzedelmeskedni.⁵

Az volt a titkos honfibu és tiltott honszeretet aranykora, amelyben a Kazinczy-ünnepet 59 október végén megülte a nemzet. Az ünnepi lakoma végén fölkelt Deák Ferenc és szólott: Lakoma után imádkozni kell. Az én imádságom rövid, csak három szóból áll: Éljen a haza!⁶

¹ Horváth III. 567. 568. — ² Mózes V. 23. 6. — ³ Arany, Széchenyi emlékezete. — ⁴ Deák III. 16. 248. — ⁵ Fiáth II. 198. — ⁶ Deák II. 194.

Deákban a nemzet szólt.

Az absolutismus megrontotta az állam szerves életének minden műszereit, elköltötte három vagy talán több következő nemzedéknek jövedelmét, kizsarlta az életerőt, földhöz verte az ipart s kereskedést. De mi nem fogjuk engedni, hogy a múlt idők keserű emléke a méltányosság békülékeny indulatját elfojtsa kebelünkben.¹

És megírta Deák husvétii cikkét: Mi a múlt eseményeiből azt tanultuk, hogy a legnehezebb körülmények között fejedelmeink igazsága, bölcsesége segített bajainkon, ők mentették meg alkotmányunkat másoknak támadásaitól. Ez azon hit, melynek élnie kell bennünk.²

Deákban most is a nemzet szólt és a szó szíven találta a királyt. Szíven találta, nem mert az erőszak alkuvásra vált, hanem mivel a Gondviselés vezette változás elé a király szívét. A trónmögötti ármány csalódott a király szívében, mint hajdan Moab fejedelme a jósban, kit elhívott, hogy átkozná meg Izraelt.

Áldásra fordult, amit átoknak szántak.

18 esztendő nyomasztó álmából fölocsúdott a nemzet: a kiegyenlítés békéjére, a királyi hitlevél örömnapijára ébredett.

Negyvennyolc törvényein épült föl az új kettős monarchia, amely az összbirodalom csődjéből nagyhatalmi állásba vezette vissza az ikerálladalmakat.

Áldásra fordult a trónmögötti fondorlatok átka. A nagy szakadás nélkül a nagy, az őszinte kiegyenlítés soha be nem teljesült volna. 48 törvénye hatalmasabb lett történelmi súlyában a felfüggesztés és visszahelyezés után, mintha soha a kényuralom a nemzet e kincsét nem akarta volna eltemetni örökre. Új vérszerződése a nemzetnek királyával, mert vérével szállott e törvényeért síkra a nemzet, hogy megvédje a királyi szó szentségét a trónmögötti forradalom ellen. És a király a koronázási hitlevéllel egyidőben gondoskodott a nagy harcok rokkant bajnokairól, hirdetve így ország-világnak, hogy nem forradalmárok voltak, hanem a törvényért, az alkotmányért és a trónért szállottak síkra 48 hősei.

Nem örökölt tanulság, hanem saját szívének vérével, súlyos megpróbáltatások nehéz gondjainak eredményeül szerzett tudás,

¹ Deák II. 306. 376. — ² Deák III. 313. 1865. április.

meddő kísérletek sikertelenségének mélyen a meggyőződésben gyökeret verő tanulsága, félszázados országlásnak viharaiban megérelődött meggyőződése a királynak, hogy a magyar alkotmány a trónnak megvíthatatlan bástyája.

Beteljesült végre, beteljesült nagysokára, amit az utolsó nádor a szentesítésnek most törvénybe iktatandó napján mondott félszázaddal ezelőtt a trónörökös főhercegnek jelenlétében a királynak: Szegény a nyelv, hogy Felségednek illő köszönetet mondjunk: hálánkat tetteink fogják bebizonyítani. Mert valamint új, életerős alapra fektettetett ezen törvények által a magyar alkotmány, úgy biztosabb alapot nyer általuk azon szent frigy is, amely e hazát Felségedhez s királyi házához éles kapcsolattal köti.

Beteljesültek 48 álmai, beteljesültek annyira, amennyire a rideg valóság nyersanyagában az eszmény beteljesülhet és testet ölthet. Beteljesültek a királyi szív bölcsesége által: azért hódoló szeretettel, forró ragaszkodással, tántoríthatatlan hűséggel fordulunk feléje, a koronás király felé, a nagy idők e mai emléknapján a béke három igéjének utolsójával: *ואהיה שלום וביטחון שלום וכל אשר לך שלום*: Bé-kesség véled, békesség házaddal, békesség minden te népeiddel.¹

Amen.

¹ Sámuel I. 25, 6.

MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKE. III.

Szeged, 1898.

אחתה דאום נטל עשר עשרה Tíz koszorú illeti az első hónapnak első napját, a fölszabadulás havának első napját őseink hagyománya szerint.¹ Tízszeres jelentősége van Izrael történetében a tavasz hó első napjának és tízszeres jelentősége van hazánk történetében s a hazai Izrael történetében e mai emléknaphoz, tavaszelő közbülső napjának.

I. ראשון למעשה בראשית *Teremtő napok elseje* : teremtő kor fölvirradása.

Így szól az Úr: ne emlékezzetek meg az előbbiekről és a régiekre ne figyelmezzetek. Mert ime, újat teremtek, immár sarjazzik!² Így szólt 1848 április nyolcadikán, az országgyűlés bezártakor Istenben boldogult atyám híveihez: Igenis! újat és nagyot hívott létre a mindenható Isten szemünk láttára. Újat: mert vérontás nélkül lépett a magyar nép az alkotmányos szabadság boldog édenébe, mire példa nincs a nemzetek történetének lapjain. De nagyot is: mert e hon, mely a mívelt világ legszélső határán fekszik s eddig félvad gyarmatnak tekintetett, rövid és békés forradalom által Európának legalkotmányosabb királysága lett. Valóban, atyámfiak, újat és nagyot alkotott az Isten a magyar hazában s ennek szemléletére csodálva kérdezzük Ézajással: Ki hallott valaha ilyesmit, ki látott ehhez hasonlót? Vajon egy napon alkottatik-e egy ország, egyszerre születik-e egy nép? Mert így szülte Sion gyermekeit — így szülte Magyarország szabad fiait!³

Teremtő nap volt március 15-ödiike! Az újkor özönvize elsodorta a régi intézményeket.⁴ E nap megkoszorúzta a nemzeti

¹ Szifra, Semíni elején. Sabbath 87b. — ² Ézajás 43, 18. 19. — ³ Löw Lipót, Zsinagógai beszédek, (Szeged 1870) 80. — ⁴ Pulszky I. 291.

átalakulás nagyszerű munkáját. A törvényalkotás rövid egypár hét műve volt: hisz a tizenkét pontban is csak az öltött alakot, amit a nemzet 1790 óta és fokozott igényekkel 1825 óta a törvényhozás útján folyton sürgetett.

Nem forradalom volt, hanem reform, nagyszerű, mondhatni teljes átalakulás volt, átfogó a nemzet összes társadalmi, polgári és politikai életét. Fölszabadította az egyént, a munkát, a gondolatot s a lelkiösmeretet. Eltörölte a középkori hűbériség minden maradványait, eltörölte a kiváltságot s polgári egyenlőséget alkotott jogban és teherben, kivétel nélkül valamennyi osztályra s fajra nézve. És anélkül, hogy akár a királyi jogokat megcsontította, akár azt a viszonyt, mely az alapszerződés szerint Magyarország és az osztrák örökös tartományok közt törvényesen fennállott, megváltoztatta volna, megorvosolta az alkotmány régi sérelmeit, biztosította az ország önállóságát s kormányzati függetlenségét.¹

A nemzet dísztelen pangásából fölemelkedik vala, boldoggá, a trón dicsőségének legerősebb támaszává lesz, ha odaát a közös alkotmányosság érzelmrokonító alapján állanak, ha a teremtkor alkotásait őszinteség, igazság és jogtisztelet fogadja a fejedelem környezetében.

De az új teremtfést összezüzták. Mint ahogy a régiek képezetének játéka mondja: az Úr teremtett világokat, majd megsemmisíté a teremtfést s újból megalkotá, míg a maradandó alkotással befejezte a teremtfés munkáját.

II. Második koszorúja a nagy napnak: ראשון לראשי חרשים az újholdak elseje.

Tavaszelő harmadikán gyújtó beszédben foglalta össze Kosuth az országgyűlés színe előtt a nemzet kívánalmait. Lélekszakadva figyelt az ország, az ország szíve. Majd lánggra lobbantja az izzó zsarátnokot, hogy Európa megmozdul: a folyton háborgó francia vulkán újból kitör, a türedelmes némettség megmozdul és a bohózatok kedélyességébe szunnyasztott, báránytürelmű, lomha Bécs is talpra áll.

„Az eszmék meg vannak érve; az élet szüksége követeli őket. Egész Európa mozog. Az idő egy félszázaddal előbbre

¹ Horváth III: 596.

rugott. Egy gondolat rezgi át Európát: hogy a létező állapot tovább nem tartható. Így szólt a nép szónoka, Irinyi József ma ötven éve a főváros népéhez. A főváros mozgalma magával ragadta a törvényhozást. Kossuth maga nyilvánította, hogy az események túlszárnyalták az eddigi higgadt tanácskozás eredményét és célját.¹

Fölvirradt tavaszelő tizenötödike: a főváros lelkes ifjúsága kivívta a sajtó szabadságát. Megszűnt a könyvek előleges vizsgálata és a „Talpra magyar!” első példányára örömmámorban írta Petőfi: „a magyar szabadság első lélegzete”.

Ezért első ünnepe a hazának március 15-ödike, ezért első ez a nap a hazafiak szemében, mint ahogy első havát kezdi a szabadulás niszanzjának holdújulása még ma is Izrael házának.

III. A harmadik koszorú, hogy tavaszelő e napja: ראשון לחדש az áldozó papság első napja. Áldozó papsággá avatta a nemességet, amidőn a nemzeti érzület oltárára letette áldozatul kiváltságait és fölzsabadítá a robotos parasztot. Huszonöt évig küzdött a nemesség saját kiváltságai ellen. Széchenyi és Kossuth nem a parasztot izgatták, hogy keljen föl, a nemességet lelkesítették lángszavukkal, hogy mondjon le.

A nép akkor holt anyag volt: nem vitázott, nem gondolkozott. E szavak: haza, nemzet oly ismeretlenek voltak előtte, hogy a haza csak saját otthonát, vályogviskóját, a nemzet pedig csak saját familiáját jelentette előtte.²

Evvel a néppel osztotta meg a nemesség kiváltságait, ezt emelte a jogegyenlőség, az egyenlő igazságszolgáltatás sáncái közé, ennek képviselőtét tette a rendi alkotmány helyébe áldozatok, tetemes anyagi áldozatok árán.

A negyvennyolcas törvénykönyv a népnek arany bullája, de a nemességnek valódi nemesi levele!³

És ha a magyar nemzet a törvény előtti egyenlőség által a világrész művelt nemzeteinek színvonalára emelkedett, úgy ez a nemesség áldozó papjainak el nem évülhető érdeme.

IV. A negyedik koszorú: ראשון לחדש Tavaszelőnek 15-ödike, első a *törzsfőknek* évkönyveiben. 48 előtt Magyarorszáiban a

¹ Fiáth II. 95. — ² Vajda János, Próza 272. — ³ Fiáth II. 224.

középszerúségek kormányoztak és a kitünőségek az ellenzékhez tartoztak.¹ A kitünőségek követelték a nemzet jogát, a közép-szerúségek bitorolták a nemzet hatalmát. A tömeg többnyire igazságtalan ítéletében, amidőn egyes embereket istenít és azt, amin egy egész korszak dolgozott, egyeseknek tulajdonítja.² De azért negyvennyolc törzsfőiről, a nagyokról és dicsőkről, Széchenyiről és Kossuthról megfélelkeznie az utókornak nem szabad. Ők azok, akik előkészítették és megalkották azt a harmincegy törvénycikket, amelyből ama dicsőséges törvényhozás áll. E törzsfőknek emléknapja, a magyar nemzet legnagyobbjainak emléknapja leszen mindig, az időknek végeig e mai ünnepnapja a magyarnak.

V. ראשון לעשרה És a szentélynek *szolgálat*a is e napon kezdődött — így mondják a régiek. — A tehernek közös viselése e napnak érdeme, e napnak eredménye. ראשון לעשרה A köznek szolgálat,³ közös szolgálat, kezdve a mágnástól le az utolsó póríg ezen a napon kezdődött: ez egyesítette az összes magyar népet jogban és teherben. Maga a király, Ferdinánd király, mint a negyvennyolcas törvény mondja bevezetésében, „a pozsonyi országgyűlést a nemzet örömének legélenkebb kitörései között magyar nyelven nyitván meg, saját felséges személyében vezérelte, hogy az ország boldogításának növelésére és a közjó gyarapítására kívánt többféle nagyfontosságú törvényes intézkedésekről atyai szívének óhajta szerint tanácskozassék”. A törvény elmondja, hogy mit várt önmagától az országgyűlés, amidőn a hazának terhét megosztotta az utolsó alattvalóig mindenek között. „Az ország és ahoz kapcsolt részek Karai és Rendei nem késtek Ő Felsége iránti tántoríthatlan hűségük s a haza iránti szent kötelességüknek érzetétől vezéreltetve, figyelmüket azokra fordítani, miket az összes magyar népnek jogban és érdeken egyesítése — az ország törvényes önállása — és függetlensége, a practica sanctio által vele válhatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonyai; a nemzet alkotmányos életének, a kor igényei s a körülmények sürgős volta által szükségelt kifejtése; s a szellemi erők és anyagi tehetség azon lelkesült

¹ Pulszky I. 248. — ² Eötvös, Magyar írók és államférfiak (Pest, 1868) 233. — ³ Rabad és Rasi a 178. l. 1. jegyzet alatt idézett helyeken.

összhangzásának ez alapokon álló élenkítése halaszthatlanul megkivánt; melyben a Felséges uralkodóház s az ahoz örök hűséggel ragaszkodó nemzet, a bizonytalan jövőnek minden eseményei között rendíthetlen támaszukat találандják föl.“

VI. ראשון לאכול קדשים Első volt a nap, amelyen *szentelt áldozatokat költöttek el* a szentély körében. A szentelt áldozatok, amelyeket a nemesség hozott, korlátokat szabtak az egyesek élvezetének, jogainak. Korlátokat szabtak a nemesség javainak és jövedelmeinek az új törvények. Megszűnt az úrbér és a robot, a dézsma és a papi tized. A hűbériség minden maradványa eltűnt. Eltörölte a nemesség, amit a népnek verejtéke után élvezett századokig.

Birtoka, munkája után akart élni a nemesség, az ősök munkájának, saját tevékenységének verejtékével megszentelt áldozat és nem a földhöz ragadt népnek véres verejtéke után.

VII. ראשון לאכור הבית Midőn Jeruzsálemnek szent temploma fölépült s elkészült a tavasz havában s fölavattatott Jeruzsálemnek oltára, azon perctől fogva az országban a szentélyen kívül áldozni nem volt szabad sehol. Ezért emléknep a zsidóság történetében niszannak első napja és ezért emléknep Magyarország történetében tavaszelőnek mai évfordulója.

A központi, a közös szentély fölépült, létesült a felelős, alkotmányos kormány és mellette évenként az ország szívében, Pesten az országgyűlés. Ez a központi szentély, amelyet fölépített 48-nak törvényhozása. A hajdani ötvenkét országos szittya közélet¹ helyébe a központi magyar független kormány, a széthúzó elemek helyébe az eloszthatlan, az egységes magyar nemzet lépett, amelynek a hon minden polgára egyenjogú tagja. Egy gyűrűvé forrott Árpádnak nemzete. A magyar nemzeti állam a megyeszerkezet fölélt, a kapesolt, de elszakadott részek, az unióba foglalt Erdély fölélt. Két testvérhaza helyett egy közös, egy erős, egy hatalmas magyar haza; egy oltár: a hazának oltára; rajta kívül tilos az áldozás. Maga István, az országnak nádorispánja, méltatta úgy a 48-as törvényhozást, hogy „az örökre nevezetes lesz hazánknak évlapjaiban, mert általa nyertük meg azt az alkotmányt, amelyen egy új alkotmánynak dicső temploma emeltetik“. Fölemelkedett a dicső

¹ Bernáth Gáspár, "Lavotta (1857) 42.

templom, 48-nak alkotmánya, fölemelkedett, de ezt a templomot megszenteltelenítették. Alig hogy megszületett az alkotmány, már életére törtek, még a bölesőben meg akarták fojtani, de ő, mint a görög hitregének csecsemő hőse, megfojtá a támadó mérge kígyót.

VIII. ראשון לירידת המזל Első volt, amelyen *tűzláng* szállott le az oltárra, hogy megemészsze az áldozatnak máglyába rakott darabjait. Tűzláng szállott le az égből a magyar népnek lelkébe, amidőn az ármány megtámadta új alkotmányát. Tűzláng szállott le a nép lelkébe, kohószerű, izzó forróság vett rajta erőt.

Az érzület vakbuzgósággá tüzesedett. Égő lángözönbe borult az ország :

Tiporva szent jogunk, szent harecal óvjuk azt!

Így szólt a költő s lábra kelt a nemzetőrség és előtermett a honvédség sok ezernyi serege. A hősi elszántság, a lelkesedés és az akaraterőnek csodái voltak, amiket a honvédség művelt. A magyar nemzet sohasem volt nagyszerűbb, mint ama két év alatt, melyekben a mindennap változó szenvedélyek dúlták föl kebelét, amelyekben váltakozott diadal mámora és végromlás siralma. A nemzet elbukott, de alkotmányának létjogát beleírta a történetnek könyvébe és új életre ébredett, föltámadott 1867-ben, amit eltemettek negyvenkilenc nyarán.

IX. ראשון לשבן שבטת בישראל Kilencedik koszorúja a nagy napnak, hogy e nap volt az első, amelyben a hazai Izraelt a hazaszere tetnek égből eredő tüze megszállotta, amelyen a hazai Izraelt is hevítette a hazafias érzésnek szent indulatja. Izrael akkor előlegezte a nemzetnek az ő lelkesedését, a szabadságért való áldozatait. A márciusi pontok negyedike volt az egyenlőség a törvény előtt és mégis — így szól az egykorú író — polgártársaink égnek a szabadságért és e szent tűzben új láncokat kovácsolnak nekünk, zsidóknak. Magasan lobog a szabadságnak zászlaja és akik alatta gyülekeznek, a zsidóságnak újabb gheftót decretálnak. Kardot rántanak egyesülésért és testvérisülésért és a kard lángpallossá válik kezükben, hogy a szabadságnak paradicsomából a zsidókat kirekeszszék. De nagy dolgokkal terhes az idő: ami ma lehetet-

len, holnap talán befejezett tény lesz. Bár osztaná emancipációnk ezt a sorsot!¹

Fájdalom, nem osztotta!

Szombathely, Székesfehérvár, Vágújhely és Pozsony hirdetik² a gyűlölet tanát, amidőn negyvennyole április elején megrohanják a zsidó lakosságot, amidőn a nemzetőrségbe, amelybe jelentkezett a zsidó ifjúság, a zsidókat eleinte be sem akarták fogadni. — És mivel felelt az ország zsidósága a végig sértő támadásra? Felelt avval, hogy kiki elvitte ékszereit, a községek leszedték a tóráról a szent szerelvényeket és elvitték a nemzetnek oltárára, a hazának ércalapjára, hogy megkezdhesse az önvédelemnek szent háborúját. A zsidóság előlegezte bizalmát és honszerelmét, midőn a honvédség hős soraiban véreztek el fiai s megszerezte evvel azt a jogot, hogy a nemzettel osztozhatott rabságban, zaklatásban, számkivetésben, az üldözés minden nemében.

X. Utolsó dicsősége ama napnak: ראשון לכתך את ישראל az a nap volt első, amelyen *Áronnak nemzetsége megáldotta Izraelt*. És mégis, az ellenkezés, a fölébredett előítéletek dacára, mégis márciusnak tizenötödike hozta meg a hazai zsidóságnak is a hazának áldását, a hazának előismerését. Jogfosztottak voltunk, de csak mi voltunk már jogfosztottak és a régi rendszernek ez egyetlen utolsó maradványa sem élhetett soká túl a többinek bukását. Itt a mi városunkban, Szegeden, 49 nyarán kötelezte magát a haldokló nemzetgyűlés megadni a zsidóságnak az egyenjogusítást, amelyet kiérdemelt és az alkotmányos Magyarország életrekelése első percében megadta azt, amit a forradalomnak utolsó percében a hálás nemzet nekünk megígért.

Koszorút fonunk negyvennyole hőseinek, koszorút fonunk, tizszeres, sokszoros koszorút március emlékezetének. A nemzettel együtt ünnepelünk. Ünnepeljük az új Magyarország, a magyar, az egységes magyar nemzet születésnapját. Századok hosszú éjjelén fogva tartották a nemzet alvó lelkét. Lassú halálnak mérgével rontották meg a nemzet életét. De e napon fölébredett, életrekelt a nemzet.

¹ Einhorn Ignác (Horn Ede) Zur Judenfrage in Ungarn. Ofen, 1848. Előszó. —

² Einhorn I., Die Revolution und die Juden in Ungarn (Lipsee, 1851). Az I. M. I. T. évkönyve 1895, 100. Bernstein Béla, A zsidók az 1848—49-ediki szabadságharcban.

Lélekillető fájdalommal emlékezünk meg a nagy időknek nagyjairól, hőseiről, vértanúiról. Szemünkbe könnyet oroz a vitézek emlékezete, a száműzöttek szenvedése, kik mint a háborgatott, üldött vad vérzettek el vérmezőn, vesztőhelyen, külföld rögén. Porló szivüktől a pázsit kizöldül és fölvirul a szabadság, belső békesség és osztó igazság viránya, hogy rajta dús aratása legyen a magyar haza boldogságának!

Amen.

MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKE. IV.

1899.

חֲזָשָׁה דְּבָרִים נִאֲמָרוּ בְּאֵשׁ שֶׁל מִעֲרֵבָה Ötfélet jegyzett föl a régiek hívő kegyelele az áldozatemésztő oltártűz lángjáról.¹ Oltári tűz lángja csapott föl félszázad előtt e mai napon: a haza oltárán lobogott e láng. Petőfi költői ihlete látta fejleni a jövőt. Megjósolá a nagy harcot:

Már vízőzön volt, most egy vérözön kell,
Hogy megtisztuljon a világ
Rettenetes napokat látok közeledni, minőket
Eddig nem látott a világ s a mostani béke
Ez csak ama sírcsend, amely villámnak utána
A földrendítő mennydörgést szokta előzni. . . .
Kemény szél fuj, lángra kap a szikra,
Vigyázatok a házaikra,
Hátha mire a nap lehanyatlik,
Tűzben állunk már tetőtől talpig.

Gyújtott az izzóvá hevült parányok árama. Lángot vetett az ország s e lángban született újjá Magyarország, mint a hitrege tűzben megifjuló madara. Lángra kapott a szikra s ezt a lángot a költő szította. A sóhajokból égi háború lett. Zengett Petőfi riadója szilajul, komoran. Lesujtott a gyújtó szikra. Kigyúlt a szabadságharc lángja.

Mig az országgyűlés ott fenn,
Mint szokása régóta,
Csak beszélt nagy sikeretlen,
Itt megkondult az óra.

Petőfi költészete a tűztünemény, mely a tüneményes harcot lelkének lángjával megvilágítja. Lelkesült büszkeséggel szólt:

¹ Jóna 21 b. A többi idézet Petőfiből való.

Egy ilyen nap vezérsége,
S díjazva van az élet!

I. רבועה כחרי. Az oltár tüze leheveredett, mint amikor nyugszik a fáradt oroszlán pálmafának ernyején.

Ereje önbizalmas tudatában hevert a raboroszlán, melyről Petőfi énekelt, forrott benne a nemes harag, melylyel ketrecének vasrostélyait szét volt törendő, de túrve ellenállt mogorva daccal, félelmetlenül. Soká packáztak véle, soká ingerelték. Nem hirtelen lánggal lobbant föl haragja s nem volt múló csepű-tűz heve, amidőn szétterjedt az egész országban az új eszmék lelkesítő szava, melytől az egész magyarság egy tűzben égett. — Hevert az oroszlán, de kelni kész vala s hogy türelme kimerült, megmozdult fekvő helyéből és ijesztő volt ébredése: Minden arcon, minden szemben rettenetes volt a láng! Megrázta, szét tépte bilincsét, szilánkká tördelte, pozdorjává zúzta a ketrec rostélyait. A soká hevert raboroszlán fölkelte s Petőfi jelszava szállott végig a fölkelő hazán:

Inkább szurony a szívekben,
Mint bilincs a kezekben!

II. כרה נחמה. Tiszta láng volt, amit Petőfi szava gerjesztett, mint maga a napnak lángzó sugara. Ragyogón tiszta láng 1848 lelkesedésének lángja: nincs benne a hiúság, a hírszomj salakja, mely mint az égésbe hintett só sárgára festi a lángot. A tiszta hazafiúi lelkesedésnek szokatlanná vált föllángolása volt, melynek világító sugarától káprázott az önkény szeme. Ezt a napsugarat látta március tizenötödike fölragyogni, tavaszt, a szabadság virágos tavaszát fakasztani; ezt a napsugarat látta Európa hazánk fellegjárta egén szívárványnak diadalívében megoszlni.

III. ויש בה חיים. És kézzelfogható hatást kelte, kézzelfogható eredményeket teremte az a tiszta láng.

1848 márciusától 1849 márciusáig alakultak ki az új Magyarország vezérlő eszméi. Ami azután esett, a kétségbeesés harca, a végletek túlzása, áprilisnak forradalma.

A köztársaság elméletnek talán az álladalomnak legeszményibb szervezete, de az öröklődő királyság az álladalomnak legmaradandóbb, legboldogítóbb alakulása. Emez hazánkban áldá-

sos valóság, amaz költői ábránd. Költői ábrándjából kiábrándít a legújabb kor története.

A világ legnagyobb köztársasága hódító háborút visel s tenerentúli népet igaz le. A világ legszabadabb köztársasága katonák titkos kényuralma alatt áll. Vezére a bosszú, reménye a háború, bálványa az önkényuralom szövetsége. A nagy alkotmányos monarchiák békére szövetkeznek. Nehéz válságok közt a közszabadságok biztonsága nálunk meg nem rendül s a fejedelmi szív bölcsesége, családja jövőjét kötve a nemzet jövőjéhez, megtalálja nyitját oldhatatlan helyzeteknek.

IV. ואוכלה לחים בנשיים. Lángra gyújt nyirkos hajtást, száraz galyat, lángra ifjat s vénet egyaránt: ment a gyermek s vele ment az apja, csak a roskadt maradt heverő.

Szilaj lelkesedés foly bennem, mint tűzár, szólt Petőfi s tűzszavától föltámadt a nép, mert nem fölkelés volt az a hare, hanem föltámadás. Föltámadt a tenger, a népek tengere s a vihar fölött hangzott Petőfi szava:

Ott állok én is a csatában,
Katonáid közt századom!
Csatározok verseimmel, egy-egy
Harcos legény minden dalom!
S nem kértem én, hogy költeményim
Túlélnek-e majd engemet?
Ha el kell esniök talán e
Csatában: ám hadd essenek.
Még akkor is szent lesz a könyv, hol
Még halt eszméim nyugszanak,
Mert hősök temetője az, kik
Szabadságért haltanak.

Szabadságért halt ő is! Tépelődő gond bántotta:

Nem a tettek terén fogok hát
Mint egy csillag lehullani!
Megfojtanak majd a tétlenség
Lomhán ölelő karjai?

Lehullott, mint egy csillag, teljesült vágya:

Ott essem el én . . . !

Vártuk őt, reméltünk. Minden nap éledt, minden este kihalt szívünkben a remény. Pedig meg kelle hálnia! Csonka lett volna élete, ha ily csonkán nem marad! Hiszen nem vénhedhetett meg a taposott utak holt-hideg kövén — ő, ki maga mondta:

Eddig csak írtam, hol van még a tett?
 Piros betűk az ünnep napjai
 S így életemnek nincs még ünnepe:
 Hogy az legyen, vérem kell ontani!

Rövid életére koszorúnak föltette a dicső halált, büszkén vallva:

Én úgy halok meg, amint születém,
 Meg nem fordulva, hajthatatlanul.

Rég eltűnt; sírhalom fedi, nyugszik halál-vetette ágyon, de a költőt, a szabadság örök lámpáját nem szabad feledni. Az ő ünnepe e mai nap ünnepe, az ő lelkének heve az, amely lánggal égett 1848 harcosaiban, lángra gyújtva nyirkos hajtást, száraz galyat, ifjat, vénet egyaránt. — Nem szabad, nem lehet feledni a feledhetetlent, kinek megújul emléke e napon, valahányszor a fáradatlan idő új évet alkot.

V. ואיזה טעלה ענין Nem volt az oltár tüzeinek füstje: tiszta, önöség nélkül való honfitűz volt. Nem gomolyga belőle a tökéletlen égés selejtje, a fojtó füst.

Más tűznek füstje, az égő bosszú lángjának fojtó füstje volt, amitől húsz esztendeig fuldoklott a magyar. De elszállott ez a füst is, eloszlatták a történelem viharai. Újból ragyog Petőfi lángja.

Sokkal drágább a sír és a börtön,
 Melyet honfi-névnek fénye tölt meg,
 Mint a győzedelmi oszlop, amit
 A szabadság romjain emeltek.

S amaz oszlop, a győzedelmi oszlop, amit a szabadság romjain emeltek, az is eltűnik már helyéről, — a Gellérttel szemben pedig Petőfi szobra hirdeti, mint akkor, a lelkesedés perceiben, a serkentő, a gyújtó szózatot. Rövid létű futócsillag voltál, de fényesíksz örökké ragyog! A lelkesülés forró honából jégsír felé hullottál, de fénynyomod nem tűnik le egünkről!

Zöldelő hant bársony pázsitja takarja hamvaid Segesvár mezején, de legyőzi emlékezeted a rontó időt s e század láng-lelkei közé soroz nem hazád csupán, hanem a lángészt bámuló egész világ.

Lángot szít bennünk, lelkesedés lángját, emléked ; lángot, a heverő oroszlán nemes haragjának lángját, mely fölragyog, mint a napnak tiszta fénye, tettet érlel, hevítve vénet, ifjat egyaránt. Nem feketéllik e láng fölött az önösség füstje. Amíg így lángol vérünk, amíg arcunk pírba gyulad s lelkünk tűzzel telik meg, ha a múltba révedez szemünk, addig nem hiába hullt a drága vér, költő vére, hősök vére.

Amén.

OKTÓBER HATODIKA.

Szeged, 1899. október 5.

וְהַמְלָא הָאֵרֶץ חֹסֶם És megtelék a föld erőszakkal, így olvassuk e héten az írásból.¹ Kezdődött a nemzet vérkrónikája — nem kezdődött, csak folytatódott. Erdély függetlenségének megszűnte óta Ausztria Magyarországot mindig bitóval, pallossal, golyóval békéltette. 1671-ben ZRINYI PÉTER, NÁDASDY, FRANGEPÁNT lefejezik; majd a pozsonyi vértörvényszékek, 1687-ben az eperjesi inquisitio, 1701-ben II. RÁKÓCZI FERENC fogsága következik s 1795-ben MARTINOVICSÉK lefejezése. Az önkényuralom s a nemzet meg-megújuló tusájának minden reánk nézt szerencsétlen fordulata után letartotta a torló bosszú a nemzet virágát és haragos elkeseredést keltének a véres árnyak mindenütt. Megtelék a föld erőszakkal.

Így történt most 50 éve is. Ma ötven éve, hogy az utolsó legyőzetlen honvédesapat kivonult Komáromból s a reá következő nap már a bosszú uralmának nyitotta meg korszakát; megkezdte Budapesten s Aradon a bakó véres munkáját.

Évfordulót akart megülni az erőszak október hatodikán, mert így fogadta GRÜNNE KÁROLY esküvel.² E napon ölte meg a bécsi nép egy évvel előbb LATOUR grófot, a bécsi hadügyminisztert, legtevékenyebb tagját ama pártnak, mely hazánkat ősi jogai, törvényei, alkotmánya védelmére fegyvert fogni kényszerítette, mely a nemzetet fejedelmi házával háborúba sodorta,³ mert nem összeesküvés szüli a forradalmat, hanem a jogtipró hatalom önkénye.

Megkezdődött a katonai rémuralom dühöngése: hóhérszolgálatra alázta le magát a katonaság s fékvesztett kegyetlenkedéssel

¹ Mózes I. 6, 11. — ² Vasárnapi Ujság 1890, 638. — ³ Horváth Mihály, Magyarország függetlenségi harcának története III. 550.

még az oroszok közt is undort keltett a teljhatalmú hyéna, aki mögött CARAFFA is messze elmaradt.

A lihegő bosszú undok művét a koronként őrjöngő, embertelen HAYNAU-ra bízták, aki gyönyörét találta a leigázott nemzet följajdulásain. Felelősségét mindama buta vérengzésnek azok viselik, kik az eszelős, gögjében megbántott katonának kezébe adták még a fejedelemnek kegyelmi jogát is.

Az orosz trónörökös s az orosz betörő hadsereg vezérének közbenjárása sikertelen maradt. Olvassuk most PASKIEVICS naplójában,¹ mennyire sajnálta, hogy az előtte meghódoltakat minden kikötés nélkül adta ki Haynaunak, aki még a magyar fővezért is, kinek a cár ígért kegyelmet, karmai közé kívánta keríteni. Hiába jártak közbe! Az osztrák sereg vezérei nem tűrhették életben azokat a hősokeket, kik által annyiszor megverettek; nem szenvedhették életben azokat a hadvezéreket, kik számra sem nagyobb újonc-seregeik győzedelmeivel elhomályosították az osztrák fegyverek dicsőségét.²

Kik győzni képteleneknek bizonyultak, képeseknek bizonyultak öldökölni. Mindig az csörtette legzajosabban a béke idején kardját, akié legkevesébbé csattogott az ellenség vértjén háborúban.

Elkövetkezett a megszegyenített képtelenség bosszúálló viszszaforlása. A bakó szüntelen dolgozott. Akárminő sűrűvé redőzzük is a feledés fátyolát, az a gyász átfeketéllik a leplen. Fátyolt a gyűlöletre, de világosságot a múltra! Az az irtóztató emlék, azok a bakóvája sírgödrök, melyekkel a megriasztott hatalom a más által lábaihoz vetett áldozaton tölté dühének hevét, melyben a harc téren szunnyadt vitézség az oroszok szállította hadi foglyok ellen életre ébredett — az az irtóztató emlék, az elgázolt hősi nemzedéknek eltiprása a hazafias bánatnak ki nem apadó forrása marad. Minél sötétebb éj borúl akárminő távol jövőben reánk, annál ragyogóbb lesz az a tűzoszlop! Ha szebb jövőnek magva kelt is ki a gyászból, azért az a gyász mindenha nemzeti ereklje marad. Hiszen

Lesújtva, némán és kővé meredten,
Vad iszonyattal csüngtünk ama tetten,
S a bős sikoltás, mely keblünkől tört ki,
Ajkunkra fagyva, nem tudott kitörni.³

¹ Budapesti Szemle 1899, 251. — ² Horváth u. o. 569. — ³ Palágyi Lajos.

י"ג פרצות היו שם שפרצום סלכי יין חורו וגדרום וגזרו כנגדם י"ג השתחוויות. Tizenhárom rést tört a zsarnoki hatalom a jeruzsálemi ősi szentélynek rácsos kerteletjén s hogy elmúltak a vészes berontás napjai, betatarozták őseink a réseket s ahány rés töretett vala, annyszor rendelték, hogy bús emlékezéssel boruljon le a nemzet minden hű fia.¹

A nemzet védő sáncai voltak ők, e mai napnak dicső áldozatai. Német, szerb, örmény származásúak voltak közöttük, de a magyar haza hű fiaí voltak mindannyian. Emléküknek áldozunk kegyeletes visszaemlékezéssel itt is, e városban, melynek történetében nem egynek neve külön is föl van jegyezve. Mindannyiuk haláláért itt is fojtott harag lázadt a szívek mélyén.

Szeged vitéz honvédeit, vörössipkás harmadik zászlóalját a dicsők legdicsőbbje, legtöbb győzelmünk döntő ereje, a soha csatát nem veszített DAMJANICH JÁNOS vezette, kinek minden fegyvertényében vakmerő bátorsággal osztozott a német LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY GRÓF, Haynaunak hesseni földije. Szegedre vezényelte Verbászról hadtestét 1849. január végén KNÉZICH KÁROLY, a horvát granicsárból lett hazafi; ide hozta vitézi tettel a fegyvergyárat LAHNER GYÖRGY; a mi városunk sánc-erődeit tervezte utóljára a mérnök-tábornok TÖRÖK IGNÁC s az utolsó huszárkardokat tőlünk kérte AULICH LAJOS, a hadügyminiszter. A szomszédos bácsmegyei SCHWEIDEL JÓZSEF-ért, Szeged parancsnokáért itt hordotta a gyászt halálra ítélt, de kegyelmet nyert fia; a szomszéd Torontál szülötte volt KISS ERNŐ ÉS LÁZÁR VILMOS, mindkettő eredetre örmény. Elvéreztek, megfojtattak ők is, dicső társaik is, DESSEWFFY ARISZTID, NAGY-SÁNDOR JÓZSEF, PÖLTENBERG ERNŐ, VÉCSEY KÁROLY s ki volna megmondhatója, nem-e köztük veszett el az a katonai lángész, akinek hiányát a birodalom 59-ben s 66-ban oly kinosan sínlette?

Ki volna megmondhatója, nem-e az ő hiányuk rendítette meg veszített csatákkal az összbirodalmat úgy, hogy kénytelen volt halottaiból életre kelteni hazánknak közjogát, államiságát?

* * *

Abban a néhány sorban, melyben e héten elbeszéli a szent könyv, mint sujtá az apa, Noé, átokkal fiát, tizenháromszor hangzik föl e három hang: „jaj!”² — — de ezerszeres visszhanggal

¹ Middót 2, 3. — ² Mózes I. 9, 20—26. Rasi Szanhedrin 70a.

kél keblünkben a jajszó, hogy ama tizenhárom hősre merészelt emelni átkos kezét az uralkodó képében garázda önkényvel dúló poroszló.

Pedig még csak nem is az ő haláluk volt a legiszonyúbb, a legégbekiáltóbb, a legváratlanabb, leghihetlenebb.

A 13 vértanút megölte a bosszú, mely diestelen győzelmében nem ismert mérsékletet, megölte a megszegyenített katona bosszújának dühe, de Magyarország első miniszterelnökét a hálatlanság gyalázatos galádsága gyilkolta meg. Igen, BATTHYÁNI LAJOS közönséges politikai gyilkosság áldozata lett. Még a hadbíróaságtól is megtévesztéssel csalták ki a hasonló esetben mindig foganatos kegyelmi ajánlás kapcsán a halálós ítéletet.

Batthyánit is október hatodika látta elvérzeni. Meghalt azért, amit a királylyal szentesítettett; meghalt, mert igaz volt, amit bírónak szemébe vágott: a törvény és a király esküje volt az én szabályozóm. Meghalt — — hogyne ölték volna meg őt azok, akik a törvényt szentesített koronás királyt magát is lemondatták trónjáról!

Jutalmat érdemelt volna Batthyáni az udvartól, jutalmat saját tetteiért, jutalmat őseinek hűségéért.

Utóda volt annak a horvát bánnak, BATTHYÁNI FERENC-nek, aki főtényezője volt, hogy a magyar korona a dynastiára szállott; unokája volt BATTHYÁNI KÁROLY horvát bánnak, ki a rendekkel 1723-ban a *pragmatica sancti*ót elfogadtatta, ki 1741-ben Pozsonyban első kiáltá a *moriatur pro rege nostrum* s ki az uralkodóház lángeszű fiának, II. JÓZSEF császárnak nevelője volt.¹

És Batthyáni után sem pihent a hóhér pallosa, nem a gyilkos fegyver, nem a bakó. KAZINCZY FERENC fiát, LAJOST, még októberben lötték föbe Aradon — s hosszú sorban utánuk, szeszélyével a hóbort döntésének, következett néha Haynau egyszerű tévedéséből — mint amidőn CSERNÁTONI helyett CSERNUST felkötteté — hol az ítélet végrehajtása, hol a nem remélt kegyelem: mind a kettő a beszámíthatatlan eszelősség szülötte. Istenben boldogult atyámnak s ipának megkegyelmezett.² Midőn Haynau 1853. március 14-ikén Bécsben meghalt, a bécsi nép, melynek hatósága a Lon-

¹ Szemere Bertalan, Graf Ludwig Batthyány, Hamburg, 1853. Szemere Bertalan, Naplóm I. 66. — ² Szegedi Zsidók 200. Schwab Löw pesti főrabbi Megh. 1857. ápr. 3.

donban, Brüsszelben s Párisban megcsúfoltat Bécs díszpolgárává avatta, a bécsi nép nem csatlakozott a katonai díszpompához kíséretül. Atyám a gyászmenettel találkozván, megoszlott érzelmekkel, a hazafi keservével és az egyén haláljával kísért egy darabig. A nép pedig a legiszonyúbb büntetést költötte s legendául fonta a zsarnok koporsója köré: hogy Haynaut, ki gyakran szenvedett napokig tartó aléltságban, mint tetszhalottat temették el! — Elgondolni is iszonyú a pokoli kín: ha ott fölébredve Arad vértanúi jelentek meg a koporsóban vonagló körött!¹

* * *

Egy érzelemben összeforrva gyászolja ma a nemzet dicső vértanúit. Arad terén gyönyörű szobormű hirdeti emléüket. Ott egybegyűlnek a nagy idők tanúi, egybesereglenek a nemzet küldöttei holnap, a hazaszeretet oltárává avatják a gyász jelét.

Üdv néked oltár, vérpadnak szülötte,
Lelkünket engedd hozzád szállani,
Malasztodban hogy szárnyát megfűrösztve,
Beteljenek legszentebb álmai.²

És megtelék a föld erőszakkal. Az erőszak azt hívé, egy országot temet s létrehítt egygyel több örök ünnepet. Végrehajtá ítéletét: de fölöldotta a história azt a végrehajtott halálos ítéletet. Az örökké fájó nemzeti sebnek hegesztő balzsama a béke, melyet nem vérfagyasztó zsarnokság, hanem évtizedek bölcs munkája, békés törekvése termett. Pallossal pacifikálni nem lehetett Magyarország, de megbékült bölcseséggel s ma az öröklét dicsőségében keresi vértanúit, bánattal, gyászszal, de többé nem haraggal. Szól a költővel:

Eszméiden nem győzött az enyészet,
Örökbe hagytad halhatatlan részed.

Tizenháromszor olvastuk e héten az írásban az éden-kert nevét³: és vértanúinkra vonatkoztatjuk ma önkénytelen, ha az örök üdvösség édenét halljuk említeni az írásban. Köröttünk lebegnek árnyaik, előttünk lebegsz te, emlékszobor, mely őket dicsőíted:

Hozzád eped föl a nemzet imája,
És ott pihen megszentelt ormodon.

¹ Horváth u. o. 574. Vasárnapi Ujság 1890, 672. V. ö. Tóth Béla, Mende-
mondák 176. — ² Völgyi Gusztáv. — ³ Mózes I. 2, 8 és köv.

Porotok immár a haza póra, nevetek hősök neve, példátok örök példa, emléketek szent emlék, halálotok örök élet, mert a hősök győznek, de a vértanúk föltámadnak, mert az élet elnyúvi az élőt, de az ily halál megdicsőíti a holtat.

A vad keserv, a szenvedély elhamvadt,
Sirjukhoz már zarándokol hívő
S nem haláluk borzalmára gondol,
Lelkesedést merít a sirhalomból,
Földidéz multat, régi nagy időket
S úgy érzi lelke, hogy nem haltak ők meg.¹

Amen.

¹ Palágyi Lajos

H I T.

FÖLSZENTELŐ.

Szombathely, 1880. augusztus 30.

Nagy örömmel örülök az Úrban, ujjong az én lelkem Istenben: mert üdvösségnek köntösébe öltöztetett engem, igazság palástjával vett engem körül: mint a vőlegényt, ki fejékét fölteszi és mint a menyasszonyt, ki ékességével fölékesíti magát. Mert valamikép a föld fakasztja csemetéjét és valamikép a kert megtermi veteményét, azonképen sarjasztja ki az Örökkévaló igazságodat és dicsőségedet a népek között.¹

Öröm, repeső, ujjongó öröm s a meglepetés önkénytelen szava az első hang, mely keresetlen és akaratlan elrebben a néző ajakáról, midőn e szentély tág terét és tornyait, büszke, magasra nyúló oszlopszatát, szívemelő fényét és megnyerő alakját megpillantja. Méltán szólhattok a próféta hallottuk igéjével: Nagy örömmel örülök az Úrban, ujjong az én lelkem Istenben, mert a kezdet nehézségeit, a nagy munka folytatásának fokozódó terheit, akadályt, csüggedést, bátortalanságot leküzdétek s Isten kegyelme megéreté veletek e mai nap fényes ünnepét. A közös munkára visszapultva, meglelégedetten tekintetek a szent hajlékra, melyet az Egyetlenegy dicsőségére emeltetek, de amely maradandó emléke egyszersmind e nemzedék áldozatkészségének és egyetértő buzgalmanak, mely visszavonás és versengés nélkül tudá e nagy munkát befejezni s méltán szól: Nagy örömmel örülök az Úrban, ujjong az én lelkem Istenben: mert üdvösségnek köntösébe öltöztetett engem, igazság palástjával vett engem körül: mint a vőlegényt, ki fejékét fölteszi és mint a menyasszonyt, ki ékességével fölékesíti magát. Mert valamikép a föld fakasztja csemetéjét és valamikép a kert megtermi veteményét, azonképen sarjasztja az Örökkévaló igazságodat és dicsőségedet a népek között.

¹ Ézaiás 61, 10. 11.

S mert halával fordultok a munka befejezte után minden jónak kútfejéhez, azért föld, termékeny föld lesz ez az új zsina-góga, melyben az elismerés és dicsőség eseményei teremnek; kert, melyben a vallásosság és buzgalom, a tökéletesedés és türelem, a testvériség és egyetértés, a polgári erény és az emberi méltóság veteményei fognak virulni.

Templomot épít a gyarló földi vándor, templomot, végest és pompája dacára egyszerűt, nagysága dacára parányit a Végtelennek, ki betölti az eget s a földet,¹ kiről a jeruzsálemi ősi szentély fölavatásakor szólott építője, a jámbor király: Ha vajon fog-e lakni Isten a földön? Ime, az ég s az egek egei be nem foghatnak Téged, hogy foghatna be e ház, amelyet én építettem?²

De a szent zsoltár szava szerint: Dicsőséget áldozatok az Örökkévalónak, boruljatok le Előtte szentelt díszben, a templom szentelt díszében. Kinek szíve meg nem indul a teremtés csodáin, ki a szenvedés magános éjein és a boldogság verőfényes napjain nem érzi imára fakadni ajakát: az jöjjön a szentelt falak közé, hol a hívek százai buzgón omolnak le az Örökkévaló színe előtt s a közös imádás malasztja átrezgi keblét, érzi az Úr dicsőségének közellétét a testvérek karában, megérti a templom rendeltetését, a halandónak óhaját, hogy egy helyen, együttesen testvéreivel szólhasson: Örökkévaló, szeretem házad terét, a helyet, hol dicsőséged lakik.

A templom rendeltetése magyarázza meg létezését.

Töredékeny ajakkal, gyarló, halk rebegéssel fordul Teremtőjéhez a halandó. Távozni kíván a föld zajától, távozni az élet bajától, mely örökös nyugtalanságával, pihenést nem ismerő, nem engedő munkájával zaklatja. Békét keres, békét az élet küzdelmeiben önmagával. Pihenni vágyó lelke kikötőt keres az élet viharában, kikötőt, mely a sokat hányatott hajót befogadja. Menedéket keres az, ki az élet terhének rabláncát hordja, hol a jelenlét rövid bilincseitől lekötlenül, a Végtelennel állva szemben, szabad a lélek, erőt nyer küzdeni, kitartást a viharral dacolni. Menedéket keresünk, hól fölemelkedik a lélek, hogy pillanatokra túlvilági megnyugvást találjon s a templom szent falai közé gyűlnek, akik egyet keresnek. A hely méltósága, a nagy gyülekezet egyöntetű érzése megkapja a keblet, teljes forralomba jő és az

¹ Jeremiás 23, 24. — ² Királyok I. 8, 27.



áhitat malasztjában sejtelve az örök jóság zsámolyához emeli, — megérti a régi tanítást: Nem tör ég felé föltarthatatlanul a lélek az imának szárnyain sehol úgy, mint a közös imádás helyén, ahol közel van az Úr azokhoz, kik Őt hívják, kik őszinte buzgalommal fordulnak Hozzá.

Könyörögsz jövő segélyért; hálára nyílnak ajkaid az Úr kegyéért, éltedért, melyet megtartott, kedélyedért, melyet megóvott, családotért, melyet megőrzött, boldog percek, boldog napokért, melyeket megéretett veled s eljössz, hogy az oltár közelében szólhass a szent zsoltárral: Hogy nagy szeretetetről megemlékezem, házadba megyek Istenem és Uram, szent templomodban áhitattal imádkozom Előtted.¹

S ha elkapott a világ sokrétű álnoksága s útvesztőjében eltévedél; ha az önérdek túlkapása eltéríte s irányt vesztél éltednek útain; ha elragadt a gazdagulási vágy forgószele, eltántorított a nyereszkeskedés szédelgése, elkábított a szerzés dühe s a fényelgésnek mámora: úgy jövel, jövel a vezeklés idején és megtalálod újból békéjét szívednek. Ha a megbánás tördelt hangját rebegi ajkad, nemes elhatározás, nagyra kelendő képzetek villannak meg a kebelben, visszaszerzik a kötelessége fölött nem alkuvó jellemet, mely szilárdan megáll, mint szirt a habok között, mert a régi tanítás szerint: אֵין יציבה בכל בָּקוּם אֱלֹהֵי כְבוֹד הַקֹּדֶשׁ szilárdan megállanod helyed a szent lélek tanít meg,² mely szent helyen ereszkedik reád.

És midőn elkomorulsz, mert látod, mint bukik emberek között az erény, mint tomból köztük a gaz merény; midőn a világ folyását látod és benne vért és öldöklést, kegyetlenséget és károhozatos, szörnyű tetteket; midőn megújul kétségbeejtőn régletűntnek hitt korok vért szomjazó harci riadója s te reményvesztetten, esüggeteg kedélylyel nem látod haladtát az emberiségnek: akkor jövel, jövel az oltár közelébe és áhitatos imában remélni, bízni megtanulsz népednek jövőjében a szent zsoltár szavai szerint: Örök törvényedről emlékezem meg inkább, mint a világ folyásáról és örök törvényedben megnyugvást lelek.³

S ha elkeserülsz, mert fanyar méltatlanság ítél törekvésed fölött; ha elborul kedélyed, mert kaján irigység kémleli tetteid

¹ Zsoltárok 5, 8. — ² Mechilta Besallach II. 28b Friedm. — ³ Zsoltárok 119, 52.

s ráspolynyelvű rágalma bánt az embereknek; ha elsötétül szemed, mert nem értik meg szándékokat azok, akik kérész életének számítása túl nem lát a holnap szűk határain; ha mély borulattal haladsz magadban, mogorván, tünődve, tépelődve, mert meghasonlást látsz és visszavonást testvérek között: úgy jövel, jövel az Úr hajlékához és itt, hol szemben állasz igaz bíráddal, ki nem látszat szerint ítél s nem csalfa külszín szerint méltat, megnyugvást találsz, megnyugvást, mely türelmet s elnézést kelt embertársaid iránt.

Ez a zsinagóga rendeltetése; imádkozni megtanít s az imában megnyugvást, bizalmat és reményt találni, fölemelkedést és isteni béke malasztját. E rendeltetéseért kíséri a zsinagóga gyermekét örömben és búban, derűben és borúban: résztvesz mindenben, ami a családot éri, áldással fogadja az érkezőt születésekor, üdvözli az anyát, ki hálát jő adni a Mindenhatónak, hogy nehéz óráiban meghallgatá s a gyermekkor határát elértet fölveszi az ifjak és férfiak sorába, hogy öntudatra ébredetten tanulja meg, hogy felekezetének, melyet tagjai értéke után ítélnek meg és vallásának, melynek dicsőségét az emberek között hivei után mérlegelik, felelős tettei és törekvéseiért, hozzá tartozik érdekei és tervei, érdemei és tettei, erényei és botlásaival.

Intő szóval fordul feléd, munkára int, tetterre kész buzgóságra ébreszt a hivatás ezer irányú változatában.

Áldó szóval fogad, midőn megjelenysz az Úr oltárán, midőn gyöngéd, szerető szülék örömkönnyei között kísérnek szeretett gyermeket az Úr színe elé, hogy a szerelem és hűség szent fogadalmát szent helyen szent áhitattal tegyék le. Midőn az ifjú nem a gyeptőzeg múltó lángja, nem játszi gerjedelem szülte érzéssel, hanem tiszta szerelmének lángjától hevülve fogadja: holtomiglan, holtodiglan; midőn a hajadon megvalósulva látja, amit lenge délibáb tündér játékaik varázsolanak eleje gyermekkori álmaiban s szerelmet, hűséget, föltétlen odaadást fogad: női erényt, mely ragyogó, mint a nyár napja, ragyogó, mint a tél hava, ragyogó, szennytelen s érzékeny, női erényt, melyre a légjárása s a haraszt rezgése is homályt vet, mint megfagyott lehellet a tükörre. Ily női erényt, ily női erényből eredő családi boldogságot óhajt, követel a zsinagóga, mint törzsünk büszkeségét, évezredes hagyományaink legféltőbb kincsét.

De a boldogság pillanatainak múltán jönnek napok, nehéz megpróbáltatás, léleksújtó vésznek napjai, melyek a korán aggás redőit vonják homlokodra, melyeken a háborgó kebel meghasonlott, viaszás érzetében elégedetlen önmagával. Jönnek napok, hogy a csendriasztó szenvedély kedélytépő ereje földülje a keblet vagy néma bánat bújja epeszti a kedélyt, midőn elveszted, amiben üdvöt, földi boldogságot lelél és mély, tátongó seb nyílik kebleden, hogy följajdulsz a külvilág érintésére és a részvét szava is tépő kin forrása: ekkor vígaszszal fogadja a szent hajlék a gyászolót, ki fájdalma néma magányából újból közelg felé — s az árván maradtnak rángó ajka fohászra nyílt elhalt kedveltjeért. — Elhangzik a temetői bús ének. Gyászhanga kísérté áhítatosan a holtat honához a hamvahodásnak, — de egy könnyesepp a szemben, egy sóhaj az ajkon és egy marok föld, melyet a sirhantra szórunk — velök nem róttuk le hálánkat elszunnyadt kedveink iránt: a hantok fölött megszólal a túlvilág szava vígasztalón, megnyugtatón s az öröklét honába, hol az örök békének csillaga ragyog, merengve jár mint holdsugár emlékezet... Nem a feledés örvényébe hordja halottait a zsinagóga, megemlékezik az elköltözöttekről lelket andalítón, megnyugtatón. Tágul a templomban a szív szorulása és emléken azoknak, kik mint nagyok és dicsők előttünk jártanak, nemesül az utód, acélosul akarata, tisztul vágya, mert tanításuk halk, morajtalan, de szívet megindító, keblet fölrazzó.

Áhítat szent érzetét költi benned a zsinagóga: bizalmat és reményt ébreszt, magadba térít, ha eltántorodtál, elnézést, békülékenységet szerez, ha emberek bántottak; véled örül élted legszebb óráiban, véled gyászol, midőn sötét gyász fátyola terül reád s vígasztalón fordul feléd, ha az Úr keze sujtott fájón és sebed sajog. — De nem a kedélyt érintő hangon fordul csupán hozzád, nemcsak fölemel és vígasztal, a zsinagóga tanít is: tanít kettős szózáttal; tanít szer és szokás, ünnep és jelkép által s tanít az íge hirdetése által.

Szer és szokás, évezredes, tisztos szokás, törvény s gyakorlatsabta szer egyítve avval, amit változott kornak változó igénye nyújt és kíván, hagyományos jelképek rejtélyes, jelentős szava szól a zsinagógában. Ünnepelein és ünnepein a vallás legmagasztosabb eszméi jelennek meg jelképekben, hogy lelkesítőn

hirdessék az egybegyűlt híveknek mindazt, ami magasztos és dicső: hirdessék a Gondviselés titkait s az ember kötelemét, hogy a fölavatás chanukka-ünnepén hirdessék, mint kell vért és éltet áldozni vallásért és hazáért, szabadságért s jogért. S a nemzeti gyász bús emlékünnepein megtanítnak keseregni régi dicsőségen, mely letűnt, régi fényen, melynek világossága eloszolt, elenyészett, de melynek derengése évszázadok nyomorán egyetlen vígasza volt őseidnek, kiket

..... a bánat megviselvén zordul,
 Vigaszért hő lelkük a multakba fordul.
 Azokkal időznek, akik másszor voltak —
 Mit az élet megvon, megadják a holtak.

A nemzeti bú epeszt, sorvaszt, emészt, de fölntart. A nemzeti bú hatalmas tényező a népek életében, ezt tapasztalta, keserűn tapasztalta felekezetünk, zsidó felekezetünk, ezt tapasztalta, keserűn tapasztalta nemzetünk, magyar nemzetünk. A néplélek e rokon tapasztalása, emez együtemű dobbanása az, ami bennünket oly könnyen, alig egy emberöltő során nemzetünkhöz láncolt, hogy véle érezzünk, véle hevüljünk, véle ujjongjunk örömeink ritka napjain, véle gyászoljunk sűrű fájdalom idején. Híven emlékezünk meg régi történelmünkről s e hűségben van kezessége annak, hogy új hazánkhoz is hívek leszünk, mert csak törpe nép felelhet ős nagyságot, törpe nép, mely vak eszközként van alárendelve a történet esélyeinek. Jellemet mutat a ragaszkodás az ősök sírhantjához, jellemet, mely bizonyosságot fog mellettünk tenni, hogy letettük a vándorbotot és ez áldott földnek gyermekeivé levénk híven és igazán, odaadón és föltétlenül: bizonyosságot tesz a felől, hogy Izrael nyűgovóra szállott és nem fészketlen sirályul kereng immár a világtörténetnek zajgó tengerén.

Tanít a zsinagóga jelkép, tanít az íge hirdetése által.

Itt hirdetjük, magyarázzuk Istenünk ígétjét.

Nehéz, felelős hivatás, kedves Atyámfiai, nehéz, fölötte felelős a papnak hivatása. Útja göröngyös, rögös, de boldogító is. Magasztos a hivatás, amely nekünk osztályrészül jutott s magasztos öröme életünknek azon pillanatokban tetőzik, midőn a hívek buzgó gyülekezetében fölemeli a pap szózatát s szól lelkesülten, szól arról, mi keblét eltölti, Istenről és gondviselésről, emberi nyomornak enyhítéséről, a szív titkairól, vallásról

és erkölesről, felebaráti szeretetről, szól meg nem tántorodó hithűségről és önfeledett, rajongó hazaszeretetről. Boldogok e percek, ha megrendülve szíve mélyén érzi, hogy érző szívekhez beszél, hogy visszhangot, zengő, tartós, csengő visszhangot kelt a hallgató hívekben. Oh, ekkor a próféták árnyékát érzi ellebbenni s ihletve szól . . . Ily magasztos érzés kísérje mindenkor az íge hirdetését e szent hajlékban, legyen emelkedett szellemű vallásosságnak, az írás való tartalmának igaz hirdetője, hogy a részvétlenség rozsdája rombolón reá ne szálljon, hogy a zsibbadásnak, a közöny, a silány, a lelketlen közöny szülte zsibbadásnak terhe meg ne lepje. Vihar legyen, mely a tompultság ködeit széttépi, villám, mely a lelketlenség és meghasonlás rémeire lecsap, hogy teljesejjék rajta a prófétai szózat: Ime szavam a tűzhöz hasonló s a pörölyhöz, mely a sziklát szétrepeszti.¹

Hirdessen félemletlenül tiszta erkölcsöt, ragaszkodást az ősi valláshoz, egyetértést saját körünkben. Hirdessen egyetértést polgártársainkkal, türelmet minden vallás, türelmet minden meggyőződés iránt. Hirdessen türelmet, hogy megcáfolja azt a téves tant, mintha a vallás volna türelmetlen s csak a vallástalanság türelmes. Nem a vallás kelt napjainkban is, ezt mutatja e díszes gyülekezet, ellenérzést egy hazának békés fiai között, hanem a jámborság örve alatt tenyésző visszavonás és durva irigység, mely nem a vallás talaján termett, melyet, büszkén valljuk, nem magyar föld szült!

Ily szellem fog uralkodni e szent hajlékban s Izrael minden zsinagógájában, ily szellem fog majdan uralkodni mindenütt, hol ember imádva borul le a Teremtő előtt. Ily szellemenben fogtok a világosság és vallásosság ösvényén járni újult buzgalommal ez új szentélyben, méltányosság, elismerés és türelem, őszinte rokonérzés fog kísérni benneteket és akkor méltán fogtok szólhatni:

Nagy örömmel örülök az Úrban, ujjong az én lelkem Istennemben; mert üdvösségnek köntösébe öltöztetett engem, igazság palástjával vett engem körül. Mert valamikép a föld fakasztja csemetéjét s valamikép a kert megtermi veteményeit, azonkép sarjasztja ki az Örökkévaló igazságodat és dicsőségedet a népek között.

Amen.

¹ Jeremiás 23, 29.

S im, e szellemben adjuk át ezt a diszes épületet rendeltetésének, hogy a seregek Urának oltalma vész, kár és pusztulástól megójjja. Legyen és maradjon nemzedékről nemzedékre a vallásos buzgalomnak, a testvéri szeretetnek, a tetterre kész hazafiságnak hajléka. Legyen közel az Úr üdve azokhoz, kik töredelmes szívvel imádkoznak benne, kik megnyugvást, vigaszt keresnek oltára előtt. És erre, kedves Atyámfiak, mondjuk egy szívvel, egy lélekkel: Amen.

Az egy élő Isten nevében fölavatom ezt a szent szekrényt s kárpitját, hogy legyen lakóhelye a tórának s belőle sugározzék a tanítás. Épülést, oktatást és kitartást belőle tanultunk, tőle, a szent tanból tanulánk felebarátot szeretni, benne van megírva a jelszó, melylyel a harctéren elhulltanak őseink: Halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlenegy! Ez legyen jelszavunk továbbra is. És erre, kedves Atyámfiak, mondjuk mindnyájan: Amen.

Fölavatom e szószerket, hogy legyen hív hirdetője a hitnek, az erénynek, a békének s terjeszsze a tóra világát; fölavatom úgy is, mint oltár asztalát, amelynél föl fog hangzani dicséneted Uram az évnek minden szakában. Engedd, hogy a tanítás termőföldre hulljon, a könyörgés Hozzád fölszálljon. Amen.

Fölavatom az orgonát, hogy bűgő mély hangjára a szívek meginduljanak.

A kedély hullámozása, az áhítat mély megindulása s a kebel sejtelmes érzésének, a lélek rejtelmes vágya s az imádás buzgalmának, a végtelen gyöngé ember áhítatának a Végtelen előtt — annak, amit szó ki nem fejez, beszéd ki nem mond, az ének válik tolmácsává. S ha megzendül az ének szava ajkatokon, ha a régi, mélabús, lágyan epedve ömlő dallam újjá születve fölhangzik s kitölti a templom boltozatát: legyen vallásos buzgalom szent érzése az, mely szűvarázsló hangba önti ki dalát, szent borzalommal töltse el a hallgató keblét, zajduljon föl, mint a tenger hulláma, legyen szózatja harsány s áradatként elragadó dala zeneménye.

Amen.

Legyetek áldottak a Mindenható nevében, ki eget és földet alkotott.

Légy áldott ősrégi város és megye, hajléka a türelemnek: maradj a türelemnek és vallásosságnak mentsvára. Legyen áldott minden szív, mely benned Istenét imádja, a közjóért dobog, házáját szereti.

Légyen áldott minden felekezeted, atyailag gondoskodó, türelmet s emberbaráti szeretetet, fölvilágosodást és hazafiságot terjesztő főpapjaival és lelkipásztoraival; legyenek áldottak hatóságaid s közhasznú intézeteid.

Légy áldott, hívek lelkes gyülekezete, vezetőiddel és tagjaiddal, kik kezdeményezék és véghezvivék ezt az Istennek tetsző munkát, a küldöttség, mely fáradozott, minden iparos és művészi kéz, mely a nagy munkában résztvett. Legyenek áldottak jótékony egyleteid és testületeid.

Légy áldott te is, testvérem, ki e gyülekezetnek hű buzgalommal, odaadással vagy lelkiatyja — mert mienk a munka, de az Örökkévalóé az áldás.

Légy áldott te is, díszes gyülekezet, mindnyájan, kik eljövtek tanúbizonyságot tenni a próféta szózata mellett: Vajon nem egy Atyánk vagy-e mindnyájunknak, vajon nem egy Isten teremtett-e bennünket, miért lennénk hűtlenek egymás ellen, megszegvén őseink szövetségét!

Az Úr áldjon meg benneteket és őrizzen meg.

Az Úr világíttassa felétek arcát és legyen kegyelmes irántatok.

Az Úr fordítsa felétek arcát s adjon nektek békét: békét a szívben, békét a házban, békét e városban, békét a hazában.

Amen.

FÖLSZENTELŐ.

Esztergom, 1888. augusztus 21.

Mikor pedig bemégy arra a földre, melyet a te Urad, Istened ád tenéked örökségül és bírni fogod azt és lakol benne, akkor végy a föld minden gyümölcsének zsendéjéből és tegyed kosaradba és menj oda a helyre, amelyet kiválaszt a te Urad Istened, hogy ott lakozzék az Ő neve és menj be a paphoz, aki az időben lesz és monddad néki: vallást tészek ma Uradnak, Istenednek előtte, hogy bejöttem a földre, amely felől megesküdt az Úr atyáinknak, hogy nekünk adja. És a pap vegye el a kosarat kezedből és tegye le a te Uradnak, Istenednek elébe.¹

Így hangzik az íge, melyet e héten olvasunk a tóra utolsó könyvében a zsendéknek áldozatáról, arról, hogy mikor őseink távol keletnek földén meg fogtak települni és munkájukon, szorgalmukon Istennek áldása nyúgoszik, vegyenek az ígért földjének zsendéjéből, első jeles gyümölcséből, vigyék föl Jeruzsálem szentélyébe és adják a papnak át, hogy mutassa be a Mindenhatónak kedves áldozatul Kánaán földjének zsendéjét. Jeruzsálem nemzeti ünnepet ült, amidőn a szent földnek egy-egy vidéke elzarándokolt bemutatni a termés zsendéjét. És amint Izrael fölzarándokolt Jeruzsálem szent hegyére a zsendék áldozatával, ősi törvény hétrétű szabályt írt elő a zsendék bemutatására és e hétrétű szabály az, amely nekünk is, ma is, irányítóul szolgál, amidőn e kies hajlékot az Úrnak szolgálatára avatni kívánjuk, mint fáradozóstoknak, buzgóságtoknak zsendéjét, jeles gyümölcsét, kedves áldozatul az Úrnak, dicsőségeül szent nevének, szármolyául az Ő szent trónusának.

¹ Mózes V. 26, 1—4.

הכבודים טעונים שבעה דברים Hét szabályban¹ foglalja össze az ősök tanítása azt, amire ügyelni kelle, amidőn a hálás szív sugalma szerint a zsengéket bemutatták és e hét szabályt kell követnünk mindenütt és mindenkor, midőn zsengeinket az Úr elé hozzuk, hogy Előtte áldozattal boruljunk le.

I. Az első, amit az ősi tanítás előír a zsengek szabályaul: הבאת תוקם. Nem elég, hogy a föld megtermi gyümölcsét; nem elég, hogy csillapítsad éhedet avval, amivel megáldá az Úr kezeidnek verejtékes munkáját: hanem el kell hoznod a *szent helyre* zsengeidet, elhozni úgy, mint elhozátok ti, én édes Véreim és Atyám-fiai, amint elhozátok ti ehhez az új oltárhoz zsengeiteket, szíveteknek áldozatát. Nem elég áldozatot hozni, kellő helyre kell vinni az áldozatot, kell, hogy célt mutassunk az erőnek, amely cél felé törekedtében egyesül, mert célhíjas fölbuzdulásban nincs eredmény, mert egyesülés nélkül nincs siker, mert széthúzó erőn nem nyugszik áldás.

Céltudó törekvéssel hozátok zsengeiteket, hordtátok össze a szentély alkotó részeit. Csüggedetlen erővel láttatok munkához, egybeszerezvén hangyaszorgalommal, vetekedő áldozatkészséggel, amiből fölépült e szentély. És most, hogy elkészült, hogy föl-emelkedik homlokzata, magasba nyúlik tetőzete és megnyílnak a szemlélőt meglepve tornácai, szívetek eltelik jogosult örömmel és szóltok az írás szavával: eddig segített az Úr!²

De céltudó törekvésetek vezércsillaga nem a falaknak föl-építése volt, hanem saját épületek e falak között. Jőjjetek azért e szentélybe gyakran és szíves örömmel, mert bölcseinknek tanítása szerint אם תבוא לביתי אבוא לביתך: ha eljössz szíves örömmel, ha eljössz gyakorta a szívnek imájával házamba, melyet emeltél, úgy eljövök Én is, eljövök a te házádba³ és hozok házadnak békét, hozom házadnak az Én lelkemet, a békének és üdvnek, a békülékenységnak és megnyugvásnak, az egyetértő indulatnak és igénytelen megelégedésnek szent lelkét.

A zsengeknek áldozatát azonban a földnek nem minden gyümölcséből lehetett bemutatni. Ősi hagyományunk szerint אין תבואים בכורים אלא בשבעת הימים האחרונים בשנה הארץ a földnek csak hét terménye

¹ Maimóni H. Bikkúrim 3, 14. — ² Sám. I. 7, 12. — ³ Tószefta Szukka IV. 198₁₃.

méltattaték arra, hogy zsengeül tétessék le az Úr oltárán. Zsengeket csak a földnek abból a hét termékéből fogadtak el, amely az ígélet földjének kiváló és az írásban is kiemelt díszét képezé.¹ Közöttük legelsőül nevezi az írás *הבואה* a búzát, amely mindennapi kenyerünket adja, jelképeül annak, hogy a vallás ne legyen ritka vendég szívünkben, hogy mi se legyünk az ő házában ritka vendégek, hanem hogy legyen a vallás mindennapi kenyerünk, mint a búza, melyet a földnek méhéből az ég áldása nevel mindennapi kenyerünkül. Kísérjen a vallás bennünket templomban és templomon kívül, hordozzon mindenben, mit cselekszünk, hassa át az életnek minden viszonyát, nemesítse munkánkat és pihenésünket, házunkat és törekvéseinket, nemesítse magánéletünket és közszolgálatainkat.

Ne hagyjuk elaludni az élet sivárságában és viharaiban a vallásnak mécsét, melyet szívünkben gyermekkorunk ápolói meggyújtának: עד שהרג דולק חן לו שכן, ככה דגדג את השמן ומעיל לו: amíg pislog a mécs, addig gondozd, gyarapítsad olajjal,² mert ha elaluvék, hiába öntenéd reá az olajat. Ápolod e mécs világát, mert édes a világosság és jól esik majd szemednek látni a hit világát,³ mely vigasztal, hogy sorsod nem vakeset véletlenének munkája, hanem földföldről égi hatalom az, amely osztályrészed méri, sorsod könnyíti és nehezíti. Tudd meg: van messzeség, melybe a lélek nem repül, magasság, melyből visszaszédül a földre, mélység, melybe le nem száll, titok, melyet föl nem ér a véges ész. Van a földön és a lelkek világán, amit csak alít a lélek s a szív sejdítve érez: a létnek, teremtésnek s a vég nekül valónak tudhatatlan útai, tengertitkai. A vallás meglebbenti a titoknak fátyolát: higgy, óh ember, — — tudnod nem adatott!

II. A második, amit az ősi tanítás előír a zsengek szabályaul: כִּי, hogy a zsengeket kellő *eszközzel*, közeggel kell az Úrnak színe elé vinni. Nincs munka, melyen az Ő áldása nyugodhatik, amely nincs kellő közeggel eszközölve, nincs kellő közegnek vezérlése alatt. A cél kitűzése után zsengekhez, melyet e mai ünneppel az Úr előtt bemutatunk, legelsőül szükséges volt a kellő közeg, hogy a cél felé vigyen, vezéreljen benneteket. E

¹ Bikkúrim 1, 3. Maimóni H. Bikkúrim 2, 2. — ² Jelamdénú Bet hamidras VI. 84. — ³ Koheleth 11, 7.

vezérlőről, kik a nagy munkának intézésével fáradtak pihenést, csüggedést nem ismerő kitartással, buzgalommal, róluk áll bölcseink tanítása: שאין לך חסיד לפני הקב"ה בשלח שמשחלה לעשות מצוה ונתן נפשו כדי שיעלה בשמחה. Nincs kedvesebb az Úr előtt, mintha kik kiküldetnek, hogy a kegyes cselekvés véghezvitelében vezéreljék a községet, fölál-dozzák nyugalmukat, pihenésüket, hogy eljárjanak szent küldetésükben.¹

Nem egyedül vezérlő közeg kell a zsengek bemutatásához, hogy kedves áldozatként fogadtassanak, hanem kell, hogy teljessítsék a régiek tanítása a zsengeknek eszközéről: העשירים טבאים. A gazdagok ragyogó ezüst és arany kasokban, a szegények tisztára hántott fűzkosarakban hozzák:² ragyogó érc, fehérre hántott galy az áldozat tisztaságát jelentik, mert a prófétai íge szerint: כאשר יביאו בני ישראל את המנחה ככלי טהור בית ד' Izrael fiainak az áldozatot tiszta eszközzel kell az Örökkévaló házába vinni,³ kell, hogy amit bemutatunk, azt tiszta kéz hozza, kell, hogy becsületes munkának, igaz úton járó szorgalomnak legyen gyümölcse, amit zsengeül az Úrnak oltára előtt letenni kívánunk. הישר בעיניו תעשה זה חשב וחתן סלחם שכל מי שנשבע. Tedd azt, ami az Úrnak szeme előtt jó, úgy szól az írás. Ez, úgy magyarázzák bölcseink, a becsületes foglalkozás, az életmód, melyet gáncs nem illet, a kereset, mely igaz úton jár, mert az olybá vétetik, mintha a törvénynek minden egyes rendelkezését véghez vitted volna.⁴

Kísérje ezért a férfiak munkáját következetes, szigorú jellemnek nyilvánulása, egyenesség és becsület s mellette ragyogjon a nők erénye, mocsoktalan hírneve, szeplőtelenisége. Attól, kinek nevén folt ragadt,⁵ a szentélybe áldozatot hozni tilos vala, mert Izraelnek mindenha legfőbb büszkesége volt a nőknek szeplőtelenisége, a házasság szentsége, a családi élet bensősége. Azért, amidőn a kornak lelke más irányú, amidőn a kornak szelleme, amint sajtóban, művészetben és társadalomban nyilatkozik, parázna szellem, amidőn az izgult kor ere lázasan lüktet: e kornak iszamó, sikámos lejtőjén meg ne csúszszunk és családaink hagyománya meg ne rendüljön. Akik hajadonok vagytok, büszkék legyetek virágkorotok szűzi varázsára, akik anyák vagytok,

¹ Bemidbar r. 16, 1 Romni. — ² Bikkúrím 3, 8. — ³ Ézajás 66, 20. —

⁴ Mechilta Besallach 46 a Friedm. — ⁵ אחזן וזה.

büszkék legyetek szent hivatásokra. Az anya őrzője a háznak; vezérelje gyermekét, törje álmát gyermekéért, virraszsza szunnyadását, ébrenlétét, mert az anyának pillantása éltető napsugár, melytől a gyermek keblén nemes virág fakad, mert az anyának pillantása balzsam a beteg gyermeknek, mert érintése betegségszlató, enyhítő ír. Hálátlan, én édes Atyámfiái, hálátlan az emberi szív! Sokat kell, hogy ringjon az anyának ölén a gyermek, hogy el ne feledje, anyja érette mit tett, mit szenvedett! — Nagy, szent és nemes hivatás jutott a nőknek: legyenek hívek e hivatáshoz, mert íme a második termény, amely méltatgaték arra, hogy az Úrnak oltárára letétessék zsongéul, a szent föld második terméke שְׂעִירָה az *árpa*, akkor jutott az Úr oltárára áldozatul, אֶשְׂרֵם הָאֵלֶּיךָ קֶסֶם שְׂעִירָה¹ amidőn Izrael valamely családjában sanda gyanú, bizalmatlanság ébredett s a férj elvitte nejét, hogy vérfagyasztó próbában vallást tegyen az oltár előtt. Akkor áldozott a nő árpát, emlékeztetésül nekünk is, hogy hasonló gyanúnak burjánja magát soha föl ne üsse, csirája ki ne keljen, üszögje meg ne teremjen.

III. A harmadik, amit az ősi tanítás előír a zsongék szabályaul: קָרִיאתָ, az áhítatos *imának hálaadó szava*. Ha vágyad teljesült és ha örömet értél; ha az életnek egy-egy örömmel teljes fordulójánál állasz; ha beteged föllábadt, gyermeked fölserdült, javad gyarapodott; ha a közért táplált reményeidet valósulni látod és hogyha a hézagos valóság fogyatékos örömeiben és sokasodó gondjaiban vágyaid, reményeid hajtásai élettelenül, fonnyadtan omolnak a kietlen avarra és új tavaszt remélni sem mer szíved: fokozott örömnnek, kétségbeejtő gyötrelmennek óráin egyaránt jöjj az Úr lakába, jöjj ne pusztá szokásból, hanem jöjj az áhítat fohászával, könyörgő szavával, hálaadó imával, esdő könyörgéssel. És a legnemesebb imát, a hála imáját örömnnek idején el ne mulaszd, nehogy rólad álljon, amit a próféta a harmadik gyümölcseről mond: וְאֵין הַגִּימָלִים כְּהַגִּימָלִים Ime nincs gyümölcs a *fügefán* és elfonnyadt levele.² Nem hoz gyümölcsöt az önző, a kaján, a megátalkodott szív, megtagadja a legnemesebb gyümölcsöt, amelyet emberi szív teremhet, az áhítatnak égi érzetét, ájtatos imának mennyei malasztját.

¹ Mózes IV. 5, 15. — ² Jeremiás 8, 13.

IV. A negyedik, amit az ősi tanítás előír a zsengek szabályaul: קרבן az *áldozat*. Nem elégszik meg a termés zsengejével, rajta kívül kísérő áldozatot, áldozatkészséget követel. Nem egyszeri áldozatot, hanem állandó áldozatkészséget követel ez új szentély töletek, nem olyant, mely fölbuzdul egyszer, föllobban, mint a szalmatűz, de kialszik, elhamvad s többé hamvaiból ki nem kél, hanem állandó áldozatkészséget, mely azt, amit emelt, fönn is tudja tartani. Mert a község emeli a zsinagógát, de kell, hogy a zsinagóga is emelje a községet, serkentse, buzdítsa, lelkesitse, tartsa össze. Vallásos buzgóságot s áldozatkészséget újítsa meg a zsinagóga bennünk, áldozatkészséget az istenitisztelet körül ép úgy, mint a vallás másik főérdekének, az ifjúság nevelésének terén. Buzgóságot a gyermekek vallásos nevelésében, hogy a jövő nemzedékről is el lehessen mondani, mint az előttünk jártakról, hogy ime, a negyedik gyümölcshöz fogható, amely méltattaték arra, hogy zsengeül letegyék az Úrnak oltárán: קרבן a *gránátfának* üdítő, ezermagvú gyümölcsehez, amelyre nézve mondák bölcsseink: elvagyon telve Izrael vallásos gondolattal, kegyességgel, jámbor érzülettel és legyenek eltelve a ti gyermekeitek is vallásos kegyelettel és tudással, őszinte jámborsággal, tiszta erkölccsel s a könyörület angyalkezőnek áldásosztó munkájához szeretettel, מלאים, amint telve van a gránátfának gyümölcse üdítő magvaknak sokaságával.¹

V. Az ötödik, amit az ősi tanítás előír a zsengeknek szabályaul שיר az *ének*, a dal s ez énekben, dalban az összhang, a harmónia. Összhang és egyetértés az, ami a zsengeknek értékét megadja, összhang és egyetértés az, ami a községnek életét biztosítja. Azért, amint ősi időben megzendült az egybehangzó, összecsengő ének a levíták ajakán Jeruzsálem szentélyében, midőn a zsengeket bemutatták, azonképen zendüljön ma a mi ajkunkon is összhangos egyetértés éneke, mert úgymond a régi tanítás: עד שלא הוקם המשכן היתה איבה וקנאה וחרדות ופחד וסחלוקה בעולם אבל משדוקם המשכן נחמה אחבה ורחבה ורעות וצדק ושלום בעולם amíg a frigysátor föl nem szereltetett, addig gyűlölködés, irigység, versengés, viszongás és felekezés volt a népben, de midőn fölállították a frigysátor, szeretet és ragaszkodás, barátság, méltányosság és béke tölték el a népet.²

¹ Berach. 57 a. — ² Peszikta derabbi Kahana 7 a.

Azért, midőn e szentély immár befejeztetett, ha volt e városban, ha volt, ha volna régi viszázkodás, úgy a régi gyűlölség szűnjék, a visszavonás maszlaga tűnjék és az új zsinagóga fogadjon ölébe bennünket, mint merő barátokat, mint a községnek egyetértő tagjait, mert csak az egységben van erő, amint a régiek mondák az ötödik gyümölcsről, mely méltattaték arra, hogy zsengeül tétessék le a szentélyben, *a pálmafáról*: — לבה סבון לסעיה — חסר אין לו אלא לב אחד, hogy a pálmafának sudara tetején egyetlen ég felé törő hajtása van,¹ amelyben összpontosul az egész fának ereje, amely ha letörik, az egész fa kivész: úgy legyen Izraelnek is *אין לו אלא לב אחד להפכה* egy szíve, amidőn Istenét imádja² s valamikép a Mindenható egyetlen egy, úgy legyen Izrael is *גוי אחד בארץ* egységes, hűséges gyülekezet a földön.³

VI. A hatodik, amit az ősi tanítás előir a zsengek szabályaul: תנשה, hogy legyen az *lendülettel* járó, ne legyen tunya, ne legyen álmos, ne vegye meg a közönynek renyhítő, bénító hatalma, ne nyomja el sem hitetlenség, sem más hitnek csábító szava, sem megalkuvó önzés s a kufár lelkiismeretlenség latolgatása, sem rettegés, ha föltámadnak a gyűlöletnek kóbor-rémei. Közönybe vesznek, elernyednek, elfordulnak talán léha lelkek, engedve a lomha nagy tömeg vonzó hatásának, férges gyümölcs módjára lehullanak, mert a hit eszméinek fönségéből a föld sarába kívánczozának — de te e magasztos ünnepen ébredj új erőre vallásod szolgálatában, ragaszkodásban ama remény és bizodalomhoz, hogy a te vallásod szent ígéi lesznek az utolsó szentbeszéd, melyet ember a földön meghallgatni fog, mert hozzá tér meg tévedésből, kerülő útjából, kételyéből, tévelyéből mindenütt az emberi ész és elme. Lelkesült ragaszkodást hitünkhöz tanuljunk, mert csak igaz lelkesedés képesít bennünket, kiesinyke gyülekezetet, megállanunk, megküzdenuk. S e lelkesedésre int a hatodik gyümölcs, mely méltattaték arra, hogy zsengeül tegyék le az Úrnak oltárára: נאן, *a bornak gyümölcse*. ויין לסרי נפש.⁴ Akinek elkeserült lelke, ki közönybe merült, kit fájdalom bánt és bú, kiben megingott a hitnek sziklája, az jöjjön közénk az Úrnak szent lakába s itt lelkesedésnek szent lehelletén kiemelkedik

¹ Szukka 45 b. Tanch. Bem. 15. Bemidbar r. 3. — ² Tanch. u. o. — ³ Sám. II. 7, 23. — ⁴ Példabeszédek 31, 6.

bújából, reményt tanul és bizodalmat az Úrban, kihez nem visz földi lábnyom, de kihez fölvisz a lelkesedés buzgó áhitata. Kitarást tanul és türeést az Úrért, az Ő szent tanáért, amelyért nem sokallunk szenvedni és tűrni, tűrni és küzdeni, mint küzdöttek apáink, mint szenvedtek őseink, mint túrtének elődeink.

VII. Végezetül és utolsó szabályul követeli az ősi tanítás: למה, hogy aki bemutatja zsongéjét az oltáron, az a szent várost ne hagyja el azonnal, hanem maradjon *egy éjen át* Jeruzsálemben, egy éjen át azért, mert a régi hagyomány szerint, midőn száz-ezrei gyűltek össze ott a zarándokoknak, még sem mondá soha senki: צר לי המקום שאין בירושלים, szűk nekem e hely, nem tudok Jeruzsálemben egy éjt tölteni.¹ Jeruzsálem a békességnek jelképe, s hol béke van, sokféle ember megfér csekély helyen, hol béke van ott nagy tömegek mozoghatnak, anélkül hogy tengelyt akasztanának. Azért az utolsó gyümölcs, mely méltattaték arra, hogy zsongéül tegyék le az oltáron, רחמי שכן, az *olajágnak gyümölcse* volt, a békének jelképe, s a midőn e falak között először szól az íge hirdetése, a békének olajágát nyújtjuk mindenkinek, minden vallású testvéreinknek, mindenkinek, aki szeretetben él és szeretetet tanít, hogy eljőjön az idő, amidőn a gyűlölet és üldözésnek lelke feledté léssen és megtagadtatik mindenütt s ha a szeretetnek mezeje most itt-ott sivár is, fölzensdül a kopárból, letarolt mezőből népek tavaszának színvegyes viránya s a békének olajága jelenteni fogja hazánk békéjét, minden hű fiának testvéri egyesülését.

Amen.

* * *

És ebben a szellemben avatom föl ime most ezt az új hajlékot és átadom az Úr szent lelkének őrizetébe, hogy e zsinagóga legyen e gyülekezetnek örömben, bánatban, zivatarban, verőfényben egyaránt valódi otthona. Amidőn a gyermek születik, a zsinagóga áldó szavával fordul a kised felé és amidőn a gyermek ifjú-korba tér, ide jó, hogy a tóra előtt tegyen vallást és vállaljon új kötelmet. S ha két szív megérti egymást, az ifjúnak szíve lán-

¹ Abóth 5, 5.

goló szerelemmel fordul arája felé, kiben teljessednek szívének álmai s remegő féléssel lép az oltárra a hajadon, hogy hűséget fogadjon annak, kiben testet öltének lelkének ábrándjai, akkor a zsinagóga fogadja őket s adja áldását reájuk. S amidőn szívedet kinos csapás érte, ha jajló bánat tölt el, kebled sajog s fáj még a vigasztalásnak szava is; amidőn siratod azt, ami legkedvesebb volt előtted: akkor a zsinagóga édes otthonába térsz, megnyugvást keresve zsibbasztó fájdalomban, vigasztalást, ha földig vagy alázva. Ide jössz, hogy a múlton mélázva merenghess s fölnyílik a lelkek titkos birodalma, lendül a lég és látogatni járnak lebbenve, suhanva igézetes árnyak; és szellemi sorban érkeznek utánuk az egykori hívek, az egykori jók, ők mind, kiket onnan is visszakívántok, eltűntük után is hű látogatók: fölhangzik a szózat s messziről, csak lélekhallhatólag mély, csodás hang ébred s szól: élünk, várunk, viszontlátunk.

S midőn a vallásos buzgóság ünnepen, szombaton, naponta egybehí benneteket, hogy az Úrnak kérjétek mostoha időkben áldását, hogy Ő előtte hálás szívvel imádkozzatok, buzgó imával, bűnbánó érzéssel s a teremtmény alázatával: a zsinagóga az édes otthon, amely szent rendeltetéséhez képest csendes, vigaszos hangulatba ringat s fölemel benneteket a Mindenhatónak közelségéhez.

Fölavatom e rendeltetésére e zsinagógát, fölavatom szent szerelvényeit: a szent szekrényt, amelyben őrizzük a legszentebbet, az ígét, a törát, amelyből merítünk hitet, erkölcsöt, kegyességet s emberszerető cselekvést.

Fölavatom ez örök lámpát. Mécselő világa legyen jelképe annak, hogy a gondviselő Atyának őrködése nem szűnik fölöttünk, jelképeül annak, hogy az Úr jelen van mindig, ha őt igaz lélekkel hívjuk, igazság szerint keressük, teljes szívvel imádjuk.

Fölavatom az oltárnak asztalát s szószékét. Hangozzék föl szent zsolozsma, megragadó ének, ősi dallam megindító szava, hangozzék föl foganatos ima, melynek megnyílnak a mennyek az oltár asztala mellől. És a szószék legyen az igének hírvivője, a vallásos buzgóság és a szeretet igéjének hirdetője. Amen.

Immáron e hajlék át vagyon adva magasztos rendeltetésének: kérjük reá az Úrnak áldását, amikép kérték azt őseink, midőn Jeruzsálem oltáránál dézsmáik lerovásáról megemlékezének:

הַשְׁמִימָה מִטֶּעֶן קִדְשׁ כֵּן הַשָּׂמִים וְכִךְ אֵת עַמְּךָ אֵת יִשְׂרָאֵל וְאֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתָּ לָנוּ
 Urunk mennyednek szent lakából és áldj meg bennünket és e
 földet, melyre vezérlél.¹

Amen.

* * *

Legyetek áldottak a Mindenható nevében, ki eget és földet alkotott! Legyen áldott ez ős királyi város, a legelső, melyben e hazának földén a zsidóság gyülekezetet alkotott! Legyen áldott minden rendű és minden rangú lakosa, hatóságai és polgárai, hercegfőpásztora és minden lelki atyái!

Légy áldott te is testvérem az ige szolgálatában, legyen áldott buzgó munkásságod hitünk hirdetésében!

Legyetek áldottak ti, e hitközségnek gyülekezete, intézői és tagjai, valaki csak e szent munkához áldozattal, nagygyal vagy kicsinynyel, hozzájárult! Legyen áldott minden művészi és iparos kéz, amely e munkában fáradozott, a tervezésben, kivitelben serénykedett.

Az Úr áldjon meg benneteket és őrizzen meg benneteket s emez új hajlékát bajtól, véstől, romlástól, pusztulástól; az Úr emelje felétek arcát és legyen kegyelmes irántatok mindenben, mit kezdtek, mindenben, mit cselekesztek; az Úr világíttassa felétek arcát és adjon nektek békét, békét a hazában s békét e városban, békét a gyülekezetben s békét az Úrnak szentélyében, békét a szívben s békét a házban, békét az életben és békét az öröklét glóriájában!

Amen.

¹ Mózes V. 26, 15.

FÖLSZENTELO.

Jászberény, 1890. szeptember 10.

És amely napon átkeltek a Jordánon arra a földre, amelyet az Örökkévaló, a te Istened, neked ad, állíts föl nagy köveket és meszeld be őket és ird reájuk átkeltedkor e törvénynek minden igéjét, hogy bemehess arra a földre, amelyet az Örökkévaló, a te Istened, neked ad, a tejjel s mézzel folyó földre, amint az Örökkévaló, a te apáid Istene, neked megígérte,¹ így szól az írás igéje, melyet e héten hallánk Izrael zsinagógaiban. És keressük okát, miért dicséri emez összefüggésben az írás a szent földet, hogy tejjel és mézzel folyó és hogy ezért, midőn átlépik eleink e föld határát, írják föl a törvény igéit nagy kövekre, hogy olvassa a föld népe, mely törvény az, amely uralkodni készül ama földön, ha Izrael megveti ott lábát, elfoglalja Kánaánt.

A kelet gazdag képes beszédének nyomán keressük nyitját annak, minő tej és minő méz, amely ott távol keleten folyt, amelyért ezt a földet az írás imígyen dicséri, amelyért a törvény igéjét kelle hálául kőlapokra róni. A régi tanítás megadja a titoknak nyitját: שבעה טשקן הן הטל והמים והעין והשפן והדם והחלב ודבש ודבורים. Hétféle cseppfolyó test az, igymond a misna szabálya, amely Izrael szertartása szerint figyelmet érdemel: a harmat, a víz, a bor, az olaj, a vér, a tej s a méheknek méze.²

E hét nedű az, amelynek jelképében megjeljük a rejtély nyitját, a föltettük kérdésnek megoldását.

A zsinagóga nem meríti ki a vallásosság összes nyilvánulásait, de középpontja a vallásos életnek és a vallásos érzület-

¹ Mózes V. 27, 2. 3. — ² Machsirin 6, 4.

nek jótékony sugarai innen indulnak, erednek. Azért ha ama hét cseppfolyóban jelképét fogjuk találni a vallás magasztos föladásainak, áldó hatásának, akkor, én édes Véreim és Atyámfiái, a zsinagógának is meg fogtuk érteni rendeltetését, meg amaz áldozatkészség okát is, amelylyel ezt a hajlékot emeltétek Isten dicsőségére, magatok s maradékaitok épülésére.

I. Első *החל a harmat.*

Ha az élet tikkasztó munkájában üdülést keressz; ha a hivatásnak nyűgében könnyebbülést ahítsz: ha a nap hevében elfásult kebel esthajnal hűsét óhajtja: az Isten házába vezérel a vallás, hogy megadja áhitat szent érzetében a lélek üdülésének hús harmatját. Ha elhalt benned a jobb érzés, elernyed a kedély rugalmassága, eltompult fogékonysága s alélt a kebel, akkor a régi tanítás szerint *אין החרים חיים אלא בשללים* kebled e halottai megelevenednek, föltámadnak a harmattól,¹ az áhitatnak harmatától. Az élet fáradalmas töredelmeiben, a mindennapiság földhöz tapadt silányságában, midőn a kenyérnek robotja dermedtté, érzéketlen halottá tette lelkedet, megszáll e harmat nesztelen, észrevétlenül s újra éledsz, üdülsz, föltámad jobb érzésed s áhitat malasztjával telik el szíved. Égő homlokod kihül, mert a vallás enyhülete szállott reá, láthatatlanul este meg ájtatosság érzete s hűsíti, üdíti, mint a gyöngyelő harmat az iratos mezőnek tikkadó viráryát. Ezért mondja a régiek bölcsesége: *כל הששתמש באור תורה אור תורה טחירו* aki keresi a tanítás világosságát, azt életre kelti a tanítás,² az ige, a vallás harmatja. S valamint harmatosul a fű, amidőn hajnal táján lecsapódik a lég párázata a harmat gyémántcseppjeiben: azonkép harmatosul a lélek szent áhitatban, *קרבת אללים*, az Úrnak közelsége, Istennek öröme tölti el és szólunk a próféta e heti igéjével, a vigasztalás hét szombatja *שב דרחמא* hetedikének szavával: *שש אשש בד' חנל נששי באללי* Ujjongva ujjongok az Örökkévalóban, örvendez lelkem Istenemben!³ Mert úgymond eleink tanítása, midőn Ábrahám apánk teljesíteni kész volt, amit az Úr követelt tőle, a legnehezebbet, a legkeservetesbet, akkor megesküdött az Úr: *נשבעתי שאניו ה כל מבני לעולם*, az áhitatnak eme harmatát az ő ivadékaitól meg nem vonom mindvégig,⁴ *אמרה בטל לישראל* Én leszek Izrael har-

¹ Jer. Berach. V. 9 b. 11. — ² Ketub. 111 b. — ³ Ézajás 61, 10. —

⁴ Jerusalmi ugyanott.

mata,¹ אֵשׁ שֶׁעַל יָדָהּ בָּרָא, a mennyek harmatoznak reája,² s áhítat szárnyán szívébe száll az enyhülés, üdület. A munka köréből, amely zúg örök vásári zajban, menekülsz az Úr szentélyébe, a vallás ölébe, ima révébe. — Föllélegzel: megszállott az első, megértéd az elsőt: בָּרָא a harmatot.

II. A második חַיִּים a víz.

Nem üdülés a vallás csupán, amely nélkül ellenni nehéz, de ellenni lehet: a vallás חַיִּים éltető víz a szomjúhozónak, az elepedettnak éltető ital. A sivatagban a napnak tűzőzőne elperzsel minden életet, de im, kiseded forrás vize fakad a föld öléből s oázist varázsol a sivatagban: lásd, a vallás forrása így varázsolja édenre a létnek sivatagját. Ne hidd, hogy a vallás égi, láthatatlan eszme csak, csak tanítás, mely égből száll alá s az égre irányít csupán, de nem erő, nem tényező, nem rugó, nem hatalom a földön!

Oh nézd, hisz a tudomány azt tanítja, hogy a víz légnemű, láthatatlan elemek vegyülete, de azért víz nélkül élet nincs a földön. Ezért szól a prófétai íge: הָיוּ כֹל צִמְחָה לְפָנָיו לַחַיִּים Hajh! Valakik szomjastok, jöjjetek, im itt a víz,³ életnek vize חַיִּים a vallás ígéje!⁴ Valamikép a víz az élet szülőanyja a földön, azonképen a vallás a lelki életnek szülője; s valamikép felülről száll alá az eső, hogy áldást hozzon a földre, azonképen felülről szállott le a tanítás, amidőn megnyíltak az egek s az Úr megnyilatkozék népének; s valamikép minden tisztaság forrása a földön a víz, úgy minden lelki tisztaság a vallás ígéből ered.⁵ Ezért szólunk, ha megértők a vallás jelentőségét: בָּרָא חַיִּים עַל אֲדָמָה מִן נֶפֶשׁ חַיָּה אֶלֶף אֲלֵף מֵימֵי חַיִּים Mint a szarvas ér vizéhez, lelkem úgy eped Feléd!⁶ Mert a vallás nem üdítő harmat csupán, a vallás hatalmas vízfolyás, mely mozgatja a lélek erőit, érzéseit, indulatait, mint a folyó vize a zúgó malom göröndölyét hajtja. A vallás élővize nem felszínesen éri csak a lelket, mint a harmat megesi a pástot, hanem átjárja, áthatja teljesen, hogy legyen Isten eszméje és ígéje lelkünk alapja, gondolataink vezére, éltünk kalaúza. A világ tekervényes kerengőjében vezéreljen a vallás. Ha porban hever éretlen kívánságod vagy ragadó indulatodat követed, akkor a vallás szól hozzád:

¹ Hózeás 14, 6. — ² Mózes V. 33, 28. — ³ Ézaiás 55, 1. — ⁴ Rasi u. o. —

⁵ Lekach tób Haazinu. — ⁶ Zsoltárok 42, 2.

megállj! Mert a vallás vizei fölött על פני המים az Úr lelke lebeg,¹ s törvényt, irányt, határt szab néked, indulatodnak, esengésednek, tervezésidnek. Ezért szólunk a vigasztalás hatodik szombatjának szavával: קוּמִי אִירִי כִי בָּא אֲדִירָךְ וּבְכֹד ד' עִלְיָךְ וְרָחֵם. Kelj föl, világosodjál, mert íme eljött világosságod s az Úrnak glóriája sugározik feléd!²

III. A harmadik a vallás jelképei közt הַיֵּין a bor.

Jelképe a vallásnak a bor, mert a vallás bajnyúgató: gyászban vigasztalás, balsorsban biztatás, búban bátorítás.

A hitnek színborából merítesz a bánat éjjén; róla tanítják a régiek: בְּרֹאשׁ כָּל אֲשֶׁרֶן אֵינָא חֲסֵד minden gyógyító erő elseje a bor,³ s a bor nem teremtették csak egyért: hogy vigasztalja a gyászolókat.⁴ Ha roskadnak is térdeink, ha meggörnyedünk is: hitünk nem tétoz. Ha lelkünk marcangolja a kín s keblünket a bú kezdi ki; ha az Úr kísért nehéz látogatással, fájó vesztességgel: a hitnek megnyugvását keressük, színborában találunk vigaszt, mert hangzik felénk a vigasz ötödik szombatjának szava: בְּרַע קָטָן עֲוֹנֶיךָ וּבְרַחֲמִים גדולים אֶקְבֹּץ; בשִׁעָה קָצָה הִסְתַּרְתִּי מִנִּי רַעַם מִסֵּךְ וּבְחֶסֶד עֲלִים רַחֲמֶיךָ אֲסֹר נֶאֱדָר kicsinyke pillanatra elhagyálak, de nagy könyörrel gyűjtelek be téged; haraghevén rejtém el tőled pillanatra arcom s örök szeretettel könyörölök rajtad, szól megváltód, az Úr!⁵

IV. A negyedik a vallás jelképei közt הַשֵּׁן az olaj.

A sebhedettnek gyógyító ír a vallás. Félreismerés ha bánt, az emberek ha megsebeztek, ha kémeskedő rágalom, patvar-kereső rosszakarat üldöz, fájdalmat csitító, szenvedésszólató, sebhegesztő a hitnek enyhe olaja, hogy ne szóljon sebedről az ige: לֹא יָדָר וְלֹא חֲכָשָׁו וְלֹא רִכְכָּה בַּשֵּׁן ki nem nyomtatott s be nem kötteték és nem enyhesztették olajjal.⁶

A mi ingerlékeny, epés korunkban fegyver ellen kínálkozik fegyverül a hitnek tűromolaja, fegyverül, ha elorzák nyugalmatát, mert megbocsátani, szeretni megtanít.

S ha mást látsz szenvedni, nélkülözni, nyomorogni: vajon mi adja kezedbe a gyógyító balzsamot? Ha éhezik, nyomorg feled s megosztod falatodat az éhezővel, hajlékodat a nyomorult-

¹ Mózes I. 1, 2. — ² Ézajás 60, 1. — ³ B. bathra 58 b. — ⁴ Snh. 70 a. Erub. 65 a. — ⁵ Ézajás 54, 7. 8. — ⁶ Ézajás 1, 6.

tal — nem-e a vallás olaja enyheszti-e az ő eves sebé? Nem-e a vallás parancsa, követelése, lényege: a szeretet enyhítteti-e inségét veled? Önbajodban, más bajában szól hozzád az Úr a vigasztalás negyedik szombatjának szavával: *אני אנכי הוא מנחם* Én, Én, az Örökkévaló vagyok vigasztalótok,¹ ha szenvedés van rajtad, emberek üldözése, nélkülöző nyomor.

V. Az ötödik *היום a vér.*

Nem az a vér, melyet örült rágalom koholása felőlünk híreszt, hanem az a vér, mely a vezeklőnek bűnbocsánata: *אין כפרה* Nincs bűnbocsánat, csak a vérben!² Amidőn a teremtmény alázatával borulsz le az Úr előtt; amidőn véred szívedbe szorul, arcodba szökik, mert bűnbe merültél és a bűn rozsdája megfogott ugyan, de magadba tértél; amidőn elfutja arcodat a szégyennek pírja, mert bűnbe maraszt öntudatod: *אין כפרה אלא בדם* csak ebben a vérben van a bűnbocsánat!

Ha fölrezen, ocsúdik, eszmél a lelkiismeret, szűnyatag, de föl-fölebredő bírád és érzed, hogy rajta kívül sem bírátlan életed; ha a büszke nyakszirt horgad és kinyújtod karjaid az engesztelés napján a mennyei szeretetnek trónja felé, akkor az Örökkévaló szava fogad: *ואמר לך בריך ה' ואמר לך בריך ה'* mondom néked, e véredért élj, e véredért élj!³ Benne tisztulsz meg bűnöd salakjától, vétkeid szennyétől, megtérve általa az igazság útjára, erkölcs ösvényére és hangzik feléd a vigasztalás harmadik szombatjának szava: *בצדק הטהר* igazság által fogsz fölemeltetni, megszilárdulni!⁴

VI. A hatodik *החלב a tej.*

Az éhezőnek a vallás lelki táp. A csecsemőt édes, anyai tejjel tápláljuk. Majd, ha korban gyarapszik, elválasztjuk a tejtől, mert a serdülő, a felnőtt nem óhajtja ugyan nélkülözni a tejnek táplálékát, de mást is kér, mint pusztán tejet. Csakhogy lélekben gyermekek maradunk, akármeddig élünk is... *הטול אהנו ולא נרע* tegnapról vagyunk, vajon mit tudunk,⁵ mit tudunk a végtelenről, öröklétről gyarló emberi észszel? Oh, az embernek lelkét a vallás anyatejétől el ne válaszzátok, mert a vallásnak teje nem a kis-

¹ Ézajás 51, 12. — ² Jóna 5, 1. — ³ Ezekiel 16, 6. — ⁴ Ézajás 54, 14. —

⁵ Jób 8, 9.

dednek tápja, hanem a meglettnék enyhadója, a kétkedőnek megnyugtatója, a hánytvetettnék horgonya.

Ha rád nehezül a csupa anyagnak otromba súlya, a kézzel foghatónak tolakodó bizonyossága és érleli a kételynek, tagadásnak konkolyát; ha a gögös agy fölfútt kohója szikráját hányja a tagadásnak és a tudásnak gögje fölfuvalkodik, a tudhatón felül kíván hatolni s merészen nyitni utat túl a csillaghonon: akkor az anyatej az, amelylyel kínálunk, mert nélküle elsatnyul lelked, mint elsatnyul a mesterséges táplálékon nevelt anyátlan árva. Lelked nélküle meghasonlástól, ingatagságtól, elvtelenségtől, erkölcsi esendőségtől meg nem menekül; szilárd határozottság helyett haboz, ajang és kétkedik: azért ez az anyatej, ez legyen tápod, kísérod, ehhez szítsál, erre vágyjál. És ez anyatej föl nem cserélhető. Miként a gyermek anyát nem cserél s ha cserél, mert elveszté az édes anyát, mostohának jut kezére: úgy ne cseréld anyádat, akinek tején nevelkedtél, vallásodat. Nem fogsz másutt megnyugvást találni: mostohád lesz az, akihez szegődöl — idegen lesz szívedtől, mint ahogy emléjédtől te idegen leszel.

Egyszer tanul az ember anyanyelvet, egyszer vallást: többé soha! Mert a hit nem csuha, melyet váltani lehet, a hit a léleknek lelke, melyet ha váltani akarsz, lélektelen maradsz! Azért eladó ne legyen hited, meggyőződésed, vallásod! Anyádtól pártolsz el, anyád tejétől: őt veted meg, anyádat, aki lélekben, érzületben szült, nevelt, reád örökíté lelkületét, eszményeit, táplál emléjén csecsemő korodtól késő vénségedig, pólyádtól sírodig. Azért ha szomorú napok virradnak s szólsz a vigasztalás második szombatjának szavával, ha szólsz: וְהָאֵלֹהִים צִיִּן עֹשֶׂה ד' וְאֵרֵנִי שְׂכַחְתִּי szóla Sión, az Örökkévaló elhagyott engem, az én Uram elfeledt engem, akkor szól hozzád Isten: הֲשִׁכַחְתָּ אֱלֹהִים עֹלָה טָרָחַם כֵּן בְּטַחָה vajon az anya elfeledi-e magzatját, hogy ne könyörüljön méhének gyümölcsén? כִּי אֵלֹהִים ha mégis, még ezek is felednének, én, a te Istened nem feledlek el téged¹ és ha alkonyulni látszik csillagod, új hajnalt derítek reád!

VII. A hetedik דָּבַר רְבוּרִים a méheknek méze. — A vallás a csüggedőnek reménye: a reménynek mézét nyújtja a csüggetegnek, bizalmat nyújt a kétségbeesőnek, öröm derűjét nyújtja a szenvedőnek.

¹ Ézaiás 49, 14. 15.

Ha pályád zord, virágtalan, rögös, akkor szól a vallás סחוק לנפש וסודא לעצם én vagyok édes a léleknek és gyógyítás a tetemnek.¹ Bizalmaznak öröközldje a vallás legyen. Dúlt reménynek romjain a hit derűnek hozza jóslatát, ígérte egyesnek és egésznek, egyénnek és köznek egyaránt. Mert az Úr előtt nincs lehetetlen, mert őseinkhez szólt az Úr: וינקחו רבש בסלע: hogy megétette őket méznek lépével kopár kősziklából.²

Ha veszélynek felhői gomolyganak is előtted, mögöttük jobblétnek hajnala szürkül és ha egész Izrael fölött alkonyul, akkor is jobblétnek hajnalát sejtjük a felhők mögött, mert az Úr ígérte, hogy Izraelnek földje ארץ זבת חלב ודבש, Izraelnek talaja a vallásnak anyatejét és a bizodalomnak mézét nyújtja azoknak, akik követik és a vallásnak talaja a bizodalomnak bizonyossága, tántoríthatatlansága, a Gondviselés útjaiba helyezett bizalom: ez az, ahova az Úr vezérel, amidőn a vallásnak terel földjére, ez az ígérte földjének teje és méze, mely az Úr törvényével egy és ugyanaz. Azért legyen a vallás nekünk ez új zsinagógában is, amit a hét cseppfolyó jelképbe rejtve fejez ki: a munka verejtékében üdülés, a kútfejét szomjúhozó léleknek éltető ital, a gyászolónak enyhe vigasztalás, az üldözöttek a szeretet gyógyító-írja, a vezeklőnek a bűn bocsánata, az éhezőnek lelki tápja és a csüggedőnek bizodalma, bizodalma az Úr ígében, amelyről szól a vigasztalás első szombatjának szava: יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהיו יקים לעולם: elszárad a fű, elfonnyad a virág, de Istenünk ígéje fönnáll örökre!³

Amen.

* * *

Az Egyetlenegynek nevében immár fölavatom magasztos hivatására a vallás emez új hajlékát, Isten ez új szentélyét. Ha ide vezérel vezeklő bűnbánat, múltnak halála, jövőnek aggalma, jelennek borúja; ha ide vezérel szűdnek epedése, kebled esengése, lelkednek bánatja; ha ide vezérel ifjat hitvallása, anyát hálaadása; ha ide vezérel szíved áhítatja, ünnepnek malasztja, szombat pihenése, köznap fáradalma; ha ide vezérel élőknek szerelme, holtaknak emléke: fogadjon קרבן אלהים az Úr szent lelkének magasztos közelsége. Szent gondviselése óvja e hajlékot véstől,

¹ Példabeszédek 16, 24. — ² Mózes V. 32, 13. — ³ Ézaiás 40, 8.

ZÁSZLÓSZENTELO.

A betegápoló egyesület zászlajának fölvatásán.

Szabadka, 1890. május 18.

איש על דגלו כחמה לבית אבותם יחנו בני ישראל סגור סביב לאהל מועד יחנו Kiki Izrael fiai közül táborozzék zászlaja mellett, családjaiknak jelvényei alatt; szemben a frigysátorral, köröskörül táborozzanak.¹ Így szól az írás ígéje, amelyet e héten vagyunk olvasandók Izraelnek zsinagógáiban.

Az írásnak ez ígését eleink bölcsesége következőkép magyarázza:

Tizenkét törzse volt Izrael fiainak és a tizenkét törzs mindegyikének külön zászlaja volt, külön színnel és külön jelvénynyel, amely a zászlóra vala hímezve. A zászlók különbözének színeik szerint és minden törzs zászlajának színe megfelelt ama drágakő színének, amelyen a törzsnek nevét keblén viselte a főpap, midőn az Úr színe előtt főpapi díszben megjelent.² És e tizenkét zászló minékünk e mai alkalommal és a jelen óra ünnepélyén tanúságos zászlóavató lecke leszen, mert ama régi zászlóknak színeiben és jelvényeiben meg vagyunk magyarázata mindannak, amit eme jelvényben látunk s ha végigtekintünk hímezett jelképeiken, akkor meg fogjuk érteni, mi az, ami megteremti a jótékony egyesületeket, mi az, ami vezérli s föntartja, mi az, amiért e zászlónak jelképében, az egyesületnek egységét e mai napon be kívántátok mutatni az Örökkévaló szent hajlékában.

¹ Mózes IV. 2, 2. — ² Bachja ad loc. Bemidbar rabba 2, 7. Tanchuma n. o. Midras Agada II. 78. Buber.

I. Az első törzsnek, JÚDA törzsének zászlaja olyan volt, כֶּכֶךְ הַשָּׁמַיִם mint az *égnek azúrja*, mint a mennybolt ragyogó kékje. Ha jó sorsban vagyunk, ha ragyogó tiszta fölöttünk a mennybolt kékje és az ég fellegtelen azúrára tekintünk: bizton, bátran pillantunk a jövőbe. Júda törzsének zászlajára jelvényül אֶרֶץ אֲרָם az *oroszlán* volt himezve s ennek bátorságával, rettenthetlenségével, veszélyfeledve tekintjük boldog időben a jövőt. De illő, hogy az ember megemlékezzék verőfény idején a borúról, épség, ifjúság, bőség idején a betegség, elaggás, nyomor napjairól és a jelennek kéklő ege alatt a jövőnek eshető bajairól meg ne feledkezzék.

Igy tekintetek a jövőbe, midőn egyesülést kerestetek, önségylyt, amely megőrzi filléreit a később eshető nyomornak, összekuporgatja filléreit szenvedésnek, bajnak, hajlott kornak idejére.

II. És akik nem a jövőtől félnek, akik a jelen terhét hordják, azok előtt hordják a második zászlót, ISZÁKÁR törzsének zászlaját. E zászló שֹׁמֵר דָּוִד לְכֹחַל שֹׁמֵר *sötét színű* volt, rajta az aggály sötéte, az elcsüggedés sötétsége, a váratlan csapás sötétülése. Ha reád nehezedik az élet terhe, ha jelened sivár, sötét és kétségbeejtő; ha homlokodat komorítja a gyász, redőzi a nélkülözés és meghornyolja a gond; ha kétség és csüggedés száll meg s borúba rejti arcát a remény; ha baljóslatú jelek tűnnek föl a mogorva láthatáron, mint Iszákár zászlaján együtt jelent meg שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ *nap és hold*, melyek ha együttesen jelennek meg s egymás mögött válnak láthatókká, a nap fogyatkozik, elsötétül: akkor keresed az egyesülést, a kölcsönös segílyt ígérő társulást és megteremtéd a csoportosulásban, tömbülésben jelenednek biztositékát, támaszát, istápját.

III. Társulnak, akik a jövő miatt agganak s akik a jelennek viselik nehéz jármát; társulnak a harmadik zászló alatt. *Ezüstszínű* zászló volt a harmadik törzsnek, ZEBULON-nak zászlaja לִבְנֵי זֶבֻלֹן mert az ezüstnek áldozatát kell áldozatkészen, bőségesen lerakni, hogy megteremtessék az alap, amelynek erején könnyeket fogtok törölni, beteget fogtok ápolni és özvegyet fogtok vigasztalni, gyámolítani. S azért e zászlónak jelvénye הַיָּאֵה *a hajó*, melyen együttesen szállunk a tengerre, az élet viszontagságainak

tengerére, hogy hullámain közös erőfeszítéssel sértetlenül átevez-
zünk, hogy az ár ellen, mely az egyesnek csónakját elsodorná,
egyesült erővel küzdjön kormányos és hajós.

* *

IV. Ily törekvés teremti meg az egyesületeket, ily törekvés
teremtette meg a ti egyesülésteket is az önsegélyezés nemes
céljával. De nem önmagatokért csupán, nem azért, hogy maga-
tokon segítsetek, jött létre ez egylet, hanem kifelé is, idegennel
is gyakorolni akarja a könyörület munkáját. Ezért RÚBEN törzse
és a törzs zászlaja ötlik szemünkbe. Rúben, akiről az írás nyo-
mán régi magyarázója¹ elmondja, hogy midőn testvére veszély-
ben forgott, mert elárulták őt a testvérek s meg akarták gyilkolni,
akkor ő volt az, aki védelmére szállott, akiben megszólalt a
könyörület szava, וְהָיָה כְּחֵלֶם וְחַמֵּץ a könyörület legelső szava,
melyet a szentírás fölemlít. És ezért Rúben a könyörület jelképét
tartja élénk, mert a könyörület hajnalpirját látjuk az ő zászláján
föltűnni, mely אֶרֶב *piros*, mint a kelő hajnal. És jelvénye e törzs-
nek וְהָיָה אֶרֶב *a mandrágora*² volt, a szeretetnek bűvös szere s a sze-
retet nyilatkozásainak, a könyörületnek, részvétnek jelképe, ama
könyörületnek, mely vallásunknak sarkelve, szegelletköve és ve-
zérlő eszméje. Hisz a tegnapi napon hallók az ígét: Ha elszegé-
nyedik testvéred és ellankad keze melletted, akkor gyámolítsd őt,
akár idegen, akár véled lakó³: fordulj felé szeretettel, részvéttel,
könyörülő szívvel, mert a könyörület legyőzi azt, amit a követ-
kező két zászló jelképez.

V. E kettő közül az egyiknek, SIMON törzsének zászlaja, וְהָיָה
sárga színű volt, a sárga irigységnek, kajánságnak zászlaja. Midőn
a szegényebb a gazdagabbat nézi irigy indulattal, éhes szenvedé-
lylyel, akkor Simon törzsének ötlik szemünkbe zászlaja, amelyre
hímezve volt שֵׁם *Sichem* városának képe, azon városé, melynek
fejétől sajnálták a testvérek testvéröket, bár minden áldozatot,
melyre fölhívták, meghozott érte, hogy hitveséül megtarthassa.
Az irigység szava elnémul, zászlaja legyőzetik, midőn a gazda-

¹ Bachja ugyanott. — ² Nachmáni Bemidbar 113 a. — ³ Mózes III.
25, 35.

gabb fölemeli Rúben piros zászlaját, hogy a könyörület hajnalpírja derüljön a nyomornak éjfelére, hogy visszfényének pírja szétömlőve győzedelmeskedjék az irigység sárgulásán.

VI. A másik törzs zászlaja kevert színű zászló volt: fehérnek s feketének keveréke, סֵפֶד וּשְׁחֹרֶת *szürke* volt Gád törzsének zászlaja, a szürke részvétlenségnek, közönynek viselte színét, mert Gádról, a törzs őseről, azt mondja az írás, hogy szólának születésekor: בָּנֵי „szerencse jött“, jött vele a világra, szerencse kísérte őt, mint a gazdagot, aki születésénél hallja már a szózatot: Nem gonddal, nem munkával, nem nehéz küzdelemmel fogsz szemben állani, terített asztal és vetett ágy és járt út vár téged! S azért Gádnak szívében gyakorta honol zászlájának színe, a szürke, eltompult részvétlenség. Gádnak zászlajára jelképekül egy egész תַּבּוֹר *tábor* körrajza vala himezve, mert egész táborral vannak azok, akik a jótékony egyesületekben — a tietekben is — nem szerepelnek sem nevökkel, sem filléreikkel, hanem szerepelnek kicsinylésökkel, gúnynyal, ellenkezéssel. Miért? Mert az ő zászlajuk nem a könyörület eme piros zászlaja, melyet ti lobogtattok, hanem a részvétlenség sivár, megfakult, szürke lobogója. Az ő szívüket jégfonállal szötte be az önzés és meg nem tudja érteni, hogy egyesül gazdag és szegény azért, hogy gyámolítson egy harmadikat, idegent. A könyörület hajnalpírja legyőzi a sárga irigységnek szánatos érzését, legyőzi a szürke, színtelen, hideg részvétlenségnek sivárságát és célt mutatva nekik csoportosítja, tömöríti, egyesíti az erőket.

* * *

VII. A hetedik törzs Dán-nak törzse. Zászlaja כֶּסֶף *a csillag-safírnak* vitziszta színét¹ viselte, annak a vitziszta ragyogású drágakőnek a színét, melyhez hasonló az önzetlen odaadás a közügy iránt, a vezérlők odaadása, gondoskodása a rájuk bízottakról, akár nagy körben, akár kicsinyben társulnak az erők. És mert a vezéreknek önzetlenségére, odaadására a közéletnek oly nagy szüksége van, azért van e zászlóra, Dán törzsének zászlajára himezve כֶּסֶף *a kigyó*. A közélet mérges kigyói gyakran szórják gyanúsításaik, rágalmaiknak mérgét a közjónak munkásaira, akár nagy a

¹ Mózes I. 30, 11. — ² כִּסְפֵּי לֶבֶת דָּסֶסֶר Mózes II. 24, 10.

kör, akár szerény és kicsiny, amelyben szerepelnek, de azért minden társulásban tapasztaljuk, hogy mikép a zafir drágakövén nem ejt karcot a kígyó méregfoga, azonképen akik a közügyvel fáradoznak, azoknak önzetlen jelleméről a mérges rágalom támadása lepattan és amazokra, a támadókra, száll vissza.

VIII. A következő törzsnek zászlaja a vezénylő férfiaknak ad útmutatást, útmutatást abban, hogy mi az, ami a közületnek életet ad. ÁSER törzsének zászlaja אשר a lelkesedés *lángszínét* viselte, ama lelkesedését, mely létre serkenti a jótékony törekvést, megindítja az egyesületek alakulását, amely a hidegvette szívet fölhevíti, hogy egybeforrjanak a közjó szolgálatára. E zászló jelképe אש az *olajfa*. Mert valamint az olaj meglágyítja a kelevényt, úgy lágyul meg a lomha tömeg szíve a lelkes kezdeményezők lángzó buzgalmán. De a buzgalom, a lelkesedés nem elég, mert az megteremti ugyan a közületet, de fönn nem tartja, tartós sarkalatját nem képezi. Ehez szükséges a következő törzs zászlájának intelme.

IX. NAFTÁLI törzsének zászlaja színre hasonlított נפתלי az aranytisztá, *lehiggadt borhoz*. Midőn lehiggadt a bor és seprűje leszállott, akkor mutatja azt, mivel a vezérlő egyéneknek birniok kell, hogy necsak megteremtsék a közületet, de fönn is tartsák: vezéreljenek higgadtsággal, megfontolással, hogy a meghasonlás, a gerjedékeny indulat, a versengés az egyesület körében helyet ne találjon, hanem vezérelje megfontoló, higgadt szelidség. Azért e törzsnek zászlajára נפתלי az *őzike* képe volt himezve. Az összes vadak közül legszelidebb az őz, azért mutatja ennek képét e zászló, hogy megértsük, minő szelidséggel s szelidségszülte türelemmel, elnézéssel, béketűréssel kell az embereknek tömegét vezérelni.

X. XI. És e szelidség, ez engedékeny türelem nem egy egylet körében kell, hogy meg legyen csupán. Nagyobb körökben is, az embereknek egész társadalmában, mindenütt, ahol emberek együtt élnek, egymással versenyeznek, egymással birokra kelnek és egymással tengelyt akasztanak, mindenütt szükséges. Mindenütt szükség van azért amaz intelemre, amelyet az utolsóelőtti két törzsnek közös zászlaja hirdet.

Testvértörzs volt EFRÁJIM és MANASSE, שוֹרֵר עַד מָוֹד *koromfekete* volt az ő zászlaja. Ha a társadalomnak megmozdulnak azon rétegei, amelyek a legalsók, amelyek a munkát végzik, az izzasztó, verejtékes, testet-lelket elnyűvő munkát, akiken sötét, fekete sorssal nehezül meg az élet nyűgző küzdelme; ha már-már a kétségbeesésnek nem jajsza csap a légbe, hanem majd földalatti morajjal, majd világrészeken végig sivitó fenyegetéssel szólal meg: akkor e zászlót látjuk, e fekete zászlót föltűnni a társadalomban és e zászlón két kép ötlík szemünkbe. A két törzs jelképe, דָּם *a bölény* képe, melynek vérben forgó szeme megremíti a szemlélőt és שִׁיר *a bikának* képe, amelyet viadalra ingerelek, viadalra, melyben a munkás jószág szilajjá, vérengzővé vadul: a bölény szarvai az ő szarvai és népeket dőf meg velők.¹ Mikor így megindul a társadalom legalsó, de legszélesebb, legutolsó, de leghatalmasabb rétege, akkor prédikálja, amit az írás tanít: וְיִרְיָץ! Gyámolítsd őt, hogy megéljen veled, tőled! Prédikálja az irgalmat, a szelidséget, mely megérti más jogát, igényét, mely megosztja a munkással nyereségét, a dolgozótárssal jövedelmét, a munkából kidőlttel verejtéke gyümölcsét. Följajdul a nem érdemelt, a szorgalom dacára sújtó nyomor: halljuk meg kiáltását! Gondoljunk az ily nyomorra, az ily éhezőre és ruhátlanra: וְיִרְיָץ! Éljen veled munkája jutalmán, akit a Gondviselés kisért nehéz sorssal, iszonyú küzdelemmel, tűrhetetlen munkával. Amidőn a tömeg megmozdul és háborog a munkás nép millióinak fölkevert rétege, akkor egyedül az áldozatkész ember-szeretet s irgalom tud kibékíteni minden vesztes ellentétet. Nem a törvényhozás bölcsesége, hanem az emberi szív érzése az, amely lecsendesíti az elkeseredettet s megbékíti sorsával újra, amidőn látja verejtékének igazságos méltánylatát nem csupán, hanem a vagyon önként megnyíló forrásait, melyek a közirgalom nagyszabású intézményeit létrehozzák.

XII. De az utolsó zászló ötlík már szemünkbe: BENJÁMIN zászlaja, mert e zászlóban כָּלֵלָה כָּל הַצְּבָיִים össze volt foglalva, mint a szivárványban, *minden szín*. Mint a szivárványnak színpompájában észrevétlen átmenettel sorakoznak egymás mellé a különböző színek: azonkép sorakoznak az irgalom zászlaja alatt egyet-

¹ Mózes V. 33, 17.

értő munkára a társadalom szétmálló rétegei. Újból egyek, összefűzi őket a jótékonyság szelleme. Azért e zászlónak jelképe *az a farkas*, amelyről meg van írva, hogy amidőn az emberiség békéjének nagy napját az Úr elhozza, megszelidül és lakozik a farkas a báránnyal.¹

Őseink e zászlók alatt vonultak s róluk mondja az írás és régi tanítás: Így táboroztak zászlaik szerint és így tudtak tovább vonulni,² mert nem volt közöttük haragszó és versengés, hanem békesség és testvériség.³ Vajha ez volna közöttünk is, az ősi zászlók színeinek és jelvényeinek tanítása, intelme, képes beszéde szerint!

* * *

Akik a jelennek kéklő ege alatt a jövőnek bajairól meg nem feledkezétek; akik a jelennek komor szenvedéseit enyhíteni szövetkezétek; akikben a könyörület lebírá a sárga irigységet és eloszlata a szürke részvétlenség ködét; akik tisztán ragyogó önzetlenséggel vállalkoztatok a vezetés terhes munkájára, a lelkesedés tüzét szítva és higgadt megfontolással egyesítve a széthúzó erőket; akik az egyenlőtlen sorsúaknak kibékítésén fáradoztok, megszerezve a gazdag fölöslegét a nyomor javára; akik a tarka színvegyülékű társadalmat egyöntetű törekvésben a jótékonyság szent szolgálatára egyesíteni akarjátok: ünnepet ültök ma, amikor mindeme nemes törekvésnek beszédes, ékes jelvényét fölavatjuk s átadjuk rendeltetésének. *נרננה בישועתך יבשם אלהינו נרגל יסלא ד' כל משאלותך* Ujjongunk segélyedben és Istenünk nevében emeljük a zászlót, teljesítse az Úr minden te óhajtásodat.⁴ Ujjongunk segélyedben Istenünk, akihez minden befejeződő munka után szólunk: Dicsérjük az Urat, *השם והשבח* aki jó és az emberek szívét a jóra serkenti. És Istenünknek nevében emeljük a zászlót. Mert mi a zászló? Utalás a magasba, utalás Isten felé, Isten felé, akiről meg van írva, hogy *רגלי עלי ארבה* ⁵ az Ő zászlaja fölöttünk a szeretet s a szeretetnek édes gyermekei: a könyörület, a részvét és irgalom.

Ő, az Örökkévaló a mi zászlónk: *ד' נבי* az egy élő Isten a mi zászlónk! Mert akár lomhán hompolyga a történet folyama s vesztegelni látszék, akár rohamosan zúgtak alá hajjai, elsodorva

¹ Ézajás 11, 6. — ² Mózes IV. 2, 34. — ³ Lekach tob ad loc. — ⁴ Zsoltárok 20, 6. — ⁵ Énekek Éneke 2, 4.

árjokkal százados ültetvényeket: Izrael zászlaját el nem ragadta a szilaj áram és lomhán nem ejteté el elernyedtt korok lassúdad érverése. És Izrael örök zászlajának, az egy élő Istennek nevében avatom föl e zászlót, hogy legyen az összetartás hirdetője, legyen a hűségnek hírvívője közöttetek és alatta sorakozva, כל ישראל יחד, ami óhajt ez egyesületnek életéhez, ez egyesületnek jövőjéhez, áldásos működéséhez a ti szívetek fűz, azt teljesítse Isten, hogy gyarapodjék az egylet és virágozzék, hogy ne fogyjon ki a szeretetnek forrása és vizei el ne apadjanak, hogy elégedetlen tusakodás, fanyar vizzály e zászló körül meg ne jelenjenek. Fölvatom e zászlót a szeretetnek és részvétnek, az összetartó békességnek és áldozatkész buzgalomnak jelképeül, e jótékony egyesületnek elidegeníthetetlen birtokául! השוכן בבית הזה יטע בנטיכם אחוה ואהבה שלום ורעות. Akinek szelleme nyugszik eme szent hajlékon, az nyugtasson közöttetek szeretetet és testvériséget, békességet és egyetértést.¹

Amen.

¹ j. Berachóth I, 3 c.

SZÁZ ÉV.

A szegedi zsidó gyülekezet százéves jubileumán.

1885. április 12.

Hálának dalát énekeljék az Örökkévalónak és az Ő csodatetteit hirdessék az ember fiának,¹ így szól a zsoltár szent igéje s a zsoltár igéihez bölcseink magyarázó összefoglalása következőkben fűződik: Négy az, akinek hálát kell adnia, nem mert parancskép követeljük a hálát, hanem mert benső szükség készítet reá, mert a szívnek kívánsága, óhaja akar nyilvánulni a hála zsolozsmaiban. Négynek ajka nyílik önkénytelenül hálának szózatára: ארבעה צריכין להודות יידינו דאס בשעלו סטנו ודולטו מרכותו ארבעה צריכין להודות יידינו דאס בשעלו סטנו ודולטו מרכותו וצא ארבעה צריכין להודות יידינו דאס בשעלו סטנו ודולטו מרכותו וצא akik tengerre szálltak s partot értek, kik vadonban jártak s művelt tájra jutottak, aki beteg volt s föllábadott, aki fogoly volt s kiszabadult.²

Négyet indít szíve hálának szavára, négyet, aki nehéz megpróbáltatáson ment keresztül s menekvék. Hogy ne nyílnék, én édes Atyámfiái, hogy ne nyílnék a mi ajkunk hálának áhítatos énekére, amidőn mi rajtunk nem egy teljesedék csupán a négy közül, midőn mi rajtunk mind a négy teljesült. E mai ünnepünkön visszapillantva egy századnak folyására, elmondhatjuk magunkról, hogy mind a négyet megízlelők, mind a négy kísértést s mind a négy menekvést.

I. Legelső, akinek hálát kell adnia: aki tengerre szállt és partot ért.

העולם ים וצוק רב סבולה רחב ידיים והוא נשר רעוע כנף עליו A végtelenség háborgó tenger, mondja a régi tanítás:³ háborgó tenger a végtelenség s

¹ Zsolt. 107, 8. — ² S. Áruch Órach Chajjim 219, 1. L. Beráchóth 54 b. —

³ Bechinath ólám VIII. fejt.

rajta az idő rozoga hid, melyen az ember tovahalad végtelentől végtelenig, megmérve a csekély arasznyi létet, amely neki jut osztályrészül. S az ember a végtelen folyású időn mesgyét von, mert igazodni vágyik az emberi ész. Mesgyét von az ember az időknek tengerén, amint határokat állapít a viláögürnek boltozatán, megmérni napok távolát, bolygó járását, üstökös fordulását. Ilyen mesgyén állunk mi e mai napnak ünnepével.

Nyugvó pontokat, szigeteket keresünk, kimagasló helyeit a tengernyi időnek. Valahányszor korszaknak érzük végét, megállapodunk, visszanézni arra, ami volt, arra, ami letűnt, elmúlt, eltemteték s előre nézni a végtelen fejlődésbe, reményt a jövőből meríteni, tanúságot a múltból. Ezért mondja a prófétai íge: לֵךְ בְּאֵרוֹת כְּבֹדוֹ ה' בְּאֵיזֵי הַיָּם שֵׁם ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, Ezért dícsérjétek a völgyekben az Örökkévalót s a tengernek kiemelkedő szigetein Izrael Istenének nevét.¹ Midőn megállapodtok mérni az időnek méretlen tengerét, visszapillantani azokra, akik voltak s elöttek jártak, visszatekinteni azokra, amik voltak és elmúltak, — mindannyiszor amidőn a tenger zajgásából menekülve révpártot értek, melynél megállapodva előre-hátra néztek, adjatok hálát az idő Urának.

II. A második, kinek hálát kell adnia: ki vadonban vándorolt és művelt tájat ért. A középkor vadon pusztaságán vándorlánk, bárdolatlanságában tengődénk s íme elértük a művelt nyugatnak pallérozottságát.

Nem méltó-e, hogy midőn e pontra értünk s egybevetjük a középkor nyers bárdolatlanságát az újkornak sima pallérozottságával, nem méltó-e, hogy hálát adjunk annak, aki vélünk e nagy újhodást megéreté?

Sötét kornak vadonja köríte bennünket a lefolyt századnak elején, derekán. Középkori volt önállapotunk, mert középkoriak valának külső viszonyaink. Lassan vált a régibb kor újjá, lassúdadon történt az újhodás. Mint a kikelet virágai nem egyszerre nyílnak, hanem egyik korább, másik később szövődik a tavasznak himes köntösébe: azonképen a népeknek tavaszán is lassanként, nem egy időben ébrednek rügyek, bimbók, virágok, egymás után, nem egy időben érlelődnek a gyümölcsök. A középkor nem egyszerre múlt el, nem egy lépéssel léptünk ki árnyaiból, nem

¹ Ézajás 24, 15.

varázsszóra virradt: soká szürkült s e szürkületben fájdalmas volt nekünk várni a napnak verőfényét.

Bejövénk e városba, de minden talpalatnyi tért, melyet nyerénk, könnyel kelle áztatnunk, küzdelemmel szereznünk. A kereskedő elől elzárták a piacot s az iparost szűkkeblű céhek be nem fogadták. Közöttünk egyéb alig volt értelmi munkás, mint legrégibb képviselői világi tudományosságunknak, az orvosok. A középkor lassú oszlással fogyatkozott, nem hátrált meg rögtön, ellene szegzé magát a dolgok új rendjének.

E szomorú viszonyok között, valljuk be, magunk is bárdolatlanok valánk: vadonban vándoroltunk s csak akkor értünk művelt tájat, midőn a nyugat műveltségébe beolvadánk.

A társadalmon kívül állottunk, rajta kívül képeztünk külön kört — s ma a művelt körök kiegészítő, alkotó elemeivé, hatékony tényezőivé levénk. S ha a társadalom sok tekintetben velünk még egy kört teljesen nem képez, magunkat ne okozzuk: mi eleget áldozánk. Hirtelen átalakulással iparkodtunk elérni a társadalmat, példátlan gyorsasággal törtettünk előre, mohó vágygal szívtuk be az új légkörnek éltető lehet, változtatánk életmódot, szokásokat, föláldozók a zárt kör hagyományainak kedélyes otthonát, elveténk egy idegen, de anyanyelvű lett nyelvet, levetkezők a megszokás által megkedvelt hibákat s elszokánk az időnek szolgaság gyalázatában megkedvelt dohától.

Átalakultunk.

Az átalakulás veszélylyel járt. Veszélylyel, mert félők lehetünk, hogy az új élet s a tágasabb küzdő porond magokhoz vonják a legjobb erőket s a zsinagóga magára marad, elárul s nem lészen neki istápolója, gyámola.

De az átalakulás dacára minő áldozatkészséget s minő ragaszkodást, a színleges közöny dacára minő igaz buzgalmat, minő ébredő érzéket látunk községünkben a köz iránt! Minő nagy áldozat az, amelyet e község hozott az istenitiszteletnek, a jótékonyásnak, a nevelésnek szent oltárain! Számokban kifejezve több a harmadfél milliónál, amit Szeged zsidósága ez oltárookra eddig letett, bizonyítékául annak, hogy az újkor meg nem ingatta ragaszkodását, bizonyítékául annak, hogy példaadó község kívánunk lenni és maradni éber buzgóságban az istenitisztelet, jótékonyág, nevelés körül, példaadó mintaszerű keze-

lésben is. Ha visszapillantunk e letelt századra, megnyugvással mondhatjuk, hogy mindig a legjobbak voltak azok, kik a községnek kezelését intézték. Közülük hosszú sor immár sír álmára nyúgodott.

Hosszú sorát látjuk megjelenni azoknak, kik e községnek bírái s vezetői voltak, kezelői a község ügyeinek, akik áldoztak verejtéket s vagyont, időt és munkát e gyülekezet javára s kikeről ma megemlékezőnk — a holtakról kegyelettel, az élőkről szeretettel, mindannyiukról hálás elismeréssel.

És amint a régibb korban a gyülekezet legjava volt az, amely intézte ügyeinket, úgy most is büszkén utalunk arra, hogy ez időszerint is a szellemi munka, az újkori művelődés, a társadalmi tekintélynek és súlynak képviselői állanak ügyeinknek élén. Meltán mondhatjuk magunkról: hogy a község életében elhagytuk a vadont s művelt tájat értünk, elhagytuk a középkornak bárdolatlanságát és beléptünk a rendezett állapotba, melyet műveltség és haladás terem magának. S mert e második is teljesedék rajtunk, szólunk: *יִירָו לָהּ חֲסִדוֹ וְנִשְׁלָאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם* dicsérjük az Úrnak kegyét s hirdetjük csodatetteit az ember fiának.

III. A harmadik, kinek hálát kell adnia: *מִי שֶׁדָּוָה חוֹלָה וְנִחְרָשׁ* aki beteg volt és föllábadott.

Beteg volt Izrael. Egészségtelen állapotban sínlettünk: csünve esenevéstünk, de fölcsődtünk, föllábadtunk.

E lefolyt század elején a zsinagóga és istenitisztelete nem valának egészséges állapotban. Nehéz föladat volt alakot adni a pongyolaságnak, elemezneségnek, nehéz volt az ízlésnek, csinnak követeléseit érvényesíteni ott, hol a százados hagyomány megszentelé a külsínt megvető gyakorlatot. Nyelvet kelle teremteni a zsinagógának és az ígének hirdetését vissza kelle helyezni régi jogába, amelyből kiesett az időknek viszontagságai között; harmóniát kelle adni a dalnak, amely ajkunkról kél az Úrnak szentélyében. Bizony nem esett csendbontó küzdelem, nem pernevelő súrlódás, nem aggálykeltő békétlenség nélkül az átalakulás!

És nemesak a zsinagógát kelle újjá teremteni. Mindent, amit a vallásos élet az egyénnek nyújt, minden szertartást újjá kelle alkotni: midőn hűséget fogad két szerető szív és midőn búcsúzni megyünk a földi vándortól, mindenütt újjá látjuk alakulva a szokást, a szertartást és modort.

Újjá kellett alkotni nevelésünket is. Sokoldalúvá tenni az iskolát, sokoldalúvá és nemzetivé.

És ha Izrael mind e mai napig nem mondhatja is, hogy fölgögyült, fölépült, de lábadóban van. S mert e harmadik is teljesedék rajtunk, וַיִּרְדּוּ לָהֶם חֲסִדוֹ וּנְפִלְאוֹתָיו לִפְנֵי אֲדָם, dícsérjük az Úrnak kegyét s hirdetjük csodatetteit az ember fiának.

IV. Az utolsó, akinek halát kell adnia a megpróbáltatásért és menekülésért: וְיָצָא מִן הַחֲסִידִים וְיָצָא aki fogoly volt és kiszabadult.

Fogoly volt Izrael, midőn letelepültek eleink e városban. Tizennyolc hosszú éven át küzdöttek azért, hogy szentélyt lehessen emelniök, amelyben imádhassák az Urat saját szerük, saját módjuk szerint s tizennyolc évi küzdelem után engedélyt nyerének, hogy szobából, konyhából álló kéményes házat építhessenek¹ és abban egybegyűlve végezzék istenitiszteletüket. Tizennyolc éven át folyt a küzdelem, amely megnyitotta e századot, melynek végére tizennyolc éve esik a szabadságnak, bár nem keserítetlen, nem teljes mértékű szabadságnak, melyet élvezünk immár tizennyolc esztendeje s e részarányos kezdet és vég közé eső hosszú korszak a szabadulás menetének lassúdadon fejlett történetét foglalja magában. És e szabadság, amelyre virradánk, nem ideig-óráig tartó, nem olyan, amelyből a hatalom sújtó keze újból sötét magányba taszíthatná a reménykedőt, hanem érett gyümölcs, megérett, mert vérrel volt áztatva fájának gyökere, megérett, mert közel egy század tűnt le azóta, hogy egy nagy nemzet vérrel vásárolá meg az embernek egyenlőségét, szabadságát.

A börtön, amelyben valánk, romba dől; rozsdá ette a békót, amelyet viselünk. Csak a börtönőrökből jár haza néha egy-egy — kísérteni.

S mert előkelő foglyok valánk, magasrangúak ez alvajáró börtönőrök is

Szabadok vagyunk!

Szabadoknak érezzük magunkat. S csak attól a pillanattól fogva számít a szabadság ideje, amelyben magunkat szabadoknak érezzük.

És mert Szegednek községe korábban megnemzetesedék, korábban lett magyar a többiekénél, azért Szeged a szabadságot

¹ Lásd: Lów és Kulinyi, A szegedi zsidók 148—154. lap.

is korábban megérté, azért Szeged szabadságérzete hatalmasabban nyilvánult.

Résztvevénk mi a nemzetnek életében, amidőn még részt nem adtak nekünk, mert nem hiába szolt a magyar zsidóság szabadságának nagy előharcosa e szószekről egy negyedszázadon át községéhez, hozzátok.

Szeged zsidóságának gyülekezete megértette, mit nyert szabadságával és élénk érzéke van az iránt, mivel tartozik érette nemzetének.

A szegedi zsidóknak ezt az igaz s mély érzését vannak, kik meg nem értik. És valamint álmétkodának hitfeleink közül egynémely nagy gyülekezetek, midőn a legnagyobb magyart e zsinagóga gyászolta és némán maradt annyi más szószeke,¹ azonképen álmétkodtak és nem követtek bennünket, amidőn nem túrtunk tovább és kilépve a tartózkodásból, szót emeltünk a méltatlan bánatolm ellen az ország előtt.

Szeged gyülekezetének gyermekei érzik azt, hogy ók szabad nemzetnek váltak tagjaivá.

Együtt folyt vérünk a forradalom csatatérein, egybe forrtunk a nemzettel akkor s évekre megbénítá községünknek erejét a nehéz sare, amelylyel lelkesedésünkért lakoltunk.²

Együtt ünnepeltünk a nemzettel, amidőn a gyászidők elteltek s a nemzet föltámadásának napját érzé közelgeni.³

A szegedi zsinagóga volt az, amelybe eljött nemcsak a híveknek serege, eljött egész városunk, itt imádni azt, kinek mindnyájan gyermekei vagyunk és itt adni hálát a föltámadás reményeért. És ha sirt a nemzet, sirtunk vele és ha gyászt öltött, gyászt öltünk vele: a nemzet nagyjait meggyászolók, nem nézve azt, mely anya szülte, mely vallás nevelte őket. Meggyászolók városunk jeles fiát, Klauzál Gábort, egyenjogúságunk nagy előharcosát, megsiratók a lánglelkű költőt, oktatásügyünk újjáteremtőjét, akinek kormányzata alatt miránk teljes fényében ragyogott a teljes egyenjogúságnak azóta elfogyatkozott napja; gyászoltuk a hazával a hazának bölcsét és babérkoszorút helyeztünk a néplélek átszellemült költőjének ravatalára.

¹ Lásd: A szegedi zsidók 212. lap. — ² Lásd ugyanott XII. és 131. lap. —

³ Ugyanott 214. lap.

Példát kívántunk adni. Példaadó volt Szegednek községe mindig, egész történetében, példaadó oly téren is, amelyre oly ritkán követik: az irodalomnak istápolásában, gyámolításában.

Szegeden írta és írhatta meg Lőw Lipót tudományos műveit. Élénk visszhangra és áldozatkészségre talált községében mindenkor, amikor nagy szellemének termékeit, tudományának érett gyümölcseit kellett a külvilággal közölni.

Szegednek dicsőséges ideje volt az, amidőn itt szerkesztették a magyar zsidóságnak egyetlen irányadó, a tudománynak és a hírlapirodalomnak magaslatán állott hírlapja, amelynek kormány és közönség szemében egyaránt nyomós súlya volt.

Szegednek e hagyományokhoz hűnek kell maradnia.

Ne restüljünk!

Maradjon Szeged a magyar zsinagógának egyik zászlóvivője.

Szétszakadt állapotában a magyar zsinagóga még nem fog felelni nagy hivatásának a vallás, a nevelés, a művelődés és a nemzetiség terén. A magyar zsinagóga tagolt helyzetében e nagy érdekeket teljes erővel, lelkesedéssel nem szolgálhatja, önméltóságát másokkal szemben meg nem óvhatja. Adjon azért Szegednek községe példát, mint kell életerős közszellemben túltekinteni az egyes községnek határán és a közlélek mai áramlataival szemben mint kell az egészset tartani szem előtt. Adjon Szeged községe példát az istenítiszteletnek ápolásában, a vallásos buzgalomban, a gyermekeknek gondos nevelésében és a művelődésben, a tudomány és a társadalom mezején. Adjon példát Szegednek községe hitben és erényben és bizzék az Úr segélyében és akkor Ő vezérelni fog bennünket kegyelme teljével. És ha majdan emez új század letelt és egybegyűlnek a hivek, méltán fogják áldani porainkat és hálát adni az Úrnak eleik vezetéseért, tetteiért: וייר ליה חסדו ונאמנותו לכני אדם dicsérni fogják az Urat hálaadással és hirdetni fogják csodatetteit az ember fiának.

Amen.

HÜSÉGES SZERETET.

A chevra kaddisa jubileumán.

Szeged, 1887. december 26.

Elközelgének Izraelnek napjai, hogy meghalna és elhivatá az ő fiát, Józsefet és szólott hozzá: ha én te előtted kedves vagyok, tedd a te kezedet tomporom alá és tégy velem szeretetet és hűséget: ne temess el, kérlek, Egyptom országában.¹

A szentírás azon szakaszában, amelyet a most folyó héten vagyunk olvasandók, szól az írás imígyen, szól Jákob ősatyánk haldoklásáról, végső rendelkezéséről, utolsó áldásáról s búcsúzó beszédeiről. Jákob elhivatja fiát, Józsefet és megkéri őt, mint fiainak legtekintélyesebbikét: ne temess el engem idegen földön — mert még halálukban is haza kíváncsoztak az ősök az ígért földének szentelt talajába. És szól fiához: ha én te előtted kedves vagyok, tégy velem חסד ורחמים szeretetet és hűséget. Hűséges szeretetet kér a haldokló apa és a régiek kérdik e helyt: hűséges szeretetről beszél; vajon létezik-e álnok szeretet חסד של שקר,² vajon létezik-e hazug, haszonleső, képmutató szeretet?³ S a válasz ez: Ime, a közönséges példabeszéd is azt tartja: חסד כחיה — ha barátodnak gyermeke halt el, akkor siess hozzá, emeld a koporsót s mutasd baráti érzületedet, mert barátod él s meg fogja szolgálni, amiért vigasztalod őt gyászában; de ha barátod halt el, vesd el magadtól gondját, ne siess segíteni, hisz ő többé meg nem hálálja ezt az utolsó szolgálatot. Ez, úgy mondják a régiek, a világnak gondolkozása, a hazug, az álnok, a haszonleső szeretet s ép ezért kéri Jákob fiát: ne temess

¹ Mózes I. 47, 29. — ² Tanchúma Vajchi 3 Buber., Berésith rabba 96, 5. — ³ חסד של חטמה Lekach tob u. o.

el engem Egyiptomban, hanem tégy vélem hűséges szeretet szerint. A kegyelet, amely szeretetből s hűségből kél s amelyet a holtakkal gyakorlunk, az igaz, önzetlen, a tiszta חסד של אמת, a hűséges szeretet, mert nem várja, hogy akivel jót tesz, megszolgáljon érte,¹ hogy akivel jót tesz, viszonzozza a jótéteményt s ezért nevezték bölcseink mélységes értelemmel különösen azt a szeretetet, melyet az elhunytakkal gyakorlunk נטילת חסדים a szeretet lerovásának, megszolgálásának. Mi rójjuk le velök szemben, mi háláljuk meg nekik mindazt a szerelmet, amelylyel viseltetének a földön az övéik, testvéreik, mindnyájunk iránt, mi szolgáljuk meg ezt nekik — ő tőlük hálát, tőlük köszönetet nem várunk. Ez az igaz, hűséges szeretet, amelyről a zsoltár tanítását illő, hogy megfigyeljük, amidőn e déli órában egybejövünk, hogy annak az egyesületnek százados főnnállását ünnepeljük, amely foglalkozik חסד של אמת ennek a hűséges szeretetnek föladataival, amely egyesület alakult azért, hogy e hűséget és szeretetet gyakorolja az elhunytak iránt, hogy legyen kifejezője a zsidóság igaz, áhitatos odaadásának az igaz szeretet szolgálatában. Illő meghallgatnunk, mit tanít a zsoltár szent szava ötszörös ismétlésben חסד ואמת e hűséges szeretetről.

I. כל ארחות ד' חסד ואמת לצרי ברייתו וצדקתו. Istennek minden útja hűség és szeretet, azoknak, akik megtartják frigyét és tanúságait.² A zsoltár első ígéje, amely חסד-ואמת-ről szól, az embert inteni kívánja, inteni arra, hogy nem földi foglalkozás és nem a földiektől tanult buzgólkodás az, amidőn az elhunytakkal szemben utolsó kötelességét teljesíti, amidőn a hűséges szeretetnek végső kötelmét lerója. Mennyei tanítás oltotta belénk a szeretet e gyakorlását, törekvés Istennek hasonlatára vezérelt bennünket. Az Úrnak, Istennek minden útja hűséges szeretet, az Ő hasonlatára törekszünk és azért vette a chevra nálunk és egyebütt is, hol fönnáll Izrael gyülekezeteiben, jeligéjeül, útmutatójául a bölcseknek emez ígését:³ זה אני ואתו: הרי דומה לו: סוד הוא חסן ורחום אף אתה היה חסן ורחום. Ez az én Istenem, hozzá akarok hasonlítani: légy hozzá hasonlóvá. Valamikép Ő könnyörülő és irgalmas, úgy légy te is könnyörülő és irgalmas. S amidőn a chevra egy századra visszapillant, teszi ezt abban a

¹ Rasi i. h. ידעתי שמהם להשלים נטילת. — ² Zsoltárok 25, 10. — ³ Sabbath 133b. — A chevra alapszabályainak jeligéje.

tudatban, hogy alapigéje szerint élt és serénykedett s amidőn egy új század küszöbén lép át, változatlanul írja ugyanazt az alapigét zászlajára, amelylyel az előző században törvényeinek, szabályainak irányát jelezte. A zsidó vallásnak ha kérdik lényegét, ha kérdik, hogy e lényeg miben nyilvánul s miben ösmerhető meg, úgy legjobb, ha azokhoz fordulunk, akik körünkön kívül állanak. Az önismeret mindig ritka volt egyesekben s testületekben, felekezetekben s korokban egyaránt; de a kívül állók megtudják ítélni azt, ami a legkirivóbb, legfelöltlőbb, legjellemzőbb vonás, ami legszembeszökőbb sajátság egy népnek, felekezetnek, kornak vagy egyesnek életében, jellemében s működésében. Ha visszapillantunk a múltba, a legelső, aki körünkön kívül állva a chevra tevékenységéről megemlékezik, a körünkön s felekezetünkön kívül álló hírneves német tudós Schudt,¹ aki a zsidóságról írt jeles művében másfél századdal ezelőtt említi a chevrák tevékenységét s azt nem tudja másképp jellemezni értekezése bevezető soraiban, mint avval a kijelentéssel, hogy a jótettek anima judaismi, a zsidóságnak lelke. A zsidóságnak lelke nyilatkozik és testesül meg a chevrák létezésében, irányában, tevékenységében s szereplésében.

De ha a zsoltárnak első igéjét megfigyelte s követte a chevra, hogy az Úrnak szerelmét s hűségét kövesse és utánozza, illő, hogy a második ígét is figyelmes füllel hallgassa meg.

II. אֵלֶּיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ Az Isten előtt lakozzék örökre, rendelj neki őrzőül hűséges szeretetet,² azt a hűséges szeretetet, amely a chevrat fönntartja, mely működésében nyilatkozik mint a zsidóságnak egyik őrzője, egyik fönntartó ereje, éltető eleme.

Minél több a kapocs, mely bennünket egybefűz, annál nagyobb az ellentállás ereje; minél több a kötelék, amely egybekapcsol bennünket, annál biztatóbb a fönntmaradás reménye s minél szorosabb a lánc, mely bennünket összetart, annál félelmesebbek vagyunk a támadóra nézve. A zsidóság gondoskodott kapcsolokról s kötelékekről fölös számmal, melyek egybefűzik tagjait, amidőn egybefűzi s fönntartja a hitközséget, mely istenitiszteletről s nevelésről gondoskodik; fönntartja a hitközséggel vállvetve működő jótékony egyesületek egész csoportját, kiváltkép a szent-egyletet

¹ Löw és Klein, A Szegedi Chevra 11. lap 2. jegyzet. — ² Zsoltárok 61, 8.

s e háromnak egyesüléséről méltán mondhatjuk az írással, hogy a háromszoros kötelék nem egyhamar szakad el,¹ nem egyhamar oldódik föl. A hitközséggel összhangzatban működik minden egyes egyesület, mert ez összhangzatban rejlik erőnk s valamint régebben a hitközség sokszor támaszkodék nálunk a szent-egylet anyagi segélyére, úgy kell, hogy támaszkodjék a szent-egylet az általános zsidó öntudatra, a zsidóság legáltalánosabb intézményére, a hitközségre. A hitközség fönntartásában, javában, virulásában rejlik záloga minden egyesület és minden társulás virulásának, javának, fönntmaradásának.

III. A zsoltár harmadik igéje: חסד ואמת נפגשו צדק ושם נשקו אמת סודר Szeretet és hűség találkoznak, igazság és béke megcsókolják egymást; hűség csírázik a földből és igazság tekint alá az égből.² Az égből s a földből táplálkoznak a vallásos életnek dús lombozata és éltető gyökérszálai; az Úrnak kinyilatkoztatásai adják színezetét a lombozatnak s az embernek kegyeletében ágaznak szét gyökérszálai, belőle szívnak tápláló nedűt tövének rostjai. Mert a kegyelet gyökere csupán a vallásnak: enyhadó, árnyas, üdezöld lombozata az égi éltető fény nélkül nem virul. A vallás nem pusztán kegyelet, de gyökere a kegyelet és e gyökérnek legszebb, legdúsabb hajtása a chevra intézménye.

A régi világnak legnagyobb tanítói közül az egyik, rabbi Jehúda, a pátriárka, amidőn érzé, hogy közelg a vég, három kívánságot nyilváníta s ezek közül a harmadik:³ ne engedjétek, hogy idegen foglalkozzék koporsómmal: כי שנטפל לי כהני יטפל לי בסותי aki-vel érintkeztem, aki testvérem volt életemben, az foglalkozzék velem a halálban. A chevra első és főkötelme, hogy ne bizza idegenre a testvér holttetemét, hanem kegyeletesen lássa el avval, amit vallás, hagyomány s időszentelte szertartás igényel s kíván. Kegyeletből sarjadt a chevra, azért kegyeletnek kell őt fönntartani, ezt kell néki ápolnia: ne bizzuk ezért kegyes kötelelességeit bérelt kezekre és örülünk, hogy vannak közöttünk, akik készen állanak arra, hogy személyesen tegyék meg az utolsó szolgálatot a testvér teteménél, koporsójánál. Visszataszító, elriasztó, vér-

¹ Koheleth 4, 12. — ² Zsoltárok 85, 11. 12. — ³ Tanch. u. o. és a párhuzamos helyeken.

fagyasztó a halál; kínos a közelállóknak és rémület a távolállóknak: azért kelle a halált a kegyeletnek, a szeretetnek mezébe öltöztetni, azért kell a chevranak a testvér kezével érinteni az elhunynak hült maradványait. Még a halálban is megérzi, hogy a szeretet bánik vele s nem nyereszkes vállalatnak érzéketlen cselédei.

A chevra mindenha megemlékezik hivatásáról, חבר המצות a vallás gyökerét, a kegyeletet képviseli s megemlékezik arról, hogy neki a vallásos életben minő nagy szerep, minő nagy hivatás, minő fontos föladat jut, חבר המצות hogy benne szeretetnek és hűségnek kell találkozniok. Azért a chevra testvéri szeretettel érinti, enyhíti a nyomort, testvéri részvétellel környezi a boldogtalant s testvéri bánattal osztozik a gyászoló keservében. S a közhangulatban nyilatkozó ragaszkodás a chevrához, ama vonzóerő, melyet tagjaira gyakorol, mindmegannyi bizonyossága annak, hogy a chevra az életben gyökerezik, mert a holtakat gondolja.

Ha szemeink elé idézzük a chevra tevékenységét, lélekemelő a látvány, melyet nyerünk. Hazátlan vándor téved közénk, a chevra veszi a bolyongót oltalma alá; kórágyn sinlik a szegény, gyógyító ír, ha meglátogatod: a chevra küldi hozzá képviselőjét, nézze meg, vigasztalja a sínlődöt. S ha éltető gyógyírt rendelt a tudomány neki, amelyhez bizalommal fűzi egészségének reményét, akkor ki nyújtja neki, a kétségbeesőnek, az enyhítő italt, a fölgyógyulás bizodalját? S ha az elaggott egyedül maradt, mert az ő nemzedéke kihalt s nines, aki ápolja, akkor ti gondoskodtok arról, hogy barátságos földél alatt várhassa a végórát, szeretettel ápolva s nyugalommal körítve őt. S amidőn búcsúzni készülsz s érzed, hogy perceid meg vannak számlálva s a szív még egyszer akar buzgó imában, vezeklő szóban Istenéhez fohászkodni, nem-e a chevra virraszt akkor ágyad mellett, hogy a vallás megnyugvását, vigaszát hozza neked testvéri szeretettel, az imában való egyesüléssel s nem titkos lelki hatalomnak csodátígérő szertartásával. S ki őrzi a síroknak téli zöldjét, az elomló drága porokat, midőn a feledékenység betakarja őket havával, amidőn az ősök porával táplálkozó fáknak lombja reájok hull s behinti lehulló sárga falevél? S amidőn sötét borulatban, epedő hazavágyással messze földről érkezik a vándor, hogy megkeresse atyjának, anyjának, atyjafiának, tanítójának sírját, akkor ki vezérli a fejfához őt? S

ki őrzi a holtaknak emlékét, ki újítja meg az elhunytak emlékezetét, ki vezérel, ha kiszenvetél, az öröklét házához, e gyülekező házához minden élőknek? A chevra az, amely ápol s eltakar, gondoskodik arról, hogy ha behúnytad szemed s végső akarattal téged túlélő jótéteményre sarkala szived, a jótétemény megtalálja azt, kinek szánva volt évtizedek, századok múlva is. Ő őrzi alapítványodat, melyet nemes szívvel tettél, nyugodtan bízhatod reá, mert a cél nem lesz elvétve, fennmarad emléked s áldani fognak késő utódok.

IV. צדק וישרים טמן כסאך חסד ואמת יקדשו סגך így szól a negyedik ige, a zsoltár szent ígéje: Igazság és törvény a Te trónusodnak alapzata, járjon előtted hűséges szeretet.¹ Kettő az, amit a zsoltár az embertől kér: צדק וישרים jog és igazság az élőknek, חסד ואמת hűséges szeretet, kegyelet a holtaknak. Pillantsunk ez évszázadra vissza, megszívelve a régieknek tanítását: aki tanul, de nem ismétel, az olyan, mint aki vet, de nem arat;² aki csak a jelennek él, de a múltat feledí, vissza nem fordul a múlthoz, hogy tanúságot mérítsen belőle, az vet, de nem arat! Azért a múlthoz fordulunk, azokra pillantunk, akik előttünk jártak, létrehozták a chevrat csekély kezdettel, többször megküzdöttek nehéz, válságos időkkel, nem egyszer hatóságok ellenkezésével s fönntartották a chevrat nemzedékeken át. De odafordulunk a jelen emberöltőhöz is, mert צדק וישרים az élőknek igazság, חסד ואמת a holtaknak kegyelet!

Méltassuk a jelen nemzedékét, méltassuk a vezetőknek buzgóságát. Méltán mondhatjuk, ha végigpillantunk a száz esztendőn, hogy a chevra legvirágzóbb kora a száz év utolsó ideje, hogy legvirágzóbb állapotát ép a két század mesgyéjén érte el. A szeretetnek szellemében működik a chevra a jelenben is, tetterős és céltudó vezetéssel küzdve a viszonyoknak mostohasága és meddősége, az idők közönye és sanyarúsága, a bátortalan s csüggeteg gyengeség ellen. S méltán viseli ma is a szent egyletnek nevét. Ha visszatekintünk a múltba, abba az időbe, amidőn más körökben, nem a miénkben, állottak fönnt hasonló egyletek, amelyekből a chevra alakulását, szervezetét tanulta, — mert nincs mért tagadnunk, hogy másoktól a zsidóság mindenha tanult,

¹ Zsoltárok 89, 15. — ² Tószefta Parah IV. 633₂₇. Tószefta Ohol XVI. 614₂₉.

mindig tudta elsajátítani az oly intézményt, amelyet másoknál áldásosan működőnek tapasztala — azt látjuk, hogy amott is szentek testvérségének nevezék ezeket az egyleteket. De minő különbség! Mennyivel mélyebb, mennyivel magasztosabb értelmet adott a zsidóság e névnek, mint aminővel amott birt. Amott a szenteknek volt testvérsége, csodatevő védőszenteknek nevére alakult s védelmők alatt álló egyesület, mely várta a csodát, kérte a védőszent oltalmát, a mennyei Atya előtt pártfogó ajánlatát. A zsidóság magasztosabb fölfogással magát az egyesületet, annak tevékenységét tüntette ki a szent nevével s azért e tevékenység s működés mindig a vallásnak oltalma alatt állott, mindig annak szent szellemében folyt s fog folyni mindenkoron.

Kegyelettel, hálával ha megemlékezünk azokról, kik századok előtt ezt az intézményt ily értelemben s ily főnkelt szellemben létrehozák s azokról, akik a mi körünkbe átülteték emez egyesületet és akkor alig hogy megalakult gyülekezetünkben megteremték a chevrat; ha megemlékezünk azokról, kik egy évszázadon át vezérlő egyéniségei voltak a chevranak s küzdöttek a boldogtalansággal, inséggel és nyomorral, vigasztaltak szerencsétlent s gyászolót s bekötözgeték, behegeszték a szenvedőnek sebeit: úgy elismeréssel és Isten áldását kérve emlékezünk meg a chevranak jelenlegi előjáróiról, vezérlőiről, el nem enyészhető érdemeikről, róluk, kik megfeszített erővel buzgólkodnak és serénykednek, hogy a mai nemzedéket megtartsák a chevra kegyeletének, a chevra kötelességének, a chevra céljainak. Általuk jött létre chevranaknak legszebb intézménye, ama barátságos, kies hajlék, amelybe az elagottakat befogadtuk. A zsidó jótékonyosság évkönyvei meg fognak emlékezni a chevra első századának ez utolsó tizedéről, amelyben e szép munka beteljesült, bár alapjai még hiányosak és a jótékony szívek áldozatkészségét várják, meg fognak emlékezni, mert a szeretet odaadó gyakorlását el nem szabad felejtetni.

Egy egész könyv, úgy mondják a régiek,¹ Rút könyve, van a szentírásban: az egészben nincs egyetlen törvény vagy tilalom, nincs egyetlen parancsolat. És miért íratott e könyv: ללמד את ישראל, hogy megtanítson téged, minő nagy a jutalma azoknak, kik önzetlenül fáradoznak a szeretet gyakorlásában.

¹ Rút rabba 2, 13.

V. S a zsoltárnak utolsó, ötödik ígéje: נאחז אדני אל רחום וחנון ארך Te Örökkévaló, kegyelmes vagy és irgalmas, hosszantűrő, nagyszeretető s hűségű: ¹ אפים ורב חסד ואמת a hűséges szeretet teljessége Te benned van s a hűséges szeretet isteni teljéből jutalmazod Te azokat, kik a földön חסד ואמת a hűséges szeretetnek, amennyire ember megvalósíthatja azt, aminek telje csak Benned vagy, akik a földön az emberszeretetnek állottak szolgálatában, akik könnyeket törölttek s nyomort enyhítettek, kik gondoskodtak az elhunyt testvérek sirlakáról, kik hordták felelősségét, munkáját és terhét a jótékony egyesületek fönntartásának: vezérférfiak s tagok egyaránt édes, jutalmas öntudattal pillanthatnak a végzett munkára. Új erővel haladjanak ez új századnak küszöbén át: ורב חסד ואמת Isten, kinél a hűséges szeretet telje vagy, kedves áldozatul fogadja fáradozásukat, munkájukat.

Hétnapos gyászt tartott, úgymond az írás e héten, József az ő apjáért és a Szent, dicsértessék neve, szólott hozzá: Amért a földön fájdalmatok, bánatokat volt a jámbornak haláláért, amért gondotok volt szegénynek, nyomorultnak szenvedésére, azért az öröklétben ujjongásra váltom gyászotokat s megvigasztalom, örömmre keltem őket minden ő bánatukban: ² כלע השמות לנצח וסופה ד'א' רמיעה סעל כל פנים וכו' ד' ונאחז אמן.

Új század nyílt meg. Amidőn átléptük küszöbét, áldásodat kérjük mennyei Atyánk! A Te szent parancsod szerint, a Te szent tanításod szellemében működik ez az egyesület. Engedd Uram, hogy szálljon a Te áldásod minden egyes tagjára, idősekre s ifjakra, vénekre s erejük teljében levőkre egyaránt. Akik vezérlik az egyesületet s akik vezéreltetnek: mindannyian testvéri szeretettel lépjenek ez új századba! Vezérelj a chevrat a ő működésében a Te szent akaratom szerint: וידע נעם ד' אלהינו עלינו וסעשה ידיו כוננה עלינו סעשה ידיו כוננהו

Kegyed add mireánk mi Urunk, Úr!

Kezeink műveit sikerítsed,

Kezeink műveit sikerítsd!

Az Úr áldjon meg benneteket és őrizzen meg;
az Úr világíttassa felétek arcát s legyen irgalmas irántatok;
az Úr emelje felétek arcát s adjon nektek békét: békét az élőknek s békét a holtaknak. Amen.

¹ Zsoltárok 86, 15. — ² Berésith rabba vége.

ÉS EST IDEJÉN VILÁGOSSÁG TÁMAD.

Szeged, 1874. sátoros ünnepén.

Mindenható Uram! Gondviselő Atyám! Megilletődött, hálás kebellem borulok le színed előtt és szívem mélyéből fohászkodom. Magasztallak Uram és dicsőítelek, hogy eddig segítségemre valál, hogy erőt adál és bátorságot a Te szent ígéd szolgálatába lépnem, a Te igéddel foglalkoznom és Te rólad elmélkednem. Magasztallak Uram és dicsőítelek, mert ha Te nem építed a házat, hiába fáradoznak az építők rajta. Segélj Uram most, midőn ugyane szentélyed falai közt, amelyben mint gyermek tanultam Hozzád fordulni, először lépek gyermekeid elé, hogy hirdessem ígédet. Adj Uram erőt, hogy ne fáradjak el ígéd kutatásában és hirdetésében, mert ígéd tanít meg bennünket élni és halni, remélni és tűrni, dolgozni és szorgalmunk gyümölcseit élvezni. Engedd Uram, hogy egybegyűlt fiaid, édes szülővárosom gyülekezete, kik lelkesülni tudnak szent vallásunkért és serényen dolgozni mindenért, amit a kor műveltsége követel tőlök, ne tekintsék ifjú koromat és szavam gyöngeségét, hanem tekintsék azt, akinek nevében szólok, Téged, mindenható Atyám, ki eget és földet alkotál s nekünk kinyilatkoztatád tanodat, hogy tanulmányozzuk bölcseségedet és megfogadjuk szavadat és hirdessük a föld minden nemzedékének a Te nevedet és alkotásodat. A Te nevedben szól gyenge ajkam: Midőn az Örökkévaló nevét hirdetem, magasztaljátok Istenünket! ¹

Nem én szólok hozzájuk, ne az én éveim számát tekintsék, hanem igenis tekintsék történetünk évezredeiben egymást föl váltott nemzedékeinknek látóit és tanítóit, bölcsseit és nagy férfait, azoknak tapasztalatát és bölcsességét, mert a történelem emlői táplálnak

¹ Mózes V. 32, 3.

és nevelnek mindnyájunkat, Mózes szolgád szava szerint: Emlékezzetek az óvilág napjairól, értsétek meg a nemzedékek éveit!¹

Adjad áldásodat ünnepi elmélkedésünkre; világosíts föl bennünket és ébreszszed föl lelkeinket, midőn ígédre figyelünk, mert közel vagy mindazokhoz, akik hívnak Téged, mindazokhoz, akik őszintén fordulnak Hozzád.

Amen.

* * *

S azon napon nem leszen világosság és nem leszen sötétség; csak egy nap lesz, az Úr fogja kiszemelni — se nem nap, se nem éj és est idején világosság támad. És történik azon napon, hogy élő víz fog Jeruzsálemből eredni, fele a keleti tengerbe szakad, fele a nyugatiba, nyáron és télen folyvást. S azután az Örökkévaló az egész föld Urává lesz s az Örökkévaló egyetlenegy lesz és neve: az Egyetlen.²

Az írás e mély jelentésű szavai fölött elmélkedünk, vizsgálva, mit jelent e próféta iige, vizsgálva, ha elérkezett-e már az a nap, melyen világosság támad est idején és az Örökkévaló lesz a föld minden népének egyetlenegy Istene s elmúlt-e már az az idő, amelyről az isteni látó azt jósolja, hogy az se nem nappal, se nem éjjel!

Erre nézve kettős föladatot kell megoldanunk: szemügyre kell vennünk korunk s hazánk állapotát, állami és társadalmi, nemzeti és vallási viszonyait s kutatnunk kell azt a föladatot, melyet ez az állapot elénk szab, ha azt akarjuk, hogy közeledjünk a próféta jósolta időhöz.

* * *

Korunk és hazánk állapota! Ki ne ösmerné korunk állapotát? Mely polgár ne ösmerné hazánk viszonyait? Ki ne tudná megítélni legújabb történelmünk minden mozzanatát? Ki ne tudná megjövendölni, az események folyamának hullámai mely irányban fognak hömpölyögni?

Ki ne értené mindezt? — — Ki ne értené? Mindnyájan azt véljük, hogy értjük ezeket, pedig egyikünk sem érti, kedves Atyámfiai! A rejtettek titkának nyitját csak az Örökkévaló ismeri!³

¹ Mózes V. 32, 7. — ² Zakariás 14, 6—9. — ³ Mózes V. 29, 28.

mondja az írás, de a nyilvánvalók, a történet világos tényei a mi tulajdonunkká lettek már? Nem! mert az írás szavai szerint a nyilvánvaló a mi osztályrészünk és fiaink osztályrésze,¹ ami a mi napjainkban történik, annak forrásait és fejlődését, hanyatlását és megszűntét kisebb-nagyobb mértékben értjük ugyan, de a történelmi összefüggést, az új történelmi tényezők horderejét csak az utókor fogja megbírálni: a nyilvánvaló a mi osztályrészünk és fiaink osztályrésze.

És mi mégis korunk, hazánk állapotával akarunk foglalkozni. — Mily alapon épül ez elmélkedésünk? Azon a tanúságon, amelyet a múlt és jelen összevetéséből vonunk s azon elvek szerint, melyekre szent vallásunk tanai oktatnak.

I. Hatalmas forrongások, világrészünk határain messze túl terjedő forradalmak jellemzik a világtörténelem utolsó szakát. Gyökeres állami és még gyökeresebb társadalmi forradalmak tüze lángra lobbantá a kedélyeket és fölbújtá a szenvedélyeket. Künn a nagy világban és itt benn hazánkban kemény harcokat vívtak apáink és öregapáink s ha néhutt az elnyomó hatalom túlnyomó erővel rendelkezett is, nem ért el egyebet, mint hogy a szabadságért küzdők sorainak ritkulása új lelkesedést öntött a túlélők ereibe s ha a régi bajnokok megfogytak is, az eszmék hatalma nem tört meg: akik megaláztatának a vérmezőn, akiknek szemeláltára lehelék ki a szabadság hősei a vérpadon nemes lelköket, azokat az Úr csodás úton fölemelé, mert megmenti az üldözöttet az erősebb kezéből és az elnyomottat kényura igája alól föl szabadítja!

A béke és nyugalom még nem állt be. Még nem járt le a forradalmak ideje. Még forr a népek nagy tengere, a tűzokádó hegyek katlanai még nem hültek ki mindenütt.

A középkor nyugton viselte a hatalmasok békóit. Ha a föld népe föllázadt, mi mást ért el, mint azt, hogy még nagyobb elnyomatás nyüge alatt csörtette azontúl bilinseit.

Nem úgy korunkban. Mi kivívtuk a népszabadságot s amit elértünk, azt nem fogjuk elveszteni.

Ne mondd azért: a régi napok jobbak voltak a mostaniaknál, mert a bölcs király szavai szerint nem bölcsesség sugallta ezt néked.²

¹ Mózes V. 29. 28. — ² Koheleth 7. 10.

Még mindig vajúdik azonban az emberiség, még harcol és küzködik s ha mi megnyugodtunk is állami életünk jelen, nehéz idők szülte alakulásában, sok előretörekvő nemzetnek még nincs nyugta. Túl van az emberi nem a sötétségen, de a világosság napját elsötétíti a hold korongja, úgy, hogy csak némely vidék látja a napot, míg széles területek homályba vannak burkolva, a prófétaí szózat szerint: Azon napon nem leszen világosság és nem leszen sötétség, se nem nap, se nem éj!

Az állami életnek első követelménye a rendezett és alapjaiban megszilárdult társadalom. Milyen ennek állapota? Mily gyümölcsei termettek itt a forradalmak nehéz viadalainak? Mit lát az, aki kilép a nagyvilág küzdőterére s belétekint a tettek műhelyébe? Mi ösztönzi ezt, mi buzdítja amaszt? Mily fátyolképet űz eme csoport, mely cél lebeg ama gyülekezet előtt?

Elmondhatja a nagy költővel:

Álmaim eltűnnek, leesik szememről
A család fátyol s az arany világnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
Zordon időkkel!

Ezerszeresen hallik a panasz: társadalmunk tarthatatlan, meg van alapja rendülve, gyökere rothadt, hogyan teremne rajta egyéb ama csalfa gyümölcsnél, melyről azt mondja a költő, hogy kívül arany, belül hamu.

Szólnak a vészmadarak, röpködnek a háborgó hullámok fölött, vihart jeleznek: Jaj nektek! Nyomor terjed el a társadalom alsóbb rétegeiben s a magasabb körök pazar fényűzése az elégedetlenség kóróját növeszti az éhséggel küzdők nagy tömegében; a munkás föllázad az ellen, kinek szolgálatában állott s el akarja söpörni a társadalom följebb álló rendjeit polcaikról.

Konganak a félrevert vészharangok s fölriadunk békés álmainkból. Ijedten tekintünk a tátongó mélységbe, mely szemeink előtt föltárul, megrettenve várjuk a vízárt, mely az általános erkölcsi pusztulás örvényébe bennünket is belésodor.

De szedjük össze, k. A., lelki erőnket és nézzünk nyugodtan a veszély arcába, ha valóban oly sötét-e ez az arc. És mit tapasztalunk? — — Az arc, mely mutatkozik, valóban nem derült, nem ragyogó, de azért távolról sem oly sötét, mint aminőnek festik.

A víz tükre háborog, de nem a fürgeteg szánt rajta, hogy vessen belé halálmagot. Vannak révek és öblök, amelyekbe nem hatol be a szélvész-csapta hullámtorlat.

Társadalmunknak mély sebei vannak s a fekély terjed e millió-tagú testen, de nem ragadt még el minden szervére, nem tette tönkre a nemesebb részeket. Fenyegető mértékben apadt a tiszta erkölcs, az ősi egyszerű becsületesség éltető vize s az apadásnak bármi módon, de elejét kell vennünk. Hosszú, gondos ápolást igényelnek a bajok, de adjunk hálát az egek Urának, nem mi vagyunk azok, kikre Európa mint az undok bűnök vise-lőire mutat. Nem a magyar nemzet testén támadtak a társadalom kórjának mirigyei s ha mi is elkezdettünk betegjeivé lenni az általános bajnak, eddig megőrzé a Mindenható hazánkat az erkölcsi elcsenevészéstől. Megelégedéssel mondhatjuk Izrael közsé-geiről, hogy szent vallásunk oltalma alatt viszonyainkra nyugodtan utalhatunk; elmondhatjuk községekinkről a bibliával: Mily szépek sátraid Jákob, lakhelyeid Izrael!¹ s elmondhatjuk a magyar nemzet zöméről, hogy Jáfet is Sem sátraiban lakik.²

Tagadhatatlan, a fönnálló társadalmi rend nehéz megpróbáltatásokon fog keresztülmenni. A társadalmi forradalmak időszá-kában még nem érkezett el az utolsó jelenet. Nekünk földművelő országunkban nincs még alkalmunk a nagy társadalmi kérdésekbe ütközni úgy, mint van az iparos és kereskedő külföldnek, nálunk az állami lét kérdései vannak előtérben, de sokat szenvedett hazánk mostoha körülmények terhe alatt sínlik, van nálunk is inség és nyomor, szegénység és keresethiány, van most több mint másutt s máskor. — Vajha az Örökkévaló levenné rólunk a csapások nehéz súlyát, nehogy a szabadság korának keserű élményei elfe-ledtessék velünk a szolgaság éveinek keserves tapasztalatait.

Mi pedig Izrael sarja, mi hátatelt kebellet fordulunk atyáink Istenéhez a sanyarúság közepette is, ha jelen társadalmi és pol-gári állásunkhoz fogjuk azt, melyet a múltban elfoglaltunk.

Mily változást látunk itt, mily új irányát a történetnek!

Soha több joggal nem mondhattuk el Ézajás próféta szavait: Elfelejtetnek a régi bajok és eltűnnek szemeink elől, mert íme! az Úr új eget alkotott és új földet s nem említi senki a régieket és senkinek eszébe nem jutnak. Hanem örültök és örvendeztek

¹ Mózes IV. 24. 5. — ² Mózes I. 9. 27.

mindvégig annak, amit teremtek, mert Jeruzsálemnek örömet teremtek és népének vigszágot. S örülök Jeruzsálemben és ujjongok népemmel s nem hallik többé sirás és jajveszéklés hangja.¹

Mi rajtunk beteljesedett a próféta ihletett szava s a magyar nemzet hálás, hű fiaivá lettünk.

Nyugati testvéreink is befogadtattak nemzeteik körébe és beolvadtak a nemzeti szellem viselőinek sorába.

Így áll a dolog minálunk, így nyugaton. De keletről és délről szomorú híreket hoz a napi sajtó, ott még mindig suhog a középkor vesszeje hitfeleink fölött s a suhintás éles hangja botránykozással tölti el a távolabb állókat is.

Csodálkozunk, hogy ez még lehetséges, pedig csak azt bizonyítja ez is, hogy valamint a társadalom napja általában aggasztó feltételeket mutat, úgy hitfeleink állapota is hol borús, hol derűs s míg a mezőt a boldogság verőfényes sugarai aranyozzák, addig amott a sziklahasadékokban és az erdők sűrűjében sötétség ütötte föl rideg tanyáját s a sötét üregek baglya si, ha a napsugár háborgatja tunya álmát. Itt az az idő, melyben a prófétai szózat szerint nem léssen világosság és nem léssen sötétség, se nem nap, se nem éj!

Sokat vitatkoztak ellenségeink: mi okból kell bennünket a polgári jogok élvezetéből kizárni. Fölhozták ellenünk vallásunk tanait, melyekkel állítólag nem fér össze a hazaszeretet, az alattvalói hűség s a polgári erények gyakorlata; szemünkre lobbanták, hogy nem azonosultunk a nemzettel, hogy érdekeink nem kapcsolvák a nemzet érdekeihez, törekvéseink nem egyirányúak a nemzet törekvéseivel. Nemzetiségi szempontból léptek föl ellenünk és nem lepi meg a történelem barátját, ha részben igazuk volt azoknak, akik e vádakát hangoztatták. Hitfeleink nagy része még nem vetkőzhetett ki azon jellegből, melyet nem rég történt bevándorlásakor hozott magával s melynek levetésére hazánk nemzetiségeinek különfélesége és csokorszerű tarkasága nem nagyon serkentette.

Hazánk nemzetiségeinek különfélesége! Kell-e többet mondanom, hogy arra a nehéz és nemzeti létünkön féregként rágódó bajra emlékeztesselek benneteket, amely erőnk kifejtésében gátol és munkálkodásunkban hátráltat, amely mint a szívós életű élődi

¹ Ézaiás 65, 16—19.

szíjja a nemzet életnedvét, hogy titkon és nyíltan, alattomban és mind merészebben föllépve áskálódják a nemzet legszentebb érdekei ellen. Valóban, mintha csak a mi hazánkról szólna Ézajás fenyegető szava: Az Úr haragja fölgujtá az országot s a nép olyan mint az emésztő tűz, egymáson nem könyörülnek. Jobb felől szeli eledelét — éhen marad; bal felől keresi táplálékát — nem lakik jól: saját karjának izmain rágódik. Manasse Efraimra tör és Efraim Manasséra s együtt mennek Júda ellen!¹

Vegyük hozzá, hogy a külföld műveltsége, ipara és kereskedelme, művészete és tudománya, amelyet ezelőtt csak a nemzet legkiválóbb szellemei ültettek át és amely ez útján meg-nemzetesedett, most tárt kapuinkon vonul be hódítón hazánkba. Most az egyesek föladata a nemzet földjébe azt úgy ültetni, hogy elvesse idegen jellegét anélkül, hogy belső értéke és tartalmasága csökkennék. S erre, ezt őszintén be kell vallanunk, ha önámítás által nem akarjuk az orvoslás lehetőségét kizárni, nincs elég nemzeti érzület, hazafiúi erő mindegyikben. Nincs mindig elég ruganyosság az elfogadó közönségben, hogy e sok nehézségű munkát elvégezze.

Rémes jelenések zavarják a hazafi álmait, ha ez a helyzet jelenik meg képzelete előtt. Itt mindnyájan elősmerjük, hogy a kérdések még nincsenek megoldva, hogy a nemzetiségi gyűlölet szikrája még nem aludt el. Az oltás végett reá öntött víz csak a gomolygó füstöt szaporítja, a jobb napoknak csak szürkületét látjuk s elmondhatjuk ezekről a viszonyokról is a prófétával: se nem nap, se nem éj!

Korunk s kiválólag hazánk állapotát akartuk vizsgálni. Állami és társadalmi életünkkel s ezek egyik sötét pontjával, amely napjainkban kiváló fontosságú, foglalkoztunk, a nyilvános élet még egy nagy körére kell kiterjesztenünk figyelmünket: a vallásos élet irányára és fejlődésére.

Itt is harcot és háborút látunk, forrongást és forradalmat. Az ellentétek korában élünk.

Itt túlkapása a vallás képviselőinek, ott túlesapása a vallás elleneinek; itt túlbuzgása a fölhevített népnek, amott részvétlen hidegség az eszmevilág követelései iránt. Ki e zavarra ügyel, az

¹ Ézajás 9, 18—20.

az tünődve áll meg és elszorulva hallja a vádakát és rágalmakat, melyekkel a küzdő pártok egymást illetik.

Kevély rátartással szól az egyik fél: Miért üzitek még mindig szeszélyeitek szülte képeiteket? Szánunk benneteket. Amiért küzdötök — pára; amit reméltek — ábránd; amiért apáitok a máglyákra hurcoltattak — káprázat! A mi szellemünk, a mi szellemünk nézzétek, mi magasröptűvé lett! Szárnyainkat nem olvasztja el a nap heve és nem perzseli el lángja! Mi ösmerjük a teremtés minden titkát, kimérjük a mindenség határait és elérünk —

És elérnek, elérnek a semmi, a nihil magaslatáig, fölemelkednek az anyagiség boldogító eszméjéig.

Lelkesülünk, úgy szólnak, a valódi jólétért, a társadalom üdvéért, az emberiség fölvirágzásáért, önmagában rejlő boldogságaért. S mi rejlik szíveik fenekén, mit takarnak nagyszabású szavaik? Feneketlen úrt, az önzés poklát és az irigység vermét.

Ellenfeleik arra utalják őket, amit a társadalom ócsárlói fölhoznak: Mi a gyümölcse elveiteknek? Gyermkeitek nem tanulnak tiszteletet, hanem makacsságot, ifjaitok és hajadonaitok beteg lelkűek, mélabúsak vagy ledérek; férfiaiok nagyratörők, de kicsinylelkűek, nagyravágyók, de kishitűek; véneitek — s mi hamar megvénül e nemzedék! — elégedetlenek életökkel és rettegnek a haláltól, mert ittletők nyoma elenyészik, ha elköltöznek. Maguknak éltek s elmennek, meg nem siratva senkitől.

Mi maradt kedélyes mulatságaitok fűszeréül? A gúny, az epés becsmélés. S kit ítéltek el, ha hibázott embertársatok? Az egyest? Korántsem. Ha nem tartoztok családjához — családját; ha nem vidékéhez — vidékét; ha nem hazájához — nemzetét.

Erős vádak, de tegyük hozzá vigaszul: van köztük nem egy jogtalan, nem indokolható. Igaz, a tiszta vallásosság nem virit minden felekezet kertjében: a legújabb időben láttunk oly jelene-teket a külföld egyik országában, amelyek meggyőzhettek bennünket afelől, hogy a babonának még mindig van annyi életereje, hogy gyökeret verjen egész néposztályok szívében, pedig sokan már azt hitték: kihalt, eltemettetett, mire való ellene küzdeni, hisz vége szakadt uralmának! De amazok nem a babona ellen törnek, hanem az emberiség legfőbb eszméit támadják meg. Másrészt az erkölcsi romlottság elterjedt nem egy vallásfelekezet keblében is, melynek hívei a vallás tanait vallották ugyan, de nem követték.

Kárhozatos azok törekvése, akik az eszmék világát, az emberiség legmagasztosabb tanait durván a sárba tapodják; kárhozatos, mert a próféta szavai szerint a rosszra azt mondják, hogy jó s a jóra, hogy rossz; a sötétségre azt, hogy világosság és a világosságra, hogy sötétség; a keserűre, hogy édes és az édesre, hogy keserű.¹ De nem kevésbbé téves és kárhozatos azok igyekvése, akik sötétségbe akarják az emberi szellem szabad törekvését fojtani; nem tiszta vallásosságot terjesztenek, hanem a babona tanait és a tévhit agyrémeit. Küzd a vallásosság napja a hitetlenség és babona sűrű felhőivel. E harcokról is elmondhatjuk a prófétával, hogy nincsen világosság és nincsen sötétség, se nem nap, se nem éj.

II. És est idején világosság támad! így folytatja a próféta hallottuk ígét. Ahol eddig sötétség és világosság viaskodtak, ott a világosságnak kell győznie; ahol attól kelle tartani, hogy beáll az éj sötéte, ott a hajnal pirjának kell elborítani az eget, mert est idején világosság támad.

És mit kell tennünk, hogy ez megtörténjék; mely föladatot kell megoldanunk korunk és hazánk szövevényes állapotával szemben? Mit kell tennünk, hogy ne kelljen, mint a prófétának, ha hozzánk intézik a kérdést, hogy mennyire haladt az éj, azt felelnünk, hogy elérkezett a regg, de az éj még nem múlt el.²

Mit követel állami életünk tőlünk és mit parancsol a társadalom állapotára?

Munkát és komolyságot.

Munka és komolyság hiányzik ott, hol a társadalmi és állami viszonyok vagy éretlenek, vagy túlértek. Munka és komolyság lehet csak paizsa a néperkölesnek, csak munkás és komoly nép fogja kiküzdeni és megőrizni szabadságát.

Minket, itt, hazánk jelen helyzetében talán fölösleges is arra inteni, hogy csak komoly munka, ernyedetlen szorgalom és fáradhatatlan tevékenység által segíthetünk bajainkon, amennyiben a segítség reánk van bízva. Mert így szól az Örökkévaló: megtérés és csend által fogtok megmentetni, békés munka- és bizalomban rejlik hatalmatok.³

¹ Ézajás 5, 20. — ² Ézajás 21, 11. 12. — ³ Ézajás 30, 15.

Dolgozzunk és munkálkodjunk serényen és sűrűn s hazánk szabadságát és gyarapodását biztosítjuk, nemesbedünk és művelődünk. S ha a külföld méltányos férfiai és tudósai most is elismeréssel és tisztelettel szólnak törekvéseinkről, azután még ellenségeink sem foghatják megtagadni tőlünk a megérdemelt elismerést. Sok újitáson ment hazánk keresztül, sokon fog még keresztül menni, de a legnagyobb újtás még kezdetén van kivitelenek: a munkakedv fölébresztése ott, hol csak kis mértékben van meg s a kényelem szeretetének eltávolítása ott, hol kelleténél nagyobb mértékben van jelen. Akkor tárva lesz előttünk a haladás pályája és elmondhatjuk koszorús költőnkkel, hogy:

... vissza nem foly az időnek árja,
Előre duzzad, feltarthatatlanul:
Csak szélein marad vesztég hinárja,
S partján a holt-víz hátra kanyarul.

Bízást! ... mi benn vagyunk a fő sodorban:
Veszhet közlünk még talán nem egy:
De szállva, ím, első között a sorban,
Vásznunk dagad, hajónk előre megy!

És est idején világosság támad!

Este van, kedves Atyámfiai, este van nemzetiségi viszonyainkban s itt is az a főadatunk, hogy est idején világosság támadjon.

Az a szikra, mely a nemzetiségek surlódásaiból ered, gyújt, de nem világít. Máshol kell a világító lángot keresnünk.

Kényszerrel és erőszakkal lehetne tán kieszközölni a kérdések megoldását? Az izzó vasdarabok, melyeket pörölyével üt a kovács üllőjén, hogy összeforranak, szikrákat hánynak, de e szikrák múltó fénye nem az a világosság, amelyet mi keresünk.

Más fényt keresünk mi, más fáklyát, erősebb világosságnak kell annak lennie, amelyről a nézők azt mondhatják, hogy íme: est idején világosság támadt!

Akik a lőfegyverek használatához értenek, azok jól tudják, hogy a fegyvert nem szabad egyenest abban az irányban tartani, amelyben az elérendő tárgy fekszik. Magasabbra kell a fegyvert irányozni a kitűzött célnál. Így van ez minden emberi törekvésnél. Hogy tökéletes emberekké legyünk, az istenség felé

kell törekednünk. Magasabbra kell törnünk s ha a magasabb cél felé közeledünk, az alantabb állót mindenesetre elérjük. Azt akarjuk, hogy nemzetiségeink meghajoljanak előttünk, erre törekszünk mindenféle eszközzel, pedig ha el akarjuk érni e célt, magasabbra kell irányítanunk a fegyvert. Nekünk a műveltségnek oly fokára kell emelkednünk, amelyen nem áldozat, nem engedmény, hanem jótétemény lesz apró nemzetiségeinkre nézve, ha egybefornak velünk. Amint most mi átveszszük a nyugat művelődését, úgy kell nálunk nekik iskolába járniok, ha azt akarjuk, hogy kibéküljenek a nemzettel. S akkor nyugodt lélekkel élünk majd egymás mellett, mert egyik nemzetiség nem emel a másik ellen kardot és nem tanulják többé a háborút és gyűlöletet. Akkor teljesedik rajtunk Ézajás próféta szava: S megszűnik Efraim féltékenysége, Júda ellenei elpusztulnak; Efraim nem verseng többé Júdával és Júda nem üldözi Efraimot. És nyugatra mennek a philiszteusok határai ellen és egyesülve ellentállnak a kelet fiainak.¹

A mi hitfeleink részben már megnyerettek a magyar ügynek; eddig csak részben. Egy részünk még ragaszkodik ahhoz a nyelvhez, melyet külföldről magával hozott s melylyel szokásai és képzeleti összeforrtak és összenőttek. Ez is jó jel, bár egyelőre akadályokat gördít az átalakulás munkája elé, mert ugyane szívvósággal fognak ragaszkodni a magyar nemzethez, ha majdan tökéletesen egybeforrtak véle.

Másrészt örömmel állíthatjuk, hogy hazánkban is megmutatták hitfeleink, hogy van bennök képesség lelkesülni hazájukért, mert igaz lelkesedéssel karolák föl a nemzeti ügyet s örvendesteb látványt nyújtanak községeink e tekintetben most, mint 30 évvel ezelőtt, midőn te, édes atyám, behoztad a magyar szót a zsinagógába.

Mi oltógaly vagyunk, a nemzet törzsére oltatánk. A galy szemei már megfakadtak s hajtása szépnek ígérkezik. Türelmet és gondos öntözgetést igényel az oltvány s ha néha kifakadnak is ellenünk a türelmetlenebbek, ne vegyük rossz néven, hanem ösztönözzön intelmük bennünket, megmutatnunk, hogy él bennünk a nemzeti törekvés s hogy a Mindenható segélyével le fogják

¹ Ézajás 11, 13. 14.

győzni gyülekezeteink azokat a gátakat, amelyeket a történelmi fejlődés állított elénk.

Béke és egyetértés, méltányosság és a különféle nemzetiségek vállvetett iparkodása fogják megteremteni hazánk üdvét és fölvirágozását. Akkor elmondhatjuk majd magunkról, hogy ime: est idején világoosság támadt.

Szétrepedt az olajfák hegye kelettől nyugatnak, roppant völgyet képeznek részei. Ezek a szavak előzik a hallottuk prófétai ígét.

Szétrepedt az olajfák hegye kelettől nyugatnak, roppant völgyet képeznek részei. Így hasadoznak most szét a felekezetek pártokra és szakadásokra, melyeket nagy mélységek választanak el. Az egyik, mint a csajkás, akit gyöngye csolnakja hány és ringat a habokon, azt hiszi, hogy a csillagok inognak, amelyek eddig biztos kalauzai voltak, kétségbeesetten fordul el a legfőbb vezéreszmék biztos fényétől. A másik irtózik a tudomány boncoló késétől, mert az ő szíve azokon a kinövéseken függ, amelyeket e kés kérlelhetetlenül eltávolít.

Végzetetlen színárnyalata a pártoknak mutatkozik átmenetkép a szélsőségek között. Sinli e harcok lármáját a vallásos élet, sinli az erkölcsi élet.

S a mi keblünkön, Jákob háza, a mi keblünkön nincsen-e mindenütt szakadás és civódás? Vannak közöttünk, kik a nyugattól, a nyugat művelődésétől, haladásától távol akarnak maradni, kiknek folyamrendszere kizárólag keleten ered, ők jelképezik a keleti tengert. Vannak közöttünk, kik kész örömmel fogadják be a kelet éltető vizeit, de nem zárkoznak el a nyugati művelődés elől sem, ezek jelképezik a nyugati tengert.

S a prófétai ige szerint eljő az a nap, melyen est idején világoosság támad, melyen élő víz ered Jeruzsálemből, fele a keleti tengerbe, fele a nyugatiba szakad s összeköti az ellentétes nézeteket s összekapcsolja a szétszakadt pártokat.

És ha ez így fog folyni — nyáron és télen folyvást — és ha mind szélesb körben fog terjedni a kibékülés keblünkben és hazánk nemzetiségeinek s a föld minden népének keblében, akkor elhozza a Mindenható azt a nagy időt, melyen a sátrak nagy

ünnepét üli meg a föld, mert csüggedetlen bizalom fog lakni a nyomorultak viskóiban, megelégedés minden hajlékban és béke minden kunyhóban; nemesebb erkölcs fog uralkodni a palotákban és hazaszeretet minden föld alatt; a szeretet oltára áll minden házban s minden lakban lelki öröm dagasztja a szíveket; minden országban munka és törekvő buzgalom lesz és az egész földön az Isten ismerete s az Örökkévaló az egész föld Urává lesz s az Örökkévaló egyetlenegy lesz és neve: az Egyetlen.

Amen.

BEKÖSZÖNTŐ.

Szeged, 1878. szeptember 8.

Üdvözöllek, szülővárosom közönsége, üdvözöllek e szent helyen, amelyen Istenem ígését hirdetem; üdvözöllek titeket, e város hatóságát, akik városunk jólétéért buzogva, megjelentetek mint képviselői a polgárok békéjének; üdvözöllek mindnyájatokat, akik megjelentetek mint a vallási türelem küldöttei, amelylyel együtt akarunk működni városunk javára, együtt működni, mert a próféta szavai szerint, nem egy atyánk vagy-e mindnyájunknak, avagy nem egy Isten teremtett-e bennünket: miért legyünk hűtelenek egymás ellen, megszegve apáink szövetségét?¹

Üdvözöllek téged, hívek gyülekezete, üdvözöllek Istenem nevében; áldva fordulok feléd és hálát adva bizalmadért, üdvözöllek azon férfiú szellemének nevében, ki huszonnyolc évvel ezelőtt szólott hozzád először e szószékről, prófétai ihlettséggel és papi buzgalommal. Adja a Mindenható, hogy frigyünk, melyet a véle kötött és fájdalom, oly korán szétszakadt frigy folytatásaul kötöttetek, hasonmása legyen a réginek mindenben, hogy ott, hol egy országgal és az egész zsidósággal az érdemet elismerétek, most elismerjétek a komoly törekvést, hogy velem együtt fohászkodjatok Istenünk színe előtt: ne vonja meg áldását szövetségüinktől, mert ha minden hivatás teljesítése csak az ő áldásával sikerül, ígéje hirdetésén ha áldása nem nyugszik, a kiáltó szava elhangzik, mint annak szava, ki kiált: a pusztában nyissatok útát Istenünknek.²

Nem könnyű a munka, nem csekély a felelősség, melyet szolgálra ruháztál, Uram. Minden hivatásnak meg van körülírott köre, kötelessége és e kötelesség határa. Lehet a föladás nehéz,

¹ Malakiás 2, 10. — ² Ézaiás 40, 3.

követelhet önfeláldozást, az erő végső megfeszítését, de a pálya minden részén ki van mérve a gyorsaság, melylyel a járónak haladnia kell s ha célját érte, nyugodtan tekint hátra az útas: céljához ért, megpihenhet, kötelességének eleget tett. De aki az Úr szőlőjében dolgozik, soha el nem végzi munkájának csak egy részét is. Mert sajátos szőlő az Úr szőlője, Izrael háza,¹ melyben eleven a szőlőtő és végtelenül érzékeny; hol fagy éri, hol hőség fonnyasztja; mert drága gyümölcs érik rajta: az emberi lélek vallásossága.

És ezért felelős a szőlő kertésze, felelős a szőlőnek és az Úrnak, aki őreül rendelé, felelős saját lelkiismeretének, mely szüntelen munkásságra költi, nehogy a prófétai szózat szerint: az Úr törvényre szálljon népének vénei és fejeivel: Íme elpusztítottátok a szőlőt!²

Nem pusztán az emberi gyöngeség érzete költ félénk érzelmeket bennem: föladatomból sokszerű nehézsége ép abban a percben tűnik szemembe, midőn e szószekre lépve, hivatásomba lépek.

Aggódva léptem át e szent hely küszöbét: nem lesz-e gyöngye szavad, nem lépsz-e magad gyöngébb, semhogy mint az Úr szolgálója méltassál e nagy gyülekezethez úgy szólni, hogy őseik vallásos buzgalma bennök ébren maradjon, méltó vagy-e, képes-e kitölteni nagy elődök helyét? Oh, mert a pap hivatáskörének nagysága egyéniségének nagyságától függ. Mert a papnak ninesen kiszabott hatásköre, mert nem hivatalnok és nem tisztviselő, hanem tanítója és vigasztalója, őre és barátja híveinek. Elegendő-e tudományod a tanításra, elegendő-e részvéted vigasztalásra, elegendő-e tapasztalásod örzened híveid, elegendő-e önzetlenséged a barátságra?

Jó annak az embernek, aki az élet jármát már ifjúkorában hordja,³ ifjúkorában, amelyben a bátorság, a remény és lelkesedés adta erő nem engedi a hivatás nehézségeit és felelőssége terhét mérlegelni, melyben a nehézség búzditóul, a felelősség súlya serkentőül szolgál.

És sokszerű munkásságod nehézsége.

A múltat kell kutatnod, belőle tanúságot merítened, ellesned az ősvilág bölcsességét, eleid tapasztalatát s a jelent kell értened,

¹ Ézaiás 5, 7. — ² U. o. 3, 14. — ³ Jeremiás siralmi 3, 27.

a jelenben kell élned. A jelenben kell működnöd s a múltat, a múltak szellemi hagyatékát kutatnod. Kapocs vagy elődök és későnszülött utódok között.

Élni a múltban és megfigyelni a jelent; megfigyelni a múltat és élni a jelenben, ez hivatásod, mert összekötője vagy a jelennek s a múltnak. Dacolsz a múlt kényúri követelésével és a jelen szabadosságával, összekötöd mindkettejüket, hogy megmentessék, ami szent és magasztos, ami gyöngéd és emberi. Össze kell járnod a századok sorát, a régi és új időt, meg kell hallgatnod az ősök intő szavát.

E munkára készülünk, kedves Atyámfiai, e munkában vegyetek részt felnőtteid és gyermekeid, egyeseid és családaid, e munkára avatott föl bennünket Isten, e munkáról elmélkedjünk ez ünnepélyes órában.

Legyen kedves előtted, Uram, ajkam szava és minden, amit szivem e pillanatban érez, a béke és alázatosság, a remény és a benned való bizalom érzése.

Amen.

* * *

ובנביא העלה ד' את ישראל סוצורים ובנביא נשטר. Próféták által hozá föl az Örökkévaló Izraelt Egyiptomból és próféták által őrizteték.¹

Hózeás próféta e szavaival köszöntött be hozzád, hívek gyülekezete, Istenben boldogult édes atyám és amaz ünnepélyes óra áldásos emlékére, amely annyi év után is fölébredett most a jelenvoltakban, az írás e szavaival kezdek én is szólni hozzátok. Vajha e percek emléke majdan époly áldásos volna, mint amazé.

Próféták által hozá föl az Örökkévaló Izraelt Egyiptomból és próféták által őrizteték. Izraelnek, mint nemzetnek születéséhez prófétát rendelt az Úr és a nép fönntartását, fejlődését, nemzetisége erősödését, vallása tisztulását, hithűsége tántoríthatatlanságát próféták gyújtó szava éleszté. Nevelék, ápolák, gondozák a nép szellemét, tanító, intő, feddő, fenyegető szavukat fölemelve a hitehagyott uralkodó udvarában, az erkölcesvesztett néppel, fondor nagyjaival és hűtlen papjaival szemben. Jósolt a próféta isteni tudásból, jövendőlt az Úr sugallatából, remélt a néppel,

¹ Hózeás 12, 14.

buzdítá a szétszakadt törzseket, gyászolt az eltiprott nemzettel, mely szavára nem hallgatott és végveszélyt ére. Népszónok volt és tanító, a nép lelkiismeretének tolmácsa és Istenének halni kész szolgálja, aki a nép elé feslettsége képét tárta, föltárva a bűnök mélységét, amelybe kora süllyedni készült. Népem, szólott, vezetőid félrevezetnek.¹ Halljátok, szól Hózeás, halljátok az Örökkévaló szavát, Izrael fiai, versengése van az Úrnak a föld lakóival, mert nincs igazság, nincs szeretet és nincs Isten tudása a földön. És a nagyok elé lépett, kérdezetlen és kelletlen s rettenthetetlen bátorsággal szólott, számon kérve azoktól, akik népét nemzetiségétől, vallásától, fönnállása érdekeitől eltántoríták, számon kérve tőlök a nép szellemét, vérért. Félelmet nem ösmerő bátorsággal ostromozták Júda és Izrael királyait, hamis szövetségüket, néprontó hadjárataikat és szégyenletes békekötéseiket. Népem, szólott Ézajás,² népem, szorongatód játékot űz veled: mi jogon tapossátok el népemet, gázoltok a szegények arcán, szól az Úr, a seregek Istene!³ S midőn államát szétdőlni látta a nép s az Úr kegyelméből a nemzet túlélte halálát s a prófétai szózat elnémult, mert a nép megtért és immár példátlan szívóssággal ragaszkodék vallásához s a próféták nyelve megszűnt élő nyelv lenni, akkor írásban fönnmaradt intelmeik voltak a nép vigasztalói sanyarú időkben, őrei a régi vallás és régi kegyeletnek és a próféták magasztos hivatásának örökösei lettek az írástudó bölcsek és tanítók.

Isteni látásra nem méltattatának, de a próféták ihlettsége és lelkesedése élt bennök s belémerülve az írás titkaiba, bele-mélyedve az emberi szív és emberi élet rejtekeibe, századokon át voltak a nép tanítói, életbölcseiséget az írásból merítve, a valóság és erkölcs emez örök kútfejéből.

A próféták tanítványai voltak és akartak lenni ők, azok akarunk lenni mi is, akik az isteni ígét magyarázzuk, hirdetjük újra és ismét újra a jövőendő nemzedékeknek, csekély emberi erőnk szerint, de tiszta lelkesedéssel, forró szeretettel őseink vallása iránt, büszke tudatában annak, hogy utódai vagyunk ama prófétáknak, kiknek szava nem egy népnek és nem egy éghajlatnak szólt, hanem elhat Siónból a föld minden családjához, mert az egek hirdetik az Egyetlenegy igazságát és minden nép látja dicsőségét.⁴

¹ Ézajás 3, 12. — ² Ugyanott. — ³ Ugyanott 3, 15. — ⁴ Zsoltárok 97, 6.

Próféták által őrizteték Izrael, míg a szent földön élt, szellemök őrzé évezredes vándorlásukon utódait; s akit a próféták való szelleme éleszt, mi annak földadata, mi működésének eszköze, iránya és célja?

I. Próféták által őrizteték, őrizteték Izrael vallásos élete, az a hit, melyet Izraelbe teremője ültetett, melynek terjesztőjévé isteni szózat avatta. A vallásos ihlettség lelkét felkölték, ahol szunnyadt, lángra lobbanták, ahol kialvóban volt. Ápolák ama vallásos megilletődés lelkét, amely nem a külvilág zajgó hullámaiban, nem népölő rengésében, hanem a kebel mély csendjében kél, ama susogó szellő szavában, melyben a próféta Karmel hegyén hallá az isteni jelenést. Ápolák a vallásos megilletődés lelkét, mely sejteti veled, halandó, az égi szellemet, amely benned él. Vallásosságot keltének, mely mint az ütőér a pezsgő élet piros vérével van tele, tettekre hevít és nem esetleges kísérője a szokásrendelte ünnepi perceknek, vallásosságot, nemszűnő forrás erét, melynek bujasarjú mellékén új virány zöldül, ha le van tarolva a régi kaszáló füve, hogy a perjés parlagot hullámozó vetés váltsa föl. Nem időközönként fölkeresett gyógyerejű forrás, hanem éltető folyóvíz, mely mellé megtelepszik a vándor törzs szomját oltani, erőt és kitartást meríteni az élet munkájához, csalatkozott várakozás és dugába dőlt remény helyébe újat keresve, mint a folyó szélén új csemeték foganzanak és új tenyészlet rendje lép a napjamúlt nyomába s nem engedi, hogy sivárrá váljék az egykor virágmezt öltött part.

Viselni az élet terhét, le nem roskadni a megpróbáltatás súlya alatt és föltekinteni az igazság és kegyelem örök kútfejéhez, ez a vallásos szív nyugalma, mely bizalommal tekint föl a vallás egére, nem süllyed elzsibbadva a rideg való jegére s buzgó, epedő imában tárja föl szívét a Teremtő előtt: mert aki epedve nem imádkozott, nem imádkozott soha.

Malasztos enyhe a szívnek az ima. Midőn véred forr, vagy véred fagy, midőn hála vagy fájdalom, öröm vagy bú fakad imára a kebelben, akkor nyilatkozik a hit varázshatalma. Szét-szórja vigaszával a vészterhes fellegeket, midőn az ember lankadottan, remegve a közelgő véstől halad örömtelen ösvényen. Midőn a fájdalom megrohan, mint éhező vad mérges-szilaján s éles körmét szívedbe vágja mélyen, befogja a rendithetetlen hit a

sebet s szendén illetve fájdalmát a szívnek, a csüggedőnek ápolást, a kétségbeesőnek reményt nyújt, mint a tört szívek gyógyítója, ki béhegeszti sebeiket.¹

Mert a hit soha ki nem égő hajnalcsillaga a hajósnek létreménye s tengerének lámpatornya, mely távol hinti sugarát biztos kikötő jeléül. Ez a hit varázshatalma, mely a kísértő csábítását, a csábító bűn varázsát megigézi, a kétség rémeit legyőzi s a tudás mindentudását megfékezi. Fölnyúl a fellegek fölé a hit tudása, túl minden magaslaton ragyog napja s ha villám a tudás kutató világa — e villám is alatta születik.

S a vallás jelképei, kifejezői az ősök évezredes hagyományának, a tóra törvényei és a bölcsék határozatai mindmegannyi támasza és istápja a vallásos érületnek. A közös istenitisztelet és a magánélet szertartásai és szokásai — ápoljuk őket, jól tudva, hogy a véges alak változik, átalakul, megmásul és újjászületik, de tudva azt is, hogy csak buzgó vallásosságnak és nem ledér közönynek van tehetsége és joga újat teremteni a régiből, kimérni az átalakulás mérveit, meggyógyítani a réginek s a régiek bajait, tudva, hogy minél mélyebb a vallásosság, annál gyökeresebb lesz az átalakulás a hívek üdvére, a vallás és a jámbor érzés emelésére.

A hagyománynak, a történelem e nagyhatalmának tétlen ellenállását becsülnünk kell s nem szabad elfelednünk soha azt, hogy a közszellem már jogi és politikai, de kivált vallási tekintetben gyakorta áldozatot kíván az egyestől, áldozatot alárendelt kérdésekben s hogy ez áldozatok megőrzi a közszellem osztatlanságát, megőrzi az egyes jogát a közszellem elveit bírni, megítélni és továbbfejleszteni.

Ha széttekintünk Izrael gyülekezeteiben, zsinagógáiban, iskoláiban s visszapillantunk csak egy emberöltővel is, vagy ha időbeli távolság helyett térbelit fogunk és északnak, keletnek tekintünk, mi jótékony haladást tapasztalunk! Sokat ígérő kezdet ez, kezdet, melynek üdvös folytatása nem fog elmaradni, ha komoly vallásosság és vallásos komolyság gyarapodni fog körünkben.

II. Proféták által őrizteték, őrizteték Izrael erkölcsi élete. Kemény tusára keltek a proféták mindennel, ami satnya a kedélyben, ami romlott a szívben s elmében, tettben vagy gondolatban,

¹ Zsoltárok 147, 3.

igyekvés- vagy törekvésben. Fölrázának a szokás, az elaltatott lelkiismeret nyugágyáról, ha pihenni akartál bitorlott birtokon. Megszólal a vallás őre, nem hallgat ott, hol a világ beszél, hol a világ beszél megtévesztő eszélylyel, mézbeszéddel, erkölcsrontón, mint a vétek kufára. Akkor zendüljön meg kebledben a törvény szava, midőn ellenfeled becsületében gázolsz, felebarátod birtoka után esengve nyúlsz titkos ármánynyal, akkor, midőn az élet szilaj, zúgalmas árja el-elsodor magával. És akkor, midőn győztél a szíven, melynek hajlama ifjúságától fogva rossz, akkor szólaljon meg ajkadon a hálaének és hozsanna: Uram segits, segits tovább. Ne sülyedtedben, emelkedőben fordulj Istenedhez, mint a pacsirta, mely hallgat leesőben és megszólal a kékellő ég felé emelkedőben: a magasban zeng, a fényes levegőégre bízva hálaénekét.

Ha a világ örökvészű tengerét járja sajkád s a végnélküli síkon elveszni készülsz, vezessen vezértüd a biztos kikötő felé; ha a sóvár szenvedély süvítő fürgetegének szárnyán tovaragad s vitetel a száguldő szél rohamával, szegje meg a szárnyak erejét a lelkiismeret nyilallása.

A zablavesztett érzékiség vad szélzúgásában hangozzék füledbe a vallás szava, távolról, de hatalmas kürtszóval zúgva feléd, mint szüléd öröke és gyermekkorod tanítása.

Gyermekkorod tanítása! Igen, a gyermekeket tanítsuk, neveljük mint a próféták, kik Izrael ifjait prófétai iskolákban egyesíték. A gyermekeket neveljük, hogy férfiakat, nőket neveljünk, ne hitvány, gyöngé babákat, hanem erőseket és bátrakat, szilárdakat és gyöngédeket; legyen elvök, hitök, bizalmuk és önzetlenségök; legyenek a társadalom támaszai, akik akkor is, midőn a féktelenség küldöttei föllázadnak a társadalom ellen, még rendjevesztett, megbomlott világban is szilárdan megállanak a jog és igazság talaján, a hit és erkölcs védőbástyáján.

Férfiakat neveljünk, magasra törőket, mint a sasok, kiknek útját a magasban megcsodálja a látó szeme, hogy megújuljon, mind a sasoké, ifjúságuk. S

Ha a szent jelnek egyre

Gyérülnek hívei,

Bálvány elébe mennek

Térdet, főt hajtani;

Hadd menjenek, nem méltók
 Egy sorban állni velünk :
 Ha a fecskék ledérek
 S éghajlatot cserélnek,
 Mi sasok nem cserélünk.

És nőket neveljünk, házaink világosságát, a szerelem s a hűség, a háziasság és gyöngédség, a kegyelet s a könyörület védőit. Könyörület a nyomor és szenvedés sokalakú változatán mindkettejük dísze, a férfiak s a nők, de emezek gyöngédebb szíve hatékonyabb, mert mélyebben érző szószólója idegen nyomornak.

És csak érző szívből válik vérző szív, vérző mások nyomorán, vérző szív, mely a könyörülő lélek jelképe, mert a vérben van a lélek,¹ a lélek, amelynek megesis a szíve ott, hol a részvétlenség merev jégtekintete a távolban saját célját keresi. S a szegényért, a nyomorultért esdekelve jó hozzátok a pap, az elnyomottért könyörögve, de az elnyomottért harcolva is.

Harcolva is.

A béke szolgája harcol is. Harcol az elnyomottért, harcol eltiprott jogért, szóval, tollal. Harcol, haki mint egyes vagy közönség, mint faj vagy felekezet vallásaért és meggyőződéseért megtámadtatik, harcol most már nem mint az elnyomott törzs fia, hanem mint jogát elnyert a jogot megtámadók ellen.

Mert jogunk győzött, elismertetett.

És amit a jog adott, azt egyes el nem veheti, még csak nem is fenyegetheti. Amit az emberiség szelleme követel, azt ország és földrész meg nem tagadja s ha megadta, vissza nem vonhatja.

Nincs nagyhatalom, mely kardot rántana a jogegyenlőségért, nincs szerződés, mely biztosítaná, nincs, mert csak ott létezik, hol biztosítékra nem szorul.

Törüljétek ki a nemzet törvénykönyvéből a jogegyenlőséget és megejtettétek alkotmányát.

Ezért szüntünk mi meg rettegni a támadóktól. Attól a perről, midőn a zsidó megrettenve hajolt meg a nemes úr pillantása előtt, egész addig, hol a nemzet hahotával fogadá az őrzöngés rágalmaít, mintha századok ültek volna el — és a régi időre mégis mindnyájan emlékezünk.

¹ Mózes V. 12, 23.

Új időket, új eszméket értelt a Gondviselés az emberiségben s a magyar nemzet méltó fia ez új idő- és új eszméknek, melyek ősi hagyományaival, a türelemmel és a jog szentségével olyannyira egyeznek. S az elvek nagy alkotmányát, melyet óriások hordtak össze, nem az érdekek kapesával kötve össze a köveket, hanem saját értékük súlyára bízva őket, a törpék hasztalan erőlködése nem fogja megdönteni. S ha a nemzet bízott bennünk, mi bízunk a nemzetben és alkotmányában.

Megnyitotta az Úr a népek szemét és fölemeltette a meggörnyedteket velök, mert az Úr kedveli az igazságosokat,¹ akik a jogot tisztelik és sem kicsinyes gyűlöletből, sem válságos időkben nem feledik azt, amivel a jog, az igazság s az alkotmány szentségének tartoznak. Ily igazságosnak bizonyult a történetben a magyar nemzet. Történetéből és hitünk történetéből meritünk bizalmat, mert a múltban a jelennek tanúságot keresni a próféták intelve.

Mózes végintelve népéhez: Emlékezzél meg a régi időről, gondold meg a régi idők esztendeit. Kérdjed meg atyádat és megjelenti néked, véneidet és megmondják néked.² A történet könyveiben búvárkodjunk a szent zsoltár szavai szerint: Megemlékeztem a régi időről, gondolkodtam a Te dolgaidról, de elmélkedem a Te kezednek cselekedeteiről,³ figyelemmel kísérek mindent, mit a teremtésben és történetben alkotsz.

Ez a próféták utódjának tudományos föladata. Ne legyen bús omladék tudománya, ne gyűjtsön a penésznek halott tudományt, hanem gyűjtsön össze mindent, mit a nemzet tőn, gondola, érzett, mindent, mit az ősz hír évkönyvibe jegyzett. Gyűjtse abban a meggyőződésben, hogy a múltnak kincsaknái fölött élni fog örök időkre népe és hintse el az eszmék tanítását, mert midőn azt tudod, hogy nem hullott termőföldbe a vetőmag —

A szunyadó mag eltemetve,
Tespédésben megrohadva, . . .
De a csíra még erőben,
Még kihajt és lombja zöldel.

Behatsz az ősvilág s a jelenkor szellemébe, tanulsz és hirdeted tanodat, mert elhangzik a szó,

¹ Zsoltárok 146, 8. — ² Mózes V. 32, 7. — ³ Zsoltárok 143, 5.

De nyomát bevési a lélekbe mélyen,
Oda, honnan a vágy, a sejtelmek jönnek,
Mik diadalt ülnek a számvető észen
És megváltoztatják rendjét az időnek,
Hogy megáll az elme, mint egy bomlott gépely
S bámulja a lelket csodás ösztönével — —

csodás ösztönével, mely tovaragadja a gondolat magaslatai felé,
hol örök fényben ragyog az eszmék napja, tovaragadja, hogy
imádva boruljon le Teremtője előtt, hogy imádjuk és magasz-
taljuk életünkben és halálunk óráján az Egyetlenegyet.

Amen.

UJ VILÁG.

Szeged, 1895. december 15.

És jósok az őseink...
József vala az országló, így olvastuk tegnap az írás igéjében s ez íge kapcsán ötről mondja őseink találó írásbúvárlata, hogy új világot láttak. Ez az öt: Noé, JÓZSEF és JÓB, Mózes és MARDÓKEUS.¹ Hazánk megújódását értük meg mi is s a megújódás fejlődésének képét ama bibliai alakok képének egy-egy vonásával kell meg-rajzoznunk, akikről hallók eleink szűkszavú, de sokatmondó és mélyvonatkozású észrevételét, hogy új világot láttak.

Izrael első küzdelmét víjja, először mérközik ellenséggel, Amálek törzsével. Forró imában könyörög Mózes népe diadaláért. Esdeklő fohászát az Úr meghallgatja. Az imádság foganatáról elmélkedve, fölveti a midras bölcse a kérdést: kinek érdemén, minő érdemért jutott ez első győzelem Mózes népének s felel: בוטח החור, בו אמונתו, בו הדין, בו אמות, בו המטה győzött a nép az írás érdeméért, győzött az anyáknak érdemén, győzött a jognak, az atyáknak s Mózes pálcájának érdemén.²

Nyomjelző a régi tanító e megjegyzése, ha keressük: a hazai Izraelnek utolsó győzelme, melylyel teljes, viszonyos egyenlőségét elérte, minő érdemért s kiknek érdemén lett valósággá.

1092-ben hozta a szabolcsi zsinatszerű országgyűlés az első magyar zsidó-törvényt: a vegyes házasságok s a vasárnapi munka tilalmát. Teljes 800 esztendő múlt el, amíg az utolsó zsidó-törvény

¹ Ber. r. 30, 8 Romm. — ² Peszikta r. 49 a.

javaslatát 1892 május 19-edikén a törvényhozás színe előtt a kormány megígérte.¹ 18 hó múlva² a ház asztalán feküdt a javaslat és újabb 24 hó után királyi szentesítéssel törvényynyé vált.

A történelemé lett a corpus juris minden megelőző zsidó-törvénye.

A magyar nemzet türelmessége és szabadságszeretete lebirta végre a szabolcsi zsinatnak szellemét, azt az idegenben kelt, idegenből irányított, a nemzet lelkétől idegen szellemet, amely a zsidókérdést szülte.

Lebirta a nemzet azt a szellemet és végleg megoldotta a zsidókérdést.

Megoldotta nem egyedül álló kérdésül, hanem mint magától értetődő folyományát és alkotó elemét egy irányában nagyszerű, kihatásában jelentős, megoldása menetében korszakos törvény-sorozatnak. Mert hazánkban, így hallátok e szószekekről, mikor az egyenjogúsítást ünneplők e szent hajlékban, hazánkban a zsidóügy nem volt elkülönített tárgya a hazafiúi elmélkedésnek, a törvényhozói tanácskozásnak, a napi sajtó vitájának, hanem alkotó része vala az általános közügyi fejlődésnek és alakulásnak, melynek létesítésében szóltak, buzogtak, fáradtak hazánk legjobbjai.³

A magyar nemzet öröklött türelmessége és szabadságszeretete megoldotta a zsidókérdést, amelyet fölvetett félszázaddal ezelőtt és követi utasításokba foglalt a közvélemény, amelyet szorgalmaztak akkor már a zsidóság vezérelméi, amelyért látnoki ihlettséggel, nemes. fennszárnyaló hevülettel lépett sorompóba Eötvös.

A sokáig soron volt kérdés megoldást nyert hosszú történeti fejlődés során avval a vigasztos tanulsággal, hogy a haladás gondolkodástani következetessége nem zökken ki kerékvágásából nálunk akkor sem, ha az út göcsörtös s hogy az elvek kivételt nem ismerő, fönttartástalan alkalmazást nyernek a közélet egész körére, oly kérdésekre is, melyeket avult, de örökölt előítélet és hagyományos ellenérzés elhomályosítanak.

De tekintsük immár, a magyar közszellemen, a magyar nemzet vakbuzgóságra nem hajló lelkületén túl, kié az érdem mindezek körül?

* * *

¹ Zeller Árpád, A magyar egyházpolitika 1847—1894. II. 1653. — ² 1893 dec. 2. — ³ Lőw Lipót, Zsinagógai beszédek 259. 1868 jan. 4.

I. וְכִתּוּב הַחֹרֶה Első érdem: a *szentírás érdeme*. A zsidó vallás benső ereje, benső értéke győzött az előítéleten, amely még 1848 elején azt mondatta egy követtel az ország színe előtt, hogy a Rende az emancipációval ezt a pogányvallást akarják terjesztetni az országban.¹ Sokáig, szinte Csáky Albin gróf fölléptéig kísértett a negyvenhetes követi utasítások követelése, hogy a héberek ne emancipáltassanak, míg confessió fideit nem mutatnak.²

Hitvallást követeltek tőlünk. Mintha hatáskereső ibseni jelenetben a fölserdült leány követelne anyjától vallomást, beismerést, tisztessége felől igazolást!

Nyílt könyv a zsidó hitnek alapkönyve, minden nyelven közkezen forgó nyílt könyv, amelyből hitet, tanítást, épülést, erkölcsi irányt és fenséget merítenek a leányvallások követőinek milliói. És az anyával szemben a pusztá kérdés is piritó bántalom, a nyilvánuló kétely kegyetlen sértés, a gögös vallatás bárdolatlan nyersesség, a sanda gyanú magának az anyaszülte magzatnak megbélyegzése!

Ne csodáljuk, hogy ennek tudalma fenkölt lelkű államférfiakban fölébredett s kérdés, kétely, gyanú és vallatás helyett törvényesen bevették azt a vallást, amelynek hivei honfiúi áldozattal, nemzeti érzülettel mutatták be mindenkor, hogy hitelveikben nem rejlik veszély a hazára, nem lappang vész trónra és államra nézt.

A történet árjának özönéből kimentettük az írás frigyládáját, megmentettük, mint ahogy Noé bárkája megmenekült: וְאֵת עֵלֶם הָאָדָם új világot látott Noé születni, újat látunk mi is, új világot: szabadon érvényesül a frigyláda törvénytábláinak hite; az írás lelke, amelynek érdemén győzött Izrael, áthat bennünket ifjító hatással, nemesítő malasztal, csodatékony buzgósággal. Nem szenvedünk többé a hitért, — nem tűzhalált és nem tűszúrást, nem balságot s nem balga lenézést, nem csípő gúnyt és nem nyugós mellőzést a felekezetek sorából. Új világot látunk születni, amelyben a vallások rangsorában nincs államrendelte fokozat, nincsen ür, melyet a törvény tesz tátongóvá, hanem szolgálja minden hitfelekezet a vallás eszméit vállalva, sorakozva, egymást megbecsülve.

Új világot élünk, amelyben a hitbeli meggyőződést nem korlátozza a világi hatalom, védve az egyik állományát, szabad

¹ Az 1848 febr. 21-ediki ker. ülésen Kende Zs. Zeller I. 49. — ² Zeller, I. 2.

harácsul dobva a másikat oda, új világot, amelyben a bűnbánó útja nincs eltorlaszolja, ha visszavágyik elhagyott hitéhez.

* * *

II. זכות אהבה *Az anyáknak érdeme* a második, az anyák érdeme, akik az új nemzedéket nevelték magyarnak, a nemzettel anyanyelvében, érzületében egyesült fiaknak, hogy ne legyen a zsidóság oly tetem a nemzet testén, amelyet Molnár Aladárnak, korán elhunyt jóakarónknak szavai szerint, nem hat át az egésznek vérkeringése, amelynek nincs az egészszel közös szívdobogása.¹

Az anyáké, nem a szülőanyáké csupán az érdem, hanem ama hitközségeinké עם ישראל, e régi jelzés szerinti anyáké Izraelben, akik idején megértették azt a most teljesült értelmes jóslatot: Honosítsa a zsinagóga a magyart s a magyar honosítandja a zsinagógát.² Azoké a gyülekezeteké az érdem, amelyek megszívelték azt a félszázaddal ezelőtt elhangzott szózatot, hogy átalakulásunkat lelkesedéssel, elszántsággal s túrnitudással szorgalmazzuk. Nemzetesedés, simulás honfitársainkhoz³ volt a jelszó, amely alatt megindult a hazai Izrael, amely JÓZSEF-fel mondhatja: ערות ברוכה שני בנאחו על ארץ מצרים שש לא ידעתי אשען: ime új világot értem. Mert Józsefről szól a zsoltár ígéje: Bizonyságul tévé Józsefnek, midőn elindula Egyptom fölé: nyelvet, melyet nem ismerék, értek meg!⁴ Idegenül került Egyptomba József, de már testvéreivel bennszülött tolmács útján beszél: az idegen nyelv József nyelve lett. Így lett a magyar nyelv idegenből anyanyelvünké, melyet kutatnak tudósaink, ragyogtatnak költőink, fejlesztenek íróink, amely megcsendül imában gyermekeink ajkán, fölzendül énekben Istennek oltárán, szívünkbe száll s a legszen-
tebb képzetekkel forr össze, midőn az Úr ígését közvetíti.

* * *

III. זכות הניצחון *A jognak érdeme* harmadszor a mi győzelmünk. A jognak érdeme, a jognak diadalma.

A modern államjog eszméi ellenállhatatlan elemi erővel követeltek érvényesülést. Nemesak az utolsó, nyomasztó igazság-

¹ Zeller II. 1001. — ² Löw Lipót, Zsinagógai Beszédok 6. (1845.) — ³ U. o. 84. (1848.) — ⁴ Zsoltárok 81, 6.

talanság volt egy elnyomott felekezeti irányában jóváteendő:¹ azok a nagy alapelvek, melyeken a magyar állam nyugszik,² egész jogrendszerünk követelte mindazt, amit az utolsó évek küzdelmei meghoztak.

Az állam a maga rendjét minden felekezeti tan, minden hiteltől függetlenül saját belátása szerint állapítja meg.³

Ez az alapelv, ezért nem szabad az államnak gátolni, hogy polgárai a társadalom és a család terén összeolvadjanak,⁴ ezért kell a jogot és igazságszolgáltatást az államnak kezébe adni,⁵ ezért kell a viszonyosságnak minden hitre kiterjedni,⁶ ezért kell osztó igazságnak lépnie a megosztott igazság helyébe, ezért kell bevenni a zsidó vallást: nem ötletszerű kedvezésért, hanem azért, hogy az állam jogrendjén csorba ne maradjon.

Királyi kegyelem eltörölte ötven évvel ezelőtt a törvénytelen türelmi adót. Már akkor érezték, hogy a század elve nem a türelem, hanem a szabadság.

A szabadság elve követelte a kedvező megoldást a zsidókérdés három nagy fordulatában: honosítás, egyenjogúság, viszonyosság.

1860 végén formulázta elsőnek Löw Lipót a receptió követelését. A közelgő országgyűlésen, úgy remélte, a zsidók a következő törvénnyel fognak egyenjogúsíttatni: A Mózes vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik.⁷

E várakozás korainak bizonyult.

A várt törvény helyett, de előhírnökéül 1867 végén lehullott az egyenjogúsítás érett gyümölcse.

Eötvös lánglelke e részleges eredménnyel be nem érte. Az ő szavának visszhangja volt, hogy két évvel utóbb az egyetemes gyűlés már a receptiót kérte.

Új zsidó nemzedék serdült föl azóta: türelmetlenül, nemes méltatlankodással és kellő percben lépett föl újból a viszonyosság eszméjével, mely megnyerte a nemzet közvéleményét, megragadta a nagy alkotások felé indult kormány figyelmét.

A közvélemény, a kormányférfiak fölkarolták az eszmét és csakhamar mondhattuk a váratlanul kedvező fordulat láttára Jó-

¹ Andrássy Gyula. Zeller II. 1428. — ² Szilágyi Dezső. U. o. II. 1329. —

³ U. o. II. 1597. — ⁴ Tisza Kálmán. U. o. II. 1443. — ⁵ U. o. II. 1314. — ⁶ U. o. I. 117. — ⁷ Történelmi és vallástudományi értekezések. Szeged, 1861. 31. I.

bal, לִסְעָן חֲרֵעַן שִׁדְיָן akiről azt hallók, hogy új világot látott: tudjátok meg, új világ vagy, uralkodik a jog, mert a jog, az igazság halhatatlan.²

* * *

IV. זִכְרוֹת אֲבוֹת Az érdem negyedszer az *atyáké*, a honatyáké.

Kik a honatyák?

Merész költői szárnyalással vezeti végig Madách az első embert az ember történetének korszakos válságain, de a magasröptű alkotás ez alapgondolatának gyöngyszemét már régi bölcseseink egyike eme keretbe foglalá: עַד שֶׁאָדָם הִרְאִשׁוֹן מִוֶּטֶל נִלְמָה לִפְנֵי מִי שֶׁאֵתֵר וְהָיָה הָעוֹלָם חֲרָאָה לוֹ דוֹר דוֹר וּדְרֻשׁוֹ דוֹר וְחֻכְיוֹ, דוֹר וְסוֹפְרוֹ, דוֹר וְטִנְיָנוֹ. Még életre, tudatra sem kelt az első ember, midőn a Teremtő láttatá vele a jövő emberöltők sorát, egyenként mutatva az álmodónak a nemzedékeket, mindegyiknek szónokait, mindegyiknek bölcsseit, íróit, államférfiait,³ mindazokat, akik vezérelni fognak ivadékainak egymást fölváltó rétegeit, akik irányítják majd eszméiket, óhajaikat, követeléseiket, akik megteremtik a közérzületben az együttélő emberi társaságnak legellenállhatatlanabb hatalmi tényezőjét.

E honatyák érdeme a zsidókérdés véglegző megoldása, kedvező végkifejlése.

Egészében s nem csupán most lejátszódott utolsó fölvonásában felölelve a fejlődés menetét, hálás szívvel látjuk a honatyák hosszú, tiszteletreméltó sorát sikra szállani szóval, érvel, tollal, kormányhatalommal.

A szónokok sorából a nemzet legelragadóbb szónoka válik ki, mondván: a politikai jogok gyakorlását vallástól föltételezni nem akarom.⁴

A bölcsék sorából a haza bölcsé lép elő, 40-ediki követjelentésével, 66-odiki fölszólalásával. Azt gondolom, úgymond a válaszfölrati vitában,⁵ legegyszerűbb módja az emancipációnak az lesz, ha mindenütt, hol a törvény eddig különbséget tett a vallások közt, kimondjuk: minden valláskülönbség nélkül, ideértve az izraelitákat is, amit sokkal célszerűbbnek tartok, mintha arról az eszméről: emancipáció, különös törvényt alkot-

¹ Jóh 19, 29. — ² Bölcsesség könyve 1, 15. — ³ Ber. r. 24, 2 Romm. —

⁴ Kossuth Lajos, 1847 nov. 11. Zeller I, 10. — ⁵ Deák Ferenc, 1866 február 23. Deák beszédei III, 435.

nánk. Én ezt a szót általában nem szeretem. Elfogadott szó ugyan, de szégyenítő a világra, mintha mi rabszolgákat tartottunk volna. Őket megillette volna joggal azon alap és amidőn azt meg fogjuk nekik adni, sem rokon-, sem ellenszenvnek nem vezetnek bennünket, hanem tisztán egyedül az igazság.

ד"ר וסדני Az írók sorát Eötvös nyitja meg mélyreható és csodás melegségű tanulmányával, melynek végszava: Idők fognak jönni, mikben a szomorú valóságot, melyet az örök zsidó regéje képez, épen oly lehetetlennek fogják tartani, mint mi a regét magát. Minden, mit az igazság megkíván, végre történni fog; de siettethetjük a pillanatot, melyben a jó történik. Ha egy nagy gondolatot, mely nemünket emeli, csak egy órával hirdettünk is előbb; ha egy rossz törvénynek eltörlését csak egy órával siettettük, éltünknek legszebb föladása elérve van; nem mondhatjuk, hogy nem vala jutalma életünknek. Az idő int s nekünk nem szabad hátramaradni. Nem kiváltság, hanem szabadság kell századunkban! ¹

A nagy író követte az irodalom: a szabad sajtó a szabadságot szolgálta és a napi sajtó, amidőn lelkesedéssel karolta föl ügyünket, nem a zsidóságnak állott szolgálatában, hanem a szabadságnak, a jogrendszerét teljesen kiképező álladalomnak. — Becsüljük a sajtót, ha mindjárt némely szerényebb látkörű munkása nem is értette még meg, hogy a szabadelvű törvényhozás nemcsak az egyénnek hozta meg lelkiismereti szabadságát, hanem Szilágyi Dezső ² nyomós szava szerint, meghozta a lelkiismereti szabadságot az egyháznak is az egyénnel s az állammal szemben.

ד"ר וסדני Államférfiúi szabású államférfiak egyengették útját a zsidókérdés megoldásának. 1867 végén a főrendiházban Cziráky János gróf szólt: Örömmel tapasztalom, hogy 1840 óta e kérdés igazságos és méltányos megítélésében minő haladást tettünk!

Letett a közvélemény arról a követelésről, hogy a zsidók előbb hasonuljanak, alakuljanak át, simuljanak egész tömegükben, ne csak egyes rétegeikben a nemzethez, enyésztessek el a még meg sem szűnt szánsalmas szorultság hatását viselkedésükből. ³ Belátták, hogy e követelés olybá volt veendő, mintha a

¹ Budapesti Szemle (1840) II. 155. — ² Zeller II. 1315, 1317. — ³ Horváth Ödön, A vallás-szabadság kérdéséhez. Debrecen, 1891, 44. l.

sivataglakótól azt követelnők, hogy a délibáb vizében tanuljon meg úszni.

Belátta ezt a közvélemény s midőn 1849 július 28-adikán városunkban Szemere Bertalan a nemzetgyűlés legutolsó határozatának tárgyát előadta, méltán mondhatta, hogy e javaslatban oly igazságok foglaltatnak, melyeket nem magyarázni kell, hanem csak szíveinkhez nyúlva érezni lehet.

És az alkotmány helyreállítása után szívéhez nyúlt a nemzet és megadta, amivel nemcsak az igazságnak, hanem a szabadságharc névtelen zsidó hőseinek is tartozott.

Az emancipált zsidók avval a mohósággal, mely a fölszabaldult emberek természete, avval az elemi hecsvágygyal, mely az előbbi elnyomás következménye, éltek az új jogokkal és társadalmi válságok, ellenük fordult mozgalmak szánták föl a talajt, amelyből a további fejlődés, az utolsó lépés, vallásunk bevétele az alkotmány sáncai közé szinte önként következett.

Az egyenjogúsítás után a honatyák a törvényhozás föladatai közt nem tarták mindig előtérben a fejlődés további lépéseit s 1869 óta Irányi Dániel szabadelvű követeléseit gyakran úgy hangzottak, mintha egy kihalt nemzedék szelleme járna föl kísérteni, míg végre megindult az alkotás. Csekély kezdetből indult, mint a havasok hógörgetege; de nagyszabású államférfiak nagy célok merész útjára szállván, az összes függő és összefüggő kérdéseket felölelték.

Eljött a nap,¹ mikor Irányi Dániel és Csáky Albin után föl-emelkedett Horvát Boldizsár és ajkáról elhangzott a szabadelvű alkotások egész sorozatának követelése s a honatyák ülésének zúgó helyeslésére így folytatá: Örömmel veszem e ház helyesló nyilatkozatát. Ismerem e házat; ezen légkörben öszültem meg; tudom, hogy az elvek oltárai nem dültek mind halomra, meg vagyok győződve, hogy e nemzedékben is van hűség, kegyelet és ragaszkodás a nemzeti nagy korszakok hagyományai iránt. Minden nagyobb és merészebb eszme csak a nemzeti közszellem fölpezsdülésének verőfényes napjaiban valósítható meg.

Az erkölcsi világban is apály váltja föl a dagályt. Néha évtizedeken át kell várakoznunk a dagályra, mikor a nemzeti apathiába temetkezett nagy eszmék sirjaikból újból győzelmesen

¹ 1890 nov. 18.

föltámadnak. Sok jel oda mutat, hogy ismét kedvező dagály közelg. Ne hagyjuk sikertelenül elillanni, ne várjuk az új apályt, siessünk az evezőkhöz!

És a kormányférfiak megragadták erős kézzel a kormány rudját és az evezők erős csapással merültek ütemben a vízbe. A gálya szállt a víznek hol sík, hol háborgó tükörén. Ha zátonyra jutott és úgy rémlék, megfeneklett, elült, — új kormányos és a régi evezősök megfeszült munkájára révpártot ért.

MÓZES a negyedik, aki *ראה עליו חור* új világot látott. Mózes, az államférfiak legnagyobbika, látói szemmel látott új világot. De valamint ő az új hazába, amelynek népét nevelte, be nem vezethet é ezt a népet, úgy nem fejezheték be nagy alkotásaikat a nagy kezdeményezők, épen mert kezdeményezők valának: ha az eszmék győzedelmi útja nem volt elállható, legalább hirdetőik útja legyen bevágva. Adjunk hálát az Égnek, hogy nem volt hiány Józsuékban, kik a vezérek kezéből kiragadott zászlót hosszú viadal után kitűzték a diadalnak ormán.

* * *

V. *וינתן המטה* Az utolsó, az alapvető és betetőző érdem: MÓZES *pálcájáé*, az uralkodás jelvényeé, a királyi jogaré, magáé a királyé, akihez méltán mondotta történeti jelentőségű pillanatban az ország első zászlósa: első tudtál lenni az önmegtagadó kötelességben!

Igen, első tudott lenni a király az önmegtagadásban!

Királyi erény az önmegtagadás, mert az önmegtagadás az erények királya: az a hősi önmegtagadás, amely százados családi hagyománynyal, egyéni vallásos érzülettel szemben a nemzet hő óhaját az alkotmányos királylyal beteljesítetté.

Ha a közéletben ellentétes áramlatok találkoznak, végső hullámaik ott szelik egymást a király kebelében, mert az alacsony bocsánatot lel szánalomból, de a hatalmasok hatalmasan megpróbáltatnak.¹ Ami idekűnn pártusa, az a király szívében lelki küzdelem, küzdelem, amely sokszor megújult nagy elvek körül, de mindig az alkotmányos kötelesség győzelmével végződött a király szívében, aki meghajolt a történelem akarata előtt, rendületlenül hiven történeti hivatásához: hogy a magyar nemzet év-

¹ Bölcsesség könyve 6, 6.

könyveiben minden időkre megteremtse az alkotmányos uralkodónak eszményképét.

A bibliai MARDÓKEUS, a perzsa nagyúr országlára ראה עולם חדש új világot látott: királyt, korlátlan hatalmút, aki elejti első tanácsosát, ősi nemzetség főúri sarját s helyébe teszi szerény polgári körből eredett hívét. Így láttuk mi föltűnni a trónnak oldalán, királyi vérből eredt nádorok polcán a szabad eszmék hű, polgári bajnokát.

Igen, új időket élünk s aki emez új időkben megiffjítá régi nemes törzsnek érzületét, méltó utódja koronázatlan, de hamvaiban is áldott ősenek, Józsefnek, a másodiknak, ama korát megelőzőtt lángléleknek, Habsburg legnagyobb fiának. יוסף הוא השליט József volt az országló, aki nem a türelmi rendelettel, hanem az első zsidó katonával, akit uralkodói teljhatalma besoroztatott örökös tartományaiban hadseregébe, bezárta a középkort a megriadt, őt meg nem értő zsidó alattvalók mögött s megnyitotta az újkori eseményeknek ama láncolatát, amelynek utolsó szemét dicsőségesen országló utódja most illesztette be.

A királyi jogaré az érdem, hogy szabad lett a vallás terén minden kebel, hogy megszűnt hitünk kisebbsége, túrt-volta, egyedülsége. כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו טעני כי הנני כורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא חוכמה כי נשכחו הצרות הראשונות ולא תעלינה על לב¹ Ezért szólunk, a próféta rajtunk teljesült ígéjével: Elfelejtetnek az előbbi bajok és rejlenek szemeink előtt, mert íme új eget teremtek és új földet s nem emlékeztek a régiekre és nem eszméltek reájuk!

És ennek az új világnak virágzásán, a szabadság termékenyítő erejének zsendítő hatalmán, népei hűségén, hódolatán nyugodjék még évek hosszú során jószágos királyunk szeme: ez hű szívünknek hű imája az egek Urához.

Amen.

¹ Ézaiás 65, 16. 17.

JOG ÉS BÉKE.

A XXII. községkerületi képviselő ülését megnyitó istenítiszteleten.

Nagy-Kikinda, 1896. január 30.

Hogyha kőből
csinál sz Nékem oltárt, ne építsd faragott kőből, mert vasadat
vetetted reá és megszenteltetted.¹ Az írás emez ígéjéhez
ezeket jegyzi meg R. Jóchanan b. Zakkaj: אבנים שלטוח *Ép kövekből*²
építsd az Úr oltárát. שלטוח *épet*, de gyökénél fogva békét is jelent:
az oltárkövek békét szerezzenek. És ha már az oltár holt kövei-
ről, így folytatja magyarázatát, azért, mert békét szereznek Izrael
és mennyei Atyja közt, azt rendeli az Úr, ne vess reájuk vasat,
mennyyel inkább marad menten minden bántalomtól, aki békét
szerez ember s ember, férj és feleség, aki békét szerez város és
város, család és család, egyik faj s a másik faj, hatalmasság s
hatalmasság között.³

* * *

Szerezzünk békét minde vonatkozásban, szerezzünk békét
a jognak tisztelete, érvényesítése, igazságos alkalmazása által,
mert azt ígéri a prófétai íge: וזהו טעמה הצדקה שלום ועבודה הצדקה השקט
וזהו טעמה הצדקה שלום ועבודה הצדקה השקט *hogy hatása a jognak békesség leszén és gyümölcse a
jognak csend és bátorság mindörökké.*⁴

* * *

I. בין איש לאיש Szerezzünk békét *egyik ember s a másik között,*
az egyesek között.

¹ Mózes II. 20, 25. — ² Mózes V. 27, 6. — ³ Mechilta Jithro vége. —

⁴ Ézajás 32, 17.

Az élet kalmárzaja, tőzsdéjének izgalmas zivaja, a vásár zaklató lármája s az önösség hétköznapi harcai megingatják a jellemek létébe vetett hitünket. A küzdő porond kemény tusái, az egyéni érdekek összeütközése s küzdelmeik fokozódó heve oly nemzedéket nevelnek, mely csügg önzése lázán, nem hisz benső meggyőződésében s szinte meglepődve látja, ha szeme láttára államférfiak elveikért fölládozzák a hatalmat. Pedig elvekért győzni büszke diadal, de elvekért elbukni dicső vereség.

A jellem hajtása a szilárd meggyőződés, azért tiszteletre méltó, azért hadd érvényesüljön szabadon, amíg a fönnálló renddel, törvénnyel össze nem ütközik, amíg a szakszerű ítélet helyébe lépni nem akar. Mert a legmélyebb meggyőződés sem pótolja a szakavatott tudást. Aki orvosi segély helyett saját meggyőződéséhez folyamodik és e szerint cselekszik a beteggel, az nem orvos, az csak kuruzsló.

Mindegyikünknek egyenlő joga van benső meggyőződéséhez, azért tiszteljük egymás véleményét, ítéljük meg elnéző szemmel, békülékeny indulattal, a férfiúi jellembe vetett hittel.

Kölcsönös tisztelettel illessük egymásban a szabad meggyőződés jogát, akkor az egyéni ellentét a közéletet nem mérgezi meg, hanem nyílt, becsületes küzdelemben tisztázódnak az eszmék. Tiszteljük a meggyőződés jogát, mert hatása e jognak békesség leszén és gyümölcse e jognak csend és bátorság mindörökké.

* * *

II. כן איש לאשרו Szerezzünk békét *férj és feleség* között, az otthonnak áldástermő békéjét. Hitvestársi békét, otthon békéjét ama frigyben állók között, amelyet mindenha a házasság frigyével hasonlítottak össze: békét a község és papja frigyének. E békének nem szabad villongások martalékává lennie!

Képességét, olykor kiváló képességét, tehetségét, olykor fényes tehetségét, tudását, olykor mély tudását, lelkesedését, mindig hő lelkesedését helyezi a pap hivatásának szolgálatába.

Életét áldozza föl hivatásának, annak a nem ritkán hálátlan hivatásnak, hogy siket kornak hirdesse az ígét. Sokoldalú tanulmányokkal készül pályájára, komoly odaadással, kora gyermekkorban kezdődő, ifjú éveit terhelő, soha be nem rekesztődő tanulással. Nem dicsekszik a könnyűvérűség irigyletes minden-

tudásával, hanem a vallás kútfoiból merített ismeret merész egyoldalúságában azt hiszi, hogy egy élet árán szerzett meggyőződését, tudását tisztelni fogják, hogy a vallás belső ügyeit illetőleg döntő lesz az ítélet, melyet a kútfokból merít. Nem egyéni elégtételül keresi ezt, hanem mert hivatása, földadata, helyt állani hitéért, amely két nagy ágban szállott reánk, az írott ígében és a hagyomány el nem apadt folyamában, de meg nem nyilatkozik a divatnak kerge táncában.

Ezért lelkesedünk, ezért áldozzuk föl magunkat. Nem ez öltöny köt bennünket, hanem az a buzgóság, mely vélünk fölvetetét; nem azért védjük a vallást, mert e helyen állunk, hanem azért állottunk e helyre, hogy védjük a vallást.

És ha egy élet ára az, hogy a vallás kérdéseit nem a kútfokból eredő válasz dönti el, hanem eldönti egyoldalúlag, hatalmi szóval a véletlen benyomás szeszélye, veszélyes hangulatok, béketüretlen kíváncsiak és békeháborító követelések táborá; ha a papnak lelkiismeretére kényszer nyomását nehezíti az a tömeg, amelynek nyelve szélmalom, amelyet hamarhivés szellője hajt; ha a hit terén föltétlenül mértékadó akar lenni a mai impressió, ideges nemzedék hirtelen forduló nézete, a fölszabadult rabszolga mánora és a parvenü kifelé megjuhászodó, befelé zsarnok gögje: akkor ez a lélekvesztőn szörnyű nyomás elnyomja a lelkesedést, egy élet keserve tolul ajakunkra, siratlan férfikönnyek emésztő mérge fölszívja életünk erejét és összevérezett szívvel, megcsalatott reménnyel, de ama magasztos makaességgel, mely tud tűrni elveiért, szállunk sikra a létében megtámadott hitért.

De végre is, a személy elmúlik, a személy menekülhet, ha visszariad a harctól: nem szólok azért a személyről, hanem szólok arról, hogy új sarj nem fog nyomunkba lépni. Mindig ritkán keltek az embervetésből, akik hitvalló vértanúk akartak lenni, s hogy lelkiismeretőknek vértanúi, hogy a vallás szolgálai helyett véletlen többségek szolgálai legyenek, ezért a pályabérért nem kap a zsidóság igehirdetőket. Eltereljük azokat a kivételes hivatottakat, akik a kor anyagiasságát leküzdve az ige szolgálatába léptek, akik a mi igényeink mellett hálátlan pálya felé elindulnak, aminthogy máris letért hazánkban a fiatal erők egy egész csoportja, egész évfolyama a képzőnek arról a pályáról, amely magas méltóságot, fejedelmi vagyont eddig sem ígért és ma az

erkölcsi vereség, a lelkiismereti kényszer fényes ígérétevel ke-
csegteti a küzdőt.

Igenis, elriasztjuk a vallás szolgálait, mert ami tehetség támadni fog, amoda fog vonzódni, ahol a hit törvénye ad irányt a vallás kérdéseiben, nem hozzánk, ha nálunk beteljesül, ami néhány déli községben kísért, hogy itt már nem tisztelik a tórát és még nem tisztelik a tudományt.

Oh, ha csak szolga kell, lesz szolga, mert a leghitványabb kenyérnek is akad hozzá méltó gazdája. Lesz lelki színvonalban, egyéni jellemben, tudományos készségekben igényeink alatt maradt báb, lesznek kertelő, félénk, szófogadó boncok, de nem öntudatos tanítók, Maimúninak és mindazoknak tanítványai, akik a legutolsó századokig Isten nevében viselték a rabbi tisztét, azt a tisztet, melyet csak a megnehezdedő és kettős hivatást, kenyéradót és tiszteletbelit meg nem tűrő életküzdelem tett fizetési hivatallá.

Tiszteletbeli volt a rabbi hivatala, az némely vidéken még ma is és ha kenyéradó állássá lett is újabban, a munka bérének lefokozó hatása nem lehet. Érinti-e a korona fényét, hogy az udvartartás költségeit a nemzet viseli, vagy kisebb volt-e Deák Ferenc, mert napidíjat élvezett, annál a mágnásnál, aki tiszteletbeli állásának jogánál fogva lobbanthatta szemünkre, hogy kacagány nélkül kerültünk e honba?

Önnömagát becsüli meg a község, midőn lekipásztorát, nem az egyént, nem az egyéni érdemet, hanem az állást, az állás tisztességét megóvjá. A haladó zsidóság, amelynek vezérei főnkelt lelkű lekipásztorok valának, a saját csődjét készíti elő, amikor tanítványaiknak zászlaját cserben hagyja, mivel nem tanítják, nem taníthatják, hogy a haladás lehet — ugrás a sötétbe!

Adott történelmi fejlemény a zsidó vallás, revelált alapnak több évezredes fölépítménye, mely nem alakítható át egyoldalú határozatokkal. Vallást csak benső buzgóságból lehet reformálni és nem restelkedő közönyből; reformátor nem az, aki elernyeszti, hanem aki fölvillanyozza a hitbuzgóságot; reformátor, aki a vallás lelkéből fakadó újat teremt, de nem az, aki azt is megfojtaná, ami élten-eleven még a vallásban.

A kor inyes emberének ezer igényével szemben az útba-
indítás, irányítás az írásban van letéve. Az önmagát hírbe lármázó

vélemény papirja, a napi benyomások rajzatai helyett zsidó közakaratnak érce, közérzelemnek nemes fémje az az alap, amelyen vallásos életünk sarkallik és tovább fejlődik. A világgá kürtölt vélemény még nem helyes vélemény s mi e zsarnok előtt térdet époly kevéssé hajtunk, mint annyi század egyéb zsarnokai előtt nem hajtánk.

Az oltár lángja, füstje egyenes oszlopban szállott égnek — így tartja a hagyomány: nem lengette divat szele, nem a népszerűség légáramlata. Fejlődik, halad s megújhódik a vallás, de nem száll vesztére a népszerűség lidérce után, nem száll, mint a vacsoravesztő a gyertyalángba, hogy benne megégjen, holott csak sütkérezni akart a hívogató fényben.

Tiszteljük a vallás jogát a vallás terén és hatása a jognak békesség leszen és gyümölese a jognak csend és bátorság mindörökké.

* * *

III. בין עיר לעיר Szerezzünk békét *egyik város*, עיר אחת *egyik község* s a *másik* között, békét, mely az egésznek szolgálatára összefűzi az elaprózott Izraelt.

A nagyobb kötelék emelő hatással van az öntudatra, de van korlátozó hatása is: minden egyes szerv az egésznek szolgálatában áll és nem maradhat el az egésznek, az egyetemes törekvéseknek támogatása megöl. Támasz a szerves összeköttetés minden egyes sejtje nézve, támasz, de korlát is. Az erdő, mely megóvjá a fát a vihar támadásától, óvjá, de korlátozza is növéseben, kevésbbé terebélyessé, sudarabbá teszi. Ily óvó és korlátozó hatása van az egységes szervezetnek, amelynek eszméje újból fölmerült.

Békélhetetlennek hiszik azt a szakadást, amely az egyesítő törekvések örökségeként reánk maradt. Ne igazoljuk most utólag a szakadást, amely kiélesedik és elmérgesül, ha fölidézzük az érzelmi összeütközést azon testvéreinkkel, akik ősi hagyomány csapásán haladva, méltán rettennek vissza nemcsak tőlünk, hanem magyar nemzeti törekvéseinktől is, ha találkozik körünkben hitközség, amely elfeledi, hogy a hitközség a maga egészében más alapon, mint a történeti folytonosság alapján nem állhat, hogy a hitközséget irányítják annak a vallásnak szabványai, amelyek

fönntartására a hívek gyülekezetté tömörültek, hogy történeti fejlődésű hitfelekezet nem térhet önalkotta, független hitbeli állásnak semmi szabály által nem feszélyezett régióiba.¹

De ha bölcs mérsékletünk mellett sem nyerne az egység külső alakulásban kifejezést, akkor is van az egésznek, a hazai Izrael egészének elveszthetője: a hitbeli egység, mely eddig minden létező irányon felül állott, melynek elismerését törvénybe iktatta a nemzet.

כל ישראל בקראו בשם אחד az egész Izraelt egy léleknek nevezték a régiek,² כל ישראל היתה כגוף אחד egész Izrael egy test,³ s ha az egész hazai Izrael egy testté nem is tömörülne, a hitnek egységét meg ne bontsuk.

Ami bennünket egybefűz, a hit malasztja, ne váljék békétlen versengés kútfejévé s akkor megérlelődik az idő, hogy túlkapástól, uralom vágyától ment törekvéseinket méltányolni tudják majd hitfeleink, méltányolni azt, hogy a közhatalomhoz való viszonyunkat a szabad polgárok törvényesen befogadott vallásának méltóságához illő módon kívánjuk rendezni, kiemelve a mai határozatlan körvonalú állapotból, a szigorú jognak alkotmányába foglalni, jogbiztonság talajára helyezni, mert érezzük, tudjuk, hogy e téren is hatása a jognak békesség leszen és gyümölcse a jognak csend és bátorság mindörökké.

* * *

IV. בין משפחה למשפחה Szerezzünk békét a családok között.

Egy-egy nagy családot alkotnak, akik egy hiten, egy oltár köré sorakoznak. E családok közt hazánkban eddig volt nemesi rangon levő s volt jognélküli pária, volt uralkodó és elnyomott, törvényhozó és megrendszabályozott.

De nem volt szabad leáldoznia e század napjának a jogok ilyes megosztlása fölött. Ha igaz, hogy ez a század az, amelyben az emberi nem egységének érzete a világot áthatotta,⁴ akkor teljesülnie kelle hő óhajunknak.

Küzdelem a jognak anyja: kiküzdők az egyenlőség teljességét a vallások sorában.

¹ Zeller II. 1386: Haynald. — ² Beth ha-midrás VI. 84. Jelamdénú. —

³ Sulchan aruch sel r. Eliézer hakátón. — ⁴ Eötvös.

נעשה דין megtörtént, amit a jog követelt, נעשה אמת meg, amit az igazság követelt, נעשה שלום meglesz, amit a béke, a felekezeti-közi béke kíván.¹

Legyen a visszahozhatatlan múlté a viszály, az üldözés, a vakbuzgó gyűlölség. Testvéri szeretettel lépünk a testvérek sorába: nem akarunk pöröly lenni, de megelégtünk az üllő kinos szerepét és föllélegzünk, hogy megszűnt a kivételesség jármazó nyomása.

Ne mondjátok kicsinylő, epés elégedetlenséggel: elvétetett az egyháztól a hatalom és a megmaradt jogoknak ronesait elosztották igazságosan, mert nagy oltalomnak, lényeges jogoknak lettünk részeseivé. És érzetében annak, hogy legsúlyosabb kötelesség az, amelyet jogunk ró reánk, hiven akarjuk teljesíteni ezt a kötelességet: békés testvércsaládul élni a felekezetek családjainak sorában, tengelyt nem akasztva senkivel, öreül a felekezeti-közi jognak s teljesezését remélve az ígének: Hatása e jognak békesség leszen és gyümölcse e jognak csend és bátorság mindörökké.

* * *

V. כן אומה דאומה Szerezzünk békét az egyik faj s a másik faj között. מוכח אדמה העשה לי : מוכח מוכח בראיה oltárt ha építsz, a földhöz legyen forrva.² Ki a hazának földjén épít oltárt, avagy csak tűzhelyet is, a háznak oltárát, az kösse a haza földjéhez. Anyaföldje e hon minden gyermekének, nem mostohája senkinek, aki fiának vallja magát. Azért ez anyaföld fölvirágoztatásában legyünk egyek. A fajgyűlölet ne agyarkodjék többé. Elég, hogy újra fajzott az üldözés, amikor méhét a megosztva-uralkodás álbölcsesége megtermékenyíté s közös elleneink nyomorúságos kenyere a fajok ellentétének felköltése volt.

A népek életére is reállik az írás bölcs szava : טוב שכן קרוב טמה רחוק jobb a közel szomszéd, mint a távol testvér:³ jobb a közel szomszéd, veled egy álladalom polgára, mint a távol testvér, bár fajrokon. Azért, aki itt él, ne keressen szövetséges testvért odakünn, hanem találjon testvéri szövetségest idebenn.

Az őslakók maradékai, a honfoglalók leszármazói, a jövőnyek utódai, akár tömegben jövének, akár csendes térfoglalással szivárgottak be, a hazának egész népfajtarkasága forrjon

¹ Perek hasálóm. — ² Mechilta 73 a. — ³ Példabeszédek 27, 10.

egybe! Hány színből áll a művészi ecset alkotása — de egységes egészsze foglalja a keret ugyan egymagában nem, de egységes egészsze foglalja a művész teremtő gondolata: a hazának gondolatában forrjon egybe így a fajok színtarkasága!

Enyészsen el a bizalmatlanság, veszszen ki nyoma is: העולם סתחלו לו לא נבנה אלא בחסד a világ elejétől fogva nem épült csak a szeretetért!¹ Azért a szeretet útát tör magának az ellenérzés, a gyűlölség sziklatorlaszán keresztül, békeszegő sóvárgás, békebontó eszmények kialusznak a gyűlölet eloltott üszkében, hogy a béke munkájának ünnepét, a nemzet nagy szombatévét egységes nemzet ülje meg a székely havasoktól Dévénynek vár-fokáig.

Hatalmas szálerdő a magyar faj, melynek árnyában s tisztásain a nemzetiségek cserjéje mint védett alfa buján, szabadon tenyészik. És ha erdőzúgás idején ננער צפי יער סמט רוח² a szél a sudar fenyők magasba nyúló csúcsait lengeti, deréktörzsük a szerény bokrokat akkor is megvédi: így védte a háborús századokat vérével áztatott magyar faj az idők viharai ellen a nála menedéket talált fajoknak cseplyes, csalitos erdőalját.

Ne higgye senki, hogy ha reánk törne győzelmes ellen, csak a kimagasló fákat, a törzsökös magyar fajt érné a fejsze csapása, míg a törzsöktelen cserjét a rokontörzsű támadó oltalmába fogadná, mert az ellenség szólni fogna az írással: ואכרת קוסת ארצו סבחר כרששו ואכא סרוס קצו יער כרסלו Kivágom cédrusainak sudarát, cyprusai javát, előnyomulok magaslatának csúcsáig, cserjésének sűrűjéig.³

Megvédte a magyar nemzet szabadságát, alkotmányát, jogát és vélők együtt minden fajú fiának mindeme nagy javát. Nem zsarnoki önkény vasöklével szorongatja ma sem a kisebb fajokat, hanem bizton lakatja őket az alkotmány, a jog védősáncai mögött, tudva, hogy hatása a jognak békesség leszen és gyümölese a jognak csend és bátorság mindörökké.

* * *

¹ Mechilta Besallah 42 b. — ² Ézajás 7, 2. Beksics, a román kérdés (1895) 237. — ³ Ézajás 37, 24.

VI. *הַשָּׁלוֹם בֵּינֵינוּ* Szerezzünk békét *egyik hatalmasság s a másik között.*

Két hatalom verseng a népek történetében egymással: békét, lényegükből folyó békét, korunkban kötnek. Az egyház hatalma ne kíváncson érvényesülni az állammal szemben, az állam hatalma ne nehezédjék a vallás belső életére: korunk e vezérlő eszméje hosszú történeti fejlődés, komoly rázkódtatások béketermő eredménye.

Mindkettő saját lényére nézve tévedett, amíg a másikat igazgatni, befolyásolni, elnyomni akarta. Különmű eredetük, lényegük, céljuk: békén ellehetnek egymás mellett.

Az állam sarkalatja az érdek, magasztos érdek: a közérdek; a vallás sarkalatja az érzés, magasztos érzés: a szeretet.

Az állam nyilvánulása a legnagyobb emberi hatalomnak, a köz hatalmának az egyes fölött; a vallás nyilvánulása az emberi gyarlóság megadásának, alázatának az Egyetlen előtt.

Az állam lelkiismerete a hatalom, azért még békéje is fegyveres; a vallás hatalma a lelkiismeret, azért még fegyvere is békés.

Alapjukban elütnek egymástól és mert köreik szelik egymást, közös középpontjuk nincs: egyik a másiknak gyámja, irányítója — rabja, jobbágya nem lehet.

És korunk diadala, hogy a két kör kezd kibontakozni káros versenyéből: a vallás uralkodása idegen területen megszűnik és megszűnik az állam kényszere a vallás szolgálatában.

Az állami hatalom összeláncoló öve leoldatott a hívők köréről: a vallásos meggyőződés szabadon nyilvánul s a kényszer helyébe, mely elszunnyasztá az erőket, benső vonzalom lép. És mi is a hazában immár nem összesajtolta faj vagyunk, hanem önként sorakozó hívők gyülekezete, kiket bensőbb, előbb, erőben gyarapodó ragaszkodás hat át és köt hitükhöz.

Mint a világrendszer látható kötelék kényszere nélkül központkereső csodás vonzalomban megtalálja kerengésének, fönnállásának biztos alapját: úgy találjuk meg a szűnő kényszer helyett hitbuzgó föllendülés egybevezérlő vonzalmában hitéletünk alapját. A szív függése a végtelentől szüli az összefüggést azokkal, kikkel egy sejtelemben keressük a végtelennek titkát s az

összetartozás ez érzetét zengi a zsinagóga lantosa: אום בלי קשר אסורה : *nép, kötés nélkül sincsen megoldva, szerelmed láncával van egybecsatolva.*¹

Megszűnt az egyesülés kényszere, de törvénybe foglaltaték az egyesülés joga és hatása a jognak békesség leszen és gyümölcse a jognak csend és bátorság mindörökké.

* * *

VII. כן ישראל לאכיהם שבשמים Keressük a békét *Atyánkkal a mennyekben.*

מלכות באה ומלכות דולכת וישראל לעולם קיימים² uralom kél és uralom enyészik, de Izrael mindvégig fennmarad! Így tanítja eleink bölcsesége, így történetünk tanúsága.

Világrendítő népek nyoma vesz s a nyomozó régész, az okfejtő történész bűvárlata alkotja csak újra múltjok képét fakult hártýából, sírok méhéből, omladékok mohából, avult meséből, vésett betűből, nyelvek titkából. Hosszú múlt az Izrael múltja, kutatja maradványait, emlékeit a történettudós, de Izrael él, nem lett a múlté!

Multunk színtere vészes, légköre fullasztó, tartalma gyötrellem: de a gyötrellem nem szakította el gyökerét hitünknek. És e hit Izrael létének létjoga, lényének lényege. Életereje eme kettős hit: az Egyetlen hite és saját enyészhetetlenségének hite.

E hit átvezérelt bennünket gyűlölség hullámverésén, közönynek örvénytitkoló elsímulásán, árralúszó silányság kishitűségén, útunkat szegő áram eltántorító rohamán. E hit megtartá Izraelt s a hálás Izrael megtartva hitét, az oltár köré gyűlik, az oltár köré, mely békét szerez közötté és Atyja között a mennyekben.

* * *

יגזק וישלום נשך Igazság és béke megcsókolják egymást.³ Minden téren béke szövődik a jog nyomán körénk: יגזק וישלום⁴ korlátlan békében egyesít a jognak szelleme és érvényesül ellentétes vélel-

¹ Machzór Vitry 449. — ² Perek hasálóm. — ³ Zsoltárok 85, 11. — ⁴ Ézajás 9, 6 Rasi.

mek türelmében, a hit szolgáinak s gyülekezeteiknek hitvesi egységében, a hívek sokárnyalatú vegyületében; érvényesül a haza sokféle hitű s fajú fiának összhangjában, a világ s a vallás hatalmasságainak összebékellő rendjében. Mindenütt beigazul a prófétai íge: hatása a jognak békesség leszen és gyümölcse a jognak esend és bátorság mindörökké.

עשה שלום במחורינו Aki békét szerez magasságaiban,³ áldja meg együttlétünket, tanácskozásainkat, törekvéseinket.

Amen.

¹ Jób 25, 2.

AZ ÁRVA.

A szegedi zsidó árvaház fölvatásán.

Szeged, 1895. május 19.

אָדער אַרומן ערשט וואָסווייט דאָס Mondjátok öcséiteknek: én népem és húgaitoknak: irgalmasságot leltél.¹ Így olvassuk az írás prófétai leckéjében e héten: Mondjátok öcséiteknek: én népem és húgaitoknak: irgalmasságot leltél. Az árvához, az elhagyotthoz szóljatok: irgalmasságot leltél!

I. Megszíveltük mi mindig az írás emez igéjét. Hivalkodás nélkül mondhatjuk: Izrael mindig tudta, hogy a könny letörlése az égnek szolgálata. — És hosszú századokon keresztül Izrael mégis csak áldozott, de nem alkotott, nyomort enyhített, de nem teremtett szerves intézményeket. Szertelen volt a jótékonyság erőfeszítése, de rendszertelen volt a segélynek munkája.

A próféta évezredekkel ezelőtt szólott hozzánk: וְעָנִים טוֹרִים תִּבְנֶה בֵּיתַי hajlékba gyűjtsd a hajléktalan mazúrt.² Az írásnak emez igéjét megértettük, de azért Izrael hosszú századokon keresztül nem akart, mondjuk ki őszintén, nem mert hajlékot alkotni annak, aki elhagyott volt, nem tudott intézményt teremteni maradandót, hanem gondoskodott szegényeiről ideig-óráig, magánúton, múltó jellegű adománynyal. Nem tudott teremteni intézményt, mert társadalmi helyzete és a zsidóságnak közviszonyai maradandó intézményeket nem engedtek teremteni. A bolygó kéregetőnek már-már kihaló faja volt amaz idők jellegzetes jelensége. Magának a zsidónak sem volt maradandó hajléka, hogy tudott volna hajlékot építeni állandót, maradandót a sokigényű, sokrétű nyomornak?

¹ Hózeás 2, 3. — ² Ézajás 58, 7.

De hogy hazánk bennünket keblére ölelt, az idő óta vállvetve munkálkodunk pótolni a mulasztást, szervezni a közjótékonytságot és megteremteni intézményeit. Karöltve munkálkodék velünk ezúttal szülővárosunknak közönsége, mert hisz az ő szülöttei ez árvák. Megértettük mindnyájan, hitnek különbözése nélkül megértettük, hogy ez árvákról gondoskodni kell. Nem maradunk külső támogatás, jóleső buzdítás nélkül: hisz a hazafiság, ezt tanuljuk a múltból és jelenből, a hazafiság türelmes, mert a türelmetlenség hazafiatlan.

Egy az alap, amelyen állunk, a hazának szentelt földje és azért a talaj, amelyen e ház épült, e városnak adománya. E város talaján minden hit úgy építi a saját házat, ahogy épületes célját a vallásban elérhetőnek érzi. Új időknek jele ez a ház, amelyet ma fölavatunk, békés, testvéries időknek híradója. A nemes fölbuzdulás megteremté, életre kelté ezt az új intézményt és ez új intézmény életben fogja tartani a nemes fölbuzdulásnak nem lohadó lángját.

Tözsomszédságban két hajlékot emeltünk: az aggoké az egyik, az árvaké a másik. Itt vannak, akik mellől az előző nemzedék korán kidőlt, amott, akik egyedül maradtak meg elaggott túlélőkül ez utánuk kelt emberöltőben.

II. És ma szólunk e házban először árváinkhoz: **nem** irgalmat leltetek! Mert az árva az irgalomra utalva van, érette pláncolt könnyöretet keblünkbe a Teremtő.

A magyar néplélek nyelvteremtő költésében tükröződik az a megindulás, amely nélkül érező szív az árvára, az árvának sorsára, keservére, játéktalan, sivár gyermekkorára, veszélyt rejtő későbbi idejére nem gondolhat.

A pázsitnak sárga-fehér fűbokrában, amelynek hajfűrtjeit minden szél lengeti, minden vihar megtépi, árva lány haját látjuk, amelyet gondos szülői kéz nem ápolt, nem fogott csomóba, nem fűzött színes szalaggal fonatba, és amely fűz szomorúan gyászol, lecsüggetve a sirhantva ágát, azt árva-fűznek mondjuk.

Nem a szegénység, hanem a szülétlen egyedüllét indít meg bennünket az elárvahodott gyermek láttára. Mert úgy tartja a nép mondása, hogy árva az árva, habár arany is a kapufája.

És ha az íráshoz visszaszáll lelkünk, ha az Úr ígéjébe mélyedünk és belőle meritünk tanulságot arról, hogy mit követel az árvának és az árváért, akkor ott találjuk benne lángbetűkkel: az özvegyet és árvát ne szorongassátok; ¹ — az özvegyet és árvát, az idegent és a szegényt ne nyomorgassátok; ² — ne mozdítsd meg a régi határt és ne ronts az árvának mezejébe. ³ A legirtózatosabb bűn, amit a zsarnok ellenség elkövethet, hogy az özvegyet és az idegent megölik és az árvát meggyilkolják ⁴ és a legrémsegesebb átok a szoltárköltőnek ajakán: ne légyen, aki irgalmaz az ő árváinak! ⁵

És ha Jób arra mutat, hogy méltatlanul szenved, ártatlanul kísérti őt az Úr, akkor büszkén utal múltjára: nem ettem egyedül az én falatomat, úgy, hogy nem evett belőle az árva. ⁶ Méltán dicsekszik fölemelt fővel: menték veszékelő szegényt, árvát, kinek segélye nem vala! ⁷

Ha az írástól közelebb szállunk az időknek során és hallgatjuk azt, amit bölcseink letettek irányítóul írásaikban, ott azt találjuk, hogy az árvának vagyona szent נכסי יתום ואלמנה, szent mint az, ami az Istené és az Ő szentélyeé. ⁸ Ott azt olvassuk, hogy a vagyonos árvát még akkor sem szabad terhelni adóval, ha jótékonytságot akarunk gyakorolni, foglyokat kiváltani ⁹ vagy Istennek templomot építeni. ¹⁰ Ha az apa nem rendelkezett gyermekeinek dolgáról halála előtt, a hatóságnak kötelme gondozni az árvát, הבית דין אביהם של יתומים, mert a hatóság az árváknak apja. ¹¹ Így tanítja a régi jog törvénykönyveinkben és mindent összefoglal Majmúni, ¹² a nagy törvénytudó, hét századdal ezelőtt összegezván törvénykönyvében, hogy mivel tartozunk az árvának: Vigyázz az árvákra és az özvegyekre, mert lelkük nagyon meg van alázva és kedélyük össze van törve, még akkor is, ha jó módon maradtak. Ne beszélj hozzá máskép, mint csak gyöngéden és ne beszélj vele máskép, mint tisztesség szerint és meg ne bántsd őt sem testében, sem lelkében, meg ne bántsd őt se nehéz szolgálattal, se érdes szóval és vigyázz az övére jobban, mint sajátodra. Aki megbántja vagy haragra kelti őket, vagy szívöknek

¹ Mózes II. 22, 21. — ² Zakariás 7, 10. — ³ Példabeszédek 23, 10. — ⁴ Zsoltárok 94, 6. — ⁵ Zsoltárok 109, 12. — ⁶ Jób 31, 17. — ⁷ Jób 29, 12. — ⁸ Gittin 52a. — ⁹ Jóre Deah 248, 3. — ¹⁰ Chósen Mispát 163, 4. jegyzet. — ¹¹ Majmúni, H. Nachal. 10, 11; Chósen Mispát 67, 28. — ¹² Majmúni H. Déóth 6, 10.

fájdalmat okoz, aki gőgösen bánik velük vagy kárt tesz vagyonukban, az Úr tilalmát szegi meg. Mentől inkább az, aki tettel bántalmazza vagy káromolja őket. Mert frigyét kötött Az, aki szólt és lőn a világ, velők: valamikor kiáltanak bántódás miatt, meghallgatja őket.

Ebben a lélekben magyarázzák böleseink az írást: Üdv annak, aki őrzi az igazságot, jótékonytságot cselekszik minden időben. Vajon ki az, aki mindig jótékonytságot gyakorol? Az, aki mindig jótékonytságot gyakorol? Az, aki árvát nevel házában munkabíró koráig.¹

III. Mondjátok testvéreiteknek: חַסְדֵּי חַסְדֵּי irgalmasságot leltél. Segélyrekész, tettehajtó, gyámolságot szülő részvétet tanít az írás, ezt tanítja eldödeinknek böles törvényhozása, azért az árvákról gondoskodánk, azért az árvákról gondoskodunk. Az volt mindig büszkeségünk, ha elmondhattuk az írással: az árvának te valál segedelme.² Szép képből mondják a régiek, hogy mikor Mózes a hegyen, a Színai hegyén, az Úr előtt leborult és könyörgött, mutassa meg egének legbensőbb titkát, akkor föltárlt az ég és meglátva a mennyek kinstárát, kérdezé Mózes: Kié e kincsesház? És szólott az Úr, dicsértessék neve, שֵׁל מַלְאֲכֵי יְהוָה azoké, akik eltartják, שֵׁל מַלְאֲכֵי יְהוָה akik nevelik az árvát és otthont adnak az otthontalannak.³

Otthont az árváknak! Családi kört annak, akinek elpusztult családi köre!

Még a madár is, amelyet röptiben megsebzett a vadásznak fegyvere, bár fájdalommal hordja a sebet, bár szárnya fáradt, teste lankatag, száll, száll a kedves kis fészek felé. Száz lomb kínálja hús rejtekét, száz ág susog felé: pihenj meg itt. A kis madár száll, száll saját fészkéhez, hiszen csak ott pihenhet boldogan, ott öröklik mellette a szeretet, ott érezik hiven az ő fájdalmát, ott a halál sem oly szomorú.⁴ Szeresd a családi kör csendes boldogságát, szerezd meg annak, akinek fészke elpusztula.

Családi körnek melegét, otthont az árvának!

Mert úgymond az írás: דִּי טַחֲסֵרוּ אֲשֶׁר יִחְסֵר לוֹ ha nyomort akarsz enyhíteni ama hiány szerint, amelynek híjjával van, egész hiánya

¹ Ketub. 50a. — ² Zsoltárok 10, 14. — ³ Tanchuma, Ki tisso 16 Buber; Semóth r. 45 vége. — ⁴ Győri Vilmos.

szerint enyhítsd a nyomort.¹ A legnagyobb hiány az otthonnak hiánya: ezért építők ez otthont az árváknak.

Egy nemes kebelben megfogant az eszme; az első tetemes áldozatra megható versenyre kelt az adakozók bőkezűsége és a vezetők izgult tevékenysége, lelkesült buzgalma. Mintha varázsvessző lett volna kezükben, úgy tudták fölnyitni a szíveknek závarjait. És ime fölépült e lakályos hajlék mindnyájunk örömére, a hívek tiszteletet parancsoló áldozatkészségének méltó emlékére, az embermentés munkájának magasztos céljára. Az eszmének varázsa egy célra ihlete minden tényezőt, magánost és egyesületet, a hitfelek közületét és szülővárosunknak bölcs hatóságát és fölépült, váratlan gyorsan teljesítve vágyainkat, az árvák otthona.

IV. Hozzád hajtom immár szavam, akinek gondjaira e házat, akinek gondjaira e háznak lakóit első sorban bizzuk. Az Úr Mózeshez szólott: Viseld a te kebleden e népet, amikép viseli az ajnározó a csecsemő gyermeket.² Így viseld kebleden ez árvákat, akiket reád bízunk!

Halljuk e részben is a régieknek találó magyarázatát.³ Ézajás próféta könyvében szól Izrael Istenhez: Mert te vagy a mi Atyánk, mert Ábrahám nem ösmer bennünket. Példázatban magyarázzák a bölesek imígyen Izrael fölkiáltását: Árvát nevelt a gondozó gyámol. Az árva fölserdült s hogy férjhez adni kívánták, eljövén a törvényíró, hogy megírja a házasság levelét, kérdi az árvát: Mi a neved? Felel a kérdezett: Nevem ez! És atyád neve? Az árva leány hallgat, de közbeszól gyámola: Miért nem mondd atyád nevét? A menyasszony sírva fakad: Nem tudok más atyámat, csak téged, aki neveltél! שחטרת נקרא את Mert aki neveli a gyermeket, azt ösmeri atyjának majdan a szív.

Azért neveld őket, neveld őket jóra, a nagy tanítónak, Majmúninak⁴ szabálya szerint: ויתלם וינחם ויכרחם גרושים וכבוד neveld őket csendességgel és nagy irgalommal, nagy szeretettel, neveld őket tisztességre, mert az Úr öröködi fölöttük. Neveld őket szigorral is, mert úgymond egy jámbor tudósunk,⁵ van szeretet, amely tele

¹ Mózes V. 15, 8. — ² Mózes IV. 11, 12. Targum: דכחם דסכל סרגונא דת סמנא.

— ³ Ézajás 63, 16. Semóth r. 46, 5. — ⁴ Majmúni H. Déóth u. o. — ⁵ Szefer Chaszidim ed. Wistinetzki 467. l. 1932. sz.

van bűnnel és merőben érdem nélkül való: aki ellátja az árvát, de elkényezteti, hogy az életben meg ne állja helyét és nagyralátásra, falánkságra, élvezet vágyára tanítja munka, fegyelmezettség s önmegtagadás helyett, aki ha olyant tesz, amit tenni nem ildomos, nem gátolja, korlátolja, feddi őt.

Kincset teszünk kezedbe le, zsenge gyermekszíveknek őrizendő, gondozandó kincsét. Őrizd őket, gondozd ezt a kincset, mert Isten és emberek előtt a tiéd innentől érettük a felelősség terhe.

V. Rajtatok, kedves kisdedek, akik itt álltok ma előttünk, rajtatok teljesítjük először a prófétaí ígét: Mondjátok öcséiteknek: én népem, enyéim vagytok és húgaitoknak: אחיהם irgalmas-ságot leltél!

Ezért szól hozzátok a mi egyesületünk, szólnak hozzátok hitfeleitek: mienk vagytok!

Otthont teremtünk nektek, gyermekjátékitok, reményitek tanyáját, munkáitok, szorgalmatoknak műhelyét, kebletek hitének, szívetek nemesbülésének melegágyát. Legyetek szórahajlók, szerények, testvéri egyetértésben lásson benneteket együtt a békének eme hajléka, amelyet fölépített számotokra az istenfélelem jámborsága, az emberszeretetnek odaadása, a kegyeletnek ki nem hülő heve.

* * *

És immár az Egyetlenegynek, akiről meg van írva, אשר כך ירחם hogy Benne lel könyörületet az árva,¹ az Egyetlenegynek nevében fölavatom szent hivatására, magasztos rendeltetésére ezt a kies hajlékot. Ha a kisded szíve elhagyva búban, árván a holnap szenvedésétől remeg, legyen e hajlék lágy, csöndes árnya sebek gyógyító balzsama; találja benne az árva izzó keserve enyhe, szomjesillapító harmatát, nyugodt derű ringassa gyermekálmaikat; találjon menedéket az elárvult, találjon benne oltárt a szeretet, megnyugvást az áldozatra kész szív.

¹ ויהי נעים ארני אלהי עלינו ויפשה ידינו כנגדה עלינו ויפשה ידינו כנגדה

Kegyed add mi reánk, mi Urunk, Úr!

Kezeink műveit sikerítsed,

Kezeink műveit sikerítsed. Amen.

NEHEMIÁS VÁROSA.

Szeged, 1889. március 12.

והעיר רחבה ימים וגדלה ורעים טעם בחיבה ואין בהם בנין. A város pedig tágterű
vala és nagy volt, de a nép kevés volt kebelében és házak nem
épülének benne.¹

* * *

Regét regél ma már, aki amaz időt átélte, regét regél a
gyermekeknek amaz idő vészzeitől, rémségeiről, borzalmairól.

Odakünn, a város nyugati szélén, hol a temetőnek szomorú
füzeit, bús fejfáit látjuk a távolban föltűnni, e tágas nagy róna-
ság, melynek áldott ölén kalászosok hullámai rengnek nyaranta,
tenger volt és a haboknak gyüremletén hajók síklottak által, hozva
védelemnek anyagát, rőzsét, karót, földet, pallót, hogy építenénk
belőle pillanatok alatt a tengerárnak ellentálló erődtményt, gátat,
földhányást és védenők meg mögötte szülővárosunkat, tűzhelyein-
ket. Akik künn izzadtunk, a rettegés sürgésével s lelkendezésével
dolgozánk szülőföldünk védelmén, gátain, de a parthoz ütődő
hullám csobogása gúnyolt bennünket és szólott: hiú erőlködés,
nem birtok le engem!

És a hullámnak igaza lett. — Sötét, hideg, viharos éj borult
ránk, végig süvöltött az orkán a szárazföldi tengeren s amint
végig süvöltött, nyomában tóhúvabóhú támadott: romhalom, pusz-
tádon-pusztá lett szülővárosunk:

Hol népes házsorok jegyzék az útakat,
Most vad moraj között fut gyilkos áradat
Rémséges jaj kiált zúgó falak megől...
S omlott házak felett, élők s halottakon
Örvényesen kereng s zúdul el hab habon.

¹ Nehemiás 7, 4.

Annak az éjnek viharját, áldozatainak jajveszékelését, a beomló falak roppanását, tetők recsegését aki hallotta amaz éjszakan, el nem feledi soha. A csontot, velőt átjáró vészkiáltás mélyen vésődött be szívünkbe s onnan az időnek folyása nem törülte ki, amit rettegéssel, amit iszonynyal bele írt ama néhány óra, míg lomhán, nehezen megvirradt és a felhők közül kibukkant a nap, kibukkant, hogy újra elsötétüljön, mert látni nem kívánta a pusztulást, romlást, a vésznek színterét.

Sok volt az áldozat. Csak lassanként adá az ár elő zsákmányát, halottainkat: éretlen halállal ragadtatának el a kisdetek, váratlan halállal aggok, nők, férfiak.

A vésznek hajnalán zsibbadt érzéssel, fásult kebellet, tompán, gondolattalan tekinténk a borzalmas látványra... nem félve még a jövőtől, nem siratva a múltat, csak eltelve a jelennek göresös fájdalmával.

De im a közönyös idő tovább halad és távolul a múlt. Az első évtized betelt, lecsendesült a szív riadt verése, az enyhedő búbánat immár könnyeket sem fakaszt szemünkből s a szív szomorúságnak alig hogy ereszkedik. Enyészékeny, tűnő a mi létünk, könnyen, hamar feledünk: enyésznek, tűnnek emlékeink. Eltemettetek a múlt, borzalmas képeire már-már izgulás nélkül emlékezünk, a szenvedést, a veszteséget, a búbánatot lassanként elfeledjük.

Hazahoztuk sírkertünkbe, akiket eltemettünk vala a túlparton az áldozatok között, mert akkor itthon temetőnyi száraz talajunk nem maradt, hazahoztuk őket, itt nyugoszzsák többi kedveseink között a síri nyoszolyában végső álmukat. Már-már kikorhad a fejfa, az írás elmállik, lapos lesz a halom, fölveri a perje — s feledjük őket, mint feledjük bánatunkat, bűnkát — mert szabad feledni a bűt, a bánatot, de a hálát, amelylyel tartozunk, felednünk nem szabad. A hálát, melylyel tartozunk nemzetnek és királynak, nagyvilágnak és hazának, amelylyel az emberi könyörületnek s irgalomnak, amelylyel a város újjáalkotóinak tartozunk, ezt a hálát felednünk nem szabad. De mert a hálát nem feledjük, mert a városalkotók enyészhetetlen érdemeit elismerjük, azért munkájukat mégis vizsgáló szemmel nézzük. Munkájuk nagy volt, sokoldalú, nehéz, de emberi volt, és mert emberi munka, tökéletlen, be nem végzett, befejezést nem ért.

Vessük egybe a bibliai példával ez új város alakultát. Midőn huszonhárom évszázad előtt a porrá égett Jeruzsálem romjaiból kikelni készült, Nehemiás, a perzsa királynak biztosa, hazatért Perzsiából a szent földre, hogy újból fölépítse a szent várost. Munkája haladtán körütekintve, e szavakkal írja le az ő új városát: A város pedig tágterű vala és nagy volt, de a nép kevés volt kebelében és a házak nem épülének benne.

I. והעיר רחבה ימים *A város tágterű vala.* Ilyen volt Jeruzsálem, a hamvaiból kikelt; ilyen szülővárosunk, a hullámsírból kiemelkedett. Tágas térű város lett és mégis vesztett területéből, határából.

Nehéz küzdelemmel lehet csak e városnak megélnie és körülzároltuk magunkat, elrekesztők magunktól a városnak nagyterjű határát és mintha magunk lemondanánk azokról, akik kívül állanak ugyan körgátunkon, de hozzánk tartoznak, minha lemondanánk a künnlakókról, e város véréből való vérről, odakünn immár központokat emelünk, központokat a tanyák között, központokat, jövődó községeknek jegecedő fonalaít.

Ne higyük, hogy e központok körött nem fognak falvak keletkezni, falvak, amelyek elvonják, csorbitják a város élénkségét veszélyeztetik a város izmosodását, fejlődését. Nem először fog történni, hogy telepeseink községgé tömörülnek és területünkben helységek válnak ki, melyeknek kárát a város vallja. És ez új községek keletkezését szabályokkal, rendelkezéssel megakasztani nem lehet: mert a szabály megszegetik, változik, de az alkotott központ megmarad. A telepek körül fog csoportosulni a nép és elesik kezünkről a külterületnek népe, amely már ma sem kívánczik be hozzánk. És akkor szűk lesz e város, bár tágasak térei, mert nagy határából kihasíttatik ismét egy-egy darab.

II. וגדלה *És nagy volt,* úgymond az írás, a város, Jeruzsálem. A mi városunk is nagy, nagyszabású, nagyarányú. Nagy keretet adtak nékie a jövő fejlődés számára. Távolság a cél — vajon bírjuk-e mi odáig fönntartása terhéért, bírjuk-e mi odáig föladatainak nyűgét, vajon nem-e késő unokák fogják élvezni a jelenkor fáradságainak, küzdelmeinek, nélkülözéseinek gyümölcsét?

III. והעם סעם בחורו *De a nép kevés volt benne*, úgymond Nehemiás az ő városáról: Kevés a mi városunkban is a lakosság, kevés ez a nép, amely ereje fölötti önkénytes áldozattal kívánja kitölteni e városnak fényesen megalkotott keretét. Eléri-e a város távol céljait, belenő-e abba a nagy keretbe, amelyet számára megalkotának, kitölti-e valaha ezt a nagy vázt teljesen, mint a folyó érc az öntőmintának minden hajlását, domborodását?

Ha körültekintünk más, szerényebb, kisebb vázú helységeken, ott élet feszül, lüktet és pezseg, míg minálunk mintha esendően volna virulásunk. Hanyatlunk s a pangásnak, tespedésnek közepette fás nyugalom fogja el a szíveket.

Sokat tettek érettünk, sokat az ország hatalmai, kormány és álladalom, de nem tették Szegedet központtá, egy vidék székhelyévé, amivé a lakosok szorgalma, serény tevékenysége, vállalkozó igyekvése, fokozódó műveltsége s határt nem ismerő áldozatkészsége mellett csak a hatalmi tényezők állandó, jóakaró támogatásával lehet.

Nem létesült itt — pedig reméltük ezt — központi város, az ország második fővárosa, a magyar alföld gócpontja.

A régieknek elnevezése szerint a központi város metropolis, העיר városoknak anyja. Szeged a környékező városok között nem lett városok anyjává, csak testvérváros lett a többiek mellett, nagyobb teherrel, fokozottabb igénynyel, nehezebb súlylyal válnai, de nem az emelkedés nagyobb eszközeivel, biztosabb támaszaival, a gyarapodás gazdagabb forrásaival. Szegednek hirtelen, iramos fejlemény kell vala, de e fejlemény elmaradt, mert nem csatoltaték hozzá a környező vidék, mely itt lelné természetes középpontját.

Nem lehetett — igaz — azt tenni nálunk, amit Jeruzsálemmel megtett a régieknek bölcsesége. Amidőn látták a várost, amely nagy volt, de a nép kevés volt kebelében, ők az egész tartomány minden helységéből szóliták be a lakókat: S a többi nép sorsot húzott — úgymond az írás — és minden tizedik embernek föl kelle mennie Jeruzsálembe, a szent városba, hogy ott letelepedjék,¹ gyarapítsa annak lakosságát, munkaerejét és vagyonát. Nálunk ily telepítéshez nem leheté folyamodni, de egy vidéknek vezérletét, igazgatását lehet vala e tengésében is kiváló

¹ Nehemiás 11, 1.

városhoz kötni, hogy gyarapodjék lakossága, ipara és kereskedelme, öregbedjék művelt társadalma és szellemi tőkéje.

IV. Utolsó vonás a leírásban, amelylyel Nehemiás az ő városát jellemzi: *ואין בתיים בונים* És a házak nem épülének benne. Épült számos ház és épült palota is nagy számmal, csakhogy a paloták mellett, a diszes terek mögött — kaszálók vannak.

De nem ezért panaszkodunk — a jövő fejlődésnek hadd legyen hely fölntartva: panaszkodunk azért, mert elmaradt a külső építés mellett a benső épülés.

Külsőleg fölemelkedett a város, ha híjával is a folytonosságnak, a teljességnek: ezt egyszerre várni balgatagság volna; meghozza azt a jövő, melyet reménynyel várunk, hisz a prófétai íge szerint is: Ki hallott ilyent, ki látott hasonlót, vajon szülemlik-e ország egy napon, születik-e egyszerre nép? ¹

De nem teljesült ez új városban a benső épülés, a város lakosságának lelki épülése, nem teljesült emelkedése a lakóknak erkölcsben és komolyságban, buzgóságban és hitben. Nagyvárosias lett, nagyvárosias berendezésűek palotái, de nem tért beléjük a régi háziasság, hanem nagyvárosias szellem terjedt el a városban, világvárosi könnyelműség, amely nem mélyed el a föladatakba, hanem könnyűvérű gondatlansággal átsurran rajtuk, mint a szövér a habokon. Ledérség terjedt el. Ledérség tüneteit, terjedő metelyét észleljük a társalgásban, érintkezésben, viselkedésben nyilvános helyeken s magánkörökben.

Hisz még a művészetekben is az a kelendő nálunk leginkább, amit ledérség szül, ledérség termel, termel oly irányban, melytől még az e téren oly elnéző napi sajtó is visszaretten.

Vajha e mai nap, a gyásznak fordulója, lenne e városnak bűnbánat, magábaszállás napja! Vajha szórakozás, mulatás, könnyelműség, vajha fölszínesség és fölületesség között megtalálnók újból a régi egyszerűségnek egyszerű, tisztos erkölceit.

Mert e város fönymaradásának, fölvirulásának reményéről nem mondunk le, nem mondunk le nehéz viszonyok között sem; de fölvirulásának tartós sarkalattja csak a polgároknak erkölce lehet, amaz önbizalmas munkaerő, amely a férfiakat régebben kitüntette és ama tisztos egyszerűség, amelylyel a nők itt régeb-

¹ Ezajás 66, 8.

ben kiváltak, mielőtt a dévaj kacérság a színpadról a sétányokra szállt.

De a szomorú viszonyok nem ejtenek kétségbe bennünket, mert az írás ígéje szerint: Minden ember, aki evék és ivék és minden saslódásában csak a jót látja, ez az Istennek adománya.¹ Minden ember, aki evék s ivék, aki a végső nélkülözéstől ment vala, és minden saslódásában csak a jót látja, aki megleli, őrzi a jövőnek reményét a jelen vesződésében és saslogásában is, megtalálja, látja az örvendetes mozzanatot a balszerencsében és kétségbe nem esik, hanem vallásos bizodalommal tekint a jövőbe: ez az Istennek adománya, amelyet azoknak ad, akiknek szívében az Ő hite mélyen gyökerezik. Bizalom szülővárosunk jövőjében él a mi keblünkben, bizalom és remény, hogy az Úr, aki lesujtott és nehéz próbákra tett bennünket, e nehéz próbákból kiemel és újból fölvirul, újból emelkedik e város és új dicsőség háramlik lakóira és jólét fog benne és üdv virágozni nekünk és azoknak, akik utánunk lesznek majd polgárai, gyermekeinknek és unokáinknak, akik áldani fogják azt a nemzedéket, amely a nehéz teherrel megküzdött és ő érettük munkálkodék.

Amen.

¹ Koheleth 3, 13.

MÁRCIUS TIZENKETEDIKE.

Szeged, 1899.

וַיִּצְאָה שָׁם הָעָם הָעָם לַמֵּי־*Szomjúhozott ott a nép vízre,*¹ így szól az írás elbeszélése. A régieknek gondosan figyelő szeme megtalálta az írásban, hogy ötször ismétlődik ez a kifejezés: לַמֵּי, *vízre*. És ez az ötszörös kifejezés vezérli mai elmélkedésünket, midőn egybejöttünk, megemlékezni a múltakról és hálát adni a jelenért.

Nem vala a népnek inni való vize a pusztában és szomjúhozott. Éltető elem a víz, akár a földnek méhéből fakad üdítő italul, gyógyító erőül, akár a felhőknek öléből száll alá termékenyítő áldásul a földre: mindig áldás, mindig éltető elem a víz. Azért áldásnak képe ez az éltető elem a szentírás nyelvében, alakzatos kifejezésekkel gazdag fordulataiban. Ez az éltető elem magának az Istennek, az Istenhez emelkedő buzgóságnak is jelképezője; הִיוּ כָל צֶמַח לִטּוֹ לַמֵּי² akinek lelke szomjúhozza Istenét, forduljon Istenéhez, az emberi léleknek mennybéli forrásához. A szomjúhozó lélek örömet s bánatát, reményét és háláját elhozza az Isten elé, a minden áldásnak kútfejéhez. A hozzávezető buzgóság a lélekből fakadó élővíznek üdítő, éltető forrása. Ezért mondja a prófétai íge a harmadik szóban: hogy íme, jönnek idők s küldök éhséget a földre, de nem éhet kenyérre és וְלֹא צֶמַח לַמֵּי szomjúságot, de nem vízre,³ hanem szomjúságot adok néktek az Istennek ígéjére, tudására. A tudásnak szomját adom belétek, hogy az ember, a földnek a pora, üdítő forrást találjon ott, ahonnan minden tudás fakad, az Úrnak ígéiben.

Közelebb fordul e mai napnak emlékeihez az írás, midőn a vízről és a víznek hatalmáról így szól a prófétai íge: וַיִּרְדּוּהֶם שָׁמָיִם Hatalmasaik a vízhez küldötték kicsinyeiket, a gyengeket.⁴ A felvidék hatalmasai, akiknek érdekében volt, hogy a

¹ Mózes II, 17, 3. — ² Ézajás 55, 1. — ³ Ámós 8, 11. — ⁴ Jeremiás 14, 3

Tiszának felső folyása megszabaduljon a duzzadó víztömegektől, reánk, a kicsinyekre, zúdították a folyónak rohanó árját; a hatalmasok áthárították az Alföldnek lakóira, a kicsinyekre, a felső Tiszának zúgó vizeit. Földduzzadt árja idejött le az Alföldnek ősvilági tengerfenekére és mintha itt akarna maradni eme veszteglő fenéken, úgy töltötte el mindazt, ami lapály volt az Alföld ölében. A Tiszának vize kitört anyamedréből. Kitört az áradat és eltöltötte ezt az egész lapályt, amelynek szívében a mi szülővárosunk feküdt szerény viskóival, egyszerű házaival, azokkal a nádtetős, egyszerű lakokkal, amelyekben boldogság lakott, egyszerűség és megelégedés és mintha az ősidőknek tengere el akarná újból foglalni azt a vidéket, amelyből időtlen időknek homályában lefolyását nyeré a Vaskapu szorolatain: úgy árasztotta el a Tisza az Alföld rónáit, úgy emésztette meg, amit századok alkottak itt a magyar nép tanyájának kellő közepén. Két évtizede annak immár, hogy gátat szakított s agyagos partjait elárasztva, elvette a Tiszának bős árja szülővárosunkat; ma két évtizede, hogy hajléktalanokká lettünk.

Új nemzedék vagytok ti, új nemzedék, melynek álmát nem riasztotta a megkonduló vészharang, a fölhangzó jajveszéklés, mely csak regéből ismeri annak a szomorú éjnek rettenetességeit, csak szülőitől hallotta azt, mi volt akkor, mikor megkondult a városházának öreg harangja, hirdetve a város halálát, amint hirdette még ma éjjel is kongásával életünk legszomorúbb napjainak bánatos emlékeit. Újra átéljük a küzdelemnek nehéz idejét, azt az emberfölötti küzdést, midőn verejtékes homlokkal, éjjelnappal, nappal a zúgó szélvész közepette és éjjel világító fátylák el-elkapott fényénél küzdöttünk odakünn a gáton emberfölötti erővel megvédeni azt, ami megvédhető nem vala többé. A Gondviselés reánk küldötte a nyomorúságnak vízözönét, bealkonyult a jajgatásnak éjszakája és fölvirradt a kétségbeesés reggele. Mintha a Tisza itt akarna maradni, úgy változott át a sebes folyó lomha állóvízzé, mintha tófenék akarna lenni ez ősi városnak egész területe, úgy maradt itt a szennyes ár hosszú hetekig, végnélküli hónapokig. Jött az árvíz, elrombolt mindent, elfoglalta a család szentélyét, romba dönté a házakat, benyomult a templomba s fölvetette a padsorokat régi helyükből és fölhatolt egészen a frigyládaig. Úgy hordottuk ki csolnokon innen az írást, melyből

vigasztalást merítettünk akkor is, a bánatnak idején és a kétségbeesés éjjein is. Gondsággal, nehéz teherrel küzdött az a nemzedék, amely előttetek jár, amelynek ti vagytok hivatva nyomába lépni. A város újjáteremtésének hordtuk gondját és nehéz kétség tépelődő gondja bántá keblünket: vajon lesz-e valaha hajlékot nyújtó város ezen a hajléktalan nagy tengeren. Eltemettük őket, akik meghaltak akkor városunk jövőjeért. Eltemettük őket túl a Tiszán, mert itten egy sírnyi hely sem maradt az ősi városnak egész belső területén. Eltemettük, elsirattuk őket, amaz iszonyú éjszakának áldozatait. Mind jobban, jobban homályba vész az emberek emlékezetéből az áldozatok emléke, hogy előtérbe lépjen, ami követte azt az éjszakát: a nap fölkelése és a városnak újjászületése, mint a próféta mondotta az Úrnak parancsából: Így szól az Örökkévaló: וְהָיָה כִּי יִהְיֶה שֶׁשֶׁם עַד מוֹת וְשִׁכְלָה Meggyógyítalak ezekből a vizekből és nem ered belőlük többet erre a vidékre, erre a városra halál és kárhozat.¹

A Tisza visszatért medrébe és a királyi szóra nyüzsgeteg, veszteglést nem ismerő élet keletkezett a romokon. Eljött az újjáteremtés ideje, ama nehéz, ama munkás esztendőeknek hosszú sora, amely nehéz terhet rakott az élő nemzedéknek vállaira, de amelynek terhe mellett az Úrnak segítségével megküzdött e nemzedék ama nehéz föladatokkal, amelyeket az újjáteremtés vállaira rótt. Eljöttek a királynak küldöttei, itt időztek közöttünk királyi hatalom teljével, teremto gondolattal. Elhúnytak immár ők is; az emlékezésnek költözének országába ők is, akiknek királyi szóra kellett újjáteremteni a várost böles gondolattal, merész tervezéssel, munkás, végrehajtó kézzel. Elhúnytak, de emlékezetük él e hálás városban, él az új nemzedékben is, szívébe lesz vésve az utolsó sarjnak is, mely itt fog valaha ez újjáteremtett városnak palotasorai között hevülni a hazáért és élni e város javáért. וְהָיָה שֶׁשֶׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה Meggyógyultak a vizek, így szól a próféta, mind e mai napig² nem kísérlette meg többé az ádáz elem, hogy túllépje medrét, elöntse partvidékét, megközelítse a körsánc alsó gátját, áthágja a kőpart bástyáját, amelyet az ország áldozatkészsége és a polgárok verejtékes munkája emelt. Nem kísérlette meg, hogy gátjának magasságát megmássza, majd onnan lezuhanva s rogyot vájva a gát szárazföldi lábánál, elöntse újból az *akkor* vízjárta lapályokat.

¹ Királyok II. 2, 21. — ² Királyok II. 2, 22.

Az öldöklő ár élő vízzé lett, amely határunkon át békén hordja hullámain. Élő víz, csendesen hömpölygő, lassú haladású folyó lett újból a Tiszából és élő város, haladó, csendesen fejlődő város lett Szegedből.

Visszaemlékezünk e mai napon a múltakra, megemlékezünk a gyásznak napjairól és a vésznek áldozatairól, megemlékezünk a királyi szóról és a király küldötteiről, a város elhúnyt újjáteremtőiről, — és hálás szívvel emlékezünk meg a Gondviselésnek útjairól, a Gondviselésről, aki teljesítette rajtunk, amit imádságos szóval mond Ézajás próféta:¹ Dicsőítlek Uram a hálának dícséretével, hogy haragudtál reám, mert elfordult a Te haragod és megvigasztaltál engem. Ime Ő a mi segítségünk Istensége, benne bízunk és nem félünk a jövőtől. Benne bízunk, Reá bizzuk városunk jövőjét, boldogulását, fejlődését, békességét.

Amen.

¹ Ézajás 12, 1. 2.

HOLTAK.

ERZSÉBET. I.

A temetés napján.

Szeged, 1898. szeptember 17.

כראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה Háromnak fohását hallgatá meg az Úr, háromról emlékezett meg a mai napon.¹

Könnyben fogant, hév imában száll szívünk az újév reggelén Eléd, mindenható Urunk, de minden imánkba belévegyül a bánat szava, minden gondolatunk oda száll, ahol népek millióinak sóhaja egy koporsó fölött találkozik, hol királyunk térdel néma gyászban s világrészünk uralkodói könnybe lábbadt szemmel hordják a koporsó gyászszegélyét.

Világrendítő galádság borzalmas örvényét látjuk megnyilni. Égető fájdalommal, piritó szégyen mardosó érzetével, hogy emberben ily szörnyeteg lakik, fordulunk eme bűnbánó napokon Hozzád, az örök irgalomhoz, aki szívünkbe irtad hitedet, szent törvényedet.

Mintha mindnyájunknak vezekelnünk kellene azért az egyért!

Iszonynyal látjuk, hová vezet a lejtő, nem lejtő, meredek hegyszakadék, melyen a vándor lezuhan, ha megrendül a hit benne, a hit, amely lelkesítette Istenért, jóért, erényért, honért.

És nyugtalanul repdes lelkünk az ünnep hangulatától a gyásznak komorulatába, az élő Isten szentélyéből az elhunyt királyné halotti ágyához s az eleink által erre a mai napra csoportképben mutatott három női alakban is a mai napnak mindkét vonatkozása hívja figyelmünket.

I. יסבה זו שרה שסכתה ביום הקורש SÁRA, ősanyáink elseje, Jesszikával, a látóval azonos, mert jós lélekkel, látói ihlettel volt megáldva.² וששע אברהם לקול שרי לקול דו"הק S hallgatott szavára férje, mert szava a szent lélek szava volt,³ amint hallgatott királyi férje

¹ Rós hasana 10 b. — ² Megilla 14 a. — ³ Ber. r. 45, 2.

Erzsébet szavára, akinek lelke megteremté közötté s a nemzet között a változatlan összhangot. Oh bár tartana időtlen időig ez az összhang a királyi ház s a hű magyar nemzet között! A Gondviselés ezért küldötte őt, — nem küldhette úgy, hogy műve ne élje túl ezt az új Sárát, akiről méltán mondhatók gyermeki büszkeséggel: שוֹמֵרֵהּ וְיִחְיֶה בְּרוּרָה egyetlen egy volt nemzedékében,¹ egyetlen volt nemében, fenkölt gondolkozásában, csodaszépségében.

És ez az egyetlen asszony szörnyű halált halt orgyilkos kezétől! Oh ez iszonyú bűn fölajdul az égig!²

Sárának, az egyetlennek most siratjuk megjelenítőjétől ősanánkhoz száll vissza gondolatunk, hozzá, aki szól: צְחֹק עֲשֵׂה לִי אֱלֹהִים örömet szereze az Úr nékem.³ — Leghőbb vágya teljesült, így olvassuk ma az írásban, saját méhének szerelmes magzatát ölelte keblére, táplálta emlőin, becézte ölében.

És akinek örömet adott, vágyat teljesített e most záródott esztendőben az Úr, hálás kebellet ismétli a visszapillantás ez órájában: örömet adott az Úr nekem.

Ha céloddhoz közeledtél; ha megállottál kísértés idején; ha csak egy vágyad is teljesült; ha örömmel pihen szemed azokon, akiket szíved szeret: a hála imája szülemedjék ma ajkadon.

עַל כָּל נְשִׂימָה וְנְשִׂימָה שְׂדוּא נִשְׁמַח צֶרֶךְ לִקְלֵם לְהִקְבִּי Legyünk hálásak az Úr jótéteményeiért; minden lélegzetért, amely az életet táplálja benned, dicsérd az Örökkévalót.⁴ Dicsérjük Őt, akiket megtartott s e mai nap magasztos ünnepére egybevezérelt, hogy egyesüljünk a hála zsolozsmáiban.

II. Egy hang hallszik Rámából, jajszó és keserves sírás, RÁCHEL siratja magzatait, nem tud vigasztalódni magzatain.⁵ — —

Ráchel, a gyászoló anya!

Fiát siratja, nem tud vigasztalódni Ráchel.

Enyhületet nem hoz az anya szívének szeme hulló gyöngye — — — viharzó búja le nem csöndesül — — —

Ráchel búja fennvirraszt,
Kizárva minden részvétet, vigaszt.
Mint vész-madár elem-csatába
Merült el tenger bánatába. — —

¹ Bemidbar r. 14, 11. — ² Arany II. 311. — ³ Mózes I. 21, 6. — ⁴ Jalkut Tillim 889. — ⁵ Jeremiás 31, 14.

Mignem kizajlott szenvedély után
Nyugodtság tűnt fel az ábrázatán,
Oly mélabús, kietlen nyugalom,
Minő romok felett vagyon.
Most csendes a bú, mint ha éji vész
Multán a hold fájdalmasan kinéz.¹

Nehéz vala szíve, nehéz bánat nyomta, mert minden reménye fordult siralomra.

Lelke sötét volt és kietlen.

Sötét és kietlen a nemzet lelke most, hogy őt siratja, a szenvedő, a kiszzenvedett anyát. A kinszenvedett anyának koporsójához zarándokútra gyűlt a hon.

Sír a nemzet, halott-látni indul. Oh! osztatlan száll mind-egyikünkre az egész árvaság! Sir a nemzet,

Könnyhullatásban szívfájdalma könnyül,
Bánatja szózatoss panaszsban enyhül. —

Magasztaló szóban méltatja, dicséri amaz elporló szív teljes egész tárát.²

Sírában nyugszik ősanánk, Ráchel és a föld alól hallszik föl sirása.

Egy nemzetet sirat, mely elveszett; siratja gyermekét a gyászoló anya s lelkének minden húrja átrezeg a jajtól. Sírából kelve föl, keresi gyermekét a végső, kínos keserv költői képeül. — — —

S ha Sárától megtanultál hálát rebegni megadott, megmaradt, fokozódott üdvödért, tanulj meg itt nyugalmat lelmi a keservnek hő imáiban, forró fohászaiban.

Keserv akit ért, gond akit szorongata, aggó, töprengő epedés akit kísért: Ráchelnek jajsaván olvadjon imára. Atyák akik vagytok s gyermekek jövőjeért aggodalmas gond fog el s anyák akik vagytok s gyermek élteért rettegve, szíveteknek ajánljátok föl vérét érettök, buzgó imát, a megtört, a gondba merült, az izgult szívnek esdő imáját rebegje ajkatok: *אבותינו חטאו עלינו ועל כללנו וישענו* Mi Atyánk, mi Urunk! Könyörülj rajtunk, gyermekeinken, kisdedeinken! Szülői gond sóhaja száll föl keblünk mélyéről foganatos, buzgó esdeklésben.

¹ Arany I. 154. — ² Arany I. 155. II. 270.

Mint az első ember első napjának alkonyán iszonynyal s féléssel látta terjedni az éjnek árnyait s veszendőnek vélte a világot, hogy a kelő nap fénye határt nem ismerő örömmel töltse el remegő szívét: úgy üdvözöljük a gondnak kétségbeejtő éjjelén buzgó fohászban az éltető reményt, a hitnek, a bizodalomnak kelő fényét, mely a kínzó gyötreme éjjelét a hit malasztjának derengő hajnalpirjában oszlatja el.

III. HANNA pedig szólott szívéhez, csak ajkai mozogtak, de hangja nem hallék.¹

Imádkozott a királyné, de hangját többet nem hallottuk. Mint viharvert hullám hánykódott a lelke — — — földöntúli világba menekült, a könyörület körébe, költők lelkének közelébe, a képzelet ködébe, a szépnek szemléletéhez és mindenekfölött a teremtes könyvéhez.

Űzte a fájdalom országról országra, hánykódó hullámról havas hegytetőre.

A szenvedésnek volt ő élő szobra, a szomorúságnak temploma.

Fenséges volt megadásában, megtört lelkének néma bánatában, éltének leáldozó napjában, elhaló sugarában.

וַאֲשֶׁרֶךְ אֶת נַפְשִׁי לַפָּנִי ד' Kiöntém lelkemet az Úr előtt,² szól Hanna tovább. Kiönté lelkét az Úr előtt és új lélek szállja meg onnan felülről a régi, a csüggeteg helyett. Új lélek szálljon meg bennünket is az újév e mai reggelén, legyenek megújhódás, újjászületés percei az imának percei.

חֲדָשׁוֹ טַעֲשִׁיכֶם³ újuljunk meg gondolatban, tettben, buzgóságban, hitben!

Háromszoros imának méla morajlatában keresi Izrael ma Istenét: מַלְכוּת Isten uralkodik! A Gondviselés elé járulunk a hála zsoltosmájával; וְכִירוּתֵהּ vesztésfájlaló, bánatos emlékezésnek, aggó gondnak hő fohásza száll föl ajkunkról; שְׁפִירוֹת טַעֲשִׁיכֶם a megújhódást kereső szív könyörgése fakad a szív mélyén: hála imájában, gond esdő fohászában, megújulás könyörgő szavában fordul Istenhez lelkünk. Ez új esztendőre kérjük áldását, áldását munkánkra s törekvéseinkre, otthonunkra és honunkra.

¹ Sámuel I. 1, 13. — ² Ugyanott 15. — ³ Peszikta 154 a.

הָאֵלֹהִים יְיָ אֱלֹהֵינוּ¹ Aggalmas gonddal, reszkető szeretettel foglaljuk
hév imánkba az agg királyt éltének e mai legnehezebb napján.

Könyörgünk érette, a mi jó királyunkért, akivel minden népei
egy gyászban ülnek ma hitvesének koporsójánál. Könyörgünk ma,
Hozzád könyörgünk :

Te láss, Te hallj, Te jőjj, Te szólj, Te enyhíts,
Mert szánk a jajban immár eleped,
Te irgalmazz, Te könyörülj, Te gyógyíts
Egy nemzetet, mely gyászában beteg,
S midőn szívünk sajgó sebét siratja,
Önts balzsamot reá kegyelmek Atyja !²

Amen.

¹ Sámuel I. 2, 10. — ² Baksay Sándor.

ERZSÉBET. II.

A szegedi zsidó hitközség gyászünnepén.

1889. szeptember 18. estéjén.

Ime jöttek a király gyermekei és szavukat fölemelvén, sírának és a király is és minden szolgálai fölötté igen nagy sírást tőnek.¹ Így olvassuk az írásban. Az írásnak e gyászos szava teljesedék felséges uralkodónkon, gyermekein, házán s minden népén. עז והדר לבושה: זו אלישבע. . . . חמש שבתות היתה אלישבע יתירה על בנו ישראל. . . . ונהפכה שבתה לאבל. . . . אבל אחר. . . . Fenség és dicsőség az ő palástja; ² így magyarázzák ezt böleseink: Egy van az írásban, akinek ő bibliai nevét hordotta, אלישבע, Erzsébet; a földi dicsőségnak legmagasabb poleán állott ő is, vérei is: királyok, országlók, vezérek voltak vérei s ő mindnyájuk büszkesége, szemefénye. Kiváltságos volt fényében, rangjában, de kiváltságos volt gyászában is. Kiváltságos dicsőség s nyomában kiváltságos gyász, ez volt Erzsébet királynénak is osztályrésze a földön, mert rég meghalt, ami benne élt az örömből, a királyi pompából, — nem maradt, csak a fekete gyász. אל תגעו בנשי. Ne nyúljatok az én föl-kentjeimhez, így szól az írás ígéje: ne bántsátok az én látóimat!³ De az infernalis gonoszság szembeszáll az Isten ígéjével, ezzel az ígével, amelyet eldődeink az ős világnak hét asszonyára magyaráztak. Pedig akikre az asszonyok közül eleink az ígét vonatkoztatják, azokban mintha a királyné légi tüneményének könnyeinkben megtörő égi, fehér fénye hét színére oszolna s a szivárványnak egy-egy színében mintha megjelenne a királyi Erzsébetnek fényszóró csillaga napfényű szikrarajban, káprázatos, vakító ragyogással, majd eltűnnék hirtelen elmúlással, vígasztalan koromsötétet.

¹ Sámuel II. 13, 36. — ² Zebachim 102 a. Szeder Ólam VII. Neubauer Chronicles II. 38. Peszikta 170 a. — ³ Zsoltárok 105, 15.

I. Az első közülök, akiken szívérványának egy színe rezeg, maga is királyné volt: **ESZTER**. És méltán fogjuk őt e királyi nőhöz, mert valamint az a régi király saját szívének vonzalma, sugallata, szerelme szerint választotta hitveséül Esztert, hogy oldala mellett a királyi trónnak ékessége legyen, azonkép a király is ifjú szívének követve hajlamát, a szíveknek frigye volt, tiszta szerelemnek szent frigye, amely negyvennégy esztendővel ezelőtt köttetett meg az uralkodóháznak ős palotájában. És méltó volt ő arra, hogy bibort öltön, mert dicsősége lett a trónnak. Mert valamint a bibliai királyné üldözött, elnyomott, vészben forgó, kiirtással fenyegetett népnek lett szószólója a királynak trónja előtt: azonképen lett ő, a bibliai Eszternek új megjelenése, szószólónk nekünk királyi férjének trónja előtt. És hogy a királyt megkísértette nehéz látogatással a Gondviselés, roskadó lelkének gyámola, szenvedésében vigasza ő volt, a királyné. A szent hajdannak legdicsőbb női jellemei mellé méltán állítja őt szenvedésünk, gyászunk, jajló szavunk.

II. **SÁRA** a második, akiben az ő fényéből egy sugár testet öltött: Sára volt, שרה, szószerint: fejedelmi nő, hódító egyéniség külsőre, lelkületre egyaránt. Valamint Sáráról mondják a régiek, hogy meg nem vénhedett, hanem örök-ifjú bájjal járt az utódok között, úgy meg nem törte az ő ifjú báját az évek haladó terhe s el nem mosta ifjonti kellemét a szenvedések árja. A nagy költő így rajzolja őt: Ékszer s gyémánthimzetet csak addig lát az ember a királynén, amíg távolról látja őt. Mikor szemben áll véle, a kristályok minden tüze láthatatlanná lesz az ő tekintete előtt. Először is a magyar szó minő szépen hangzik ajkáról, aztán nemcsak az ajkai beszélnek, hanem minden vonása beszél. Különösen a szemei. Szemeinkkel is hallgatjuk, amint beszél. Tekintete elhomályosítja még koronája fényét is. Nem a királynőt látjuk benne, nem a nőt, hanem a nemtőt . . . Elragadóan bájos volt, délceg, de ideges természetével, avval a leányos mosolylyal, melyet a szenvedés sem törölt le arcáról, avval a hasonlatnélküli ragyogással szemeiben, mely nem hamvadt el még a fájdalom égető könnyeiben sem.¹

¹ Jókai, Életemből 1866. 130, 141.

III. Látói ihlete, az asszonynak sejtő szíve messzebb, mélyebbre látott az államférfiaknál. Mint ahogy a nemzeti szenvedés nagy prófétájának életében egy nőnek, a hét közül harmadiknak, HULDÁ-nak lelkében nyilatkozott meg az Úr, úgy találta meg az ő női lelkének látói ihlete sokszázados csomó megoldását. Az ő varázsa, szemének bűbája, hangjának csengése, szívének verése meghódította Magyarországot. 1866 elején vagyunk. A királyi pár Budára költözik január végén. Az országgyűlés nem járulhat a felség elé, míg minden függő kérdés megoldva, míg a korona fejére téve nincs. De a lovagias magyar nemzet elme egy képviselőiben s főuraiban oda, ahonnan törvény nem tilthatja el; elme egy hódolni a királyné elé, akiben várakozása, reménye már akkor összpontosúl. És a királyné nem olvas föl státusz-férfiak szerkesztette hideg, megfontolt választ, hanem az ő édes csengésű hangján szólni kezd szívének sugallata szerint a nemzethez a nemzetnek nyelvén. És ott a nemzet színe előtt imára kulcsolva kezét, kéri Isten áldását hű magyar nemzetére, a törvényhozás munkájára, az édes hazára. Leírhatatlan lelkesedést kelt a királyné szívének e megnyilatkozása. Feledhetetlen jelenetben zúgó éljenzés hangzik föl, a nemzet törvényhozóinak szemében örömkönny ragyog. Majd némelyek letérdelve, hűség esküjére emelik kezüket s hódolnak a királynénak, akiben e peretől kezdve a hazának védőangyalát ismerők.

Mohács óta — talán még régebben — nem hallottunk ily szöveget. Édes hazánk — a királyné, akkor még csak a császár hitvesének ajakáról!

És azóta a királyné a magyar nemzettel osztozott örömben, bánatban.

S mikor ott térdelt Erzsébet, a királyasszony, Deák ravatalánál s mikor ott imádkozott Andrássy koporsójánál, akkor éreztük, tudtuk, hogy Magyarország nemtője imádkozik a nemzet legjobbjaiért; éreztük, hogy az a két halotti koszorú dicsőség koszorúja a nemzet hűségének, ragyogó ígérete a nemzet jövőjének és fényes bizonyága a nemzet nemes voltának, mert nemes, nagy nemzet az, amelyet ily fejedelmi szív ily rajongással szeret!

Visszateszszük ezt a koszorút az ő koporsójára. Erzsébet — Deák Ferencnek, ez állott rajta. Visszateszszük, rajta csak ennyi áll: Deák Ferenc népe — Erzsébetnek.

Nem kelünk versenyre senkivel, nem tunnan való testvéreinkkel a gyászban — de nekünk ő első királynőnk volt, aki a Hulda prófétai látásával fölfedezte a trón magaslatáról a magyar nemzetet, melyet elrejtettek előle, aki megszerette a nemzet nyelvét, amely meg nem csendült körülötte. Mennyire szerethette a nemzetet, ha amaz emlékezetes hódolás idején Andrássyhoz e szókat intézte: Én önnel bizalmasabban beszélek s megmondom, amit nem mindenkinek mondanék meg: Lássá, ha a császár dolgai Olaszországban rosszul mennek, ez nekem nagyon fáj, de ha Magyarországon mennek dolgai rosszul, ez engem megöl.¹ És Olaszországban rosszul mentek a császár dolgai — és egy őrzőngő olasz megölte a királynét!

IV. Nem először ontott olasz kéz királyi vért, magyart! Ott van — holnap lesz évfordulója — az aversai sötét bűn,² melyet a nagy költő megénekel hatyúdalában:

A haragos hajnal köte vérszín övet,
Hogy Lajost álmából felveri egy követ;
Gyászos levelet hoz, sietős az útja,
Mi van a levélben? a jó Isten tudja,
Mert fekete azon a zsinór, a pecsét.
Bontsd fel király, bontsd fel: megölték az öcséd!
Olaszok ölték meg orozva, titokban, — —

— — — — —
Hamar átfutá az írás foglalatját,
Hamarabb a halál színe ábrázatját,
Lehanyatlik búsan egy nagy zsölye-székbe,
A könnyű levelet sem birja kezébe:
Könnyű volt a levél, de nehéz a bánat³ . . .

mint királyunk bánata megölt hitveséért.

Mint aki anyját gyászolja, úgy görnyedt meg⁴ a magyar nemzet gyászban, fekete gyászban, hisz a gyászoló király maga mondotta: Magyarország igazi anyját vesztette el! És ezért az írás ígéje szerint fölkelnek az ő gyermekei, e haza minden lakói és magasztalják, királyi férje is dicsőíti őt,⁵ akiről méltán mondható: Volt is a világnak sejtelve arról, hogy mi mennyire sze-

¹ Deák Beszédei III. 437. — ² 1345 szept. 19. Pör, Nagy Lajos 106. —

³ Arany II. 309. — ⁴ Zsoltárok 35, 14. — ⁵ Példabeszédek 31, 28.

rettük egymást! Hű osztályosát siratja vigasztalan bánattal a király, ABIGÉL-t, kihez mint Dávid szólhatott: יְיָ אֱלֹהֵי דָוִד וְיִשְׂרָאֵל áldott a te érzésed,¹ tapintatod, jós ítéleted, áldott vagy te magad is, aki megtaláltad idegen létedre hű népem szívét, hogy a korábbi küzdelmeket szeretet frigye váltotta föl.

V. Ötödikül az írás alakjai közül, akikben egy fénysugár tükrözik az ő életéből, HANNA lép elénk. A szív érzi önlelkének keserűségét: ez Hanna, kinek „keserű volt lelke”,² — tegnap hallok ez ígét. Érezte szíve lelkének keserűségét. Gyászoló anya lett a királyné, fiát kereste tenger bánatával. Életét magánynak szentelé, lelke remetévé lett, ő maga bolygó zarándokká; egész lénye eszmévé finomult. Azt hívök, nincs benne semmi földi már s ime annyi volt, amennyit az ádáz gyilkosnak töre utólérhetett!

VI. A gyászoló anya, amint vándorolt és írt, vigaszt keresett sebhedett szívére, az írás hatodik női alakja öltött benne életet. MIRJAM, a költőnő, akiben rokonhangot keltett a testvér költői lendülete, ihletett éneke. Mirjam, a költői lelkű nő jelent meg újból Erzsébetben, aki a művészetnek, a költészetnek országába menekült a rideg valóság üldő nyomorából. Minden igaz költészet megkapta lelkét s a mi vérünkől szakadt költőnek szobrot emelt, szobrot annak, akit egy beteges kor áramlata elsodort körünkől, hogy halála után a kóros fajgyűlölet visszadobja hozzánk. És merengve olvasta, ami élő nyelvnek köntösét felöltötte a legnagyobb költőnek, akit a zsoltáros király óta szült fajunk, Jehúda Halévinek alkotásaiból. Áhítatos ihlettel átérezte egy régi, nagy nemzeti fájdalomnak rezgését az ő anyai szívének mély fjáldalmával amott, az Achilleion lugasaiban, fiának emlék-oszlopánál, a költői lélek művész alkotta magányában.

VII. Utolsónak DEBÓRA lép elénk, דְּבוֹרָה, a fáklyák asszonya. Honfibunak napjain, honfigondnak idején ő volt fáklyája a nemzetnek, mint Debóra a saját népének. Aki őt idegenből nekünk adta, a mennyei Gondviselés, csodát művelt benne miérettünk. Nekünk te lettél sötét emlékek oszlatója. De ki oszlatá el a te szívednek sötét emlékeit, gyötrő borulatát? — — A világító torony

¹ Sámuel I. 25. 33. — ² Példabesz. 14. 10. Sem. r. 19. 1. Sámuel I. 1. 10.

messze tengerre szórja fénykévéjét, de őt magát meg nem világítja az éj sötétében a belőle szerteszálló fénysugár.

Ragyogó fény volt ő a hazának egén, útmutató őrtorony messzeszálló fénye a hazának szirtes tengerén, de ő maga, ő maga sötét volt. Fekete gyász ült szíven, az anyának megtört szíven s ezt a szívet, amelyben csak egy érzés élt: a szeretet, ezt a száz halállal kiszenvedett szívet megírgyvelte tőlünk, az emberi nemtől a sátáni örület s kialudt az élet lobogó fáklyája a legnemesebb női kebelben.

De ha kialszik, véglobbot vet az égen egy csillag, a rezgő sugár, amely belőle született, el nem hal, hanem aether szárnyain folytatja fénysíkos útját a végtelen felé: nem enyészik el a fénysugár, amely az ő fáklyájából szakadt, hanem bevilágítja a nemzet jövő századainak sötét borulatait s nem enyészik el a fényalak, mely költöket s látókat, királyokat s alattvalókat fog lelkesíteni, a távol múlt ködén ha átszűrődik késő nemzedékek lelkesedő kebelébe, nem enyészik el az isteni szikra, amely benne élt, amelyben ő élt, hanem az öröklét tengerébe merül.

És Erzsébetnek, a gyászoló Erzsébetnek újból fenség leszen és megdicsőülés palástja, mint azé a bibliai asszonyé, akinek nevét minékünk ő drágává, feledhetlenné, szentté avatta.

Amen.

ERZSÉBET. III.

A középiskolai tanulók gyászünnepén.

Szeged, 1898. szeptember 19.

És fölkele Izmael, Netanjának fia és a tíz férfiú, akik véle voltak és megölték Gedalját, Ahikámnak, a Sáfán fiának fiát szablyával és megölik őt, akit Babylon királya helytartóvá tett vala az országban.¹ Közel huszonöt százada rémtettet látott e mai nap, a hetedik hónap harmadik napja, rémtettet, amelyet azóta gyászszal, bőjttel ünnepel s tart élő emlékezetben a zsinagóga.

Koldús népnek utolsó reménye, veszendő nemzet végső foszlányainak egyetlen összetartó kapcsa volt Gedalja, a helytartó. Intették őt, intették az orgyilkostól: Miért gyilkoljon meg téged, hogy szerteszéledjen egész Júda, amely tehozzád gyűlt és Júdának még maradéka is elveszszén?² Gedalja bizott abban, akinek lelkében már megfogamzott fondor gondolattal az orgyilkosságnak szándoka s a próféta szavából megértők, hogy az orgyilkos kezét befúrta az áldozat szívéig és mint az oldott kéve hullott szét Izraelnek maradéka e mai napnak rémtette után.

Rémtett, gaz merénylet gyújtótt bennünket is ma egybe. Rémletes, rémlátásnak beillő tett rendítette meg a mi szíveinket is.

Hét szombaton olvastuk egymásután az esztendő utolsó heteiben a vigasz prófétájának szózatát s mintha minden vigasz kimerült volna, az utolsó szombatnak délutánján oly vigasztalan bánat jöve reánk. És a két legvesztesebb fél, a király és a nemzet, sirva köríti a hitvesnek, a nemzet anyjának gyászágyát. Megszűnt szívünknek vigadása, kerengésünk hajh! gyászra vált.

¹ Jeremiás 41, 2. — ² Ugyanott 40, 15.

Főnknek lehulla koronája! Szívünk ezért lőn senyveteggé, szemünk ezért sötétül el!¹

Ez a mi új gyászunk Gedalja régi gyászának e mai szomorúságos évforduló napján.

* * *

אין עושין תעודת ומושב פחות משבעה פעמים Eleink szokása szerint,² ha eltemették a halottat és visszafelé vonult a gyászmenet a halottnak elhagyott üres lakához, útközben hét ízben meg kelle állapodnia a gyászkiséretnek. Leültek a gyászolók a földre és amint ott ültek, hozzájuk lépett a gyásznép vigasztaló, megemlékező szóval, hogy mire hazaérnek, térjenek haza az elhunynak élő emlékezetével, frissen megrajzolt képével szívükben, térjenek haza avval a megnyugvással, hogy akik elvégezték a földön pályafutásukat, azoknak jutalma az öröklét. Az öröklét üdve lészen jutalma a mi nagy halottunknak is, akinek gyászára egybegyűltünk. Ha életén végigtekintünk, ha elgondolkozunk, ha elmerengünk, elbúsulunk ez életen, hét ízben állít meg életírása egy-egy gyásznaphál, amely az ő szenvedéssel teljes életét fölosztotta, korszakolta, nemcsak korszakolta, de el is sorvasztotta.

I. Az első fekete nap a fiatal anyát borítja gyászba. Először fordult meg hazánk áldott síkján, beúta az Alföld rónáját. Ifjú férje elhozta hozzánk a magyarság szívébe, elvitte a Hortobágy száraz tengerére s ott érte híre, hogy elsőszülött gyermeke a halállal vívódik. A budai várakba visszatérve, az ifjú anya csak végsóhajtását foghatta föl már leánykájának. A fiatal anya sokat szenvedett, de nem fordult el tőlünk, nem a gyász lakától, a királyi palotától, nem a nemzettől, amelyet az első gyász részvételében először ösmert meg az anyának vérző szíve.

II. III. Alig hogy hegedni indult az anyai szív sebe, mély seb nyílt a királyné szívé. Negyvenedik éve, hogy kitörték a birodalom koronájának egyik ékkövét, az egyik olasz tartományt a királyi koronából. És a legyőzöttek győzedelmes szövetségese hét évvel azután bérében juttatá Itáliának, melyet lebírtunk tengeren és

¹ Jeremiás siralmi 5, 15—17. — ² T. Peszáchim II. 159₁₇. T. Megilla IV. 226₈, j. 75a₇₂, b 23 b.

szárazon, a másik ékességet, kitörve a koronából Velencének gyöngyét. Vészes, válságos napok következének a cseh földön vitt sikertelen küzdelem után. Az egységek felé közelgő német törzsek élére az északi vetélytárs emelkedő hatalma állott. S a király egyedül maradt, egyedül és vígasztalan, mert az uralkodó rendszer bántotta nép alig osztozott az uralkodóház s a birodalom balsorsában. A királyné keze kötözgeté be most is a király sebét. Az ő őrálló gondja virrasztott, hogy ébredjen a magyar nemzetben a szunnyadó, az aluvó szeretet, a ragaszkodás és hűség, amelyet elaltattak, megzsibbasztottak, elaléltattak végzetes tévedéseken nyugovó rendszer konok kormánykodásával. A megpróbáltatás napjain találkozott a király és nemzete, mert a királyné a nemzet lelkének mélyére látott, fölismerte a magyar hűséget. Az ő áldott keze szötte szívének arany-szálából azt a szövetséget, amely trónt és nemzetet újból egymáshoz fűzött. Ezért gyászoljuk őt, ezért gyászol a magyar nemzet, amelyben soha el nem évül emlékezete, áldott emlékezete, mely szárnyat fűzve magának, átszáll századok felejtető során, utólérve győzelmesen a szárnyas időt.

IV. Az országos csapásokat családi balszerencse újabb rohamai váltották föl. Amott, a világtengeren túl, a királynak testvére trónra ült. Izgalmas szomorújáték volt, amelynek a királyi herceg áldozatává lett, akit hitszegőn cserben hagyott a fondorlatos csel-szöves. Mély seb tátongott a királynak szívéen, midőn e drága hamvakat távol világrészből hazahozták. Fivére volt, kiben a testvért, az uralkodónak, a hadúrnek hű szolgáját, tengeri haderejének újjáalkotóját szerette. A királyi férjnek oldalán földigvaló gyászt ölte a királyné, hűséges felese minden csapásban, hűséges osztályosa minden balszerencséében.

E megpróbáltatás után, mintha a Gondviselés könyörült volna rajtunk, a királyon és hitvesén. A koronázás szent szövetsége egybefűzte volt a trónt és a nemzetet és a csodás fordulat megteremtői között mindig őt tudtuk első helyen, őt, kinek tekintetéből már első megjelenésekor reményt s jövőndőt olvastunk ki. Alig hogy feltűnt egünkön, lazult a békó s hogy közénk szálla, lehullott teljesen. Alkotmányos kormányzás, hűséges nemzet, szabad Magyarország, ragyogó főváros mind az ő nevét örökítik meg. Tartós frigy fűzte hozzánk az anyának szívét, midőn meg-

született a magyar hercegnő, századok óta az első királyi sarj, akinek szülőföldje hazánk. A királyné akkor volt legboldogabb. Gyermekeit látta serdülni. Szárnyára kelni, nagy reményre látta fejlődni fiát, hajadonokká serdülni látta leányait. A családi nyugalomnak, a benső boldogságnak volt az két évtizede. A nemzetföltámasztó béke egyesítette a királyi családot velünk és jelképeül a nemzet fölajánlotta a haza legkiesebb táját, Gödöllő erdeit és várkastélyát a királynénak otthonul. Mindig elragadtatással beszélt a gödöllői szeptemberi napok gyönyörűségéről. Mennyire szerette várkastélyát, erdeit, Gödöllőnek magyar népét! Gödöllőnél csak a budai várak volt kedvesebb, a budai várak, amelyet fejedelmi pompával s királyi fényvel újjá épített a király az ő szívének sugallatára. A budai várkertben örökké szabadnak érzé magát. Onnan föl szokott járni a Gelléltre, hogy gyönyörködjek a felségesen elterülő alföldi róna képében, a megújult ifjú főváros palotasorain. Érezhette, hogy e palotasorok az ő mosolyát ragyogják vissza! Az ő mosolyából kelt föl Magyarország ifjan viruló fővárosa. Mennyit köszönhet az ő szívének minden, ami utóbb e szemkör alatt kiemelkedett!¹ Osztozott ő a megújuló nemzet örömében, osztottunk mi az ő örömében, megelégedésében, boldogságában.

V. A tetőző boldogságot a boldogtalanság feneketlen örvénye váltotta föl. בָּרַכְתִּי אֶת־יְהוָה Választottaimban akarok megszenteltetni,² így szól az Úr ígéje: választottaimat teszem kemény próbára, megpróbálva kísértéstűrő hitüket, kételygyőző állhatatosságukat, teherbíró bizalmukat. Nehéz próbára, a legnehezebbre tette a királyné szívét. Fiát siratta, fiát, szemefényét, reményét, vérenek jövőjét. Kimúlt a királyfi hirtelen halállal és az anya leroskadt. Leroskadt a koporsó mellett és kihalt szívéből az élet öröme.

Mint mikor a fagy megsanyarja őszi éjjel a fát és lombja még sárgulni sem ér reá, hanem egyszerre mind lehull s az őszi dértől tar a fának minden ága: úgy hullott le amaz éj dermesztő fagyától élte fájának minden öröme.

Tél lett. Lassú a hajnal, lomha a ködös dél, gyors az este, hosszú, rideg az éj. Ami lomb volt, földre hullott s a lélek rej-

¹ Jókai, Életemből 1866. 141, 142. — ² Mózes III. 10, 3.

tekén csupa emlék, csupa ereklje, semmi remény, csak készülés az öröklétre, csak imádása annak, ami örök hitben, teremtésben, poézisben, művészetben. Lelke kimerült, — pihenést keresett, menekült a Teremtő irgalmához, a teremtés csodáihoz. Árnya suhant már csak tova kék tengeren, sötét erdön, távol tájon, ismeretlen emberek között. Egyszer tűnt csak még föl egünkön, pillanatig, mint a csillagesés ivülése, az ezredév nagy nemzeti ünnepén. Itt szállott utóljára feléje az örömrivalgó nemzet éljene — azután nem hatott el többé hozzá a lázzal pezsgő világ zaja.

De mégis, még egyszer: mikor a budai várakban idegen hatalmas uralkodó rajongva beszélt rólunk, a távolban is meghallá s anyai szíve hálát mondott ama szóért, amely a lovagias magyar nemzet vitézségének, hűségének dicséretét zengette.

Búosztó részvétben gyászoltunk véle, az anyával, aki Magyarországnak, az új Magyarországnak bölcséjét ringatta, bölcsét elsíratta.

VI. VII. Sokat tiprott szívének újból fölsajgott gyötrelme: אם קבעה כוס התהילה שתינו שעה fenéig ürité az örömnök poharát,¹ midőn tavaly a jótékonyság ünnepén tűzhalállal halt el testvérhúga. Ami még hátra volt, az utolsó csapás már nem őt érte; bennünket ért! Őt a halálború megóvta annak tudatától, hogy a fenevadnak kezétől roskadt le.

Fenéig ürité az örömnök poharát. De ha ő a görög hitregének Niobéja, gyászoló férje a szentírás Jóbja. S a szenvedő királylyal gyászol a nemzet, a nemzetnek ifjúsága, amelynek egész életére nagy tanulság leszen a királyné rémséges halála.

Megtanuljuk ama szörnynek átkos tettéből, hova sülyed az ember a bűn által, hova sülyed, ha elveszti Istenét, hitét, hazáját. A vérnek oktalan, állati szomja, elfajult dühöngése ragadta el a szörnyeteget, hogy királynénkra emelje gyilkos szerszámát.

Meddő panaszból termő kegyeletre ébredünk, termő kegyeletre, amely az ő emlékét foglalja imába. Híven teljesítette ő élte földadását; élni fog emlékezete ez országnak történetében, élni a nemzet szívében. Szobrot emel neki az ország szívében a nemzet szívéből fakadt óhajtás; azért a tízéért, melyet a király emel a nemzet nagy fiainak, azért a tízéért cserébe emelünk egyet.

¹ Ézajás 51, 17.

„Hón szeretett dicsőült királynénk, a haza jótevő nemtőjének áldásos emlékét soha nem szűnő hálánk és kegyeletünk jeléül törvénybe igtatjuk“, így szól immár a nemzet törvénykönyve Erzsébetről. Első ízben szól így királynéről, mert Erzsébetnek mindnyájan árvái vagyunk, az ő árvája a magyar nemzet.

Hűségben sorakozik ez az elárvahodott nemzet királyunk trónja köré, népmillióknak gyászát összetéve siratjuk őt, kiért árvák vagyunk.

Amen.

ERZSÉBET. IV.

A népiskola gyászünnepén.

Szeged, 1898. szeptember 19.

אני מלכה בת מלכים אדוקה בת אדוקים קדושה בת קדושים טהורה בת טהורים Királyné
vagyok, királyoknak sarja; szeretett vagyok, szeretteknek gyermeke; tiszta vagyok, tisztáknak magzatja és szent vagyok, szenteknek vére.¹

I. Minden gyermek sirassa meg a királynét, mert méltóbban harmat elhervadt virágot nem öntözött soha, mint mikor a ti szemetek harmatja az ő koporsójára hull. Gyászt öltött a haza, gyászt, amelynek hamuja szertésszáll az egész országon. Egy közös porban ül a király és a nemzet tépő fájdalma, amely nem a köntöst tépi, hanem a szívet, mert a régieknek tanítása szerint, akit elvett tőlünk a gyilkos merénylet, méltán mondhatta magáról, hogy *királyné volt, ősz királyi háznak sarja*. Királyi jelenség, tünevényes kép volt Erzsébet királyné; légiesen könnyű alakja és égiesen bájos arca mutatták eredetét. Kivételes volt megjelenése, kivételes volt egyénisége és ritka, amint kivételes és ritka volt sorsának fordulása.

II. *Szeretett volt, szeretteknek gyermeke.* Hiszen a király maga mondotta: nem is tudta a világ, hogy ők ketten egymást mennyire szerették! És mennyire szerette őt e nemzet, amely fölött őrző anygalként virrasztott az elnyomatás bús éveiben, mennyire szerette őt a sokfajú birodalom minden alattvalója! Ebben a szeretetben egyek voltak a törzsek mind, amelyek az uralkodónak jogára alatt egymástól fázkódva egyesülnek. És mennyire szerette ezt a nemzetet, amely az ő szívében az anyai szeretet kincsesházát találta,

¹ Mechilta, Besallach 37 Friedm.

azt a soha ki nem meríthető, soha ki nem apadható kincsét anyai szeretetének, amelyet reánk pazarolt, reánk, kiknek a Gondviselés az ő szívének gyöngyeit örök ereklyéül rendelte. Szeretettünk, hódolatunk és rajongó lelkesedésünk kísérte őt életében, kíséri őt most váratlan halálában. Tündérujjakkal bontogatta ő azt a szövevényes csomót, amelylyel a királynak és nemzetnek ügyei össze voltak bogyva sok nemzedéken keresztül és a lelkeknek, az érzelmeknek, a szíveknek kapcsolatából szötte össze újból szálait. Ő ösmert meg bennünket hosszú félreismerés után először; mert nem nyelvünket értette csupán, hanem lelkünk lelkébe hatolt. Ezért volt ő a mi szeretttünk, ezért rajongottunk érte, aki fenkölt lelkének sejtelmével megsejdité, hogy mi értjük meg az ő szívét, mi cserélünk szívért szívet.

III. IV. És *tiszta* volt, tiszta, mint maga az eszmény; színarany volt minden érzésében, gondolatában. Tiszta volt, mint a túlvilági lények, tiszta, mint az a fehér márványszobor, amelyet a nemzet nékie emel. Halántékán végigömlött a tiszta nőiességnek szelíd fénye. Élő eszménykép volt, a nőiességnek személyesítése. Deli testben angyali lélek. Angyali jóságát, asszonyi tökélyét, fejedelmi megjelenését, a királyasszonyt, a királynak hitvesét, az édesanyát — ezt sirassa minden gyermek, ezért hullassa könnyeit mindnyájunk szeme. Az Isten látogató kezének súlyától, vagy mondjuk-e: teremtő, csodatékony ujjának érintésétől földi lénye már életében földfölöttivé változott. Már életében felölté az égiek szelidségét, megnyugvását, békességgel való angyali türesét és élvezéje lett, amivé más csak vértanúhalállal lehet: קדושה, *szent* vértanú, *szenteknek vére*, mert azt a házat, amelyből Ő eredt, nem kímélte őseiben sem az orvtámadó keze. Ő pedig vértanúja lett népei szeretetének, mert nem önmagáért, nem önhibájáért vérzett el: elvérzett, mert a jók szerették, vértanúja lett a népek boldogságát óvó törvénynek, a törvényes rendnek, az álladalom, az emberi együttélés és haladás meg nem bontható alapjainak.

Nem fogja elhinni a nép, amely annyira szerette őt, nem fogja elhinni, hogy meghalt, meghalhatott, amint nem hitte el soha, ha kedveltjeit befogadta a sír, amint nem hitte el a fiának halálát, akiről ma is úgy tudja szeretete konokságában, hogy nem halt meg, csak rejtezik.

Néma csodálattal néztük, amig élt, rajongó szeretettel, mély-séges kegyelettel adózunk néki, hogy sírba szállott. Magasztos királyi nő volt, hön szeretett, makulátlan tiszta volt és vértanúságban megszentelt leve. Elesett a lator kezétől, eltűnt ragyogványos alakja — és siratjuk a nemzet édesanyját égető fájdalommal. Ami hamvatag volt benne és mulandó, a sir ölébe szállott, de fölszállott a mennyekbe, ami élő volt benne, örökké élő. Nékünk, a nemzet hű gyermekeinek, szent emlék leszen Ő, eszményképe a jóknak:

Hozzád tekint föl az utód erénye,
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

Amen.

ERZSÉBET. V.

A királyi kerületi börtönben.

Szeged, 1898. szeptember 19.

שׁוּב מִחַרְחֵץ מֵן Múljkék el a Te búsulásodnak haragja,¹ így kiáltunk föl a mai bőjtnapon, amidőn a szent írást olvassuk: múljkék el a Te búsulásodnak haragja a király családjáról, hazánkról, minden házáról az országnak, mert sírás, fuldokló, csukló, szaggatott sírás hangzik föl minden házból a királynéért, akit meggyilkoltak, akit kísért egy világnak gyásza, gazdagoknak, szegényeknek, főbbrangúaknak s alantállóknak könnye, siralma. Nem természetes halállal hunyt el, orúl támadta meg a rombolás örülete, az útonálló gyilkos. Ha nézzük azt a vérfagyasztó gatzettet, amelyet az orgyilkos elkövetett, ha nézzük a gyilkost magát és azokat, akik vele egyérzésűek, akkor e szomorú ház szenvedői is elmondhatják, hogy nincs, aki véle, akik velük gonoszságban, galádságban, állatóságban vetélkednék. Mert vannak körünkben, akik vétkeztek az Isten, akik vétkeztek az álladalom törvényei ellen és szigorúan bűnhődnek itt súlyos nélkülözésével a szabad életnek, a családi körnek, a polgári becsületnek. Bűnhődnek és nélkülöznek, mert a törvényt megszegették, de ninesen e ház sok száz szerencsétlen lakója közt, aki a törvényt szemben azt vitatná, hogy a törvényt megtartani nem kell; ninesen, aki a törvényt lábbal tiporva azt higgye s hirdesse kérkedékeny önhittséggel, hogy dicséretes dolgot művelt. Gaz, őrző szenedély az, amely a főnnálló társadalmi rend megsemmisítését tűzte ki céljául s vak, céltalan gyűlölettel döfte át azt a szívet, amely gyűlöletet nem ismert és csak a jóért dobogott.

* * *

¹ Mózes II. 32, 12.

Olvassuk már Salamon király bölcseségének könyvében, a példabeszédek harmincadik fejezetében¹ rajzát azoknak, akiknek rögeszméi a társadalmi jólét halálos ellenségei, akik az emberek társaságából kilépnek, lábbal tipornak mindent, ami szent az emberi kebelnek, lábbal tipornak hitet, hazát, törvényt, mindent, ami hit s mindent, ami törvény.

I. דור אבני יקרא *Olyan nemzedék, amely mennyei atyját káromolja*, az örök bíró előtt megjelenni nem fél, nem tudja, hogy az égben az igazság lakik, nem tudja, hogy nem embereké az igazság, כי השפט לאדם הוא az igazság az örök Istené.² Ő szolgáltat igazságot a törvénybe hurcoltnak a földön és ha a földön nem, az öröklétben. Istent káromolja, aki az igazságot, a törvényt tagadja s a bűnös szenvedélyek kavargó szelétől magát tovaragadtatja, akit elragad a hitetlenség hite, melynek izzó gyűlölete elperzsel, elhamvaszt minden jobb érzést, akit elragad a vaktában gyilkoló vakhit, mely oktalan vérszomjjal halálra keresi áldozatát.

II. ומה אשר לא יכרך *És édes anyját, a hazát, amely nevelte, a hazát, amely ajnározta gyermekkorában, amelynek törvénye megvédte, oltalmazta, amelyért vérét kellene áldoznia, azt a hazát nem áldja, szentségtelen ajakkal káromolja.* Mert az embereknek az a csoportja, amely ama gyilkos kezébe a tört adá, nemcsak Istent nem ismer, de nem ismer hazát sem. Földönfutó, hazátlan gúnyolja a haza talajához, anyaföldjéhez ragaszkodónak áhítatos érzését; nem ismer szülőföldet, honszerelmet, nem ismer egyebet, csak önmagát, szenvedélyeit, hirkereső hiúságát, nem ismer egyebet, csak őrjöngését, vérébe vegyült állati vérszomját, mely szabados kényére öldököl s íme most céltalan őrjöngéssel vérét ontotta hazánk jótevő nemtőjének.

III. A harmadik szó: דור סודור בעיני *az a nemzedék, amely önszemében tiszta*, amely azt hiszi, hogy az ember értékének igaz s egyedüli mértéke csak önvéleménye, hogy nincsen fölöttünk erkölcsszabó bíró, aki vizsgálja a szívet és a vesét. Az a nemzedék, amely azt hiszi, hogy ha meg van nyugodva a maga megtévesztett, erőszakra nevelt öntudatában, akkor szembeszállhat minden-

¹ Pélábészédek 30, 11—14. — ² Mózes V. 1, 17.

nel, ami szent, amit megszentelt az Isten törvénye, az ősök hagyománya, az állam rendje, törvénye, amit megszentelt az emberek együttélhetése. Mert a hatóság tisztelete, a közrend tekintélye, a törvény törhetetlensége nélkül az ember fenevaddá léssen. Azért tanítják régi bölcsseink: Imádkozzál a kormánykodók békességeért, mert ha nincs az ő zabolázó félelmök az embereken, egyik a másikat elevenen nyeli el.¹

IV. A negyedik דור חסד ורחמים: *Rút szennyéből, állati ösztönéből ki nem mosakodott.* Az a nemzedék, amely magát tisztának tartja, akar ítélni a maga aljas szenvedélye után, holott rút szennyéből, állati ösztönéből ki nem mosakodott, holott az emberiségnek szennye, alja, söpredéke, mindennek, ami az ember képét viseli, szégyene. Túl akarja tenni magát minden törvényen és gázolni mindenben, amit az emberiségnek bölcssei és tanítói a művelődés, a haladás évezredes munkájában fölépítettek és megállapítottak.

V. דור חסד ורחמים: *Olyan nemzedék, amelynek főnhéjazók szemei és amely szempilláit magasra emeli.* Mennél magasabb valaki az emberek társaságában, hogy örködjék ezrek és milliók fölött, mennél jobban kimagaslik egyénisége, rangja, származása és jelességei által, mint ahogy magasan állott s kimagaslott a királyné, annál inkább reá emelik szemöket, melynek minden pillantása tör, minden pislogása gyilok, minden hunyorítása halál.

VI. És így fejezi be a bölcs király jellemzetes vázolását: דור חסד ורחמים: *Oly nemzedék, amelynek minden foga gyilkos szablya és minden zápa kés,* hogy véres kezű elfajulásában elemészsze a szegényt az országban és a legszánandóbbat az emberek közül. Megrendítően illik Erzsébetre Salamon király szava: a legszánandóbb, a legszerencsétlenebb volt az emberek között a királyné! Hiszen emberi szívet annyi gyász, annyi búbanat, annyi szerencsétlenség nem ért még, mint az ő vérző szívét. Negyvennégy esztendeig volt hitvese felséges királynak s e negyvennégy esztendő alatt halmozva érte a balszerencse gyermekei halálában, az ország mindennemű csapásában, vesztett csatákban, elvesztett tartományokban. Híven osztozott a

¹ Ábóth 3, 2.

király minden bánatában, minden gondjában, híven abban a sok szerencsétlenségben, melylyel a Gondviselés meglátogatta áldott jó szívét e hosszú évtizedek alatt. S midőn most megülni készül a király ötvenéves fordulóját annak, hogy e nagy kettős birodalom gondjait válságos időkben ifjú vállára vette, megünnepelni e félszázadot, amelyben hűséggel és bölcseséggel megállott magas polcán, amelyben annyiszor gyakorolt kegyelmet a nyomorultakkal, halálra kárhoztatottakkal, rabságban sínlőkkel: most tépik ki karjai közül a királynét, védő angyalát népének és támaszát az elaggott királynak.

A királynénál szerencsétlenebb, szenvedésben megpróbáltabb nem volt senki sem. Csoda-e, ha a királyné szíve megtörött mély búbanatában, fájdalomának terhe alatt? Kereste mindenütt a világon a feledést, mely az ő nagy fájdalomának nem adatott meg soha, sehol. Legtöbbet szenvedett az emberek között és ezt a nagy szenvedőt nem átalotta az érzéketlen gonoszság, melyben lánggra gyúlt az ingovány mérges mocsárlege, ezt nem átalotta gyilkos acéllal meglesni és megölni.

Az ő útja a gyásznak útja, az ő szíve angyalnak szíve volt. Hol bujdosék az élet útjain, könnyek boríták a nyomot: saját könnyei! Mert miatta életében nem hullott könnye senkinek, miatta senki nem szenvedett, de mennyi szenvedést szüntetett meg, midőn kértére megszűnt a hadseregben a vesszőzés embertelen büntetése! Azért hullanak a népek millióinak könnyűi érette most halálában, ezért kél síróba szemünk most is, hogy róla emlékezzünk. Ha megjelent nagy ritkán a gyász éveiben népeinek körében, csodálkozva néztük báját, el nem múlt királyi szépségét, meg nem tört alakját és szólottunk az írás ígéivel: íme, a régi Noémi! Akkor ő szólott az írás Noémijével: Ne nevezzetek Noéminek, bájosnak, nevezetek engem Márának, keserűnek, bánatosnak, mert nagyon megkeserített a Mindenható engemet.¹

* * *

A régi tanítók a Noéről, az ősapáról, magyarázva nevének páros említését, azt mondják, hogy sokféle vonatkozásban volt ő NEÓMI, *megnyugrás*.² Megnyugvást, békességet terjesztett a királyné

¹ Rút 1, 20. — ² Ber. r. 30, 5.

életének minden vonatkozásában, mindama sokféle viszonyban, amelyben nemes hivatását teljesíté. נִיחָא לוֹ Megnyugvása és békesége volt nékie, a királynak. Áldott érette emlékezete, hogy jó királyunknak hűséges osztályosa volt. נִיחָא לְעוֹלָם Megnyugvása és békeszerzője volt hazánknek, a magyar világnak: ő volt az, aki megnyugvást, aki békességet hozott a királynak és a nemzetnek kibékülést. נִיחָא לְאִמְבוֹת Megnyugvása volt a nagyoknak s a nép *apáinak*, véneinek, és נִיחָא לְבָנִים megnyugvása, boldogsága *gyermekeinek*, a haza minden fiának, de megnyugvása, boldogsága mindenkifölött saját, vér szerint való gyermekeinek és nagy gyász az, amely a király leányainak szívében lakozik. Csalódik, aki azt hiszi, hogy akinek a Gondviselés többet adott örömben, földi javakban, fényben, ragyogásban, rangban, hogy annak szíve a gyászt nem érzi ép úgy, ép oly mélyen, mint a mienk. Édes anyát csak egyet ad a Gondviselés, édes anyát csak egyet veszthet el a gyermeki szív! Mi pedig testvérekül fogadjuk a gyászolókat, hogy az ország és a királyi gyermekek együtt gyászolják édes anyjukat. Kimondhatatlan kincset veszített az ő két leánya, leányainak gyermekei. נִיחָא לְעוֹלָמִים Megnyugvás volt ő az emberiség magaslatain lakóknak, azoknak, akik a társadalom rangfokozatai szerint fölötte állnak a közpolgárnak. Akik közel állanak a királyi trónhoz, azoknak megnyugvás volt és békesség, mert a főbbrangú családokban a királyné volt mintaképe a nőknek, anyáknak, hitveseknek. Köréje csoportosulva Magyarország mágnessai, tőle tanulták meg szeretni a népet, azt a népet, amelynek lelkét oly jól megérté a királyné, amelyet ő úgy szeretett fölkeresni egyedül, kíséret nélkül. Tudta, hogy megvédi őt e hazában a honfiak szeretete, a nép ragaszkodása, hódolata. נִיחָא לְחַחֲוֵינִים És megnyugvás, békeség és boldogság volt ő az *alattvalóknak*, jobbágyainak, nekünk, a haza polgárainak. Megnyugvás volt, őt látnunk a trónon, akiről tudtuk, hogy nemes szívében igaz anyai szeretet honol irántunk, hogy nemes szívében rossz szándék nem lakhatik, hogy a trónon odafönt meglátja a lent szenvedők nyomorát.

Sok megnyugvást, sok békességet hozott ő nagyon sok szegény hajlékra, sok özvegyet megvigasztalt, sok árvát fölemelt. Azért az ő gyásza mindnyájunk gyásza lett. נִיחָא לְעוֹלָם דָּוִד Ami benne e világból, a föld köréből való volt, nyugalomra tért. Sokat hánytott, sokattúrt szíve megnyugodott immár e föld nyugtalanságától

odafönn, a királyi kriptá koporsójában, נִיחָה לְעוֹלָם הַבָּא és lelke nyugalmát lelte az öröklétnek honában, ahova visszatért eredetének kútfejéhez, midőn megszabadult a földnek béklyóiból. Mindazt a sír sötét öle várja, amit a létnek múltó fénye áthatott, de a fény-sugár, amely megtörött, visszaverődve visszavágyik az örök fény honához, hol a lélek gáttalan, szabad. Elbocsátja immár gyászoló népét, szólván : יְשַׁנֵּי אֶן יִנְחָה לִי : aluszom síri álmomat, megpihent testem,¹ öröklét nyugalmára ébredett, ami halhatatlan volt bennem.

Amen.

¹ Jóh 3, 13.

ERZSÉBET. VI.

A kereskedelmi és polgári iskolák gyászünnepén.

Szeged, 1898. szeptember 22.

I. *השיכנו ד' אליך ונשובה* *Téríts Hozzád Urunk s megtérünk*¹ — így ismételjük nap nap után a vezeklés e hetének reggeli imáiban. Vezeklő imában, bűnbánó fohászban fordulunk mennyei Atyánkhoz, hogy előkészüljünk az engesztelésnek nagy napjára. S a szentírásban hétszeres visszhanggal csendül meg *נשובה* visszatérünk, útmutatást adva e mai komor ünnepünknek, vezető fonalat elméledésünknek, vezérigét, midőn méltatjuk veszteségünket, amely gyászünnepre hívott bennünket az Úrnak e szent hajlokába.

II. *ונשחחיה ונשובה אליכם* *Leborulunk* Istenünk előtt, *azután visszatérünk hozzátok*.² Elválunk testvéreinktől a nevelés csarnokában, amidőn imádkozunk. A templomnál elválnak útaink tanuló társainktól. Elmegy mindegyik a maga templomába, hogy buzgó fohászban forduljon a Mindenhatóhoz. Azután visszatérünk, újból találkozunk velük, mert külön imádkozunk, de együtt gyászolunk; mert ha hitben nem, de hazában egyek vagyunk. Mély bánatnak érzelmeiben egybeolvad, közös gyászban egybeforr a népnek minden rétege, faja, felekezete. Ez a szétszakadt, sokajkú nemzet egyesül szeptember tizedikének gyászában.

A királyné halálának napja, az a szomorú nap, amely őt tőlünk elragadta, történetünkben jelentős nap volt és immár kétszerte jelentőssé vált. Másfélszázaddal ezelőtt nehéz gonddal ült bécsi palotájában a koronás királynő, Mária Terézia. Szeptember tizedikén maga köré gyűjté — nem osztrák tanácsosait, akik

¹ Jeremiás siralmai 5, 21. — ² Mózes I. 22, 5.

akkor különben irányt adtak odafönn — hanem maga köré gyűjté az udvar magyar főurait. Föltárta előttük szándokát, elmondta nekik, hogy készül másnapra a magyar Karok és Rendek közé. Ecsetelni akarja ott trónjának fenyegetett voltát, föltárni az uralkodóháznak válságos helyzetét. És a magyar tanácsosok nem a lelkesedés hevületében, hanem már a nyugodt megfontolás pillanatában biztosíták a királynét, hogy a magyar nemzethez nem fordul hiába. Így jelent meg másnap Pozsonyban gyermekével karján és a nemesség lelkesülten ajánlotta föl vérét és életét a királyért. Akkor egy világgal szemben megvédelmezte a magyar nemzet a királynőt, most, ez újabb szeptemberi napon, az alvilágnak szörnyével szemben a nemzet hűsége a királynét megvédelmezni nem tudá.

III. נחמה ראש ונשימה שחיה Forradalom, lázadás ütött ki a honkereső Izrael pusztai táborában és a forradalomnak vezérei szóltak: *Válasszunk főt és térjünk vissza Egyptomba,*¹ oda, ahonnan elindulánk! Még a forradalom is fejet, vezért akart mindenha. De most nem ily forradalom forralja a megtévedt esőcselék vérét. Forradalom forrong, amely fejetlenséget keres. Fejet, fejedelmet, felsőbbiséget nem ösmer, hanem fejetlen gyűlevész-haddá akarja bomlasztani az emberek társadalmát. Szörnyűséges tanokban hadat üzen a megháborodott elme rendnek, törvénynek; a törvénykivüliség fertőjébe akarja süllyeszteni az emberiséget. A romboló ösztönnek erőszakos őrvölgői semmi főbbséget nem ismernek. Elindultak, hogy megfélemlítsék azokat, akik vezérlik a népeket s őrzik a törvényt, az álladalmak rendjét, a népek békéjét. A társadalom rendjét akarják alapjában megrendíteni, szervezetét akarják fölbomlasztani, kereteit akarják szétroncsolni. E tébolytermette, törvénytörő tannak vakdühű eszköze emelte a királynéra kezét. Rémtette mérges gyümölcse az idők méhének, amely a gyűlöletből, a kaján irigységtől, a hitetlenség elvadulásától fogantatott. A haladó művelődésnek fattyúhajtása, összeküvése mindennek, ami gonosz és nemtelen, minden ellen, amit keblünk szentnek, sérthetetlennek hisz. A törvénytörő akarát tagadása valódi elsötétülése, teljes napfogyatkozása az erkölcsi világnak. Nem a királynét kereste a gyilkos fegyver, kereste azt,

¹ Mózes IV. 14, 4.

ami ő nekünk volt; nem ő utána orozkodott, hanem az erkölcsi világrend után. Lesőlte őt, mert királyné volt, gyűlölte, mert anya volt és hitves, megölte, mert eszmény volt, szent eszmének testöltött csodája. Ezt a szent jelképet akarta elrabolni, rabolta el tőlünk, az emberi nemtől! Utólérte őt, az utólérhetetlent!

IV. קִימָה וְנִשְׁבַּח אֱלֹהֵינוּ *Jöjj, hadd térjünk haza népünkhöz!*¹ Jer haza idegenből, Erzsébet királyné, térj vissza a te népedhez! Szomorú menettel, ravatalon, koszorúval, hervadó virággal. Térj vissza népedhez, királyi férjedhez, gyermekeidhez, hogy eltakarítsassál ott, ahol végső nyugalmat lelte az öröklétbe tért fiad. Hazafelé indul távol Helvetiából. Feszül az izzó katlan, a komor gép száguld szakadatlan. Robogva közelget — csak útasa nem hallja... Hazatért... hazatért örökre — — némán, holtta-meredten.

Mi voltál népünknek, aki e koporsóban nyugszol, oh királyné! Idegen föld termett, idegen kéz ápolt s te a miénk lettél, magyarrá lettél!

Úgy jött mint egy angyal, napsugárral, dallal,
Sötét éjjelünkön árnyat űző hajnal,
Nagy árvaságunkban édes anyánk volt ő,
Porba sújtottaknak szívünkhöz hajolt ő,
Fájó dobogását titokban kísérte,
Balzsamot csöppentett a sajgó sebre;
Szívárvány-kelés volt könnye, mosolygása,
Mindenik lépése — áldás kútforrása.

Fényalak volt ifjúsága kellemében, mosolyával szende arcán, búbájjal szép szemében. Csillaga lett éjszakánknak, hajnalunknak boldog álma. Megkoszorúztuk ravatalát, aminthogy megkoronáztuk őt, amidőn élt szépsége teljében, nőiessége ragyogásában. Soha korona méltóbb királyné vállát nem illette. Akkor lett ő legboldogabb, nemesak mint királyné, akkor volt ő legboldogabb mint hitves és anya, mint fejedelemasszony és mint e lelkesedésében talán túláradó, de mindig őszinte nemzet körülrajongott bálványa:

Trónod magasából ránk sugárzó áldás,
Sebünkre ír voltál, gyászunkra megváltás;
Kebledre ölelted ezt a bús országot —
Ahány magyar szív van, mind tégedet áldott.

¹ Jeremiás 46, 16.

Ahány magyar szív van, mind őt áldotta, mert ott állott a királynak oldalán: egyik oldalán, a mi oldalunkon. A másikon a százados hagyomány állott: a bizalmatlanság és a gyanú. De amíg a mi oldalunkon Erzsébet állott, addig a bizalmatlanság és gyanú százados hagyománya a király szívéhez nem férközhetett. Ezért gyásznapok minékünk az ő halála után való ez idők, ezért gyásznapok nekünk az ő halálának sirató napjai, ezért osztoztunk mi az ő gyászában, amíg élt. Abban a nagy gyászban, amely a kinok kínjával gyötörte anyai szívét, abban a nagy gyászban, amelyben eltűnt arcáról a derű; és most, hogy utána tűnt az élet is, hogy levétetett róla az a teher, amelyet roskadozva hordott, nehéz bújának szörnyű súlya, most érette öltünk gyászt, érette, aki

Bujdosta a tengert, rengeteget, béreket.

Sebzett anyaszíve oh egyre csak vérzett! — — —

Bujdosó fájdalom, ím most megpihentél!

Megpihentél a halálnak dermedésében s hiába vár téged Budán a királyi várlaknak büszke új palotája; hiába vár téged Gödöllő kastélya, téged, királyi úrnőjét; hiába zúgnak hívogatva a hervadozó tölgylombok: Erzsébet lába alatt nem csörren meg többé a pagonynak sárgult avarja . . .

Hazatért ő sirlakához, nem jön közénk többet. Mi mentünk el hozzá. Elvitték hozzá gyászos követségbe gyászunkat, búnkat, koszorúkat, Istenhozzádunkat.

V. Bús ravatala mellett szólunk a következő ígével: *נחמנו ונחמה נחמנו* *fürkészszük útunkat és térjünk meg mi is.*¹ Szinte úgy érezzük, mintha részünk volna abban az irtózatosságon, amelyet ő rajta elkövettek, amiért meg nem védtük őt; mintha nemcsak a mondhatatlan gyászban, hanem a mondhatatlan szégyenben is volna része mindenkinek, aki emberi alakot visel magán, amiért az az egy oly szörnyűn vétkezett. De érezzük a szégyent egyébert is. Ami az államnak fönntartja rendjét: a fegyelemnek szigora, a hatóságnak, feletteseknek tisztelete, az állami életközösség e léteérdeke csorbul ma a fiatalságban, csorbul még ott is, ahol nevelését várja a serdülő új nemzedék. Már az iskolában nem tartja be a kiszabott törvényt, azt a rendet, amely nélkül az ifjú

¹ Jeremiás siralmái 3, 40.

nemzedéket jóra nevelni nem tudjuk. Ennek a fegyelmetlenségnek, amely a ti kebletekbe magát bevette, ennek vérrokona a genfi rémtett. Nem mindig fajul idáig, de az út, amelyen indul, annak az útja, ami Genf tavának partján történt.

VI. A következő íge vigasztalással fordul hozzánk mély gyászunkban: לכו ונשובה אל ד' כי הוא ברח ויפאנו *Menjünk, térjünk Istenhez, mert Ő sebez, de meg is gyógyít.*¹ Vigaszt keres keblünk oszlohatatlan borulatának sötétében. És vigasz ím már e mai gyászunk is. Vigasz, hogy a nemzet ifjúsága ily mély megilletődéssel tudja gyászolni nagyjait, mint mi gyászoljuk királyunk hitvesét. Ő vette le rólunk a gyásznak fátyolát; ő érette öltötte föl újra a nemzet s az ily gyászban vigasztalás rejlik.

Voltak nemzeti emlékeink, emlékezésünk ereklyéi, nagy királyok, fejedelmek, a szabadság hősei; voltak a királyi háznak is emlékei, büszke emlékei, közöttük a lángeszű, koronázatlan uralkodó; most közös emlékek gyarapult történelmünk, közös emlékünknél vagyon: Erzsébet emléke; együttes gyászunk: Erzsébet gyásza; egyesítő, összeforrasztó ereklyénk: Erzsébet hamva.

VII. לכה ונשובה *Menj, térjünk vissza,*² így hangzik feléje, utolsó-nak az Úr ígéje: menj, térjünk vissza a lélek honába, az öröklétbe!

Holtak örökesendű tanyájába szállott, hideg ércoporsó őrzi hamvait, de valahányszor elborul egünk, értünk verő hű szíve földobban s meghallja dobbanását a király és nemzete.

Vezeklő napok bűnvallásában, komoly elmélyedésében keblünkbe zárjuk az ő magasztos képét, szívünkbe vessük nemes vonásait s buzgó fohásszal kísérik mennybéli lakához, örök jutalma földöntúli honához.

Amen.

¹ Hózeás 6, 1. — ² Sámuel I. 9, 5.

ERZSÉBET. VII.

Szeged, 1898. október 8.

הן חלק לשמחה וגם לשכונה Add meg részét a hétnek s a nyolcadiknak is:¹ így olvassuk ma a prédikátor könyvében és eleink magyaró szavában. A sátoros ünnep hét napjának, minden szerének, jámbor szokásának add meg részét és utána őszi komor hangulattal, majd kitörő örömmel add meg részét a kettős berekesztő ünnepnek: merülj el ma a prédikátor tépelődő böleselkedésébe, töprengő merengésébe, holnap az írás ünneplésébe, a félelmes napok visszhangjaként újból megcsendülő dallamokba, merülj el ma bánatos kegyeletbe, holnap kegyeletes örömbé.

Távolodó ünnepek utóhangja kísér bennünket és távolodó gyásznak tompa-morajlatos utóhangja zsong körülöttünk.

Letettük az ünnepi bokrétát az eltűnt ünnep elhagyott sátorában, letesszük most gondolatban újra az emlékezés ez áhitatos perceiben Erzsébet hideg koporsójára.

* * *

Negyedszer újult meg a nyugalom napja, negyedszer újul meg ma a szombat délestéje, amely néki az örök szombat nyugalomának lett útnyitója — de nem szűnt meg vergődő szívünk keserves jajszava. Az ő gyászának nincs még szakadatja: ma is rajtunk súlylik egész reneteg súlyával...

S amint reáteszszük a koporsóra az ünnep csokrát, mintha e négy gyászhet mindegyikének más képben, más jelentésben nyilatkoznék meg a csokor négy növényheme, melyben eleink sejdítő lelke oly sokszerű vonatkozást tudott föltárni.

¹ Koheleth 11, 2.

I. הלולך הזה דומה לשררה של אדם. A *pálma* sudar ága sugár termetét, pálmakaresúságát¹ idézi emlékezetünkbe. Visszaidézzük külsőleges szépségét, válogatott, ritka, deli megjelenését, megjelenése szív-hódító kecsét, lebilincselő varázsát, babonázó báját. Mintha költő álma öltött volna testet, midőn először fogadta a főváros népe önkéntelen bámulat hódolásával és sugár termetének delisége nem lankadt élte alkonyáig,

ההים דומה לעינים. A *myrtus* levelében a szemnek körvonalát látja eleink költészete: földézi bennünk szemöldei mosolygó íját, föl szeméinek fénylő ikerpárját, mely megigézte, megbűvölte egy király szívét. Azt a tengermély szemet látjuk reánk tekinteni, melyből maga a lélek sugározék, a lélek s a lélek jósága, a szív s a szív ki nem apadó szerelme.

האחרון דומה ללב. És szívét látjuk a *citrus* gyümölcsében, szívét halljuk dobbanni, azt a gyengéd szívet, amely oly hön érezett és oly gyengédeden, amely oly nyájasan tudott leszállni alantállókhoz, hogy könny nélkül nem is hallgathatjuk ama megindító vonásokat, amiket róla az a szegény gödöllői kufár beszélt, kinek ismételve megfordult a hatalmas uralkodó hitvese szerény üzletében.

עורה דומה לשפתים. A *fűznek* alig ívelődő, csúcsbafutó levele az ajkaknak képe, az ő ajkaié, amelyeknek bájos mosolya megbűvölt egy országot, az ő ajkaié, amelyek nem nyitlak zokszóra soha, csak biztató szóra, szeretetre, imádságra, vigasztalásra.

II. Másodszor fordul meg kezünkben az ünnep csokra. Elsőnek ezúttal a *myrtus* hajtása ötlík szemlélő szemünkbe és myrtus-koszorúban a fejedelmi menyasszony, amint a feslő ifjúság szende bájában bevonul férjének székvárosába.

Távolba vágyik a *pálma* szerelme, így tudja a nemes fát megfigyelő kertész, így éneklí a költő. Távolba vágyott s megtalálta azt a népet, melyhez lelke rokonsága vonzá: nem az elnyomottal tartó szánakozás, nem a nép szenvedésén könyörülő irgalom, nem a sínlő hazának esdő szózatán megeső szív, hanem a távolba érző pálma sugallata, amely távolba küldi szívének érzését, amely megsejditve lelki rokonát, szellő szárnyán küldi keblének illatát: a legnemesebb szív a legnemesebb nemzethez szított, a leglelkesebb kebel a leglelkesebb néphez vonzódott,

¹ Tanchuma Emor 19, Buber 28.

igaz sejtő szívének rajongásával fordult e rajongani tudó nép felé. — Hisz rajongni ez elvénhedt világrészben, melyben annyi a kóros gyűlölet s a számító ridegség, rajongani e világrészben már csak Petőfi népe tud. Rajongó ábránd, mint a közlélek hatalmas rugója, rajongó ábránd mint valóság már csak itt születik. Hiszen még az idegen zenész is a magyar lélekben megcsendült dallam szárnyain ring, ha ábrándot szó alkotó képzelme!

Ily rajongással szerettünk meg mi téged, Erzsébet király-asszony!

Ajakra emlékeztet a *fűs* levele: ajkadra, amely magyar szóra nyílt — váratlan, meglepő örömünkre s köszönténk téged a költő szavával:

Nem vagy-é te ismeretlen
Szebb egekből új jelenség,
Hozva nekünk e vén földre
Új szerencsét, jó szerencsét?
Nem vagy-é te boldog szellem,
Megidvezült, megdicsőült,
Hogy vigasztalj a mostanról,
Hogy reményt nyújts a jövőről?¹

Midőn a Habsburgok ősi trónján oly magyar szóra nyílt ajkad, mintha magyarakúnak születnél volna, a trónhoz fűztél szíveinket, mert azt a törvényt, a béke törvényét, azt királyi pecsétül a te ajkad szentesítette.

אחרון ששאל כנגד הלב Ott állottál a király balján, mint a pálmaág balján a *citrus* gyümölcse, ott, a szív felől, midőn a nemzet nékie hódolt, aki mellé téged rendelt őrző angyalul a mennyei Gondviselés.

III. A harmadik hétnek képei:

Mi boldog valál te akkor, a koronázás után! Egyetértő szeretettel környezetnek népeid, viruló gyarapodással köríte családod, férjed, gyermekeid. De csakhamar *egy* nagy ború lőn eged: bánatos évek nehéz, megrendítő csapásai következnek — — — Keresünk a király oldalán, keresünk Budának királyi várakában, Gödöllő árnyas erdejében. — — Keressük, akit lelkünk szeret, de nem találjuk őt! Bús kétség sorvasztja csüggedt szíveinket, vaj

¹ Arany V. 386.

visszatérsz-e még közénk? Elűzött a fájdalom, elmenekültél dél-szak vidékére, ארצות *citrusok* hazájába, cyprusok tövébe, Corfu kertjébe, ahonnan délszak illatát hozza a citrus gyümölcse, elmenekültél írkereső gyászszal a szabad természet emléihez. — De a rónák habos délibábjá, csapongó hullám méla mormolása, lenyhe égalj suttogó szellője, mind csak azt mutatta, mind csak azt susogta, hogy a te életed bokrétájából kihervadt a parti *fűz* hajtása, mely elhervad a többinél hamarabb, meghal a többinél előbb, mint József, aki meghalt testvérei előtt, mint a te fiad . . .

Fiához fájt e szív, fájt a holtak felé!

A *pálmának* szíve sudarának csúcsán leng: ha onnan kivájják, nem hajt újat helyette, mert minél nemesebb a teremtmény, minél remekebb alkotása a teremtőnek, annál kisebb benne az alantállók visszaszerző, újrafestő ereje. Kitépetett az ő szíve is . . . és nem hegedt be ez életben többé a seb, hisz ő az élettől volt beteg!

Szomorú arcán enyészhetetlen szenvedés bús árnya rezgett: *myrtus*-koszorút font halántékod körül a fájdalom, hiszen te a bánatnak lettél eljegyzett arája. És a te tövistől vérző, szeretettől sajgó szíved át tudta döfni a szörnyeteg mordánya!

IV. És utolsót fordul az ünnep bokrétája: elül immár a *gyászfűz* hajtása jár. Ama tónak partján mintha látnánk kiterítve téged, hült tetemedre

Ráborul a parti fűznek lombhomálya
Mint szívárgó könnyre a szem bús pillája.

Néma, üres a fényes trónterem; elhagytad örökre. Befogadta hült porodat a rideg cinterem.

Leteszszük koporsódra a szomorú fűz gyászejelvényét, mert sujtoló, gyötrelmes a mi bánatunk, mióta téged ama temetőbölt íve rejt.

A *citrus* tovaszálló illatában mintha lelked röpülne el haláltalan öröklét üdvösségébe.

Sötét gyászszal és méla fájdalommal, borongó bánattal és gyermeki kegyelettel, szívbéli hálálattal és hő szeretettel tesz-
 szük le a *myrtus* örökzöld, hervadást nem ismerő koszorúját
 nyugvónyoszolyád ércére. De a halálon diadalmaskodó öröklét
 diadalmi jelét, סמל אינן נצחיים a *pálma* győzelmi jelvényét róla
 leemelve, szólunk: בלע הסמל לנצח e győzedelemben elmerül a halál
 s fölmerül benne az élet Urának ígéje: נעשיהו בימיך נצח jobboldban
 éden gyönyörűsége mindörökké.

Amen.

ERZSÉBET. VIII.

A kisteleki zsidó gyülekezet gyászünnepén.

1898. október 10.

וַיִּכְנֹוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה בַּעֲרֶכְתָּ סוּאָה שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיַּחֲזֹו יוֹם כִּכְוִי אֶחָד מֹשֶׁה És siraták Izrael fiai Mózeset Moábnak mezején harminc napiglan és beteljesedének Mózes gyászolásának sirató napjai.¹ Így olvastuk a tegnapi ünnepnapon, az ötödik könyv berekesztő soraiban Mózes haláláról. Harminc napiglan siratta őt népe, Izrael. Nem mintha a gyász nem tartana csak harminc rövid napig, de a könnyek árja elapad s bár tovább rejti a kebel gyászát, nem lábbad többé könnybe a szem, valahányszor elménkbe ötlík elvesztettünk, valahányszor nevét kiejtjük, valahányszor ereklyéi megfordulnak kezünkben. Hogy letelt a gyásznak harminc sirató napja, következék ideje a mély bánatnak, amely mind mélyebben rögzik a szívbe, ideje a borongó megemlékezésnek, amely a megdicsőülőnek emlékét kebleinkbe zárja. Hisz temető a szív, benne nyugszanak halottaink, akiket az élet tudhatott megölni, de feledtetni nem tud!

Nem tudunk feledni, nem fogunk feledni téged, oh királyné, akinek sirató hónapja bezárul e mai nappal. Megdicsőülő emléked drága kincse lesz ennek a népnek, amely szívébe zárt, amikor éltél, imádságába foglal, hogy meghaltál, keblének rejtekébe rekeszti emlékedet, hogy megdicsőültél.

Ugyancsak a tegnapi s tegnapelőtt lefolyt záróünnep első napján olvastuk a prédikátor könyvében: כָּל עַם שָׂמַח בְּן יֶדֶךָ Valamikép jött vala, úgy mégyen el, s eleink magyarázó taglalása szerint: Születik az ember hangos kiáltással és hangos kiáltás kíséri, ha lepergett utolsó órája; születik az ember öntudattalan, nem tudva,

¹ Mózes V. 34, 8.

hová megyen; születik az ember mély sóhajával az anyának, aki keblén viselte és eltűnik a föld köréből mély sóhajával azoknak, akiknek kebléről letépetik; születik az ember s fogadja őt szülői szeretet melege és meghal s kíséri őt gyermeki szeretet csüggedése; végül: sirva születik az ember és sirva kíséri koporsóját a gyászolók keserve.¹

Szombat déleesti óráiban halt meg a királyné, mint Mózesről beszéli a hű hagyomány és azóta nap nap után fölhangzott a gyásznak s emlékezésnek szava szerte a hazában; fölszállottak buzgó imáink a mindenség Urához érette, akit egybeforró érzülettel, szívbeli szenvedéssel, mondhatatlan fájdalommal gyászolunk. Oh régen, régesrégen gyászolt így a magyar!

I. כָּלֵל *Kiáltással* születik az ember, kiáltás, jajkiáltás kíséri, ha elhunyt. Jajszó hatott a légbe, egy világnak jajszava! És belévegyült a magyar nemzet jajveszékelése ő érette, akihez ragaszkodott egész, teljes, odaadó ragaszkodással. Hiszen ő talált meg bennünket a koronának ékességei közt, ő mutatott rá a nemzetre, a király kincsesházának legdrágább igaz gyöngyére.

Kevésbe múlt, hogy kétségbe nem esénk, midőn ledőlt a király oldala mellől; kevésbe állott, hogy kétségbe nem esénk az örökös Gondviselés irgalma felől. Rémséges valósággá lettek előttünk a prédikátor szavai: אין שלטון ביום הדין שנאמר קריתו חוקשי מות Ninesen uralkodó a halálnak napján, mert meg van írva: megelőzték engem a halálnak törei.² Megelőzték őt a halálnak törei. Nem az ő számára köszörülte a gyilkos szerszámot ama nyomorultnak keze, mert végrehajtani tudta ugyan, nem találva a kereste férfiút, amaz iszonyú tettet az átkos kéz, de ő ellene még az emberi nem ama legelvetemültebb sarjában sem fogant eredettől a gyilkosság gaz terve. Csak az örült szenvedély, amely szabados kényére tipor, nem tudott ellentállani a pokoli kísértésnek, midőn hozzá férközhetett a legnemesebb nő angyali kebléhez.

II. כָּלֵל דַּעַת *Születik az ember öntudattalan* és távozik e világból öntudatlanul. Nem volt halálos küzdelmében sejtelve arról, hogy az ő szent életét szentségtelen kéz oltotta ki. Legyen

¹ Koheleth 5, 15 és Koh. r. ugyanott. — ² Koheleth 8, 8. Koh. r. ugyanott és Zsoltárok 18, 6.

vígasztalásunk, hogy haldokló perceit nem mérgezte meg az a tudat, hogy egy áldott életnek erkölcsi fensége az embertelen indulatnak parancsolva féket nem vet s vissza nem riasztja az ádáz gyűlölet legörjögőbb tettétől, amelyet valaha emberi ész kigondolt, emberi kéz végrehajtott.

Befogta a gyűlölet köde szemét, busa, merkelő bőszületében elvakult a szörnyeteg, elvakult ő s akik véle egyivásúak, egyirányúak megtévedt eszköznek járásával, rémséges gondolataikkal, szörnyű tetteikkel. A garázda féktelenség dühe tölti el őket, akik elfordultak Istentől, akik semmibe néznek hazát s hitet. A hazátlan csöcselék veszni tért erkölce, a hitetlenség magvából kelt kárhozatos, törvénytaposó, szilaj önkény erőszakja döfte szer számját a királyné szívébe.

Csak aki mindentől elfordult, ami szent; aki elfordult a hitnek igéjétől, önhazájának hívó szavától, az otthonnak szentélyétől, csak az foszthatott meg tőle bennünket, bennünket, akiknek ő volt ékessége, vigasztalója, életrehívója.

III. כְּנָחֶה Az anyának mélységes sóhaja kíséri a születő gyermeket, midőn föltáru előtte a lét kapuja, mélységes sóhaj kíséri a távozót is, midőn bezáru fölötte sirhantja. Mélységes keservből fakadó sóhajtással kísértük mi is idegen országból nyugovó helyéhez, rideg sírboltjához a királynét: a gyermeki gyásznak epedő sóhajával környékeztük ravatalát. A békességnek angyla volt ő hazánknak, megérdemelte, hogy érette magunkat epeszszük panaszos sóhajjal, hiszen ő volt, aki a trón magaslatáról szinte fölfedezett bennünket. Az ő sejtő szívének sugallata volt, hogy van itt szív, amely megérti a király szózatát, csak forduljon hozzá a bizalom szavával, hogy nem megtagadni kell, hanem megtalálni kell e nemzetet. A magyar nemzetet, amelyet megtagadtak s meg nem tudtak találni Mohács óta az állam bölcsei, két asszony találta meg: Mária Terézia, szomorú idők küszöbén és Erzsébet, szomorú idők bezáródásául.

Megtalált, szíven illetett bennünket az az idegen asszony, az az idegen föld szülte, idegen kör környezte asszony, akin teljesült az írás igéje: חֲכִימָה נָשִׁים כְּנָחֶה בֵּיתָה az asszony bölcsesége fölépíti házát.¹ királyi házát. Fölépíti házát ajka első magyar sza-

¹ Példabeszédek 14, 1.

vával, amelylyel megoldotta három század megfejtetlen talányát. Közénk szállott csodálatos szépségével, jóságával, kedvességének varázsával; vigasztalan rabságunk éjszakájának hajnalsillaga lett, szószólónk lett, hozzánk szított, hajlott szívével, szavával.

Akik századokig aggodalommal néztek mindent, ami amonnan jött, a Lajta felől; akik lángoló nemzeti öntudattal, büszke daccal, visszafojtott haraggal nyögték a nehéz igát, ébredő bizalommal, nemes őszinteséggel, benső hódolattal állották immár a trónt körül.

IV. *חנה Szeretet várja* a család ölen a születő gyermeket, várják az anyának tápláló emlői, boldogságában sugárzó szeme, fogadják ölelő karjai és szeretet kíséri az elhunytat végálma helyére, ha távozik az élők országából, fényevesztett szem mered sírvermébe, szeretet terjeszti karjait utána.

A szülői szeretet, amely a csecsemőt fogadja, a Gondviselés ajándoka, de az a szeretet, amely a koporsót kíséri, az elhunytnak érdeme, az élet munkájának jutalma, egyetlen földi jutalma. S ahol egy nemzet kíséri a koporsót, be nem tudva telni gyászával; ott túléli a szeretet a halált, mert a történet könyvei megörökítik a szeretetnek emlékét, amint megörökítette a nemzet törvénykönyvében Erzsébet királyasszony áldott emlékezetét, hirdető késő századoknak, hogy akik szeretetet vetnek, szeretetet aratnak.

És hol volna szív, amely annyi szeretetet vetett, mint az ő szíve, amely csupa szeretet volt családja, környezete, népei iránt, a magyar nép iránt, amelynek sorából barátnőjét választotta, amelynek körébe vészes napok idején sietett, amelyet megszeretett önmagához való hűségeért.

A koronázás e szeretet bimbájának serkedése volt; virággá akkor fesle, midőn annyi nemzedék után újból magyar földön született a királyi sarj, aki magyarnak születve s magyarnak nevelve, élő tanúsága leszen, hogy frigyünk nem ideiglen kötött fegyverszünet, hanem maga az áldáshozó béke.

Ezért kíséri bensőséges szeretetünk sírjában is a királynét oly szeretettel, aminőre csak a mi hevülékeny kebleink gyúladnak.

Ebben az érzésben olvadt összhangba ami zűrhangzat volt annyi századon keresztül: a haza szeretete s az uralkodóház

szolgálata. S ha ma szól a költő: hallottad a szót: rendületlenül — mindkettőre egyaránt fölesketi nemzetét, mert egygyé vált Erzsébet szívében, ami kettő volt három zivataros századon át.

* V. *Сир* a csecsemő, így fejezi be taglaló magyarázatát eleink bölcsesége, *сир* a csecsemő, amidőn születik és *сирás* követi, amidőn berekesztődik pályája, amidőn bezáródik az élet könyve örömeivel s bánatával, avval a kevés örömmel, mely az ő utolsó éveinek maradt s avval a tengernyi bánattal, amelyet ő kebelén viselt. Bezáródott az ő bánatának könyve, befejeződött sokat megpróbáltatott életének utolsó fejezete. — *Сирás* kísérte, hangos, zokogó, jajongó *сирás*.

* * *

Harminc napja siratjuk őt, mint Mózeszt siratta népe. Lejár a gyász első hava a mai nappal, fölszárad a könny, elapad forrása, de a szívnek mélyén a seb nem heged. Bevonjuk a fekete lobogókat, de telides-tele van lelkünk maró fájdalommal, a veszteség érzetével.

Könnyhullva imádkozott királyával együtt a nemzet. Nála jobban csak a király tudta, mit vesztett Erzsébetben a magyar haza. Könnytermő fájdalomban egyesültünk s a könnytermő fájdalom béketermő harmattá lészen. És ha tikkasztó hőben újból lankadni találna a nemzet reményeinek virágszirma, ettől a harmattól újból zsendülnie kell, hogy le ne tarolja újból a bizalom, a kölcsönös hűség kertjét régmúlt idők újraébredő, sírbólkelő átka. Örökre tiltja Erzsébet emlékezete a meghasonló pártütést: még szobrának néma ajka is bizalmat, szeretetet, együttérzést fog mindenha hirdetni.

A véges életnek köznapjából átszakadt léte immár az öröklét végetlen tengerébe, megdicsőülésébe, glóriájába. Elközelg lassúdadon az az idő, amelynek érzeményéből kihamvad a fájdalom égető tüze, amelyben nem marad egyéb, csak a hálás, gyermeki kegyelet, amely a nemzet nagyjai mellett látja őt múltjának csilagai közt.

Amen.

ERZSÉBET. IX.

A horgosi zsidó gyülekezet gyászünnepén.

1898. november 13.

וְסִפְרָה הָרָצִין מִשְׁפָּחוֹת מִשְׁפָּחוֹת לְכָל
És gyászol az ország nemzetségen-
kint: Dávid házának nemzetsége külön, hitvесеik is külön; Nátán
házának nemzetsége külön, hitvесеik is külön; Lévi házának
nemzetsége külön, hitvесеik is külön; a Simei nemzetsége külön
és hitvесеik is külön. Minden maradék családok nemzetségenkint
külön-külön, hitvесеik is külön.¹

I. הָרָצִין *Gyászol az ország.*

Letelik lassankint a nagy gyász udvarról, országgyűlésről:
csak kettőről nem telik le: a királyról és a magyar népről.

A mi gyászunk nem szűnik — csak változik.

Szívmeredve gyászoltunk az első hírre; majd fölviharzott
bánatunk és megindult a könnyek árja, gyászunk hírmondója,
mert beszélőbb a könny, mint a szó. Kitért a könny nyomában
a kétségbeesés sötét panasza. Kerestük a veszteséget összefoglaló
szót: talán ki tudjuk mondani, minő nagy a mi veszteségünk,
— de nincs hozzá fogható történelmünkben!

Enyhül a roskadt csüggedőnek bűja. Nyomról nyomra kíséri,
de mélyebbé válik, nincs a fölszínen, nincs már fekete színben,
gyászlepelben, de mély és egyetemes, bár már csak a szívben
rejlik széles hazaszerte.

Az egész haza gyászol érette, mert hazája volt nékie Magyar-
ország. Haza révedezett távol idegenből hozzánk. Ha azt mon-

¹ Zakar. 12, 12—14. Hieronymus, kétségtelenül zsidó hagyomány alapján, e helyhez: In Nathan prophetalis ordo describitur... In Simeon doctores accipiuntur, ex hac enim tribu magistrorum agmina pullularunt.

dotta: haza megyek, a mi hazánkat értette! Evvel a szeretettel bővült el bennünket, evvel varázsolt el az egész hazát dicsőséges, sugáros fényalakja: szinte káprázott, naplott szemünk, ha fényébe néztünk. Ilyen fény nem sugárzott sok száz esztendő óta felénk!

Mikor ő a miénk lett szavával s szívével, akkor mint a köd elfoszlik a napsugártól, úgy eloszlott a fülledt, fojtott, rököny levegő, mely nemzedékek óta fojtogatott bennünket s hazánk nyomasztó lidérce volt századokon át.

Ezért gyászol az ország és minden családja, minden köre külön-külön.

II. *בית-דוד gyászol a királyi ház,* benne legmélyebb gyászszal az, aki hitvesét siratja, szívének felesét, trónja ékességét, hú társát, aki élete legnehezebb óráiban támasza és vigasza volt, akiben többet vesztett, semhogy kimondhatná.¹

Határtalan, minden más érzést megbénító fájdalom járja át a király szívét, de ím a kötelesség zordon útja hívja őt, a kötelesség parancsszava szólítja — és ő legmélyebb gyászában hősi elszántsággal teljesíti uralkodói tisztének kötelmeit s leküzdve emberfölötti erővel szívének gyászát, népei javán munkálkodik.

Eljött haza Gödöllőre, ahol minden út, minden bokor az elhúnytra emlékeztet, ahol özvegyi gyászát kisírja a király.

III. *בית-נחן gyászolnak a próféták.* Régi forrásban fennmaradt hagyományból tudjuk, hogy eleink Nátán háza alatt a prófétákat értették.

Ninesenek látóink, prófétáink. De egy vonása a próféták magasztos hivatásának nem szűnt meg a népek életében, bátor az utolsó prófétai íge rég elhangzott. A próféta nemcsak a jövőt hirdette, a próféta a népet tanította, nevelte, feddte, korholta, a nép érzéseit kifejezte; a próféta a nép közlelkiismeretének az óvilágban egyedüli tolmácsa volt. Ma a közlelkiismeret, a közérzet tolmácsa a próféták helyett a szabad sajtó. Ha vannak is munkásai, akik e magasabb hivatást soha át nem érzik, azért magasztos hivatás, a nemzeti közérzetnek, a nép lelkiismeretének, örömének, fájdalmának kifejezést adni. Ezerszeres vissz-

¹ Királyi szózat: Népeimhez.

hangban hirdette a magyar sajtó egyértelmű fölbuzdulással a nemzet gyászos érzelmeit, hirdette is, keltette is visszhangos szavával. És ha mindnyájunk lelkén érzelmek serge rajzott ama gyászos napokban, a sajtónak érdeme, hogy hazafias hevülettel lángra szította a honfiak bújának zsarátnokát.

Gyászt hirdetett a sajtó. A költők lantja gyászt énekelt, hárfájuk minden húrja fájón rezgett. Minden szellő dalra készíté a magyar költők lantját, síró dalra, bús hangzatra. És megérdevelte ő a költők gyászát: költőkkel társalgott, mikor már fájdalom bántónak érzé az emberek társaságát. Költőkkel társalgott, remek alkotásaikban gyönyörködött, mert maga is költői kebel volt: sejtő szívvel megértette szél rengését, fellegek futását, hab verését, pagony susogását.

IV. לֵוִי *Lévi háza*, az Isten szolgálai templomokban, az irgalom házaiban gyászolják őt. Ahol csak Istent imádnak, minden templomban hirdették nagy veszteségünket, nagy gyászunkat, a királyné halálát, a királyné soha el nem évülhető érdekeit, jelességeit, lelki nagyságát.

Pap a papi széken festé a közös gyászt fekete színekben, mutatva a királynét a hívőnek a hit példája, a szerető szívnek a szeretet netovábbja, a békét keresőnek a béke angyla gyanánt.

Elmégedett a seb a nemzet testén. Összecsomózták nemzeti létünk szárait idegen érdekekkel. Panaszoltuk a sérelmeket, de megoldás helyett csak szorosabbra rángatták vagy karddal nyiszálták a csomót, amíg el nem jött ő benne a békítő angyal. Meg is oldotta, össze is fűzte újra a szeretet, a bizalom s a hűség kötésével, összefűzte szem nem látta fonállal. Külön maradt szála, nyüstje az alkotmány szövédékének, bár szoros szövetség fűz a nyugatsó álladalomhoz.

És ime, a mi égbeszállt védangyalunk, még földi életén túl is csodákat tesz értünk.

Letörli az utolsó könnyet is nemzetünk arcáról, mely már gyöngygyé volt keményedve. Begyógyítja utolsó sebéit közérzületünknek, melyről azt mondtuk: „nem fáj“, — de azért folyton vérzett. Mert az az éreszobor fájó emlék volt a múltból: egy vas kísértet, aki áttöri a múltak takaró fátyolát.

Most a mi bálványozott királynénk emlékszobra fogja fölváltani. Az ő megdicsőült lelkének sugallata volt ez, a gyászoló királyi szívben tetté válva.¹

V. *שומע תפלה* Gyászol Simei nemzetsége.

Idegen kútfőben fönntartott hagyomány szerint őseink a tanítókat értették a Simei nemzetsége alatt. Igen, valaki csak tanít, nevel ez országban, akár saját gyermekét neveli, akár egybegyűjtve tanítja a másét, nemesebb példával nem nevelheti, mint a királyné képével.

Elkezdve a kisdedtől, akit csak játéokra fogunk, föl a férfiasodó ifjúig, akit a tudomány csarnokaiban a nemzet jövője számára nevelünk, mindenütt példaképe legyen a királyné a hűségnek s a hazaszeretetnek. Tőle tanulja a nyomunkba lépő sarjadék, hogy kell szeretni a hazát, elmélyedni történetébe, tisztelni, akik érette küzdenek. A hazafiúi önfeláldozást megbecsülni megtanította az ifjúságot, amidőn Komárom hősét látni kívánta és a női nemes szív tapintatával tábornoknak köszönté; honfiúi érdemet méltányolni tanított, amidőn Deák ravatala mellett térdelt; lángoló hazaszeretetet tanított, amidőn gyermekének anyanyelvévé tette a mi nyelvünket.

Minél élesebb vonásokkal rajzoljuk gyermekeink szívébe a királyné képét; minél mélyebb gyökeret ver keblükben a kegyetes ragaszkodás emléke iránt: annál nagyobb kincs lesz szívük a nemzeti lelkesedés, honfiúi erény kincsesházában. Hűség és hála kösse hozzá az ifjúságot. Ebben a hűségben és hálában a dicsőült királyné emléke, a fenséges nő lélek varázsának csodájával őrizni fogja legdrágább kincsünket, a magyar hazafiúi léleknek azt a teljes és tiszta összhangját, amelyet ő teremtett meg. Hymnusai körülzengették trónját s elkísérték az Örökkévaló trónja elé.

VI. *כל המשפחות הנשארות* Minden maradék családok gyászolják.

Minden nemzetsége a világnak, a népek családjának minden ága elküldötte ravatalára a részvét koszorúját: a világ részvéte a világ veszteségének, az emberiség részvéte az egész emberiség veszteségének szólt.

¹ Jókai a Hentzi-szoborrol.

Az emberiséget gyalázta meg, aki ő reá emelte gyilkos kezét!

Itt egy szörnyet látsz, kölesönnvett emberalakban,
Mint a gyilkos tört áldozatába döfi.¹

És az egész emberi nem fölajdult szégyenében, bánatában.

Egy az emberiség, egy az ember erkölcsi méltósága, erkölcsi föladata, amelyet ama szörny meggyalázott, azért egy az iszony, amelylyel rémtettétől elfordulunk.

Avval, hogy görög nevet adnak az állatiság undok tanainak, avval ezek a tanok nem vesztenek gyalázatosságukból. Az emberiséget akarja megállítani fejlődésében az elvetemültség ez átkos fajzata.

Nem bosszú, nem irigység, nem valamely gondolat, csak pusztán a bős vadállat dühe az ember ellen ölte meg őt.

Nemes érzésű, jóságos, az anyának martyriumában megszentelt szíve érzésének gyengédségében, tudásának színvonalában, lelki életének gazdagságában messze kimagaslott a magas rangon születettek középszere fölött. Lelki nagysága, eszélye, szeretete soha eléggé nem méltányolható áldó hatással volt a királyi férjének jogara alatt álló álladalmaknak sorsára.

És mind e nagyságnak, mind ez áldásnak egy buta ráspoly döfése véget vetett!

Szívét az anyai szeretet szenvedésének ezer töre járta át és a nyomorult orgyilkos keze nem reszketett, szíve meg nem esett ennyi szenvedés méltóságán!

Szépségének, boldogságának teljében akik láttuk a koronázást követő években, összeszorult szívünk, amint tovasuhanni láttuk meg nem tört nemes alakját Bártfa méla fenyveseiben, százados bükkjeinek árnyában; gyors lépéssel sietett a hegykoszorú gerincére, hol a királynét távolból Zborónak száz hársfája köszönté.

Nem volt nyugsága többet, hogy fia meghalt. Mondhatta a költővel:

Mint vad, melyet fegyver golyója ért,
S futással attól menekülni vél,
Bolyongtam én is
Mint aki többé nem hisz, nem remél.²

¹ Horvát Boldizsár, Magyar Salon X. 569. — ² Horvát Boldizsár, Budapesti Szemle 1886, 107.

Bolygott helyről helyre, hömpölygő hullámról hullámos halomra, hegy hátára, erdő homályába. Bolygott hol havas hegytetőn, hol a hellének hév éghajlata alatt: de a hóhatár hidegén égett a szív sebe s délszak verőfényes delén didergett a sajgó kebel.

Porsátora lehullott, nem sajog már szíve. Békén nyugszik nyugovóhelyén, de a porladó rögöt túléli a lélek, túléli az emlékezet.

A történetkönyv azon gyászlapjára, melyre mulandó életének utolsó órája jegyezve van, az országgyűlés reá írta nevének a nemzet kebelében el nem múlható emlékezetét, amelyet késő nemzedékek kegyeletének szent hagyományul hagyunk.

Lelkét pedig, az ő áldott jó lelkét buzgó imádsággal kísérjük az öröklét felé, ahová visszatért, mert

Nem a sugár vész el
Ha a nap leszállott:
Csak mi veszítjük el
A világosságot.¹

Amen.

¹ Tóth Endre.

RUDOLF.

Szeged, 1889. február 5.

וַיִּסְפָּד שֶׁם סֹפֶר נָדוּל וְכֵבֶד טָאָר Fölötte nagy gyászszal gyászolának ottan.¹ Midőn az ősapát temették gyermekei s elvitték szülőföldre apái nyugovó helyére, akkor az írás szavai szerint fölötte nagy gyászszal gyászolának ottan a gyermekek s a környékező népek, törzsek egyaránt.

ט' מִינֵן שֶׁל סֹפֶר חֵם : סֹפֶר נָדוּ צִנְקָה חִלְלִיל נִדְרָה מִרֹחַ קֹנִים דָּהָה וְדִי וְכִשְׁחֻמְרֵי כָאָן
סֹפֶר נָדוּל וְכֵבֶד טָאָר יִכְלֹל כֹּל ט' מִינֵן שֶׁל דֶּסֶד חִלְלִי A szent nyelv, úgymond a régi tanítás,² kilencfokú árnyalattal, a gyász kilenc szavával jelöli a halálokozta gyötrelmet s mindez árnyalat egyesült, amidőn az ősapáért fölötte nagy gyászszal gyászolának és egyesül most sötét árnyú színeképpé, midőn királyunk fiát siratjuk.

* * *

A gyász első szava נָדוּ : *a siralom*, mert meg vagyok írva :
סִירָלוֹמְנָאֵךְ הֵי הֵי נִשְׁמַע מִיֵּינֵךְ אֵךְ שִׁדְרִי Siralomnak hangja hallik Siónból: oh, hogy fosztatánk meg!³ Siónból, a királyi várlakból, a siralomnak szava hallik és amint a siralom szavának visszhangja kél, visszhangja száll, váratlan hordva szét a szörnyű hírt, teljesedik, amit a régiek kegyeletos regéje az ősidők egyik nagy férfjának haláláról ad hírül:⁴ אִמִּידוֹן לֵלְכֵת כִּלְהֵלֶלֶת כִּי נָח נִשְׁפִּיתָ דָּר' חַיִּיא נִחְיִיתוּ כִּיִּר דְּנִוְרָה מִקְדִּיעָה amidőn lelkét kilehellé, tüzes méteórok hullottak az égről. Gyanítatlan, mint a méteór rövid pályát végig hasítva lehull, mint a hulló csillag feltűnik, ragyog s nyomban kialszik: úgy szállott alá hazánk egéről királyunk egyetlen fia, a trónnak s nemzetnek féltett kincse, büszkesége, reménye. S az írás ígéje teljesült:⁵ כָּל רַחֲמֵי סֹפֶר וְכָל חֲסֵד

¹ Mózes I. 50, 10. — ² Bachja Vajchi 75 d. — ³ Jeremiás 9, 18. — ⁴ Móéd Kátón 25 b. — ⁵ Ámós 5, 16.

מאשרו הדידו וקראו אהר אל אהל וספסד אל יודעי נהי Minden téren gyász és minden utcán kiáltanak: jaj, jaj! S elhívják a gyászhoz a szántóvetőt s akik a siralom szavához értenek: a szántóvető, a földnek népe s magasan állói, mindannyian, az egész nép egyesül, minden téren gyász van és minden utcán siralomnak jajszava, mert

Egy szó nyilallott a hazán keresztül,
Egy röpke szóban annyi fájdalom;
Éreztük, amint e föld szíve rezdül
És átvonaglik róna, völgy, halom.
Az első hír, midőn a szót kimondta,
Önön hangjától visszadöbbene . . .¹

s támadt reá a gyász második, harmadik szava: צעקה וחילול: *följajdulás, veszékelés*, valamikép meg vagy on írva: *Jajdulj föl, veszékelj ember fia!*²

Ember fia érezd, mi gyarló az ember! Tűnő árny, elszálló lehellet még nagyjaiban is, akik királyi trónra születtek, akiknek neveit a történelemnek ércablái őrzik — egy pillanat s eltűnt az árny. Elszáll lelke, visszatér porához, az napon eltűntek tervezései.³

Följajdul, veszékel az ember fia: ha tűznek lángja emésztí a hatalmas cédrust, mi leszén a fal tövének szerény izsópjával?⁴ Teljesedék rajtunk az írás ígéje:⁵ És leszén azon napon, szól az Úr, lenyugosztom a napot delelése idején és elsötétítem a földet verőfényes nappalon! És lön képtelen sötét, oh mert hisz királyunk fia nem sirba hervadott, — virágában dőlt kora sirba, éltének delén s teljesedék, amit a régiek kegyeletes regéje az ősidők egyik nagy férfiának haláláról ad hírül: *עיקב אהחטיאו כוכבי בריטא*⁶ amidőn lelkét kilehellé, elsötétült a világ s a csillagok föltűntek nappal a mennybolton. Amidőn a nap⁷ fénye elhaloványul, sötétül, csak akkor látjuk, hogy mögötte nappal is a csillagoknak milliója van: s amidőn a királyi család gyászt öltött, mert napja elsötétült delelése idején, akkor látjuk, hogy a trón mögött a népnek milliója áll, a trón egének csillagtábor. És ez az, ami fölemelő, hazafiúi büszkeséget keltő e gyászban, hogy midőn az

¹ Arany, Széchenyi emlékezete. — ² Ezekiel 21, 17. — ³ Zsoltárok 146, 4. — ⁴ Móéd Kátón ugyanott. — ⁵ Ámós 8, 9. — ⁶ Móéd Kátón ugyanott. — ⁷ *המיוחדת שבכנולות השמש הוא שהוא הנוכח אשר אורו יסתיר שאר הנוכחים* R. Levi b. Gerson, Nehemja 4, 15.

első hirtelenség nyomán rejtély födé e gyász forrását, akkor nem volt e sok nép és törzs között, annyi sok párt és árnyalat között egy sem, melyet a hazában vagy külföldön szemre vehet vala sanda gyanú, hogy elégedetlenül a király kormánylatával merénylő kézzel akarta megsebezni az apának szívét. Minden törzs és minden nép, minden párt és minden árnyalat egyenlő rajongó szeretettel, törhetetlen hűséggel, változatlan odaadással köríti királyunk trónusát, szentséges személyét, dicsőséges királyi házát. Kérdjük, ha másutt ily gyászesemény után s ily dúló fájdalomban hallgatna-e hasonló gyanú?

De ím, palástolatlanul mutatták be a népek nagy gyászoló családjának ama kezét, — önkezeit — mely ez ifjú életet rommá tévé. Mi vitte rá — mi nem keressük! Tiszteljük az elnémult ajaknak talányát, tiszteljük rejtélyét a halálnak, mely reányomta jégpecsétét emez ifjú ajakra. Kit a villám lesújt, az nem látja, honnan eredt, indult cikázása: elképzik szeme, csak érzi a csapást, megrendül minden ízében s kövé meredten némul el. S hogy ocsúdunk az összerettenessből, az elnémulást *keseregés* váltja föl, נדר לו כל¹, a gyásznak negyedik szava, mert meg vagyunk írva: Keseregjetekek érte minden ő környezői és mindnyájan, nevét akik ösmerik, mondják: oh jaj, hogyan töretett el a hatalomnak pálcája, a dicsőségnek jogara. Minden ő környezői, az udvar méltóságai s a nemzetnek államférfiai, mindnyájan megrendülve, zokogva keseregnek s teljesedik, amit a régiek kegyeletos regéje az ősidők egyik nagy férfiának haláláról ad hírül: כר דסך ד' אכתו בנן עשורא דקסין² amidőn lelkét kilehellé, sirtak a székvárosnak oszlopai: akik az államnak oszlopai s a nemzet vezérlő férfiai, a trónnak oszlopos támaszai, azokat könnyezni láttuk, zokogni hallottuk, midőn a gyász hír szárnyra kelt.

Minden ő környezői keseregnek érte, de keseregnek וכל ידעו שמו mindnyájan, nevét kik ösmerik: mi mindnyájan, akik ösmerők nevét, hírét, daliás alakját, fenkölt szellemét, ragyogó tulajdonságait, mindnyájan kesergünk, mert íme, hogy ő feltűnt hazánk egén, teljesülni látszék, amit az írás ígéje s a régi tanítás részletező magyarázata elmond: ³ amidőn Mózes közeledni érte halálát, akkor imára emelte kezét és szólott: rendeljen az Úr, a lelkek

¹ Jerem. 48, 17. — ² Jerusalmi Ab. záráh III. 42 c. — ³ Móz. IV. 27, 15. 16. Szifré Pinchasz 139. אשר יוצאם בכוונתו — כנרד — כנרד — כנרד — אשר יוצאם בכוונתו — כנרד

Istene minden előben, férfiút a község fölé, aki járjon előttük. Járjon előttük, úgy szól az írástudók részletezése בראש elöl, hordva az előretörekvő haladásnak, fölvilágosodásnak zászlaját s nem szegődve visszatoló, hátratörekvő áramlatok szolgálatába. Ily vezér-léssel biztatott a trónörökös szabadelvű, főnkelt, királyi atyjának nyomdokain járó gondolkozása.

Vezért kér Mózes a népnek, aki előtte járjon בדרך a hadseregben, a trón s a haza védelmében, mint a trónörökös szolgált hűségesen, komoly szolgálattal, felséges atyjának zászlaja alatt, intézve bölesen a hadsereg zömének, vitéz gyalogharcosainknak ügyeit s várva a napot, amidőn lelkesült harcosaival a diadal babérain fog osztozhatni.

Vezért kér Mózes a népnek, aki előtte járjon בדרך a városban: nem a harenak mezején csupán, hanem a béke munkájában is, a városoknak, a polgári elemnek munkájában, amint a trónörökös előljárt a polgárság verejtékes fáradoalmának előismerésében, amidőn a béke munkájának tisztelete, magasztalása, dicsőítése hangzott el feledhetlen nemzeti ünnepnapon a királyfi ajakáról, példát, tanítást adva sok nagyúrnak a munka méltánylatában.

Vezért kér Mózes a népnek, aki útát mutasson neki בזכותו erényeinek magasztos érdemei által. S a trónörökös erényei közt a legkiválóbb érdemű, hogy a tudományt és irodalmat, a tudósokat és írókat, a szellemi munkát megbecsülte, hogy fölemelkedék némely magasrangú körnek előítélete fölé s megérté a szellemi munkának becsét. Mert a szellemi munkát csak az érti, csak azt becsüli meg teljesen, aki a szellem munkásai közé sorakozék, aki maga is forgatta az írói tollat, amint ő forgatta előkelően, biztos vonású rajzolatra, érett gondolatok szabatos, tökélyes kifejezésére. A trónörökös, aki írók körét gyűjté maga körül, aki a tudományos testületek adta kitüntetéseknek őszintén örül, teljesíté, amit a régi tanítás imígyen beszél el: Megtiszteli, kik az Urat félik,¹ mond a zsoltár szent ígéje. Vonatkozik ez, úgymond az írástudomány, Josáfát királyra, aki ha trónusán ült s a tudománynak valamely jelesét meglátá, fölkelte királyi székéből, megölelte, megcsókolta őt, szóla hozzá: tanítóm, tanítóm, mesterem, mesterem!

¹ Ketubóth 103 b. Makkóth 24 a.

az ősidők egyik nagy férfjának haláláról hírül ad; ¹ amidőn lelkét kilehellé, akkor az egész tartomány házainak küszöbjei megrázkódtanak. A halottnak árnya ott lebeg minden küszöbön, minden ház fölött, mert ² nincsen ház, melyben halott ne volna, e halott ott ne volna. Lélekben ott vagyunk a temetésen mindannyian, siratva őt.

Aki gyermeket nevelsz s aggalmas gonddal tekintesz a jövőbe, mert félted gyermeked és reszketsz életéért; ki hitvestársad oldalán boldog vagy és életéért hév fohásszal imádkozol; kinek testvéred vagy, akit rettegve féltesz; ki gyermeket siratál, özvegyül maradtál, szülőt aki vesztettél, testvért ki temettél: gondolj reájuk és fordulj ama ravatal felé, — — megrázkódol, megindulsz a mérhetetlen veszteségen, amely mindnyájunkat ére s minden szív összeszorul és minden ajk megrándul s a kebel mélyéből zokogás fakad föl. Temetésen vagyunk mindenütt: amint az ősvilág prófétájáról meg van írva: ³ eltemették őt Rámában és városában. Vajon nem tudjuk-e, hogy Ráma volt az ő városa, miért tehát e körülírás? Hogy megtanítsa bennünket, hogy az egész nép úgy siratta, úgy gyászolta őt, mint akik Rámában halottas kíséretre gyűltenek koporsója köré.

A gyász hatodik szava קנה: *a gyászhang*, a halotti ének, amelyről a régiek leírása így nyilatkozik: ⁴ אחת טרדנת וכולן עונה אחריה egy megszólalás és mindnyája felel reá. Egy nemzet fölajdul és minden nép felel reá; visszhangot kelt a sírének és ezerhangú morajjal felel a népek árja. Egy egész világ zengi az ő gyászdalát, amely fölhangzott a mi népünk ajakán és visszhangzik, megcsendül egész világrészünk minden tájékain, mert, úgy adja hírül a régiek kegyeletes regéje, az ősidők egyik nagy férfjának haláláról: ⁵ amidőn elhunyt, a tenger kettészakadt: a népek nagy tengerén tengerbánatunk mély barázdát szántott. Belepillantánk e tenger mélyébe s vigasztalódva láttuk, hogy nemcsak védelemre, támadásra, háborúra készülnek a népek, hanem van bennük, lenn a mélyen, emberi érzés, megértő másnak jajló keservét, zsibbasztó fájdalmát, epeesztő gyötrelmét, égetten-égető sebét.

¹ Jerusalmi u. o. כר דרך ר' יוחנן בן אלישבע איחצקין שבקים אספקין' סעלי בתים גדולין

— ² Mózes II. 12, 30. — ³ Tószefá Szóta XI. — ⁴ Móéd Kátón 3, 9. — ⁵ Jerusalmi ugyanott.

A gyász hetedik szava דגה: a *búbánat*. Mert meg van írva:¹ וישר אהיה לפני ודע בחוכה פנים ואחור וכתוב אליה קנים והנה ודע elébeim tárta a gyászlevelet s rajta írva vagydon elején, hátlapján halottasának, búbánat és ború.

Búbánat, דגה של צדיקים, az igazakért való őszinte búbánat² van írva az ő gyászlevelére. Búbánatnak érzése tölti el a polgárok lelkét, akik a békének munkájával szolgálják a trónt és a hazát s a harcosok lelkét, akik háború esélyein, vészein védelmeznek trónt és hazát. Bánatnak borulnak keseredett szívvel a hon lakói mind. Kárpáttól Adriáig minden vidék bánatos érzéssel kérdi: ily sebre hol van balzsamír? A nép szíve fekete gyász, mert ravatalon látja a királyi szülők büszkeségét, jövő reményei zálogát.

A királyasszony velünk sirt, ott térdelt, könnyezett a nemzet bölcsének gyászágnya mellett; s a király velünk sirt, hogy szülővárosunk — tíz éve most — hullámsírban hevert: és, édes Véreim és Atyámfiak, és ép mi nem osztoznánk az ő fájalmukban, mi nem értenők meg az ő keservüket és annyi reményt nem tudnánk megsiratni, amennyi gyászos véget ért a trónörökös szomorú halálában!? Hisz minden reménynek, melylyel őt, jövődönk zálogát körülszövők, kitépetének gyökérszállai s beteljesedék, amit a régiek az ősidők egyik nagy férfianak haláláról adnak hírül,³ ודע כי נה נשמה דר' אשר איתקרו כל ארצות kitépetének minden élőfák, minden reménynek élőfájai.

A gyásznak nyolcadik szava וד: a bánat után *ború*. Sötét borúlat tölt el bennünket, bennünket különösen, akik itt imádjuk a mindenség Urát. Együtt zokogunk, hordjuk a szüléssel szívöknek komor borúlatát, kétszerte érezve veszteségét felséges urunknak, aki bennünket országainak szabad polgáraivá tevé s így teljesedik rajtunk, amit a régiek az ősidők egyik nagy férfianak haláláról adnak hírül:⁴ מי־דון בר דרך ר' שמואל בר רבאק ארומא דארעא דשמואל mi־dön elhunyt, Izrael földjének cédrusai, örökzöld fái kitépetének. Így tépetett ki szívünk ből a biztató remény s elsülyedt a jövőnek tengermélyein reménységünknek horgonya.

A halálszülte gyötrelem utolsó szava ודער גאס:⁵ a *gyász*: ודער עלי És gyászolák őt s szólának miatta: oh jaj, én testvérem! A testvérállamok, amelyek felséges királyunk jogara alatt egye-

¹ Ezekiel 2, 10. — ² Szifré Bechaalóthechá 103. — ³ Móéd Kátón u. o. —

⁴ Jerusalmi ugyanott. — ⁵ Királyok I. 13, 30.

sülve vannak, a királyi házzal gyászban egyesülnek s e fájdalom, e szenvedés közös, bátor törvény, bátor államszerződés nem szól közös szenvedésről, közös fájdalomnak arányos megosztásáról. S ha van verseny fájdalomban, szánásban, részvevésben, úgy a kettős monarchia két álladalma versenyre kelt, mert hűségben a királyhoz magát túl egyik sem szárnyaltatja, mert hűség a királyhoz nem lehet csak egyiköknek kizáratos dicsősége. Megértette az ikerállam két tagja egymást, kezet fogva a koporsó fölött szól: oh jaj, én testvérem! És újból teljesül, amit a régiek kegyeletes regéje az ősidők két nagy férfianak haláláról ad hírül:¹

כִּי נָח נִפְשֵׁהוּ דְרַבְחָ וּר' יוֹסֵף נִשְׁקָה בְּיַד פַּרְעֹה אֶחָדֵם
amidón lelkök kilehellék, az Eufrat folyamnak két partja összekapcsolódott, megcsókolta egymást. A monarchiának két állama, a határfolyó melyet szétválaszt, egyesül, a nehéz seb közösen sajog, mert ami a királynak fáj, mindnyájunkat fogyajt.

Az első nagy fájdalom, amely újjáalakítása óta a kettős birodalmat érte, e mostani vigasztalan gyászunk. E közös bánatban lőn szemléletessé a birodalomnak egysége s a közös bánatnak könnyeiben összeforr a szövetségesek szíve és feltűnik a királyi ház rajongó szeretetében a szét nem szedhető, a meg nem bontható alap, amelyen új alakban épült az ősi állam.

S a királyhoz, aki hű magyar népéhez, ős Buda várába készült e napokban, a nemzet zárandokolt el s a közös fájdalom szent érzetéből törhetetlen ragaszkodás fakad a trónhoz és királyhoz, őszinte bizodalom a testvérekhez, akik tunnan együtt gyászolnak velünk és biztató remény, hogy a Mindenható kegyelméből e kettős monarchia fölséges urunk, dicső királyunk atyai uralkodása alatt föl fog virulni, hogy békében áldott lesz és háborúban győzedelmes.

Amen.

¹ Móéd Kátón ugyanott.

ARANY JÁNOS.

Szeged, 1882. november 5.

Őszi csavarodott a természet feje,
Dérre vált a harmat, hull a fák levele,
Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja,
És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja.
Megpihen legszélén az égi határnak
S int az öregeknek: »benneteket várlak!»
Megrezdül a feje sok öregnek erre:
Egymás után mégis mennek a nyughelyre.¹

Őszi levélhullás szomorú szakában² inte nékie is, öregnek diszének őszi delelő napja idején mentének. Marasztók imával őt, lelkünknek lelkét. Dérre vált a harmat — sirján könny harmatja. Hull a fák levele — sirhantját takarja. Megrezdül egy ország, megváltaná vérén — megpihen ő immár földi élet szélén.

Kába zsibbadtságát a jelennek látod. Látod, e meddő kor méhe nem foganzott költői ihlettől, nagy, réstörő tettől; elmegy az öregje, el végső nyughelyre, ifjú sarj, fölvaltó, nyomába nincs járó! Hirmondani kímél egy-kettőt az ég még! Látva gyász időket, rossz csillagok jártát, szólunk az írással megértve látóját:

A vének eltűntenek a kapuból és az ifjak az ő énekelésökből. Megszűnt a mi szívünknek öröme, siralomra fordult keringésünk, Elesett a mi fejünknek koronája.³

Leesett, én édes Rokonfeleim és Atyámfiak, leesett fejünknek koronája! Szárnyaló hír már eleve bejárta országunk, vésznagyító rémlés rajzola elénkbe gyászt nem mérhetőt, veszteséget óriást. S hogy megesék, megtörtént: fölajdulva szólánk, amitől félve félttem, eljőve reám, amitől rettegve rettegék, utólére engem.⁴

¹ Arany II. 557. — ² Ugyanott 256. — ³ Jeremiás Siralmi 5, 14—15. —

⁴ Jób 3, 25.

Lassan fogyatkozott régen már, mint az őszi nap melege, éltényi ereje, szívünk reménysége: de azért, hogy lassan fogy az őszi nap ereje, a hideg éj derét a falevél nem szokja s ha megveszi, hervasztja, előli egy éjjel és sebet hagy az ágon lehulló hajtása: napja lassú fogyta, sínlő senyvedése, most hogy végső dere megvette, — elvette, apasztja-e kérdem, szertelen keservünk, hegeszti-é a sebnek sajongó fájdalmát.

S oh, e szertelen keservünk drága kincs minékünk. Értsétek meg a bűt, amely ide hozott Istennek házába, szárnya árnyékába. Egyebünk alig van nagy nemzeti bűnál, melyet azért adott Istenünk minékünk,

Hogy lenne élet-ösztön a halónak
Bénult idegre zsongító hatás,
Reménye a remény nélkül valónak:
Önérzet, öntudat, föltámadás.¹

Tanuljon meg sirni, aki meg nem tanult még, a nemzet nagy vesztésén, néma nagy keservén: ne vigyék e részünk az öregek sirba s ha sívár jelenünk, gyalogjáró, durva, ha viszongás kél köztünk vagy részt nem vevő önzés a haza sorsáért aggódni nem óhajt, ha megkövül a gazdag s a szegény elfásul, időzzünk azokkal, akik másszor voltak s mit az élet megvon, megadják a holtak!

Haló poraiból ocsúdva köröttünk lebegnek óráján ők a megemlékezésnek, שומע ה' קולו במועד החלום² mert meghallja a sírban nyúgónak lelke, álomban-e avagy imette-e kérddhedd, meghallja, amit róla az élők ítélnék. Álomra föleszmél s ködszerűn sillámlik éjébe világa földi mécs lángjának, amelyet néki gyújtunk bánatos sóhajjal gyászoló emlékül. Akiket választottakul küld Isten, ha jeles teremtéseit mennybe hívja vissza ברוך הוא חנן בן־חיים³ ő maga kívánja dicsőíttetésök, mert חסיד חיהו של צדיקים לפני הקב"ה בעוה"ו ולעוה"ב⁴ drága Ő előtte életök és hírók itt is és amott is, innen is és túl is.

Kinek volna joga Isten trónusához közeledni, ha nem a gyászoló nemzetnek! Mi szent, ha nem egy nemzetnek fájdalma? Mi az, ami vetélkedő a hév imával, ha nem a néma könnynek hallatos szava, a honfibú könnye, ez áldozat, jövőt, még meg

¹ Arany I. 372. — ² Jerusalmi Abóda zara III. 42 c. — ³ Beráchóth 19 a.

— ⁴ Berésith r. 58, 1.

nem bűnhődött jövőt megváltó áldozat, — könny, mely a szent zsol-tár szerint,¹ tömlőbe száll ott fenn szószólójául földi gyarlóságnak?

S akinek könnye van, szent fájdalomban ontható, az ontsa itt velünk, akik az írással szólunk: Ezekért sírok; szememből víz folyik alá, mert messze távozott tőlem a vigasztaló, aki el-andalítaná lelkemet.²

Kétszer újult a hét csak, mióta beteljesedék dél idején raj-tunk: A napon, azt mondja az Úr Isten, lenyúgatom a napot délben és besötétítem a földet fényes nappal. És siralomra fordítom a ti ünnepnapotokat és minden éneklésteket keserűségre és juttatom Izraelt oly keserűségre, minő szokott lenni az egyetlen szülöttön, a vége pedig, mint a keserűség napja.³

Gyászoljuk Arany Jánost, mint aki egyetlen szülöttét gyá-szolja: megdöbbenünk, ha körültekintünk. אחר סכני חבורה שמת תראנו כל אחד ואחד * Ha egy, aki egyetlen volt közöttetek, elköltözik, mind-nyájan keseregjete a jövőnek aggalmas félelmében, így szól hozzánk eleink bölcsesége s ő maga mondá:

Halnak, halnak,
Egyre halnak,
Színe, lángja a magyarnak . . .
S aki még él,
Minden névnél
Összerezzen, búsan, árván:
Mint a néma
Lomblevél, ha
Egy-egy társa hull le sárgán.⁵

Két gyermeke volt a nagy magyar Alföldnek, két gyöngye, gyémántja a magyar költészetnek. Jobban a miénk volt, mint a többieké: jobban ha nem fájlalnók a többieknél vesztét, bizony visszas, fonák, hálátlan nép lennénk.

Mi, kikért teremnek a búzakeresztek, kövér fű, puha pázsit-szőnyeg, virágos pompája iratos mezőnek, az Alföld magyar népe — halomtalan síkunk rónája im bennök két nagy egetérő hegy-óriást nemzett, magas két bércormot szüle öröklétre, magasból néznek le Kárpát tetejére.

*

*

*

¹ Zsoltárok 56, 9. — ² Jeremiás Siralmi 1, 16. — ³ Ámosz 8, 9. 10. —

⁴ Sabbath 106 a. — ⁵ Arany I. 339.

És elfogyatkozván, meghala Ábrahám jó vénséggel, elaggottan s beelégülten és az ő népéhez takartaték. Eltemeték azért őt Izsák és Izmael, az ő fiai a Makpela temető helyen.¹

Eljöttek, így szövi tovább a hagyomány az írás e tegnap hallottuk ígéit, eljöttek távolról a törzsek s előkelők, a nép fejei, szólván: Jaj a kornak, amelynek vezére esett el, jaj a hajónak, amelynek kormányosa veszett el! Halála után: כִּי בָקָם שְׂמֹחֵם אַחֲרֵי מוֹת חור העולם לאחורוי visszaesés, hiány, hanyatlás volt a földön s Isten maga leszállott s jelenésben megáldá a gyászoló fiút gyászvígasztaló áldásával.²

De a legfontosabb esemény, amely halálát követte, az írásban kiemelt ím ez vala: És eltemeték őt Izsák és Izmael, az ő fiai. Akik messze laktak, távol valának egymástól; akik között testvéri érzés nyomait nem látjuk: az apa koporsója fölött egy család fiainak érzik magukat, a sírbarlang nyíltával a fájdalom békítő angyala leng fölöttük. S mi is, k. Atyámfiai, hazánkban, szennyes vádaskodás, pártviszály s mellette szenvedélytelen, rútalmas részvétlenség e napjain, nem-e csak akkor fogunk kezét, nem-e csak akkor érezzük, hogy testvérek vagyunk, midőn egy-egy nagyunk koporsójánál állunk s hazafias érzésünk leghangosabban nem-é az örök csend országában, bús ravatal mellett, holtaknak szobrainál nyilvánul-é? Közös örömünket érezni se tudjuk, csak közös bánatnak ébredünk szavára, mint enyésző nép, aki méla kedvvel múltján borong. Másképp szerették ők a hazát, másképp szólának ők:

Zengettük a jövő reményét,
Elsírtuk a múlt panaszát,
Dicsőség fényével öveztük
Körül a nemzetet, hazát:
Minden dalunk friss zöld levél
Gyanánt vegyült koszorújába!

Üdv nekünk, hála a Gondviselésnek, hogy költésünk, egész irodalmunk lelke, éltetője a hazának szeretete volt; hogy nemzeti eseménykép tudjuk érezni a költők szavának csendülését:

¹ Mózes I. 25, 8. 9. — ² Talmud és Midras több helyütt. Beer, Leben Abr. 84.

Virág a költészet... egy nép irodalma:
De ha nem virágzik, nem is terem a fa.

Üdv nekünk, hogy nagy költőink nem vágyva világgá, Arany-
nyal szólottak:

Szívem azt súgja minduntalan,
Hogy a költőnek egy — csak egy hazája van.

Hogy véle szóltak:

Szülő anyám, te szép Magyarország,
Hogy ne lennék holtig igaz hozzád!

Hazaszeretetet lángolóbb költészete a mienknél nincsen sehol.
Minden költőnk lantján a haza szólal meg s

A dal, mit így teremt ujja,
Egy nemzeti hallelujah,
Visszhangja messzi ég alá kihat
És fölverendi a késő századokat.

S hogy reánk borult az a kor, ahol a zsoldár szavaival Bábel
vizein ülénk és síránk is, hogy Sionra gondolánk: fűzeire föl-
akasztók hárfáinkat, elnémult a nemzet, iszonyú csend hallgata
szerte... akkor ő üterét tapintá a körötte lomhán tespedő időnek
s gúnynyal és tréfának örve alatt kelté, aminek kialakása halálunk
leendett, kelté a hazafias önérzet csüggedetlenségét, amelyet ama
másik nagyunk bölcs, biztató szóval éleszte, táplála.

Első, ami Arany életéből mint irányeszme felénk világol:

Légy hű s bízzál jövődbe nemzetem!

Ő hű volt s bízott!

Hazafi volt, de ember is, akit megedze ama csodatevő láng,
amelynek kohójában acéllá vált a jellem, aranynyá a gondolat;
magasztos jellem, akit még e nyelves korban sem mert szemre
venni ölyvként sanda gyanú. Mesés szerénysége a régiek mondá-
sára emlékeztet, hogy Isten Mózesről nagyobb, följegyzésre
méltót nem talált, mint azt, hogy ő minden embereknek legsze-
rényebbje vala. Úgy járt-kelt soraink között — nem én mondom,

aki őt egy futó pillanatnál tovább élvéje nem láttam, az mondá, aki vele egy emberöltőn át együtt élt, úgy járt-kelt soraink között, mintha közöttünk ő volna a legkisebb s nem akart tudni arról, amit mi mindnyájan éreznék: hogy ő a legnagyobb.¹

Mint a Kárpát tengerszeme, úgy rejtőzék; oly kristálytisztá fenéig; oly magasan álló az alantiak párázata fölött; oly ragyogó tükre és simájában az égnek fényes világa.

Egyező volt, egy volt költészete s önnön élete: költői alkotás volt élete, amint életvarázsló költészetének alkotása.

Életének történetét ösméritek. Fájdalmas, fáradalmas, bánatos s terhes munkával járó volt ez az élet. Több három évtizedénél, hogy panaszolva zengé:

. . . Nem évek száma hozza
— Nem mindig — a vén kort elé:
Kevés esztendők súlya szintűgy
Legörnyeszt a mély sír felé.
És nekem e földön teherből,
Bánatból rész jutott elég:
Azzal fölérő boldogságot
Hiába is reménylenék!

Hiába is reménylél! A gyermeked, gyöngéd szeretet, amely szívének éltetője volt, mely a szülékért megtanítá őt korán dolgozni, amely egész életét a családiság zamatjával telíté s tiszta boldogságnak leve kútforrása, e szeretet, amelyre nyugalmas otthont építe

Hol vidító láng lobogjon
Tűzhelyen — a hajlék nyájas keblén
Meleget és sügárt eregetvén . . .

ugyanazon szeretettel teljes csüggése övéin s otthonán, amely a családi kör időző, művészileg aprózó rajzolásában nyilvánula, ugyan e szeretet fokozta életének, apai szívének legmélyebb fájdalmát, a költő szívének nem hegedő sebét, amelynek nyomában gyöngy fakad!

Oh, az asszonyszülte ember rövid napú s telve van háborúgással!²

Nemesen túrt, megadással szóla:

¹ Szász Károly. — ² Jób 14, 1.

Gyermek szívvel öntudatlan
Nyugszom meg e gondolatban :
Hogy övét el nem hagyja,
Ki mindnyájunk édes atyja.

Teljes ember volt s a hit világa is szüléknek ápoló kezén
korán fakadt keblének rejtékén. Szülék jámbor kedélye, egyszerű
példája beléoltá a zsenge gyermekbe a vallásos megilletődést, hogy

Balzsamúl a hit malasztja légyen
Az elrejtett néma könnyeken.

És ő is apai becéző ígével tanítja gyermekét:

Kis kacsoíd összetéve szépen
Imádkozzál, édes gyermekem . . .

Oh, mert szegénynek drága kincs a hit!

A nemzeti hagyományon, a teremtés tüneményein kül semmi
sem gyökerezék oly mélyen képzeletében, mint a szentírás képei,
ígéi, malasztos tartalmukkal, magasztos fenségökben. Költői szár-
nyalásában imádkozva borúl le, mert az Istent sejtí.

E mélység fölött az értelem mér-ónja
Mint könnyű pehelyszál fönnakad, fölleben :
De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvesz csodás sejtelemben,
Nem ismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömmek elragadja kéje,
A leviathánnak hallja hánykódását . . .
Az Úr lelke terült el a viznek föléje!

Nem hit élt kebelében csupán: a tudás terén is otthonos
vala s ha a hazafiút és embert bámulók, a tudóst sem szabad
feledésnek adnunk. Készülődéssel lett ő nagygyá, készülődéssel,
minőt ez az ifjú nemzedék nem sejt, nem utánoz. Sokat túrt, tett
ifjonta ő, izzadt s verejtékes munkával szerze mély tudományt
könyvből s életből, eszmeváltó érintkezésből korának nagyjával,
idegen népek nyelveiből s költőiből, akiket átplántált közénk.
Virrasztott méceselő szorgalommal s bűvárkodó mélységgel táp-
lálta költői kedélyét, e méléző, tépelődő, csendes, de fönséges
kedélyt.

A nemzeti hagyomány buzgó forrásához járt el tanulni, ellesé titkát, szövé ezüstszálaít e féltő kincsünknek. Amit meg nem halla más halandó füle: tündérek lejtő léptét, sellők susogó beszédét, szálló ének hangját, illó szóvirágát; amit meg nem érte más, avult kor regéjét, ősz hír dadogását, kósza foszladását; amit más nem látott, a hajdannak tűnő, lebegő árnyékát, avatag emlékek ködös hagyományát, éjek éjjelének el-betakart arcát: azt ő látja, hallja, érti és foglalja alakba, tömörbe, élőnél élőbbe, élő költészetnek eleven képébe. Hol hiba van, pótol, hol feledés — sajdít, — teremti a múltat, a múlt hitét, amelyen a jövő is épül.

Népünk hagyománya így született újjá örök ifjúságra benne és művében és nemzeti létünk benne finomula éltető eszmévé.

Tanult ő ott is, hol mások okulást nem kerestek: mert az a böles, aki mindenkitől tanul.¹ Nyelvünk rejtőző kincseit, sejtetlen gyöngyeit búbajos zengésének ő hozta föl a parlagnak porából s aranynyá vált, mit ajkára vett, a szó.

Mint uralkodó önarca bélyegét nyomja az érere, hogy forgalomba adja kelendő pénznemül: úgy veri a költő a nyelv csengő ércét, alkotja éremmé, kelendő formává s a gondolat, ha szólni vágyik, költő szaván repül tova. Midőn sirjánál állunk, könnyű a régi intelem szerint cselekednünk אין אוסרים בפני הוות אלף דבריו a halott előtt csak a halottnak szavát szabad ajkadra vened!²

A szellem országának fejedelme volt: a verte érem forog közöttünk s volt-e szív, mely halálhírének hallatára nem az ő szavára zendült volna:

Egy szó nyilallott a hazán keresztül —
Egy röpke szóban annyi fájdalom!

Ami hamvas por volt és szennyező réteg régi hagyományon, az eltűnt illető lehelletétől: nincs költészetén semmi csorba, semmi szeplő! — Ne élődi borostyánt adjatok neki, ne veszteglő cseréget, ne hideg babért: myrtus-koszorút, hajadon szüzesség myrtus-koszorúját! Midőn, így szól az ősi hagyomány, végső

¹ Ábóth 4, 1. — ² Beráchóth 3 b.

álomra hunyá szemét a régi kornak egy jámbor tanítója és egybegyűlt a nép a ravatal körül, lángzó látomás szállott alá az égből s fölébe borulva a bús koporsónak, leköté figyelmét az ámuló népnek. És im a lángzó látomás eloszlék, majd myrtusággá tömörülve s reáhajtá virágát a koporsófüdélre.¹

E myrtuság illeti Arany koporsóját, énekét, művészetét, amely megvetve korunk szennyfestő ecsetét, fönn lebegett az igaz szép magasán, be nem szennyeződék földi ingernek salakos festékével.

Magasan járt ő fölöttünk, nem ösmerte gyűlölségünket, viszongásainkat, szerteszéjjel húzó visszavonásunkat. Fajt, valást kiméle, soha le nem szállott mindennapi küzdés nem-tiszta térére. Fölismeré, ami költői ihlettségre vallott minden nép irodalmában, föl a régi midras képeiben is, amaz alaktalan gyöngyeiben gazdag képzeletnek, gyöngéd érzelemnek, fürkésző tudásnak, amelyeket régi bölcsseink hagyának reánk. Fölismeré s fölélésté az utolsó főpap emlékét, aki a templom pusztulását látva, fölhág a szent falakra s visszanyújtja ég felé a szentély kulcsait.

Amint imádva, kézemelten a templom őre térdepel:
Egy légi kéz könnyű sugára ereszkedik le és az árva
Kulcsot magához vonja fel.
Kik távol azt ragyogni látták, lesújtó villámnak hívék.
Hajnal pirult kelet vidékin s a templom márványomladékin
A főpap holtan fekvék.

Félve szólamul meg, halkkal benn szívünkben amaz aggó kérdés kételkedve — borongón: Kit ma gyászunk illet, nem volt-e utolsó, utolsó főpapja a magyar költészetnek? . . .

Híven áldozék a főpap, híven munkálkodék: munkáját bevégezé. Utolsó nagy éneke berekesztő sorában nyugodtan mondható:

Csak ez egy munkámmal igazán tartoztam.

Nem hánytá őt már hab a jövőnek tervén. Teljesült, amit az élettől várhata, amiről ifjonta énekelt:

¹ Berésith r. 59, 4

Ah, látni véltük sirjainkon
 A visszafénylő hirt, nevet.
 Hazát és népet álmodánk, mely
 Örökre él s megemleget.
 Hittük: ha illet a babér,
 Lesz, aki oszszon

Lett, aki osztá!

Mert . . . de halljuk az írást: És elfogyatkozván, meghala
 Ábrahám jó vénséggel, elaggottan s beelégülten és az ő népéhez
 takartaték.

Beelégülten: mit jelent ez? Régi bölcseink szerint azt, hogy
 midőn a halál, a megdicsőülés órája közelg, Isten a jámborok
 elől a jövő fátylát meglebbenti, hogy jövő jutalmuk megpillant-
 sák s beelégelten búcsúzzanak a föld körétől.¹

S midőn az ő utolsó napjai közelgének, a nemzet szobrot
 emelt ama másik dicsőnek, akit ő oly melegen gyászolt, oly soká
 siratott, akihez szóla:

. Korod büszkesége,
 Lángszellem! ki jövel s eltűnél . . . de hova?
 Mint üstökös, melyet élők nemzedéke
 Egyszer lát s azontúl nem lát többé soha! . . .

akihez késő korában fordult sóhajos szóval:

Álmainkat gyakran látogatód most is,
 Rég sír fedez, oh de nem nyughatol ott is

Nyughatik már ő is és Arany megérte, ha szemmel nem
 látta is, hogy van, aki oszsza a babért. Látta benne földi önnön
 jutalmát is élte végidején s látja a magasból gyászunk, keser-
 gésünk!

* * *

Elvégező.

Este van, este lőn: az élet estéje.

Letette a lantot. Nyúgoszik. Tőle ne várjon senki dalt . . .
 Lelkét visszahívá a mindenség Atyja, hol örökös tavasznak remény-
 színe zöldel.

¹ Jerusalmi Abóda zara III. 42 c. Berésith r. 62, 2.

Pihenni szállt. Édes legyen hamvahodó szívének nyugalma,
zengjen fölötte szózatok madárdal, fogadja be örök üdvösségnek
fénye, éljen közöttünk áldottan emléke, mert csak addig van nép,
magyar nép e tájon, míg Arany neve él s dala el nem hang-
zott, míg

Feledség-nyomta földből
Kisarjad a szív, az elporladott,
Mint rom felett a repkény ha kizöldül
És kegyelet sír rája harmatot.

Amen.

BOLGÁR MIHÁLY.

Szeged, 1881. november 20.

Tíz éve múlt, mélyen tisztelt Gyülekezet, hogy e teremben¹ mint gimnáziumunk tanítványai összegyűlénk emlékünnepet ülni. Eötvös meghalt s igazgatónk, aki akkor élénk részt vett a városunk történetét tárgyaló pályamű² bírálásában, szülői házában, hol az értekezletek nagy buzgalommal folytak, este megjelent és megrendülve a mindnyájunkat ért veszteség nagyságától, tudtul adá, hogy Eötvös emlékére gyászünnepelet fog tartani: tanulók meg, hogy a haza veszteségét személyes, mélyen érzett fájdalomnak kell kísérnie. Pályázni kell a beszéd megtartásáért, mondá s így történt, hogy akkor itt állottam, az ő kezdeményezéséből először szólni nyilvánosan. Összegyűlénk s mintha most is itt állana ez asztal közelében igazgatónk, jóságos szemeit a szólóra függesztve, arcán a meghatottság kifejezésével. E meghatottság behatása alatt szót emelt az ünnepély bezárójául s mi mély megindulással hallók beszédes ajkairól a fájdalom s a büszkeség szavát: a fájdalomét a veszteség fölött, a büszkeség szavát, hogy mienk volt a kincs, mely elveszett.

És ismét itt állok e teremben, emlékünnepet ülünk ismét, de az ő kedves alakja nincs közöttünk: elkomorulva keressük őt — elborult kedélylyel kezdek szólni fájdalmasan s büszkén: fájdalmasan, hogy tanítónkat vesztek s büszkén, hogy akit veszünk, tanítónk vala.

Mit az emlékezet ápol, az rom. S a romban nem az marad fenn mindig, ami leghatalmasabb, a figyelmet leginkább lekötő, torony s erkély, várórom s büszke falazat: egyes, magános, véletlen halmaza marad a régi egésznek, régi fénynek. S a férfiú emlékezete nem-e hasonló? Egyes vonás, fölbukkanó a múltnak

¹ A város székhelyének ülésterme. — ² Varga Ferenc, Szeged város története.

tengeréből, talán nem lényeges, ötlik szemünkbe csak s egyes vonások, szakadozott tagokból épül föl újra a kegyelet sejdítésében a múltnak letűnt dicsősége.

S hogy így ne egy vonást, ne pusztán egyéni visszapillantás szülte kedves, de véletlen, egész képet nem nyújtó emléket őrizzünk, hanem összefoglaló keretben lássuk bennünket mint tanítványokat illető képét eme zaj nélkül, de nem áldástalanul, hivalkodás nélkül, de nem nyomtalan lefolyt s oly korán bezáródott életpályának, hogy a bús feledékenység méhéből kiemelve a személyt s pályája képét, e kép legyen az, amelyet ifjúkorunk kedves emlékeként, hálás tanítványok kegyeletével megőrizünk.

* * *

Bolgár Mihály 1835 szeptember 25-én született Kőkenyesen. Atyja Bolgár Károly gondos nevelésben részesíté s Budapestre adá a szorgalmas fiút 1853 szeptember 18-án. Atyjának és övéinek ellenzése dacára hajlamát követve beöltözött a kegyes tanítórendbe Vácon. A gymnasiumot 1855—1856-ban Szegeden bevégezve, a tanári pályán működött. E működése két ízben vezeté őt városunkba: 1867-ben mint a történelem s magyar irodalom tanárát, 1870—71-ben mint a gymnasium igazgatóját és a történelem tanárát. Ezzel nyilvános tanári működése be volt fejezve. 1871 decemberében Andrássy Gyula gróf fiainak lett nevelője, 1878—79-ben itt teendőit befejezé. Egészsége ekkor már megvala rongálva, légváltozást ajánlottak neki s ilyent keresni indult, előbb azonban anyját s rokonait kívánta meglátogatni. Kőkenyesre rándult, hol 1879 július 16-odikán meghalt.

Rövid élet rövid hiányos ismertetése ez, amely ez életnek gazdag tartalmát alig sejteti. Mint a helység tervrajza nem nyújtja képét a pezsdülő életnek, amely ezerszeres bonyolulás közben a vonaljelzett házak s tereken nyüzsög, úgy nem nyújtják a külső események, amelyek oly soknak életében majdnem egyenlőn forognak le, képét, eleven, színgazdag képét annak, ami ezt az életet kitölté, értékessé, áldáshozóvá tevé.

Négy tanév volt, amelyet Bolgár Mihály körünkben töltött s ezek közül csak kettőt mint tanító. Nincs közöttünk, aki tanítványa lett volna mindkét évben s így alig egy rövid év emlékezete ez, amely bennünket egybegyűjtött, hogy az ő emlékének

áldozunk a kegyelet adójával, hogy szívünk sugalmát követve, azok közé sorakozzunk, akik osztozva e szerény életpályának áldásaiban, bizonyosságot kívánnak tenni arról, hogy aki a köznek szentelte életét, annak emléke áldott marad.

Engedjenek immár beszámolnunk arról, mi az, ami őt oly kedvessé tevő nekünk, mi az, amiért őt tisztelők életében s mi az, ami ösztönöz, hogy sirhantján s kegyeletünk külső jelén kívánjuk elmondani az utókornak, hogy nem egy család halottja porlik ott, hanem a tudomány s nevelésnek avatott bajnoka, az ifjúságnak hű gondozója s a hazának egy tevékeny hű fia.

* * *

Sokoldalú, általános műveltség párosult Bolgár Mihályban sokoldalú tudományos készültséggel, amely azonban nem vala akadály a annak, hogy kedvelt tudományában, a történelemben mély belátású, széles látkörű és tág ösmeretű, szakavatott tudóssá ne váljék.

Az elméleti tudománynak ápolói a nemzet életében zajos szerepet nem játszanak: s ha már letűnt is rég az az idő, midőn a tudományok ilyes ápolóit idegennemű elemnek tarták közöttünk, nem mondhatjuk azt sem, hogy elméleti tudományok felé közöttünk nagy előszeretettel fordul az ifjúság. Igaz, ma már elősmerjük Széchenyivel, hogy a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma, de vajmi kevesen vannak, akik a közpálya babért ígérő s a különböző gyakorlati hivatás anyagi sikerrel biztató csábításának ellenállva, ez igazi hatalom szerény harcosaivá kívánnának szegődni, akik nagy szellemi tőkét óhajtanak szerezni s utána csekély kamattal akarják beérni akkor, midőn a közélet terén csekély szellemi tőkék után kecsegtető uzsorakamatot látnak jutalékul esni. Minden erőt magához vonz a gyakorlati és közélet csábos varázsa s csak ahol e varázsnak ellen tudják szegezni magukat a kedélyek, ott éled egyéb elméleti tudománynyal együtt a történettudomány is.

Mert majdnem szószerint alkalmazható reánk, amit a történetírásról szólva Cicero saját népéről mond:

Legkevésebbé sem csodálatos, ha e dolog — a történetírás — nyelvünkön nincs még kellőkép fölvilágosítva. Mert közöttünk szónoklattal nem foglalkozik senki, hacsak azért nem, hogy a

forumon kitűnjék. Míg a görögöknél a legékesebben szóló férfiak távol állva a forum tárgyalásaitól, egyéb dicséretes foglalkozás mellett különösen történetírára adták magokat.¹

A gyakorlati élet a legjelesebb erőket igénybe veszi, többé-kevésbbé leköti s alig marad idő arra, hogy a nemes törekvésű közpályára megfelelő komolysággal készüljünk. Fájdalmasan tapasztaljuk itt, amit saját koráról a római államférfi mond: hogy tudományos készültséget nehéz szerezni nekünk, qui, ante quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro,² kik mielőtt tanulni kezdenénk, elborítottunk a hivatalkeresés és a forum által.

A közélet izgalmas harcaitól fáradtan fordultak azok, akik leghirnevesebbjeink lettek a történetírás mezején, a múlt felé s törekvésöket szabatosan fejezi ki Szalay nagy munkájának bevezető soraiban:

Könyvet akartam adni azon ifjú nemzedék kezébe, amely most készül az atyai ház küszöbén át a nyilvános élet pályájára lépni s amely lelkesedést biztossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövődjéhez a nemzet múltjának böles számbavételével párosítson, ha a benne vetett reményeknek, ha az ország szükségeinek meg akar felelni.

Ez Bolgár Mihály életföladásának, működésének jeligéje, avval a különbséggel, hogy ő, bár figyelemreméltó írói tevékenységet fejtett ki, ritkán nyúlt tollhoz. Nem holt betűvel, az élőszó közvetlen hatásával kívánt a tudománynak szolgálni.

A tudománynak szentelte életét, fényes tehetségét. Nem tölté őt el a hírkapkodó dicséret szomja. Nem vágyott sem a közélet szolgálatába, sem egyéb gyakorlati térre, mint arra, ahol a haza ifjúságát nevelheté.

És minél ritkábbak nálunk azok, akik életüket a tudománynak szentelik, akik lemondva a világ örömei s eredményeiről, éltük árán válnak a közszellem munkásaivá: annál nagyobb tisztelettel kell emlékek iránt viseltetnünk. Ifjúi lelkesedés elhatározása és férfiúi cselekvés kitarása az, amit e pálya megkíván s mindkettő ritka korunkban.

Negyven év előtt mondá Deák Ferenc az ifjúságnak az ő nyugodt, kimért modorában:

¹ De or. II. 13, 13. — ² Cicero de orat. I. 21.

Eljött, igenis, az átalakulás időkor, még pedig eljött ezen időkornak legfontosabb szaka, melyben nem csupán lelkesedésre, de még sokkal inkább hideg, komoly megfontolásra, fáradhatatlan munkásságra van szükség, mert hazánk legsúlyosabb idejét éli . . .

A megfontolás és cselekvés nehezebb, mint az áldozni kész lelkesedés, amely az ifjú kornak kitünő sajátága, mely lelkesedést némelyek időjárástával tán szégyenleni is fognak, ámbár igaz marad, hogy aki férfikorában ifjúsága lelkesedését szégyenleni képes, az a hazát sohasem szereté. Ha nemzetünknek hibája eddigelé az vala, hogy lelkesedésben bővelkedett, de a cselekvés órájában nélkülözte a hideg megfontolást, nélkülözte a csügghetetlen fáradozást, mely nélkül pedig sikert érni nem lehet, itt az idő e fogyatkozásból kitisztulni.¹

Ha fogyatkozás volt az, hogy lelkesedni tudtunk, úgy e fogyatkozásból, fájdalom, kitisztulánk, kigyógyulánk; de kérдем, lépett-e helyébe megfontolás és cselekvés? Léptek-e ezek helyébe a tudomány terén?

A lelkesedés elmúlt, lépett-e helyébe csügghetetlen fáradozás? S e kettő: ifjú lelkesedés és férfiúi higgadt cselekvés a tudomány terén, — mert a tudós minden gondolata cselekvés, tett, melylyel műveltségünk közkinsét gyarapítja — e kettő párosult Bolgár Mihályban; s ő nemcsak hogy ifjúságát, lelkesedését férfikorában nem szégyenlé, hanem tiszta, önzetlen kedélyében a férfiúi munkásság mellett megőrizé s másokban fölkelteni ezért tudá.

Tudományos munkássága a férfiúi években kiváltkép a történelem s a vele rokon vagy inkább a tőle elválaszthatatlan tudományok terén talált kedvenc kört.

A történelemben fölismeré az élet tanítóját. S ez nem szóbeszéd volt nála csak. Legszorosabb értelme szerint a szónak igaz ez: a történelmi fejlődés és a róla tanúságot tevő tudomány szülő s nevelő anyja a jövő kornak. A letűnt nemzedék tapasztalása, cselekedetei, intézményei és sorsa a jövő nemzedék tanítójává lesznek.

Ami az egyesnek múltja, visszaemlékezései, az az emberiségnek a történelem tudománya. Ez az emberiség tapasztalása, emlékező tehetsége: s e tehetség szervei a bűvárok, ők tartják

¹ Deák Ferenc Beszédei I. 469.

ébre az emlékezést. Mert nélkülök a nép könnyen, nélkülök mindent feled. A történet búvárkodása nélkül mi emléke maradna a régieknek? Mi több, mint ami a köznépben él: homályos emléke régi fénynek, egy-két nagy név, jelszónak is-kevés, tanítást a jelennek nem adó. Míg a bűvár leszáll a múltnak rejtekébe

És megnyílnak előtte az elmúlt századok évi,
S ami jövendőt a végzetek árnya takar.¹

Amit a népek életének jelenében szenvedély és pártállás, a történők tömeges volta s fejlődő állapota, amely itélnünk alig enged, meghíúsít, tiszta képét nyernünk a történőknek, rugóiknak s céljaiknak, irányuknak s eredményeiknek, azt a letűnt idők befejezett koraiban fölleli a vizsgáló elme, midőn igazságot kutatva kiaknázza a múltat, az emberi törekvés, tévedés és kijózanodás, haladás és céltérés e tárházát. Keresi az igazságot, de nem tekinti saját, előzetes vélelme és balhiedelme, ellenszenve és rokonérzése közegén, nehogy hamis, tévesztő színezetben tűnjék föl.

Így vizsgálta, így tanította ő a történelmet. Nem volt fölfogásában irányzatos, célos, szándékszülte árnyalás és fénynek önkényes osztása: nemes, szabad szellem visszatükrözése volt az, emberi, tiszta, meleg érzéssel telt, szigorú erkölcsi bírálat volt abban, távol nemzeti s felekezeti színezés befolyásától. És ha ebben saját tudományos lelkiismerete, saját nemes kedélyének sugallata vezérelé, úgy bátran mondhatjuk, hogy ezt az irányt ugyanazon szerzet türelmet lehellő légkörében nyeré, amelynek minden növendéke hazafiság, türelem s polgári erény szellemében neveltetik, mely városunkban is 160 éve (1720 óta) működik ily irányban és ily hatással s amely nemes föladatának egyik eszményi képviselőjét vesztette Bolgár Mihályban, aki ha utolsó éveit a kegyesrendű szerzet iskoláin kívül tölté is, bizonyára ott sem szűnt meg a rend szellemében működni.

Szabad, beható szellemmel vizsgálta a történelmet s ily szellemben adá elő nekünk. Nem előadá csupán, elénk tárta, varázsolta: szellemidézés volt előadása. Láttuk, éreztük, hogy letűnt korok porladozó nemzedékeinek árnya lebeg körül bennünket. Méltán elmondhatta ő:

¹ Vörösmarty.

Néztem a sötétbe, sötét éjszakába.
 Régi, elhunyt idők homályos titkába,
 S amint belenéztem, hosszasán, merevül —
 A ködök országa ím megelevenül,
 És előttem járnak a hajdani képek,
 Mint egykor oly élők, mint egykor oly épek.

— — — — —
 Felhangzik az ének, a szív ere pezsdül
 S eléterem a mult, bústól, örömetül.¹

Bústól, örömetül elétermett a múlt s képe mélyen vésődött be szívünkbe. Akkor tanulunk alig, akkor csak látnunk kelle. Midőn a bekezdő szavak után fölkelve, közelebb jött hozzánk s a kathedrán az asztal innenső sarkán kezde beszélni — előbb nyugodtan, majd izgalmasan, lelkesedve, egész alakja átszellemült s igazi, való szónoklatot hallánk tőle, amely elragadta a hallgatókat s amelyben minden meg volt, ami a szónoklatot eszmé-
 ébresztő, érzéskeltővé teszi: *accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis,*² telve változatossággal, hévvel, telve szellem és étellel, telve szenvedély, telve igazsággal.

Szólt történelmi tények s igazságokról, nagy férfiak magas törekvéseiről, nemzeti dicsőségről s nemzeti föladatokról, szólt a múlttól a jövőhöz, irányt szabva nekünk, tanítványainak. Buzdítva szólt saját múltunk s jövőnkrol: hányszor hallók talpraesett, leleményes megjegyzéseit, amidőn némely nyugoti tudós állításait felölünk bírálgatá, gúnyosan cáfolva állításukat, hogy mi nem vagyunk kultur-nép, hogy a műveletlenség örök kiskorúságára vagyunk teremtve.

A száraz tények soványságát az életet utánzó izomzattal, a tények összefüggésének, okozatos láncolatának kidomborításával elfüde s a nézőpontok gazdag váltakozása, a gondolatok ragyogó tisztasága s a beszéd mézes folyása ép úgy, mint a lélektani festés beható részletezése, a politikai célzások és analógiák sajátos és szellemes bekapcsolása a történelmi események leírásába előadásait, amelyekről állott *sententiis magis quam verbis abundantes,*³ hogy gondolatokban bővelkedőbbek valának, semmint szavakban, előttünk örökké emlékezetesekké tevők. Az, amit leírni nehéz, amit megtanulni, utánozni nem lehet, az egyéniség varázsa uralkodék rajtunk. *Ea quae in oratore maxima sunt, imita-*

¹ Arany. — ² Cicero de or. II. 17. — ³ Cicero de or. II. 22.

bilia non sunt, ingenium, inventio, vis, facilitas et quidquid arte non traditur.¹

Még hangja is és az a sajátságos s a mi tájszólásunktól elütő zamatja nyelvének, amely beszédjén felöltött; édesen hangzott ajakáról s vonzó volt és szeretetreméltó, mint egész egyénisége.

Ez az egyénisége volt az, aminek oly nagy hatása vala reánk, ami őt rövid működése közben városszerte megkedvelteté, ami közte és az ifjúság között oldhatatlan köteléket fűzött. A tisztelet a tudós és a tanár előtt nem képezett válaszfalat közötté és közöttünk: hisz ő minden törekvéseinkben buzdíta bennünket, iskolai feszességet nem ösmert.

Elöttem áll, így írja le egyik tanítványa, ma is az a kicsiny ember, harmatos piros arcával, csodálatosan égő szép szemeivel, páratlanul nyájas, lekötelező, szíves modorával s lelkében ama szent tüzrel, amely — ha őt láttam — ifjú lelkemet mindannyiszor lángra lobbantá!²

Szeretettel teljes szigora fölemelt bennünket hozzá.

Sokoldalú műveltsége s alapos belátása az iskolai oktatás egészébe megóvta saját tudományának túlbecsülésétől, míg más szakférfiaknál nem ritkán tapasztaljuk, hogy saját szakuk túltengésével a többi tanulmány megállapított viszonyát és egyensúlyát megzavarják.

Hogy tanítványai kötelességöknek megfeleljenek, azt ő föltette inkább semmint követelte s föltehetette is, mert tanítása kettős célját elérte: egyiket, mert a történelem szerves összefüggésével, tartalmával megösmarkedénk, a másikat, mert Socratessel mondhatá: hogy bevégezte munkáját, ha valakiben felköltötte intelme által azt a vágyat, hogy az erényt megösmérje és fölfogja.³

S e másodikra, a buzdulásra, lelkesülésre, harcedzett kitartásra az erény útján inaszegett korunk fiainak vajmi nagy szükségök van!!

Tíz éve múlt, mélyen t. Gyülekezett, hogy e teremben Eötvös emlékére egybegyülénk. Ifjúi tűz, talán még gyermeki hev hangzatos fogadást kívánt tenni beszédje végeztével, de Bolgár ítészi tolla módosítá s helyébe egyszerű szavakat tett imígyen:

És miben kereshetnénk vigasztalást ily veszteség után? Egyben, hogy a dicső eltűnni nem fog körünkől addig, míg

¹ Quintilianus X. 1, 12. — ² Király F. — ³ Cicero de or. I. 47.

követni fogjuk az irányt, amelyet az önzetlen honszeretet, józan szabadság és közmíveltség pályáján kijelölt. — Ime én elmondám — így folytatá — röviden egy hazafiúi erényekben gazdag és nagy szellem történetének főbb mozzanatait, amelyek elegendők arra, hogy azokból lelkesedést merítsünk azon polgári tiszta erények követésére, melyek őt tiszteltté és szeretetté tévék kedves kis hazánk minden polgára előtt.

Nem az egész haza előtt, csak kisebb körök szemeláttára folyt le az ő élete: de e kisebb körök, tanítványai és barátai tisztelték és szerették őt polgári tiszta erényei, önzetlen hazafiságaért, tudományos törekvései s fölvilágosult gondolkozásaért.

* * *

A tanító dicsősége múló: ritkán él túl egy embernyomot. Amit ő adott, az a nemzet tulajdonává lesz, oly tulajdonná, amelynek eredetét feledik, de amely gyümölcsözőn marad fenn. Amit ő tanított, azt a közszellemből vette s gyarapítva a közszellemnek adta vissza — a személy emlékét feledés pora lepi, hajdani fénye s színe elhalványul.

S ahol hálás kezek letörlik a port, hol az idők mohát a ragaszkodás napja tenyészni nem hagyja, hol a sírhantot kegyelet keze beomlani nem engedi, ott is mi későn szokott ébredni a hála s ragaszkodás! A csemete a kertészből csak zsarnokot lát, aki megnyesi, kötözgeti, nem azt, aki nyúlánk, karcsú, fölfele törő fává neveli, káros rovaroktól ójja: s midőn a csemetéből terebélyes fa lett, a hű kertész nyugszik már talán s csak sirja fölé borúlhatnak a nevelte fának lombos ágai.

Nem nyugszol feledve, drága tanítónk: im áldozunk emlékednek. Fájó szívvel tekintünk pályád körére, mely csonka maradt, melyen a Gondviselés nem engedé, hogy minden célod elérjed. Amit érettünk tevé, teljes volt s tökéletes: s amivel érette néked tartozunk, azt lerójjuk úgy, mint te óhajtád: kiki hivatásában szolgálva a hazát, — de amit te tervezél még, midőn hű szolgáját visszahívá az Úr, amit még e földön tehetni reméltél, az árván maradt s azért bánatos szemmel fordulunk sírod felé, mely áldást hozott éltednek delén fogadott be s föléje írjuk búcsúzó sóhajjal:

Bevégzetlen élet! Bevégzetlen munka!

MÓZES ÁLDÁSA.

Szeged, 1893. február 22.

זאת הזכרה אשר כרך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו - " אחד עשר שבטים כורך משה

Ez az az áldás, amelylyel megáldotta Mózes, Isten embere, Izrael fiait halála előtt: ¹ tizenegy törzset áldott meg Mózes, ² és amidőn ma a Chevra Mózeset, az ő kegyes tevékenységének mintaképét ünnepli, megemlékezik ama tizenegy jeleséről Izrael egyetemének, akiket a lefolyt évben vesztettünk el, akik áldásul voltak élőkben s áldásul maradtak halálukban is.

חמיר של בין הערבים באחר עשר A déleesti áldozathoz tizenegy áldozó pap volt a jeruzsálemi szentélyben szolgálatra kirendelve ³ és midőn délest idején egybe vezérelt idén is, mint évente, Mózes emléke bennünket, megemlékeznünk azokról, akik áldozó papjai voltak Izraelnek, róluk, akiket a lefolyt esztendőben hívott el Isten földi pályafutásuk színteréről.

Új sírdombok ékelődtek mindenütt a régiek közé, mióta utóljára együtt voltunk a hálának s emlékezetnek, a bánatnak s gyásznak ünnepén, a Chevra emléknapiján; új sírdombok ékelődtek mindenütt a régiek közé, de az alattuk nyúgovók között vannak, akik az évek haladó terhével megdicsőülnek s gyarapulnak névvel. E sírokhoz vesztésekül járunk, olvasztani róluk könnyvel a havat — a feledés havát, mely hamar élő korunkban oly hamar leszáll, megesve a sírt, befedve a hantot, elfeledtetve a sír lakóját.

* * *

¹ Mózes V. 33, 1. — ² Peszikta derabbi Kahana 197 b. Midr. Tillim 90, 3. Buber. — ³ Jóma 2, 5.

A szent földnek fővárosában helyezték nyugalomra szefárd testvéreink מרן רבנו Siónnak első rabbiját, RÁFAEL MÉIR PANIZEL-t és amit megszoktunk jeleseinknél, halálában nyilvánult az elismerés iránta, mert a szigorú, előttünk idegenszerű, avatag nézeteiben osztozóknak s a különböző községeket képviselő zsidó lakosságnak gyászoló gyülekezetében megjelentek a szultán tisztjei, a hatalmak konzuljai, az idegen egyházak képviselői bizonyságaul annak, hogy ama másfél évtizedben, amelyen át a boldogult Jeru-szálemben tisztét viselte, e tisztben közelismerést érdemelt.

A távol keletről lengyel földre szállunk bánatos emlékezés-sel Krakkó főabbijának, rabbi CHÁJIM NÁTÁN DEMBIZER-nek fris hantolású sírjához. A boldogult nagyhírű talmudtudós és termékeny író volt s nemcsak a talmud tartalmát fejtegető tanulmányokkal foglalkozott, hanem a véle összefüggő irodalomtörténeti kérdéseket is kutatta a kutatásnak oly irányával, amilyennel az ő körében és hazájában élő tudósok között ma is csak kivételesen találkozunk.

A francia fővárosban a múlt év nyarán ástak egy sírt végső nyugvóhelyül a férfikor teljében elhunyt jelesünk, ISIDORE LOEB számára. Közel negyedszázadig volt az Alliance titkára s kiváló tehetségével, ragyogó tollával, az üldözött zsidók helyzetének részletes, beható ismeretével s fáradalmas utazásaival az Alliance tevékenységének lelke, mozgató ereje volt. Mindamaz emlékiratok, melyekkel az Alliance a nagyhatalmaknál az üldözött zsidók érdekében föllépett, minő például az, amelylyel a berlini kongresszuson kieszközölte a dunai fejedelemségekben élő zsidók jogainak elismerését, Loebnek köszönhetők. Az ő lelkesült kezdeményezésének s gyakorlati irányú, bölcs tervezéseinek köszönhető a párisi nagy jóltevőnek, Hirsch bárónak tengerentúli telepítő terve is.

Az ezer ágú központi vezetés fárasztó munkája s szüntelen izgalmai között Loeb a zsidó történeti tudományt, a chronológiát és szöveg-búvárlatot nagyértékű s kiváló megbízhatóságú munkákkal tudta gyarapítani. A történeti kútfők száraz adataiból, a történet mezejének e tarkorójából eleven képeket tudott varázsolni. Mint a párisi rabbi-képzőnek történet-tanára történetünk iránt lelkesedést tudott kelteni tanítványaiban. Az Alliance-szal a tudomány szolgálatára nagybecsű könyvtárt alapíttatott és a zsidó

tudomány ápolására Párisban keletkezett társulatnak folyóiratában dolgozatai egész sorozatával gyarapította történeti ismereteinket. Méltán mondotta nekrológiájában a francia zsidók országos rabbija, hogy Loeb szolgálta a zsidóságot szóval, tollal és tettel s dicsőítette egy munkás, tudományos, odaadó élet példájával.

Az a kis kör, amely lelkes zsidó és a zsidó tudományokat szolgálja Franciaországban, az ő kora halálával még szűkebbre szorult, pedig ugyanezen körnek még egy vesztese volt a lefolyt esztendőben: 77 éves korában halt el az Oroszországból hányt-vetett ifjúkor után Párisban menedéket talált jeles író: SACHS SENIOR. Sokoldalú irodalmi kezdeményezése és tevékenysége, amelynek egyik kiváló eredménye Gabirol költeményeinek gondos kiadása volt, az által volt lehetővé téve, hogy harminchat év előtt a párisi Güzburg bankházhoz került könyvtárosnak és ott a tudományok bűvárlatára alkalmat és időt nyert. Szinte nehéz elhallgatni, hogy hasonló tisztség a mi pénzaristokrátiánknál nincsen: nálunk beérik könyvelőkkel — könyvtárosokra nincs szükség.

A tanügy három különböző fokán működött három férfiúról kell megemlékeznünk, köztük feledhetetlen tanáromról, CASSEL DÁVID-ról. Ötvenhárom évig állott mint író a nyelvtudomány, a biblia-magyarázat s különösen a történelem szolgálatában, kiadta a gaónok sok responsumát, régi történészek, bölcselkedők s ítészek munkáit. Összefoglalta az egész zsidó történelmet világos áttekintésű kézikönyvben és az ifjúság használatára szánt vezérfonalban, amelyből hazánkban is tanulja az ifjúság népünk történetét, hogy ne legyen számára a zsidóságnak múltja a bús feledékenység koszorútlan alakja, hanem elevenedjék meg előtte a letűnt századok sora, buzgó lelkesedést, ragaszkodást és tűrni tudást keltve az ifjúkor fogékony kebelében.

A Chevrát irodalmi tevékenységének egyik részlete közelebbről is érdekli, mert ebben a Chevrának egyik főadatáról, a betegápolásról szól. Egy hírneves német tudóssal, Virchow-val szemben bizonyítja, mily gondos szeretettel vették körül a zsidók elhagyott betegeiket.

A zsidó tudományoknak berlini főiskoláján két évtizeden át működött mint tanár. Előadása lassú, kimért, kissé rideg, de mindig tárgyilagos, biztos, higgadt s a dolog mélyére ható volt.

A tanítás középfokán, a középiskolai hitoktatás terén működött az osztrák zsidók hivatott történetírója: WOLF GERSON, a bécsi hitközség nagy lendületet vett hitoktatási intézményeinek tulajdonképeni megalapítója és évtizedeken keresztül legodaadóbb tanítója.

A tanügy alapvető fokának, a népiskolának szentelte eredményes tevékenységét SZÁNTÓ ELEÁZÁR, aki mint ifjú, buzgó tanító a mi népiskolánknál is működött, majd fővárosi hitfeleink iskolájánál talált szélesebb munkakört. A fővárosban lett a tanítói közügyek egyik vezérférfiává, akinek vezetése alatt a hazai zsidó tanítók sopánkodás és gyáva panasz helyett a társulás és önsegély útján haladtak. Nagy erőt fejthet ki a tanítói kar, ha csoportosul, tömörül és ez úton vált tiszteletreméltó és befolyásos tényezővé a Szántó vezette országos zsidó tanító-egylet, amelynek tagjai csak a közel múltban szolgáltattak fényes elégtételt most meggyászolt, de némelyek által akkor megtámadott vezérüknek.

A zsidó nyelvtudomány is érzékeny veszteséget szenvedett a lefolyt évben egy feltűnést kerülő, hangyaszorgalmú tudós és gyűjtő halálával. LEVY JAKAB, boroszlói rabbi húnyt el.

Kétszázötven éve annak, hogy Helvétiaiban a két Buxtorfnak, apának és fiúnak szótára megjelent 2680 hasábon, mint 30 évi fáradalmas munkának érett gyümölcse. A munkával harmadfél századig senki sem mert versenyezni, míg végre Levy vállalkozott a gyűjtés és földolgozás lélekölő munkájára és hosszú évtizedek méceselő szorgalmának érett gyümölcseül a targumhoz és az egész talmudi irodalomhoz 7222 negyedrért hasábon megbecsülhetetlen, valósággal alapvető munkát írt, amely Németország első könyvkereskedő-cégének kiadásában és az első német orientalistának, a boldogult Fleischernek értékes jegyzeteivel 1867-től 1889-ig látott napvilágot. Levy nem a mai lármás, dobraverő kornak volt gyermeke s esendes türelemmel, bámulatos szorgalommal és a tudóshoz illő nyugalommal fejezte be művét, amelynek alapján az ő nyomába lépők nagy zajjal és önhittséggel bocsátották közre vele versenyző, de az ő szorgalmának gyümölcseén táplálkozó munkáikat. Igazolták újból, hogy a száraz fa csendesen égve melenget, de zsizsége, sisteregve ég a nyirkos rőzse, szólván: הן הן הן הן fák vagyunk mi is!¹

¹ Koheleth rabba 7, 6.

Prága rabbiját, KAEMPF SAUL IZSÁK-OT is a múlt év folyamán sirattuk el. Csodagyermek volt mint alig serdülő ifjú a talmuddal foglalkozók között s mint ilyen a hírneves rabbi Akiba Egernek tanítványa lett. Ennek életrajzával 1838-ban tette első irodalmi kísérletét. 1845-ben Zunznak és Sachsnak utódja lön a prágai hitszónoki állásban s nagy értékű irodalmi tevékenységét, különösen a héber költők fordítása terén kiváló munkásságát Prágában fejtette ki, ahol az egyetemen a keleti nyelv tanára is lett.

Sachsnak, a méltán hírneves hitszónoknak, Kaempff méltó utódja volt. Akik hallották, szónoklatát általhatónak, foganatosnak, meggyőzőnek mondják. Nem csillogó külszínnel, a szavak zenéjével, a nyelvezet csengésével kívánt hatni. Nála a szülemelő gondolat, soha fönn nem akadva a kifejezés nehézségeiben, önkényt ömlött formába, mert nem a játszi szóbőség tárházából, hanem gondolatkinsének teljéből merítette. Nem a szónoklatra készült, hanem a gondolatok kapcsolódására, menetére, tagolására. Azok közül való volt, akik nem tartják a prédikációt hasonértelműnek az unalommal s nem azok közül való, akik meglegszenek, ha szónoklatuk nyugalmas szenderedést okozott. Úgy prédikált, hogy el lehetett utána mondani, amit előadott, hogy röviden, tömören össze lehetett foglalni, amit elmondott velős ötletességgel, szellemes fordulatokkal, néha derűlséget keltő finom humorral. Talán vétett a mások között termett műszabályok ellen, de ha vétett, tudatosan vétett. Vajon miért kelljen kevesebb fordulatosság, kevesebb szellem, kevesebb tűzijátéka az élének, ahol a vallás igazságainak kell hívőket szerezni, mint ahol az ellenkező tanokat hirdetik? Miért legyen a hitnek hirdetése álmatag, egyhangú, lassúdad, ha a támadók szava izgó, változatos, eleven?

A zsidó hitszónoklat, a midrasok e törvényes utódja, föladatát abban leli, hogy a Szentírás, hogy a hagyomány médiumán keresztül látja a jelent és abban, hogy amit a régiek gazdag képekben, gyakran töredékes, talányos mondásokban reánk hagytak, annak mély vonatkozásait fölfedje, párhuzamot keressen a múlt és jelen között és amit talált a régi irodalom buzgó, széleskörű, minden ágra kiterjedő kutatása s a jelen lelkiismeretes, szorgos, éles megfigyelése nyomán, azt mutassa föl hallgatóinak a közvetlenség melegével, mesterkéletlen nyelvezettel, az eszmék gondos, meggyőző fűzésével, érdeket keltő bizonyításával.

Miként a bibliai költészet nem a rim csengését, nem a szótagoknak merev keretbe szorítását kereste, hanem a párhuzamos vagy ellentétes gondolatok fordultatos, változatos megcsendülését: úgy a mai zsidó hitszónoklat se keresse a szavak csengését, ösztövére gondolatok mesterkélt tagolását és ilyen tagolás procrustes-ágyába való rögzítését, hanem lássa a jelent a múltnak tükrében, a múltat a jelen fölelevenítő fényében, magyarázza az írásból, a hagyományból a jelent, a jelenből az írást. A régi, lassú menetű, lomha ütemű gondolkodás helyébe mindenütt tömörebb, változatosabb, mozgékonyabb menete lépett a gondolkodásnak; nincs érdekében a vallásos eszméknek, ha az ő hirdetőik minderről nem vesznek tudomást s a gyors lövetű modern fegyverek helyett a régi lassú töltésű, nehézkes, tűzköves karabélyokkal harcolnak.

Kaempff irodalmi legkiválóbb érdemeit avval szerezte, hogy a középkori nagy zsidó költők műveit élő nyelvre fordította; a közel múltban elhunyt egy másik jelesünk érdeme az, hogy versenyzett e költőkkel. Versenyzett a középkor nagy költőivel GORDON JEHÚDA LÖB, a jelenkor első héber lantosa és hogy a zsidó nemzeti érzület s a héber nyelv ápolása orosz testvéreinknél annyira föl van fokozva, az nem utolsó sorban az ő népszerűvé vált költészetének érdeme. Gordon költő volt nemcsak akkor, amidőn a szent nyelvnek gazdag tárházából merített, hanem költő maradt akkor is, amidőn a nagy tömeg számára az élő zsidó jargonban írta költeményeit. Még eme szomorú nyelven is, mely a zsidóság szenvedéseit és sanyargását tükrözi vissza, a ghetto e fájdalomszülte ben-óniján,¹ melyen a vándor megtépett, foltos ruháját szánakozva látjuk, még e nyelven is költő maradt: költő a nyelvnek még rongyos mezében is.

* * *

טוה בעל תעשים? בעל תעשים הוא טוב עין בערה ובצרכי צבור ובסודות טובות אין"ם שאנו מופלא
בחסדה חייב אדם לנהוג בו כבוד ולעמוד לפניו A babyloni főiskolák egyik tudós fejé-
től, gaónjától, megkérdezték,² ki az a בעל תעשים, azaz a *tettek embere*,
akit meg kell becsülni, meg kell tisztelni? Erre azt felelte, hogy
a *tettek embere* az, aki bőven megfelelt kötelességének a jóté-
konyságban, a közügyek terén és a jellemnek jelességeiben.

¹ Grünbaum, Jüd.-deutsche Chrestomathie 8. — ² Tesübüth Hageónim, Lyck, 6.

Mérjük a magyar zsidóság elhunyt jelesét immár a gaónok mértékével. WAHRMANN Mór מרדכי, a tettek embere volt magán-életében is. Itt atyjának nyomdokain járhatott és vagyoni gyarapodásának alapját már szülei megvetették. De azért már a tettek embere nyilatkozik abban, hogy magának ő a fővárosban mint kereskedő pozíciót, tekintélyt tudott teremteni, noha itt nem új útát kellett törnie, nem új keretet teremtenie.

De nem várta tört út, nem kész keret, amidőn a közéletbe kilépett, mert nemcsak ő volt újone a magyar közéletben, — faja, felekezete is az volt. Sok függött néki, az elsőnek föllépésétől, mert ő szálláskészítőnk volt a közéletben. Veszélyes, kockás vállalat volt az, mely nékie föladatul jutott; kényes kérdését az átmeneti kornak az ő szereplésének kellett megoldania — és ő sikerrel oldotta meg e kérdést és lett bankárból államférfiúvá, majd államférfiúból buzgó zsidóvá.

Wahrman egyéniség, sajátos egyéniség volt, legújabb történeti fejlődésünk személyesítője. A középkorból, amely nálunk, magyar zsidóknál, az ő gyermekkoráig tartott, egy merész lépéssel az újabb korba lépett és az újabb kor legnagyobb vívmánya, az egyenjogúság benne öltött testet, amint hogy benne bizonyult be az is, hogy mikor mi a nemzettől jogot kértünk, csak azt kértük, hogy szolgálhassunk a nemzetnek tehetségünkkel, önzetlenségünkkel, ragaszkodásunkkal, hogy áldozhassuk föl magunkat a honért. És az első önfeláldozó áldozat neve Wahrman Mór volt.

Typus volt ő, typus, aminő csak belőlünk kerülhetett ki, abból a nevelésből, amely még nem volt a mai egyenruházó, vízszintező iskolai sablonnevelés; az a nemzedék volt az övé, amely még a zsidó ősi szokásokban nevelkedett s a hitéhez való ragaszkodás szálai akkor fűződtek, mikor apja után a machzort vitte a főváros akkor szerény zsinagógájába. Otthon bibliát, az egyetemen philosophiát tanult; otthon kereskedelmi szakismerttet, a társadalomban világias viselkedést. Így lett ő nemzedékének typusa, typus, aminő csak belőlünk kerülhetett ki, de teljesen kidomborodva belőlünk is csak egyszer állott elő: ő benne.

Nem mi emberek adunk szint a kornak, bélyegét a század nyomja ránk, de a század a nemes emberi agyagra nem egyen-

lően nyomja rá bélyegét. Az agyag fogékonyságától függ, hogy hiven fölveszi s megörökíti-e a bélyegét. Mikor a Szentföldön a zsidók utóljára vívtak a mindent leigázó Róma ellen, akkor a forradalom vezére a szabadság érmeit előteremtendő, véseteit a római császárok pénzeire verette rá, úgy, hogy mindkét veretre reáismer a figyelmes éremismerő, akihez ama kettős veretből a történelem érthető szava hangzik. Ily kettős veretű érem az, mely Wahrmannak egyéniségében élénk tűnik: a régi zsidó veret betűi a modern világnak fényes veretű fölírata közé testvériesen elegyedve, békén megférve. A törvényhozás pénzügyi bizottságának előülője, aki a zsinagógában hosszúnapkor a maffirt olvassa: oly kép, mely többet tett a zsidó öntudat ébredésére tömérdek szónoklatnál, többet talán még a buzgalomkeltő újabb üldözéseknél is.

Ezért mondjuk, hogy sajátos egyéniség, külön, az új nemzedékben nem ismétlődő typus volt. כַּל טַעֲשִׁים a tettek embere volt a gaónok mértéke szerint כַּצִּדִּיק a jótékonyság terén. Ha soha semmit sem áldozott volna a jótékonyság oltárán; ha végrendeletében a közjótékonyságról teljesen megfeledkezik vala: a jótékonyság terén még akkor is megérdemelné a tettek emberének diszes nevét és kitüntetését hitközsége kórházának létrehozásával, eme pazar kényelmű, fényes alkotásnak megteremtésével, amelyhez fogható még fővárosi hitfeleinknek az emberszeretet terén példaszerű alkotásai között sincs. Mindnyájan emlékezünk, mily győzelmesen hangzott ama kórház fölavatásakor Wahrmann ajakáról az ősök régi tanítása: עַל שְׁלֹשֶׁת דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹסֵד עַל הַתּוֹרָה וְעַל הַעֲבוּדָה וְעַל נְשִׁיאוֹת הַכֹּהֲנִים, három dolgon áll a világ: a tórán, az Isten tiszteletén s a jótékonyságon.¹ Ha az első kettőben csökkent, mondá, korunk buzgalma, a harmadikban kell ezt a csökkenést fokozottabb áldozatkészséggel pótolnunk.

A tettek embere volt כַּצִּדִּיק צַדִּיק a közügyek terén. A törvényhozásnak tényezője volt, nem ragyogó ékesszólással, hanem mélyreható észszel. Döntőszavú államférfiúvá fejlődött. A törvényhozás és különösen az állami pénzügyek terén maradandó érdemeket szerzett és e mellett hazánk anyagi fölvirágozásának s a hazai művészet megbecsülésének s megjutalmazásának terén is messzevágó tevékenységet fejte ki. A közügy neki csak munka és fára-

¹ Ábót 1, 2.

dalom volt, jutalom lesése és elismerés hajhászása nélkül. Önzetlen tevékenységével a közügyek terén szerzett legnagyobb becsülést nekünk, akiket az önzés, az önérték, az üzérkedés szolgálainak tartanak.

És amikor államférfiúi tevékenységének magaslatán állott, akkor újból fölébredett benne ellenállhatatlanul a fiatal korában beléplántált ragaszkodás vallásához és hitfeleihez. Mint a vak ér a föld alól váratlan fölfakadva fölbugyog, úgy nyilvánult a zsidósághoz való ragaszkodása, amikor a fővárosi zsidó hitközség elnöki székébe hívta őt. Nem szabódott soká, hanem fényes tehetségét, fényes munkabírását és mindenekfölött fényes nevét följajlá felekezetének. Tapasztaltuk, hogy példája vonzott, másoknak is ösztönt, sarkallást, versenyhevet kölesőnzött, hogy felekezetünket szolgálják, mert az a hitközség, amelynek ő élén állott, nem elmaradt testület volt, amelynek létezését egyesek talán már mentegették, talán restellették is, hanem az a testület, amelyet ő vezetelt, a fővárosi hitközség, a közélet egyik rangos tényezőjévé lett.

A tettek emberének a gaónok mértéke szerint harmadik jele *היה לו אדם* a *jellemnek jelességei*, kiváló tulajdonságai. Wahrmann következetes, kidomborodott jellem volt. Szigorral, makacsul tudott ragaszkodni véleményéhez, éles ítéletének fölényét éreztette nem egyszer, de azért társulható volt és nem volt végletes semmiféle irányban.

Érdemeit soha nem hánytorgatta — és közöttük nem utolsó az volt, hogy oly társadalmi körökben tudott évtizedekig megbecsülve és tengelyt senkivel sem akasztva forgolódni, ahol az előítélet az ő fáját még ma is tolakodónak tartja.

Midőn a gyűlölet konkolyát kísérték meg újra elvetni a nemzet mezején; amidőn egyesek szenvedélyök seprűjével fecskendezték be a magyar türelem fehér zászlaját: akkor ő fölvette a keztyűt — fölvette szószerinti értelemben. És amikor dohos penészszagával, kísértékként, amely sírjából kikel, járt körül a középkor rémmeséje, kopját tört a törzsért, amelyből származott, a vérért, amelyből eredt, a hitért, amelyet vallott.

היה לו אדם, a tettek embere volt, akit a megbecsülés, a tisztelet, az elismerés és a hála megillet, meg az egész magyar zsidóság

részéről. Megkülönböztetett ember volt, fényes jelenség hazájában, ragyogó tünemény felekezetében. Érték volt a nemzet gazdaságában, kincs a hazai zsidóság képviselőjében, kincs, amelynek gazdagsága bebizonyult még halálában is. Sokszor gyászoltunk a nemzettel nagy fiainak sírjánál, gyászoltunk a haza bölcsének ravatalánál, a trón örökösének koporsójánál: Wahrman ravatalánál a nemzet gyászolt velünk s nem tagadjuk, jól esett, fölemelő volt a nemzetnek részvéte

* * *

נחמתי אֵלְדָּאסֻלְ וּלְהַלֵּיטֵי עֵשֶׂתֵּנְדֵּי הַלֹּוֹתַי לְכֻנְכֵּי, oly áldásul, aminőt sokfelé oszló hatálylyal Mózes hagyott népe törzseinek, mert Mózes örökségének az az áldása, hogy nem teszi egyoldalúvá, megcsontosodóvá népét, hanem nevel minden kornak, nevel minden körnek. Ezernyi változatban, új meg új alakban küldi ki híveit az emberi tevékenység ezernyi pályájára, a szellemi munka és anyagi erőfeszítés minden ágába. Mint a föld méhéből felszökkenő kristály-sugár porló gyöngyét szórva a nap sugarát színeire bontja: úgy ragyog föl a zsidó törzs dús tehetőségének fénye a méhéből fölemelkedő, sokfelé oszló egyéniségek gazdag munkájában: egy örökifjú, örökkön megifjodó törzsnek mutatva vígaszos képét. Tizenegy csillagot látott József álmában, amelyek előtte meghajoltak,¹ עֵשֶׂתֵּנְדֵּי יֵשׁוּ בְּחַלְמֵי יִשְׂרָאֵל אֵלֵי עֹשֵׂי, biztató zálogául, úgy magyarázzák a kabbála hívei, annak, hogy Ézsau tizenegy fejedelme fölött győzelmet fog aratni.² Ama tizenegy csillag, amely letűnt Izrael egéről, megújuló biztatás nekünk, hogy Izrael az ő évezredes küzdelmében türelmetlenséggel, gyűlölettel, kaján irigységgel szemben Ézsaut legyőzi. Tizenegy csillag, fájdalom, bolygó — üstökös talán, tűnt le egünkről: üstökös, mely nem háborút jelent, hanem békének munkáját, nem gyűlölet viszálját, hanem szeretetnek egyességét.

Ez estéli óra áhítatában emlékezetüket ünneppel újítván, lelkünk elszáll a hajdan templomába, hol a kelet tizenegy fajú fűszerszámból elegyítették a szentély tömjénét, amelynek illata betöltötte a szentély csarnokát, de gomolygó füstje nem lenn

¹ Mózes I. 37, 9. — ² Jalkut Reubéni Vajéseb 62 b.

terjedezett, hanem fölszállott a magasba, egy csodás hatású virágnak, a שֵׁשׁ עֵץ erejétől: így száll még bánatunkban is, midőn az emlékezés tömjénillatában egyesülve, elhúnyt nagyjaink hirnve lebeg körülöttünk, fölfelé bizodalmunk, fölemelkedve a gondviselő mennyei Atyához, aki teljesíti Mózesnek, az Ő emberének áldását, וְהָיָה כְּחֵן מִלְּפָנָיו a vigasz szavát ¹ és ad népének pótlást a vesztésében, nyújtja Gileád balzsamát a sajgó sebre, וְהָיָה כְּחֵן מִלְּפָנָיו ² ad új lelket, új erőket azokért, akiket az öröklétbe visszahí vala.

Amen.

¹ Szífré II. 342. — ² Mózes II. 21, 23.

A HÉTNEVŰ KAPU.

Szeged, 1889. március 10.

שבעה שמות נקראו לו A jeruzsálemi szentély keleti kapujának hét neve volt: az eltávolítás, az alapvetés, a napsugár, a járás-kelés kapuja, továbbá a közbülső, az új, a kimagasló kapu.¹

Az írástudók elbeszélnek, hogy a nép ajkán a szentély keleti főbejáratát mi módon nevezték hét elnevezéssel, így fejezve ki, hogy minden emberi tevékenység, amelyet a szív őszintesége szerint benső meggyőződésből eredve gyakorolunk, az Úrnak szentélyéhez vezet, hogy bár különböző az erő, bár nem egyenmű a képesség és bár elütő az irány, amelyben indul az ember és bátor különböző a tér, amelyen működik, mindig egy célhoz, a szentély kapujához vezet az igaz, őszinte szívnek komoly törekvése.

Minden komoly, lelkiismeretes, külszín által félre nem vezetett törekvés, bár merre indult is, az Úrnak szentélyéhez visz, mert mindnyájának Ő benne rejlik zárópontja, végső célja, egyesítője.

Sokféle az irány, sokféle a tehetség, amint sokféle a földadás az emberek között és nem adatott senkinek sem, hogy minden iránynak eleget tegyen, mindennemű képességgel föl legyen ruházva és szolgáljon egyaránt mindent, tudomány törekvéseit, közélet igényeit, felekezet közügyét, nevelés érdekét, társadalom földadásait, hitfelek kívánalmait.

Akik a zsidóság és a zsidó vallás szolgálatában állanak, azok sem járnak egy úton: nem egy körben mozognak, nem egy jelszó után indulnak s nem egy irányt követnek, de mindannyia a szentély kapuján kíván betérni, ott kívánja lerakni áldozatát

¹ Jerusalmi Erubin V. f. 22 c.

a Mindenható trónusának zsámolyánál, az Úr oltárán. Hétféle irányban s körben működnek ma is Izraelnek legjobbjai. Ha végig tekintünk azokon, akik között dús aratása volt a halálnak, amióta utóljára együtt voltunk itt, hogy megemlékezzünk. Izrael jelesei-ről, ha végig pillantunk e sorokon, eme hétféle iránynak s munkakörnek ötlenek szemünkbe képviselői, akik befejezték immár sáfarkodásukat s betértek az öröklét kapuján a jámborok nyugal-mába: *זה השער לה'* ez az Örökkévalónak kapuja,¹ úgymond a zsoltár szent igéje, nem egy jámbor számára van föltárva e kapu, *עירפם יכחו כו*, a jámborok különfélesége, kiki a maga meggyőződése, kiki a maga képessége, a maga iránya, fölfogása és munkaköre szerint, ha keresé az Urat, megtalálta Őt és betérhet az Ő szentélyének kapuján.

I. A kapu első neve: *שער הבור* az *eltávolítás, a távollattartás kapuja*: *ששם היו טמאים פורשים מה"ר סורו טמא קראו לבו* ott mondták a tisztátalannak: távozzál innen, amint meg vagyon írva: Távozzatok innen, tisztátalanok vagytok.

Minden időben őrt kelle állnia Izraelnek a szentély kapujánál. Valahányszor az emberek megirigylék azt, amit Izrael elért s kiküzdött szellemi munkával és testi törődéssel, amit elért a tudományban, az állam szolgálatában, a társadalomban, a közéletben, amit elért saját verejtékes szorgalmával anyagi haszonban és földi vagyonban, mindannyiszor megtámadták Izraelt és mindannyiszor őrt kelle állania a kapunál, hogy a tisztátalan kezeket a szentélytől távol tartsa.

És valahányszor megemlékszünk azokról, akik a mi századunk régibb tizedeiben Izrael kapuinál őrt állottak, mindannyiszor feléled a német zsidóság egyenjogúsága előharcosának, a feledhetlen RIESZER GÁBRIELNEK emléke, akit immár egy negyed százada főd a sir hantja² s akinek munkáit összegyűjtötte és élet-rajzát megírta a német zsidóság egyik jelese: ISLER MAYER, hamburgi könyvtáros, aki a közelmúltban fejezte be élte 81-edik évében földi pályafutását.

Rövid, én édes Atyámfi, rövid a mi korunk emlékezete! Máról holnapra élünk, csak a mának dolgozunk és csak máról tegnapi emlékezünk vissza. A hírlap meghozza ma a hírt, de

¹ Zsoltárok 118, 20. — ² Meghalt 1863. április 22-én.

holnap már új hirt hoz: elmosódik a régi és elfeledjük a jelest. Isler ezért emléket emelt barátjának Rieszernek, megörökítve egy modern zsidónak küzdelmét a zsidóságért s evvel maga is kiérdemelve, hogy a távöltartás kapujának őrállóját sirassuk meg ő benne is.

S az őrállók közül még egy fejezte be földi pályáját. Föld-résziünk ellenkező táján, Oroszországnak nagy déli emporiumában, Odessában halt el: SCHWABACHER SIMON LEO. Korábban Lemberghen volt hitszónok. Onnan hívták rabbinak Odessába, az orosz zsidóság legműveltebb községébe, ahol már húsz évvel ezelőtt követezte az orosz államtól a zsidóknak egyenjogusítását. Különösen két munkája van, amely nevét emlékezetessé tette. Amikor 1887-ben Oroszországban ép úgy, mint Európa egyéb vidékén a németek által új életre keltett zsidógyűlölet megtermé gyümölcseit, Schwabacher erőlyes hangú röpirattal lépett a küzdőterre: „a három kísértetről“, azaz a vérvád, a kagal és az exploitiáció kísértetéről.

Három évvel később Schwabachernek éles kifakadásoktól nem ment második röpirata keltett feltűnést, feltűnést különösen azért, mert egyenesen a zsidóellenes zavargások vizsgálatával megbízott orosz kormánybiztosnak fölhívására készült.

Elmondja e füzetben a zsidógyűlölet történetét, kiemeli, hogy a zsidógyűlölet nem új valami, hanem a népeknek úgyszólván hitbizománya, valami — sajnos — el nem vesző tulajdona a népeknek, amely nemzedékről nemzedékre száll. Sorra vesz minden vádat s támadást s fordulatos irányba, éles érvelése érdekessé teszi munkáját. Egy példát hadd halljunk belőle. „Hogy miért nem vagyunk földművelő nép, kérdik? Miért? Mert ingatlant nem szerezhetünk, amidőn létünk, maradásunk alapja ingatag!“

II. Második neve a kapunak: שער הכניסה *a járás-kelésnek kapuja*, שהיה שמש כניסה ויציאה azoknak kapuja, akik nem a tudósnak és írónak fegyverével, a tollal küzdöttek csupán, hanem a gyakorlatnak terén jártak-keltek, hogy megvédjék Izraelt támadói ellen, akik össze tudták kötni a tudósnak munkáját az államférfiú gyakorlati működésével. Nem ösmeretlen neve annak, aki a most lefolyt évben ezen tér munkásai közül kiszólltaték.

Angolországban élt LÖWE LAJOS, Montefiore Mózesnek kísérője, titkára, tanácsadója, lehet mondani jó szelleme. Löwe nagy

kort ért¹: teljes 52 éve annak, hogy első tudományos munkáját világgá bocsátá. Azok közül való volt, akik nem rendszeres oktatás alapján, hanem a jesivákon szerezték tudományuk alapjait, de szerezték egyúttal azt a bámulatos munkaerőt, a rendszeres s azért nivelláló iskolázásból ki nem fejlődő ama fordulékonyt, amely a talmud tanulmányozásában fejlett szellemi rugékonyság segítségével minden egyéb terén a tudásnak tudott tért hódítani, eredményt fölmutatni.

Löwe Nikolsburgban az országos főrabbinál, r. Mordechaj Benedictnél tanult. Onnan Pozsonyba jött r. Móse Szóferhez és itt megnyílt előtte a világi tudomány. Egy magyar mágnásnak, Apponyi grófnak könyvtára volt az, ahol a keleti nyelveket kutató ifjú a legelső könyveket találta, amelyek alapján elindult; hogy e téren szélesebb tudományra tegyen szert, Pozsonyból Bécsbe, majd Berlinen s Hamburgon át, hol tudományos kiképzését folytatá, Londonba vezette a tudomány szomja és itt a fiatal német tudós az egyptologia terén feltűnést kelte, úgy, hogy angol mágánások, akik a tudomány iránt mindig nagyobb mértékben, tette készebben érdeklődtek, mint más tájak főnemessége, a fiatal tudóst Egyiptomba küldötték, hogy gyűjtse a Fáraók föliratait s tanulmányozza emlékeiket. Löwe elindult, de nem a tudomány vezeté őt csupán, hanem vezérelte a szeretet az ősöknek szent földje iránt s alig hogy kutató útját befejezte, elzarándokolt a szent földre.

Visszatértében találkozék avval a férfiúval, akivel élte ez időtől fogva ötödfél évtizeden át szorosán összefűződött. E férfiú Montefiore Mózes volt.

Midőn a damaskusi vérvád 1840-ben fölmerült s veszély fenyegette keletnek s közvetve a nyugatnak is zsidóságát, akkor Montefioret Löwe kísérté s megjelenve a szultán előtt, kinek a fiatal tudós már előbbi konstantinápolyi tartózkodása alkalmával feltűnt, megkapta a fermánt, amely Szyriában Montefiore föllépésének súlyát megadta.

Anglia és Franciaország pölgárisult és egyenjogusított zsidóságában a damaskusi eset nemcsak visszhangot és megdöbbenést keltett, hanem egyúttal férfias elhatározást, mely a meggyalázó, botor váddal szembeszállott: Angliából MONTEFIORE kelt útra LÖWE-

¹ Született Zilzben, Sziléziában 1809.



vel, Franciaországból CRÉMIEUX indult keletre, az arab nyelv híres tudósát, MUNK SALAMON-t vive magával s a négy férfiú együttesen hárítá el a veszélyt, lemosta a zsidóságról a vérvádnak szennyét. Elköltöztek immár tőlünk mind a négyen: Munk, Crémieux, Montefiore s utolsónak Löwe!

Löwe nem vált el nemes barátjától haláláig: kísérve őt, hatszor fordult meg e páratlan nemességű férfiúval a szent földön, két ízben Oroszországnak fővárosában, ahol kieszközölte, hogy a tengernyi zsidóságnak helyzete az orosz birodalomban némileg javult.

Löwe e mellett a tudomány terén is működék s ennek szolgálatában megalapította Montefiore által a Montefiore Mózes és neje Judit nevről nevezett béth hamidrast: Móseh és Jehúdith sátorát.

III. A harmadik kapu: שער היסוד az *alapvetés kapuja*, שם היו יסודים mert ott állapították meg az alapvető törvényt, amely a zsidóságban irányadó maradt.

A közelmúlt a zsidóság egy széles körben ismert alakját látta kidőlni, akiről el lehet mondani azt, hogy a törvény uralmának alapvetéséből neki a mi századunkban kiváló osztályrész jutott.

Hatvan év előtt egy német egyetemi városban két ifjú találkozott. Ellenkező hajlamaik, eltérő nézeteik voltak, de egyező volt lelkesedésök a zsidóság iránt. GEIGER ÁBRAHÁM és HIRSCH SÁMSON RÁFAEL volt e két ifjú. Találkoztak az egyetemen s fölismerték egymásban a tehetséget. Geiger elbeszéli önéletrajzában, hogy neki megtetszett Hirsch, akinek szónoki képessége, éles esze és gyors fölfogása fölkelte bámulatát.¹ Geiger és Hirsch, két ellentétes iránynak úttörője, szoros barátságot kötött. E két férfiú fejezi ki századunk zsidóságának két fő irányát, amely két irány küzdelme képezi a zsidóság belső életének legújabb történelmét. Az egyik a haladásnak volt irányadója, nagy tudományú, mély fölfogású, nagy szellemű vezére, a másik a conserválásnak buzgó, tevékeny, kitartó előharcosa.

Eltérők voltak véleményeik s amint törekvéseik útjai egymástól távolodtak, a személyes összeköttetés megszakadt, talán

¹ Geiger, Nachgelassene Schriften V. 19.

ellenséges indulattá, talán elkeseredéssé változott. Hirsch a romantikát képviselte, amely Németországon századunk második negyedében költészetben és bölcséletben, sőt tudományban s politikában is irányadó volt.

Ötvenkét éve, hogy Hirsch első műve megjelent. Rövid néhány év alatt első tekintélye lett a német romantikus orthodoxiának, amelynek nézeteit nagy terjedelmű munkában, a *Chau-révben* fejtegette s bár modoros irányban s téves tudományos alapon, de azért jótevő melegségével, szellemes fordulatokkal és merész követelésekkel hatást keltve és irányának híveket szerezve. Működése leginkább a gyakorlat s a népszerű irodalmi tevékenység terén mozgott. Téves nyelvészeti irányba tereltetett ifjúkorában s ebbe mindjobban belemélyedt, de azért műveinek vallásos buzgósága és irányának következetessége iskolájának sok hívet szerzett. A kulturának barátja volt s a tanügy terén nagy sikerrel működött. Elütött hazai orthodoxiánktól, amelytől hogy különbözött, eléggé mutatja az, hogy őt nikolsburgi hivatalára Mannheimer ajánlotta s Sulzerrel egyetemben ugyanő is ígtatta be. De különbözött a hazai orthodoxiától abban is, hogy ő híveket keresett s hódított meg, míg a magyar orthodoxia húsz év óta nem híveket keresett, hanem csupán pártfeleket igyekezett toborzani.

IV. A kapunak negyedik neve: שער הרשע *az új kapu*, שם הרשע סוכים ahol megújították a tudósok a törvényt: nem újból alkották, hanem megújították, új alakot adva neki, új mezt adva reája. Ennek az iránynak képviselői közé tartozott Lipésének elhunyt rabbija, GOLDSCHMIDT ÁBRAHÁM MAYER,¹ aki, mint monda, elsőnek kezdé lengyel nyelven a modern prédikációt s szeretett varsói működésére visszaemlékezni, hol három nyelven is prédikált: lengyelül, németül és franciául.

Lipésében korunk legnagyobb, utól nem ért hitszónokának, JELLINEK-nek volt utóda, ami elég bizonyíték amellett, hogy a hitszónoklat terén mennyire kivált. Mint ember a legszeretetre méltóbb egyéniség volt. Soha boldogabb embert nem láttam, mint az öreg Goldschmidt volt: meg volt elégedve mindennel, saját lelkészi s hitoktatói tevékenységével, a világ folyásával, irodalmi

¹ Született Krotoschinban 1812, mh. 1882 febr. 8.

működésével. Végtelen örömmel tudott beszélni gyakorlati működéséről és kiváló öröme volt életének, hogy midőn húsz évvel ezelőtt zsinatra gyűltek Lipcsében a zsidóság tudósai s hírneves rabbijai, neki jutott az a kitüntetés, hogy hirdethette az ígét a kartársak előtt, akik távolból és közelből jöttek egybe megvitatni, mi módon lehetne הדרשו סוסיים את הדלתה a zsidó hitélet megújhodását előkészíteni?

V. A legközelebbi név שער החוץ a *közbülső kapu*: שהיה סוסיים két másik kapu között középre esett a keleti kapu, azért nevezték közbülsőnek, a középut kapujának. A szélsőségeket kerülő középut az, amelyen az állami élet s a vallás terén a népek legtöbbje jár. A középut a történelmi fejlődésnek útja.

A most lefolyt évben elvesztettük a középutnak egyik harcosát, aki a történelmi fejlődés szolgálatában össze akarta kapcsolni a múlt időknek hagyományait a jelennek követelményeivel. E férfiú, aki ösmertté különösen előkelő tiszténél fogva vált, a francia zsidók főabbija: ISIDOR H. LÁZÁR. Isidor a lelkeszkedési gyakorlatnak és a gyakorlatban a középutnak embere volt. Nem lehet őt jobban jellemezni, mintha elolvassuk azt, amit hivatalba lépése alkalmával, 1867 őszén kibocsátott pásztorlevelében elmondott. Önérzetes hangon szól, aminő előttünk a zsidóság képviselőinek ajkán teljességgel idegen, aminőn mi csak egyházfejedelmeket szoktunk hallani. Érezte, hogy ő képviseli Franciaország értelmes, előkelő társadalmi állású és nagy szellemi tőkével rendelkező zsidóságát. Szólt úgy, mint híveinek feje, midőn híveit fölhívja: vallásunkat dicsőítsük, vallásunkat, melyet annyira szeretünk, melyet apáinktól örököltünk és melyet gyermekeinkre kell hagynunk nagyul és dicsőül, tisztán és hibátlanul. Egyszerűség és nagyság voltak, úgymond, a zsidó vallásnak jellemvonásai, ez egyszerűsége és nagysága a zsidó vallásnak, mint jellemvonása megőrizendő a jövőben is. Utal reá, hogy a francia zsidóság körében szakadás nincsen. Hangsúlyozza híveinek, hogy a hit változatlan és örök, a hit letétemény, amelyet őrizünk és amelyet meg nem változtatunk. Csak az istenitiszteletnek külső megjelenése, az igenis változik, de a változtatást böles mérséklettel, körültekintéssel kell eszközölni, mert a francia zsinagóga egységes voltát fönntartani szent kötelesség.

Szól a rabbikról is. Ha végig tekintünk, úgymond, a francia zsidóság állapotán, sajnálattal látjuk, hogy a fiatal rabbiknak, amidőn bevégezték tanulmányaikat, éveken át kell várniok, míg a működés terére léphetnek. Hazánkban mi ellenkezőleg azt halljuk panaszolni, hogy fiatalon, még az iskola porát le sem rázva, tapasztalatlanul lépnek a rabbik hivatalba, meg nem tanulva kipróbált kezek vezérlete alatt a gyakorlati működés nehéz föladatait.

VI. A hatodik név: שער הכניסה *a napfény kapuja*: שהיה סוכן בנגד וריחה החמה mert amidőn fölkel a nap, legelőször e kapu aranyozott csúcsán ragyognak sugarai. A szabadság napjának kelése fényt szórt a zsidóságra is, megaranyozá kapuját s a zsidóság az elsők között üdvözlé ujjongva a szabadság kelő, az ő éjjébe is fényt hintő napját.

Egy kis füzet jelent meg 43 évvel ezelőtt Miskolcon. E kis füzetnek címe: Zsidó kördal. Benne a költő a szabadságról énekel hitfeleinek s így szól:

És örökre el nem hagyhat Isten itt,
Ő elveszni nem hagyandja híveit!
Hisz már minden rabság láncá le-lehull,
Tán nekünk is a szabadság fölvirul?

Aki ezt az éneket 1846-ban énekelte, az 1842-ben jött be Lengyelországból, mint tősgyökeres lengyel zsidó! És alig telt el egy esztendő, már az országgyűlésen reá hivatkozhatott Szemere Bertalan, hogy íme nincsen faj, amely olyan hamar magyarosodik, mint a zsidó! Szemere Bertalan HEILPRIN MIHÁLY-t, mert ő volt ama lengyel zsidó, meghívta 1848 júniusában, amidőn a minisztérium megalakult, maga mellé titkárnak. Ő volt talán az első zsidó, aki Magyarországon az állam szolgálatába lépett. Heilprin Mihály forradalmi dala szájáról-szájra járt és egész füzet forradalmi éneke forgott közkézen.

Amidőn a forradalom napjai meg voltak számlálva, ő kísérté Szemerét Szegedre és ő vette reá, hogy sikra szálljon itt Szegeden, a városháza nagytermében tartott országgyűlésen, a zsidók egyenjogúsítása mellett. A forradalom után kivándorolt Éjszak-Amerikába, ahol mint hírlapíró s tudós működött, de mindvégig

szeretettel csüggett a zsidó tudományon is. A tengeren túl a nevezetes férfiút meg tudták becsülni. Mikor meghalt, nagy vagyonú alap teremtetett a zsidó tudomány terjesztésére és e nagy alapítvány az ő nevét viseli.

VII. És a végső, a hetedik név שער העלין *a legmagasabb kapu.*
 שדוה לסעלה סעורה ישראל החיל ועורר נשים.

Kimagaslék, kiemelkedett a szentélynek keleti portálja, magasabb volt, mint a templom többi udvara s tornáca, hogy az, aki belép, már a kimagasló ívezet által tudatára ébredjen annak, minő jelentős, minő szent hely az, amelyre lép.

Amidőn önzetlen tevékenységet látunk emberek között, önzetlen tevékenységet akár a tudomány, akár a közügy terén: akkor látjuk megnyilni a legmagasabb kaput, a legdíszesebbet, amelyen földi zarándok betérhet. Látjuk kimagaslani az emberi tökélynek, az eszményekért való önfeláldozásnak diadalkapuját, amelyhez csak nehéz küzdelemnek göröngyös útja vezet. Ily önzetlen küzdő volt a tudomány terén RABBINOVICZ RÁFAEL, egy szerény tudós, aki hazájában orosz földön húnyt el nemrégiben. Oroszországból eredt, de Németországban folytatta tudományos kutatásait. Kora ifjúságától egész kora haláláig a talmuddal foglalkozott, olyan tudománnyal, amely neki kenyeret nem adott, hivatalt nem szerzett.

A talmud szokott tanulási módjától eltérve München városába vándorolt, ahol a talmud egyetlen teljes kéziratát őrzik. Húsz évi tevékenység gyümölcsekül a talmud szövegét kutató s megállapító nagy művet hagyott reánk, amelynek azonban teljes megjelenését — fájdalom — nem érte meg.

Rendkívüli tudományos érdemet szerzett e művével: egyéb érdemet nem keresett és egyéb jutalmat nem is talált. Szegény tudós volt, aki nyomorban hagyta hátra családját: özvegyét, árvaít Münchenben és a müncheni község most az egész zsidóságbán mindenkihez fordul, akinek a tudomány iránt érzéke van és aki méltányolni tudja azt az önzetlen odaadást, amely föláldozza életét, erejét, családjának jólétét és jövőjét egy eszményi célnak.

És aki a zsidósághoz fordul, az nem kér, nem kért soha hiába: ezért a fölhívásnak meg léssen nálunk is foganatja . . .

Önzetlen odaadás a jótékonyság terén készlet megemlékezünk egy kiváló egyéniségről, amely csak nem régiben költözött

el közülünk, községünknek egy tagjáról, akit ma is fájdalmasan nélkülözünk körünkben.

Hatodfél évtizedet töltött önzetlen munkássággal KOHEN JOHANNA a jótékonyság szolgálatában. Ha amott a tudománynak önzetlen szolgálatát látjuk, itt a szeretetnek önzetlen szolgálatát látjuk és méltán mondhatjuk, hogy ez, שֵׁר הַעֲלִיּוֹן a legmagasabb kapuzat, amelyen halandó bevonulhat az öröklét szentélyébe, amidőn ily diadalívet emel magának emlékül, biztosítva áldott életének áldott emlékezetét.

Az írás a régi időnek egy vezéréről, Jeftáról így szól: És meghalt Jefta וַיָּקֶבֶר בְּעָרֵי גִלְעָד¹ és eltemették Gileád városaiban. De vajon lehet-e egy embert eltemetni több városban, hogy az írás azt mondja: és eltemették Gileád városaiban? Feleljük reá: Akik az utókornak kiérdemelték háláját és a jelennek kivívták elismerését, azokat nem ott temetik csupán, ahol működtek s elhúnytak s ahol koporsójukat a sír ölére bizzák, hanem azoknak temető-helye minden érző szív abban az egész nagy körben, amelyért munkálkodának.

Ezért temetik a nagyokat mindenütt, ahol érző kebel van. Ott találják ők kegyeletes emlékezetben végső nyugalmut, kegyeletes utókor emlékezetében, amely példájukon buzdulva szól hálátelt kebelrel: וְזֵכֶר צְדִיק לְכָרֶכֶה az igaznak emléke áldássá leszen.

Amen.

¹ Birák 12, 7.

MONTEFIORE MÓZES.

Szeged, 1885. augusztus 2.

עניו סערה לא נחמה Szegény, vihardúlt, vigasztalan! ¹ Evvel a három szóval kezdődik, kedves Atyámfiak, a prófétai igének hirdetése e héten. E három szó az, amelylyel a jelen órának ünnepén hozzátok fordul a prófétai ige: szegény vagy Izrael, vihardúlt s vigasztalan.

עניו szegény vagy: bölcsseinknek hozzáfűződő szava szerint סערה סערה סערה szegény vagy jámborokban, סערה סערה סערה szegény vagy a hitnek tudományában, סערה סערה סערה szegény a kegyes tettekben, סערה סערה סערה szegény a jó cselekvésben; סערה סערה סערה vihardúlt vagy, סערה סערה סערה vihardúlt, mert a népek földülának, סערה סערה סערה és mindezért vigasztalan. ²

Búbánatos, gyászos érzés vezérelt egybe bennünket. Fájdalmas megemlékezésnek és buzgó, áhitatos imának órája e mai ünneplésünk, mert fájdalmasan érezzük, hogy teljesedék rajtunk a hallottuk prófétai ige teljes magyarázatával.

I. עניו סערה סערה סערה *szegények vagyunk jámborokban.*

Midőn közlünk a jámboroknak egyike kidől, méltó, hogy megsirassuk őt, mert szegények vagyunk: szegények olyanokban, akikért sírhatunk... Távol tengernek kéklő habján dús szigetföld áll kevélyen s e dús szigetföld büszke népe büszkén vallotta őt magáénak, mert abban, ami MONTEFIORE MÓZES volt, a földnek minden népe szegény. Mert szegény az ember jámborokban, igazakban, igaz jámborokban.

Midőn aprók és nagyok közt annyi a hitvány, a merészre, nagyra silány és tüztelen, hogy ne éreznők akkor ily jelesnek

¹ Ézajás 54, 11. — ² Peszikta derabbi Kahana 134 b.

vesztét, hogy ne mondanók: עניה סן הצדיקים szegények vagyunk ilyen jámborokban! Mint ily ritka jámbor emelkedék ő ki közülünk; olyan vala, mint az árboznak sudara, magasan kiemelkedő a hajónak födélzete fölé, mint a világító torony, amely a sötét, sivatag éjbe messze világít. . . וארח צדיקים כאור נה¹ mert a jámboroknak útja olyan, mint a reggelnek fénye והלך ואור עד נכון היום¹, amely minél tovább, annál dúsabban szórja sugarainak lángoló kévét. Midőn e jámboroknak egyikét siratjuk, rajta teljesülni látjuk az írásnak ígését, צדיקים יורשו ארץ וישבו לעד עליה² hogy a jámborok öröklík a földet: nem ideig-óráig múltó évekre csak, hanem öröklík utódoknak ápoló emlékében, hálás késő kornak szerető szívében. ונה צדיקים יכרך³ és áldva fordulunk az ő hajlékuk felé, amelyben éltek, sirhantjuk felé, amelyben megnyugodtak és imádkozunk az ő emlékükért s könyörgünk, bárha teljesednék rajtunk a prófétai íge וערך כלם צדיקים⁴ és a te néped mindnyájan jámborok.

II. Szegények ha vagyunk jámborokban, még *szegényebbek vagyunk a szent törvény tudásában*, hitünk ösmeretében: עניה סרבני תורה. Ha látjuk, Izrael saját szent írását minő szégyenletes módon hanyagolja el; ha látjuk, hogy saját hittudományától, Isten ígétől mi módon fordul el; ha látjuk, mint válik feledetté az ősöknek szent hagyománya, hogy amft ők gondoltak s írtak, azt mi már nem ismerjük manapság: akkor elmondhatjuk עניה סרבני תורה igen, szegények vagyunk a törának tudományában. Azért áldozunk áhitattal azon jeles emlékének, aki tudott gondoskodni arról, hogy az ő körében ápolják ezt a tudományt, aki intézetet létesíte, amely a zsidó tudományt ápolva, fönn fogja tartani emlékét az ő nagy szívének.

III. *עניה סמסוח, szegények vagyunk kegyes tetteken.* Akkor, midőn a félműveltek gögje, midőn a tapasztalatlanok félrevezettetése feled mindent, ami a kegyes életnek külső jele, akkor kettősen kell fájlalnunk vesztét annak, aki buzgó szorgossággal s az előkelő származásnak büszkeségével ragaszkodék az ősi vallásnak szelleméhez nem csupán, de gyakorlatához is, belső idomához nem csupán, de külső formáihoz is. A zsidó életnek sajátosságát,

¹ Példabeszédek 4, 18. — ² Zsoltárok 37, 29. — ³ Példabeszédek 3, 33. —

⁴ Ézajás 60, 21.

történelmének ez örökét föl nem adá és nagyúri nemes előkelősége a tradítiót szentül megtartá.

IV. עניה סמיעים טובים, *szegények vagyunk a jó cselekedésben*. Nem annyira szegények, mint az előzőkben, de szegények, mert alig tudunk példát az övéhez foghatót, hogy akár közülünk, akár egyéb köréből az ember fiának az emberbaráti szeretetnek oltárain valaki annyit, oly pazaron és annyiszor áldozott volna verejtékben és vagyonban, mint ő. בצדקה חסונה, jótékonysággal alapulsz meg,¹ így szól a prófétai ige Izraelhez: kivilágító jelessége legyen Izraelnek a jótékonyság. Ez a kivilágító jelességünk benne volt hatványozva, eszményítve. Széles e földön, mindenütt, ahol nyomor volt és inség, amely feléje fordult, enyhülést szerze. Kórházak és inségeseknek házai, iskolák és mindennemű intézményei a szív bölcseségének, mely gondoskodik az elhagyottakról, föllelhetők abban, amit ő cselekvék, amit ő létrehozott. Mind e cselekvése között a szeretet terén s a jótékonyságnak művelésében első sorban mindig a szentföld állott, a szentföld és lakóinak nyomora. Mert ő vallásos áhitattal csüggött Izrael szent omladékein, vallásos áhitattal szent emlékein és ki minden ízében angol hazafiú vala, nem tagadta azt, hogy az ősöknek földjén csügg az ő szíve. Oda zárándokolt hitvesével Judittal hét ízben, hogy leboruljon a szent földnek szent porára és mindenütt hintse el jótékonyságának dús vetését. És az angol népnek királynője a nagy férfiúnak e jellemvonását megérté és méltatá, címerére írta Jeruzsálem nevét és nem hívé, hogy azért bárki is kételkedni fog abban, hogy Montefiore új hazájának hálás gyermeke, hazájának, amelyért ifjú korában fegyverrel szolgált és amelynek közéletében előkelő rangot viselt, mindamellett, hogy szólott: הן על כמים חקתך הוסיף נגרי הטיד ime kezeimbe véstelek és a te ormaid, Sión, szemeim előtt lebegnek szünetlenül.² Kísérte őt a szent földnek varázsa, igézete s szólott a szent zsoltárral: אם אשכח ירושלים השכח ימיני, ha elfeledlek, oh Jeruzsálem, feledjen jobbom engem el.³

És miért tagadnók: megértjük az ő nagy lelkének vágyódását kelet felé, mert érezzük, bárhol járunk, nem vagyunk magunkban: múltunk jár velünk és múltunknak árnyai. De nem

¹ Ézaiás 54, 14. — ² U. o. 49, 16. — ³ Zsoltárok 137, 5.

álmába szövődék csupán Siónnak emléke, ő Sión baján segíteni akart. Buzgott azokért, akik a szent földön szenvednek és nem volt csapás, amely keleten testvéreinket sujtotta, amely az ő szívében visszhangot nem kelt vala és nem volt esemény újabb történetünkben, amely közérzetünket annyira felköltötte volna, mint amidőn ő sikra szállott keleti testvéreinkért.

V. *עירייה* *vihardúlott*, így szól az íge. Vihardúlott Izrael, *עירייה* *עירייה* mert dúlták őt a világnak népei, viharként dúlták, zaklatták őt a népek. Izrael már-már szétszilánkolt törzsnek látszott, omlott düledéknek, holttetemnek, nem élő testnek többé. Távol keleten Damaskus ős városában a sötétségnek árnyai fölkeltenek és kinpadra hurcoltatának testvéreink. Följajdultak és e följjajdulás fölzavará a testvérek álmát napkelettől napnyugatig. A fagyraló közöny megtörött és ujjongva üdvözlők újjáébredésünket, amidőn Montefiore sikra szállott és elindult Crémieux-vel napkeletre, hogy számon kérje az igazságnak és az örök emberjogoknak nevében a távol keletnek uralkodójától testvérei vérért.

A távolról amint visszatért, ő és nagy útítársa Crémieux, diadalút volt útja, diadala volt az ember jogának, diadala az emberszeretetnek, de mindenek fölött diadala volt a zsidó önértetnek.

S hogy egyszer sikra szállott, nem volt többé nyugalma. Ott látjuk őt a cárnak fővárosában, amidőn magával vive az angol népnek közvéleményét, magával vive Anglia kormányának szavát, a cárral visszavéteté a testvéreink ellen kiadott ádáz rendeletet. Ott látjuk őt a leghatalmasabb felekezetnek világvárosában, amidőn e felekezet fejétől visszakéri az apának elrablott gyermekét és ott látjuk őt Afrika északi partján, amidőn Marokkó szultánjától követeli nem testvéreinek csupán, hanem zsidó és keresztény alattvalónak egyaránt emberi jogát: követeli nemcsak, de meg is nyeri.

Nyugvása nem volt haláláig: küzdése csak akkor ért véget, amidőn nagy szíve megtörött, zarándoklása csak akkor, amidőn a késő vénségnek terhe többé útrakelni, messzejárni nem engedé. És ha hazánkba a közelmúltban a damaskusi vád halott-idézése idején nem jött, nem azért nem jöve, mintha igazságügyi kormányunknak bölcsesége fölöslegessé tette volna, hogy Montefiore

eljőjön messze földről tanítást hozni Budapestre, amint elment Damaskusba, Marokkóba: nem jött, mert a századik évnek terhe nyomta vállait.

VI. עני, szegények vagyunk és az ő halálával érezzük szegénységünket; סער, vihardúltak vagyunk és amidőn kidőlt a védő, érezzük a vihar veszélyeit; לא נחמה, s *végasztalattlanok vagyunk*, végasztalannak a fájdalomnak újdonságában, végasztalannak a vesztésnek szertelen voltában. De a végasztalan fájdalom eloszlik, ha látjuk az ő életének végső pillanatait, ha látjuk azt, hogy úgy amint élt, mint jámbor, mint önmagához s hitéhez hű férfiú, úgy várta az utolsó pillanatot.

Egy századig volt ő a mienk. Gazdag életének gazdag tevékenységét hagyá reánk. Gazdag és dús volt a földnek jutalmában, dicsőségben, elismerésben és gazdag volt, dúsan jutalmazott halálának óráján is, midőn a régi barátot, aki éveken át kíséré őt, lelki atyját, magához szólítván, véle utolsó imát rebegett, vezeklő fohászt a mindenek Urához és nyugodtan hajta pihenőre elfáradt fejét . . .

Méltán szólunk a szentírással: חמה נפשי בית ישראל ורחמי אחריתי כסדרו
Legyen a mi halálunk aminő az övé volt és végső pillanatunk oly nyugodt, mint az övé:¹ oly nyugodt a múltra ha pillantunk, oly nyugodt a jövőnek reményét, a túlvilágnak fényét ha tekintjük.

Amen.

¹ Mózes IV. 13, 10.

STEINHARDT JAKAB.

Arad, 1885. február 4.

נִם אֲנִי לֹא אֲחַשֶׁדְךָ כִּי אֶרְבֶּה בְּעַר רוּחִי אֲשִׁיחָה בְּסֵד נִפְשִׁי. Én sem zárom be ajkamat, beszélek szívem elszorulásában, szólok lelkem keserűségében,¹ szólok szívemnek keservéről s a ti fájdalmatokról, én édes gyászoló Véreim és Atyámfiái, hisz a fájdalom maró eleven-ségével sajog szíveteknek sebje, nem érzitek a vigasz balzsamát és fáj a részvét illétése is.

Bánatos megütődéssel lépek koporsódhoz, elköltözött hű pásztor, fájdalmas találkozóra, hisz ravatal mellett találkozáink az ige szolgálatában egyetlenszer és utóljára: ravatal mellett, midőn te a leroskadó gyermeket apja koporsójánál átölelted, midőn nemes őszinteség szavával s ékesszólásod fenkölt egyszerűségével rajzolóád az elhunyt apának életét!² Oh, hogy így kell meghálálnom részvevő igédet, hogy ravatalodnál kell lerónom a kegyeletnek szent adóját! Oh mennyit elmondhatnék koporsódnál abból, amit te ott elmondál: Ugyanazon hivatást szolgáltad, ugyanazon ösvényen jártál, ugyanazon cél felé törekedtél.³ Nem kérдем, hányan valátok, nem, ha maradt-e belőletek, nem kérdezem, hogy szegénységünk fájó érzete bánatunkat keserűbbre ne váltsa . . .

Mély értelmű, kegyeletos mondása bölcseinknek, hogy az elhalt tudós és tanító fölött az ő tanítását kell megújítanunk: nincs beszédesebb, mint a halottnak szótlán ajka, nincs a tanulásnak jobb ideje, mint midőn a túlvilágból hangzik felénk a lelki oktatónak foganatos szava s nincs malasztosabb, a távozót kísérhető, mint saját igéjének megújulása, felköltése annak, ami

¹ Jób 7, 11. — ² Lőw Lipót végtisztessége. Szeged 1886, 19—24 lap: Halotti beszéd, tartotta Steinhardt Jakab aradi főrabbi. — ³ Ugyanott.

éltének legnemesebb gyümölcse volt, fölidézése lelke gondolatának.

Halljuk azért az ő tanítását.

Negyven évi pálya az, amelyet ő közöttetek megfutott. Vajon hű maradt-e ahhoz, amit beköszöntő szavai előttetek fogadtak? Midőn 1845. április hava 19-én hivatalba igtatátok őt és ő, ami akkor oly ritka volt, magyar nyelven szólott hozzátok, akkor hallhatátok, hogy dicső elődjének nyomdokaiba kíván lépni. Igyekezzünk — így szóla — hogy ősi vallásunkat méltólag képviseljük, igyekezzünk hozzá való hű ragaszkodás által önpéldánkon kitüntetni, hogy szent vallásunk és örök igaz tanai nem tiltják el, hogy hű fiai legyünk szeretett magyar hazánknak, sőt hogy szigorúan parancsolják nekünk, mindazt tennünk, amitől ezen ország java függ és hogy oly szigorúsággal tilt el tőlünk mindent, ami a jó erkölccsel és a haza boldogságával meg nem egyezik. Csatlakozzunk szívvel-lélekkel e nemzethez, amely nekünk a hajdan korban mint bujdosóknak biztos menedéket nyújtott, amely újabb időben minket testvéreinek vallott.¹

Izrael ősi nézeteihez híven ápolva a munka tiszteletét, hálát adok, mondá, Istennek, hogy oly községbe helyezett, amelyben a munkásság szelleme már évek előtt fölébredett és mindinkább élénkül, ahol a becsületes mesterségek iránti hajlam majdnem közönséges. Karoljuk föl az erőnkre szorult gyenge műipart, fordítsuk vagyonunkat, erőnket ezen zsenge plánta hű ápolására és kifejlesztésére, amelyből egykor a haza nagysága fog virágozni.

Hazafiság és a hazafiság szolgálatában komoly munkásság képezték működésének egyik sarkpontját, a másikat buzgó vallássosság, békés türelem ébresztésében leljük föl. Ezeknek szolgálatában hányszor nem hallátok ihletett szavát! Mint tudta beszédes ajka az áhitat magasröptű szárnyalását kelteni bennetek s mint tudá ilyenkor a vallás eme legfőbb érdekét, lelkét, a buzgalom teljes hevével prédikálni! Midőn egyik beszédében a

¹ Antrittspredigt gehalten am Sabbath Hagadol 5605 (19-ten April 1845) von Jakob Steinhardt, zum Antritte seines Amtes als Rabbinsverweser in Arad. Nebst einem Anhang enthaltend die von denselben an jenem Tage zum Geburtsfeste Sr. Majestät des Königs in ungarischer Sprache gehaltene Rede. Arad gedr. bei Jos. Schmidt 1845, 28 lap 8^o.

vallásos áhitat lendületéről szólt, imígy inte benneteket: Ami a legszentebb pillanatokban megindítja a keblét, hogy ajkadon dal szárnyára, imának, fohásznak röptére kél a szó, váljék szívedben állandó hangulattá, lelkedben szilárd meggyőződéssé, kedélyedben a jellem alapjává, életedben a tettek kútfejévé.¹ Ebben a szellemben vette át Chorin Áron örökét. Ily léleknek ébredése volna életének legszebb áldása, működésének közöttetek maradandó emléke, nevének körötökben méltó főnntartója. És emléket szent kegyelettel kell őriznetek, hisz teljesedék rajtatok s rajta bölcséinknek mondása Mózesről s ipáról, amely szerint Mózesre háramlék eleinte dicsőség Jetróról, ipáról, míg később Mózesnek dicsősége tette fényessé Jetrónak nevét.² Községtek, amelynek történelmi hirt Chorinnak működése vívott ki, fényt kölcsönze nékie a kezdőnek, de később lelkipásztori tevékenységének, hırnevének fényét ő árasztotta reátok. Első tekintélye volt az egyetemes gyűlésnek s megéré, hogy kedvenc eszméje megvalósult, hogy a rabbiképzés országos iskolája megnyílt és szellemi érdekei az ő vezérő kezébe tétettek le.

És ép most kelle az ő tekintélyét elvesztenünk, midőn reá tekinténk, mint a régi nemzedék egyetlen emlékjelére, aki egyénisége és múltja, aki kora és rangjánál fogva hivatva volt arra, amire csak a szaktudomány s a lelkész tapasztalat képesít: bennünket képviselni ott, ahol immár a törvényhozó testben, úgy várjuk, Izraelnek is nyílik szerényke kis tere.

Chorin s a reá következett nemzedék az, amely a rabbit írástudó, szakértő tanácsadóból lelkipásztorrá magasítja s e kevéssé észrevett újjáalakulásban a megdicsőültnék, a lelkipásztormintaképének, kiváló szerep jutott.

Lelkipásztor volt: szakszerű tudománya, sokoldalú olvasottsága, bölcselkedő gondolkozása és ékesszólása képesíték őt erre, szívének gyöngédsége és mindenek fölött önmegtagadó szerénysége avatták őt ezzé. Ez a szerénység kerülteté véle a nyilván-

¹ Rede bei dem aus Anlass der, von Sr. k. k. Ap. Majestät, dem Kaiser und König Franz Josef I. den Israeliten in Oesterreich allergnädigst verliehenen Rechte und Aufhebung mehrfacher, früher bestandener Beschränkungen am 20 Febr. 1860 stattgehabten Dank-Gottesdienste in der Synagoge zu Arad gehalten von Jakob Steinhardt, Ober-Rabbiner. (Auf Verlangen des ehrsamem isr. Cultus-Gemeinde-Vorstandes dem Druck übergeben.) Arad, 1860 Buchdruckerei von Heinrich Goldscheider. 24 lap 8^o 8-adik lap. — ² Mechilta Jithró elején.

nosságot, a szereplést, a sajtót. Ritkán irt, de az a kevés, amit közzétett, tudományának teljéből vala merítve.

Szerény volt s nyilvános szereplése községében s e város közéletében zajtalan, de áldásos vala. Egyéniségre nem vala közlékeny, inkább saját gazdag kedélyvilágába zárkozó s csak legmeghittebb családi körben, véreihez intézett leveleiben nyílt meg szíve, tárult föl szelleme melegségének egész telje, gyönyörködtetett szellemes, könnyűd tollának fordulatossága.

Teljes, meglegedett boldogságot, gyermeteg őszinte életörömet csak családjá körében élvezett, családjá körében, amely a mienknél fájóbb fájdalommal zokog e koporsó körül... ¹ מִתְּהָאִישׁ מֵי חֲסִידֵי אֱלֹהִים מֵי חֲסִידֵי אֱלֹהִים mert ha a férj elhal, ki veszt annyit, mint hitvese? Ki veszte annyit, mint te, aki közel félszázadon át gyöngéd szeretettel, édes büszkeséggel vallottad őt tiédnek s aki özvegységnek fátyolát öltve, tengernyi fájdalommal állsz szeretteid körében ez oltár mellett. Könnyű lepel az özvegyi fátyol, könnyű, de földig görnyesztí azt, akinek fejéről leng alá . . .

S könnyíti-e özvegynek fájalmát, gyermeknek bánatát, testvéreknek gyászát, enyhíti-e hű szívek sebének fájó sajogását, hogy nem hirtelen halállal, ereje teljében búcsúzó, hanem lassú betegségtől senyvedve, megtörve szólíttaték el? Félve láthatátok ereje fogyását, szenvedésének csak türése által felülmúlt nagyságát, hirtelen beállott aggkor törődését. Vigasztalón, enyhítőn teljesült rajtatok, amit bölceink Jákobról mondanak: ² יָדַי יָעֲקֹב לֹא הָיָה יָדַי יָעֲקֹב כִּנְיָהּ וְהָיָה יָדַי יָעֲקֹב כִּנְיָהּ וְהָיָה יָדַי יָעֲקֹב כִּנְיָהּ az ő idejéig hirtelen lepte meg a föld fiát a halál: erejében, magabírásában, meg sem betegedve érte: ³ אֲחֵי יַעֲקֹב בָּנֵי רַחֵל וְרַחֵל וְרַחֵל וְרַחֵל de Jákob könyörgése az Úr könyörületét felkölté s adott hajlott kor betegségét, aggok elaszását, betegségnek jármát, mely félelmes rettegésben előkészíti a szerető szíveket a fenyegető veszélyre.

De mert féltettük őt, mert gondolni kelle a végre, a veszteség rémes valósága azért mégis tépi keblünket, mert nem egy család halottja, vesztesége ő, mert rajtunk a próféta e heti ígéje teljesült: ⁴ וְהָיָה דָּ' אֶת הָאֲדָמָה וְרַחֵל וְרַחֵל וְרַחֵל וְרַחֵל Elveszi az Örökkévaló az embert, a kiválót, jelest és nagy léssen az elhagyottság az egész országban: az ország halottja ő! Ne sajnáljatok egy könnyet hullajtani koporsójára — mert elszorul keblünk, ha kérdjük: kik élnek, akiket ha elveszt a magyar zsinagóga, az ország halottai

¹ Ruth r. וְהָיָה אִישׁ מֵי חֲסִידֵי אֱלֹהִים. — ² Ézaiás 6, 12.

lennének, akiknek ravatalánál az egész magyar Izrael mécsel s a nemzetnek őrangyala virraszt? Elvette az Örökkévaló az embert, a kiválót, jelest s távol vidékek gyászolják őt, ¹ כי האדם עץ השדה mert az ily ember nem az erdő ezernyi sok fájához fogható, amelyek közül ha a szekerce csapása kidönt egyet, az erdő sűrűje résztakarón csukódik össze s a veszteséget elfödi: az ily ember ^{האדם עץ השדה} a mezőnek terebélyes, hatalmas fája, egyedül álló a síkon, messze tájra útmutatója a vándornak, amelynek árnyékát ahítva messze útról törekszik feléje az útas. — Ily fa az, amely kidőlt, pusztá a mező, gyászolnak pásztorai, nem települ többé üdítő árnyékába a híveknek e nyája, amely abban az áldásban részesült, hogy közel egy századon át két lelkipásztor egy szellemben, a fölvilágosodás, a vallásos buzgalom, a művelődés és polgárosodás szellemében vezérlé. E hosszú működésben megbecsülhetetlen áldás rejlik, de kötelező erő is, kötelező arra, hogy Arad zsidó gyülekezete történelmi küldetéséhez, a polgárosodás és a vallásos buzgalom összeegyeztetéséhez hűségesen ragaszkodjék.

A zsidó haladásra nézve történelmi fontossággal bír az hazánkban, vajon e községnek intézményei virágoznak-e, vajon benne áldozatkész tetterő és mindenekfölött vajon benne igaz hit-hűség és áhitat szent lelke lakik-e, vagy szégyenletes, gyáva hitehagyás s lelketlen közöny. — A történelem számon fog kérni minden lelket, mely közületek elvész, meg fogja bélyegezni azt, aki megpróbáltatás idején rettenthetetlen bátorsággal az ősök szent zászlaját nem követi, azt a zászlót, melyet előttetek Chorin és Steinhardt lobogtattak s amelyhez hűséget, törhetetlen hűséget prédikál megdicsőült lelki atyátoknak még koporsója is.

Amen.

* * *

מנוחה נכונה

* * *

Elköltözött testvérünk, tanítónk, vedd tőlünk a földnek végbúcsúját. Vedd a mi végbúcsúnkat, akik az ígének szent szolgálatában állva, egybegyűltünk koporsódnál közel s távolból, hogy

¹ Mózes V. 20, 19.

zokogásban enyhülést keressen elborult lelkünk. Vedd végső bűcsűjét Izrael testvérközségeinek, amelyek eljöttek vigasztalni árván maradt híveidet a részvét könnyeinek vigaszával.

Vedd végső bűcsűjét községednek, amelyet oly hűséges odaadással, béketűréssel, szeretettel vezettél, e városnak, melynek tevékeny polgára valál, különböző vallású lelkipásztorainak, akik benned a türelemnek papját kedvelték. Vedd végső bűcsűjét özvegyednek s gyermekednek — gyermekidnek s unokáidnak — testvéreidnek, mindnyájuknak, akiket a vér szerint való rokonság köteléke fűzött hozzád s akik benned a férjet s apát, a testvért és hű rokont, házuk, családjuk ékességét veszítették el.

Az Úr áldjon meg s őrizzen meg haló porodban; az Úr világíttassa feléd arcát s legyen kegyelmes irántad az ítéletben; az Úr fordítsa feléd arcát s adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Nekünk pedig, akik téged siratunk, adja mennybéli vigasztalását, hogy szóljunk: ה' נחן ד' לִקח יְיָ שֵׁם ד' טַחֲרֵךְ az Úr adta, az Úr vette el s mi nem zúgolódunk, hanem megnyúgoszunk az Ő akaratában és dicsérjük szent nevét.

Amen.

FISCHER ANTAL ÉNOK.

Makó, 1896. április 12.

I. אמר רב נחמן: אנרא דבן טיטא שחזקתא. *A gyász házának jutalma a hallgatás:*¹ akik oda térünk hallgató fájdalommal, mélabús, megilletődött, töprengő szótlansággal, összekulesolódó ajakkal, könnyek néma beszédével áldozunk szívünk gyászának, testvéreink fájdalmának, a halál némaságának.²

Hallgatva zokognék e koporsó mellett én is, de az ige szolgálójának nehéz hivatása, itt is szólnia, mert a templom, mert az Isten háza nem a némán töprengő gyásznak háza sohasem, akkor sem, ha bús ravatal épül a szószék helyén s az Isten háza az Úr szolgáljáért halotti gyász sötét mezébe öltözik.

* * *

Érdem és eredmény, munka és jutalom, törekvés és hatás összefüggéséről a tanítások sorozatát hagyta reánk eleink szűkszavú, eszmetömörítő bölcsesége és a tanítások e sorozata vezet bennünket ama mély gyásznak megértéséhez, amely e koporsó körül egybegyűjte bennünket, amaz áldott életnek méltatásához, amelynek földi, véges szaka fölött e koporsó bezárult, ama sujtó veszteségnek értékeléséhez, mely bennünket Fischer Antal Énok főrabbi halálával ért.

II. אמר רב אשי: אנרא דבן הלולא טייל. *A lakodalom kísérő jutalma az örömlelkedés szava.* Midőn három évtizeddel ezelőtt egybekelését ünnepelte a hitközséggel az új lelkipásztor, lelkesült szavakkal, elragadtatással üdvözölte a gyülekezetnek érdemeiben megőszült,

¹ Beráchóth 6 b. — ² Tesúbóth hageónim 74 b. Cassel.

elaggott tanítója¹ a zsoltár eme szavával: *זה דור דרשו סוכשי סנך* Ez a nemzedék, amely őt keresi, amely keresi a te színedet.²

Jogos várakozással tekintetek a székfoglaló lelkipásztor működése elé, hiszen fényes sikerrel működött lelkipásztorkodása első helyén,³ ahol az alapította iskola tartja fenn emlékezetét és ahol irányának benső rugójául fölismerték az írás ugyane hallottuk ígését: *זה דור דרשו* Ez a nemzedék, amely Őt, amely Istent keresi, a vallás törvényeit teljesíti, a hit hagyományait őrzi, *סוכשי סנך יצא* de tekinti a te színedet is Jákob, tekinti Jákob házának változó állapotát, megmásuló helyzetét, a fejlődő kornak igényeit, a haladó időnek követeléseit.

Beköszöntője a tartalom mélységére vetekedni látszék boldogemlékezetű, nagynevű hivatali elődjének, a *ישיבת שלמה* szerzőjének⁴ tudományával, míg külső alakjában, szerkezetének arányos tagolásában, nyelvezetének tisztaságában a megújuló kor nemesbűlő ízlését tükrözi vissza.

III. *אמה סר וסורא : אמרה דתעניתה בדרקח* A böjtnek jutalma az igazság.

Ha visszamegyünk időrendben a székfoglaló ünnep mögé és vizsgáljuk, minő talaj nevelte őt erős hajtású esemetévé, majd azzá a lombos fává, amelyet ez a gyülekezet kertjébe ültetett, visszaental életének története a jesivák tantermeibe, ahol hírneves hősei a talmud tudományának vezették be ősi buzgósággal, vallásos kegyelettel a hittudomány forrásainak legnehezebben megközelíthető vidékeibe az ifjúságot, amely nélkülözés, törődés, gyakran sűrű böjt árán szerezte meg nehezítő módszerek mellett ismereteit, de a nélkülözés korában nem ismeretet szerzett csupán, hanem szerzett igaz odaadást az ügyhöz, amelyet szolgálni kívánt, igaz ragaszkodást ama tudományhoz, amelyet sanyarú viszonyok között szívós kitartással sajátított el.

Sokat túrt, munkált az az ifjúság, izzadt és fázott, nélkülözött és sanyargott, de a böjtnek jutalma erő és valódiság, jellem és igazság vala. Megedződött ő is ifjúkori küzdésében ama nemzedék sorai közt, amely így került pályájára, titkon rejtegetett törekvéssel egészítve ki ismereteinek körét, hogy kiemelkedjek vezetőinek egyoldalúságából. Abban az önerején művelődött nemzedék

¹ Steinhardt Márk. — ² Zsoltárok 24, 6. — ³ Dunaföldvár 1852—1864. —

⁴ Ullmann Salamon meghalt Makón 1863. január 1.

sorában a jók javához tartozott ő s önerejére utalva, akarata küzdelmes ifjúságának harcaiban jellemmé, következetes, elvek vezette valódi jellemmé jegecedett: a bőjt jutalma igazság vala.

IV. אשר רבא : אנרא דשמיחא סכרא *A figyelő hallgatás eredménye a fejlődés, a kialakuló vélemény, a meggyökerező meggyőződés.*

Nagy tanítókat hallgatott, köztük legnagyobbul az újabb zsidó tudomány megalapítóinak egyikét, Rapaport Salamon Lőböt, a hírneves prágai főrabbit ifjúi fogékonysággal és e figyelő hallgatásnak volt eredménye az a határozott, tanuló korában kialakult, lelke mélyén gyökeret vert, meggyőződéssé érlelődött vallásos vélemény, amely egész hosszú pályáján többé nem változott, hanem szigorú következetességgel megmaradt életének és tanításának irányelve: a történeti fejlődés törvényeit elismerő az az irány, amelynek vallásfönntartó törekvése bölcs mérséklettel igyekszik átalakítani formáiban, megjelenésében a hitnek életét.

V. אשר ד' : אנרא דסדקא דיהמא *A nyilvános tanítás, az íge hirdetésének jutalma a hallgatók gyors haladása.*

Fáradhatatlanul, lelkesedéssel hirdette az ígét. Készségének teljéből, a szentírás szellemével telített kebléből, szónoki képességének bőerű forrásából bőven omlott a tanítás szava, nem ritkán elszakítva az elmélet emelte gátakat és túlterjedve a beszéd tartamának megszokott korlátain.

Benső fölhevülése, gondolatainak bősége, vallásos buzgósága okozta, hogy alig tudott megválni a szószéktől, ha egyszer reálépett. Mindenkor szívesen, mindenkor áhitatos figyelemmel hallgatók szavát s teljesedék, amit a midrásban olvasunk Énokról: וחרו רוח אלהים על חנוך וילמד את כל אנשיו חכמת האלהים וירכנו ועבדו בני האדם את ד' כל ימי חנוך. Az Isten lelke nyugovék Énokon és megtanítá minden hallgatóit Isten bölcseségére és útaira és szolgálták az ember fiai az Örökkévalót és eljövénének az ember fiai hallgatni az ő bölcsességét.¹

VI. אשר אביו : אנרא דכלא דחוקא *A tanító ünnepi előadásának jutalma a tolongó tömeg, aminő itt ünnepelt ez oltár körül, amidőn a gyülekezet minden tagja összesereglett, hogy megünnepelje, elhúnyt*

¹ Jellinek Béth hamidras IV. 127.

barátom, a te itt való lelkipásztorkodásodnak negyedszázados fordulóját hálaadó istentisztelettel és nyomában társas együttléttel, amelyben annyi szeretet, hűség és ragaszkodás nyilatkozott meg irántad, hogy életed legszebb, legjutalmasabb napjának méltán vallottad az ünnepnek ama szép napját. — Éreztük amaz ünnepen, hogy őszinte ragaszkodás, tanítványi, gyermeki szeretet keze intézte rendjét, az a hűség és szeretet, amely most gyászba borulva sóhajt föl koporsódnál *וה חסידו הו עניו חלמידו של ה"ל* Oh te jámbor, oh te szerény, oh Hillelnek tanítványa! ¹

VII. *אמר רב ששם : אמר ר' חסידא דלוי* *A gyász jutalma fölemelkedés.* Minden általános gyász fölemelő. Tudtunkra adja, hogy aki a köznek él, nem hiába élt s hogy hűséggel őrzik a vérség körén túl idegenek is emlékezetét annak, aki másokért élt, aki köztetek minden családdal együttértett, aki mint igaz lelkipásztor a hívek minden családjának hozzátartozó, lelkirokon tagja volt.

Együttértett veletek, azért tudott úgy szívetekhez szólni, fölemelni, könnyekre indítani, vígasztalni. A szív ékesszólása hatott meg bennünket szónoklatában, amely nem volt a taglaló észnek rideg szabályosságú rajza, hanem az érzelem melegétől áthatott, a meggyőződés mélyéből merítő és a tudomány teljéből táplálkozó szívnek önként fakadó ékesszólása.

Nem tetszeni akart községének, szolgálni akarta híveit mint gyülekezetének lelkiismerete. Szent komolyság, szerető szigor, atyai jóindulat lakozott benne. Egy könny volt szívében, ez igaz papi szívben, mely sirt a szenvedővel, könnyezett a nyomorral és tette serkentette a jótékony kezét.

Áldás volt e szív hatása rajtatok és boldog volt ő közöttetek. Csak egy vágya nem teljesült: a pártoskodásnak kialvó lángja messziről jött fűvástól újból lobbot vetett s gyülekezetének egységét nem sikerült megteremtenie.

* * *

Boldog volt családja körében is, amely vérző szívvel siratja benne a gyengéd férjet és apát. Gonddal nevelt benneteket, boldogan látta teljesülni az apának reményeit, midőn egymásután az apai gond egyengette úton saját otthonba tértetek.

¹ Szanhedrin 11 a.

Soha sem tudtam mély megihatottság nélkül hallgatni atyai szívének túlárado boldogságát, ha fiainak haladásáról, képzettségéről, irodalmi, hivatásbeli sikereiről, a leányok lelki nemes-ségéről, gyermeki szeretetéről beszélt, hálát adva a Gondviselésnek adományaiért és nem zúgolódva, ha gyermekei gyászában őt is keserű gyász érte. Valahányszor hozzátok vitte az apai szeretet sóvárgása, mérhetetlen boldogság töltötte el keblét. Csak egy vágya nem teljesült családja körében: szűknek találta a szószék körét, nagyobb körhöz fordult a toll hatalmával a te tehetséged: hivatását reád át nem szállathatá, — nem lépsz utána e szószékre, hogy betöltsed atyád helyét.

¹ *עַתָּה תִּזְכֹּר הַעֲלֵה עַל מִזְבִּיחַ עַל הַלֵּילָה עַד הַבֶּקֶר וְאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תִּקָּרֵב בּוֹ* Ez az öröklét magasságába visszatérő, *fölszálló* lélek törvénye: mielőtt fölszáll, megtisztul a szenvedés *tüzében*, a vallás, az íge, a szeretet *oltárának szent szolgálatában*; *egy ugyanaz marad* jámbor megadásának magasztos fényében *az egész földi éjjelen át az öröklét hajnaláig*. Üdv neki, a hű pásztornak, akiben égett az oltár szent tüze, aki jámbor megadással türt életének hosszú, haldokló szakában és akin a megdicsőülés percében teljeselek a régieknek szava: *לְהַגִּיד בְּבֶקֶר חֶסֶדךָ : זֶה הָעוֹלָם חָמָא שְׁמִשְׁלֵל בְּקָרִים וְאִמְנוּתְךָ בְּלַיִת זֶה הָעוֹלָם הוּא שְׁמִשְׁלֵל בְּלַיִת* Hirdesse reggel kegyelmedet: ez az öröklét, a reggelhez hasonlatos és hűségedet éjjel: ez a földi lét, az éjjelhez hasonlatos. ²

Kiszenvedtél, hű barátunk, tanítónk, apánk! Fájdó szívünk soká, sokáig ég, sokáig sajnó utánad! Égbe esdő könnyes szemekkel, imás ajakkal kísérjük távozó lelked az öröklét bírāja elé, *אֵיךְ דִּין אֵיךְ טֵלָא רַחֲמִים* aki így szól: Én vagyok a bíró, Én vagyok a könyörülettel teljes. ³ Koporsódra pedig letesszük legszebb adóját a szeretetnek, a síron túl élő, a halálon diadalmaskodó hálás kegyeletnek cypruságát, az öröklét biztos zálogát. *בְּלֹעַ הַמִּיתָ לִנְפֻשׁ וְיִסְחָה ד' אֱלֹהִים* *דְּמַעָּה טַעַל כֹּל פְּטִים וְכֵן יִרֵי רַעְיוֹן וְנִמְאָר אִתָּן*

* * *

מִנְחָה נְכוּנָה

* * *

¹ Mózes III. 6, 2. — ² Ábóth derabbi Náthán f. 7 a Schechter. — ³ Szifra 85 c. Weisz.

Húsz évnek tartozását *jöttem el leróni koporsódhoz, atyai barátom. A gyermeknek halála kísér végső úton a gyász szaváért, mely beszédes ajkadról elhangzott az apának koporsója fölött. Elbúcsúzunk tőled társaid az íge szolgálatában, akiket halálod bús híre egybegyűjtött koporsód körül, hogy kísérjünk tanítványi halálával, pályatársi elismeréssel, baráti könnyekkel.

Vedd tőlünk búcsúját e nemes városnak, itt egybegyűlt lelkipásztorainak, hatóságának és lakosainak, akiknek egybesereglett nagy gyülekezetében tükröződik a te békeszerető, türelmes, szeretetreméltó egyéniséged érdeme.

Vedd végső búcsúját Izrael e gyülekezetének, intéző férfiainak és tagjainak, aggoknak és ifjaknak, szülőknek és gyermekeknek. Halájuk könnyben nyilatkozó érzete kísér minden tanító, biztató, vigasztaló szóért, amelyet szívéükbe vésél.

Vedd végső búcsúját gyülekezeted tisztviselő karának, melynek jóakaró vezére, támogatója, védelmezője voltál.

És vedd immár végső búcsúját gyászbaborult özvegyednek és az ő másodszor is árvaságra jutott leányának, végső búcsúját a te fiaidnak és leányaidnak, az ő családjaiknak, unokáidnak s az egész rokon körnek, amely benned szerető, hűséges, részvevő rokont gyászol.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban.

Az Úr világíttassa feléd arcát és legyen irgalmas irántad az ítéletben.

Az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, az Örökkévalóság háborítlan békéjét.

Nekünk pedig, akik siratunk téged, adja mennybéli vigasztalását, hogy szólhassunk: ד' נתן וד' לקח יי שם ד' מבורך Az Úr adta, az Úr vette el; dicséértessék az Ő neve.

Amen.

LICHTENBERG MARI.

Szeged, 1888. április 15.

Jobb a halál pihenése a kínos betegség életénél s a sir nyugalma a fájdalom életénél, így szól az elődök bölcsesége Sirák könyvében s e szóval jöttünk búcsúzni e ravatalhoz: akit e koporsó borít, letette a szenvedés mártir-koszorúját, hogy hosszú küzdés után pihenjen, az enyészet révén az öröklét partjára térjen.

Éles kin nyilalt át szíveteken a szenvedő minden nyögésére, mert a férj gondossága, a gyermek szerető aggalma, a testvéri kézilletése s az ápoló kéz gyöngédsége föl nem tudták tartóztatni a betegség diadalmát, az enyészet győzedelmét a teremtés e remeke fölött.

Mert a teremtés remeke, a tökéletlen létben a lehető tökéletesnek megtestesülése volt ez a nő, akit most sirva kísérünk örök nyugalomra. Hódító egyéniség volt, lénye fölényének varázshatását érzé mindenki, aki körébe lépett. Hiszen már külső megjelenése is igéző volt a női szépség, kellem s báj egyesülése által s amit odabenn a művész ecsete róla beszél, mintha nem a valóság utánzata, mintha a képzelemnek volna merész alkotása! És nem igéző csupán, tiszteletet gerjesztő vala minden érintkezésében e rendkívüli nő: minden nemesért hevülő, minden jóért lángoló lelke tükröződött szemeiben, amidőn megnyerő modorával, fordulatos, mozgékony szelleme érvényesülésével s mesteri társalgásával az együttlevőket maga köré gyűjté; nemét meghaladó érdeklődése a ház, a művészet és irodalom körén túl kiterjedt a közélet minden mozzanatára, még a felekezetnek közügyeire is s már a halál árnyékai környekezék, amidőn a felekezet közügyeinek alakulásáról meg nem másult érdeklődéssel értesült és vitázott.

Magasröptű szellem volt, ritka műveltség, finom tapintat, előkelő ízlés és éles ítélet egyesültek benne s háza e szellemnek kifejezője volt. Éber gondjai a ház szellemét óvták, amint a ház

környékét, bensejét megalkoták békés, boldog, művészi gonddal szerzett otthonul, boldog otthonul, amely marasztá, amelyből csak öt évi szenvedés tudá kiragadni őt.

De midőn koporsójánál a tiszteletnek s méltánylásnak szava megszólal, nem szabad feledni, hogy ő a nőiségnek ragyogó diadémjával is ékes vala: a könnyörület s a szívjóság, a hűség és szeretet diadékját viselte! S mintha az emberi szív ennyi jószágot, ennyi könnyörületet, ennyi szerelmet meg sem bírna — szívének lőn betegjévé s hosszú haldoklással már a földön megdicsőült a szenvedés glóriájában.

Utóljára Cillája esketésénél láttam őt. A fájdalmas arc földerült: szerető szívének hő óhaja teljesült az órán. De aki halotta ez óra multán anyai szívének visszafojtott keservét fájdalmas zokogásban kitörni, az érzi, hogy itt egy élet reményétől búcsúzik a sebhedett anyai szív: csak egyszer még — — csak Elláját megáldhatná — — Elláját, akiben másfél évtizednek forró óhaja teljesült, hogy benne újabb másfél tizednek minden gondja, gyöngédsége, szerelme összpontosuljon.

Reád hagyá szerelmeteknek zálogát, férjére, aki őt oly büszkén vallád magadénak, aki véle szenvedél az ő vívódása, szenvedése éveiben s oly igazolt fájdalommal állasz az ő porsátoránál.

De tiszteljük a fájdalmat! Ne dülünk hivatlanul a fájó sebben, ne dülünk a bánatos férj sebében, ne a nővérnek keservében, aki oly válhatatlanul csüggött rajta, akitől élte útján ideig-óráig is alig tudott megválni, aki hazatért, hogy az imádott testvér utolsó sóhaját fölfogja — ne dülünk a rokon körnek jogos fájdalmában, méltó gyászában, ne azoknak keservében, akiknek ő anyjuk volt, nem vér szerint, de a szeretet jogán, ne azoknak bánatában, akik ápoltátok őt úgy, amint az ő szeretete megérdemelte, odaadón, gyöngéden, hűségesen. Csak még egy búcsúpillantást az elköltözöttnek életére, amelynek 52-ik éve¹ azon a napon telt be, amelynek éjféle órájában e szív utolsót dobbant. Azon a héten, amelyen egy negyedszázaddal ezelőtt ő atyját siratá, siratjuk mi őt: siratja a férj három évtized boldogságának tüntét, érzi a gyermek élte tavaszán a tél zordon lehet — — —

Hamvai künn fognak nyugodni a temető családi helyének ölén, lelkét pedig visszahívá az Úr a megdicsőült szellemek

¹ Született 1836. április 14., meghalt 1888. április 14.

karába s ha a sirhanthoz éles fájdalommal, majd borongó visszaemlékezéssel, merengő bánattal zarándokoltok, az égre, az ő örök honára, a szeretetnek, hálának s kegyeletnek könnyével pillantsatok föl.

Amen.

* * *

Elköltözött testvérünk Lichtenberg Mórné Levinsky Mari vedd tőlünk a földnek végbúcsúját. Vedd végső búcsúját férjednek, leányodnak, nővérednek, végső búcsúját mindazoknak, akiket a vérség köteléke, a hála láncai fűztek hozzád az életben, akik ápoltak s szolgáltak hosszú szenvedésedben; végső búcsúját ez ezernyi gyülekezetnek, mindazoknak, akik eljöttek, hogy igaz részvéttel adják meg végső tisztességedet. Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban; az Úr világíttassa feléd arcát s legyen irgalmas irántad az ítéletben; az Úr fordítsa feléd arcát és adjon neked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Azoknak pedig, akik téged siratnak, adja mennybéli vigasztalását, hogy szóljanak: az Úr adta a hűséges hitvest, a szerető édes anyát s az Úr vette el tőlünk s mi megnyúgoszunk az Ő akaratában s dicsérjük szent nevét.

Amen.

LÖW TINKA.

Szeged, 1895. február 14.

וְיִחָדְךָ ד' אֶת הָאָדָם וְיִכְבֶּה הַנְּשִׁימָה בְּקֶרֶב הָאָדָם *És eltáraztat az Örökkévaló egy embert és nagy az elhagyottság a föld kebelében:*¹ egy halt meg és nagy az elhagyottság családunk körében!

Távol idegenből haza jöttél, távol idegenből, ahol beteljesedett rajtad a mulandóság törvénye és itt vagyunk koporsód körül, akiknek kebelében nagy az elhagyottság a te haláladért, Tinka, édes Tinkánk!

Szomorú üdvözlettel köszöntünk, hogy hazatértél és koporsód mellől visszaszáll lelkünk bölcsődhöz, gyermekkorodhoz. — Látunk növekedni testvéreiddel bölcs szülei szigor és ápoló szeretet irányítása szerint, — serdülni gyermekeleánynya, — majd ádáz hagymázos betegség után hajadonná fejleni; látlak virulónak, szépnek, igénytelennek, jónak, szerénynek. Szembe állasz velem myrtuskoszorúban, midőn apánk végóhajtása teljesül, férjed oldalán, akit szerettél mindvégig változatlan hitvesi hívséggel, féltő szerelemmel. Követlek mátkaságod tavaszán, az ifjú anyát látom, elsőszülöttjét becézi boldog mosolylyal — — Majd jó az első nagy fájdalom: a gyermek fogyatkozása ül nehéz gondul anyai szíveden, szíveden, amely oly hallgatag, magába zárkózó, de amely oly mély fájdalmat rejteget e gyermekért.

És jó az újabb nehéz gond: hűséges ápolója léssz annak, akit úgy féltettünk akkor s aki most otthonodban sirva öleli három árvadat mondhatlan fájdalommal szívében, avval a bántó tudattal, ezt üzeni néked bátyám általam, hogy saját nyomorúsága sem azt nem engedte, hogy melletted legyen és veled szenvedjen a végküzdelem óráiban, sem azt, hogy elkísérjen az örök nyugalom helyére.

¹ Ézajás 6, 12.

Akiért te aggódtál hitvesi szeretettel, éretted aggódott, téged gyászol most, *אין אשה טעה אלה לבניה* nem hal meg a nő senkinek úgy, mint a férjnek, a gyermekek apjának!

Éretted aggódott, éretted aggódtunk, szüléd, véreid. A lélek fölébredett közlékenysége, amely oly mélyen engedett pillantani a te szerető, igaz, tiszta szívedbe, félelmes volt; a búskomorság néma pillanatai reménytelenekké tettek bennünket. Féltettünk, hogy lélekző halottiság martaléka léssz és e félelemben láttuk, mi drága vagy nekünk, mennyire szeretünk téged! Megváltóul közelgett a halál: ott virrasztott anyád, testvéred fölötted. Mi a vajdó fájdalom, melylyel az anya gyermekét szüli, ama marcangoló kinhoz ha fogjuk, mely anyádat eltöltötte, midőn halálra vajlódál!?

Megváltás a te kora halálod: könnyeinket azért panasz nélkül, sóhajainkat zúgolódás nélkül, keserveinket lázadás nélkül viseljük. Mértékeljük bánatunkat, de vissza nem fojtjuk hálánk szavát azért, ami nekünk voltál: ami voltál szülődnek, testvéreidnek, férjednek, gyermekeidnek, édes mindnyájunknak.

Gyérezi az évek haladása családunknak erdejét: ifjú, sudar fa dőlt ki benned is idő előtt: akik megmaradtunk, forró szeretettel, zokogó kebellet kísérünk téged végső otthonodhoz, néma sírveremhez, de beteljesedik rajtad az öröklét törvénye is: szíved a néma hant alól kikél, hogy kísérje őrzőangyalul az övéit — fiaid s azt a két kis angyalfejet, Ágnest, Erzsikét . . .

KOHEN JOHANNA.

Szeged, 1888. december 30.

דורי נסע ונגלה סני כחול רעי Az én nemzedékem elvonult s eltávozék tőlem, mint a pásztor kunyhója,¹ amelyet szétszednek, ha a nyáj tovább vonul legelni. Késő vénségnek sorsa az, hogy egyedül marad, nemzedékét túléli, egész embernyomának utolsó nyomául marad s akik véle egy emberöltőhöz tartozának, előtte költöznek az öröklét honába.

Az, akit e koporsó fogadott be, régi nemzedéknek volt gyermeke és még akik véle kezét fogva a nők egyesületét, az ő nőegyletét megalapították,² azok közül is csak hárman éltek túl őt. De bár késő vénség nyomta már vállait, azért még sem állott egyedül, nem járt idegenül közöttük. Bár másod, harmadivásúak valánk, akik körülállottuk az ő halálos ágyát, midőn téged, leányát, megölelve szeliden elszenderült, azért idegenné nem vált közöttünk, mert gyökerezett még a jelenben, a jelen földadataiban, a könyörületnek soha nem szűnő munkáiban, amelyektől megválni mindvégig nem tudott. A késő vénség részvétlen, hideg szokott lenni, mert a vénség az életnek tele és a télnek nincs enyhe hatása, csak fagyos derek; de ő benne az erély az ifjú, munkabíró erőt ernyedni nem engedé s csak órák választották el halálát attól a pillanattól, amelyben még elnökkölt közöttetek, megbeszélni a közel jövőnek teendőit, a nőegyletnek közel földadásait. Nem lett ő közöttünk idegenné, nem ismeretlenné, mert míg élt, a közelet nehéz gondjait szüntelen hordozá s ha az ő nemzedéke kidőlt is mellőle, új nemzedék vette őt körül szeretettel, ragaszkodással, elismeréssel.

¹ Ézajás 38, 12 Rasi. — ² 1835. február 27-én. Lásd Löw és Kulinyi, A szegedi zsidók 302. l.

עטרת הכהן שבה בדרך צדקה חסדא Dicsőség koronája az aggkor, amely találtatik a jótékonyiságnak útján.¹ Ha valahol e koronát méltán helyezék földi zarándok fejére, az ő fejét méltán ékesíté; igényt tarthatott reá, viselte tisztes agg fején és elismeritek halálában, hogy joggal hordotta a dicsőség e koronáját.

Most, halála után, amidőn immár koporsója köré gyűltünk, még egyszer végig pillantunk e hosszú, gazdag tartalmú, eredményes emberéleten.

I. Két hónap hiján ötvennégy évig vezette a nőegyletet, amelyet alapított és amelylyel azonosítá magát teljesen. Mert a közügy csak úgy halad, csak úgy gyarapszik és virul, ha, akik intézik és vezérlik, véle magukat teljesen azonosítják, osztatlan odaadással szolgálva az ügyet, amelynek szolgálatába szegődtek, úgy mint ő szolgálta ügyét az ő egyesületének, amely már életében elismerte, minő áldás rejlik abban a válhatatlan kapocsban, amely Kohen Johanna nevével a nőegylet vezetését összefűzé s amely ezért megválasztá őt elnökségének negyedszázados évfordulóján élethossziglani elnökévé.² Sokszor nyilvánult még tünnetőleg a nőegylet elismerése iránta és még mindnyájunk élénk emlékezetében él ama lélekemelő ünnepély, amelylyel a nőegylet félszázados főnnállását megünnepelte: ez ünnepély az ő hervadhatatlan érdemeinek ünneplése és kitüntetése³ volt. És félszázad tevékenysége az ő buzgalmat nem lohasztá: utolsó gondolatai is az egyesület ügyeivel foglalkozának. Azért amidőn az ő egyesületében a szűkölködőnek, a mazúrnak alamizsnát osztunk, amidőn az özvegyet gyámolítjuk, amidőn az elhagyottat, az árvát neveljük arra, hogy a társadalomnak legyen majdan munkaképes tagjává és ne szoruljon másnak kenyerére és könyörére: az ő példája fog előttünk ragyogni.

Hányan vannak, akik az ő nevét áldják, mert a kétségbeesés pillanataiban mint a könyörület szellemének személyesítője jelent meg náluk, vigaszt, istápolást, segítséget nyújtva, vagy mert ő indította útjára őket annak a tanulásnak, amelynek segélyével önerejükre támaszkodnak az élet küzdelmeiben.

¹ Példabeszédek 16, 31. — ² 1860. március hó 15-ödikén. — ³ A nőegylet tagjai életnagyságú olajfestésű arképét Barabás esete által készítették el ez alkalommal.

Nőegyletünk és a nőegylet által létrehozott árvaalap mindenha az ő áldott emlékét fogja fönntartani, fennen hirdetve, minő szerencsés volt az egyesület, hogy az ő kezére bízott alapítása, hogy az ő bölcs tapintata és türelme, emberösmérete és csüggedetlen kitartása vezérelte félszázadnál tovább. Nem fogunk az ő arcképe előtt amott a község üléstermében megállhatni mély megilletődés nélkül s ha az ő jóságos vonásait látni fogjuk, meg fog újulni emlékezetünkben: hányszor könnyezett ő velünk, hányszor törölte le a szerencsétlenek, az ügyefogyottak könnyeit. S a könnyek, amelyeknek forrását a boldogtalanok szemében elapasztá, most méltán hullanak gyöngyül, ékül koporsójára.

II. De a nőegyletnek, sőt felekezetünknek körén túl nem volt városunkban a társadalomnak vállalkozása a jótékonyság terén, amelyben részes ne lett volna. Négy évtizednél tovább volt a felekezetközi jótékony nőegyletnek és választmányának is tagja. Minden jótékony társulásban ott látjuk nevét, kezét, közreműködését.

A jótékonyágnak körén túl, amidőn a hazafias érzület a honleányokhoz fordult, mindig megértette szözatát. Könnyes szemekkel tudta elbeszélni, hogy abban a dicső harcban, melynek az idősebbek köztetek tanúi voltak, amidőn sebesülteket hoztak Szegedre, osztozott a város előkelőségeivel a sebesültek gondozásában s az ő szerény hajlékába vitték a honvédhadsereg legelőkelőbbjeinek egyikét.¹ Ő ápolta utolsó pillanatáig, ő zárta le szemét s a beteg tábornok halála előtt a nemzet nagy fia, Kossuth Lajos is betért hozzá, háláját fejezve ki a hűséges ápolónak. Mindenütt, ahol jót kelle tenni, ott volt Kohn Johanna. De ne feledjük el az utolsó benyomás mellett, amely élni fog emlékezetünkben, ne feledjük el a jótékonyág, jellemének eme legkiválóbb vonása mellett ama tulajdonait, amelyekről az ő koporsója mellett kötelesség megemlékeznünk.

III. Jámbor, kegyes életű nő volt, az istenitiszteletnak buzgó látogatója. Mennyire nehezére esett, midőn az utolsó nagy ünnepeken itthon kelle imádkoznia, távol a hívek, a hitfelek seregétől.

¹ Répász Mihály huszártábornok, aki 1849. július végén halt el. Reizner János, A régi Szeged I. 242.

Ha a templomba megyünk, a tórának himzett burokjai, a frigszekrénynek ékes függőnye, a művészi kivitelű szent szerelvények; ha esketésre készülünk, a himzett lepel, melylyel a menyasszonyi koszorút betakarjuk, amidőn a hajadon búcsúzik szülői házatól és ama mennyezet, amely alatt oltárunkon negyven év óta esküdnek hűséget egymásnak a jegyes párok, mindannyi az ő kegyességét dicséri. Amidőn zsinagógánkban a karének behozatott, az énekesek öltönyének jókarbantartásáról hosszú ideig ő gondoskodott s amidőn közel negyven év előtt a leányiskolát szerveztük, ennek lelkes jóakarója lőn és mindvégig hűséges barátja, istapolója, gyámolítója maradt. Ott láttuk őt megszokott vendégül az iskolai vizsgálatokon, ahol érdeklél kísért a női nemzedék tanítását, nevelését, haladását. Hiányozni fog ott, amint hiányozni fog a templomban megszokott helyén, hiányozni fog az iskolában, amidőn a szegény gyermekeket öltöztetjük, hogy a könyörületnek áldozatából megvédjük őket a tél hidege ellen. Immár az ő gondossága nem ellenőrzi a munkát, az a gondosság, amelylyel úgy ápolta a szegényt, mintha családjának lett volna tagja. Szeretetre méltó, nyájas, lekötelező modora senkivel sem tett kivételt: páratlan volt bánásmódja a szegényekkel és páratlan volt magánjótékony-sága és áldozatkészsége is, amely soha meg nem tagadta a segílyt attól, aki hozzá fordult s a nőegyletnél csak nem régeiben tett alapítványa, menházunkban pedig a fölszerelte ágy viseli nevét, aminthogy régebbi kórházunkra is az első ezer forintot férjével egyetemben ő ajánlotta föl.¹

IV. De kísérjük már a közélet s jótékony-ság teréről családjának körébe.

Istenben boldogult férje, a ti atyátok, KOHEN ÁBRAHÁM rövid megszakítással negyvenkét éven át² volt községünk vezér-férfia és ez időben hosszú évek során, három évtizeden át, anyátok állott az ő oldalán, mindig élénken érdeklődve a község ügyei iránt. És amidőn a Gondviselés hajlottkorú férjét³ kiszólitá az élők sorából, mély gyászt öltött s harmincöt évig hordotta az özvegy-ség gyászfátyolát. És minő kegyelettel csüg-gött férjének

¹ Lásd: A Szegedi Chevra 1787—1887. 42. lap. — ² 1808-tól 1850-ig. Lásd: A Szegedi Zsidók 1785—1885. 99. lap. — ³ Kohen Ábrám meghalt 1853. április 21-edikén, 83 éves korában.

emlékén! Emlékeztek reá, hogy amott, ama kised háznak boltíves szobájában hányszor gyűltünk össze, amidőn atyátok halálának évfordulója volt, hogy jött haza a fiú a távolból . . . s a gyermekek összejöttek ama házban, együtt hogy emlékezzünk meg arról, aki távozik közületek és akinek emlékét tiszteletben tartjátok ti és veletek együtt egész községünk. Mennyire megindult, amidőn az apa helyett évről-évre, minden megújuló tavasszal a távolból hazatérő fiú ült a széder-estén oldalán, gyermeki kegyelettel viszonzva a szülő szerelmét.

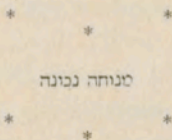
Harmincöt éven át élt özvegyül közöttünk, de az özvegy-ség az ő erélyét és eszélyét meg nem törte. Folytatta férjének üzleti tevékenységét és hányszor láttuk ott, ama vendéglátó hajlék csendes udvarában, a gesztenyefák árnyas lombjai alatt, amidőn végzé üzletének dolgait, a közügy mellett saját ügyeit is intézve férfiúi érett ésszel, női gondossággal, munkálkodással, serénykedéssel.

Maga is hajlott korú volt már, amidőn édes anyját elveszté. Abban a szerencsében részesült, hogy már unokái játszottak körülé, amidőn még ápolhatá éltes öreganyátokat s aminő hűséges leánya volt anyjának, oly gyöngéd anyja volt gyermekeinek. S mert régen volt, hogy ő mostohául jött férje házához, ne feledjük el, mimódon felelt meg a mostoha nehéz föladatának s a zokogás, amely fölhangzik e koporsó mellett, ama rég múlt idők érdeméről szól, ékesebben, elevenebben, mint a legbeszéde-sebb ajak. Akik valátok édes gyermekei, akik itt vagytok e koporsónál és az is, akit ő megsiratott, testvéretek, akit soha elfeledni nem tudott, az édes anyának éldelétek gyöngédségét és a túlélő gyermekek szívében az anyai végtelen gyöngédségről beszél a fájdalom, a bánat, a gyász és bú, amelyet viseltek ő miatta, emlékére.

A seb, amelyet halála kebleteken ejtett, és az űr, amelyet távozása körünkben támasztott, akik annyira hozzá voltunk szokva az édes megszokás révén ahhoz, hogy ő itt volt, itt járt közöttünk, itt működött körünkben, ez űr tátongó és e seb mély. — De az űrt az ifjabb nemzedék buzgólkodásának be kell töltenie úgy, hogy példáján buzdulva az ő munkáját immár vállaira veszi és a szívnek sebe bé fog hegedni s lassúdadon megérti a szív az írás szavát, amely ő rajta teljeselek: תבוא ככלה אלי קבר כעלות נדרש בעתו

késő vénséggel szállasz a sírba, valamikép a búzának asztaga betakaríttatik a maga idején.¹ hisz teljesült rajta az Úr ígéje: אני מספר יסוד אשלי a te napjaidnak számát betöltöm.² Nyole évtizednek³ hordotta terhét s immár visszaadta lelkét az Úrnak, akitől eredett s visszaadjuk a port a pornak, amelyből véteték. Átadjuk hült porait a sírnak, amely odakünn harmincöt éve várja őt atyátok oldalán, ama nemzedék sorában, amelynek ő tagja volt s annak a sírnak a közelében, ahova ő a távolban elhúnyt rokont⁴ áldozatkész kegyelettel hazahozta, hogy itt nyugodja végső nyugalását. A sír immár megnyílt, megnyílt és be fog zárulni fölötted, de emlékezet virraszt hantod fölött és az a tudat, hogy azoknak, akik úgy éltek, mint te, jutalma a mennyekben vagyon.

Amen.



Elköltözött testvérünk, Kohen Johanna, vedd tőlünk a földnek végbúcsúját.

Vedd végső búcsúját gyülekezetünknek és jótékony egyesületeinknek, a nőegylet tagjainak, akik benned felejtethetlen elnöküket gyászolják, mindazoknak a testületeknek, amelyek távolból küldötték koporsódra elismerésük jeleit s amelyek megjelentek, hogy megadják végső tisztességedet; végső búcsúját ez egész gyászgyülekezetnek, tisztelőidnek s szegényeidnek, akik koporsódnál egybesereglettek, hogy fájó szívvel s hálás kebelvel kísérjenek utolsó úton. Vedd végső búcsúját fiadnak és leányaidnak, testvéreidnek és unokáidnak, vejeidnek és menyednek, végső búcsúját mindazoknak, akik veled a rokonság vér szerint való kötelékével valának egybefűzve a földön és megsiratnak, meggyásznak halálodban.

¹ Jób 5, 26. — ² Mózes II. 23, 26. — ³ Született Szegeden állítólag 1808-ban, egybekelt 1825-ben, meghalt 1888. december 28-án. — ⁴ Kohen Albert, elhalt Titelben s ott el is temettetett. Kohen Johanna azonban 1866-ban holttestét Szegedre hozatta és eltemettette. Síratát, amely e körülményeket elmondja, lásd: A Szegedi Chevra 1787—1887. 63. l.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban; az Úr világíttassa feléd arcát s legyen irgalmas irántad az ítéletben; az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. — Azoknak pedig, kik téged gyászolnak, adj a mennybéli vigasztalását, hogy szóljanak: az Úr adta a szerető édes anyát s az Úr vette el tőlünk s mi megnyúgoszunk az Ő akaratában s dicsérjük szent nevét.

Amen.

HIRSCHBERGER MÁRIA.

Makó, 1896. július 1.

מִלִּפְנֵי כְּנָסְךָ אֵלֶיךָ וּבְכֹתֶךָ נִחַם טַחַם הַקִּדְשִׁיךָ נִכְמָא לְעוֹם נִחְחִיד *Mielőtt az anyaméhben formáltalak, megösmertelek és mielőtt világra jöttél anyád öléből, megszenteltelek, népek prófétájává rendellelek.*¹

Az írás e heti prófétai ígéjének e szavával jöttünk el elbúcsúzni e testvérünkötől, aki a nevelés terén két évtizedig szolgálta e gyülekezet ifjúságát. Evvel az ígével jöttünk búcsúzni tőle, mert az igazi tanító születik, születik, mint a költő. Hivatottságát nem képző intézet képesítő levelével szerzi, hanem a Gondviseléstől nyeri, mint látói ihletét a próféta. Mert a tanító életföladása nem keresetág, a tanító föladata hivatás, felelős, súlyos hivatás mint a prófétáé, nehéz és magasztos hivatás, mint az anyáé.

Híven betölté nehéz, magasztos hivatását e testvérünk, akit most gyászolunk és végén ama pályának, amelyhez szívének egész szeretetével ragaszkodott, szólunk hozzá a prófétai ígével: Megemlékezem ifjúságod szeretetéről, mátkaságod szerelméről, jöttödről utánam a pusztába, be nem vetett földre.² Be nem vetett ős talaj a gyermeknek lelke, amelyen első szántást a tanító buzgalma végez, gondosan rejtve barázdába erkölcsnek, hitnek, tudásnak magvait, szeretettel, odaadással, lelkesedéssel gondozva a kelő palántát, amelynek érett kalásza másnak lesz öröme, másnak lesz büszkesége, szülői boldogsága.

A hivatás-szeretet, az odaadás mellett is gyakorta pusztában vándorol a tanító, mert a siker nem rajta áll csupán, hanem a reábizottakon. Negyven évig nevelte a legnagyobb tanító, nevelte Mózes népét és végül a csalódás szavával búcsúzik tőle: מִיִּם לֹא בָנִים אֵין בָּם *fiak, kikben nevelés nincsen!*³

¹ Jeremiás 1, 5. — ² Jeremiás 2, 2. — ³ Mózes V. 32, 20. אֵין בָּם חֲרֻכָּה Szefer hagalu.

De a csalódással szemben áll a hivatás teljesítésének boldogító jutalma, az az öröm, amelylyel a lélek bimbójának feslő szirma eltölti a figyelmes, szemlélő kertészt, az az öröm, amelyről azt tanítják bölcseink, hogy amint az Úr örömmel nyújtá igéjét Mózesnek, úgy Mózes is örömmel tárta az ígét tanítványa, Józsué elé.¹ Tiszta öröm, mint a szülőnek öröme a gyermek fejlődésén, a tanítónak öröme a nevelte tanítvány haladásán. Tiszta, irigységtől ment öröm, mert úgy mondják a régiek: Mindenkit irigyel az ember, csak tanítványát nem.

Fölserdültek a leánykák, akiket tanítottál, láttad őket myrtuskoszorúban; új sarjat értél, tanítványaid kisdedeit, csak te maradtál rideg egyedültségben, egyedül hivatásoddal s ha körülrajongott a társadalom szeretete, melynek mozgató ereje voltál, mint keresett központja társas köreinknek, voltak pillanatok, amidőn az otthon hiánya felhőt borított elégedett lelkületedre, amikor hálás érzülettel fordultál ama családhoz, ahol a család tagjának érezted magadat, ahová mint boldogító révbe vezérelt a Gondviselés, ahol téged, idegent, kezeresztelve, könnyehullajtva ápolt anyai szeretettel a baráti rokonszenv.

Fájó tekinteted lelkükbe van róva, de jól esik nekik az az édes tudat, hogy fájdalmadat, egyedüliségedet enyhítették, gyöngéd ápolással, hűséges kitartással, szülő helyett szülői szeretettel.

Hűségesen betöltötted hivatásodat. Az ádáz betegség megtörte éltényi erődet, de a kínált nyugalmat visszautasítád s még ez utolsó tanévnek munkáját is sikerrel végezted. Berekesztődött a tanítás esztendeje; utolsót dobant az iskolai év utolsó napján szíved és e mai nappal, az iskolai nagy szünet kezdő napjával, betértél a halálnak végetlen szünetébe, sirnak pihenésébe, öröklétnek jutalmába.

Lepergett életednek órája. Megepedt, bús szívvel bocsátunk el útra, bús szívvel — — de ható ír fájó sebünkre a hitnek bánatmértékelő megnyugvása, amely buzgó imát fakaszt keblünkből koporsód mellett.

Amen.

*

מנוחה נכונה

*

¹ משה היה שמח ביום ההוא כי היה משה שמח ביום ההוא Szifré I. 141.

Elköltözött testvérünk, Hirschberger Mária, vedd tőlünk a földnek végső búcsúját. Vedd végső búcsúját tanítványaidnak, a fölserdülteknek s a kisdedeknek : zsenge koruknak megható gyásza, e leánykáknak hangos zokogása a te hűségednek, béketűrésednek, hivatottságodnak földi jutalma. Vedd végső búcsúját kartársaidnak, akikkel békés összetartás áldásos szellemében működöttél együtt, hitközségednek s intéző köreinek, tanítványaid szüleinek, akiket példás odaadással szolgáltál, a hölgyek egyesületének, amelynek körültekintő pénztárosa, barátnőid, tisztelőid nagy körének, amelynek disze voltál.

Vedd végső búcsúját testvéreidnek s mindnyájunknak, akikhez a rokonságnak köteléke, atyafiságos szeretet, ifjúkori kedves emlék fűzött e földön.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban; az Úr világíttassa feléd arcát és legyen irgalmas irántad az ítéletben; az Úr fordítsa feléd arcát és adjon neked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét.

Amen.

SCHEINBERGER ANTAL.

1890. január 31.

עשרת המצוות שיבה כדרך צדקה חסדא Dicsőség koronája az aggkor, ha igazság, jótékonyság útján találtaik.¹

Nem hiába fejezi ki őseink nyelve egy szóval az igazságot és jótékonyságot: az emberi erények e két legfőbbjét kell egyesítenie, aki az írás értelmében tökéletesség után törekszik, amint egyesíté az, akinek hült tetemét e koporsó fogadta magába.

Veszprémben született, az ottani jámbor rabbinak: Pillitz Chananelnek² gyászévében s az elhunytak emlékére ennek nevére. És mintha a névvel, amelynek jelentése: „Isten könyörül“, a név jelentése s a jámbor rabbi szelleme átszállott volna a gyermekekre, úgy tölté el szívét a könyörület s az irgalom.

Kisded, majdnem csecsemő volt, amidőn édes atyja³ Veszprémben elhalt ezelőtt nyolevan esztendővel. Az árva gyermek, aki hét testvérnek volt legifjabbika, édes anyjával a legidősebb testvérhez költözött Ujvidékre, ahol később az édes anya az ő hajlékában lelt évek hosszú sorára hajlékot, gyermeki szeretetet gyermekeinek körében, késő vénségének örömét. Ott nevelte őt anyja munkára, iparosnak adta s a tímár mesterséget amint megtanulta és fölserdült, elindult vándorolni, bejárta e hazát, Erdélynek bércei vidékeit és a külföldet. Majd hazakerült, gyarapodva tapasztalásban, iparának ismeretében s letelepült Ujvidéken. Ott alapított családot, nőül vevén téged, fivérének leányát, aki im most özvegyül siratod őt. 1837-ben, az év vége felé⁴ köttetett a házasság frigye és neje 53 éven át páratlan gyöngédséggel

¹ Példabeszédek 16, 31. — ² Meghalt 1806-ban. Lásd Hochmuth Ábrahám: Rövid történelmi vázlat a veszprémi Chevra Kadisa alakulása és fejlődéséről. 1881. második melléklet. — ³ 1810-ben. — ⁴ December 14,

állt hitvestársa oldalán, megosztva híven az életnek örömeit, munkáját, gondját, környezve őt szeretettel, viszonzva az ő páratlan gyöngédségét, gyöngéd hitvestársi ragaszkodását, meghatározó képet, követendő példát mutatva nekünk, az ifjabbaknak.

Ujvidékről a várost elhamvasztott tűzvész után ide költözött, hol hitvesének nővére előkelő családnak tagja volt, ezelőtt négy évtizeddel városunkba. Itt folytatá iparát, kereskedelmét és becsületes munkáján az Égnek áldása nyugodott. S amint gyarapodott vagyonban, amint gyarapodott üzletkörben, úgy gyarapodott közbecsülésben is, mert az ő vagyonában nem volt igazságtalan fillér és az ő munkájában, eljárásában nem volt ballépés soha. S amint gyarapodott a közbizalom, amely feléje fordult, úgy kezdett foglalkozni saját házában kívül is közügyeinkkel. Részt vett egy negyedszázadon át községünk vezetésében, résztvett jótékony egyesületeink vezetésében, mert nem volt körünkben jótékony egyesület, amelynek ő buzgó tagja, buzgó támogatója nem lett volna. Egy negyedszázadon át láttuk őt a koma-egyletnek vezetői közt s valahányszor szegény ember házában gyarapodás volt s újonszülött gyermek vétetett föl őseink szent frigyébe, megtisztelte a szegények hajlékát, nemcsak alamizsnát hozva, hanem emberi s hitrokoni részvétet is, amely a szegénynek oly jól esik a jobbmódú részéről.

A Gondviselés megtagadta tőle a gyermekeket; de ő nevelt magának gyermekeket, a testvérek gyermekeiben nevelt magának családot, gyermekeivé fogadva azokat, akik vér szerint voltak rokonai. Taníttatta, nevelte őket, családot alapíttatott velük és rájuk bízta nevét, becsületben szerzett mocsoktalan nevét. Azért az egész család a gyermektelen öreg emberben apját, a családnak fejét szerette és tisztelte, és gyászolja most, hogy a Gondviselés őt hosszú életpálya után visszahívá. Így működött ő közöttünk s ha jellemét valaki leírni akarná, ki kellene emelnie ama mód nélkül nagy szerénységet, mely meghajolt az ifjabbak, de tanultabbak véleménye előtt, nemes egyszerűségében utalva arra, hogy kora és ifjúságának viszonyai magasabb készséget nem engedék szerezni. Pótolta ezt benne az évek tapasztalata, a meg nem téveszthető igazságszeretet s idegen vélemény szerény elismerése.

A szerénység mellett legkiválóbb tulajdonsága az a jóakarát és jóindulat volt, amelylyel ítélte mások fölött, amelyet mások iránt

oly szeretetreméltó gyöngédséggel s előzékenységgel tanusított, a szeretet, amelylyel övéit környezé, gondozá, válhatatlanul magához csatolá és a könyörület, amelyből enyhite sok rejlő inséget s nélkülözést, mert ő kereste, kutatta a nyomort; nem várta a nyomor jajkiáltását, amint nem várta a hálának szavát. Egy szenvedélye volt csak, ez az egy szenvedély a segítés volt másoknak szorultságán, nyomorán, enyhesztése mások bajának, bánatának. Ez az egy szenvedélye volt; oh, bár mindnyájan dicsekedhennék ily szenvedélylyel, oh, bár mindnyájunkat ily szenvedélyért siratnának meg, koporsónk fedelét mikor le fogják szegezni.

Ha elégedetlen volt, nem azért volt elégedetlen, mert munkája eredményét kicsinylé, mert vagyonát keveselte, — hisz az ő szerény igényeit bőven kielégítheté — hanem keveselte a vagyont, mert nem elégíthette ki teljesen jótékony hajlamait; és ha veszteség érte, fájlalta a veszteséget, mert korlátot szabott neki jótékonyágában és adakozásában. És ama korban, amidőn más már elfásul új gondolatokkal szemben, ez az öreg ember figyelemmel kísérté a jótékonyág eszméinek haladását és amidőn alig néhány évvel ezelőtt új eszmék merültek föl, amidőn a kisdedek felé fordult a közjótékonyág, közirgalom, azok felé, kik iskolát látogatnak s otthon éheznek, fáznak s amidőn a betegek felé fordult az irgalom, akik elhagyják a kórházat és nincs nekik, amivel még mindig senyvedő testüket üdítsék, ekkor, házassága félszázados évfordulóján, alapítványnyal sietett a jótékonyágot új irányában követni, utólélni a közszellemet haladásában, mert nem tudott elmaradni késő aggkora dacára sem a jótékonyág fejleménye mögött.

Mindazok, akik élvezték az ő áldott kezeinek jótéteményeit s mindazok, akik becsülték benne a páratlan jóságú rokont s hűséges atyai barátot, akik tisztelék benne a példaadó kartársat, mindazok, akiknek bizalma feléje fordult és emelte őt városunkban a kereskedőnek nyíló legmagasabb bizalmi állásokra és kitüntető tisztségekre, mindnyájan, akik egybesereglettünk, hogy megadjuk neki a végső tiszteletet, hogy egy könnyet hullassunk a feledhetetlen jóbarátnak koporsójára: megsiratjuk őt fájó kebellemel, megindult szívvel és könnyező szemmel, mert mint az írás mondja őseinkről, akik a mannát szedék, hogy a mai pénteki napon a szombatra elő kelle készíteniök amit hoztak, hogy két-

annyi leve, mint amit nap-nap után összegyűjtöttek ¹ והיה כיום הששי והביני ¹ azonképen készítette ő elő, amit magával visz az öröklét szombat napjára s valóban kétannyi, amit ő jótékony tettekben összegyűjtött, mint amit nap-nap után a közönséges ember élte napjának alkonyulatáig gyűjteni szokott. Ezért viszi magával jótékony tetteinek és becsületességének emlékét és viszi magával mindnyájunk gyászát, könnyeit, siralmát, amelylyel elkísérjük őt az öröklét kapujához a zsoltár szent szavával:

... לרור . . .

* * *

Elköltözött testvérünk, SCHEINBERGER ANTAL, vedd tőlünk a földnek végbúcsúját. Vedd végső búcsúját gyászoló özvegyednek, aki félszázad boldogságát osztá meg veled; véreidnek, akiket szerettél, neveltél, akikre tiszta nevedet biztad, hogy becsületben főnntartsák; gyülekezetünknek, jótékony egyesületeinknek és iskoláknak, melyeknek vezetői s támogatói közé tartozál, gyülekezetünk alkalmazottainak, akiknek áldozatkész gyámola valál; vedd végső búcsúját minden testületek s intézeteknek, melyeknek disze valál.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban; az Úr világíttassa feléd arcát és legyen irgalmas irántad az ítéletben; az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Nekünk pedig, akik téged gyászolunk, adja mennybéli vigasztalását, hogy szóljunk: az Úr adta, az Úr vette el s mi megnyügösünk az Ő akaratában s dicsérjük szent nevét.

Amen.

¹ Mózes II. 16, 5.

BUZIÁSI EISENSTÄDTER IGNÁC.

Temesvár, 1893. április 9.

ויקרא אליו מלאך ד' בן השמים ויאמר אברהם אברהם: ¹ אברהם אברהם, יעקב יעקב, כשה כשה, שמואל שמואל ד' אליעזר בן יעקב אומר: לו ולדורות, אין דור שאין בו כאברהם, ואין דור שאין בו כיעקב, ואין שמואל שמואל ד' אליעזר בן יעקב אומר: ² דור שאין בו כשה, ואין דור שאין בו כשמואל. És szólítja őt az Úr angyala az égből, mondván: Ábrahám, Ábrahám! Ábrahámot, Jákobot, Mózeszt és Sámuelet tünteti ki kettős megszólítással az írás, hogy a szózat forduljon hozzájuk is és maradékaikhoz is, jelezve, hogy nem léssen soha oly nemzedék, amelyben e négy kimagasló alakhoz hasonlót a Gondviselés nem fog támasztani. Megosztva ígéri a régi tanító az egymásután kelő nemzedékek mindegyikének az ősvilág jeleseinak ismétlődő megjelenését. E város jelen nemzedékének egy személyben adatott mind a négynek egy-egy vonásban mása, de egy csapással, súlyos csapással vétetett is el tőle.

I. Idegenbe vándorolt ÁBRAHÁM. Nem volt még hazája az ígéret földje és ime idegen hatalom idegen városokat támad meg és hazát kereső ősapánk fegyvert ragad amaz országért, amelyben még egy talpalatnyi földje sem vala. Így ragadt fegyvert az ifjúkor lelkesedésének tüzevel elköltözött testvérünk, így lett egyike azoknak, akik a honvédek sorában a nemzet zászlaja alatt küzdve, nekünk, hitfeleiknek, hont szereztek a hazában.

És aki bűnhődött részvéteért a szabadságharcban; aki áldozatkész tagja volt a honvédek segélyző bizottságának: azt utóbb, az idők fordultával polgári érdemért királyi kegyelemmel tetézte a nemzetével megbékélt, régi haragot föltámadhatatlanul eltemetett uralkodó.

¹ Mózes I. 22, 11. — ² Berésith r. 56, 7. M. Smúél 9, 8 Buber.

II. Mint honvéd kezdette közpályáját. Majd idejött, mint JÁKOB, idegen városba, amelynek polgárává nemcsak, hanem sok irányban jóltevőjévé, föllendítőjévé vált. Ide települt s a délvidék első kereskedő házának körét az itt alapította házzal is kiterjesztve, e város kereskedelmi szellemét virágzásnak indítá, mint ahogy régi bölseink Jákobról mondják: ¹ ויהן את שני העיר אשר רב: ² אסתר שושים חקן לרם. A város színe előtt táborozott. Megoszlik az írásmagyarázók véleménye afelől, hogy mire céloz ez a kifejezés. Az egyik tanító szerint azt jelenti, hogy a vert pénz forgalmát hozta be náluk, biztos alapot nyújtva az üzleti életnek, mint ahogy biztos alapot teremtett az üzleti élet fölvirágzásának kiváló pénzintézetek létesítése által e férfiú, akit mai gyászunk illet. — A másik tanító szerint vásárt szervezett táborozó helye városának Jákob, amint vásári forgalom gócpontjává tette elhúnyt testvérünk szakmája terén e városnak piacát.

A harmadik tanító szerint: טרחאות חקן לרם fürdőházat épített Jákob Sichem lakóinak. A lélek tisztulásának kristályos tükre volt amaz otthon szentélye, amelyet hitvesével épített e városban, amaz eszményi tökélyű házaselet, amely negyedfél évtizednek boldogságát nyújtá néki és amelynek lélekemelő hatását előismerte e város társadalma, amidőn az ezüstmennyegző családi ünnepét e város egész úri társadalmának ünnepévé tette. — Csoda-e, ha e családi boldogság túlélő részének, aki oly hálás, költői érzülettel érezte át boldogságát, ha az özvegynek vigasztalatlan fájdalmában ismétlődni látjuk az írás ígését: ויחן להחיות ² nem tudja megérteni a vigasz szavát. Szű őrlötte a büszke élet-erős törzset. Kidőlt. Mint a repkény, ha kidől a cser, amelyre fölkúszott, úgy roskad le az özvegy néma bánatában, szívére ölelve árván maradt gyermekeit.

III. Amikor legkétségbeejtőbb volt őseink helyzete Egyiptomban, akkor jelent meg Mózes, hogy megmentse népét. Amikor legválságosabb volt a hívek e gyülekezetének helyzete, mert a tönk szélére jutott, őt kerestétek föl bizalmatokkal és ő átvette ügyeik vezetését. Rendezett viszonyok, virágzó intézmények, tetemes alapítványok s mindenekfölött csüggedést nem ismerő önbizalom hirdetik tevékenységének eredményét. Harmincegy évig szolgálta

¹ Sabbath 33 b. — ² Mózes I. 37, 35.

szakadatlanul a vezér polcán a temesvári vár zsidó gyülekezetét. 1863-ban, az inséges évben elő tudta teremteni az Úrnak e gyönyörű szentélyét s ha az orgona bűgő hangja megrezegteti kebleteket, az ő buzgalmának, áldozatkészségének emlékét újítja az is.

Mozgalmas idők, izgatott pártviták, az egység fölbonmlására vezető, széthúzó törekvések, országos és helyi viszályok küzdelmei rendítették meg a gyülekezetnek szervezetét és bár az egységet nem sikerült fönntartania nékie sem, aki mindig türelemre oktatott, mindig ellene hatott az izgékonyiságnak, mégis hervadhatatlan érdeme marad, hogy bölcs vezetése alatt a testvérharcok közepette is fölvirágzott e gyülekezet, amelyről méltán mondotta hozzá ünnepélyes órában e szószerk beszédes ajka, hogy e hitközség, a várbeli hitközség, a te hitközséged volt. Neved és neve elválhatatlan az utolsó évtizedek hazai zsidó történetében, amelynek egyetemes gyűlésén és országos szervezetében e gyülekezetet s a délvidék egész területét mindvégig te képviselted.

A hitközség vezetésével egybekötötte jótékony intézményeiket vezérletét a szent egyletnek és a szegényeket gyámolító egyletnek elnöki székében és tapasztaltuk mi szegediek is, amidőn az ár földönfutó mazúrokká tett bennünket, jótékony kezének áldásos működését, amely bőkezű áldozatkészségét a menekültjeinkről való szorgoskodó gondoskodással tetézte.

Egész szereplésén a felekezeti élet terén megvalósult a régieknek tanítása: *אין ספקיות, סדר על הצבור ולא אם בן הכרח עלי בן השמים*. A község élére vezetőül csak az állítható, akinek hivatottságát az égiek állapították meg.

IV. SÁMUEL próféta bejárta a gondjára bizott szent föld városait és ott volt mindenütt, ahová a közügy szólította. Így volt ott e nemes városnak ez elhunyt jeles polgára mindenütt, ahová a közügy szolgálata hívta akár személyes szolgálatra tanácsülő gyülekezetben, akár bőséges anyagi áldozatra. Tagja volt az alkotmány helyreállítása óta a köztörvényhatóságnak, szervezése óta a közigazgatási bizottságnak, elnöke volt nem csupán, de tényleges vezére, lelke is a kereskedelmi kamarának. Résztvett a közművelődés, a közjótékonyosság, részt a közélet minden mozgalmában; bőkezűen pártolta a honi művészetet és a helyi sajtót. Résztvett, oroszlánrészt utolsó percéig életének minden

hazafias mozgalomban és a nemzeti közügy terén való önfeláldozó működése még túlszárnyalta a felekezet életének terén kifejtett nagyszabású, eredményes, fáradhatatlan tevékenységét is, teljesítve, amit a régi kor nagy tanítója mondott: גדול מה שנאמר בשמואל יותר Nagyobb az, ami Sámuelről, mint az, ami Mózesről mondatik.¹

A közügy minden terén fényesen bevált az az odaadás, amelylyel jeles tehetségeit a hazának, a városnak, hitének, az egész közéletnek szolgálatába helyezte. És a közügy terén való ilyen irányú önzetlen tevékenység magáért e működésért nagy érdem, méltó az utókor emlékezetére, kortársak hálájára, a haza elismerésére. Elismerés hijával nem volt elhunyt barátunk pályája.

Sámuel próféta életrajzának még egy vonása ragadja meg e ravatal mellett a szemlélőnek figyelmét. Őseink hagyománya szerint e próféta írta meg Rút könyvét és e könyvében megénekelte az atyafiságos szeretetnek s ragaszkodásnak idylljét, fenkölt, tiszta, magasztos érzetét.

Elköltözött testvérünk nem írta meg a testvéri, a gyermeki, az atyafiságos ragaszkodásnak dicsőenékét, az ő élete volt a gyermeki szeretet, testvéri hűség összhangjának soha meg nem zavart idyll éneke. Egy volt egész családi körével s a gyermeki kegyelet sugallata nem engedé, hogy a közélet terén teljesített munkájának megérdemelt királyi jutalmát elfogadja, ha szülőire s a testvérek egész körére ki nem terjed.

*

*

*

לֹא חָתַם מֹשֶׁה אֱלֹהֵי עֹזֶר וּמִשְׁרָה לְעַמּוֹהָ מֹשֶׁה nem halt meg, hanem fölemelkedett és a magasságban teljesíti tovább szolgálatát.² Akik magasra törnek földi működésükben, eszmévé finomulnak halálukban; nem hálnak meg, nem még a földnek sem, mert példájuk hatása nem szűnik meg, mert még a megdicsőülés fellegormán is tovább szolgálják, ami szent ügyet élvejük szolgáltak vala.

Világosságot reméltünk és ime sötétség, verőfényt és ime homályban járunk!³ Reméltük fölépülését nehéz betegségéből, de halálhíre riasztott meg örömnünepünk napján, azon az ünnepen, amelyen a zsinagóga ismétli: דָּוִד יָרָד לִבְנוֹ לְלִקֹּט שִׁשְׁבִּימִים Kedvesem kertjébe szállott liliumot szedni! דָּוִד יָרָד הָרֶקֶת Kedvesem, ez a Szent,

¹ Nedárim 38 a. — ² Szifré II. 357. — ³ Ézajás 59, 9.

dicsértessék neve ; ירד לנו : זה העולם leszállott kertjébe, ez a világ liliomot szedni, hogy elvegye legjobb-jait az ember fiainak. Legjobbaink egyikét szólítá el benned, akit immár mély gyászszal úadra bocsátunk, sírnak éjjelébe, öröklét fényébe. Nem sötét enyészet néma éjjelébe szállottál alá, az öröklét glóriájába emelkedél ; nem a feledés rideg ölébe sülyedél, hű emlékezet márványtalapzatára szálltál.

Amen.

* * *

מנוחה נכונה

* * *

Elköltözött testvérünk, vedd tőlünk a földnek végső búcsú-ját. Vedd végső búcsúját özvegyednek és fiadnak, leányaidnak és menyednek, vődnek és unokáidnak, testvéreidnek s az egész gyászoló rokoni körnek. Vedd végső búcsúját e nemes városnak, amelynek hű fia, e hitközségnek és jótékony egyesületeinek, amelyeknek szerető atyja voltál. Vedd végső búcsúját annak is, aki kórágyon sirat, testvéremnek az ige szolgálatában, akit mindig jóakarattal támogattál, ez egész nagy gyülekezetnek, amely közelből és távolból egybesereglett, hogy Izrael gyülekezeteinek gyásza kísérjen végső útadon.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban ; az Úr világíttassa feléd arcát és legyen irgalmas irántad az ítéletben ; az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét.

Amen.

MILKÓ JAKAB.

Szeged, 1896. június 14.

שבע סודות משמשות לפני כסא הכבוד Hét alkotó eleme az erkölcsi fen-
ségnek, a vallásos kebel érzületének, a vallásos jellemnek teljesít
szolgálatot az öröklét bírójának trónja előtt.¹ Hét alkotó eleme a
vallásos kebelnek, alkotó eleme drága halottunk jellemének is.

I. E hét alkotó elem közül az első: חכמה az *életbölcse-ség*.
Nem az iskola nevelte őt azzá, amivé lett, hanem nevelte az élet
bölcse-sége. Régi tanítóink tanítása szerint az a böles, aki min-
denkitől,² aki magától az élettől tanul. Szerény kezdetből indult
ki pályája, itt városunkban kezdé idegen szolgálatban s ide vissza-
térve nőtt föl később oda, ahol most, midőn elhunyt, országos
cég siratja benne vezérét, akinek megfontolt ítélete, biztos kezű
vállalkozása, előrelátó bölcse-sége emelkedő irányban intézte siker-
koronázta munkáját, úgy, hogy most szóltok az írás szavával:
נחשתי ויכרנני ד' בגלך érzem, megáldott az Úr a te érdemedért.³

Igaz, érett életbölcse-ség volt, amit elsajátított munkás, küz-
delmes ifjúkorától fogva egész addig, amidőn mi már öregnek
neveztük, mert a bölcse-séget, a higgadt tapasztalást, amely benne
élt, evvel a névvel akartuk megtisztelni, amidőn közéletünkben
szeretett, kedvelt tanácsadónk lett nekünk.

II. A második: צדק a *méltányosság*. Ha együtt látjátok azokat,
akik magánviszonyaiban az életnek és közpályáján őt szolgál-
ták, érette serénykedtek, az ő terveit megvalósították és az ő
keze-nek vezetésére voltak bízva; ha itt látjátok mindannyiukat
könnyel szemökben és gyászszal lelkökben, akkor az ő nemes
jellemének második vonását értitek meg, a méltányosságnak azt

¹ Ábóth derabbi Náthán XXXVII. — ² Ábóth 4, 1. — ³ Mózes I. 30, 27.

a vonását, amelylyel mindenkinek szeretetét, szolgálatkészségét, ragaszkodását megnyerte mindama körökben, amelyekben tevékenysége mozgott, a magánélet, a magánvállalkozás és a közélet nagy föladatainak körében.

III. A harmadik: *עצור a becsületeesség*, a joghoz való ragaszkodás. Amidőn megtisztelték őt mindama díszes állással, amelynél díszesebbet, amelynél tisztesebbet, előbbkelőt a kereskedői közélet városunkban nem nyújthat jutalmul a kereskedőnek, amidőn a legelsők közt láttuk őt a kereskedelem képviselőjének mezején; akkor e kitüntető bizalomban el volt ismerve jellemének e harmadik vonása: az igazsághoz, a becsülethez, a kereskedői tisztességhez való az a ragaszkodás, amelylyel ő példaképpül szolgált nem övéinek csupán, de egy város kereskedői karának.

IV. A negyedik vonás, szívének legbensőbb, legvonzóbb vonása: *חסד a szeretet*, az a szeretet, amelylyel titeket körülölelt, akik neki voltak családjai, az a szeretet, amelylyel negyedfél évtizedig te rajtad csüggött, aki most özvegyi fátyolt öltöttél érette, az a végtelen gyöngédség, lovagias előzékenység és hitvesi hűség, amelylyel csüggött életének szeretett párján, te rajtad, aki ő vele megosztottad oly hűségesen ezt a hosszú évtizedes időt, amely most oly rövidnek tűnik föl a te könnybe lábadt szemedben, gyászbaborult, kesergő kebledben. Oltár előtt látlak állani véle, ragyogó ifjúság fészke bájában, külsőtökben is egymásnak teremtett boldog pár, akiken örömkönnnyekkel telve nyugszik a szülők szeme.

És minő szép volt az az ünnep, amely most is szemeitek előtt áll, midőn negyedszázados fordulóját ültük meg együtt szívetek örömnapijának! Minő szép volt az az ünnep és minő boldog volt, mennyire örült ő, hiszen oly fogékony volt az öröme, hiszen az életbölcsesség, amely benne honolt, úgy át tudta vele éreztetni az élet minden örömét, megbecsülve mindazt a szeretetet, amely feléje fordult ebben a családban, amely őt ismerte fejének, díszének, őt ismerte apja helyett apjának.

V. A szeretet után következik jellemének újabb vonása: *רחמים az irgalom*, a szeretet ikertestvére, az irgalom, amelynek ő

volt első szolgája gyülekezetünk kebelében. Soha hivatottabb kézre közirgalmasságunk ügyét nem bíztuk, mint az ő kezére. Neki soha sem volt semmi elég, amit a gyülekezet rábízott: mindig bőven megszerezte, pótolta szívének jóságából, adakozásának ki nem merülő forrásából filléreinket. Mindig túllépte azt, amit a rideg költségvetés eléje szabott. Mindig túllépte, de a saját szívének áldozatából lépte túl. Mindig többet adott, mint amennyit rábízunk; adott a magáéból, szívének teljéből, amely soha vigasztalanul el nem bocsátott senkit, amely oly rendkívüli türelemmel hallgatta meg mindazt a panaszt, amely egy nagy gyülekezet szegényeinek soraiból a szegényügy vezérlelő férfira felé fölhangzott unos-untalan, napról-napra. És valahányszor eltávozott körünkől, mindig várva-vártuk őt haza, mert mindig újabb föladat volt, amely őt várta. Hisz nem született terv a község vezetőinek körében, amelynek megoldására nem őt vártuk volna, akárhova távozott, akár üzlete ügyeiben, akár drága egészségét keresve távoli üdülő helyeken. Most is maradt utána elintézetlen, ami őt várta, az ő közbenjárását, példaadását, áldozatkészségét. Vajon lesz-e eme hagyatékának hozzáfogható örököse?

VI. *אז az igaz* következik, *אשר של חסד* az igaz szeretet, amelyet a holtakkal teszünk. Ennek is ő volt szolgája és intézője a mi körünkben, a szent egylet élén.

Hűsz esztendeje annak, hogy körünkbe települt és alig hogy idetelepült, már az egylet kötelékébe lépett. Rövid egy évtizeddel azután, hogy tagjaink sorába őt fölveztük, e tiszteletreméltó testület vezérlete reábizatott és soha avatottabb kéz nem vezérelte a szent egyletet és soha szebb alkotások a szent egylet körében nem létesültek, mint amióta ő vezérelt bennünket példájával, buzgóságával, tapintatával, odaadásával.

Nem-e az ő vezérlete alatt emelkedett föl a menház elaggott szegényeink számára? Nem ő alatta következett-e be a szent egylet legvirágzóbb szaka, szolgálva mindazt a kegyeletes szent célt, amelyre hivatott?

VII. Jellemének utolsó, mindent felölelő vonása a régi tanítás szava szerint *שלום a békesség*. Az a békülékeny, engedékeny, minden kezdeményezést megbecsülő, minden üdvös eszme iránt

fogékony jellem, amelynek párját nem ismerjük körünkben. Béke, türelem volt jellemének legfelölőbb vonása, béke és türelem, amely úgy vezérelte tárgyalásainkat, mintha a gyülekezetnek ő volna legigénytelenebb tagja, aki alárendelte saját véleményét a többség véleményének. Engedékeny, szelíd lelkű, békülékeny: ilyen volt Milkó Jakab, ilyen volt a közélet, ilyen volt a család körében.

Hiszen szép az, — így mondja az írás — midőn a testvérek egyességben laknak.¹ Szép, de nem mindig teljesül; de teljesült, ha azt az egyességet nézitek, amely közte és közted, fivére közt volt, annak dacára, hogy annyi évig egy üzletet intéztetek. Közös volt minden gondolat, közös volt minden munkátok és ime hosszú évtizedeken keresztül azt a békés hangulatot, amely köztetek meg volt elejétől fogva, soha meg nem zavarta békétlenség, nem az idősebb testvér felsőbbbségének, fölényének igénye.

Aligha teljesült valaha, amióta ősapánk, akinek ő nevét viselte, elhalt, valakiben úgy mint benne, amit az írás Jákobról mond: וַיַּעֲקֹב אִישׁ דָּם hogy Jákob egyszerű ember volt:² egyaránt nemes egyszerűség vezérelte őt akkor, midőn kezdő volt és akkor, midőn jóléte tetőzött. Ez a nemes egyszerűség, ez a szívjóság, amely őt soha el nem hagyta, érdemelte ki neki egy város gyászát, e hitközségnek s jótékony egyesületeinek könnyeit, az érdemelte ki neki ezt a gyász-gyülekezetet, amelynek ezrei könnybe lábbadt szemmel kísérik őt, ismételve az írás ígét: אִישׁ אֲמוּנָה רַב כְּרוֹתָ hogy a hűség emberében sok áldás vagyon³ és mindez az áldás megnyilatkozott életében és mindezt az áldást elvesztettük váratlan, megrendítő, gyászos halálában!

Betér immár az öröklét fényébe, hogy elvegye méltó jutalmát földi sáfárkodásának. Kísérjük őt könnyeinkkel, kísérjük gyászuinkkal, kísérjük avval a tudattal, hogy oly példa, aminőt ő adott nekünk, áldásul marad, kísérjük avval a tudattal, hogy וְכָר צִדִּיק לְכָרֶחָה áldásul marad a jámbornak emlékezete most és mindenha.

Amen.

* * *

כְּנוּחָה נְכוּנָה

* * *

¹ Zsoltárok 133, 1. — ² Mózes I. 25, 27. — ³ Példabeszédek 28, 20.

Elköltözött testvérünk, Milkó Jakab, vedd tőlünk a földnek végső búcsúját.

Vedd végső búcsúját hitvesednek, immár gyászoló özvegyednek, testvéreidnek és az ő családjajknak, elaggott ipadnak és az egész kesergő vérségi körnek, amely közel s távolból egybesereglett, hogy ravatalodat körítse.

Vedd végső búcsúját előjáróinknak, akikkel másfél évtizedig vállvetve működél, gyülekezetünknek, amelynek oszlopa, szent együletünknek, amelynek méltó vezére voltál, jótékony egyesületeinknek, árváinknak, szegényeinknek, akiket oly bőkezűen támogattál, tisztviselőinknek, akiknek elnéző, jóindulatú, segélyrekész előjárója voltál.

Vedd végső búcsúját mindamaz intézményeknek, melyek bizalommal ruházták vezérő és tiszteleti állásaikat reád, dolgozó-társaidnak, munkásaidnak, — ez egész nagy gyülekezetnek, amely az Isten házának kapujától kíséri hült porodat a sirig, az öröklét kapujáig.

והלך לסניך צדק כבוד ר' יאסעך

Amen.

SCHWARZ EMÁNUEL.

Szeged, 1899. június 14.

הוא סתלמידיו של אהרן אהב שלום ודורף שלום Légy Áronnak tanítványa, szeresd a békét és törj utána.¹ Békét szerettél, békét a házban, békét a lelkiösmeretben. Ez volt életednek vezércsillaga. Ezért szeretünk téged, ezért nem feledünk téged, aki Áronnak voltál tanítványa. Szeretted a békét אהב את הבויה és szeretted a teremtményeket, az embert olyan szeretettel, amilyen szeretetnek büvkörét te vontad a te házad köré. Mert a szeretetnek büvköre volt, amelybe léptünk, hogyha e háznak üveges előcsarnokába jöttünk, a szeretetnek büvköre, amely magába vont a családnak minden tagját, amely felölelte az idegent, az üzlettársat, felölelte a ház alkalmazottait. Mindannyian úgy érezték, hogy akit e ház vendégül látott, az a családhhoz tartozott, szerető családhhoz. S ha déleesti órában beléptünk oda, a családnak, a család szentélyének előcsarnokába, bizonyosak voltunk mindig, hogy a szeretetnek körét találjuk együtt. Idejöttetek mindannyian. Ez volt a családnak gyűjtő helye, melegének gyűjtőpontja. Idejöttetek nap-nap után. Tudtátok, hogy itt a béke honol, hogy béke honol és vendéglátó szeretet ebben a házban. És a békének és szeretetnek melege az ő szívéből sugárzott ki, az ő szívéből, mert Áronnak volt tanítványa. S Áronon kívül — így tanítják régi bölcseink — legyünk אברהם אבינו² Ábrahámnak, ősapánknak is tanítványai. Az első, amit tőle tanulsz, ען טובה legyen a megelégedés, amelyből a jóindulat fakad. Az a jóindulat, amely őt hozzánk kötötte, hozzánk, akik barátai voltunk s azokhoz is, akik az életnek verejtező szorgalmú, nehéz versenyében véle versenyre keltek. Mindenkiel éreztette lelkének jóindulatát. Nem volt nékie sem közöttünk,

¹ Ábóth 1, 12. — ² Ábóth 5, 19.

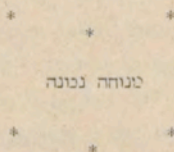
sem közelben, távolban, ahova sűrű útai vitték s üzletének messzeágazó érdekei, nem volt nékie rosszakarója, haragosa, irigye sehol. De voltak barátai, barátai, akiket hozzákötött lelkének jósága, szívének igénytelensége, az a megelégedés, amely lelkében honolt s amely eltöltötte őt a békességnek, a jóindulatnak teljével. Légy, így tanítják a régiek, légy Ábrahámnak tanítványa: רוח גומלין gyöngéd indulattal. Gyöngéd indulat volt, ami ő benne lakott, az a gyöngéd szellem, amely gyöngéden szeretett. Hitvesének gyermekeit, a te gyermekeidet, aki itt özvegyi fátyolban siratod élted boldogságának lealkonyulását, nevelte kivételes apai szeretettel, oly szeretettel, hogy ha a névben nem lett volna különbség, a gyermekek nem is tudták volna, hogy nem az édes apának becézó szeretete környezi kisdéd korukat, hogy nem az édes apának szeretete vezérli ifjú éveiket, hogy nem az édes apának mindent áldozó szeretete veszi körül férfikoruknak minden gondját, melyet híven megosztott. Az utolsó, amit Ábrahámól tanult: רוח נפש szerény lélek, ez lakék benned, mint őszünkben. Ez a szerénység, amely a köztevékenységnek terén kísérte őt, ez az igénytelenség, amely benne megnyilatkozott, amidőn közügyekben tanácskoztunk véle, ez tette jótékony egyesületeink diszervé. Ez tette őt chevránk előljáróságának is kiváló büszkeségévé és mély gyászt ölt érte a szent egylet és vele gyülekezeztünk, amidőn immár kidőlt vezető férfainknak ritkuló sorából.

Ilyennek ösmertünk, elköltözött testvérünk, ilyennek ösmertünk, ezért szerettünk; ezért őrizzük meg emléked, ezért nem feledünk el téged.

Elbúcsúztál tőlünk, mert súlyján fogott régi bajod s útra keltél, fiadnak, fiad tudományának közelébe, gyógyulást remélve a távol nagy városban. Elbúcsúztál tőlünk. Azt hitted, nem jössz többet élve családod körébe. De hazavezérelt a Gondviselés, hogy a végső, nehéz küzdelmet itt küzdjed végig, itt küzdjed végig, ahol körülvelt orvosodnak tudománya, hitvesednek odaadása és gondolatodat megelőző önfeláldozása, ahol csodát művelt Henrik fiadban az éjjelt nappallá tevő gyermeki szeretet, a műtő ügyességének teljességével ruházva föl a gyermeknek kezét, hogy enyhítse az apának fájdalmát, könnyítse utolsó küzdelmének nehéz vívódásait. Nehéz volt, hősi volt e küzdelem, mert éreztétek, mert tudtátok, hogy nem leszen győzelem a vége.

Az Úr megváltotta immár szenvedéseitől. S most is, amidőn gyászban meghajol a szív s a keble eltölti a veszteségnek keserősége, most is érzitek, hogy megváltás volt Nékie a halálnak percee, megváltás volt Nékie fájdalmaitól elválni, megváltás volt, mert úgy fejeződik be a régi tanítás, hogy akik Ábrahámnak tanítványai, azoknak része az öröklétnek üdvössége, ahová kísérjük távozó lelkét buzgó imánkkal, hogy bús szívünkben megenyhüljön az érte égő fájdalom.

Amen.



Elköltözött testvérünk, Schwarz Emánuel, elindul hült tete-med a temető békéje felé, ahol keble éjjelébe rejti szent nyugalma sírhalom; átszenderült lelked egy boldogabb világba; visszahí, amely táplált, a föld, hogy porrá légy megint s visszaszólít, amely éltetett, az ég, hogy vigyen lelked könnyű szárnya az örökös fény honába.

Elbúcsúzunk tőled, végső búcsúval.

Elbúcsúzik tőled gyászoló özvegyed, halát adva három évtized boldogságáért; elbúcsúznak tőled gyermekeid s az ő családjaik: leányod s fiaid, vőd s menyeid, unokáid s az egész gyászában összeforrt rokoni kör. Elbúcsúznak tőled pályatársaid, munkásaid, hitközséged és a szent egyet elöljáróságában társaid, elbúcsúzunk mi is, meghitteid, barátaid.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban.

Az Úr világíttassa feléd arcát és legyen irgalmas irántad az ítéletben.

Az Úr emelje feléd arcát és adjon néked békét, az Örökkévalóság háborítlan békéjét.

Amen.

FISCHER MIHÁLY.

Szeged, 1890. február 4.

הנה טעמו נחתה וימי חליו באין נגיד אך כל הכל כל אדם נצב סלה Ime, arasznyivá tettet napjaimat; időm minő a semmi Előtted, pusztá lehellet az ember, bármi szilárdan áll, Szelah.¹ Arasznyi a mi létünk, lehellet az ember, így szól a zsoltár ígéje s keservesen fölajdulva ismételjük véle: Arasznyi a mi létünk, lehellet az ember!

Rövid néhány hó előtt, midőn itt állottunk együtt, ahol most e koporsó áll s ő csecsemő gyermekével karján, atyai örömmel, gyönyörűséggel mutatta leánykáját, akkor ki hitte volna, ki mert volna még csak félni is attól, ami im bekövetkezik! Most itt állunk, a te kortársaid, a te barátaid... hézag, űr szakadt közöttünk, ritkulnak soraink, kidőlnek legjobbjaink, וי לן דמיתן jaj nekünk, hogy meghalunk!² Közétek szeretnék lépni... נאלמתי דומיה hallgatag, elnémulva zokogni véletek³... Arasznyi a mi létünk... lehellet az ember!...

* * *

Elköltözött testvérünk, FISCHER MIHÁLY, itt született városunkban 1854-ben február 19-ikén. 36 évet ért. Kevés idő! Emelkedőben volt még az ő napja, alig delett s lealkonyult, mintha delelő pontjáról lezuhanna a nap és éjfél, sötét éjfél váltaná föl a napnak verőfényét félelmes-hirtelen, rémes-váratlanul, irtóztatón!

Itt serdült lassú gyarapodással, anyai gondosság által óva, a gyöngye alkatú gyermek erőteljes ifjúvá. Mint ifjú itt végezte középiskoláit, majd távol külföldön keresett tudományszomja ki-elégítést, a mérnöki tudományoknak titkait kutatva és elsajátítva. Amidőn még ifjan visszatért, a családnak gondját, az atyai üzletnek terhét levette édes anyjának vállairól, aki özvegyül maradt

¹ Zsoltárok 39, 6. — ² Beráchoth 31 a. — ³ Zsoltárok 39, 3.

18 évvel ezelőtt,¹ amidőn a legidősebb fiú alig 18 éves volt. Korán szakadt az ő vállára az élet komoly gondja, küzdelmes munkája s föladata, de ő munkabíró ifjú ember volt és az üzlet gondjait magára véve, sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Újjá teremté az atyai szerény lak helyén a család e díszes otthonát, fönntartotta atyjától öröklött üzletét s csak a múlt ősszel bővíté újból a márvány-iparnak nálunk hiányzott egy új ágával, mert a közgazdaságnak, mint általában a közéletnek kérdéseit önálló gondolkozással, gyakorlati érzékkel, éleslátással, ügyes tapintattal és helyes alkalmazással fogta föl és oldotta meg. Amidőn az ifjú édes anyjának s testvéreinek körében férfiúvá izmosodott, kilenc évvel ezelőtt családot alapított, körünkbe hozva téged, aki most sóhajtasz az írásnak ígéjével: keresem azt, akit lelkem szeret, keresem, de nem találok őt!² A ti házatok boldog ház volt, megszentelte azt a hűséges hitvesi szeretet, megszentelte azt a vallásosság szelleme, amelyet ő oly gondosan ápolt. Boldog ház volt a ti hajlékotok és amidőn gyermekei születtek, az ő angyalarcú gyermekei, akkor tetőzött a ti boldogságtok... és oh! mind e boldogság után most keresed azt, akit lelked szeret, keresed, de nem találod! De házatok körén kívül, hivatásának különböző föladatain túl élénk érdeklődéssel viseltetek minden iránt, ami városunknak, ami felekezetünknek körében történt s független beható bírálattal kísérte az ügyek fejlődését. Ifjúkora dacára megszokott alakja volt gyűléseinknek s ha egybejöttünk felekezetünknek s a szent együletnek ügyeit tárgyalni, akkor ő nem hiányozék. Ifjúi lelkesedéssel, buzgalommal vett részt az ügyek megvitatásában, majd mint előljáró intézésükben: örült annak, hogy a közpálya megnyílt előtte, örült, amidőn néhány héttel ezelőtt feléje fordult a polgártársak bizalma és városunk képviselőjébe bevásztaték. A közügyek iránt élénk érdeklődéssel viseltetek, aminővel különben csak az érett férfikor, csak a hajlott kor szokott viseltetni, amely saját ügyeit már rendezé s amelynek módjában van már, hogy megérdemelt nyugalom közben a közüggyel foglalkozzék. Az ő munkabíró ereje, lelkesült tevékenysége s élénk érdeklődése össze tudná egyeztetni saját szűkebb hivatását a közügynek szolgálatával. Újabban is, amidőn egy jeles intézetünk sok tapintatot, jártasságot és tetterőt igénylő

¹ 1872. március 27. — ² Énekek éneke 3, 1.

vezérlete reá bízott s őt egy új szakmának alapos elméleti tanulmányozására készíté, még akkor is tudott időt, tudott módot s erőt találni arra, hogy a közügynek sokféle ágait odaadással, buzgalommal és szakértelemmel szolgálja. Erejének, tevékeny munkaerejének teljében volt: éltenek delén szállott alá az ő napja és sötét ború nehezedék reátok, gyászoló testvéreim! Kérdeni, megérteni, felelni az embernek nem adatott, hogy miért, miért e gyász? Mert valamikép magasabb az ég a földnél, úgy magasabbak Isten útai a mi útainknál és gondolatai a mi gondolatainknál.¹ Az ember meg nem fejtí, ami felőle végeztetik odafönn, övé a néma megadás! נאִלְמַחֵי דְּרוּסִיהָ elhallgatunk, elnémulunk,² megadással viseljük azt, amit a Gondviselés reánk mér, amit reátok küldé, amidőn őt kiszólitá körötökből, akik megváltottátok volna őt szíveteknek vérén, élteteknek árán. Elkísérjük őt a temetőbe, lebocsátjuk a sír ölébe s behomlitjuk koporsóját hideg rögével a sírgödörnek: a léleknek minden ereje megfeszüljön akkor, hogy a szív meg ne szakadjon a tépő fájdalomtól! S az özvegy, akinek hivatása lészen az ő gyermekeit nevelni, Istenbe vetett bizodalommal térjen vissza a sírtól, vesse szívébe, hogy az anya a gyermeké, az anyának élnie kell és elviselni a gyászt gyermekei javáért, elviselni a fájdalmat csecsemőjeért. Édes anyja, akinek szemefénye, hitvesének szülei, akiknek büszkesége volt, testvérei, akik, bár nem nagy volt a különbség köztetek, elismerétek őt a család fejének, az ő tanácsa, az ő vezérlete után indultatok, ha visszajöttök e nehéz útról, szegényül jöttök vissza, szegényül, mert az ő szeretete nélkül, szegényül, mert a legszeretőbb gyermek, a legjobb testvér nélkül, aki aludni tért a sír álmára és élni az öröklét életére, mert a por visszaszáll a porhoz, amelyből vétetek s a lélek visszatér az Úrhoz, aki általa éleszté a testet, amidőn belénk lehelé!

Legyen emléked áldott, álmod nyugodalmas, dicsőséged örök az öröklétnek fényében.

Amen.

¹ Ézajás 55, 9. — ² Zsoltárok 39, 3.

SCHLESINGER JÓZSEF.

Szeged, 1896. július 8.

És Mózes elé járulának a vitézek előtt járó hadnagyok, az ezredek és századosok és mondák Mózesnek: Mi a te szolgálaid megszámláltuk a kezünk alatt lévő hadfiakat: לא נפקר סמנו איש senki körünkől nem hiányzik.¹

Jelentést tesznek Mózesnek, a vezérnek, a hadból hazatérő seregek tisztjei, jelentik, hogy a küzdelemnek és diadalnak nem volt veszteség az ára a harcosok sorában.

Így olvassuk e héten a szent írásnak soros szakaszából, de fájdalom! más képet tár elénk ez a gyászgyülekezet, e bús ravatal, amely beszédes némasággal hirdeti, hogy a béke ölen váratlanul, mint a villám csapása, minő veszteség érte szeretett házi ezredünket, ezredünknek vitézlő tisztikarát.

נפקר סמנו איש Igenis, hiányzik körünkől egy férfiú, régi, meghitt barátunk, kipróbált hűségű bajtársunk, SCHLESINGER JÓZSEF kapitány.

Hiányzik körünkől egy férfiú, így ismétli a testvérek gyászoló köre, amely közelből és távolból idesietett a gyásznak rémhírére.

Hiányzik körünkől egy férfiú, így szólunk mi is e koporsó mellett, akik testvéreid valánk abban a hitben, amelyhez mindig hiven ragaszkodál.

Szóla Mózes, így olvassuk e héten az írásban, Gadnak és Rúbénnek fiaihoz, a ti atyátokfiai háborúba menjenek, ti pedig itt veszteg maradnátok?²

Ugyanígy szólott a boldog emlékezetű nagy uralkodó, II. JÓZSEF egy századdal ezelőtt (1788) zsidó alattvalóihoz, meghagyva, hogy

¹ Mózes IV. 31, 48. 49. — ² U. o. 32, 6.

hadseregébe a zsidó ifjúságot is besorozzák s e kötelességgel azt a dicső jogot ruházta rájuk is, hogy vérükkel védjék szülőföldjüket, amelyen addig csak túrt idegenek valának s amelynek csak eme legszebb jog árán válhattak gyermekeivé, honosaivá, idővel egyenjogú polgáraivá.

És ime, ma már negyvenezer zsidó hitű harcos van föl-
esküdve felséges urunk zászlai alá és seregeink vitézlő tisztika-
rában is azon rangig emelkedtek hitfeleink, amelyet elhunyt
testvérünk, a tisztí bojtnak méltán kényes igényeit méltón kielé-
gitve, becsülettel betöltött. Türelemmel várjuk, hogy megnyílnak
a magasabb fokozatnak magasabb föladatai is hitfeleink előtt,
hiszen fél századdal ezelőtt joggal mondhatta a hadseregről a
magyar költő:

Nem nagy a választás még Magyarországon
A kormányra termett, tudós katonának,
Mert eddig a magyar szerencsének hitte,
Ha kapitányságig a dolgát felvitte.¹

Elköltözött testvérünk ifjan, a férfikor delén nyerte el a
nékünk elérhető legmagasabb fokozatot.

1850-ben született Alsó-Kubinban s mint fia egy szerény
tanítónak, aki 56 évig szolgálta a tanügyet és gyermekeit, akik
itt most kilencen gyászolják elhunyt testvérüket, a közügy szol-
gálatára nevelte. Húsz éves korában sorozták a hadseregbe és
rövid hét év alatt szolgálati ügyessége, katonai pontossága és
elismerést keltett alkalmazhatósága útján tisztí rangra küzdötte
föl magát.

A belső kezelés gonddal és felelősséggel terhes körében
szolgált a hadsereg érdekét, de a hadban is jeles Dávid király-
nak szavai szerint: כִּי כַחַק הָיָהר כְּסִלְחָהּ וְכַחַק הַיָּשֵׁב עַל הַכֹּלִים יִהְיֶה יוֹדֵי יִחְלָק. Egy
része a hadba szállóknak és a hadi eszközöknél táborozóknak:
együtt osztozzanak:² egy egész, szerves egész a hadsereg, kész
áldozni legfőbb hadurának intésére vérének bíborát. De e szerves
egésznek minden egyes tagja, a fegyvernemeknek tarkasága,
a számfejtők, a felszerelők minden osztálya egyaránt nélkülözhe-
tetlen része a hadrakész szerkezetnek, föltétele a gyors, a ren-
dezett, a biztos előnyomulásnak.

¹ Sárosi, Arany trombita. — ² Sámuel I. 30, 24.

A számfejtés, a belső kezelés körében híven szolgálta felséges urát, híven ezredét, amelyhez visszakivánczozott idegen hadosztálytól, híven szolgált, mint kifogástalan, előzékeny, szeretetre méltó, segélyre kész bajtársa ezredünk lelkes tisztikarának, amely megilletődve, bajtársi szeretettel állja körül a váratlanul elhunyt barátnak ravatalát és szól férfiúi gyásznak komor bánatával: hiányzik körünkől egy férfiú!

Testvéreid is szólnak: hiányzik körünkől egy férfiú! — A legidősebb testvért siratja benned e családi kör, amely oly büszkén vallott téged magáénak és oly mély gyászszal köríti koporsódat, fölelevenítve keblében gyermekkorod játékait, ifjúkorod reményét, férfikorod szolgálatát a becsületnek mezején. Könnyező szemekkel kíséri hült porodat s buzgó áhítatnak imád-ságos szavával távozó lelkedet.

Amen.

* * *

Elköltözött testvérünk, Schlesinger József, vedd tőlünk a földnek végső búcsúját.

Vedd végső búcsúját ezredednek, amelyet oly híven szolgáltál, parancsnokának és vitézlő tisztikarának, akiknek hű bajtársa voltál, testvéreidnek, akik családjuk büszkeségét siratják te benned, végső búcsúját ennek az egész beláthatlan gyászkiséretnek, amely eljött, hogy megadja végső tiszteletedet.

Elhangzik koporsód fölött a búcsú sortüzeének robaja, de nem enyészik el emlékezeted, amelyet őriz bajtársi barátság, testvéri szeretet.

Az Úr áldjon meg és őrizzen meg haló porodban.

Az Úr világíttassa feléd arcát s legyen irtalmas irántad az ítéletben.

Az Úr fordítsa feléd arcát és adjon neked békét, az örökkévalóság háborítlan békéjét. Azoknak pedig, akik téged gyászolnak, adja mennybéli vigasztalását, hogy szóljanak: az Úr adta, az Úr vette el, dicsértessék az Ő neve.

Amen.

SÍRKŐAVATÓ.

1878. április 28.

עד הנל הזה ועדה הסעכה Kedves, gyászoló Atyámfiak! Tanú e hant s e síremlék,¹ tanúja annak, hogy akik ösmerők, sirattuk, gyászolók őt, aki e hant alatt nyugoszsza síri álmát, nem akarjuk, hogy az utókor hírét ne vegye annak, mennyi hűséget, mennyi szeretetet, mennyi reményt temettünk mi itt el.

Nem jellep a sírkő: a hideg márvány hogyan lehetne forró könyűben nyilatkozó gyásznak jelképe? A sírkő emlék csak, emlékeztető tanújele állandó bánatunknak, amelynek az éles fájdalom átengedi helyét. Nem ok nélkül rendeli a régi szokás, hogy a síremlék ne a friss hanton emelkedjék, hanem emeltessék akkor, amidőn a jajveszéklés csendes könnyhullatásnak, a lélek fölindulása bánatos keservnek, a tépő fájdalom Istenben megnyugvó, az elköltözöttet megdicsőítő érzeménynek adott helyet. Nem sietünk mi a gyász emlékjelével: ösmerjük szívünket, tudjuk, hogy a sürgő élet közepette sem feledi bűját, nem hagyja el részvétlen a gyászév multával sem kedvesének sírlakát, nem felejt el elzarándokolni a békesség ez országába, hol korhadó fejfa és el nem mállható gránit, beomló sírdomb s állandó emlékszobor, hervadó virág s örökzöld ciprus hirdeti por múlását s lélek ébredését, halál telét s halhatatlanság tavaszát, enyészetet éjjelét s öröklét hajnalát.

Akiket sirattunk és el nem feledünk; akiket gyászoltunk s hamvaikban is szeretünk; akiket zokogva kísértünk s hűnytok után is a szív mélyén őrizünk: azoknak sírján örökzöldet plántálunk, emléket állítunk, hogy hozzáfűzzük gyászunk emlékezetét, hogy könnyeinknek, bánatunknak, szívünk sebhédésének legyen tanúja akkor is, mikor majd érettünk hullanak a hívek könnyei,

¹ Mózes I. 31, 52.

mikor fölöttünk is beesteledik, fölöttünk is bezárul a sir és domborul a hant.

ILKA!¹ Amidőn itt sírod mellett állva szólanom kell, megújulva nehezül reám az a fájdalom, amelylyel kora, váratlan hűnytod eltölté keblemet, reám súlyosodik tudata annak, mi nehéz az én hivatásom! Könnyebbül-e, ha a haladó évek során a szív lágysága vész, ha a szív kérgesebbé válik, mint a vénhedő fa, amelyet kérge véd? Mert csökken a szív érzékenysége, fárad, fásul a kebel: ily fájdalom vénheszti, fárasztja, fásítja a szívet, érzelme fejlődésében fordulót jelez. Ifjúkorod barátai, akik e reggeli órában összegyűltünk fejfádnál, a mi szívünk történetében a te hűnytod fordulót jelez . . . Öreganyád, szüléd, férjed, szeretteid, mi mindnyájan, akiknek szívéhez forrottál — megújul bennünk hő szíved, ifjú korod, rövid boldogságod emléke. — — — Elszorul szívünk, könny tolul szemünkbe s keseregve szólunk szülédhez: כי גדול כים שכך כי ירחם לך Nagy a te fájdalmad, miként a tenger, ki gyógyít meg téged?²

Maradandó fájdalom állandó emléke! Ha utánunk új ember nyom kél, állítsd meg, aki itt körötte szeretteinek keresi sírját; aki e családi sírhely hantjai közé lép, mondd el neki, hogy ez a család soha élesebb fájdalmat nem érze, mint akkor, mikor ez a sir megnyílt, hogy őt befogadja; mondd el nékie, hogy angyali lénynek hűlt pora nyugszik alatt Mi pedig, akik emlék nélkül sem vétjük el éltünk alkonyulatáig sírhantodat, Ilka! mi elszoruló kebellem, könnybe lábadó szemekkel tekintünk e néma köre, amely nekünk oly beszédes s olvassuk rajta rövid életednek rövid foglalatját . . . Ide helyezők sírhantod mellé ezt a márványt s fölavatjuk síremlékedül, mert mégis jelkép a sírkő, vigasztos tanításnak, boldogító hitnek, öröklétnek, halhatatlanságnak jelképe: földben gyökerezik alapja, de ég felé emeli fejét, menny felé mutat, hová lelkedet az Úr visszahívta a megdicsőültek karába, az Ő üdvének fényébe; fölfelé mutat e kő az öröklét honába, ahol keres téged anyai szeretet, baráti emlékezés, buzgó imádság.

Amen.

¹ Kún Bertalanné Pollák Ilka. — ² Jeremiás siralmai 2, 13.



~~B 36832~~

~~7566~~

B36833

LÖW IMMÁNUEL

EMLÉKBESZÉDEK

MCM—MCMVI



~~B 26833~~

~~1562~~

ESZTINEK ÉS SÁNDORNAK

TERKA ÉS GYULA

MCMVI XII•25

II. RÁKÓCZI FERENC.

SZEGED, 1906. X. 27.

I. מֵעַפֵּר A porból: négy ízben, más-más összefüggésben szól így az írás. Első ízben a próféta ajakán: Kelj ki a porból, rázd le a századok porát!¹

A multnak mohos mesgyéin megállunk, midőn a századok porát lerázva megelevenedik előttünk s jelenre válik a hazának multja és a bujdosók hazatérnek, hirdelve a multnak tanúságait. És nagy tanúság rejlik e hazatérők történetében!

Cseh földről jövevényekül szakadtak hazánkba az első királyok idejében a Bogáth-Radván nemzetség ősei, akikről a Rákócziak származtak és mégis azt mondja és joggal mondja a magyar nemzetségek legjelesebb ismerője, hogy ez a család fölemelkedésétől enyészteig oly hazafiakat mutatott, amelyeket tán egyetlen más családunk sem. Folytonos küzdésből állt sorsa, amely a nemzetével volt egybeforrvá s győzött vagy bukott — de áruló nem váltott közülök soha. És midőn letűnt közülök az utolsó élő ivadék is, megmaradt a fényes név a nemzet osztatlan kegyeletében.²

Csupa tót, orosz és oláh helység a Rákóc nevű sok helység a hazában, mert Rákosnak szláv egyenértéke a Rakowec, Rákóc és íme ez az idegen név ma legzengőbb hangzású neve történelmünknek.

Elmaradtak az idegen anyanyelvű képviselők a törvénytörő új törvényalkotástól: igazolni akarták, mennyire elmaradtak a történelmi tudástól. Hiszen kuruc vitézeink között tömegesen voltak tótok, rutének, németek és Erdélyben még az oláhok is a most

¹ Ézajás 52, 2. — ² Nagy Iván: Magyarország családai IX. 597.

hazatérő hősert harcoltak. Vele harcoltak, pedig csak egy vezényszavát értették, azt, hogy rajta, rajta!

És anyjának, a legnagyobb magyar asszonynak, Zrinyi Ilonának ősei sem a hétvezér utódai valának, mert a szigetvári hős ereiben horvát vér folyt!

Ez az első nagy tanúság e mai nemzeti ünnepen: a nemzet hű fiává nem a származás avat, hanem a szárnyaló lelkesedés a nemzet ügyéért, nem a fajrokonság, hanem a fordulatlan rokonérzés, nem a családfa, hanem a csatlakozó önfeláldozás, nem a szívnek vére, hanem a szívnek verése!

A nemzet szíve vert a cseh jövevények s horvát zsupánok sarjában, maga a nemzet szólamult meg viharzó elszántsággal az ő ajkán. A régi jó hírrel fénylő magyar nemzetnek régi sebei ismét kiújulnak,¹ ez recrudescuntjának bekezdése, s ez a latin recrudescunt volt a honfiúi keserv szenvedelmes kitörése, a sajtó fájdalom háborgó feljajdulása, a nemzeti önértzet dörgő tiltakozása, az elkeseredett ellentállás harci riadója.

Vallásos lélek volt a recrudescunt írója. Azoknak tanításából, akikre fondor lélekkel az árva fejedelemfiút bízta Csehországban, a vallás mézét felszívta, de a hazátlanság tanításának mérgét visszautasította. Hitt küldetésében s ez az új Mózes a Fáraó udvarában, kinek név, fény, rang, hatalom, hír, kincs a része, eltelt elgyötört magyar népének keservével és a világ parancsolói által üldözött árva fejedelemfiú nemzetének szabadítójává, szep-lőtlen, önzetlen, fönséges jellemű hősévé lett.²

Vallásos lélek volt. Igaztalan ügyért síkra nem szállott. Hitt küldetésében, a nemzet igazságában. Könnyű lesz, így mondja élte végleszámolásában, könnyű lesz megkülönböztetni a közönséges lázadás okozta mozgalmaktól a szabadság általános, jogos és törvényes védelmét, amelyekben a vármegyék egyesülten, míg amazokban csak a nagyok zendülő hűbéresei fogtak fegyvert.³

II. Porból vétetik a vas:⁴ a földből termett fegyvere, ez a második íge.

Akik várták, akik hívták, akik elsőkül követték, akik rajongásukkal körülvették s testükkel védték, azok nem az akkori

¹ Tóth Béla: Szájrul szájra. — ² Thaly Kálmán: II. R. F. ifjúsága. — ³ Rákóczi emlékiratai. — ⁴ Jób 28, 2.

jogbirtokló nemzet voltak, hanem a jog nélkül való nép. A föld népe kelt föl mellette, véle, de a parasztlázadásból a legnagyobb szabású nemzeti fölkelés lett. Magával ragadta a nemességet és a városlakó német polgárokat. Megvillant a kurucok kardja! Mintha róla szólna a prófétai íge: Pallos, pallos, köszörülve és fenne, köszörülve, hogy mészároljon, fenne, hogy villámot szórjon! De fájdalom! A nemzeti hős kezéből kihullott a kard. Cserben hagyták vezérei s teljesült a prófétai íge: Odaadta fenni, hogy az ellen marokra fogja, pallosa köszörülve, fenne, hogy a nép megölőinek kezébe jusson!¹ A nemzet kardja idegen kézre került, mert a nemzetek sohasem vetik oda könnyebben szabadságukat, mintha éveken át küzdöttek érte.² Pedig ez a fölkelés volt a nemzet ezeréves történetében a legnagyobb nemzeti erőfeszítés.³

Békét kötöttek, amely éppen elég jó volt sérelmek, panaszok, szemrehányások alapjául, békét, amelynek alapján a véres háború helyébe a sorvasztó küzdelem lépett. A prófétai íge szerint: Megtévesztették népemet, mondván: béke, de nincsen béke!⁴ 1711-től 1848-ig szívós, háborútlan küzdelem lőn a szatmári béke folytatása, de ennek a küzdelemnek ereje is Rákóczi ereiből eredett.

És hogy elfogyott a békét tatarozó küzdés türelme, 1848-ban újból földből termett elő a fegyver, a forradalom fegyvere: újból fölkel a nép, az ő labancverő népe. S újból ott lesz a nép ma a ravatal körül, tolong az ünnepen. De ha a látványos, az emlékezetes ünneplés elmúlik, ott lesz-e a nép, a tanya-világ, a külvárosok népe, ha nem véráldozatot kell hozni, csupán filléreit kell lerakni a dicső fejedelem emlékoszlopára, aki Szegedet vitta lázbeteg, akit ma Szeged ünnepel, hogy áldott hamvai hazatérnek híveivel!

III. Vész nem kél a porból, a hazaszálló hamvakból, a harmadik íge.⁵ Vész nem kél Thököly porából, Bercsényi hamvából, Rákóczi teteméből. Nem igényli Thököly pora a szomszéd Vásárhelyt, nem követelik Bercsényi hamvai sem vissza ugyanezt a várost a szatmári béke megkötőjének leszármazóitól. Magvuk szakadt a bujdosóknak, nem keresnek egyebet már, csak nyugalmat

¹ Ezekiel 21, 14–16. — ² Eötvös: A XIX. század uralkodói eszméi. I. 212. —

³ Thaly Kálmán. — ⁴ Ezekiel 13, 10. — ⁵ Jób 5, 6.

a haza földjének ölén. És mégis ha kérdik a prófétával meg-elevenednek-e eme csontok,¹ akaratlanul is úgy érezzük, hogy eleven élet ereje vagyon bennük. Az eleven élet hatását keltik bennünk avval a tudattal, hogy királyi szó kérte vissza a szultántól a bujdosók porát, királyi szó idézi haza a fejedelmi hamvakat, és ebben a királyi szóban több van, mint a törvénytörő törvény lagymatag indokolásában!

II. Rákóczi Ferenc, a fejedelem és I. József, a király nem tudtak megbékülni, de a király, akiben a kettőnek neve egyesül, benne kiengesztelődik a kettőnek emlékezete s királyi szó pecsételi meg az engesztelés művét.

Ez a királyi szó elismeri a recrudescunt írójának vezérlő elvét: Magyarország nem lehet beolvasztott tartomány, Magyarország csak önálló királyság lehet.

Igaz, a Kollonicsok ezt a királyi szót is iszonyval hallják, — pedig amiért a nagy fejedelem bujdosni kényszerült, arra a királyt ma szent eskü köti. Alig egy hajszál választja el a magyar királyt Rákóczitól, de egy egész világ választja el a Leopoldoktól és a Kollonicsoktól.

Királyi szó szólítja haza a bujdosók porát; a király kormánya, a törvényhozás képviselőinek tisztelgő sora kalauzolja a szentelt hamvakat. Érti a nemzet vére, a honvédelem fegyvere is, hogy szíve itt van közöttünk és a nemzeti érzület ellenállhatatlan ereje távoltartja tőle azt a szerencsétlen, azt a megengedhetetlen, azt a felségsértő gondolatot, hogy a királyi szó lehet kétféle s ami bennünket ünnepre hí, nem szól a fegyveres erőnek, csak a nemzeti munkát teremtő, vérével adózó sokaságnak. Pedig abból a porból vész nem kél, abból állandó békesség sarjad, ha mindenütt megszívellik a királyi szónak igaz értelmét.

Hiszen a Kollonics-rendszert a küzdésben elbukott kurucok megbuktatták, megmentve a nemzetet a szégyenes elcsenevezéstől.² Nem a szatmári béke pontjait látta Ő elégtelennek, hanem érezve, hogy nem fogják teljesen betartani a békét, élő tiltakozását kívánta elbujdosásával a nemzet történetének könyvébe beírni. A hős elbukott, de a történelem ítélőszéke előtt meg-

¹ Ezekiel 37, 3. — ² Thaly Kálmán.

igazult. Amit rövidlító gyűlölet róla a törvénykönyvbe írt, azt törölte a most alkotott és szentesített új törvény. Nem szabad immár a királyi szóval s a nemzet akaratával szemben senkinek, sem polgárnak, sem katonának a most eltörölt törvény nézetét vallani!

Kitöröltük a könyvből a törvényt: a nemzet lelkébe soha sem volt beírva; de azt a szégyent, amellyel önmagukat tetézték, akik 191 éve meghozták, azt a szégyent nem törli le soha semmi hatalmi szó. Minő szerencse, hogy Világos után hézag van a törvénykönyvben: mit írtak volna üres lapjaira akkor a hatalom csatlósai!

IV. Fölemeli a porból a szegényt!¹ a negyedik, az utolsó íge: a bujdosók megdicsőülését hirdeti.

Fölemeli a porból a szegényt!

Ki szegényebb a hazátlan, a mazúr bujdosónál? Földönfutóvá lett a dicső fejedelem,

S áthághatatlan havasok felett,
Hol erdőbontó jajgató szelek
Tépték a bércek élő üstökét,
Vonal húzódott, szagatott, sötét.
Ott bujdokolnak ismeretlen vészbe,
Titkolt könnyek közt hátra-hátranézve,
Mint sebzett szárnyú sántító sasok
A vándorbotos kuruc harcosok . . .
Károgó madarak üvöltő dúvadak
Szava volt nekik a hazai búcsúszó.

— — — — —
Idehaza csend lett, irtózatoss nagy csend,
Ember meg nem moccan, levél meg nem rezzen,
Ravatalos ház volt egy végben az ország,
Halottat sirattak könnyben ázó orcák.
Csak egymásra néztek és szót se cseréltek,
Hanem azért éppen eleget beszéltek.²

A gyalog bölcsesség békét kötött: őket a honszerelem szent önkívülete elvitte kietlen messzeségbe, önkénti száműzetésbe, hontalan bujdosásba:

Eltemették egymást idegen part felett,
Idegen hazának földé tesped rajtuk.³

¹ Zsolt 113, 7. V. ö. Sámuel I. 2, 8. — ² Szávay Gyula: Vitézi ének Rákóczi Ferencről. — ³ Arany János.



De ébredezett emlékük, ébredezett dalban, költők lantján,
tudósok lelkében.

Elsőnek a dal ébredett; föltámadt Rákóczi dala, szétszállott
világszerte s egy dal olykor nagyobb hatalom az állam életében,
mint a legfényesebb elméletek.¹

Feltámadtak a kurucvilág kesergői, míg azelőtt

Tilalmas nótáknak fakó töredékét
Te szegény föld népe, ki küzködél árván,
Te dúdoltad már csak, barázdáid járván . . .

Thaly Kálmán évtizedes tudós munkája életre keltette fakult
hagyományból, avult levelekből a dicső kor küzdelmeit, felkutatta
a hősöknek sírjait. A nemzeti eszmét szolgáló színpad fölelevenítette
keserves sorsuknak emlékeit és Arany János költői ihlete
látta hazatérni a drága árnyakat. Beteljesül immár e mai napon
a költő álma: jönnek az árnyak, jönnek a hamvak:

Alattuk a Duna csillámló szalagja
Városok, helységek sorra elmaradnak,
Nemsoká feltűnnek a budai ormok
S a Mátyás nevére neveztetett csarnok.

Jönnek immár, közelednek, jön a vezér s akiknek nélküle
a haza sem kellett és jó dicső kíséretül a fejedelem anyja és
megihlet bennünket a honvédő hősök hazaszálló lelke: érezzük,
hogy végre teljesül szószerint az Ő hitvallása: Küldetésem, hogy
felébbresszem nemzetem szívében a szabadság szerelmét!

Köszöntünk itthon, vértanúknak vére, Rákóczi Ferenc, a
nagy éjnek bujdosó csillaga: sorsod vértanúság, hült porod
ereklye, emléked dús örökség, neved ingadozó hitű nemzedékek
reményének horgonya, hazatérted megdicsőülés!

Adjon néked a mennyei gondviselés nyugodalmat a haza
földjének ölén, nekünk pedig honfiúi lelkesedést és szívós munka-
bírást, hogy megteremtsük azt a Magyarországot, amelyből haló
porod nem kívánczik vissza rideg, messze idegenbe, Amen.

¹ Eötvös ugyanott I. 182.

II. RÁKÓCZI FERENC.

KISTELEK, 1906. X. 29.

לך לך Szólott az Úr Ábrámhoz: Menj el országodból, szülőföldedről és atyádnak házából.¹ És amint ősiünkhöz, Ábrámhoz szólott az Úr, úgy szólott a Gondviselés ahhoz a férfiúhoz, akinek hamvai most annyi évtized után tétetnek örök nyugalomra a hazának anyaméhén: Menj el a te országodból — mert ez az ország a küzdelemnek hosszú esztendein keresztül az ő országa volt — menj el a te országodból, szülőföldedről, atyádnak házából, menj idegen földre! De ami ősapánknál a jövőnek reménye, az a bujdosásnak induló fejedelemnél a multat befejező búcsúszó. Az egyik, a bibliának alakja, boldog jövő felé indul, s ezért szól hozzá az Urnak biztató igéje: יהיה ברכה légy áldássá,² a másik lezajlott, bezárult, végkép befejezett szereplésének utolsó fordulóján elhagyja hazáját, bujdosni indul idegen földre, amelyen jövőt nem keres, amelyen nem várja egyéb, csak lelketül, lelketől, sívár egyedüllét, csak epesztő szomorúság, nem várja egyéb, csak hosszú évtizedek mélylő keserve, keserves búsulása, bús emlékezése. És mégis, ámbár a fényesen indult mult akkor mögötte már bezárult, az a mult, amelyben mint imádott vezére, éltető lelke a magyar fölkelésnek irányt akart adni népe és hazája történelmének, ámbár e mult már akkor mögötte berekesztődött, ámbár szinte egyedül ment távol messzeségbe, mégis ő rajta is beteljesedett, ha életében nem, de haló porában az írásnak az az igéje, amely biztatólag fordult ősapánkhöz, amidőn elhagyva szülőföldjét, idegen földre indult: légy áldássá. Mert az egész hosszú évezredes magyar történetből nem maradt meg a népnek emléke-

¹ Mózes I. 12, 1. — ² U. o. 2.

zetében Mátyáson, az igazságosan kívül egyetlenegy alakja sem a nemzeti történetnek úgy, mint az övé. Nem maradt meg elevebben egyetlen alakja sem a nemzet történetének a nép emlékezetében és ha végig jártatok akkor, mielőtt az iskolák megnyíltak s terjesztették multunk ismeretét falun s tanyán, ha végig jártatok akkor a magyar népnek kunyhóit, csak egy élő nevet találtatok a Mátyásé mellett: a Rákóczi nevét. Csak egy név volt, amely imádság volt, amely áldás volt e hazában: a Rákóczi neve. Csak egy név volt, amely elült századoknak szomorú, nehéz, sötét sorából megmaradt a népnek szívében: a Rákóczi neve. S ezért lett ő áldássá a nemzet történetében, mert mindama nehéz évtizedeken át, amikor az a ragyoglatos kuruc küzdelem sötét vége után újból rabigába görnyedt, ellentállásra ingereltetett, mindama hosszú évtizedeken át minden szenvedésben és nyomorban, elgyötört állapotunkban ez az egy reményünk volt, ez az egy áldás volt rajtunk: a Rákóczi neve. És ha valahol teljesedett az írás igéje, akkor ezen a szent emlékü néven teljesedett, mert valósággal nemzeti eszménnyé lett, pedig messze tőlünk aludta örök álmát; nem tért vissza ide, ahol lelke élt, sem élve, sem holtan.

Áldássá lett a magyar nemzet történetében, mert olyan kincs lett emlékezte a magyar nép lelkében, amelyhez hasonló kincset nem őriznek, csak egyet ez országban, ott, ahol a szent koronát őrzik. Mert ha a szent korona jelképe a magyar nemzet álladalomalkotó erejének, úgy Rákóczi neve jelképe a magyar álladalomnemzetalkotó erejének. Hosszú időn át odakinn szunnyadta a holtak álmát rokontalan földnek rideg röge alatt. És íme ezen a mai napon, midőn Kassának székesegyházában megnyíltak az ódon kapuk és megnyílt a kriptajátó, hogy a nemzet kormányának s képviselőinek jelenlétében nyugalomra térjenek hamvai; midőn közel és távolban magas hegyormon, tágas téreken, ünneplő ablakokban csillogó mécsek, lángzó szövétnekek, sugárkérés máglyák terjesztik a megdicsőülés sugárzatát: beteljesedik az írásnak bekezdő igéje, amely e héten követi a számkivetésnek multheti szózatát: **וַיֵּשֶׁב** És megjelent.¹ Igen, megjelent újból Rákóczinak szelleme az ő országában, szülőföldjén és nemzetének

¹ Mózes I. 18, 1.

szívében : nemzeti fölélédsnek ébredése lészen e glóriás temetés, ez a jelenés, keserű bujdosásnak békeszerző, végső útja, megrendítő tragédiának kibékítő végkifejlése, súlyos kérdésnek lidércoszlato végső megoldása.

A vidék, a főváros fogadta őt azzal a kegyelettel, amely a legnagyobbakat, a legnemesebb magyart és a legmagyarabb nemest, amely a halhatatlanokat illeti. Elkísérte a nemzet őt képviselőiben végső nyugodalma felé és elhelyezték őt abba a kriptába, amely felé az egész nemzet, minden különbsége nélkül a hitnek, szent kegyelettel fog ezentúl tekinteni, mint arra a helyre, amely a magyar álladalom nemzeti voltának letéteményesét fogadta magába. Ha a koronaörség őrzi a koronát, az egész nemzet őrzi Rákóczi hamvait.

Nehéz e mai változott viszonyok között, nehéz megérteni azt, mit akart Rákóczi, nehéz megérteni azt, mit áldozott ő ezért a hazáért és e hazának népéért és még nehezebb megérteni azt, hogy az a legyőzött fejedelem, akit elárultak vezérei, hogy az a legyőzött fejedelem nagyobb győzelmet aratott, mint azelőtt vagy azután akármelyik szószólója a nemzet érületének, fegyverhordozója a nemzet ügyének. Mert az volt a csodálatos a kurucoknak a legyőzetésében, hogy az a vereség diadal, hogy az a bukás győzelem volt. A majtényi síkon letették a fegyvert, akik elhagyták a vezért, de ugyanakkor annak az egy egyedül maradt embernek a neve kényszerítette Bécsset arra, hogy elismerje, hogy amiért Bercsényi fegyvert fogott, abban a nemzetnek igaza nyilvánult, s amiért Rákóczi harcolt, abban nem Kollonicsnak volt igaza.

Letették a kurucok a fegyvert, de Rákóczi nem írta alá a békét, nem esküdött hamis hűséget, mert ha a magyar ember hűséget esküszik, akkor megtartja, de ha Bécs békét köt, akkor a békét békónak tekinti, amelybe szerződő felét veri.

Megkötötték a szatmári békét. Hogy mi volt a szatmári béke, azt nem akkor értitek meg, ha elolvassátok a szövegét, amely oly békülékeny, amely annyit ígér, amely a hős vezérnek visszakinálja minden birtokát, a nemzetnek visszaadja minden jogát, amely mindent elismer és mindent ígér, mert a Kollonicsok mindig ígértek, de soha meg nem tartották ígéletüket, be nem váltották szavukat. Mert Bécsben úgy volt akkor, I. Józsefnek

halála után, mint nagyon sokáig utána, hogy a király ígért, de cselédei nem váltották be szavát. Röviddel a szatmári béke megkötése után törvényt alkottak az országgyűlésen. Nem azt értem, amelyet most eltöröltek, hanem alkottak egy rövidke törvényt, amelyben III. Károly király fogadja a Karok- és Rendeknek, hogy eltávoztatja Magyarországnak más tartományok módjára besikkasztott kormányzását. Olvassátok el a nemzet történetét 1715 óta és akkor gondolkodóba estek, volt-e hatalma a német császárnak megtartani, amit a magyar király ígért, vagy volt-e szándéka Bécsnek megtartani azt, ami 1715-ben törvénybe ment, hogy rövid néhány évvel utána a nemzet, ez a jóindulatú, ez a királyát szerető, ez a lojális nemzet törvénybe iktassa a pragmatika sankciót. A nemzet a pragmatika sankciót megkötötte, meg is tartotta hűségesen. A nemzet megtartotta, amit ígért, de a régi Bécs nem tartotta meg soha.

Most értjük majd, mit jelentett a kuruc felkelés, mi volt eredménye nem a szatmári békének, mert nem a szatmári békének az eredménye volt az a néhány szó a magyar törvénykönyvben, melyet III. Károly esküvel írt alá, hogy az országnak más tartományok módjára besikkasztott kormányzását megszünteti. Ez a néhány szó volt Rákóczi felkelésének végső eredménye. Nem azoknak ígérték, akikkel megbékültek, hanem azoknak ígérték, akikről tartottak: a bujdosó Rákóczitól, aki kolostorba ment imádkozni hazájáért, attól a bujdosó Rákóczitól, aki szerzetes életre vágyott, mert lelkében elfordult a világ igazságtalanságától: ettől a levert, ettől a kiüldözött, számkivetett Rákóczitól féltek. És miért féltek tőle? Mert érezték lelki nagyságát, amellyel elbujdosott, itt hagyva mindazt, amiért csak egyszerűen esküdnie kellett volna. Voltak, akik könnyebben esküdtek, akkor is és később is! Ő nem esküdött meg. Akarjátok tudni, hogy miért nem? Akkor jellemét kell ismerni jobban, mint ahogy ismerik őt ebben a mai korban. Hiszen ha reágondolunk, megjelenik előttünk a daliás levente, kardot rántva, zászlót tartva, serege előtt vágatva és a nemzet lobogóját víve küzdelemről-küzdelemre. Pedig nem ez az igazi Rákóczi! A belső Rákóczi, az, aki nem esküdött meg Bécsnek, aki élő tilalomfa akart maradni, ha egyedül marad is az egész erdőből, az a Rákóczi az volt, akit elvettek édesanyjától,

aki nem börtönbe, hanem sanyarúbb helyzetbe, a bécsi udvar nevelésébe került, akit idegennek neveltek idegenek odakünn Csehországban, de olyan vallásosságot plántáltak lelkébe, hogy ha nem akarták volna belőle a magyar érzést kivenni, hálásnak kellene lenni mindvégig a magyar nemzetnek, hogy olyan jellemet neveltek belőle, aminő csak a vallásával eltelt emberben lehet. Hiszen ha az ember olvassa végső idejében megírt Emlékezéseit, ezt a nagyszabású gyónást, akkor látja, hogy prófétai lélek lakott szívében. Mikor egyedül maradt Rodostó magányában, imába merült, előkereste emlékezéseit és megírta az utókor és megírta gyermekei számára. Megírta latinul, mert azt mondta: Én németül nem írok és magyarul — fájdalom — az én gyermekeim meg sem értenék! Megírta latinul egy egész életnek vezeklését és akinek érzéke van az emberi nagyság iránt, akinek érzéke van egy nagy lélek küzdelmei iránt, aki tudja, hogy mi az, mikor a hívő lélek Istene előtt vallást tesz és feltárja legtitkosabb gondolatait: az bámulattal olvassa, amit Rákóczi ebben a kincsben nemzetének hagyott. Enyészhetetlen, magasztos nyilatkozását látjuk benne a vallásos áhítatnak. Embert, hazafit, hőst, aki előtt nyitva az egész világ és a világnak minden szórakozása, de elfordul tőlük; egy embert látunk, aki lelkét feltárja, lelkét, amelyben csak két gondolat él: az Isten és a Haza.

S ezért nem esküdött meg Rákóczi, ezért nem maradhatott hazájában, mert nagyon jól tudta, hogy az az ő hitével nem egyez, hogy meg nem esküdhetik oly esküvel, amely ki nem elégíti lelkét, amelyről tudja nagyon jól, hogy csak a haszonváró hűbéresnek esküje avval szemben, akitől visszavárja kincsét, de nem az őszintén meghódolt jobbágnak esküje. Meghódolni nem tudott ő Bécsnek soha. Nem forrott volna ereiben Rákóczi vér és nem lett volna anyjának fia, ha Bécs előtt térdet tudott volna hajtani. S ez az, amiért teljesedik az ő nevében az írásnak ígéje: légy áldássá, áldássá nemzeted történetében. Az a vallásos buzgóság a magyar nemzetnek megadta a bizalmat a jövőben, megadta azt a szavahihetőséget, hogy amit a nemzet ígér, azt meg is tartja emberül, amire a nemzet hitet tesz, azt be is váltja híven.

Elvitték Rákóczit gyermekkorában, elvették az édesanyjától,

elvitték Csehországba, kolostorba ; azt hitték, elfeledi honát. De a Bécs parancsára szívébe plántált hit nem tette hazátlanná s amikor bujdosóvá lett, a hazátlanságnak átka nem tette hitetlenné. Hiszen más, ha az a sors éri, amely őt, kétségbeesett volna hazáján, önmagán és hitén. Őt látjuk Rodostóban nap-nap után hívő szívvel imában elmerülni, megnyugodni abban a tudatban, hogy ha ő általa nem is adta meg az Úr ennek a nemzetnek megváltását, azért nemzete nincs elveszve, nincs kitörülve a népek sorából.

Az egész kuruc-erdőből egyetlen szál fa maradt, ez az egy szál élő tilalomfa volt azokkal szemben, akik azt hitték, hogy belőlünk tartományt lehet csinálni. Ha belátta Bécs, hogy a levert kurucok győzedelmeskedtek, ha érezték odafönn a császári várban, hogy ezzel a nemzettel nem jó lesz a végletekig menni, ha érezték, hogy ebben a nemzetben oly ragaszkodás van a szent koronához és ahhoz, akit véle megkoronáztak, hogy minden áldozatot meghoz érte, csak megértsék a nemzetnek szózatát, kívánságait, követeléseit, ha egyszer belátták odafenn Bécsben és beleírta III. Károly király a magyar törvénykönyvbe, hogy itt más tartományok módjára besikkasztott kormányzással többé kormányozni nem szabad : akkor mi ezt a néhány szót el nem feledjük és itt besikkasztott kormányzással nem is fognak kormányozni soha ! Ez az, amit Rákócziól tanult a magyar nemzet, megtanulva azt, amit beigazolt a nemzet újból akkor, midőn felébredett hosszú, nehéz évtizedeknek nehéz szenvedése után. Amikor a nép elvesztette türelmét Rákóczi idejében s elment keresni őt lengyel földön, amikor a népnek, a röghöz kötött, a földet munkáló népnek százai sereglettek körüle, a nagy urak csak várták : beüte a kurucoknak. Ha beüte, a mágnások is hozzájuk csatlakoznak, ha nem, akkor a magyar mágnások Bécsbe mennek udvaroncokul. Ez volt a mágnáspolitik. Ez az, amiért Rákóczi különb mindazoknál, akik vele egy vérből, egy rangból voltak.

Egyetlen nagy rangban levő ember volt csak, aki visszazállott mihozzánk, aki nem akart Magyarországnak fejedelme sem lenni, mert a megkoronázott királlyal szemben az ő vallásos lelke nem engedte, hogy amíg a végső lehetőség megvan, a koronával rendelkezék.

Rákóczi az egyesült nemzetnek lett fejedelme és vezére abban a reményben, hogy reá bírja Bécset — hiszen az akkori császár vele nevelkedett — hogy egyszer tanuljon már az a Bécs is, amely Mohácstól kezdve egész Rákócziig vonakodott tanulni. Nehéz megtanulni azt, amivel lemondás jár és nehéz megtanulni azt, amivel egész multunkat megtagadjuk. Ezért tanult oly nehezen Bécs akkor is, később is, 48-ban is. Mert mikor újból felébredett Rákóczi szelleme, amikor beelégelte a nép a nyomorúságot, az alkudozást, amikor elfogyott a nemzetnek türelme és alkotmányt akart, amely az európai alkotmányok között méltóul megállja a versenyt, alkotmányt, amely a régi nemzeti alkotmánynak folytatása, megújulása, alkotmányt, amely nemzetalkotóvá volt hivatva lenni, mert az egész népet befogadta sáncai közé, akkor megijedt Bécs. Ha nem bírt a kiváltságos Magyarországgal, hogy bír majd az egész tömörülő, sorakozó, milliányi néppel?

Az a megkapó Rákóczi felkelésében, hogy Magyarországnak népe küzdött oly jogért, amelyből nem adtak neki, oly jogokért, amelyekből nem is kért. A késő koroknak emlékezetében ez a hatalmas felkelés csak úgy élt, mint a kuruc szaladás kora. Az öregek még hallották öregapáiktól a kuruc szaladásnak hírét. A szaladás emlékezete megmaradt, de a felkelés, a küzdelem indító okáról, arról megfeledkeztek. Pedig indító oka, az nem volt más, mint 48-nak indító oka. Csak egy indító oka van az egész hosszú magyar történetnek Mohács óta s ez az egy az, hogy Bécs nem tanult soha.

A magyar történelemnek nincsen egyetlen egy alakja sem a nagy hadverők és uralkodók, sem a törvény-alkotók, sem a tudósok s a költők közt, akit lelkének magasztosságára nézve Rákóczi mellé lehetne állítani. Véle csak az ókornak prófétáit lehet összemérni. Önzetlensége példátlan az embereknek történetében és az a méla bú és az a magasztos bánat, amellyel évtizedeken keresztül viselte odakünn messze hazájától a hazátlanságnak átkát, az a méla bú és az a magasztos bánat, az minden költeményénél az emberek irodalmának magasztosabb és meghatóbb.

Nem volt, igaz, nem volt egészen egyedül. Találkozott ez országban egy marék ember, akinek nélküle nem kellett a hazának földje. Egy marék ember maradt mindazokból, akik Rákóczinak kenyeréből ettek, dicsőségében sütkéreztek.

Egy marék ember maradt, aki elment vele a számkivetésnek száraz kenyerére. Követte egy maroknyi hű nép s egymásután elkövetkezék végük. Végső pihenésük ott lett távol idegenben. Mikor itthon a nemzet kezdett ébredni, tudatára ébredt annak a nagy adósságnak, amellyel irántuk tartozott.

Két dolgot hoztunk délről haza. Két dolgot, ami egyenlő értékű ennek a nemzetnek életében és történetében: hazahoztuk délről, Orsováról a szent koronát és hazahoztuk délről Orsován át Rákóczi tetemét. A kettő egy pár a nemzetnek szemében: mert az egyik a királynak s a nemzetnek palládiuma, a másik a nemzet palládiuma. De amikor a királynak kérő szavára visszaadta a török birodalomnak ura ezeket a hamvakat, akkor úgy érezzük, mintha a magyar király kezét fogott volna a bujdosó fejedelemmel. Hazajött Rákóczi, elhozták édesanyjából is azt, amit a föld még visszaadott, azt a kevés port, elhozták azt az egy pár embert, akik az emberek között szokatlan hűséggel kitartottak a nagy bujdosó mellett. Hazahozták őket és a nemzetnek megdobbant szíve, amidőn hamvaik közelegtek, amidőn elvitték, ha nem vitték is a koronázás templomába, de elvitték az országnak szívébe és onnan kísérték a trónnak tanácsosai és őrállói és a nemzetnek törvényhozói, ahol immár, úgy hisszük, a Gondviselésnek jóvoltából valóssággal végső nyugalomuk lészen.

Szentebb a föld, a hazának földje, amióta Rákóczinak hamvai benne nyugsznak. Szentebb a föld és ma egyek vagyunk abban a bánatos érzésben, amellyel eltölt bennünket a hazának multja, egyek vagyunk mindannyian, én édes véreim és atyámfiai, egyek vagyunk mindannyian abban a tudatban, hogy megbűnhődte már e nép a multat s jövendőt. Egyek vagyunk abban a tudatban, hogy ez a nemzet mindig megtartja azt, amit királyának ígér, amivel a királynak tartozik, hogy ez a nemzet, amelyben Rákóczi mellett az oláhok és a tótok fölkeltek, hogy ez a nemzet a jelen időben is szorosan fogja magához csatolni tudni mindazokat, akik más nyelven kérnek kenyeret; hogy ez a nemzet a maga összeforrasztó erejével, áthasonító hatalmával a keblére ölel mindenkit, aki itt él, csak akarjon a hazának szolgálni igaz lélekkel és őszinte akarattal; hogy ez a nemzet, amely megtudja becsülni multjának nagy alakjait, amely nem tudott megnyugodni abban,

mihelyt földerült fölötté a nap, hogy kinn maradjanak bujdosói a távolban, Rodostóban, Bizancban, hogy ez a nemzet megérett arra, hogy besikkasztott kormányzással kormányozni ne lehessen soha többé.

Ez a tudat, amelyben nevelni akarjuk gyermekeinket, ez a tudat, amelyből él a nemzet, amelybe e nemzet jövőjének horgonya bele vagon vetve.

Rákóczit hazahozták és mélyen meghat bennünket az a tudat, hogy immár itthon nyugosznak dicső hamvai, azokéval együtt, akik mindvégig kitartottak mellette. Odafordulunk az ő sírja felé és felszáll a Mindenek Urához, a magasságbélinek trónusához, fölszáll lelkünknek hő imája, hogy akik a földön példát adtak jellemben és szeretetben, bátorságban és honfrierényben, békén nyugodjanak az anyaföldben ; jutalmuk legyen az Úrnak fényességében, akik egy nemzetnek adtak példát honszerелеmben, hűségben, bátor küzdelemben és békességés tűrésben, Amen !

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

SZEGED, 1900. XI. 30.

Népem hajlama, hogy tőlem elszakad ; nagy felszóval hívják őt : fölfelé! de senki sem indul meg rajta.¹ A prófétának ezt a panaszát ismételték hazánk vezérlő szellemei: hívták a népet, szólították fölfelé, de senki sem indult meg rajta. Elernyedtt a késő ivadék, hősök ivadéka s a régieknek alig, hogy gyöngé panaszszózat bántja nagy álmaikat.²

Széchenyi megrázó korholása, Vörösmarty ébresztő dala az első serkentő szózat, amelyre megindul a nemzet lelke, megindul fölfelé, hogy fensőbb vágyakért áldozza életét. Megszólalt Vörösmartyban a nemzeti szellem ébresztője. A költő az időtájt nem a pihenés üres óráinak, nem a szórakozás perceinek énekel, hanem a való élet, a nemzeti lét feladásainak letéteményese, hirdetője, megtestesülése. Mint a szent hajdan idején, Izrael ősi vezéreinek korában, a győzelmes vezért látjuk hitvese mellett lángoló hazafias énekkel zengeni a diadalmat, amelyre ő vezette nemzetének szétszakadt törzseit, úgy lép elének a nemzet küzdelmes korának vezérköltője, akiben a nemzeti küzdelem fakasztja a honszeretelmét dalát.

Hálának ünnepét üli a nemzet, üljük hű fiai közt mi is Isten előtt, aki a hazának a hazaszeretet szent érzelmének költővezérét megadta korszakos fordulatanál a hon zivataros történetének és szólunk Bárak diadalmi énekének bekezdő szavával:

Hogy ily vezérek vezérlék a népet, hogy önszántából kelt föl a nép, ezért áldjátok Istent.³

Bárakot pedig a költővezért, Abinóám fiát, hagyományaink szerint három néven érti az írás. Mikhael, Bárak és Lappidót⁴

¹ Hózeás 11, 7. — ² Vörösmarty I. 53. — ³ Bírak 5, 2. — ⁴ Tanna debé Eljáhu IX. Jalkut Sóftim f. 9a.

nevén. E három közül egyik nevet viselte az is, akit most ünnepel hazaszerte az ébresztette nemzet, amely megidézi szent lelkesüléssel szellemét, szólván: állj közénk és mondjuk: hála égnek, még van lelke Árpád nemzetének.¹

Első nevén Mihály, שמח עמו mert magát megalázza, egészen nemzete szívéhez forr, egyénisége felolvad a nemzet lelkében: nem az egyén beszél, hanem maga a haza, ha ő megszólal.

Ezért ünnepeljük Isten házában az Ő emlékeztétét. Nemcsak a hála érzete készítet bennünket ünnepelni az író, aki 48-ban felemelte szavát a hazai zsidóság érdekében, szólván: Nem lehet keserűbb gúny a hirdetett egyenlőség és testvériség ellen, mint azon gyűlölet és düh, amely a zsidó nép ellen világszerte s talán legvadabbul honunkban nyilatkozik. Majd más alkalommal:

Az egyenlőség és testvériség áldásai csak egy népet hagytak érintetlenül, a szenvedéseiben örök zsidót . . . Az egyenlőség szent neve rá nézve sohasem volt rémítőbb hazugság.²

Ünnepeljük emlékét, mert magasztos, szent, vallásos eszme a hazának eszméje, magasztos, szent, vallásos érzés a hazának szerelme s ezeket hirdeti Ő minden másoknál lelkesebben, rajongóbban, hőbben, ragyogóbban.

Ami nagy és jó volt kebelében . . .

Drága hazájának szentelte s az emberi nemnek.³

Az otthonban szeretjük a szülőföldet, a szülőföldben a hazát, a hazában az emberiséget!

És Vörösmarty költészetében az egyén s minden érdeke megsemmisül s nem marad, csak a haza, melynek szeretete nem játszi hullám vére torlatán, mely változik, miként a vér kering,⁴ hanem alapvonása lelkének, éltető forrása költészetének. A hazának

— érezzük minden érverését,
Szent nevére feldobog szivünk
És szenvedjük minden szenvedését,
Szégyenétől lángra gerjedünk;
És óhajtjuk nagynak trónusában,
Boldog s erősnek kunyhájában.⁵

A nemzetfenntartó honszeretetnek valóságos bibliája lett Vörösmartynak öröke; megtanultuk utána mondani: Egy eskü

¹ Vörösmarty I, 119. — ² I. M. I. T. évkönyve 1901, 14. 17. — ³ Volt tanítványaimhoz. — ⁴ II. 95. — ⁵ I. 117.

kell, egy néma fogadás, szeretni e mindent adó hazát!
Az emberiséget, a világot csak hazájában szerette. Ha ez elvesz:

Mi a világ, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kialtózom be a nagy végtelent:
Miért én éltem, az már dúlva van!¹

Ezért imája: adj nekem

Hitet, sejtelmet, egy reménysugárt,
Hogy el nem vész, hogy él még nemzetem!
Koldulni járnék ily remény s hitért,
Megvenném azt velőm és véremen.²

Meggyőződése az volt, hogy

Midőn setét lesz a világ
És minden tűz kiég,
A honfi-szívben fennmarad
Egy élő szikra még!³

Ez az élő szikra volt kialvóban, ezért panaszkolta:

S éltünk bitang nép, a magas ég alatt
Már nem hasonlók senkihez: elfolya
A tettévő kor s milliókra
Lelki halál vala eljövendő.
Már láttuk a bús, nemzetölő veszélyt
Setét özönként jönni fejünk fölé,
Hallók ijesztő harsogással
Zúgni: magyar, te ki vagy törölve.⁴

Ez a kép rettentette őt. Hiszen a magyar elszakadott testvértelen ága nemének.⁵

Ezért szereti féltő szerelemmel honát, honának nyelvét:
Szent legyen és feledetlen a hon s honi szózat előtted!⁶

Honi az ő költészetének tartalma, iránya, levegője: a honfibú avatta költővé, vérenek lángja volt dalában.⁷

Felszabadítá külföldi irodalmának béklyóiból a költészetet, újat, nemzetit teremtett s a felszabadult költő üdvözli a főlshabadult sajtót kitörő lelkesedéssel:

Kelj föl rabágyad kőpárnáiról
Beteg megszibbadt gondolat!
Kiáltis föl érzés, mely nyögél
Elfojtott vérző szív alatt.⁸

¹ I. 197. — ² I. 198. — ³ I. 147. — ⁴ I. 61. — ⁵ I. 22. — ⁶ I. 100. — ⁷ I. 137. —

⁸ A szabadsajtó,

S hogy elbukott a nemzet, ősi szabadságunk gyászelt romja felett¹ élő szobornak látja a hazát, s amint lelke-törötten az égre tekint, láthatni kívülve az anyai kint.²

A költővezér atyjának neve: Abinoám, kellemnek, csinnak, bájnak atya: báj, kellem atya kelet képes beszéde szerint a költő. Korának legnagyobb költője, első nagy képviselője az ébredő magyar költésnek, amely véle kezdődik csak igazán s véle tetőzik is, bár a hegytetőnek ormán mellette állanak Petőfi és Arany, akiknek felkelő csillagát elsőül üdvözölte — hiszen maga mondá: nem szeretnék úgy meghalni, mint Magyarország első költője.³

Mikor holtának hírszava fölverte a hont, az első fájdalom őszinteségével, de túlzása nélkül, méltán írhatták róla: meghalt a nemzet költő-atyja, akitől beszélni s érezni tanultunk.⁴

Ragyogó büszkesége volt irodalmunknak: mélyebb és bensőbb, férfiasabb és nemesebb hangokat⁵ senkitől sem hallottunk, de azért báj, a költészet csodás bűbája ömlött el minden alkotásain. Ez segíti győzelemre költészetét, amelynek diadala a nemzeti szellem s költői szabadság diadala volt. Lángelméjének ez dicső emléke, melyet nem burkolhat homályba sem az ízlés változása, sem a jövődőknek születendő remekművei.⁶

A költőkirály írói pályájában a királyi költőnek, bölcs Salomonnak látjuk írói pályáját megújulni. Szívének kelő ifjonti érzelmét zengi, mint az énekek-énekének költője ifjan, kevés-szavú, de fényes költői alkotásokban; példákban szól, mint a példabeszédek bölcs írója, a múltat föllelevenítő hősénekek s drámákban a férfikor delén, míg végre a korán elaggott költő kétségbeeső töprengésében Salamon aggkori könyve, a prédikátor mellé szegődik s mintha a hiúságok hiúságának könyvéből meritene, lemondva szól: eloszlik, mint a buborék!...

Hiába bízatta, intette önmagát: nincs veszve bármi sors között, ki el nem csüggedett:⁷ megtörte őt, mint Széchenyit, hogy önjósata beteljesült. Egy nép halálát hordozá keblében ostorul.⁸ Azóta teste dúlt, de lelke még dúlottabb.⁹ — — — Ekkor fordult meg a kétségbeesés bujdosásának idején egyetlenszer városunkban

¹ I. 194. — ² I. 103. — ³ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza 206. — ⁴ Hölgyfutár 1855. XI. 20. — ⁵ Eötvös: Emlékbeszédek. — ⁶ Pesti Napló 1866. V. 6. — ⁷ I. 146. — ⁸ I. 79. — ⁹ I. 62.

is, mikor Bajzával együtt rejtőzék soká. Azontúl végig reménytelen maradt szíve: örömtől idegen¹. . .

Újból aludt a nemzet. Halál volt aluvása. Így hívék. Vörösmarty is hitte, pedig ő már egyszer életre költötte volt. Költészete költötte fel akkor, most halála: Vörösmarty halála volt az első ébresztő hatás. Aki Zalán futására száz előfizetőt nem kapott hazaszerte; aki találóan jellemezte úgy az írókat, mint buzgó hazánkfiai, kik a literatura sovány asztala mellett régóta éheznek és szomjúhozna;² aki látta, hogy írókat, midőn már elhúnytak s midőn ingyen tehetne, csúfos háladattal kezdett imádni a galád világ;³ az annyira gyökeret vert a nemzet lelkében, hogy elhúnytá után a nemzet Deák szavára gyermekeivé fogadta árváit.

Gyermekeivé fogadta a nemzet lelke Vörösmarty lelkének is szülőtteit: nemcsak újjászületett nyelvünkben általában él ő, hanem él a nyelv közkinsévé vált fordulatokban, röpke szókban, szálló ígékben.⁴ Legerősebb az ő hatása volt a nemzetre, azért szárnyalja túl összes íróinkat szárnyra kelt ígéinek hosszú sorában is.

Szellemét idézi föl egy-egy idézet műveiből, de már-már egészen a nemzeté a szinte névtelenné váló szálló íge, amelyről maholnap azt hisszük, hogy Vörösmarty vette némelyikét a nyelv szólásainak kincséből kölcsön.

Csak egyre-kettőre emlékezzünk ez ígékben.

Minő rajongást keltett, mikor a magyar költő szava — először a közös uralkodóház történetében — a trón mellől a nagy nádornak s utána fiának, Istvánnak ajakáról elhangzott s onnan hallók ismételni, amit Mátyás ajakára adott a költő: Addig éljen, míg a honnak él!⁵

Már a forgalomba került, közkézen forgó vert arany kopását mutatja, ha válságos időkben, hogy újra gyászba borult ege Hunniának, a nemzet ajkán tömörítő árnyalattal másul meg Eger kezdő sora: Megnehezült az idők viharos járása fölöttünk.⁶

Vagy tudjuk-e a honfi szívének esküjét más alakba önteni, mint az ő hatalmas akkordjaiba: S vér, veríték vagy halál az, mit kíván, áldozatként rakjuk azt le zsámolyán.⁷

¹ I. 79. — ² A fátyol titkai 225. — ³ I. 163. — ⁴ Tóth Béla: Szájrul-szájra. — ⁵ I. 74. — ⁶ I. 409. — ⁷ Főti dal.

S még mielőtt napjainkban igazsággá lett, nem ő adott-e szikla-vésetű tömörséggel kifejezést a nemzet érzésének e szókkal : a legelső magyar ember a király!¹

Hány vérző szülői szívbe hullott enyhe balzsamul — mert csendesíti a kebel háborgását, ha a kimondhatatlan érzés szavakba szövődik — a kis gyermek halálára zengett néhány sor : Eljatszottad már kis játékidat . . . Alunni fogsz, nem lesznek álmaid . . . Alunni fogsz, nem lesz több reggeled . . .

A Fóti dálnak, amely még a lengyel földről ideszakadt zsidó költőt is utánzásra gerjeszté, hogy hazafias zsidó kördalt írt 1846-ban,² a Fóti dálnak már nem is egy, hanem több fordulatát, a szózatnak pedig már egész versszakait vette szárnyára a szenvedés éveiben a néplélek, amelynek biztatásul adta a költő e tudalmat : megfogyva bár, de törve nem . . .

Egész versszakok keltek szárnyra a Szózatból. Szinte példátlan a szálló ígék történetében. Példátlan, de érthető. Bárak, villám volt ama régi költővezér neve, aki hű és vitéz társnőjével egyetemben, a legrégibb szózatot énekelte, azt a 32 százados diadalmi éneket, amely nemzetét szíven találta úgy, hogy zivataros, háborús, borongó őskor ó hagyományai közül fennmaradt s megörököült végül az Írásban.

Mint az éjjeli zivatar villáma a tájat, úgy világította meg a nemzet múltját, jövőjét, fájdalmát, reményét a Szózat felvillanó merész sugára. Széchenyinek, a sziklatömbök súlyával szóló Mózesnek szózatos szavú, beszédes Árona Vörösmarty, aki egy egész gazdag tartalmú kornak hangulatát, egész benső világát önti alakba : az egész nemzet szavalja, érzi, érti, vallja, amit a villám cikázó lángbetűivel fölír a hon sötét egére.

Annak a nagy, a hazát újjászülő kornak, amely Zalán futásának megjelenésével kezdődik és 48-cal zárul be, Vörösmarty volt költői megtestesülése. Vele született ezzel a mozgalommal, ő segítette nagyra nevelni és ez nevelte őt naggyá. Ennek a kornak szíve dobog a Szózatban, amely e korszak derekán, remény és kétség hullámozása közt fogantatott (1837).

A nemzet örök érzései forrnak benne, ritmusában a nemzet

¹ I. 132. — ² Heilprin Mihály : Zsidó Kördal 1846.

érverése lüktet, ütemében akaratlanul uralkodik már-már a nemzeti hangsúly a versnek vázát képező idegen verslábak méretén.

Méltán mondhatá Petőfi:

Te voltál a nemzet költője,
Te irtad azt a szózatot,
Mely szólt egy országnak szívéhez.

A szív minden hurján játszik a Szózatban a költő: a vallásos ének fenséges nyugalma s a férfias erő higgadt elszántsága ellenállhatatlan erővel töltik el a költő e dalát. Hatása olyan volt, mint Széchenyié:

— — Megindult a rég pangó vér ereinkben,
S a haza szíve felélt százados álom után.¹

Akár a hazát ünnepeljük, akár Vörösmaty. emlekezetének áldozunk, mindig felharsan a Szózat dörgő szava. Erősebb nemzeti jellegű dallammal nem tudták utolérni ez utolérhetetlen hymnus jós ígéit, de az a dallam (1843), melyet megszentelt hat évtized hagyománya s közbeeső másfél évtized tilalma, az összeforrt ma már oldhatatlanul a költő ígéivel s a nemzet szívével egyaránt. Áthatotta a nemzet minden rétegét s mikor az ős királyok temetkező városa ünneplé a megyének nagy fiát s első szobrát emelte Vörösmartynak, a határszéli szláv vidék héber költője a Szózat sorait a bibliai szent nyelvre ültette át s küldötte az ünneplők kezébe.²

Az új nemzedék költője már akkor sem tudta egyébbel ünnepelni őt, mint a Szózat dicsőítésével:

Láng volt a dal, mely vérünket kavarka,
Fölrázva, aki élni nem akart
S a költő lelke: mint egy Isten karja,
Mely ezredévet átölelve tart.³

És aki ünnepi alkalommal legbiztosabb kézzel érintette a megfelelő csengésű hűrt a nemzet kebelén, Szász Károly is ugyanazt a vezérhangot üti meg, mint a jelen költői és szónokai ünnepi ódájában:

Szemén a száz meg száz ezernek
Villám lobog vagy lángköny ül:
Zeng férfi, nő, agg, ifjú, gyermek:
Hazádnak rendületlenül.

¹ I. 127. — ² Bacher Simon: Säär Simeon II. 170. I. 80; Bacher egy héber költeménye a székesfehérvári szobor leleplezése alkalmából. — ³ Fővárosi Lapok 1866. 105.

Vörösmarty kobzán a magyar nemzet lelke szólt s a másik halhatalatlannak örökléltű lantján, amelyen a népnek lelke szólamult meg, visszhangozott a véle csengő, rezgésétől megrezgő húr: hallottad a szót, rendületlenül!¹

Vajha keblünkbe s maradékaink keblébe szállana a szó s meghallanók, hogy teljesülne Vörösmarty óhaja: hadd mondhassák késő ezredévek, hogy hívek voltunk rendületlenül.

Ezredévek! Ne feledjük, hogy az első ezredévet záró emlékezetes nemzeti felbuzdulás fényes ünnepeit is a Szózat szülte. Az vitte a köztudatba az ezredév beteltét, hogy fülébe csengett félszáz esztendeig: egy ezredévi szenvedés kér éltet vagy halált!

Nem tündörgő villám volt csupán, hanem viharfáklya, melyet el nem olt a nemere vad szele: utolsó neve szerint a költővezérnek Lappidót, szövétnek, amely belévilágít a magyar nyelv ki nem meríthető dús kincses házába, fényt szór rejlő aranyécre. A kincsásó bűvös vesszejével megtalálta a nemes érc teléreit s megteremté a magyar költészet nyelvét, ezt a bámulatos műszerét a gondolat rögzítésének, tele tűzzel, tele lánggal,² tele dallal, tele bájjal.

A nemzet nyelvalkotó lelke lakott kebelében, az adta meg a benne kelő érzésnek, eszmének reá szabott, hozzá simuló nemzeti mezét. Mély vala s szent a gondolatok forrása szívében³ s ebből a szent forrásból ontá dalait, az örök hévvel lobogókat.⁴

Forr véresen és szilajon dalaiban az emberölő harc,⁵ ha zengi a halállal frigyes, a vérbe borúlt, csatadúlta mezőt,⁶ a férfioló viadalt,⁷ lágyan enyelgve, andalítva cseng, ha a lantnak pengeti húrját, ha keserv borong sötét szemében és élte erét epedés zavarja.

Nyelvének fölül nem múlt csodás varázsa világító szövétnekünk lett mindannyiunknak, akik ennek a nyelvnek érezzük zenéjét, bűbáját, erejét, varázsát: nem mesterkéltén megújított idegenszerű nyelv az ő nyelve, hanem a költő hamisítatlan nyelvérzékében újjászületett, magyarossá s pallérozottá lett eleventen élő nyelv, amelyben egyesül népies zamat, festő színpompa, alkotó erő, gördülékeny simaság és zenés hangzatosság.

¹ Arany I. 382. — ² I. 132. — ³ I. 22. — ⁴ I. 23. — ⁵ I. 23. — ⁶ II. 225. — ⁷ I. 77.

Újabb nyelvészetünk leghívatottabb jelese, Szarvas Gábor tesz tanúságot felőle, hogy Vörösmarty a tiszta, zamatos magyarságnak valódi nagymestere.¹

Nem azért oly megragadó, oly szívhez szóló az ő nyelve, mert az újítás emlőin növekedett föl, hanem mert a nép ajkán fakadt nyelvel, itthon termett szólásokkal s utánpótlásokkal férkőzik lelünkhez s játszadozik szívünk húrjain.

Minden időkre fényt szór az ő szövétneke nyelvünkre, mert ő lett a nyelvújítás harcainak diadalmas békeszerzője, nem nyelvoncoló tudományának elavuló tételeivel, hanem nyelvteremtő lángeszének el nem aluvó fáklyájával.

* * *

Abban az időben felkél Mihály, a nagy fejedelem, így olvassuk Dániel könyvében,² aki a te néped fiaíért kél föl és nyomorúságos idő lesz, amilyen nem volt attól fogva, hogy néppé kezdett lenni, mindezideig. És abban az időben megmenekül a te néped, valaki csak írva találtatik a könyvben. Fölkelt Vörösmarty Mihály, a költő-fejedelem, felkölté népének fiait, kiket halálos álmól zibbasztott, de a fölébredett népre nyomorúságos idő szakadt, amilyen nem volt egész hosszú történetében: tizenkét esztendő halotti dermedése. De abban az időben megmenekült az ő népe s menekvése, mentése s életrekelése Vörösmarty temetésének tüntető nemzeti gyászával kezdődék.

Közel félszázada már, hogy a végóra hatalmai a vágyó szem elől elvivék a jelest.³

A temetkezés felett egy ország állott gyászban. Ha addig nemzeti kincs volt a Szózat, a költő halálával nemzeti ereklye lett. Készül a nemzet ez ereklye költőjének nevéhez méltó emléket emelni, amelyre azt, hogy hű fia volt, a haza jegyzi reá.⁴

Önzetlen áldozat volt tiszta élete, azért megérte, mit ritka szerencse ád, évülhetetlen ifjúságát, műveiben örökölt eszének.⁵

Fenn van időt múló szelleme műveiben, a nemzet örömlékezetében él neve,⁶ emléke oltva van a földbe, melyen élt, mélyen bocsátja le megáldott gyökerét.⁷

¹ Nyelvőr 8 : 392. — ² Dániel 12, 1. — ³ I. 68. — ⁴ I. 65. — ⁵ I. 96. 200. — ⁶ I. 114. — ⁷ I. 201.

Meghaltál, de ölel a haza s mond örömében sírva fiának :
mink pedig áldva füzünk szent emlékedre borostyánt és az idő
röptét terhes bánattal elállván, kérjük ohajtva : vezért s költőt
még ád-e hasonlót hozzád, hajh ! te korán elirigyelt fénye sze-
münknek !¹

Vezér és költő, igen ez voltál, mint a biblia költővezére.
A nemzet napszámából kivetted részedet. Mondhattad, térvén
őseid porához : köszönjük élet áldomásodat, ez jó mulatság, férfi-
munka volt.²

Néma halál hallgat félszázada szózatossájkaidon, de ha él,
virágzik nemzedet, az véren váltott érdemed : örök hír hamvadon.³

Az öröklét honába tért a hazaszeretet nagy költője :

S míg lelke dicső nyugalomnak örül,
A lír örök éneke zengi körül . .
Emléke fölött a halhatatlanság sugára
Sorsot, időt mosolyogva fénylik.⁴

Amen.

DEÁK FERENC.

SZEGED, 1903. X. 17.

Én az Úr, hívtalak el jogra és fogom kezedet és megőrizlek és szövetségül adlak téged a nemzetnek és világosságul a népeknek, hogy megnyisd a nemlátók szemét, hogy a tömlőcből szabadítsd ki a rabot s a börtönből a sötétségben élőket.¹

Így szól e mai szombaton a prófétai íge az Úr szolgájáról és e prófétai ígének útmutatását követve fogjuk megérteni mai ünneplésünket, megújítva e nyolctagú ígének egy-egy ízében Deák Ferenc jellemének alapvonását, életének egy-egy döntő vonatkozását, korszakos fordulatát.

I. Én az Úr, hívtalak el jogra, a jognak mély ismeretére, bátor védelmére, teljes incarnatiójára. A népek sorsát intéző mennyei Gondviselés adta a nemzetnek Deák Ferencben a történelem s a tudomány emlőin nevelt jogérzet megtestesülését, a nyugodt erő és önzetlen akarat e csodáját. És amint ő benne elevenen élt a nemzet jogtudata, úgy tanította, hogy azok a polgári jussok, amelyek nemcsak a törvény tábláira vannak holt betűkkel írva, hanem minden polgár lelkében kiolthatatlanul élnek.²

Földfeletti nagyság volt jelleme: mint szikla rendületlen, ha védni kelle törvényt és jogot.³ Egész szereplését a magyar közélet vezérletében ugyanaz az irány jellemzi, ugyanaz az ép és erős jogérzet, mely az 1861 és 65-iki föliratokban nyilatkozik, amely a jogot az erkölcsi lét szükséges feltételének, a jog védelmét az erkölcsi öfenntartás kötelességének tekinti. Tiszta jogérzet, a jog szolgálata önmagáért a jogért, minden érdek nélkül, erkölcsi kötelességből. Amidőn nagy események a nemzetben vagy egyes osztályaiban megingatják a jogérzetet: hasonló eréllyel lép föl a jogeszme védelmére saját honfitársai ellenében is, kockára vetve

¹ Ézaiás 42, 6. — ² Gondolatok 66. 1840. — ³ Szász Károly.

azt a népszerűséget, amelyet éppen a jogok védelmében szerzett. Tiszta jogérzete a jognak e valódi bajnokát soha nem hagyja el. A lovagiasság eszményi magassága, amelyet minden jogsértés egyaránt bánt; mindenki jogában magát a jogot védi s a joguralom fenntartását az erkölcsi világrend érdekében nélkülözhetlennek tartja.¹

בצדק jogra szóló elhívattatása. Az érvek erejével, nem a Deák-névnek óriási súlyával kívánta védeni a jogot. Nevem, így írta 44-ben Kossuthnak, tudva s akarva fegyverül használni nem fogom soha, mert oly tárgyért küzdeni sohasem akarok, amely mellett jobb okot felhozni nem tudnék, mint nevemet.²

A jogot a jogért, a honért védeni: a jogot védeni és a jog szellemében törvényt alkotni, ez volt hivatása, ezt töltötte be mint halálíg bölcs higgadtsággal, rideg önzetlenséggel. Amit 1839-ben mondott, azt ismételhette méltó önérzettel pályája alkonyán: Kezemmel soha zsebem körül nem forgolódtam, midőn a haza érdeke forgott kérdésben; tiszta keblemben tartottam mindig kezemet s nyugodt lelkiismerettel húztam ki azt onnan.³

בצדק a jog volt vezéreszméje: Zavar és anarchia éppen oly veszélyes ellenségei a nemzet szabadságának, mint a abszolutizmus önkénye.

II. És fogom kezedet: erőt, kitartást, szívósságot adott az Úr szolgájának, akit kezén fogott.

Hetven éve, hogy a közélet főiskolájából, a megyéből az ország színe elé lépett. Minő szívósan tudott akkor, a sérelmek világában küzdeni! Maga is vallja: Tudok én küzdeni remény nélkül is, érzem, hogy csüggedést nem ismertem soha s az elhatározottság, mely nálam kötelességérzeten alapul, nem kisebb, mint másoké, akiket a remény lelkesedésre gyűjt.⁴

Küzdött a nemzetnek alkotmányos szabadságáért, mert nélküle tiszta és állandó boldogság nem lehet;⁵ a lelkiismereti szabadságért, a vallásszabadság sérthetetlen szentségeért, a megsértett szólásszabadságért, a halmozott igazságtalanság és törvénysértések által alapjaiban megrendített alkotmányért, de pályája kezdetén mindennek fölött az elnyomott népért, a jobbágyokért.

¹ Csengery: Össz. munkák III. 20. Deák emlékezete. — ² Levelek 127. — ³ Gondolatok 53. — ⁴ 1844. Kossuthnak. Levelek 131. — ⁵ Gondolatok 8.

Ezeknek akarta önérzését az emberiség méltóságára emelni és kifejezni a keblükben szunnyadó hatalmas erőt: az iparkodásnak leginkább szabadság és tulajdon által nevelkedhető varázserejét.¹

Küzdött a középkor minden fennmaradt igazságtalansága ellen, melyet a százados megszokás zsbibasztó hatalma védett, küzdött a nép érdekében a hitbizományoknak a természet rendjével ellenkező, törvénybe iktatott igaztalansága ellen, mert ezeknek lassú mérge megrontotta hazánk virágzását.² A lerokadt feudalizmusnak hajdan csillogó rongyait³ a nemzeti nagyság lobogójáról letépvé, küzdött a maradiság ellen, mert a nemzet haladását nem szabad immár megakasztani. Minden figyelem a törvényes haladásra van függesztve, ez jelszava 40-ben: hiszem, hogy megyünk előre s mennünk kell, mert a tespedés, most még inkább, mint valaha, kétségtelen halál.⁴

A nemzetiségnek és a nemzet nyelvének törvényes jogait kívánja biztosítani. Már 1836-ban hirdeti: A nemzet méltó kívánata, hogy a magyar és véghelyi ezredeknél a kormányzavak magyarok legyenek,⁵ mert a státusnak érdekében van, hogy a katonaság ne legyen olyan elkülönzött testület, amely egészen el legyen válva a haza többi polgáraitól.⁶

Mikor követi működésének első évtizede betelt, jellemének nagysága nem engedte, hogy a heves küzdelem árán kelt követi megbízást újból elfogadja; de már ekkor, 43-ban, annyira a nemzet vezérének ismerték el, hogy Beöthy Ödön így szólott: Franciaországban Latour d'Auvergne halála után nem szüntek meg nevét szólítani ezredében s egy hang azt felelte: meghalt a becsület mezején! Németországban a császár koronázása napján azt kérdezték: Van-e Dalberg a gyülekezetben? Indítványozom, hogy minden országgyűlés megnyitásakor kérdés intéztessék: jelen van-e Deák?⁷

III. Megőrizlek!

Megőrizte Deákot, a nemzet kincsét, a Gondviselés, amikor minden egyéb elveszett. Fegyver és forradalom oly eszköz, amelyhez csak a kétségbeesés küszöbén nyúlhatna a nemzet.⁸

¹ 1834. Gondolatok 16. — ² 1834. Deák I. 77. Gond. 14. — ³ Gond. 17. — ⁴ Weselényinek. Levelek 74. — ⁵ 1836. 1840. Gond. 44. 69. — ⁶ 1840. Gondolatok. — ⁷ Deák Levelei 119. I. jegyzet. — ⁸ 1867. Gond. 284.

Nem volt forradalmi természet . . . Mikor rövid néhány hét alatt megérett Kossuth lelkesedésének hevétől, amiért Deák lépésről-lépésre nyomúlva előre évekig küzdött, az igazságügy élére hívta a nemzet bizalma. Széchenyi, Deák és Kossuth soká együtt nem működhettek. De örökké emlékezetes, amit 67-ben Deák Kossuthról, akkor már ellenfeléről mondott:

Magyarország közjogának történelmében legfontosabb korszakot képez azon átalakulás, mely 1847/8-ban tétetett, mert e nélkül a kornak igényei s a fejlődő eszmék hatalma rég elsöpörtté volna alkotmányunkat.

Ha akkor az országgyűlés, ragaszkodva ősi arisztokratikus intézményeinkhez, szabadabbá nem teszi a népet és a földet, nem osztzik a néppel jogokban és terhekben, ha szélesebb alapra nem fekteti az alkotmányt, a reánk következő nehéz évek súlyát el nem bírtuk volna a szűzöskadtunk volna a szenvedések alatt, a nélkül, hogy a művelt világ szánalma és részvéte kísérné végsűlyedésünket. Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfiúnak nevével, ki azt 48-ban megindította s ernyedetlen eréllyel keresztülvitte. Dacára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része fennmaradt és fenn fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva.¹

A végkifejlesztés idejében az utolsó, eredménytelen egyezkedés kísérletére Deákot küldötte az országgyűlés Batthyányival, Lonovics-csal s a két Majláthtal Windischgrätz táborába. Innen Debrecenbe el volt zárva az út s a Világos utáni iszonyatok közepette Deákot megőrzé a Gondviselés a nemzet örül, vigasztalójául, majdan újból vezéréül. Deákot nem lehetett az osztrák katonai önkénynek bántania, mint ahogy Tolstojt nem lehet az orosz önkénynek Szibériába száműznie.

IV. Szövetségül adlak téged a nemzetnek! Ez a folytatódó próféta iige teljesült ekkor rajta. Mi volt akkor a magyar közélet egyetlen maradványa? Deák s a nemzet szövetsége. Ekkor volt ő

Erős, hatalmas, hogyha szól,
Félelmes, mikor hallgat és dacol.²

Deák volt ekkor maga a nemzet. Soha az egész közélet egy emberben úgy meg nem testesült. Meglepően jellemző Deáknak a közélet körül forgó egész gondolkodására, hogy míg a nyelvújítás kinövéseitől csodálatos nyelvérzéke távol tartotta, addig ebben a gondolkörben egész sorozata az újonnan alkotott összetételeknek nála tűnik fel először, mint a német vaskancellára emlékeztető azon tulajdonságának szülötte, hogy gondolatainak bőségét klasszikus rövidséggel tudta találón tömörítve formába önteni.

Közjó és közcél, közérő és közérdek, köznevelés és közművelődés, közhatóság és közintézet, a nemzet közóhajtsái, közkívánata, közakarata, közszükségei, közterhei és közdolgai, maga a közélet is, korábbi időből szókinszünk tárházaiban nincsenek feljegyezve.

Mikor Vörösmarty szegénységben hagyta árváit, ez egy szóval: le kell rónunk a köztartozást, amellyel az érdemnek tartozunk, százezernyi tőkét varázsolt elő!¹ 1863 állapota szülték lelkében a köznyomorúság és közínség szavát,² s már 1835-ben mennydörgött a közbizodalom elfojtása ellen, mert a kormánynak a közbizodalom és közvélemény legnagyobb kincse.³

Ez a gondolkodás, amelynek gócpontja a nemzeti érület telítette közélet volt, tette őt magát a kétségbeesés éveiben a nemzeti érület, a szunnyadásában is éber közélet góncpontjává: szövetségül adatott ez az egy ember a nemzetnek és ez az egy szövetségés megmentette a nemzetet.

V. Mert a népeknek világosságául adta őt a Gondviselés, így folytatódik a prófétai íge nyomán elmélkedésünk. Az ébredés mozgalmaiban ő volt a világosság, amely fénylett a nemzet előtt, megmutatva, hogy az önkény kínálta minden megoldás végveszélybe visz, hogy az önkény törvényszegő hatalma törvényalkotó erő soha nem lehet.

Sok nehéz időt értem már, így írja 1861-ben,⁴ de most kábúl a fejem, elszorúl mellem, ha szembe nézek a lehetőségek azon chaosával, mi előttünk áll s miből egy elhibázott lépés végveszélybe viszi a hazát. Engedni a kiegyenlítés kedvéért

¹ Levellek (1855) 227. — ² Levellek 227, 315. — ³ Gond 30, 31. — ⁴ Levellek 284.

éppen oly kárhozatos lehet, mint szoros ragaszkodással törésre juttatni a dolgot.¹

A diplomák és pátensek korában az alapszerződésre, mint egyetlen támaszpontra mutatott reá, az alapszerződésre és 1848 szentesített törvényeire. Feliratai s a Lustkandl-tanulmány valószínűségi revelatióként hatottak idebenn is, odaát is. A husvétii cikk pedig beteljesíté a próféta i íge következő fordulatát:

VI. Megnyitni a nem látó, a behúnyt szemeket! Magyarország alkotmányos jogaival szemben színvakokká nevelték az uralkodóház tagjait. Látóvá a fejedelmet Deák Ferenc tette!

Erős jogérzetének telje nyilatkozott meg, amikor a fejedelem s a nemzet viszonyát megvilágította. Nem a fejedelem ád a nemzetnek jussokat, hanem a nemzet ád a fejedelemnek, mert a nemzet minden jussoknak forrása.² De azért az ő tisztelete a fejedelem majestása iránt nem pusztá szó volt, hanem a hazafiúnak meghajlása a nemzet jussainak szent és sérthetetlen személyesítője előtt.

Ezért volt kezdettől fogva bátor, őszinte és szókimondó a fejedelemmel szemben. Gyáva népnek a fejedelmek ne örüljenek, mert félelem és bizodalom, hűség és gyávaság nemzeteknél együtt soha sem léteznek.³

Ez a jellemvonás, ez a világos, velős, okokkal teljes gondolatfűzés lepte meg a királyt, mikor először tárgyalt közvetlenül Deákkal. Távoztása után felkiáltott: Ez azután tetőtől-talpig becsületes, erős meggyőződésű ember! És milyen a logikája!⁴ És ez a hatalmas logika ujjíateremtett egy összedől birodalmat!

Deákra is nagy benyomást tett a király! Úgy a husvétii cikkben, mint a föliratokban is mindenkor a király felé fordul bizodalma. Hangsúlyozta: bizalmunkat egyedül Felséged atyai szívébe vetjük. Egyedül Felséged fejedelmi bölcsességétől reméljük alkotmányos életünknek oly biztosítását, mely ismét visszaadja keblünknek azon hitet, hogy amit a Király és Nemzet egyesült akarata megállapított, fenn fog állani a távol jövőben is jogilag és tetteleg, mindaddig, míg a Király és Nemzet egyesült akarata ismét másképpen nem intézkedik.⁵

¹ Deák II. 367. — ² 1834. Gond. 14. — ³ 1840. Gond. 65. — ⁴ Deák Levelei 1861. 287. — ⁵ Deák III. 463.

Nem követelt többet Königgraetz után, mint azelőtt; nem csigázta fel követeléseit;¹ nem a helyzetet akarta kiaknázni, az alkotmányos jog érvényesülését akarta életbe léptetni.

Teljesítette a prófétai ígét az Úr szolgájáról: A meghasadt nádat — az elbukott önkényt — nem zúzza össze, és a hamvadó mécsbelet — a nemzet hűségét — nem oltja el, hanem hűség szerint állapítja meg a jogot. Nem lankad el és nem csügged, míg törvényt nem tész az országban.² Igen jól tudta, hogy ha sikerül is többet kicsikarni, ezen kicsikart engedményekben meglett volna az isméti fölbomlás magva, amint benne volt egykor, mint ezt szomorúan tapasztaltuk.³

VII. VIII. Kiszabadítá a tömlöcből a rabot: az alkotmány helyreállott, a nemzet láncai leoldattak, a hatalom letette fegyverét: a jog szava páncélján áthatott! Kiszabadítá a börtönből a sötétségben élőket: a nemzet közszabadságait megosztotta velünk, akik itt imádjuk Istenünket.

Nincs a polgári szabadság szent ügyének veszélyesebb ellensége, mint a vallásbeli felekezetesség. Politikai hiba, hogy a polgári törvényhozások legnagyobb része a vallások közt polgári különböztetéseket is állított fel.⁴

Ennek az 1840-ben hirdetett alapigazságnak következése volt az 1867: XVII. t.-c. A zsidókat — így szólt — megillette volna azon alap és midőn mi azt megfogjuk nekik adni, sem rokon-, sem ellenszenvek nem vezetnek bennünket, hanem tisztán egyedül az igazság.⁵

Ez a szellem vezérelte Deákot egész pályáján. Parlamenti hattyúdálát a jelenkor tapasztalataival szemben valóságos prófétai eme szavakkal fejezte be: Minden nemét a vallási háborúnak a lehetőségig óhajtom kikerülni. Ha a vallási háború fanatizmusból ered és fanatizmussal vitetik, káros, veszélyes. De az oly vallási háború — mert nemcsak fegyverrel lehet háborút viselni, igen gonoszok azok is, melyek tollal és tanácskozási termekben vitetnek — oly vallási háború, mely hit, vallási buzgóság nélkül, magánérdek és politikai célokból vitetik, még veszélyesebb és emellett utálatos is.⁶

¹ Deák VI. 152. — ² Ézaiás 42, 3, 4. — ³ Deák VI. 152. — ⁴ 1840. Gondolatok 40, 54. — ⁵ 1865. Deák III. 436. — ⁶ Deák VI. 415.

Hiába emeli föl Deák köztünk szavát beszédeinek immár másodízben közreadott kincsházában!

A mai ingerült kor már nem azt látja, mit ért el Deák, csak azt látja, mit nem ért el!

Mi messzebb látunk, többet igénylünk, mint a törpe, aki az óriás vállán ülve, nagyobbnek képzei magát az óriásnál, aki őt vállaira vette.¹

Deáknak történetalkotó óriási egyénisége mindenkor dicsősége lesz annak a nemzetnek, amely őt szülte, felismerte, küzdelmeiben ezt a soha nem ingadozott tiszta jellemet cserbe nem hagyta.

Tőle tanuljon a késő ivadék, hogy tegyen kiki azon a helyen, ahova sorsa állította, mindent, amit tehet a hazáért, melléktétekintetek, önérdek, hiúság és lappangó vagy nyilvános gyűlölet nélkül.²

Tőle tanuljunk:

Munkálni, tenni és nem kérni bért:

Semmit magunkért, mindent a honért.³

Messzevilágító eszmény Deák alakja történetünk viharzó tengerén: emléke áldott, példája örök!

Az Úr szolgája voltál közöttünk, megdicsőült hazafi, betöltéd küldetésedet

S ha lesznek nagyjaink, ha hőseink,

Neked köszönjük, hogy élünk megint.⁴

Isten, ez végszava Deáknak hozzánk, csapásokat küldött reánk, hogy tisztuljanak érzelmeink s magasztosabb legyen szeretetünk a szenvedő haza iránt. De nem fogja engedni, hogy a szebb jövő reménye kihaljon keblünkben!⁵

Ne engedje Isten, hogy kihaljon keblünkben Deák Ferenc emlékezete! Amen.

¹ Steinschneider: Uebers. p. 32. Sibbolé haleket 18a. Rosin, Ibn Ezra I. 90, 87. so.
² Deák VI. 346. — ³ Tóth Kálmán. — ⁴ Szász Károly. — ⁵ 1864. Deák Levelei, 318.

KLAUZÁL GÁBOR.

SZEGED, 1904. XI. 18.

Eltűnt az álom szemeimnek előle,¹ így hangzik e mai szombat szent leckéjében a megbántott ősapának szemrehányó szava. Visszhangja kél a mai prófétai ígében: a vigasztalás elrejtőzik szemeimnek előle és szembeötlő kapoccsal kapcsolja együvé az írás még másik két szétszórt ígését ez a szócska: **בִּינִי**, szemeimnek előle.

És ennek a négy ígének útmutató irányítása érteti meg velünk, miért ünnepeljük ebben a városban, miért ünnepeljük ezen a szent helyen Klauzál Gábor születésének százados fordulóját.

Szeged méltányolta őt életében, midőn közéletünket ébresztve, hat évtized előtt a megyének szabadelvű irányát innen adta meg; ² méltányolta 1848-ban, midőn Wesselényivel és Deákkal együtt díszpolgárává avatta; méltányolta 1861-ben, midőn Deákkal együtt ő volt az első államférfiú, akinek vonásait a város közönsége művész ecsetével az utókor számára megörökíttette.³ Szeged méltó gyászpompával, egész népének részvételével kísérte hamvait végső nyugalomra annak, akit legjobbjaink egyike, Osztrovszky József, méltán nevezett a város legnagyobb fiának. Szeged nem feledte el ezt a legnagyobb fiát és most, hogy századszor fordul születésének napja, jogát tartja dicsőítő ünnepléshez, az emlékezet felújításához ebben a gyorsfeledésű korban.

I. Mert elfelejtettek a régi nyomorúságok és elrejtettek szemeimnek előle.⁴ Elfelejtettük azt a köznyomorúságot, amelyben hetven évvel ezelőtt a törvényhozói pályára lépett Klauzál, Széchenyinek tanítványa, Deáknak hű árnya.⁵ Veszélyborús korszaknak

¹ Mózes I. 31, 40. Hózeás 13, 14. — ² Reizner: Szeged története II. 48. — ³ Reizner III. 406. — ⁴ Ézajás 65, 16. — ⁵ Deák beszédei 2. kiad. III. 638.

nevezte maga Deák Ferenc is korát.¹ Ha végigtekintünk az újító párt küzdelmeinek tárgyain, a közszabadságok védelméért folyt lázas harcokon, szinte megrettenünk, mennyire elfeledte a mai nemzedék a régi nyomorúságokat, mennyire elrejti a jelennek kicsinyes izgalma a régi harcoknak tanúságos idejét szemeinknek előle!

Ezekben a nemzetalkotó harcokban Klauzál Deáknak mindenkor leghívebb követője maradt s egyik lázas izgalmú országgyűlésen a távol maradt vezér helyett a nemzet vezetője volt.

A régiek regéje: Gábiel a tűznek angyala, annak a csodaszerű, tüzet lohasztó tűznek,² amely a jámbor ifjoknak életét a tűzpróba vészében megóvta: ily tüzet lohasztó tűz volt az övé is.

Csillapító ékesszólása a márciusi napok tüzeit lohasztá, nehogy a zendülés szikrája azonnal mindent lángba borítson. Magához mindig hű mérséklete megállítja a tömeget, féken tartotta, irányította a márciusi napoknak áradatát. Neki köszönjük, hogy nem a nemzet vágta el a hömpölygő ár előtt a törvénynek gátját, hogy nem a nemzet terelte el a törvénynek medréből az események folyamát.

II. A méltatlanságot elrejtette szemeimnek előle,³ így szól a második ígével a hazának hálás zsidósága, s ez a hála készlet, hogy ünnepeljük kegyelettel itt is ezt a mai napot. A jobbágyok s a nemnemesek emancipációja mellett a zsidók egyenjogúsítása volt Klauzál politikai hitvallásának egyik sarkalatos tétele.

A jobbágyok sorsa, a kiváltságok eltörlése, a nemnemesek beolvasztása a nemzet testébe, mindaz, a miért Klauzál a harmincas évek elejétől fogva küzdött, rakta le alapját 1848 törvényhozó alkotásainak. S ha Szegeden Klauzál terére állítók Kossuth szobrát, úgy ennek jelképes értelme vagyon: Klauzál és társai teremtték meg Kossuthnak történelmi terét.

Ismét Gábor angyalról mondják eleink, hogy küldetése Izrael támadóinak megcáfolása volt.⁴

Melegebben, ragyogóban, hogy ne mondjuk szenvedélyesebben ügyünket nem védte soha senki, mint ő hatvan év előtt elhangzott nagy beszédében.

Csanád és Borsod vármegyék követeinek feelve, így fakad

¹ Deák II. 15. — ² Jóna 21b. Prsz. 118a. R. D. K. Ezekiel 9 2. — ³ Jób 3, 10.

— ⁴ Jalkut chadas 67c. Jellinek B. hamídras V. 127.

ki : Nézzük meg az izraelitákat ! Mutatják-e ők a türelmetlenség és szeretetlenség példáját ? Avagy nem látunk-e nemzsidó koldust a zsidó háza előtt alamizsnával gazdagabban ellátva, mint minőt saját hitfelétől kap ? Nem jele-e ez annak, hogy a zsidónak az Isten szerető szívet adott ? Nem látja-e a Követ úr — ami csodálkozásra ragad mindnyájunkat — hogy a könyörületesség érzete egy néposztályban sincs annyira kifejtve, mint éppen a Követ úr által ócsárlott eme néposztályban ? Nézze meg a zsidók intézeteit és szegényeiknek istápolását és át fogja látni, hogy inkább minket érdekel a vád, mint azokat, akiket a Követ úr vagy nem ismer, vagy nem akar ismerni.

Taglalja aztán a támadók érvelését, utal a büntető-tabellákra, melyek a zsidóság részére kedvezőbbnek mutatják az erkölcsiség mérlegét, utal küldőjének, Csongrád vármegyének utasítására, amely a zsidóknak az ország többi nemnemes lakosaival egyforma jogot akar adni s őket polgárosítani kívánja és hatalmas beszédét így fejezi be : A műveltség alacsony fokán látom azt az embert, aki akkor érzi magát szabadnak, ha szkláv is van a világban. Én szabad embernek azt nevezem, aki azt kívánja, hogy minden ember szabad legyen, hogy ne legyen körülé és mellette ember, aki őt a törvénynek igazságtalanságára emlékezteti.¹

Ez a beszéd örök emléke marad nemcsak a szívreható ékesszólásnak, hanem a részrehajlatlan igazságszeretetnek, a fölvilágosult szabadelvűségnek s a törvényhozói bölcseségnek.²

III. De nem a szószéknek babértermő feladatával szolgálta egyedül hazáját. Évtizedes mécselő, fáradatlan munkával serénykedett a nemzet anyagi erejének edzésén. Elmondhatta magáról a harmadik ígével : az álom eltűnt szemeimnek előle ! A megyének termében, kereskedelmi társulás vezető helyén, a kormányshéken — mindenütt a reális valónak, a nemzet anyagi erejét szabályozó kereskede és iparnak volt Széchenyi nyomdokán járó istápolója.

A hazai ipar versenyképességének, művészi tökéletességének iskolát, felvirágozásának szabadságot követelt.

Az alkotó iparnak szinte váratlan értékelése, ha a régiek képes beszéde Gábor anglyalt munkásövet öltve lépteti Mózes elé,

¹ Toldy István : A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Ben Chananja IX. 596.
— ² Löw Lipót : Zsinagógai beszédek 218.

hogy a szentély aranycsillárjának mintázatát gyúrja meg Mózes láttára;¹ de épúgy váratlan értékelése az értékteremtő iparnak, ha a régi kor táblabírája a latifundiumok megyéjében és a közjogi sérelmek nagy hadjáratában az anyagi érdekek zászlaját kibontja, a kor szózatát megérti, ipar s kereskedésért sikra száll.

A lenézett kereskedésben a közjólét hatalmas tényezőjét ismerte föl. Ma is hatalmas tényezője a közjólétnek az az úttörő vállalkozás, amelyet városunkban hatvan esztendővel ezelőtt életre hívott, életre hívott hitfeleinknek is arányos bevonásával. Az intézet belső vezetését is hitfelünkre² bízta, aki három évtizeden át vezette híven az izmosodó takaréktárt s akinek gyászos elhúnytában a Klauzál szellemének nem vala része.

IV. Klauzál Gábor egy belga földről ideszakadt osztrák ezredes fia. Pestnek egy kaszárnyájában született s a kaszárnya akkor még teljesen idegen terület volt hazánkban. És mint húsz éves ifjú Csongrád szinmagyar vármegyéjében a nemzeti ügynek előharcosa, mint férfiú a sérelmek korában a nemzeti fájdalomnak megrázó szónoka, a magyar nyelv jogainak győzelmes védelmezője.

A békóba vert haladás, a megtagadott közszabadságokért való harc kimerítő küzdelmében méltán mondhatá a nemzet a negyedik ígével: a vigasztalás elrejtőzik szemeimnek előle. És abban az átalakuló, korokat temető, új világot teremtő nagy időben a nemzet egyik trónálló angyala egy idegen katonának fia volt! És belső meggyőződés, rajongó hazaszeretet, önérdektől ment lelkesedés tiszta köntösében látjuk őt, mint az írásnak³ patyolatöltött Gábiel angyalát, kinek a hosszú közpályán gyanú sem fért lelki nagyságához, jellembeli fényéhez.

Az anyának szíve s a nemzet felszívó ereje kapcsolták őt e honhoz és panaszkodó bús keserv, olvadékony lágyság, majd férfiasan kitörő harag⁴ s a fájdalomnak bosszúsan kifakadó szava, ezek avatták a sérelmek korának hivatott szószólójává, a nemzeti fájdalom beszédes tolmácsává.

Bánatos szava a lélek mélyéről szállott fel s az idegen apának gyermeke lélekben annyira hozzánk forrott, hogy honfiúi panaszának őszinteségében senki sem kételkedék.

¹ Men. 29a. — ² Szivessy József. — ³ Dániel 12, 6, 7. Jóna 77a Rási. — ⁴ Vachot Imre.

Az egyöntetű jellem ércének véle-csengése tette ellenállhatatlanná szónoklatát, míg nem egy nagy rétorunknak csengő szava elbájol művészi tökélyével, kiváltja a tetszésnek tapsát, de nem váltja ki a kebel rezgését, rezonanciáját és a cselekvés ösztönét cserébe nem kelti.

Mikor elhunyt, költő képviselőtársa naplójába ezt írta: Klauzál mély, édes csengésű hangjának méla eszharangja nem kondul meg többé földi fülek hallatára. A hang, mely majdnem negyven éven át híven jelenté a haza örömét, bűját, törekvéseit s küzdelmeit s csak a forradalom viharos süvöltésében némult vala el, hogy a 61-ben újra kezdődő alkotmányos élet szűrületén újra felzendüljön magánya bokrából, most örökre elhallgatott. A hollóból hatyúvá fehérült alak örökre elrepült.¹

És Szeged költője² így búcsúztatta a távozót: Szeged későbbi nemzedéke nem fogja hallani azt a szívhez szóló hangot, amelyről azt mondták, hogy midőn a haza sérelmét panaszolja, Ossiánnak hárfája és a zsidóknak babyloni siralmi csendülnek meg benne.

Szeged fiának vallotta magát, itt kívánta álmodni siri álmát. És a gyász idejének ifjúkori emlékei ébrednek lelkemben: gyászünnepre sereglik a nép, zsúfolásig tölti meg az öreg templomot. Ott látom soraiban az elhunyt honfiú gyászoló özvegyét, árváit, a képviselőház küldötteit, a város javát. Elhangzik a gyásznak mélabús dallama és a szószéken feltűnik Löw Lipót prófétai alakja. Ihletett ajakáról megindulva lessük az ígét: az élet fáját festi, Klauzál Gábor áldott életének fáját; festi a szónok hevével, a történetíró tudásával, a küzdelmek részesének melegével s a honfiúnak bánatával. Ama ritka órák egyike volt, amelyekben érezzük, hogy egyek vagyunk a nemzettel, ha jogban, ha jutalomban nem is, de egyek érzületben, gyászban, fájdalomban, könnyben.

Idegen törzs fiáról idegen föld szülötte szolt: de az a paren-tátió a magyar nemzeti eszmének, a magyarság áthasonító erejének diadala volt, tanulságos diadala, mert megtanít megérteni az írás ígétjét: Szeresd az idegent! Nem a vér dönt, mert nem

¹ Deák IV. 89. Szász Károly. ² Szabados János.

tenyészfaj a kulturnemzet, hanem a szív, a lélek tudalma, hovatartozása, lelkesedése.

* * *

Lajtorját álmodik ősapánk e mai nap szent leckéjében: az égnek angyalai szállanak rajta fel s alá. A felszállók egyike a régiek képes beszéde szerint Gábrriel, a vándor ősapát aki kísérte a honnak perémeig. Mikor beteljesültek az idők s a békülés útban vala, akkor tűnt le egünkről a nemzet hűséges nemtője, az elvekért küzdők legnagyobbjainak egyike. A nagyok nyomába jöttek az epigonok, hagyományaiknak őrei, de már-már az epigonoknak is fogytán vagyunk. És ha e kislelkű kornak sárban folyó harcait látjuk, körülnézünk s a meggyérült erdőben kereszük a nagyoknak mását aggódó szemmel, elfogódó kebellet . . . Aggódó szemmel, elfogódó kebellet nézzük ezt a széttagolódó, felekező, szövetkezetes, pártos országot, de csüggedetlen lélekkel követjük Klauzál Gábor városában a nagy idegenek tanítását, megállunk zászlajuk mellett, mint az egységes honnak hűséges gyermekei. A mi imádságunk Arany János imádsága:

Rossz időket érünk
Rossz csillagok járnak,
Isten ója, nagy csapástól
Mi magyar hazánkat.

Amen.

KOSSUTH LAJOS.

SZEGED, 1902. IX. 19.

I. És léssen, a te életed véled szemben fog függni és félni fogsz éjjel és nappal és nem lesz hited életedben: ¹ így halljuk az írás ígését a holnapi szombaton Izrael zsinagógáiban. Az írás emez ígésével kezdünk elmélkedni a nemzet e mai jelentős ünnepnapján. Nem lesz hited életedben, nem lesz bizalmad jövődben: a nemzet nem hitt jövőjében, amikor Kossuth Lajos született, nem hitt a nemzet, nem is volt nemzet, amely hihetett volna. Nemesség volt, akaratra gyöngye, tetterre erőtlenség; főnemesség volt, a nemzettől idegen; jobbagság volt, nem egy test a nemzettel. Hol volt akkor az a nemzet, amely még hitt a jövőben? És egypár évtized alig hogy letelt, minden megváltozék! Míg azelőtt a szenvedésben megtört jobbagsághoz szólt az írás: félni fogsz éjjel és nappal, idegenül fog csüggeni életed véled szemben, önmagadtól idegen leszel, mert mást szolgálsz verejtékeddel, munkáddal, véreddel, gyermekeiddel. Szegeden, negyvennyolc őszén már így szólt hozzánk Kossuth: Szegediek! Testvériség köt össze bennünket! Nincs nemes és nemtelen többé; egy hazának fiai, polgárai vagyunk mindannyian. ² Akkor, abban a lángoló, abban a magasröptű időben azt hittük, elég az elvet, az eszmét kimondani, elég az eszmének megszületnie, elég törvénné válnia. Azóta megértük, megértettük, hogy a csökönyös élet erősebb, erősebb az elvnel, a törvénnel! A kicsiny közélet lebirta a nagy közjogot. Testvéri lánczá a magyar társadalom még ma sem alakult, de azért Széchenyi mégis berekesztette, mégis bezárta a középkort, Kossuth mégis megnyitotta az újkor kapuit.

¹ Mózes V. 28, 66 — ² Reizner: Szeged tört. II. 108: 1848. X. 4.

Ma nekünk mindakettő a nemzeti közszellem ébresztője; egymás mellett ragyognak a nemzet egén. Pedig mikor feltűnt az ifjabbnak csillaga, oly nehezen értette meg Széchenyi! Szinleg ellentétes volt hivatásuk: a legnagyobb magyar, akinek e neve Kossuthnak találó páthoszából eredett, a legnagyobb magyar berekeszté a középkor ajtait, az újkornak ajtait Kossuthnak volt feladása feltárni.

Hogy az elbűvölő szónok és író dicsősége emelkedni indult, akkor írta Széchenyi negyvenháromban róla: Szűnjenek meg azon ál-varázs, azon lidérc-fény, azon szappanbuborékú nimbus, mely Kossuthot s pártját környezi.¹ És a varázs még ma is tart; a fény maradandó ragyogásúnak bizonyult; a nimbus a haladó idővel növekszik és gyarapul. Nevének nimbusa ma is hatalom hazánkban. Az új eszmék személyesítője Kossuth. Ha a világtörténetben az újkor az új világ felfedezésével nyílik meg, akkor vele nyílik meg az újkor, mert egy új világot fedezett fel, felfedezte a népet! És ha az újkor a reformációval kezdődik, akkor is a nemzet történetében a nemzet alkotmányának nagy reformátorával, véle kezdődik.

A modern, a független Magyarország eszméje az ő lelkében született. Nevem a haza függetlenségének zászlajával azonosítva van.² Nekem hazánk függetlensége polgári hitvallásom istensége. Az Isten nem halt meg, bárha oltára körül a hívek meggyérültek is.³

A magyar függetlenségnek szentséges szenvedélyét⁴ beléoltotta újra a népbe, amelyből kiveszett, a nemzetbe, amely megtagadta volt.

Mi volt Kossuth feladása a nemzet történetében? Háromszoros küzdelem! Küzdelem a rendiség ellen a népért; küzdelem a nemzetiségek lázadása ellen a nemzetért; küzdelem a hatalom ellen a függetlenségért!

Tekintsük csak például a közbülsőt: küzdelmét a nemzetiiségek lázadása ellen. Átérezte teljesen a magyarság feladatát, hogy az ébredő nemzetiségek rohama el ne mállassza,⁵ megértve az írás ígését honfoglaló őseinkhez: És akiket meghagytok az

¹ Széchenyi II. 184. — ² 1867. VIII. 5. Deák V. 242. — ³ Deák V. 243. — ⁴ Eötvös Károly. — ⁵ Kossuth 1862. Deák V. 70.

ország őslakói közül, tövisek lesznek szemetekben és tüskék oldalatokban és szorongatnak benneteket országotokban, amelyben laktok.¹

Ezért küzdött, amidőn fellázkodtak a felbujtott nemzetiségek, ezért állanak duzzogva félre, ezért nem ünnepelnek velünk, mikor őt ünnepeljük.

II. Éjjel és nappal volt az első ígének magva, amelyet hallánk. Ugyanez magva a második ígének. Szól a prófétához az Úr: Mond meg neki ezt a dolgot az én szemem könnyben ázik éjjel-nappal, könnyezése el nem áll, mert nagy sanyarúsággal sanyargattaték népem leánya, felette igen nagy csapással. A nagy küzdelem után, amelyben támadó hit és temetkező remény változtak a nemzet kebelén, jött a felette igen nagy csapás, a nagy temetés: hontalanná lett ő, reménytelenné lett a hon. Hontalanná lett Kossuth, de mikor elhagyá e hont, betért az eszmék honába és onnan nem tért vissza a föld küzdelmébe, alkuvásába, sarába. Túlvilági lett alakja — megdicsőült — de a túlvilágból nem volt visszatérés...

Aki Zemplén fiának ellenlábasaül született az ország delén, akiről ő azt írta, hogy együtt állottunk őrt a nemzet jogai mellett, a 48-adiki válság előestéjén,² az befejezte azt, amit Széchenyi kezdett és amit Kossuth rohamosan fejtett vala tovább. Mert Kossuth nélkül nincs Deák, amint vajúdas nélkül nincsen születés. Kossuth pedig hontalanná lett; ebben a honban hazája nem lehetett többé. Élő tiltakozás gyanánt állott minden alku ellen,³ de mert eszmévé finomult, küzdenie tovább az emberek sorában nem lehetett; nem szállhatott a küzdő porondra, aki félisten lett a forradalom mozgalmaiban, a számkivetés legendáiban.

III. A harmadik íge utolsóinak szól hozzánk:⁴ Éjjel-nappal el nem alszik, el nem alszik az a fény, amelyet Kossuth emlékére gyűjtünk.

Lángözönben úszik szobra odakünn a város piacán.

Szobrot emeltünk neki, mert hozzánk, szegediekhez köze állott pályája kezdetétől egész végső lehelletéig.

Közel férközött szívünkhöz, mert nem születése, hanem

¹ Mózes IV. 33, 55. — ² Deák V. 1. — ³ Deák V. 145. — ⁴ Ézaiás 34, 10.

képessége, szelleme emelte magas polcára őt, tehetségre a Bocskai-kaival kezdődő szabadsághősök közt a legmagasabban állót.¹

Közel állott szívünkhöz mindig; mert szívünkön talált, azt mondvá 49 első havában: Szeged a magyar nemzetnek védő oszlopa!² Nem feledtük el őt soha, akit kísértünk, amikor ódon kazamatáinkban megadta szabadságukat az önkény vizsgálatlan, elítélhetlen olasz rabjainak.

Mindig fokozódott ragaszkodásunk hozzá.

1851-ben azt írták a kormányzék-ből a megyefőnökök Szegedre, hogy március 15-én, a forradalom évnapja emléken, különféle forradalmi áldomások között poharak emeltettek Kossuth jólétére.³ Igenis emeltettek, mert bánatunkban az ő neve volt vigaszunk. És népdalban, költészetben megmaradt, élt köztünk emléke. Mikor 63-ban vetőmaggal szánták meg az inséges népet, a nép szentül hitte és nem tudták e hitet elvenni tőle, hogy ezt is a száműzött Kossuth küldte külsország mezejéről.⁴

Mikor betelt életének kilencedik tizede, megújítottuk vele szövetségünket,⁵ mert büszke volt Szeged rá, hogy Kossuth 1848 óta diszpolgára volt.

Polgártársunk volt Kossuth. Egyes polgár, úgy mondta, csak annyi erővel bír, amennyit neki a nemzet kölcsönöz. Ha a múltban némely nagy dolgoknak leheték egyik eszköze, az érdem a népé, nem az enyém. Én csak a tükör valék, amely a kapott világot visszasugárzá. A világ a nép vala. Amely percben ön-bizalom-rontó cselszövények folytán, e világ meghomályosodott, én lehetetlenné váltam.⁶ Lehetetlenné vált Kossuth, az államférfiú, de halhatatlanná vált Kossuth, az eszme.

Eltávolodott Kossuth csillaga tőlünk, de nem veszített fényéből. Letűnt egünkről, de fénye után indul szemünk ma is és ott látjuk most is a haza egén. Mert az éjből, sír homályából lelke fénylőn szárnyra kél, mert nevére a nép szíve dobban, az az óriás szív, amit ő megváltott. A nép szíve mondja: Kossuth legyen áldott!

Amen.

¹ Marczali Henrik. — ² Reizner II. 127. — ³ Reizner II. 184. — ⁴ Reizner II. 246 — ⁵ 1892. IX. 21. Kulinyi, Szeged, 340. — ⁶ Deák V. 245. 1867. VIII. 5.

SZILÁGYI DEZSŐ.

SZEGED, 1901. VIII. 7.

És ne jelenj meg az Örökkévaló színe előtt üres kézzel,¹ a jótékonyság gyakorlásától üres kézzel.² Így magyarázzák bölcseink a szentírásnak azt az ígését, amelyet e héten vagyunk olvasandók Izrael zsinagógáiban és megjegyzik, hogy ime, amint a szentírás megparancsolta: az Úr előtt jótékonytságtól üres kézzel meg ne jelenj, mindjárt utána áttér arra, hogy Izraelnek rendelj bírakat és országlókat és e bírának és államférfiaknak megszabja törvényeit hat egymásután következő tilalomban.³ A régieknek összeszövő írástudása, amely a belső, rejtett összefüggést keresi különösen az írás ötödik könyvében, úgy magyarázza ezt a közvetlen szomszédságot, hogy az Úr előtt üres kézzel, amíg be nem mutatta a jótékonyság áldozatát, meg ne jelenjen az ember, de a bíró előtt, ott üres kézzel kell megjelennie, hogy az igazságot meg ne hamisítsa,⁴ mert úgymond a régi tanítás, Salamon király trónusára hat lépcsőfok vezetett fel és ha a király, az ország legfőbb bírása, felment trónusára, mindegyik fokon állott egy-egy herold, hogy a fellépő királyhoz ama hat tilalomnak egy-egy szavát intézze⁵ és evvel a tilalmakkal a király bírói hivatását irányítsa.

I. A hat tilalom közül a legelső:

El ne ferdítsd a törvényt!

A törvénynek, a jogalkotásnak szolgálatában állott a hazának az a nagy halottja, akinek eljöttünk, hogy megünnepeljük hálás kebellet megdicsőülő emléket ez esti órának ünnepével. Jogalkotó volt. A hatalomnak polcán nem a hatalmat, a fényt s

¹ Mózes V. 16, 16. — ² Szifré u. o. — ³ Ber. 20b — ⁴ Paanéach rázá rés sóftim.
— ⁵ Debar. r. 5. 6. Sz. halikkútím V. 140. Grünhut.

ragyogást keresé, hanem a jogtudós széleskörű tudásával telítve, leszállott a nép lelkébe, ahol a jogalkotó gondolat születik és megvetette az új Magyarország polgári törvényének alapjait. És róla, aki e törvénynek alapjait jogtudó és törvényalkotó lélekkel megvetette, mindvégig elmondhattuk, hogy megszívlelte az országglót irányító első ígét: el ne ferdítsed a törvényt, megszívlelte, amit a régi Izrael nagyjairól mond a hagyomány, hogy íme úgy találd, nem tudott a régi Izraelnek gondozóiról feljegyezni a hagyomány nagyobbát, mint azt, hogy utolsó lehelletig helytállottak a jogért.¹

II. És személyt ne válogass, ha bíró vagy, személyt ne nézz, a törvényen kívül tekintélyt ne ismerj. Szilágyi Dezső nem ismerte személynek tekintetét és nem válogatott személyt. Mint a vívó kard élével, úgy védekezett vitatkozó éllel s ha a vitának során az elvek védelmében bárkivel mérkőzött, személyt nem válogatott, hanem elmondotta véleményét bárkivel szemben. A hatalom polcán az érdemet kívánta jutalmazni s megkísérlé, letarolni az ajánlók tekintélyének, a személyi tekintetek elburjánosodott mezejét. Amidőn nem vitte el az egyenlő rangú tényezőt a trón számolyához, mert nem adták meg a nemzetnek törvényhozását megillető helyet minden egyéb tényezővel szemben, akkor mutatta kézzelfoghatóan, mennyire megszívlelte az írás ígését: személyt ne válogass!

Szellemet, hangot, találékonyságot, költői erőt, művészi alkotást szült benne a szónoklat közvetlensége,² de a szónoklatnak heve s a fordulat szellemessége soha nem ragadta el úgy, hogy igazságtalanná legyen támadásában vagy kímélje azt, aki az igazságtól eltért. Maró gúny, szétmorzsoló ítélet, kíméletlen leplezetlenség jellemzik politikai szónoklását.

Észrevehetően fogy napjainkban a szónoki erő, fogy, nemcsak mert írásból olvassák, amit el akarnak mondani nyilvános alkalommal ujabban szónokaink, hanem fogy a szónoki erő, mert fogy a klasszikus tudás és mindenek fölött, mert fogy a karakter. Csak a tudásnak teljéből, csak tervelő lélekkel, érvelő gondolat-tal, érverő hévvel, csak nyílt sisakkal küzdő karakterrel lehet

¹ Jelmaldénú, Grünhut V. 140b. — ² Eötvös Károly.



úgy szólni, hogy megrendítsük a hallgatót keblének mélyén. Erő a hangban, érzés a kebelben, varázsos egyéniségének fölényes helyzete adott túlsúlyt neki, amidőn a parlamentben szólott akár ifjúsága idején, akár alkonyodó korának hamvahodó tűzével. Lángbeszédű, félelmes szónok volt, ha támadott, ha boncolt, ha védett, ha versenyzett, ha visszavágott. Igaz, kereste a dicsőséget, de az emelkedő közpályán nem válogatott személyt és mégis büszkesége, elzárkozottsága, néha emberszóló szeszélye, érdes modora¹ a dicsőség útján meg nem akasztotta őt. Amikor szólni kezdett, beállott a fenséges csend, minden koszorúnál erősebb hódolat az orátornak, és ha végzett, a bámulat ittasító moraja zajlék át a házon.²

III. A harmadik íge: ne fogadj el megvesztegetést! Szóálló hűséggel állotta meg helyét pályájának kezdetétől utolsó lehelletéig. Az ő elvhűsége nem ismert gyáva tétovát és amit kitűzött maga elé mint feladatát a törvényhozás, a jogegyenlőség terén, azt nemes küzdelemmel keresztülvitte, pedig ugyancsak környékezte a vesztegetés, amely kínált neki mindent, dicsőséget, magas rangot, elismerést, kedveltséget. De ő az írásnak ígéje szerint cselekvék, megvesztegetést nem fogadott el és megszerezte saját szavai szerint az államban az egyháznak valódi szabadságát.³ Nem volt egyik egyháznak sem, nem csak a mi szerény felekezetünknek, nem volt egyiknek sem szabadsága addig, amíg az államnak hatalmát az egyháznak tanításától el nem választották.

Elvei győztek, azután menesztették. Mégis halad a világ! Az első magyar miniszterelnök vértanú lett, mert kivívta a negyvennyolcas törvények szentesítését; — őt csak elejtették, nem mint a nemes vadat elejti a vadász, csak mint ahogy az akaratos szolgát elejti urának kegye. Az eszme, az győzött, az egyén, az elbukott.

IV. A negyedik tilalom: ne plántálj árnyas ligetet, bárminő fát az Örökkévalónak, a te Istenednek oltára mellé. Hűs ligetet, enyhádó árnyas erdőt, amelyben kényelmesen megpihenhess, az oltár mellett ne nevelj. Egyedül, messze láthatóan álljon az oltár és ha oltárod a haza oltára, állj mellé papjául és ha reá tűz a nap, a küzdelmek perzselő napja, álljad meg helyed az oltár

¹ Eötvös Károly. — ² Mikszáth Kálmán. — ³ Zeller, Egyházpolitika II. 1316.

mellett. Ne árnyat keress mellette, hanem szárnyat, amelyen fel-emelkedel, mint az égi jelenés az oltár felszálló lángján, az eszmének régióiba. Szilágyi egész államférfiúi hitvallását ebbe a három szóba foglalta össze: fenntartó nemzeti politika.¹ Ez volt jelszava és az, akit e jelszóval szolgált, a nemzet volt családja. Hovatovább mind hasonlóbbá vált mintaképéhez, Deák Ferenchez. משה דיליה דקרע ביה ימא קולמוס Mózesnek pálcája, mondja a régi tanítás, amellyel szétválasztotta a tengert, író-tolla volt.² Soha nagyobbat, soha felemelőbbet, mélyrelátóbbat az írónak tolláról nem mondott senki, mint ez a régi tanító, aki Mózesnek csodatékony pálcáját gondolatróvó tollában kereste. De író-toll sem Deák, sem Szilágyi kezében nem forgott. Nem voltak ők Mózesnek csodatékony pálcájával küldve a néphez, hanem Áronnak beszédes ajakával. Az élőszo elvesztette napjainkban hatalmából azt, amit a hírlapnak nyomtatott betűje megnyert.³ Deák és Szilágyi ellenkező és kivételes példák sajtóvezette korunkban. Nem igen írt egyikük sem, — Deák is csak akkor, mikor a nemzet el volt némitva — de élőszavukban, egyéni súlyukban rejlett hatásuk, meg nem mérlegelhető hatásuk. Beszédükkel, szavukkal, mondásaikkal, a szárnyaló elmének e ragyogó szülötteivel fényt hintettek, nemzedéküknek gondolatait átalakították s urai voltak nehéz megoldású helyzeteknek.

V. És ne állítsd magadat oda szobornak, élő bálványnak az emberek elé. Ne akarj az emberek felett állni megközelíthetetlen magas rangban, hogy leboruljanak előtted. Nem állott szobru, rangjának révén megközelíthetetlen magasságban az emberek, az egyívásúak felett, hanem velük küzdött, velük harcolt, velük vívta négy évtizednek nemes közéleti harcait. De azért, hogy leszállott a hatalom polcáról, vezetője, irányítója maradt mindvégig a közérzületnek, aki önérzettel mondhatta magáról: én nem a középútat keresem, hanem azt mondom meg, amit igaznak tartok.⁴ כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו úgy tanítják bölcseink: aki nagyobb szabású testvéreinél, annak szenvedelmei is nagyobbak. Nagyobb volt az ő szabása is és nagyobb volt az ő szenvedelme is, ambíciója is, mint a többieké. Vágyott a hata-

¹ Zeller II. 1600. — ² Erké hakinnujim sv משה — ³ Revue des deux mondes 1899. t. 156. p. 675. — ⁴ Levél a pozsonyiakhoz.

lomra, szerette a hatalmat, mert tudott élni a hatalommal nemzeté javára. Akik nagyobbak lélekben, azokban a vihar is nagyobb, amely felrázza őket a tespedésből. Hiszen viharja csak a tengernek, csak a végtelen pusztának van: a tespedő, a hínáros tónak lomha vizét alighogy felfodrozza a szél, amely átmegyen rajta és a pusztának féktelen viharja a szűk falak között lég-huzammá törpül.

Pusztának, tengernek viharja volt Szilágyi Dezső lelke a magyar közélet terén. Azért szerette, mert nagyobb volt szabása, kalibere, azért szerette a többiekénél jobban a hatalmat, a döntő befolyást, amely hivatal nélkül is érvényesül a nemzet életében.

Hozzá csatlakoztak a jók legjobbjai. Mint hogyha a mágnes vasreszelékkel elegy homok felett elfut, hozzáfűződik számtalan fém-szilánk, de a hitvány homok mozdulatlan marad, nem kell neki: úgy nem kellett nékie a nagy tömeg, a csillámos homok, amelyet nem vonzott az ő gondolatainak mágneses bűvköre. Nem kellett neki a csöcselék elismerése, ujjongása, tömjénező rajongása. Nem a népszerűséget kereste, hanem a hazának javát és a legjobbaknak szövetségét. Ezért lett méltó utódja nagy hivatali elődjének, Horvát Boldizsárnak, akinek szárnyai alatt közpályáját kezdte, ezért lett, ami Deák volt előtte egyedül ez országban, ezért lett tárca nélküli országló, ezért lett vitatatlan, tagadatlan, a mi nyomorult időnkben ép, csorbulatlan, meg nem tépett tekintély, egy országnak döntőszavú tanácsosa.

VI. Így szól az utolsó tilalom: ne áldozzál az Örökkévalónak, a te Istenednek, oly áldozatot, amelyben valami szeplő vagy bárminő fogyatkozás legyen. A tilalmak sorozatából következtetve, a bíróra vonatkoztatja a régi tanítás az írásnak ezt az ígését is, a hat közül az utolsót. Ne legyen rajtad szeplő, fogyatkozás, mint ahogy Szilágyi közéleti jellemén nem volt sem szeplő, sem fogyatkozás, különösen nem a gyűlölködésnek, felekezeti előítéletnek divatos szeplője. A maga egyházának hű, tántoríthatlan és büszke fia volt, de azért más hiten levők érdemét nem kisebbíté. Az országgyűlésen 1890. november havában az elismerés következő szavait hallók ajkáról: Minden lépés, mely százados küzdelmeink alatt úgy a politikai

szabadság, de különösen a vallásszabadság és egyenjogúság érdekében történt, mindenkor és mindenütt a szabadelvű katolikus állampolgároknak segítségével jött létre és nem is jött volna létre, ha azoknak buzgó közreműködése és támogatása nem lett volna meg. És ha némelyek az utóbbi időben mégis hinni kezdtek abban, hogy a negyvenes évek dicső küzdelmeinek szelleme már-már aludni készült, azok meggyőződhettek csak az e vita alatt elmondott beszédekből is, hogy ez tévedés volt és hogy a szabadelvű irányban, midőn a haladás zászlaját határozottan kitűztük, valláskülönbség nélkül és a vallásszabadság érdekében is egyiránt számítunk a magyar állampolgárok katolikus részére.¹

Protestáns embertől, azon egyháznak fiától, amely a régebben uralkodó egyháztól annyit szenvedett és oly nehéz küzdelmek árán szerezte meg szabadságát, a méltánylásnak és elismerésnek arany-szavai ezek, a szónokhoz és azokhoz, akikhez méltán intézte, méltó szavak. A liberális kormányzatnak a mi nemzedékünkben tűzoszlopa volt. A tűz elhamvadt, az oszlop kidőlt, kidőlt most, mikor előre tör és azt hiszi erőre kap a maradiság, a visszahatás, a reakció. A reakció sekélyei fenyegetik, zátonyai lesik az álladalom hajóját. Csak azt várta a reakció tábora, hogy elfeledje a nép a régi reakciót, a concordatumok világát s e szomorú világ minden kínos, bántó, állambontó, néprontó következését. És felkelnek a hitbizományok és egyéb tömegbirtokok gőgös, kényelmes élvezői és kihívják a verejtékes, a polgári, a szellemi munkának harcosait! Kihívják a herék a méheket!

Az új Magyarország talán tűri és kíméli még egy darabig a középkori birtokrendszer és hatalmi tényezők maradványait, de a nemzetnek vezérei a hitbizományos nagyurak is csak tehetség és tudás révén lehetnek. A középkor lehet választási izgató jelszó, de nem lehet többé kormányzati, igazgató vezényszó soha. Vezéreink a Szilágyiak és a hozzájuk méltó tanítványok lehetnek csupán, a hozzájuk méltó tanítványok: köből, sziklából való jellemek. A kovából is csak azért pattan ki a szikra, mert szikla-kemény: a lágy sár még a mennykőnek égi szikráját is

¹ Zeller II. 1572.

megfojtja a maga puha ölében. Amit Szilágyi halálával elvesztünk, az szikla-szilárd elvhűség, kőszirt-keményységű jellem szemben az alkura kész elvtelenség lágy-gyúratú agyagjával.

És róla, a nemzetnek nagy halottjáról, gyászban emlékezik meg a zsinagóga is, mert ő a zsinagóga jogát hazánkban az elveknek magaslatáról fogta fel és a lángelmének soha sarkalni nem szűnő ösztönével az elvből hatalmas, alkotó, fennszárnyaló szövetségeseivel törvényt varázsolt. Adja Isten, hogy a hatalmasok helyébe ne lépjenek a hatáslesők, az alkotók helyébe ne az alkalmazkodók s megalkuvók, a vakmerően fennszárnyalók helyébe ne a várományosok s a kapaszkodók és az elveknek titánjai helyébe ne a pöffeszkedő vagyon, ne az ármánykodó felekezetiség és ne a dölyfös kékvérnek sátánjai!

זכר צדיק לברכה Szilágyi szelleme, áldás Tevéled!

Ámen.

TISZA KÁLMÁN.

SZEGED, 1902. III. 31.

רבי הוה פשיט קרא' וכד הוה מטי לאילין פסוקי'א הוה בכ'

Az ember érdemét és az Isten ítéletét szembeállító ígék — szám szerint hat íge — megrendítették a szent pátriárkát és könnyekre fakadt, midőn olvasá az ígét.¹

Az új Magyarország megalkotói közül az utolsó kimagasló alak is sirba szállott. Még régi ellenfelének jól meglatolt szavai szerint is: fényes elme, nagy nemzeti erő, történelmi egyéniség szállott benne sirba.

Tekintsük életét a pátriárka által gyöngysorba fűzött hat ígének világánál hazafiúi gyásszal, a zsidóság kegyeletével, Szeged hálájával.

I. Mert íme, aki formálja a hegyeket, — az emberek kimagasló vezéreit — s teremti a szellemi erőt, meghirdeti az embernek, mi léssen érzülete.²

A hely, ahova a gondviselés állít, az kelti, az érleli a lélek érzületét, alap-meggyőződését, önkénytelen irányát.

Akinek ma emlékezetét ünnepeljük az első nagy magyar államférfiú, akit nem a megye nevelt. Első szereplése összeesett a protestantizmusnak, az ő örökölt hitének, utolsó politikai szereplésével.³ Mindvégig hű fia maradt egyházának, amelynek alkotmányáért 1859-ben a küzdő térre szállott s egyházának jogos érdekeit érvényre emelte a haza alkotmányának körében.

Hitének zászlaja alatt indult a közpálya háborúiba, de távol volt tőle a felekezeti szűkkeblűség. Mikor egyházának védelmére fellépett, akkor nem volt párt, csak nemzet; nem volt felekezet,

¹ Bacher Agada Tann. II. 467. — ² Ámós 4, 13. — ³ II. Kákay Aranyos, Tisza Kálmán 31.

csak nemzet; nem volt nemzetiség, csak nemzet. Egy tábor volt az egész ország, csak vezetőre várt. Ekkor tűnt föl Tisza Kálmán egy olyan csodák napján, amidőn a magas katolikus klérus kezét nyújtott a protestánsoknak az utolsó még meglévő szabadság, az ő önkormányzatuk megvédelmezésében. E szabadság vezér-szónokául állott elő Tisza Kálmán.

Egy táborban voltak akkor minden vallás, minden rang, minden vélemény választottai.¹

Így lett ő az első magyar államférfiú, akit nem a megye nevelt. A felekezeti életnek küzdőteréről a parlamentbe lépett és csaknem közvetlenül hatalmas párt élére került.

A parlament nevelte; vitatkozásaiban nőtt nagyra, majd a kormány-sarkalló ellenzéken, majd az ellenzék-lebíró kormány-széken.

Mesés emelkedésű pályán szállott föl. Ha igaz, hogy népszerűsége a népdalok magaslatáig emelkedett,² igaz az is, hogy a néphitnek garaboncás, végzetpótló mindenhatóságát ruházták reá hatalma tetőpontján, s a népmesék ördögös démonai közé sorolta a rossz lelkiismeretűek félelme, mikor már csak magába vonult, csendes remete volt éltének szürke alkonyán.

És ezt az egész pályát Deák önzetlenségével futotta meg. Ezt az egyet soha senki kétségbe vonni nem merészelte. Még a legegésebb, legmaróbb politikai röpirat is, amelyet a magyar közélet ismer, még az is elismerte rideg önzéstelen voltát, elismerte, hogy nem kénytelen munkába ölni minden idejét, nem kénytelen a politikai küzdelmek folytonos izgalmai miatt idő előtt megfehériteríteni haját s roskadóvá tenni természetét.³

II. Mert minden cselekvést törvény elé hoz az Isten, minden rejtettet, akár jó, akár rossz.⁴

A rejtett rugókat ember nem látja: rokonérzésnek és ellenérzésnek, gyűlöletnek s szeretetnek elfogultsága mást-mást láttatnak velünk. Az ítélet Istené, aki a lelket látja, nem a felszínt, a rejtetteket, nem pusztán a szemmel láthatókat. Nem ítélni akarunk, csak megjeleníteni akarjuk a nagy államférfiú közpályáját lelkünk szemei előtt.

¹ Jókai, az 1885. XI. 29-ediki díszében. — ² Mikszáth Kálmán. — ³ II. Kákay Aranyos, Tisza Kálmán 11. — ⁴ Prédikátor 12, 14.

Pályája kezdetén, 1861-ben, egy éles tollú publicista ezt írta róla: Beszéde komoly és higgadt észt árul el, de pártvezér nem lesz soha.¹

Pedig soha olyan pártvezért a magyar parlamenti élet nem ismert, mint aminő belőle lett!

1866-ban már elővigyázóbb az író, mikor róla szól: Ne zárjuk be Tisza Kálmán fölött az aktákat. Pályája kezdetén van. Szerencsés helyzet, midőn valaki éclat-val léphet föl.² A patens ellen éclat-val lépett föl és Deák elejétől fogva felismerte értékét. Már 1866-ban azt írta Szász Károly naplójába, hogy Deák Tisza Kálmánt kedvelte, megkülönböztette, fiává fogadta.³ Érezte, hogy benne művének folytatóját neveli. Lényegében Deák tanítványa volt a későbbi ellenkezés dacára, amelynek jeleznie kellett, hogy van még a nemzetnek teljesületlen kívánsága. Hitvallását 1861 aug. 8-án, Deák felíratáról szólva, így fejezte ki: A föliratban erős meggyőződésemet, legszentebb elveimet, egész lelkemnek titkos sejtelméig kifejezve találom.⁴

Segített, amire persze a mai nemzedék nem emlékszik, a kiegyenlítést részleteiben megteremteni. 1866 augusztus havában ezt írta lapjában: Sem az ellen- és rokonszenvnek, sem kedvenc eszméknek, még a legnemesebb ingerültségnek is bennünket vezetni nem szabad; de éppen úgy nem szabad, hogy a csüggettség, hogy a jövődő feletti kétségbeesés vagy a percileges jobblét utáni vágy legyenek tanácsadóink.

Érzem a szükségét, amely azt parancsolja, hogy a közösen érdeklő viszonyokra nézve oly javaslatokat tegyünk, melyek annak, mi jog és törvény szerint tőlünk kívánható, kétségtelenül megfeleljenek. De érzem azt is, hogy semmi olyant javasolnunk vagy elfogadnunk nem szabad, ami által hazánk önállóságát legkevésbé is veszélyeztetnők.

Meggyőződésemmel komoly megfontolás eredménye és éppen azért erős, de okokkal megdönthető.⁵

Egy düledező épületbe hanyatt-homlok berohannunk, anélkül hogy tudnók, mi lesz azután, anélkül hogy kezünkbe volnának

¹ Kákay Aranyos, Országgyűlési árny- és fényképek. 1861, 11 — ² Id. Kákay Aranyos, Ujabb árny- és fényképek. 1866, 110. — ³ Deák beszédei III. 495. — ⁴ Deák III. 200. — ⁵ Deák IV. 16, a Hon-ból.

adva az eszközök, amelyekkel az épületet fentartsuk, az se óvatosság, se hazafiság szempontjából nem lenne helyeselhető.¹

Mikor aztán a düledező házról bebizonyult, hogy Deák alapjaiban újból megszilárdította, mert megszüntette a földrengető rázkódásokat, akkor bement a házba, hogy azt politikai, művelődési és mindenekfelett közgazdasági tekintetben kiépítse, az anyagi emelkedés javaival betetőzze.

A kiegyenlítés törvényét elismerte annak, ami volt: törvénynek s az új alap ásása helyett, melytől reánk dült volna a ház, mert nem volt más választás, mint a XII. törvénycikk vagy a forradalom, tovább épített a régi alapon. Az elnyomott hazát Deák Ferenc mentette meg; az eladósodott államot Tisza Kálmán.

Mi volt előtte? A többség tekintélye semmivé lett; vezetői lejárták magukat; csüggeteg közöny vett erőt mindenkin; a számbeli erő még megvolt a pártban, de eltűnt a hatalom; az ország nyomora nőtt; az új Magyarország a tönk szélén állott, az állam háztartása megbomlott.

És Tisza Kálmán régi elveit, a lelkesítő bihari pontokat szegre akasztotta, igaz: de se akkor, se később, kétféle elvet egyidőben nem vallott, ellentétes irányokat egyidejűleg nem szolgált. Megvolt benne a hazamentő, elvfeledő elhatározás elszántsága, de nem volt meg a bihari kemény nemesben az elvfeledő pulyaság, amelytől dúsan burjánzik a reakció, mint ilyenkor tavasszal, eső nélkül is, titkos harmattól a rét pázsítja.

Korszaka közelebb hozta bennünk a magyar állameszme rideg valóságát a hazának költői eszméjéhez; megtanított bennünket a hazát látni az álladalomban, amely fokozódó adót követel, gyűlöletes eredetű egyedárúságot kezel s melyet megrovidíteni mégsem hazafias erény többé, hanem a hazafiatlanság bűne. Kijegecesedett a magyar álladalom reális hatalma kifelé a szövetséges és nem szövetséges külfölddel szemben s akárhányszor leste Európa a magyar miniszter nyilatkozatát a szövetséges monarkiának külső viszonyairól.

Értékének legbiztosabb mértéke, hogy a nemzet politikai egyéniségei közül őt tartotta Bécs közvéleménye legmagyarabbnak és legveszélyesebbnek.

¹ Deák IV. 105. 1866. XII. 6.

Nem lehet találóbban jellemezni munkásságát, mint ő maga tette miniszterelnöki tízéves ünnepén:

A nemzetnek olykor szüksége van egy minden számítást félretevő, nagymérvű, általános lelkesedésre. Ily percekben láng-lelkű férfiak vezetik a nemzetet. De az általános lelkesedés percei, még ha sikerre visznek is, rövidek; rövid lehet tehát ilyenkor a vezérek szereplése.

Vannak idők, midőn az akár fáradság, akár kényszerű körülmények miatt tevékenységéről leszorított nemzet megnyílván látván maga előtt a tevékenység terét, rohamosan, néha mellékkörülmények figyelembe vétele nélkül igyekszik pótolni a mulasztást. Ezen korszakoknak is nagy tehetségű, jeles férfiakra van szükségük. De ez a rohamos munka sem tart soha hosszan egy nemzet életében. Részint belefárad a nemzet, részint a rohamos haladás mellék bajokat teremt, amelyek egy idő múlva éreztetik magukat. Ezen korszak vezérei is tehát túlságos hosszú ideig alig maradhatnak a nemzet élén.

De van azután egy korszak, midőn a különben életerővel bíró és élni akaró nemzet érzi azt, hogy feladata a bajokat orvosolni, feladata nem rohamosan haladni, nem szemkápráztató dolgokat művelni, hanem homokszemre homokszemet, téglára téglát hordva felépíteni az állam épületét. És én azt hiszem, hogy azon időpontban, midőn királyom és nemzetem többségének bizalma a kormányra hívott, ily korszak volt hazánkra, nemzetiünkre nézve. És éppen azért, mert az én nem ragyogó tehetségeim ezen mindennapi, folytonos, nem lankadó, nem fényes, de talán azért jótekonny munkára képesítettek: ebben lelem én felkulcsát annak, hogy oly régen bírhatom úgy királyom, mint a nemzet többségének bizalmát.¹

III. Gyűlöljétek, ami rossz, szeressétek a jót és tartsátok fönn a kapuban a jogot.² A kapuban, a közéletben egyenlő jogot mindenkinek: ilyen a régi, a prófétai szabadelvűség jelszava!

Ennek a szabadelvűségnek, amely életfentartó politikája a magyar nemzetnek, mert a magyar népléleknek sugallatából

¹ Tisza Kálmán miniszterelnökségének 10. évfordulója, 1885. XI. 29. Budapest 1885, 14. — ² Ámós 5, 15.

születik, ennek az égyetlen nemzeti politikának kezdettől fogva végig változatlan hűséggel volt híve. Ezt az alkotó liberalismust szolgálta óriási erejével és ennek szolgálatában fokozta föl a kormányhatalom erejét.

Jogos önérzettel mondhatta 1876 december 2-án: Én azt hiszem, hogy a vallás és lelkiismeret szabadságáról nyugodtan szólhatok. Én a vallás és lelkiismeret szabadságát védelmeztem oly időben, midőn ezért nem tapsokat aratni, hanem egészen más jutalmakat lehetett nyerni.¹

Sűrgette 1867 március havában a különböző vallásfelekezetek egymás és az állam iránti viszonyainak a jogegyenlőség alapján való megoldását; 1868-ban s 1874-ben a polgári házasságot és az 1848. XX. törvénycikkben kimondott egyenlőség és viszonyosság követelményeinek kielégítését. A törvényhozás minden intézkedésének kelléke, mondá, hogy szabadelvű irányban haladjon.² Mikor 1883-ban a külföldiekkel készültek leszavaztatni szabadelvű, mérsékelt javaslatát, helyesen mondotta a főrendeknek: Méltóztassék megengedni, igen félek, ha ezen törvényjavaslat eltemettetik, fel fogja törni koporsóját és sokkal erősebben tör ki és talán megsérti azokat, akik ideje előtt sirba tétették.³

Fel is törte, meg is sértette — de a győzelem napján már mások felé ujongott a tömeg.

Ezt a szabadelvűséget hangoztatta triumphalis napján is, mikor az üdvözlő beszédre imígyen felelt:

A politikai élet tapasztalatai mellett látom az újabb nemzedék tagjait, akik azt hiszem, mindig fenn fogják tartani azt a szabadelvű zászlót, amelynek jelszava nem a rohamos, de amelynek jelszava a fokanként, a körülményeknek megfelelő haladás.⁴

Mire meghalt, már nem a rohamos haladás, hanem a rohamos visszakozás, a rohamos hátrakozás lett az ifjúság jelszava!

Nem kedves jelszó többé Magyarországon: tartsátok fönn a kapuban, a közéletben az egyenlő jogot!

IV. Keressétek az igazságot — az igazságot mindenki részére,⁵ a negyedik íge.

A szabadelvű haladás egyik sarkalatos követelése a zsidók

¹ Zeller, a magyar egyházpolitika II. 485. — ² Deák VI. 303. 49. 59. — ³ 1883. XII. 10. — ⁴ Tisza Kálmán 10. évfordulója 14. — ⁵ Sophoniás 2, 3.

egyenjogúsítása volt. Az alkotmányos élet újjáébredése után, 1866 március 26-odikán követeli a vallásegyenlőségnek törvény által való kifejezését a jogegyenlőség alapján, kiterjesztvén azt azokra a hitfelekezetekre is, amelyekre eddigi törvényeink ki nem terjesztették.¹

1867 április másodikán Istenben boldogult atyámnak, a mi részünkről az emancipáció előharcosának ezeket írta: Remélem, hogy a minisztérium meg fogja ígérni, hogy még ez év folyamán benyújtja e nagyfontosságú, halasztást nem tűrő tárgyban törvényjavaslatát. Abban a nem várt esetben, ha azt elmulasztaná, én a magam részéről azon leszek, hogy elérkezzék minél gyorsabban az az idő, mikor hazánk minden fia, tekintet nélkül vallására s nemzetiségére, egyenlő szabadságnak s egyenlő jognak fog örvendeni s a közös, mindannyiunknak drága anyát, a hazát egyenlő buzgalommal fogja szolgálni.²

Az emancipáció tárgyalása alkalmával ez volt a jelentés, amelyet a képviselőháznak tett:

A VII-ik osztály örömmel üdvözlí azon percet, amelyben szabadelvű alkotmányunk egy csorbája kiköszörültetik azáltal, hogy Mózes-vallású hazánkfiak a politikai jogok gyakorlatába bevételnek és éppen azért a képviselőháznak többi osztályával együtt azt óhajtja, hogy ez mielőbb, hogy ez azonnal megtörténjék.

Azt látja azonban helyesnek, hogy oly módon eszközöltessék ez, hogy egyszersmindenkorra tisztába jöjjünk az iránt, miszerint hazánkban a polgári és politikai jogok gyakorlatára a hitelvek, amelyeket valaki vall, az, hogy minő hitfelekezethez tartozik, semminemű befolyással nem bírnak.

Ezt kívánja a kornak felvilágosodott szelleme, ezt a politikai előrelátás.

Elmultak már azok az idők, midőn az államokban uralkodó vallás létezhetett, amely mellett sokszor hosszas és véres küzdelmek után, mintegy erőszakkal ismertették el magokat törvényesen bevettek gyanánt más vallások, más hitfelekezetek; amely állam ma szabadelvűnek akar tartatni, annak feladata nem az, hogy

¹ Zeller II. 1286. — ² Ben Chananja X. 257.

egyfel szaporítsa a törvényesen bevett vallások számát: de az, hogy a fentérintett elv kimondása által örök időkre megszüntessen a haza gyermekei között vallások miatt létezett minden polgári és politikai különbséget.¹

Szavának állott s mikor újból, ki tudja hányadszor, behozták Németföldről a gyűlölet ragályát, bátran mondhatta 1883 november hó 18-án:

Hivatkozom maguk a tisztelt képviselő urak közt azon az oldalon azokra, akik az igazság érdekében tudnak a személyi ellenérzés fölé emelkedni, mondják meg, hogy az antisemitismus első nyilvánulása óta volt-e ember, aki úgy a házban, mint a házon kívül az első perctől fogva oly kiméretlenül ostorozta volna és vele szembe szállott volna, mint én.²

Ne feledjük el, hogy a rabbiképző felállítását már 1874-ben (július 4) kulturális célnak jelezte az országházban és ne feledjük el békítő szavát soha: Van köztünk baj és kellemetlenség, amely a múlt időkből reánk szállott, elég, ne ébresszük föl még azt a vallási viszályt is, amelyet apáink bölcsesége évtizedek előtt már eloszlatozott.³

V. Porba teszi száját: talán még van remény; orcáját tartja az őt verőnek, bételik gyaláztatással.⁴ Nem a vitatkozás tornája döntötte porba, nem a nyílt ütközés, hanem a lappangó versengés, az ellenfelek izzó gyűlölete, a haragra izgatott népindulat háborgása, az utca törte meg. Másfél évtized kormánykodásának nehéz gondoljai, ádáz küzdelmei után „egyedül ül és hallgat, mert felvette magára.” Szidalmazták őt s meghurcolják azt a korszakot, amely hatalmas egyéniségének bélyegét viseli, de ő porba téve száját, hallgat, orcáját tartja a verőnek, bételik gyaláztatással s a nagy ember fenséges nyugalmaival, csendesesen, halkuló szívveréssel tudja túrni a gyaláztatást. Neki már az ő nemzedéke igazságot nem szolgáltat, máshova kell a babér, minden babér, ő pedig egyedül ül, mert felvette magára. Már élvéje a történelemé, a múlté volt: az elismerés, a hála meghalt, csak a gyűlölet élt még azokban, akik a múltnak feltámadásától, jelenreválásától féltek.

¹ Zeller I. 261: 1867. XII. 20. — ² Zeller II. 1286. — ³ Zeller I. 774. 1871. II. 17.
— ⁴ Jeremiás siralmai 3, 28–30.

Hamar felejt az emberi szív, de semmit oly hamar nem felejt, mint a vett jótéteményt.

A közélet csak félni tud és remélni, kérni és fenyegetni, dicsőíteni és sárral dobálni; hálát érezni, azt nem tud, csak színleli addig, amíg kér vagy fél.

Tisza Kálmán meghalt és az ország szívében, az ország színe előtt is csak hangtompítóval szólt a szónoklat ércszavú nagymesterének művészi hangszere — nálunk egyáltalában nem szólalt meg a gyász s a hála szava.

Akihez annyit jártunk számnélküli hódoló, kérő küldöttséggel; aki hozzánk az első biztató szót intézte, érettünk az első kérő szót emelte, annak gyászát a főváros mintájára hirdettük úgy, mint valami kiérdemült városi tisztnek elhunytát: elindult egy koszorú és egy levél, megszólalt a harang ércnyelve — s a város, az hallgatott!

Az elévülhetetlen érdemek a bukást követő tizenkét esztendő alatt gyorsan elévültek s a tavaszi tárlat idejére helyéből kiszorult, művészi kéz alkotta gyönyörű mesterművön megmozdul egy vonás s öccsének mellé raktározott arcképéhez szól: A te neved táblájára a király reá véste Szeged nevét; Szeged szívének tábláján hiába keresem a mi nevünket!

VI. Felidézzük mint Saul király Sámuel prófétát, aki királlyá tette, felidézzük Tisza Kálmánt, aki e várost várossá tette s ő szól: miért zaklatsz engemet, hogy felidézzél engem síri nyugalomból? ¹ Annyi részem volt a hálátlanságban, hogy szinte jól esik, ha nem vegyül a hála csengő éneke a gyűlölet megszokott visító zajába!

És mégis jó lesz újból emlékezetébe írni az élő nemzedéknek, mit tett ezért a városért, mert úgy látszik, ami a város történetének nagy könyvében fel van jegyezve, az e könyvnevelő, újsággal beérő kor gyermekeinek el van temetve örökre.

Az első kérő szót Tisza Kálmán emelte föl március 11-edikén érdekünkben, mint belügyminiszter a törvényhatóságokat sürgősen gyűjtésre szólítva fel és az első biztató szót ugyancsak ő, a hatalma tetőpontján álló miniszter ejtette ki a végpusztulás napján

¹ Sámuel I. 28, 15.

az ország házában : Szegedet érheti és érte, fájdalom, nagy csapás. Mérvét e percben meghatározni nem tudom. De hogy Szeged élni fog, arról meg vagyok győződve és erre minden lehető megtennünk mindnyájunknak kötelessége.

Itt láttuk őt már néhány nap múlva a király kíséretében ; itt maradt a felség távozása után s velünk tanácskozva hangsúlyozta : a Szegedet ért csapás közvetve egyformán sújtja az egész országot és fáj érte minden magyar szíve föl a királyig. A kormánynak nemcsak föladata, de kötelessége, hogy mindazt megtegye Szegedért, ami lehetséges.

Alig hogy hazaért (márc. 19), az országgyűlésen kijelentette, hogy Szeged népének magaviselete a szerencsétlenség idején olyan volt, hogy lehetetlen, hogy bámulatra ne ragadjon mindenkit.

Megalkottatta rövid néhány hét alatt a szegedi törvényeket. Megokolásukat így kezdte : Nem kell bővebben fejtegetni, hogy Szeged városának a romokból mentül előbb szebben, mint aminő volt, kell kiemelkednie.

A gyászos évben még kétszer előhozta aggalmas gondja hozzánk, (jun. 23, aug. 18) akiknek gondját testvérének erélyes kezébe tette le : s a két testvér ez időtől fogva csodákat mivelt e városért.

1883 október 14-edikén, a feltámadás ünnepén, újból itt láttuk a király oldalán.¹

Akkor írta egy szegedi emléklapba : A férfi munkásságának legbecsesebb jutalma az az öntudat, hogy hiven teljesítette kötelességét.

Vélünk szemben többet tett a pusztá kötelességnél !

* * *

Megilletődve olvassuk az írásnak hat ígétjét, amely az ősidők írásbúvárát könnyekre fakasztá ; de nem a gyarlóság érzete s az ítélet szigora fakasztja könnyeinket : hálás szívünk kesereg egy nagy ember vesztén, jótévőnk vesztén, aki nekünk nemcsak annyi volt, mint saját hitfeleinek, mint a közhazának. Aki a szabadelvűség zászlaját hordotta s hitünk jogáért is küz-

¹ Kulinyi Zsigmond : Szeged újkora 14. 24. 49. 53. 191. 331.

dött; aki bukásában a szótalan, nemes tűrés fenséges példáját mutatta és aki városunk életrekelésére szívének érzését és hatalmának teljét szentelé: őt kísérjük könnyező szemmel az öröklét bírāja elé.

Volt egy látója a magyarnak: a legnagyobb magyar; volt egy lánglelkű felszabadítója a népnek s volt egy bölcse a magyar hazának, de volt utánok egy nagy államférfia is: Tisza Kálmán.

Istenről van megírva Salamon példabeszédeiben: az Úr bölcseséggel fundálta a földet, de az eget föléje belátással alkotá.¹

Az új Magyarország alkotmányát Deák bölcsesége fundálta, de a föléje emelkedő, rajta épülő nagy alkotást, a hazának hatalmi állását, jólétének szilárdulását, állami háztartásának egyensúlyát, nemzeti művelődését, szabadelvű intézményeinek s szabadelvű szellemének hódítását Tisza Kálmán belátásától, fontolól, higgadt esztől, éleslátású értelmétől elválasztanunk nem lehet. A király is avval búcsúzott el hű szolgájától, hogy mély belátásáért, önzéstelen hazafias érzületéért és önmegtagadó, önfeláldozó tevékenységéért fejezte ki királyi elismerését.² Hál' Istennek elmúlt az az idő, mikor a király s a nemzet ítélete a hazafiak értékének megbecsülésében nem egyezhetett össze.

Önérzetes szolgája voltál a királynak; éleseszű tanácsadója nemzetednek; hűséges zászlótartója voltál a szabadelvű eszmének és nagy jótevője voltál a legnagyobb magyar városnak, amely bús emlékezéssel áldoz megdicsőülő emlékednek most, hogy elmúlt a nagy zaj, melynek neve élet s eljött a nagy csend, melyet úgy hívnak halál; elmúlt az áloműző nap robotja, leszállt a nap, az élet napja; kél a derű, öröklétnek derűje s lelked fölöttünk él, egünkrről el nem tűnve.

Amen.

¹ Salamon Pédabeszédei 3, 19. — ² 1890. III. 17.

TARTALOM.

II. RÁKÓCZI FERENC	
1906 X. 27.	- - - - - 5
II. RÁKÓCZI FERENC	
1906 X. 29.	- - - - - 11
VÖRÖSMARTY MIHÁLY	
1900 XI. 30.	- - - - - 20
DEÁK FERENC	
1903 X. 17.	- - - - - 30
KLAUZÁL GÁBOR	
1904 XI. 18.	- - - - - 38
KOSSUTH LAJOS	
1902 IX. 19.	- - - - - 44
SZILÁGYI DEZSŐ	
1901 VIII. 7.	- - - - - 48
TISZA KÁLMÁN	
1902 III. 31.	- - - - - 55

SZEGED
ENGEL LAJOS KÖNYVNYOMDÁJA
1907

~~7567~~



Átlett.

~~B 36833~~

X 208446

